ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡΙΘ. 23

ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ-ΠΑΓΑΣΩΝ

ΥΠΟ

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑΚΤ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι ΑΘΗΝΩΝ

(ΜΕΤΑ 10 ΠΟΛΥΧΡΩΜΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ ΕΝ ΤΕΛΕΙ, 7 ΠΑΡΕΝΘΕΤΩΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ 203 ΕΙΚΟΝΩΝ ΕΝ ΤΩι ΚΕΙΜΕΝΩι)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»
1928

ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ - ΠΑΓΑΣΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡΙΘ. 23

ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ-ΠΑΓΑΣΩΝ

ΥΠΟ

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑΚΤ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι ΑΘΗΝΩΝ

(ΜΕΤΑ 10 ΠΟΛΥΧΡΩΜΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ ΕΝ ΤΕΛΕΙ, 7 ΠΑΡΕΝΘΕΤΩΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ 203 ΕΙΚΟΝΩΝ ΕΝ ΤΩι ΚΕΙΜΕΝΩι)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ -Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ-
1928

ΤΗι ΜΝΗΜΗι ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΟΥ

ΕΛΕΝΗΣ

ΙΕΡΟΝ

ΗΡΩΙΣΣΑ ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰκὼν 1. — ΤΟ ΑΘΑΝΑΣΑΚΕΙΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΒΟΛΟΥ, ἱδρυθὲν τῷ 1909· (ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης εὐθὺς μετὰ τὴν ἵδρυσιν).

Ἐτυπώθη τῇ 10· 12· 1927.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

῾Ο κάλλιστος τῶν ἐν ῾Ελλάδι κόλπων, ὁ Παγασιτικός, βαθέως εἰσχωρῶν μεταξὺ τῆς χερσονήσου Μαγνησίας, τοῦ Πηλίου καὶ τῶν τελευταίων Βορείων προπόδων τῆς ῎Οθρυος, παρέχων δ᾽ ἔμφασιν μεγάλης λίμνης, ὑπῆρξεν ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων ἡ φυσικὴ διέξοδος πρὸς τὴν θάλασσαν τῶν λαῶν, τῶν νεμομένων μίαν τῶν μεγίστων καὶ εὐδαιμονεστάτων χωρῶν τῆς ῾Ελλάδος, ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ ᾽Ολύμπου καὶ τῶν Καμβουνίων μέχρι τῆς Πίνδου.

Περιλαμβάνουσα δὲ αὕτη πρὸς Νότον ἐντεῦθεν τὰ κράτιστα τῶν πεδίων, ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων διαρρεόμενα, καὶ τὰ τερπνότατα καὶ πλουσιώτατα τῶν ὀρέων, ὑπὸ πυκνῶν καὶ ἐκτεταμένων δασῶν περιστεφόμενα, ἠδύνατο ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς ῾Ελλάδος καὶ τοὺς ἑαυτῆς κατοίκους δαψιλῶς νὰ τρέφῃ καὶ σημαντικὴν περίσσειαν προϊόντων, μάλιστα δημητριακῶν καὶ θρεμμάτων, νὰ ἐξάγῃ πρὸς πώλησιν εἰς ἄλλας χώρας.

Εἰκὼν 2. ῾Ο δωρητὴς τοῦ ἐν Βόλῳ Μουσείου κ. ᾽Αλέξιος ᾽Αθανασάκης.

Αἱ φυσικαὶ λοιπὸν αὗται δυνάμεις, ὠθοῦσαι πρὸς τὸν Παγασιτικὸν τὰ ἐξαγώγιμα εἰς ἱκανὸν πλῆθος, καὶ κατ᾽ ἀνάγκην ἐκεῖσε προσελκύουσαι τὰ εἰσαγώγιμα, καθίστων τὸν μυχὸν αὐτοῦ ἐπίνειον τῆς ὅλης χώρας καὶ κοιτίδα ἐμπορίου, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου ἔν τινι ἀξιολόγῳ μορφῇ πολιτείας· τὸ δὲ τέρμα τοιούτων τάσεων καὶ ἀγώνων αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἐκφράζει ἡ ἀρχαία παράδοσις διὰ τῆς ᾽Αργοναυτικῆς ἐκστρατείας, ὑποδηλούσης τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπιβολὴν αὐτοῦ ὡς λίαν σπουδαίου ἐμπορικοῦ λιμένος τῆς Βορείου ῾Ελλάδος.

Τούτων μάλιστα ἕνεκεν ἠδύνατο ἡ ᾽Επιστήμη νὰ θεωρήσῃ ἐξ ὑπαρχῆς τὴν χώραν ταύτην ὡς σημαντικὸν κέντρον πρὸς διάγνωσιν τῆς γενέσεως καὶ ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ἀναζητήσῃ δὲ καὶ ἐν αὐτῇ ἰδιαζόντως τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ἀναπτύξεως τῆς μεγαλοφυοῦς ἐκείνης φυλῆς, ἥτις συνετέλεσε καὶ συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῆς ῾Ελληνικῆς.

῞Οτι δ᾽ αἱ πρὸς τοιαύτας ζητήσεις προσπάθειαι δὲν δύνανται νὰ ἀποβῶσιν ἄκαρποι, ἀποδεικνύουσι καίριά τινα σημεῖα τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ἥτις, τοὺς πρώτους ἀνθρώπους τῆς ῾Ελληνικῆς χερσονήσου καλοῦσα «Πελασγούς», ὠνόμασε τὴν Θεσσαλίαν κατ᾽ ἐξοχὴν «Πελασγικὸν ῎Αργος», ἀπέδωκε τὴν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν διατήρησιν τοῦ ἀνθρώπου τῷ ἐνταῦθά που περισωθέντι Δευκαλίωνι, ἀπεκάλεσε δ᾽ ἐν αὐτῇ λαὸν «῞Ελληνας» καὶ πόλιν «῾Ελλάδα». Περαιτέρω δ᾽ ἔτι ἡ χώρα αὕτη κατέχει τὴν βάσιν τῆς ῾Ελληνικῆς Θεολογίας, διαρκοῦς οἰκητηρίου τῶν ἀθανάτων θεωρουμένου τοῦ γηραιοῦ αὐτῆς ᾽Ολύμπου.

Διὰ τούτων καὶ τῶν ὁμοίων, ἅτινα καὶ ἀλλαχοῦ εὐρύτερόν πως διετύπωσα (ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ᾽Αρχαιολογικῆς ῾Εταιρείας 1908 187-201), ἐπιθυμῶ νὰ καταδείξω ὅτι ἡ Θεσσαλία ἀποτελεῖ κέντρον ἐν τοῖς μάλιστα ἄξιον νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἐρευνητάς, καίτοι αἱ πρῶται ἐν αὐτῇ διάπειραι, πρὸ δεκάδος καί τι πλέον ἐτῶν ὑπὸ τῆς ἐν ᾽Αθήναις ᾽Αρχαιολογικῆς ῾Εταιρείας γενόμεναι, καὶ κατόπιν ὑπὸ τῆς ᾽Αγγλικῆς ᾽Αρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κανταβριγίας, δὲν ἔσχον ἀποτελέσματα τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα, οἷα αἱ τελεσθεῖσαι εἰς ἄλλα κέντρα ἀρχαιολογικά.

᾽Αλλ᾽, ὡς ἐλπίζω, θὰ ἀναγνωρισθῇ ταχέως ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκτελέσεως μεγάλων καὶ ἐνδελεχῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνασκαφῶν, ἐρευνωμένων οὐχὶ τριῶν ἢ τεσσάρων τῶν ἐκεῖ πολυαρίθμων νεολιθικῶν καὶ ἄλλων συνοικισμῶν, ἀλλὰ πολλῶν καὶ μᾶλλον σημαντικῶν, καὶ τῶν εὑρημάτων μελετωμένων μετὰ τῆς προσηκούσης ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτοτελείας, οὐχὶ κατὰ τὸν ἄχρι τοῦδε στενὸν καὶ ὑποτελῆ τρόπον.

Καὶ τῇ ῾Ιστορικῇ περιόδῳ παρέσχε σπουδαίαν συμβολὴν ἡ Θεσσαλία εἰς ἔκτασιν γενικωτέρου διαφέροντος· τοῦτο συνέβη διὰ τῆς εὑρέσεως τῶν γραπτῶν στηλῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος ἐνθάδε, ἥτις ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίσης ὑπὸ τῆς ᾽Αρχαιολογικῆς ῾Εταιρείας γενομένης πρὸ ἑπταετίας εἰδικῆς ἀποστολῆς μου εἰς Θεσσαλίαν.

᾽Αλλ᾽ ἡ [ἔκδοσις αὐτῶν ἀνεβλήθη ἐπί τινα χρόνον κατ᾽ ἀνάγκην· ἀπῃτεῖτο δῆλα δὴ πρῶτον μὲν νὰ ποιηθῶσιν ἀντίγραφα τῶν στηλῶν ὅσον πιστότατα, ἐκ τούτων δὲ πίνακες, τὴν ἀλήθειαν ἐπίσης ἀποδίδοντες· ἀμφότερα δὲ κατανήλωσαν χρόνον ἱκανόν, ἐν ποικίλαις διαπείραις μάλιστα πρὸς ποίησιν τῶν πινάκων, ἕως οὗ ὁριστικῶς καθώρισε καὶ προσηκόντως ἐξετέλεσε τὰ περὶ

αὐτῶν τὸ ὑπὸ τὴν ἀντιπροεδρείαν τοῦ ἐνθέρμου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ζηλωτοῦ καὶ ἑρμηνευτοῦ κ. Γεωργίου Μιστριώτου Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθῶσι μεταξὺ αἱ στῆλαι, ἱδρυόμεναι δεόντως, νὰ ἐξαχθῶσι δ' ἕτεραι πολλαί, κατόπιν τῶν τῆς πρώτης ὁμάδος εὑρεθεῖσαι, καὶ εἰς ἄσυλον ἅπασαι νὰ διακομισθῶσιν· ἐν καιρῷ δ' ἐποιήθη τὸ δῶμα τοῦτο τῶν Μουσῶν ὑπὸ τοῦ ἐκ Πορταριᾶς τοῦ Πηλίου φιλογενοῦς ἀνδρὸς κ. Ἀλεξίου Ἀθανασάκη, ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως ἠλπίζετο νὰ ἄρξηται ἡ δημοσίευσις αὐτῶν πρὸ δύο ἐτῶν, παρενέπεσεν ὁ καθαρμὸς τῶν στηλῶν καὶ ἡ ἐπανίδρυσις αὐτῶν ἐν τῷ Μουσείῳ, μετὰ ταῦτα δὲ ἡ ἐπιστράτευσίς μου καὶ ὁ πόλεμος, ἐξ ὧν ἐπῆλθεν ἡ τελευταία αὕτη ἀναβολή.

Ἀλλὰ δὲν ἔμειναν ὅλως ἄγνωστοι ἄχρι τοῦδε αἱ στῆλαι, οὐδὲ ἡ σημασία αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ζῳγραφικῆς· διότι ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς πρώτης ὁμάδος ἐδημοσίευσα, ἐν ἁδραῖς γραμμαῖς ἀλλ' ἐπαρκῶς, τὰ περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἱδρυθεισῶν ἐτύπωσα λεπτομερῆ περιγραφήν, ἐμποδισθεὶς νὰ ἐπισυνάψω αὐτῇ εἰκόνας, ἄλλως τε καὶ διότι ὑπελογίζετο νὰ ἐπιτευχθῇ ἀμέσως μετ' αὐτὴν ἡ δημοσίευσις τῶν πινάκων.

Τὴν δ' ἐνταῦθα ἔκδοσιν σκοποῦμεν νὰ ἐκτελέσωμεν κατὰ τεύχη, δέκα πολυχρώμων πινάκων ἕκαστον, μετὰ τῆς προσηκούσης περιγραφῆς ἑκάστης στήλης, προτιθεμένης ἐνθάδε, ὡς γενικῆς εἰσαγωγῆς, ἐκθέσεως τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους· μετὰ δὲ τὴν δημοσίευσιν πασῶν, θὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς τέχνης αὐτῶν ἐν γένει.

Ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν ἐνέχουσα, νομίζομεν ὅτι καὶ ἐπιστημονικῶς εἶναι ὀρθὴ καὶ τῷ ἀναγνώστῃ ὠφέλιμος, ἵνα πρῶτον μὲν μάθῃ τὰ κατὰ τὴν εὕρεσιν καὶ συντήρησιν τῶν στηλῶν, δεύτερον δὲ ἴδῃ αὐτὰς ἐν πάσῃ δυνατῇ ἀκριβείᾳ, καὶ τελευταῖον διεξέλθῃ, δυνάμενος ἅμα οὕτω νὰ κρίνῃ καὶ αὐτός, τὰς περὶ τούτων γνώμας τοῦ συγγραφέως.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 19ῃ Σεπτεμβρίου 1913.

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Τὸν εὔλογον πόθον, μεθ' οὗ ἀνέμενε τὴν ἔκδοσιν πολυχρώμων πινάκων τῶν γραπτῶν στηλῶν ὅ τε ἐπιστημονικὸς καὶ ὁ φιλότεχνος κόσμος, ἐνδεικνύουσιν ἀρκούντως σαφῶς καὶ διαρρήδην πολλαχοῦ ἐκφράζουσιν αἱ κρίσεις, ὧν ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ τύχωσιν αἱ ἄχρι τοῦδε περὶ αὐτῶν δημοσιευθεῖσαι πραγματεῖαί μου.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ ἑξῆς:

«Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Παγασαῖς»· ***Πρακτικὰ*** *1906 123· 1907 175-182 πίν. Γ'· 1908 201-221· 1909 131-155· 1910 235-241· 1911 301-302· (=ἐν Δημητριάδι) 1912 154-229.*

«Ἡ σημασία τῶν γραπτῶν στηλῶν Παγασῶν»· ***Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς*** *1908 1-60 πίν. I-IV.*

«Αἱ ζῳγραφίαι τῶν Παγασῶν»· ***Μηνιαῖον Παράρτημα*** *τῆς ἐφημερίδος «Ἀθῆναι»· Φεβρουάριος 1908 13-16.*

*«****Θεσσαλικὰ Μνημεῖα****· Τόμος πρῶτος. Περιγραφὴ τῶν γραπτῶν στηλῶν Παγασῶν τοῦ Ἀθανασακείου Μουσείου Βόλου» 1909 1-464·*

III Congresso | archeologico internazionale Roma MCMXII. Bollettino Riassuntivo 69.

Κρίσεις δέ, κριτικαὶ ἀνακοινώσεις καὶ ἴδιαι γνῶμαι, ἐδημοσιεύθησαν περὶ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον γινώσκω, αἱ ἑξῆς:

(H. N. Fowler)· American Journal of Archaeology 1907 86. (J. M. Paton) 1908 95, 103· (W. N. Bates) 364-365· 1909 211, 358-359· 1910 109, 226, 373-374· 1911 421-422· 1912 127-128. .

H. W. B. Davis· The Hellenic Herald 1908 180.

(S. R. —)· Revue Archéologique 1908 II 425.

R. W. Dawkins· Journal of Hellenic Studies 1908 320.

G. Karo· Jahrbuch des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts (Anzeiger) 1908 135-136· 1909 107· 1910 157-159· 1911 126-129· 1912 244-246.

A. J. B. Wace· Classical Association· The Year's Work in Classical Studies 1908 176 (?).

E. G(ardner)· The Hellenic Herald 1908 167-168.

A. de Ridder· Revue des études grecques 1909 299-300.

G. Wartenberg· Wochens. f. klass. Phil. 1909 596-597.

(R. M. D.)· Journal of Hell. Stud. 1909 386.

W. Larfeld· Wochens. f. klass. Phil. 1909 1273-1276.

Sal. Reinach· Revue Archéol. 1909 I 285.

A. C.· The Hellenic Herald 1909 168-169.

F. Winter· Grazer Philologenversammlung 1909 117-118.

G. Rodenwaldt· Mitteilungen des kais. deuts. archäolog. Instituts. Athenische Abteilung 1910 118-138.

Bernard Haussoullier· Comptes Rendus de l'Académie des inscriptions et Belles-lettres 1910 812-813.

O. Kern· Deutsche Literaturzeitung 1910 2472-2473.

A. Puech· Revue des études grecques 1910 XXXV.

Et. Michon· Revue des ét. gr. 1910 72.

A. de Ridder· Revue des ét. gr. 1910 73.

W. Larfeld· Wochens. für klass. Phil. 1910 1053-1054.

(R. W. D.)· Journ. of Hell. Stud. 1910 383.

R. Engelmann· Berliner philologische Wochenschrift 1910 565-566.

O. Kern· Berl. phil. Wochens. 1910 1324-1329.

Bernard Haussoullier· Revue de Philologie 1911 123.

W. Larfeld· Wochens. für klass. Phil. 1911 828-829.

F. B. Tarbell· Classical Philology 1911 127-128.

G. E. Rizzo· Bollettino di filologia classica 1912 155-157.

O. Kern· Berl. philol. Wochens. 1912 786-788.

W. Larfeld· Wochens. für klass. Phil. 1912 679-681.

My· Revue Critique 1912 22.

A. de Ridder· Revue Critique 1912 167.

Paul Girard· C. Rendus de l'Acad. d. inscr. etc. 1912 104.

V. Costanzi· Bollett. di fil. class. 1912 178-179.

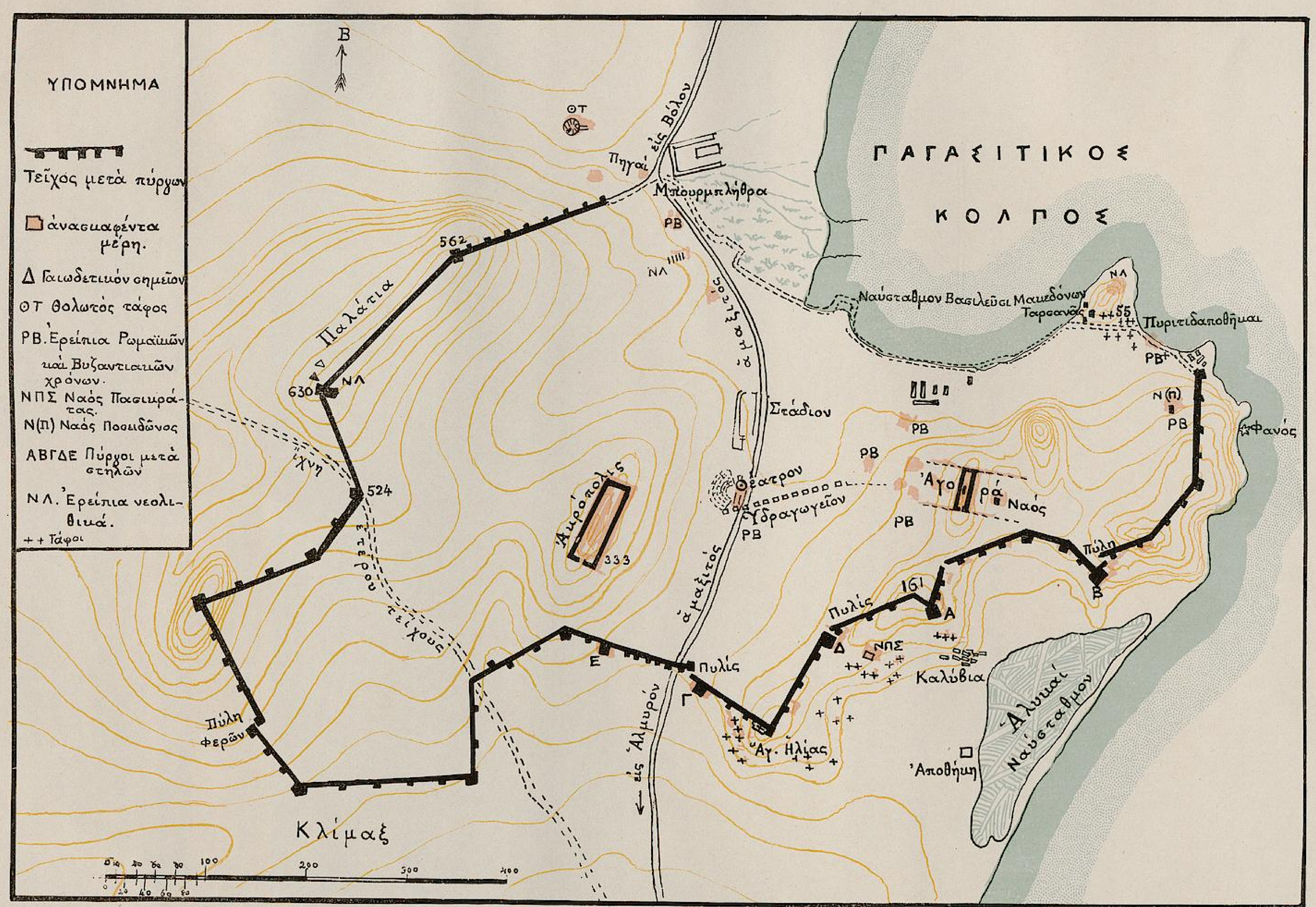
Max. Collignon· La Revue de l'Art ancien et moderne XXXIII 82-96.

A. Reinach· Revue Archéol. 1913 I 19-24.

O. Kern· Berl. phil. Wochens. 1913 21-22.

Α. Σ. Α.

Παρένθετος πίναξ Α΄.

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Πρόχειρον διάγραμμα τῆς ἀρχαίας *Δημητριάδος*, θεωρουμένης ἄχρι τοῦ 1912 ὡς Παγασῶν
(συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1906-1912)

Α΄

ΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

α΄) Ἡ θέσις καὶ τὰ τείχη τῆς ἀρχαίας πόλεως.

(Παρένθετος πίναξ Α΄).

Ἤδη τὴν ἐπομένην τῆς ἐν Βόλῳ ἀφίξεώς μου, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1906, περιῆλθον ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ἥτις ἐκτείνεται Νοτιοδυσμικῶς τοῦ Βόλου κατὰ τὸ Βορειότατον τέρμα τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου, ἐπὶ θέσεως ἀνωμάλου τὰ πολλὰ καὶ βουνώδους· μακρὰ λωρὶς θαλάσσης, εἰσχωροῦσα εἰς τὴν ἐπίπεδον ὑπόλοιπον ξηράν, διαχωρίζει τὴν ἀρχαίαν πόλιν ἀπὸ τῆς μνημονευθείσης σημερινῆς (*εἰκὼν 3*).

Οὕτω σχηματίζεται φύσει ἀσφαλὴς λιμήν, ὑπὸ τῶν Βορείων μάλιστα ἀνέμων, σπανίων ἄλλως ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ λίαν ἰσχυρῶν ἕνεκα τοῦ ἐπιπροσθοῦντος ὄρους Πηλίου, προσβαλλόμενος, καὶ εὐθέτως πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Φερῶν

Εἰκὼν 3. Ἄποψις τῆς διπλῆς ἀγορᾶς (*κάτω ἀκροπόλεως*) μετὰ τοῦ μυχοῦ τοῦ Παγασιτικοῦ, τοῦ Δυσμικοῦ ἡμίσεος τοῦ Βόλου καὶ τοῦ Πηλίου. **Ν**=ναὸς τῆς Νοτίας ἀγορᾶς· **ΣΣ′**=Στοά (;)· **ΜΝ**=μέγας ναὸς ἐπὶ τοῦ λόφου.

καὶ τῆς Λαρίσης, καλῶς δὲ καὶ πρὸς τὴν λοιπὴν Θεσσαλίαν κείμενος.

Ὡραία δὲ καὶ ὑγιεινὴ[1] εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως κατεχομένη θέσις, καὶ ἀφθόνους πηγὰς ὕδατος οὐ μακρὰν τῆς ἀκτῆς ἔχει, ἐξ ὧν ἠτυμολόγησε τὸ ὄνομα «Παγασαὶ» ὁ γεωγράφος Δημήτριος ὁ Σκήψιος, ἐσφαλμένως ὅμως[2]· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ αὐτῶν, ὂν ἐλαφρῶς ὑφάλμυρον, καίπερ καθαρὸν καὶ οὐχὶ δυσάρεστον, δὲν δύναται ὅμως νὰ χρησιμεύσῃ διηνεκῶς πρὸς πόσιν ὑπ᾿ ἀνθρώπων· τὰ φρέατα καὶ ἕτερον ὕδωρ πόσιμον, ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου Πηλίου διοχετευθὲν εἰς αὐτήν, συνεπλήρουν τὰς ἀνάγκας.

Τὰ δ᾿ ἐρείπια τῆς πόλεως πλὴν τῶν τειχῶν, καὶ τούτων κατὰ τὰ ὑψηλότερα καὶ δυσπρόσιτα σημεῖα τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους, ἐφαίνοντο ὅλως ἀσήμαντα· οὐδεμία κιονοστοι-

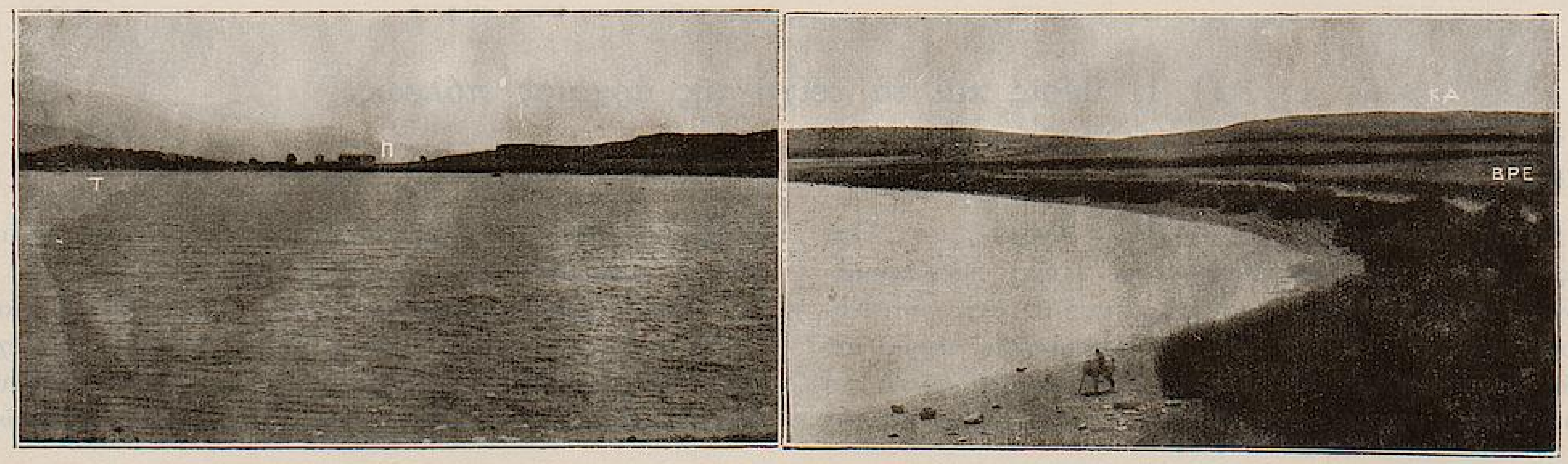
[1]) Τὰ σημερινὰ ἕλη τῆς «Μπουρμπλήθρας», ἐξ ὧν μάλιστα καθίσταται ἀνθυγιεινὸς ὁ νῦν Βόλος, φαίνεται πιθανὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ λαμπρᾷ περιόδῳ τῆς ἀρχαίας πόλεως, τῇ κατὰ τὰ ἔτη 300-100 π. Χρ..

[2]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1908 214.

χία μετὰ θριγκοῦ, οὐδὲ εἷς κίων ἁπλοῦς, οὐδεὶς τεῖχος εὔρωστος ὑψοῦτό που ἐνδεικτικῶς, οὐδὲν δ' ἐμφανὲς μέγα οἰκοδόμημα διέκοπτε τὴν θέαν πρὸς τὸν ὁρίζοντα ἐξ οὐδενὸς σημείου· μόνον ἐρείπιά τινα ἀσβεστοκτίστου ὑδραγωγείου ὀψίμων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τοῦ ταπεινοτάτου πεδινοῦ ἐπιπέδου παρὰ τὸ κέντρον που αὐτῆς, διεκρίνοντο ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους ἐκτεινόμενα, ὡς χάραγμα ἢ γραμμὴ χρωστῆρος ἐπὶ λευκοῦ πίνακος (*εἰκὼν 5* τὸ Υ).

Ἀλλ' ὑπάρχει ἑτέρα γλῶσσα, δι' ἧς ὁμιλοῦσι τοῖς ἐρευνηταῖς αἱ τοιοῦτον καὶ βαθύτερον ἔτι ὕπνον κοιμώμεναι ἀρχαῖαι πόλεις: πτυχαί τινες τοῦ ἐδάφους, γραμμαί τινες πρὸς τοὺς βουνοὺς καὶ τοὺς λόφους ἀναρριχώμεναι περιβόλων, τειχῶν, προμαχεώνων, ἐρειπιῶνες, ἕρμακες, ἐπάρματα γῆς, σχηματισμοὶ ἐπιπέδων, κοίλων καὶ πρανῶν, ἀγγείων συντρίμματα καὶ διασποραὶ λίθων ἰδιάζουσαι, ἀποτελοῦσιν ἰδεογραφίας ἐν εἴδει συμβόλων ἱερογλυφικῶν, ἅτινα εὑρίσκουσι μετάφρασιν ἐν τῷ λεξικῷ τῶν ἀρχαιολόγων.

Διότι ἦτο ἐμφανές, ὡς ἔβλεπέ τις ἐκ τοῦ ὄρους τὴν διεύθυνσιν τῶν τειχῶν καὶ τὸν ἔσω τοῦ περιβόλου χῶρον, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἐξετείνετο μεγάλη, ὀχυρὰ καὶ πλουσία πόλις· τὴν δὲ σπάνιν τῶν ἐρειπίων ἡρμήνευεν ἱκανῶς εὐγλώττως τὸ οὐ μακρὰν κείμενον «Κάστρον τοῦ Βόλου» καὶ ἡ ἀκμαία σημερινὴ πόλις, κατέχουσα τὸν ἔναντι αἰγιαλὸν εἰς μακρὰν ἔκτασιν, γενόμενα μὲν βεβαίως οὐ σμικροῖς ἀναλώμασι τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἐκείνην πως εὐεργετήσαντα, ὡς μὴ ἐπ' αὐτῆς ταύτης κτισθέντα.

Εἰκὼν 4. Τὸ κατὰ Στράβωνα «ναύσταθμον βασιλεῦσι Μακεδόνων» καὶ τὰ Βόρεια τῆς ἀρχαίας πόλεως.
Τ=«Ταρσανᾶς»· Π=Πυριτιδαποθῆκαι· ΒΡΕ=Ῥωμαϊκὰ καὶ Βυζαντιακὰ ἐρείπια· ΚΑ=κάτω ἀκρόπολις ἢ διπλῆ ἀγορά.

Ὁ δὲ περίβολος τῶν τειχῶν[1] εἶναι σχεδὸν πανταχοῦ ἐμφανής, δι' ἀνασκαφῶν δὲ καὶ ἐρευνῶν ἐβεβαιώθη νῦν ὅτι τὸ τεῖχος ἐξετείνετο καὶ καθ' ὅλην τὴν Βόρειον ἀκτήν·

Ἐκκινῶν τις ἐκ τῶν πηγῶν, αἵτινες σήμερον καλοῦνται κοινῶς «Μπουρμπλήθρα» *(παρέν. πίν. Α')*, διακρίνει ἐπὶ τοῦ ἀποτόμως ὑψουμένου ὄρους τὰ ἴχνη τῶν τειχῶν, κατὰ μικρὸν σαφέστερα, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφογραμμῆς πολὺ καλῶς διατηρούμενα, ὡς καὶ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ἐκεῖ πύργους, ἐξ ὧν βεβαίως προῆλθεν ἡ παρὰ τῷ λαῷ νῦν ὀνομασία τῆς θέσεως ταύτης «Παλάτια».

Κατερχόμενος δὲ πρὸς Ἀνατολὰς ἐκεῖθεν, παρακολουθεῖ τὸ τεῖχος, διατηρούμενον ἐπίσης καλῶς, ἐπὶ τῶν στρατηγικῶν θέσεων ταπεινοτέρου ὄρους ἐκτισμένον, ὁπόθεν καταβαίνει ἀποτόμως πρὸς τὴν πεδιάδα, δι' ἧς διέρχεται ἡ ἐκ Βόλου εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτός, καὶ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ γηλόφων ὑπὲρ τὴν παραλίαν βαῖνον μέχρι τῆς θέσεως «Φανός»· ἐκεῖθεν κατὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν καθίσταται ἧττον εὐδιάκριτον, ἐνιαχοῦ ἐντὸς τῆς θαλάσσης διαφαινόμενον *(εἰκὼν 4)*.

Τὰ τείχη ἐποιήθησαν ἐπιμελῶς ἐκ μεγάλων παραλληλεπιπέδων, ἐνίοτε τραπεζοειδῶν λίθων, ἐκ τῶν ἐγγυτάτω ἑκάστοτε θέσεων, ἔσωθεν μάλιστα τοῦ τείχους λατομουμένων, καὶ λαξευομένων καλῶς μὲν κατὰ τὰς ἀκμὰς πρὸς ἁρμογὴν τελείαν, προχείρως δὲ ἢ οὐδόλως ἐπὶ τῆς ὄψεως· αἱ ὁριζόντιοι τῶν δόμων δὲν τηροῦνται πανταχοῦ ἰσοϋψῶς παράλληλοι, ἀλλὰ κανονίζονται πολλάκις ἀναλόγως τοῦ πάχους τῶν μεγάλων λίθων, ἐνσφηνουμένων ἐνιαχοῦ λίαν μικρῶν ἑτέρων, ἢ πλακῶν ἐν εἴδει βυσμάτων.

Καὶ τῆς μὲν ἐργασίας ἡ ὁμοιότης εἶναι σχεδὸν πανταχοῦ καταφανής, ἐνδεικνύουσα ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐποιήθη ἅπαν τὸ τεῖχος· γενικὸς δὲ χαρακτὴρ αὐτοῦ εἶναι ἡ ταχύτης πρὸς ἐκτέλεσιν καὶ ἡ στερεότης· διότι τὸ πάχος πληροῦται ἐν σπουδῇ μικρῶν λίθων, χωμάτων καὶ πολλάκις ἀκατεργάστων ὄγκων· δι' ἐγκαρσίων ὅμως ἐσωτερικῶν πλακῶν, λίαν ἐπιμήκων καὶ ἀμοιβαδὸν κατὰ δόμους σταυροειδῶς τιθεμένων, συγκρατεῖται στερρῶς καὶ συμπλέκεται οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον σύνολον.

Ὁ δὲ ῥυθμὸς αὐτοῦ εἶναι ὁ μέσος ἰσοδομικός, ὁ ὢν ἐν χρήσει κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, περὶ τὸ τέρμα τῆς Δ' καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Γ'

[1]) Περὶ τῶν τειχῶν τούτων καὶ τῆς θέσεως ἐν γένει τῆς πόλεως ἔγραψαν οἱ ἑξῆς:

Μελέτιος Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα (ἔκδ. Β' ὑπὸ Ἀνθίμου Γαζῆ 1807) Α' 442.

H. Holland Travels II 96.

E. Dodwell A Tour through Greece II 87-88.

Ἰω. Ἀν. Λεονάρδος Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία (1836) 113-118.

W. M. Leake Travels in Northern Greece IV 368 κέ.

J. L. Ussing Griechische Reisen und Studien 96.

Ν. Ι. Μάγνης Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας (1860) 41-42.

Mezières Mémoire sur le Pélion et l'Ossa (Archives des missions scientifiques III vol.) 157.

H. F. Tozer Researches in the Highlands of Turkey II 124-131.

C. Bursian Geographie von Griechenland I 69-70.

Ν. Γεωργιάδης Θεσσαλία (β' ἔκδ. 1894) 149.

H. Lolling Hellenische Landeskunde (Müller's Handbuch III) 148.

[*Lolling*;] Bädeker's Griechenland 1908 208.

A. J. B. Wace Journal of Hellenic Studies 1906 160-161.

C. Fredrich Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 1906 240.

G. Fougères Collection des guides-Joanne· Grèce 1911 294-295.

Π. Χ. Ἀποστολίδης Αἱ Παγασαὶ ἐξεταζόμεναι διὰ τῶν αἰώνων (1912) πίν. II. III. IV.

π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος[1]. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουσι κατὰ τὴν Δυσμικὴν πλευράν, ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς μάλιστα τοῦ ὄρους, ἐπιμελέστατα ἐκτισμένοι τοῖχοι πύργων κατὰ τὸν αὐστηρὸν ἰσοδομικὸν ῥυθμόν, ἔτι δὲ ἴχνη ἑτέρου τείχους, κλίνοντος πρὸς τὸν πολυγωνικόν, ἐφ᾽ οὗ ἔθη ἐνιαχοῦ τὸ μνημονευθέν, ἢ περιέκλεισεν αὐτό· κατὰ τὰ αὐτὰ μάλιστα σημεῖα τῆς πόλεως διακρίνονταί τινες συμπληρώσεις, ἔτι δὲ βραχίονές τινες παλαιοτέρου τείχους ἄλλης πόλεως, οὗ οἱ λίθοι ἀφηρέθησαν πρὸς κτίσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος[2].

Πολυάριθμοι δὲ πύργοι ἔχουσι κτισθῆ μετὰ τοῦ τείχους, ὄντες πάντες τετράγωνοι καὶ προβαλλόμενοι εἰς μεῖζον πλάτος, βραχύτερον δὲ μῆκος, παραμειβόμενοι εἰς πλῆθος καὶ μέγεθος ἀναλόγως τῆς φυσικῆς δυνάμεως ἢ ἀσθενείας, ὡς πρὸς τὴν ὀχυρότητα, τῶν σημείων ἑκάστων· ἰδιαζούσης διατάξεως καὶ ῥυθμοῦ εἶναι οἱ κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους καὶ περαιτέρω οἱ μέχρι τῆς Φεραϊκῆς πύλης κείμενοι, ὧν τινες ἔχουσι καὶ ἐσωτερικὴν προβολήν· ἐνταῦθα μάλιστα παρατηροῦνται καὶ βραχεῖς προβλῆτες ἔσω τοῦ τείχους εἰς τὰ μεταξὺ τῶν πύργων ἑκάστων διαστήματα αὐτοῦ.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ κράσπεδα τῶν λόφων ποιοῦνται συνήθως μείζονες πύργοι, μέγιστοι δ᾽ ἐπὶ τῶν κορυφῶν, μικροὶ δὲ πολλοὶ μεταξὺ δύο μεγάλων καὶ λίαν συχνοὶ κατὰ τὰ πεδινὰ σημεῖα, ἀπέχοντες ἐλάχιστα ἀλλὰ κανονικῶς ἀλλήλων· μόνον ἐν θέσει «Παλάτια» τὸ μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων πρὸς Βορρᾶν μεγαλοπρεπῶν πύργων διάστημα εἶναι κενὸν ἑτέρων. Ὑπολογίζομεν δὲ ὅτι ὁ ὅλος περίβολος τῆς πόλεως εἶχε πλείονας τῶν ἑκατὸν πύργων.

Ἐποιήθησαν δὲ τά τε τείχη καὶ οἱ πύργοι ἐφ᾽ ἱκανὸν μὲν ὕψος, δύο ἕως τεσσάρων μέτρων, ἐκ λίθων, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ πλίνθων ὠμῶν, ὧν τὸ σὺν τῷ χρόνῳ διαλυθὲν χῶμα ἐκάλυψεν ἑκατέρωθεν πολὺ τοῦ ὕψους τῶν λιθίνων τοίχων, ἐνιαχοῦ δὲ ὅλον. Ἀλλ᾽ εἶναι ἀβέβαιον, ἂν ἐποιήθη ἀρχῆθεν οὕτω μικτὸν τὸ ὕψος τῶν πύργων καὶ τοῦ τείχους, ἢ ἐπεσκευάσθησαν διὰ πλινθίνου τοίχου οἱ λίθινοι εἰς ὑστέρους χρόνους· ἐν τῷ παρόντι ἡ ἐμὴ γνώμη ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ὅτι ἅπαντες μὲν οἱ πύργοι εἶχον ἀρχῆθεν καὶ πλίνθινον τοῖχον ἐπὶ τοῦ λιθίνου, τὸ δὲ τεῖχος οὐχὶ πανταχοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ κτίσεως, πιθανώτατα ὅμως πανταχοῦ ἀπὸ τῆς ἐπισκευῆς, περὶ ἧς βλ. κεφ. *ια΄* ἐδάφ. *4*.

Σημειωτέον ὅτι περὶ τούτων σκοπῶ νὰ διαλάβω εὐρύτερον ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ μεγάλου καὶ ἀκριβοῦς καθ᾽ ὅλα διαγράμματος τῆς πόλεως, ἐν τέλει τοῦ παρόντος συγγράμματος· διότι τὸ ἐν τῷ *παρενθ. πίν. Α΄* διάγραμμα, οὗ τὰς καμπύλας καὶ γενικὰς γραμμὰς ἔλαβον ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου, ἐποίησα προχείρως, ἀναγράψας δι᾽ ὁδεύσεως ἁπλῆς τὴν διεύθυνσιν τοῦ τείχους, οὖσαν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβῆ· ἔτι ὅμως ἀκριβέστερον περὶ αὐτῶν διάγραμμα θὰ παραθέσω ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων συμπεραίνομεν ὅτι δι᾽ ἰσχυροτάτου καὶ στρατηγικώτατα ἐκλελεγμένου τειχισμοῦ, πανταχόθεν ἀνεξαιρέτως, ἀπηρτίσθη μεγάλη πόλις, τοσοῦτον ὀχυρὰ καὶ ἀπόρθητος, ὅσον ἐλάχισται τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁμοίας ἐκτάσεως· εὐλόγως ἄρα ἠδύνατο αὕτη νὰ ὀνομασθῇ, λαμβανομένης ὑπ᾽ ὄψιν καὶ τῆς φυσικῆς θέσεως, ἣν κατέχει, ἀληθῆς «πέδη», «ἐπίδεσμος» καὶ «compedes», ὡς ἀπεκάλεσαν αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι.

Ὅτι δὲ ἡ πόλις αὕτη ἐκτίσθη ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ βασιλέως Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ μετὰ πολλῆς σπουδῆς, ἐντὸς βραχέος χρόνου καὶ διὰ κολοσσιαίας δαπάνης, καὶ ὅτι ἄρα αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπώνυμος ἐκείνου «Δημητριάς», ἀποδεικνύομεν ἐν τοῖς κάτω, κεφ. *ια΄* ἐδαφ. *1*.

Εἰκὼν 5. Τὰ Βορειοδυσμικὰ τῆς ἀρχαίας πόλεως. ΑΑ = ἄνω ἀκρόπολις· Θ = θέατρον· Π = πάροδος αὐτοῦ· Μ = μεσαιωνικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ τῆς σκηνῆς· Υ = ὑδραγωγεῖον ὀψίμων Ῥωμαϊκῶν χρόνων· Σ = στάδιον· Δ = ὁδὸς πρὸς τὴν διπλῆν ἀγοράν· Λ = αἱ νῦν λατομία «Μπουρμπλήθρας».

β΄) Τὰ ἔσω τῆς πόλεως καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἐρειπίων.

(Παρένθετος πίναξ Α΄).

Τὰς πρώτας ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν σκαφικάς μου ἀποπείρας ἐξετέλεσα ἐνταῦθα, καὶ κατόπιν πολλάκις ἀνεζήτησα κατὰ τὰ ἔσω τῆς πόλεως νὰ εὕρω σημαντικόν τι ἀρχαιολογικὸν κέντρον· ἀλλὰ πανταχοῦ ἀπήλπιζε τὸν ἐρευνητὴν ἡ πλησμονὴ ἐρειπίων οἰκοδομημάτων, ὀψίμων Ῥωμαϊκῶν καὶ μάλιστα Βυζαντιακῶν χρόνων, ἀσβεστοκτίστων τὰ πολλὰ καὶ ἀσημάντων καθ᾽ ὅλου, ἅτινα κατέχουσι τὸ παρὰ τὴν

[1]) Ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1908 203 καὶ *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι 66 εἴχομεν χαρακτηρίσει αὐτὰ ἀρχαιοτέρου ῥυθμοῦ, παρακινηθέντες ἔκ τινων ἰχνῶν τείχους τῆς Νοτιοδυσμικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως· ὁμοίως ὁ *Wace* ἔ. ἀ.· ἀλλὰ τὰ τείχη ταῦτα φαίνεται ὅτι ἀνήκουσιν ἑτέρᾳ προγενεστέρᾳ πόλει, περὶ ἧς βλ. κάτω κεφ. *ια΄* ἐδάφ. *3*.

[2]) Τρεῖς περιόδους τειχισμοῦ τῆς πόλεως διακρίνει γενικώτερον ὁ *Wace* ἔ. ἀ.· καὶ ἡ μὲν εἰκασία αὕτη εἶναι ὀρθή, ἀλλ᾽ ὁ ὑπ᾽ αὐτοῦ τιθέμενος χρονολογικὸς καθορισμὸς ἑκάστης περιόδου φαίνεται ἐκ τῶν λεγομένων μου ἐν τοῖς κάτω κεφ. *ια΄* ἐδ. *4* ὅτι δὲν εἶναι καθ᾽ ὅλα ἀκριβής.

ἀκτὴν Βόρειον τμῆμα τῆς πόλεως σχεδὸν ἀποκλειστικῶς[1] (*εἰκὼν 4* ὑπὸ τὸ ΚΑ καὶ *εἰκὼν 7* περὶ τὸ Ε).

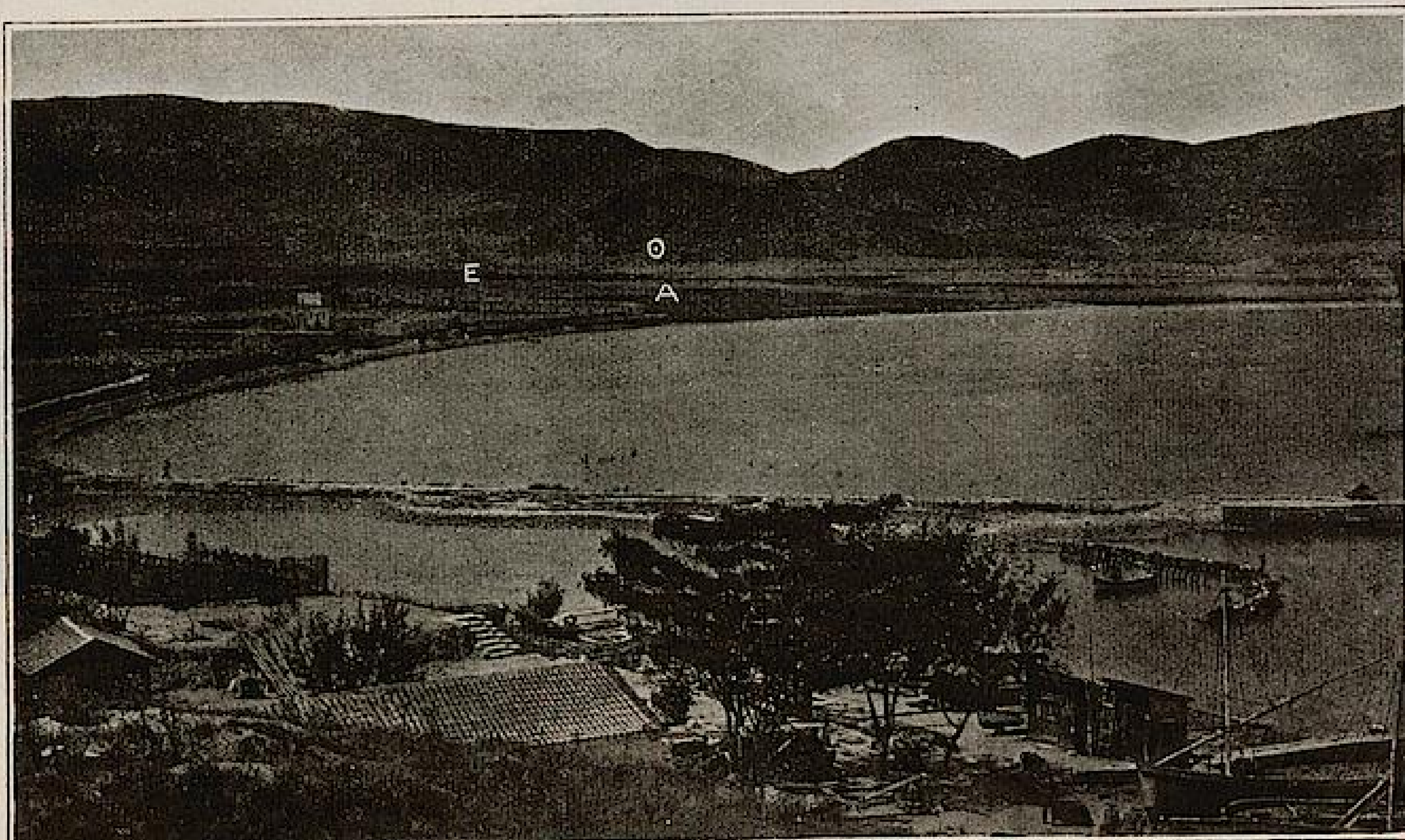
Οὕτως εὑρέθησαν τρεῖς ἢ τέσσαρες ἐκκλησίαι χριστιανικαὶ μονόκογχοι, μηδὲν τὸ διαφέρον παρουσιάζουσαι, ἀγορά τις μετὰ περιβόλου καὶ ἐργαστηρίων, οἰκήματα ποικίλα, μικρὰ καὶ πηλόκτιστα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τάφοι κτιστοὶ δι᾿ ὀπτοπλίνθων, μηδὲν ἐνέχοντες, ἤ τι λόγου ἀνάξιον· διεσπαρμένα δὲ πανταχοῦ ἐπί τε τῆς νῦν ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπ᾿ αὐτὴν εἰς ἱκανὸν βάθος ὑπόλοιπα κιόνων, κιονοκράνων καὶ ποικίλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ἄνω περιόδου, εὐτελῶν τὰ πολλά, ἀπέκλειον τὴν εὕρεσιν ἀρχαιοτέρων διὰ μεγάλης ἐπιχώσεως, καθιστώσης λίαν δυσχερῆ καὶ πολυδάπανον τὴν ἐξερεύνησιν.

Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἔσχον τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν ἀποτέλεσμα,

Εἰκὼν 6. Ἄρτι ἀνασκαπτόμενος μέγας ναὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς διπλῆς ἀγορᾶς. ΝΑ=Νοτανατολικὴ γωνία τοῦ περιβόλου αὐτοῦ.

ὡς ἐνδεικνύοντα τὴν οὐχὶ μικρὰν ἀκμήν, πάντως δὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς πόλεως ταύτης, οἰκουμένης καθ᾿ ὅλην τὴν ὄψιμον Ῥωμαϊκὴν καὶ Βυζαντιακὴν περίοδον μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων, καὶ ὡς ὑποδηλοῦντα ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ χρονογράφων τοῦ μεσαίωνος καὶ τῶν ὑστέρων χρόνων μνημονευομένη «Δημητριάς», «Κάστρον Δημητριάς», «Δημητριάνα=Δημητριάδα», ἢ «Μήτρα» μέχρι τῶν ἀρχῶν που τῆς ΙΔ´ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, καὶ περαιτέρω ἡ ἐπισκοπὴ ἢ ἀρχιεπισκοπὴ Δημητριάδος, ἀναφερομένη μέχρι τῆς ΙΗ´ (βλ. κάτω κεφ. *ια´*-ἐδάφ. *3*), ἐνταῦθα μόνον ἠδύνατο νὰ κατανοηθῇ κειμένη· διότι ἡ ἐπὶ τοῦ ἔναντι βουνοῦ κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ Πηλίου ὑπάρχουσα ἀρχαία πολίχνη ἐν θέσει «Γορίτσα» οὐδέν, πλὴν νεωτάτου ἐκκλησιδίου, ἐρείπιον τῶν χρόνων τούτων ἐνεφάνιζε.

Εἰκὼν 7. Ὁ μυχὸς τοῦ παλαιοῦ ναυστάθμου, νῦν «Ταρσανᾶς». Θ=τὸ θέατρον· Ε=χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι· Α=Βόρειος ἀγορά.

Παρὰ πάντα ὅμως τὸν τοιοῦτον ἀπελπισμόν, ἔχων ἤδη ἐσχηματισμένην τὴν πεποίθησιν ὅτι οὕτω τετειχισμένη καὶ τοσαύτης ἐκτάσεως καὶ ἐν τοιαύτῃ θέσει πόλις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ παρουσιάσῃ πολλοῦ λόγου ἄξια εὑρήματα, ἐνέμεινα ἐπιμονώτερον ἐρευνῶν τὰ κατ᾿ αὐτήν, καὶ διὰ μικρῶν τὰ πολλὰ σκαφῶν καθώρισα τὰ κύρια σημεῖα αὐτῆς, καὶ τὴν σχετικὴν ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν αὐτῶν, πρὸς μέλλουσαν ἐξερεύνησιν.

Οὕτως ἐβεβαιώθη ἡ θέσις τοῦ θεάτρου (*εἰκὼν 5* καὶ *7*), ἡ κατὰ τὸ προσκήνιον καὶ τὰ ἐγγυτάτω αὐτοῦ ὕπαρξις ἀνδριάντων, ἀναθηματικῶν καὶ ἀγωνιστικῶν ἐπιγραφῶν, ἴσως δὲ καὶ ψηφισμάτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Μαγνήτων, καθωρίσθη ἡ *μέση* ἀκρόπολις, αὐτοτελῶς τετειχισμένη ἐπὶ μονήρους βουνοῦ κατὰ τὸ Νοτιοδυσμικὸν τῆς πόλεως, ἀλλ᾿ ἐντὸς αὐτῆς ἅπασα κειμένη, καὶ ναὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ἀρίστων ἀρχιτεκτονικῶν

[1]) *Πρακτικὰ* 1906 123· 1907 176, 180-182· 1909 147· 1912 166-174.

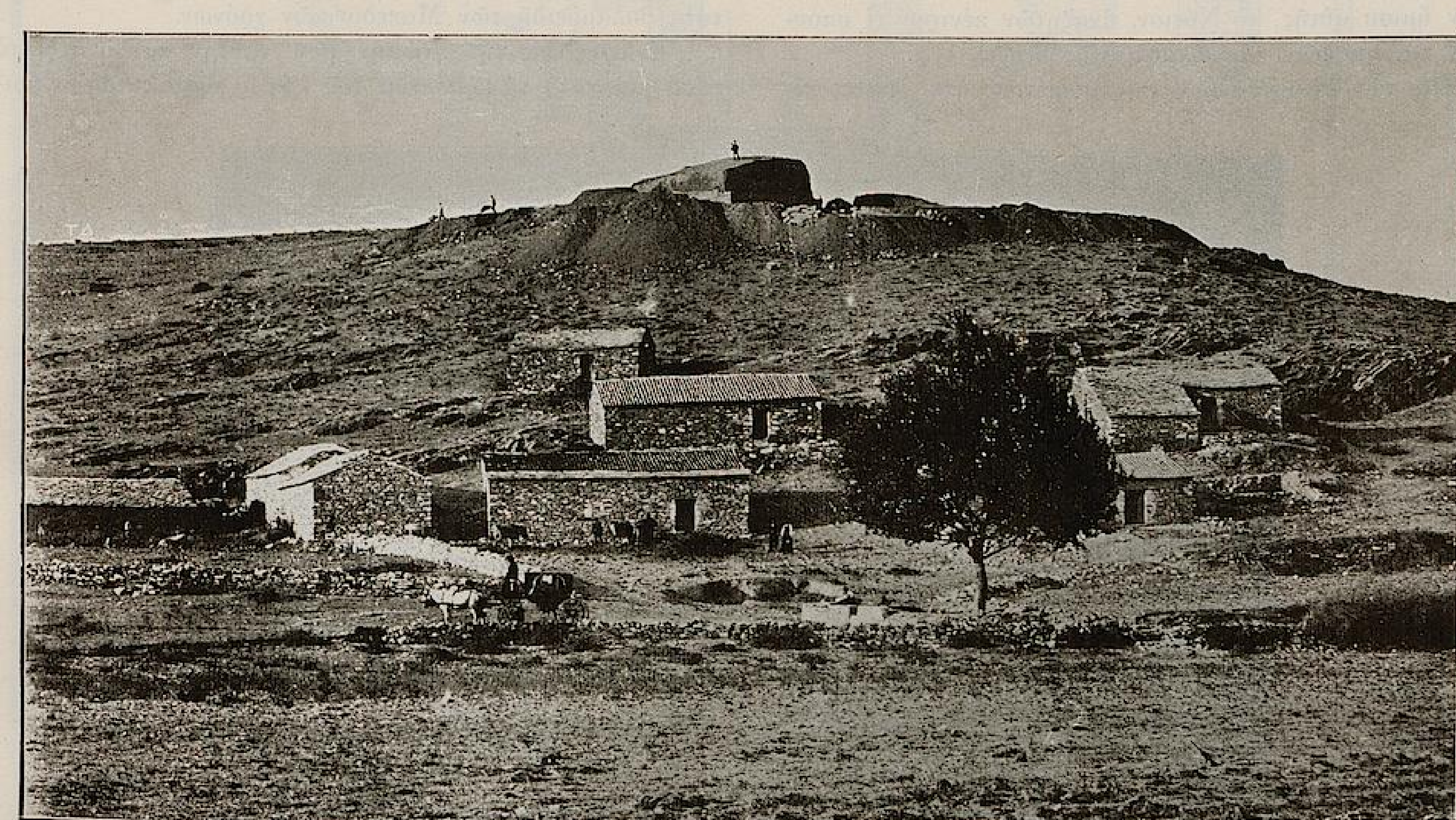
μελῶν καὶ χρόνων λαμπρῶν[1]· ἐβεβαιώθη δὲ ὑπάρχουσα καὶ ἄνω ἀκρόπολις, ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους κειμένη κατὰ τὸ Βορειοδυσμικὸν τέρμα τῆς πόλεως[2].

Ἀνεγνωρίσθησαν δ' ἐπίσης δύο ἀγοραί, ἢ μᾶλλον μία διπλῆ κατὰ τὸ κέντρον τῆς πόλεως, Βορείως καὶ Νοτίως πεπλατυσμένου λόφου κείμεναι *(εἰκὼν 3)*, ὑψηλοῦ καὶ αὐτοτελῶς τετειχισμένου δι' ἰσχυροῦ περιβόλου, ἐν εἴδει μικρᾶς ἀκροπόλεως, ἥτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ *κάτω ἀκρόπολις*, ἐπὶ τῆς κορυφῆς δὲ αὐτοῦ μέγας ναὸς *(εἰκὼν 6)* καὶ ἕτερος μικρότερος ἐν μέσῳ τῆς Νοτίας ἀγορᾶς, ἴσως δὲ στοά τις παρ' αὐτόν *(εἰκὼν 3)*, καὶ ὁδὸς μετ' οἰκημάτων σημαντικῶν ἑκατέρωθεν, πρὸς τὴν ἀγορὰν ταύτην καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ λόφου ναὸν ἄγουσα[3] *(εἰκὼν 5)*.

Εὑρέθη δ' ἐξ ἄλλου μετὰ πάσης πιθανότητος τὸ στάδιον, Βορείως καὶ οὐ μακρὰν τοῦ θεάτρου κείμενον *(εἰκὼν 5)*, ἔσω δὲ τῶν τειχῶν τοῦ μέσου που τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως καὶ οὐ μακρὰν αὐτῶν ναός τις ἢ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος, ἴχνη δ' ἑτέρου καὶ τάφοι ἀρχαϊκοὶ Βορειότερον[5] παρὰ τὰς νῦν Πυριτιδαποθήκας *(εἰκὼν 4)*· τέλος εὑρέθη ἔξω τῶν τειχῶν καὶ ἐγγύτατα αὐτῶν, ἐπὶ τῆς εἰς Ἁλυκὰς ἀγούσης διὰ μέσου τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐκ Βόλου προχείρου ἁμαξιτοῦ, τὸ ἱκανῶς πλούσιον ἱερὸν τῆς Πασικράτας, περὶ οὗ βλ. κάτω κεφ. η'.

Ὁ δὲ γνωστὸς πρότερον νεολιθικὸς συνοικισμὸς ἐπὶ τοῦ Βορειοτάτου λόφου τῆς πόλεως, τοῦ βαθύτερον εἰς τὴν θάλασσαν εἰσχωροῦντος, ὑπὲρ τὸν νῦν λεγόμενον «Ταρσανᾶν» *(εἰκὼν 4* τὸ Τ καὶ *εἰκὼν 7)*, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐξηκολούθησεν οἰκούμενος καὶ κατὰ τὴν χαλκῆν, μυκηναίαν, γεωμετρικὴν καὶ ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἕτερος δὲ ἄγνωστος τέως ἀνεκαλύφθη ὑπάρχων ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως[6], καὶ ἴχνη ἑτέρων ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς ἀγορᾶς καὶ πιθανῶς ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς αὐτῆς τοῦ ὄρους ἐν θέσει «Παλάτια».

Πάντες οὗτοι μετὰ τῶν οὐ μακρὰν κειμένων ἐπὶ τοῦ Διμηνίου, Κουφοβούνου καὶ τῶν πέριξ, μάλιστα δὲ μετὰ

Εἰκὼν 8. Ὁ πρῶτος μέγας πύργος, ἤδη ἀνασκαπτόμενος, καὶ τὰ «Καλύβια Ἁλυκῶν», ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρώμενα.

τοῦ σημαντικωτάτου τῆς Ἰωλκοῦ ἐπὶ τοῦ νῦν «Κάστρου τοῦ Βόλου», παρέσχον σαφῆ εἰκόνα ἐξαιρετικῆς ἀκμῆς τοῦ τόπου κατά τε τὴν παλαιτάτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνεχῶς μέχρι τῶν προθύρων τῆς ἱστορικῆς περιόδου.

Ἐπεχειρήθη δ' ἐκ τούτων καί τις μετάφρασις εἰς τὸ πραγματικὸν τῶν ἀρχαίων φημῶν καὶ σκοτεινῶν παραδόσεων, ὧν ἱκανῶς πλούσιον παρίσταται τὸ τμῆμα τοῦτο ὑπὲρ τὸν μυχὸν τοῦ Παγασιτικοῦ καὶ κατὰ τὸ Πήλιον ὄρος· κατ' αὐτὴν ὁ νῦν «Ταρσανᾶς» ὑπῆρξε καὶ ἀπὸ λίαν παλαιῶν χρόνων τὸ φυσικὸν καὶ σημαντικώτατον τῶν τόπων τούτων ναυπηγεῖον, καθ' ἃ καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον τὸ «ναύσταθμον βασιλεῦσι Μακεδόνων»[4]· ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ ἡ ἐκτάκτου ναυπηγικῆς τέχνης φημιζομένη Ἀργώ, ὄντα ὑποδήλωσίς τις ἱδρύσεως μεγάλων ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν σκαφῶν, ἐνταῦθα βεβαίως ἐπάγη ἐκ τῆς ἀφθόνου τεμνομένης ἀπὸ τοῦ ἐγγὺς Πηλίου πεύκης[7].

Τὸ πρῶτον ἄρα ὄνομα τῶν θέσεων τούτων «Παγασαὶ» δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὰς τοιαύτας ναυπηγίας· ἂν δὲ πιστεύσωμεν τοῖς γνωσσογράφοις, αὐτὸ μὲν ἐγένετο πιθανώτατα ἐκ τῆς λέξεως «πάγασα», δηλούσης τὴν σφῦραν τῶν ναυπηγῶν, ἢ ἐκ τοῦ «πήγνυσθαι» αὐτοῦ (ῥίζης *παγ*—, ἐξ ἧς *πάγος*=λόφος κττ.), τὴν δὲ πληθυντικὴν ἐκφορὰν «πάγασαι-Παγασαὶ» ἑρμηνεύει καλῶς ἡ πληθὺς τῶν ἐνταῦθα αὐτοτελῶν καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων κειμένων συνοικισμῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποτελοῦσιν ἁπλᾶς ὑπονοίας πρός τινα κατανόησιν τῶν μυθευομένων, ὑπαγορευομένας ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν· ὅταν δ' ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι τραπῶσιν οἱ ἐρευνηταί, ὡπλισμένοι δι' ἀφθονωτέρων μέσων, πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, καθ' ἃ συνεστήσαμεν ἐν τῷ προλόγῳ, συμβουλεύομεν, ὅπως πρῶτον μὲν ἐξερευνηθῶσι τὰ σημειωθέντα, ἐν γένει δὲ τὰ μέρη

[1]) *Πρακτικὰ* 1907 180-181· 1909 147-151· 1910 241· 1912 156-165.

[2]) Ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ παρενθ. πίν. Α' δὲν δηλοῦται ἡ ἀκρόπολις αὕτη, σημειοῦται ὅμως ἐν εἰκόνι, ἣν παραθέτομεν ἐν τοῖς ἑπομένοις.

[3]) *Πρακτικὰ* 1907 180· 1908 210-211· 1912 165-172.

[4]) *Στράβων* Θ' 436 15· παρένθ. πίν. Α'· εἰκὼν 4 καὶ 7.

[5]) *Πρακτικὰ* 1909 144-145· 1912 158, 172-173.

[6]) *Πρακτικὰ* 1908 212-213· 1909 152-155· 1912 164-165.

[7]) *Πρακτικὰ* 1908 213-215.

ἐκεῖνα, περὶ ὧν ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐκληροδότησεν ἡμῖν εἰδήσεις σπουδαίας, ἔστωσαν αὗται ἐν μορφῇ μύθων, οἷα ἡ Ἰωλκός, αἱ Φεραί, ἡ Λάρισα, ἡ Κραννών, αἱ Φθιώτιδες Θῆβαι, ἡ Ἅλος, ἡ Φάρσαλος κττ.· διότι πάντως μόνον ἡ σοφὴ σκαπάνη θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς μύθους νὰ ὁμιλήσωσι σαφέστερον.

γ΄) Ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος μετὰ στηλῶν.

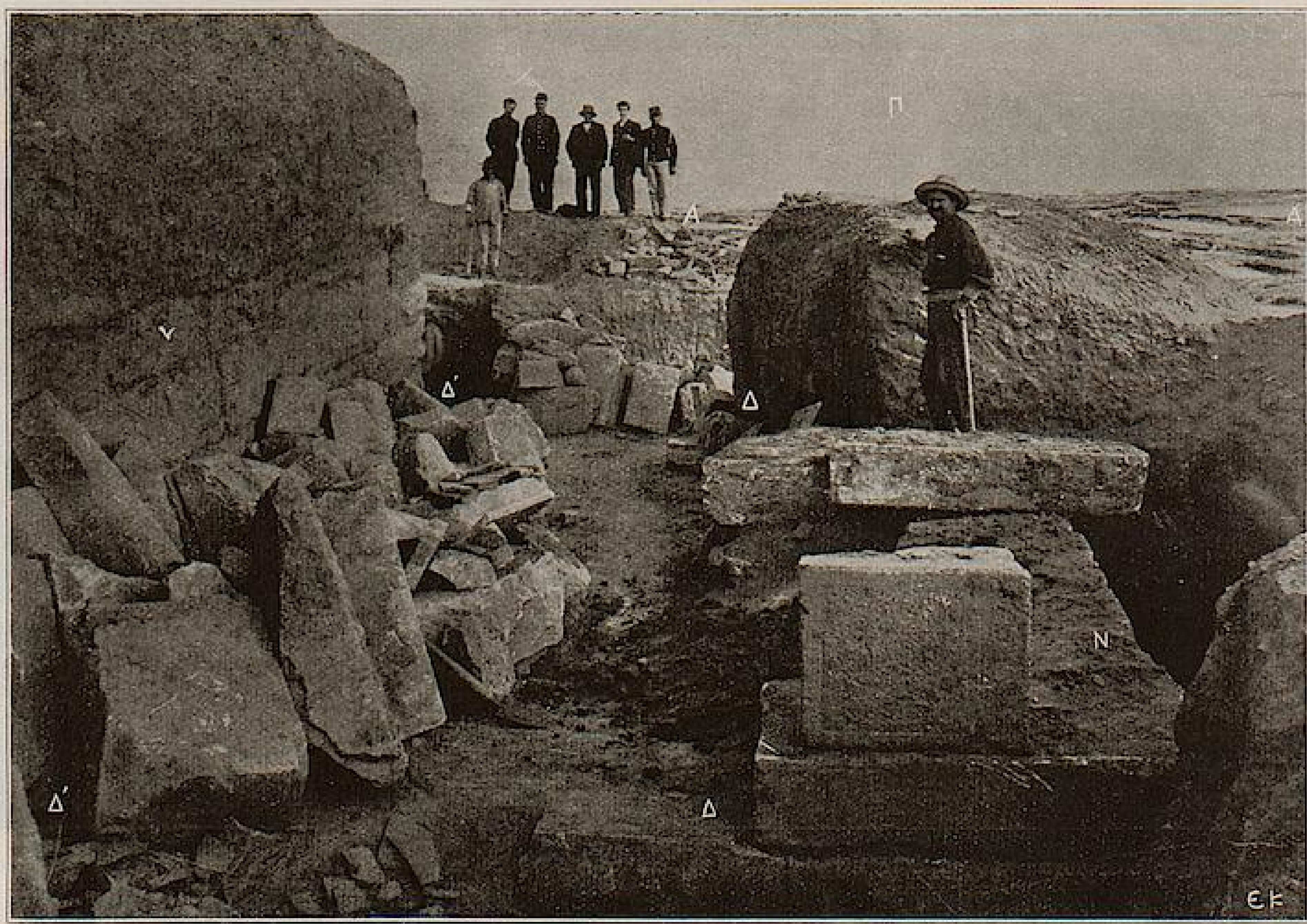
(Παρένθετος πίναξ Β΄).

Ἀλλ᾽ ἂν τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως μικρὰ παρέσχεν ἡμῖν οὕτως ἄχρι τοῦδε ὠφελήματα, εἵμαρτο νὰ χορηγήσωσι παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν σημαντικώτατα καὶ δαψιλέστατα ἀρχαῖα ἀντικείμενα οἱ πύργοι τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν· τὸ ὄντως παράδοξον τοῦτο συμβὰν ἐπῆλθεν ὡς ἑξῆς.

Κατὰ τὰς πρώτας δῆλον ὅτι ἀνὰ τὴν πόλιν περιηγήσεις μου, καὶ μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἐκτεθεῖσαν ἀποτυχίαν τῶν μεταξὺ τοῦ Ὑδραγωγείου καὶ τῆς Βορείου παραλίας σκαφικῶν ἐρευνῶν μου, περιῆλθον αὐτὴν ἐκ νέου, μάλιστα κατὰ τὸ ἀντίθετον ἥμισυ αὐτῆς, τὸ Νότιον, ἀναζητῶν κέντρον τι σπουδαῖον καὶ σημειῶν τὰς ἀνασκαπτέας θέσεις.

Μία τῶν ἐπιμονώτερον σημειουμένων ἦτο λόφος, πετρώδης τὰ πολλά, πλὴν τῆς κορυφῆς, ὑπὲρ τὸν νῦν συνοικισμὸν «Καλύβια Ἁλυκῶν» ὑψούμενος *(εἰκὼν 8)*, περὶ ἧς, καὶ διὰ μόνης τῆς ῥάβδου δοκιμάσας, εἶχον εἰκάσει ὅτι ἦτο ἐσχηματισμένη ἐκ ξένου φορητοῦ χώματος· παρατηρήσας δὲ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τείχους, ὄντος οὐχὶ πανταχοῦ ἐμφανοῦς, συνήγαγον τὸ ἐσφαλμένον μέν, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ὠφελιμώτατον δὲ συμπέρασμα ὅτι ὁ λόφος, ὢν ἀσύνδετος μετὰ τοῦ λοιποῦ τείχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω αὐτῆς ἄρα κείμενος, θὰ περιεῖχε σπουδαῖον τάφον, πιθανώτατα θαλαμοειδῆ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων.

Ἐνίσχυε δὲ τὴν γνώμην μου ταύτην καὶ ἡ περὶ τὰ μέσα καὶ κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου εὕρεσις τάφων κοι-

Εἰκὼν 9. *Ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου, ἄρτι ἀνασκαπτομένη.* **Π**=Παγασιτικὸς κόλπος· **Α**=Ἁλυκαί· **Δ-Δ΄**=διάκενον· **Ν**=Νοτιοδυσμικὴ γωνία τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ν**=Νοτία πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου.

νῶν εὐθὺς ἔξω τῶν τειχῶν, ὧν πολλοὺς εἶχον ἀνοίξει πάλαι τε καὶ οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν οἱ χωρικοί· ἔτι δὲ μᾶλλον μετέβαλλε τὴν εἰκασίαν ταύτην εἰς πεποίθησιν πληροφορία τις ἀξιοπίστου πηγῆς, καθ᾽ ἣν ὁ εἰπών μοι ἐβεβαίου ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, αὐτὸς ἀνασκάψας ἐκεῖ λάθρα, εὗρεν ἱκανῶς βαθέως κειμένους λαξευτοὺς ὀγκολίθους, οὓς ἀφῆκε κατὰ χώραν, οἵτινες ὅμως δὲν διεκρίνοντο μὲν πλέον αὐτοί, ἀλλ᾽ ἦσαν ἐμφανεῖς οἱ βόθροι, καίπερ βεβυσμένοι τὰ πολλὰ ὑπὸ χωμάτων, θάμνων καὶ φυτῶν.

Οὕτω λοιπόν, εὐκαιρίας δοθείσης, ἠρξάμην κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1907 τῆς ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα καὶ προσδοκίαν μικρᾶς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς[1]. Ἀφ᾽ οὗ δ᾽ ἐπί τινας ἡμέρας ἐσκάπτομεν ξένον ὄντως καὶ φορητὸν χῶμα, διῆκον εἰς ἱκανὸν βάθος, συνήντησα τέλος βαθύτατα ὄψιν λιθίνου τοίχου, μόλις διαφαινομένην.

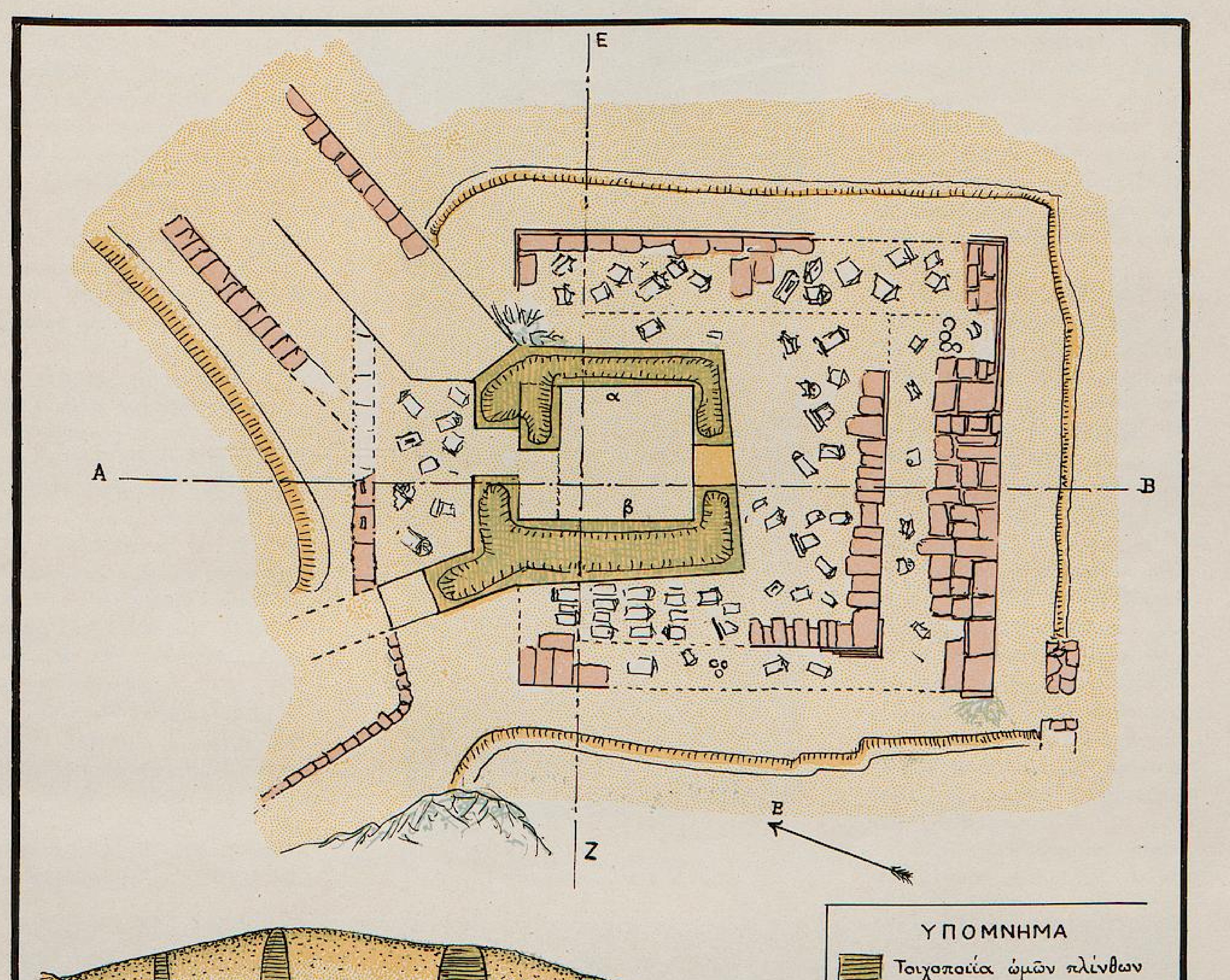
Ἀλλ᾽ οὗτος οὔτε θόλωσίν τινα παρουσίαζεν, οὔτε πτῶσιν τῆς θόλου, οὐδὲ ἄλλο τι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀναμενομένου τάφου· μετ᾽ οὐ πολύ, εὑρὼν τὴν Νοτανατολικὴν[2] γωνίαν τοῦ τοίχου τούτου καὶ διεισδύσας ἐσώτερον κατὰ μῆκος, ἐρευνήσας δὲ ἀκριβέστερον τὴν διεύθυνσιν τοῦ τείχους, ἐβεβαιώθην ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλου πύργου (πρβ. *εἰκόνα 9· 16*), οἵους εἶχον ἤδη συναντήσει πολυαρίθμους ἀνὰ τὸν περίβολον, καὶ ὑπὲρ τὴν νῦν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους διασῴζοντας τὸν λίθινον τοῖχον, καὶ μεγαλοπρεπεστέραν ἔχοντας ἐμφάνισιν, καὶ τελειοτέραν ἐργασίαν.

Ἡ ἐξακολούθησις ἄρα τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ἦτο ματαιοπονία· καίτοι δὲ εἶχον ἀναγνωρίσει ὅτι τῶν ὀλίγων ἀποκαλυφθέντων λίθων τοῦ τοίχου τινὲς ἦσαν ξένοι, ληφθέν-

[1]) Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ πύργου τούτου βλ. *Πρακτικὰ* 1907 175-180 καὶ πίν. Γ΄ εἰκ. 6-8· 1908 210· 1909 142-143· 1910 240· *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908 1-3 εἰκ. 1-2· *Θεσσαλ. Μνημ.* I 70-86 εἰκ. 31-45.

[2]) Καλοῦμεν κατὰ συνθήκην τὰς ἐν τῷ *παρενθ. πίν.* Β΄ πλευρὰς *α* καὶ *β* τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου Βόρειον καὶ Νοτίαν, τὰς δ᾽ ἑτέρας Ἀνατολικὴν καὶ Δυσμικήν, ὡς καὶ τὰς ἀντιστοίχους τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου, καίτοι δὲν συμπίπτουσιν ἀκριβῶς πρὸς τὸν ὁρίζοντα οὕτω, χάριν εὐκολίας· ὁμοίως τὰς τῶν λοιπῶν πύργων.

Παρένθετος πίναξ Β΄.

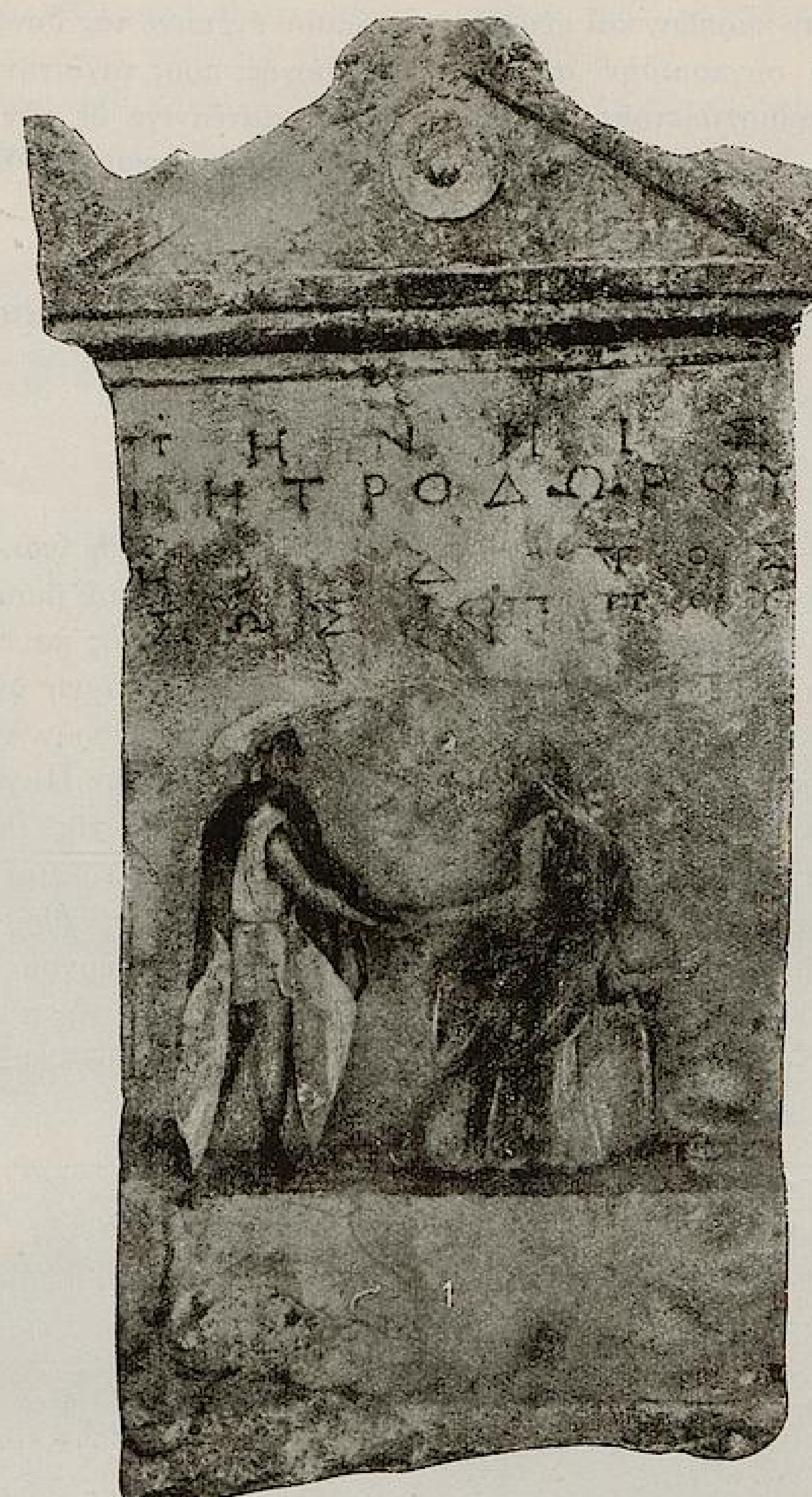
Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Διάγραμμα τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου, πλήρους στηλῶν, πύργου τῆς Δημητριάδος (συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ κ. Παναγιώτου Κυριακίδου τῷ 1907).

τες ἐκ προγενεστέρων κρηπιδωμάτων, καὶ ὅτι ἐμήνυον ἐπισκευήν τινα, οὐδὲν ὑπώπτευσα, ἐπειδὴ οὐδ' αἱ ἐπισκευαὶ τῶν τειχῶν καὶ πύργων ἐν γένει τῆς πόλεως μοὶ ἦσαν ὅλως ἄγνωστοι ἐκ τῶν κατ' αὐτὴν περιηγήσεών μου.

Πρὶν ὅμως παραιτήσω ὅλως τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην, ἐθεώρησα πρέπον, καθ' ὃ σύστημα ἐκ τῆς τέως πείρας μου εἶχον σχηματίσει, ἤτοι νὰ μὴ ἐγκαταλείπω τελειωτικῶς εὑρεθέν τι ἀρχαῖον κτίσμα, ἂν δὲν διηρευνῶν που αὐτὸ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, νὰ προχωρήσω ἔν τινι σημείῳ ἔσω τοῦ τοίχου, ἕως οὗ συναντήσω τὸν φυσικὸν βράχον, καίτοι μετὰ βεβαιότητος ἐνόμιζον τότε ὅτι καὶ ἐκεῖθεν οὐδὲν ἀγαθὸν θὰ προέκυπτεν· ἀλλ' ὑπερίσχυεν ἡ ἐμὴ πειθαρχία πρὸς τὸ ἐμὸν σύστημα· ταύτης δὲ μόνης ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα ἡ εὕρεσις ἁπασῶν τῶν στηλῶν καὶ τῶν συναφῶν αὐταῖς ἑτέρων μνημείων.

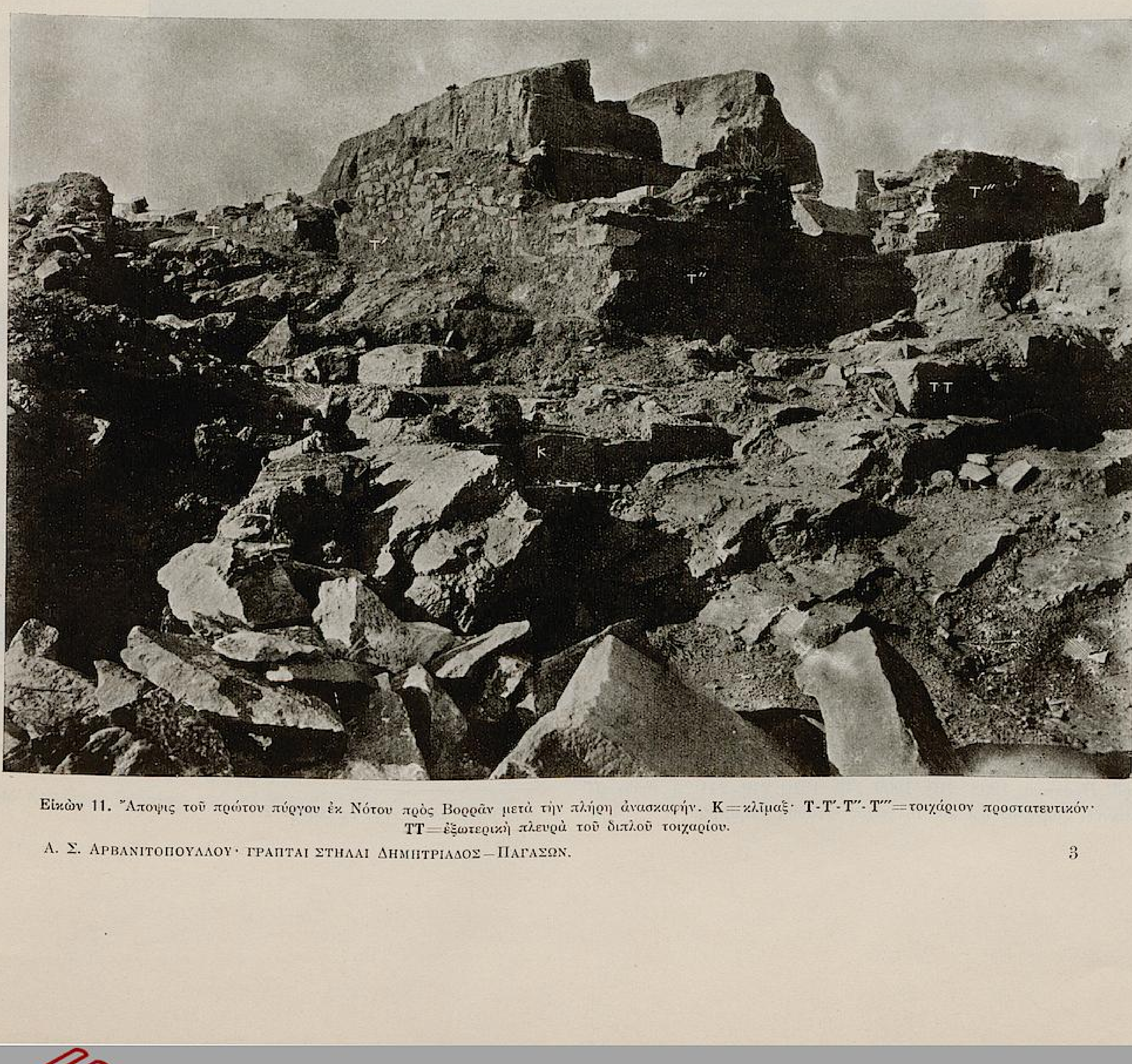
Διότι ὀλίγον ὑπὸ τὴν εὑρεθεῖσαν λατύπην, ἣν ἄλλως ἠμφεσβήτουν ἐν τῷ βάθει ἐκείνῳ τῆς μικρᾶς τάφρου οἱ ἐργάται, ὡς ἀποτελοῦσαν αὐτὸν τὸν φυσικὸν βράχον, καὶ ἣν ἐβεβαίωσα σκάψας καὶ αὐτός, εὕρομεν ὑπόστρωμα θεμελιώσεως πλῆρες ἐπιτυμβίων στηλῶν, ὧν ἐξηγάγομεν τμήματά τινα καὶ ὅλην ἀκέραιον στήλην τῆς Πηνηΐδος καὶ τοῦ Ἡροδότου (*εἰκὼν 10*), ἑρμηνευθεῖσαν ὑπὸ μὲν τῶν ἐργατῶν ὡς εἰκονίζουσαν τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον μετὰ τῆς Ἁγίας Ἑλένης, ὑπ' ἐμοῦ δὲ ὡς σύμβολον χαιρετισμοῦ ἡμῶν πρὸς τὴν ἀποκαλυπτομένην ἀρχαίαν πόλιν.

Εἰκὼν 10. Ἡ πρώτη εὑρεθεῖσα ἀκέραιος καὶ πολυχρώμως γραπτὴ στήλη τῆς Πηνηΐδος καὶ τοῦ Ἡροδότου.

Ἐπὶ τῇ θέᾳ δῆλα δὴ αὐτῆς ἡ ἔκπληξίς μου ὑπῆρξε φυσικῷ τῷ λόγῳ μεγίστη, ἀναλογιζομένου μὲν ὅτι ὁ πύργος θὰ εἶχε βεβαίως ἐπισκευασθῇ, καθ' ἃ τὰ τείχη τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Θεμιστοκλέους, τῶν τότε κτιστῶν ὁμοίως «φειδομένων μήτε ἰδίου μήτε δημοσίου οἰκοδομήματος ὅθεν τις ὠφελία ἔσται ἐς τὸ ἔργον, ἀλλὰ καθαιρούντων πάντα» (Θουκυδ. I 90 3), βλέποντος δὲ ὑλικὸν πολύτιμον τῶν ἐγγὺς νεκροταφείων, ἰδιαζούσης ὃν τάξεως καὶ ἀπροσδοκήτου διατηρήσεως· ὅτι δὲ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ πύργου δὲν θὰ ἦτο μερική, καὶ ἐπιθυμῶν ἤλπιζον καὶ συντόνως ἀνασκάπτων ὑπεχρεούμην νὰ βεβαιώσω.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἡ ἐργασία καθίστατο ἁπλοῦν

Εἰκὼν 11. Ἄποψις τοῦ πρώτου πύργου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφήν. K=κλῖμαξ· T-T'-T''-T'''=τοιχάριον προστατευτικόν· TT=ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ διπλοῦ τοιχαρίου.

ζήτημα δαπάνης πρὸς θερισμὸν ἀφθόνων καρπῶν, καὶ εὐαρέστου κόπου πρὸς περισυλλογὴν καὶ συγκομιδὴν αὐτῶν· ἡ δ᾿ εὔλογος χαρὰ τῆς ἐκ τοῦ ὑπερδισχιλιετοῦς ληθάργου εἰς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐπαναγωγῆς τοῦ ὡραίου ἐκείνου κόσμου ἐνέτεινε τὰς δυνάμεις ἡμῶν πρὸς ἀνάπτυξιν μείζονος προσοχῆς, πρὸς ταχίστην διάσωσιν καὶ προσφυᾶ περίθαλψιν αὐτοῦ, κατέπνιγε δὲ τὴν λύπην, τὴν προερχομένην ἔκ τινων ἐμποδισμῶν, φυσικῶν ἄλλως καὶ ἀνθρωπίνων.

δ΄) Ἡ κτίσις, ἀναπαράστασις καὶ αἱ τύχαι τοῦ πρώτου πύργου.

(Παρένθετος πίναξ Β΄).

Ἐρευνηθέντος ἅπαντος τοῦ πύργου [1] *(εἰκὼν 11)*, ἐξηκριβώθη ὅτι ἀρχῆθεν εἶχε κτισθῆ ἐπὶ τῆς στρατηγικωτάτης ταύτης θέσεως μικρὸς σχετικῶς πύργος, μετὰ δύο βραχιόνων τείχους, ἴσως πρός τινα μονήρη ὀχύρωσιν· εἶναι δὲ ὁ πύργος οὗτος, ὃν καλοῦμεν «ἐσωτερικὸν» *(εἰκὼν 12· 14· 16)*, ἐμφανῶς διαφόρου ὕλης καὶ ἐργασίας τῆς τῶν λοιπῶν τῆς πόλεως, ἀρχαιότερος δὲ τοῦ γενικοῦ αὐτῆς τειχισμοῦ, περιληφθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου κατ᾿ αὐτὸν εἰς τὸ διάγραμμα αὐτῆς ἀμετάβλητος, διὰ συνδέσεως, ἧς τὰς λεπτομερείας δὲν δυνάμεθα ἐν τῷ παρόντι νὰ καθορίσωμεν.

Οἱ δὲ χρόνοι, καθ᾿ οὓς ἐποιήθη ὁ ἐσωτερικὸς πύργος, φαίνονται κείμενοι ἐντὸς τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· θὰ ἐκτίσθη ἄρα ἢ ὑπὸ τῶν Φεραίων, ὡς μεμονωμένος προμαχεών, ἢ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β΄· ἀλλὰ πάντως ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς καί τινες μονήρεις ἐπίσης τειχισμοί, ὧν ὅμως ἀμφίβολα ἴχνη διακρίνονται ἐνιαχοῦ, κατὰ τὴν Δυσμικὴν μάλιστα πλευρὰν τῆς πόλεως, τάσιν πρός τινα μετάθεσιν τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν Βορειότερον εἰς θέσιν ὀχυροτέραν ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης, ἢ τοὐλάχιστον σπουδαίαν ὀχύρωσιν τῶν ὑπερκειμένων τῆς ἀκτῆς στρατηγικῶν σημείων πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθρικῶν ἀπὸ θαλάσσης ἀποβάσεων [2].

Πέριξ τοῦ πύργου τούτου ἐποιήθη βραδύτερον ἕτερος μέγας, περιλαβὼν τὸν πρῶτον ὡς πυρῆνα *(παρένθ. πίν. Β΄)*· ἐκτίσθησαν δὲ κατ᾿ ἀρχὰς μὲν λίθινοι τοῖχοι μετὰ μεγάλης ἐπιμε-

Εἰκὼν 12. Ἡ Βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου. **ΠΤ**=πλίνθινος τοῖχος τοῦ διακένου, μήπω ἀφαιρεθείς· **Β**=Βόρειος πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ἤδη ἀποκαλυπτομένη· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος.

λείας ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων, ληφθέντων ἐμφανῶς ἐξ οἰκοδομημάτων προγενεστέρων· ἐπ᾿ ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων πάντων τῶν τοίχων τούτων, ἰδίως τῆς ἔσω, ἐγένετο χρῆσις καὶ βάθρων καὶ μεγάλων στηλῶν, μάλιστα δὲ τὸ πάχος αὐτῶν ἐπληρώθη τοιούτου ὑλικοῦ *(εἰκὼν 13· 15)*.

Ὑψώθησαν δὲ ἅπαντες οἱ νέοι οὗτοι τοῖχοι δύο ἢ τρία μέτρα ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐξισωθέντος πολλαχοῦ πρὸς ἁρμογὴν τῶν πρώτων λίθων· τὸ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου διάστημα, ὅπερ καλοῦμεν «διάκενον», ἐπληρώθη ἐπίσης λίθων ποικίλων κοινῶν καὶ πολυαρίθμων στηλῶν, βάθρων, ὀρόφων μαρμαρίνων κττ., κτισθέντων μετὰ πηλοῦ ἐν σπουδῇ μέν, ἀλλ᾿ ἐπιμελῶς.

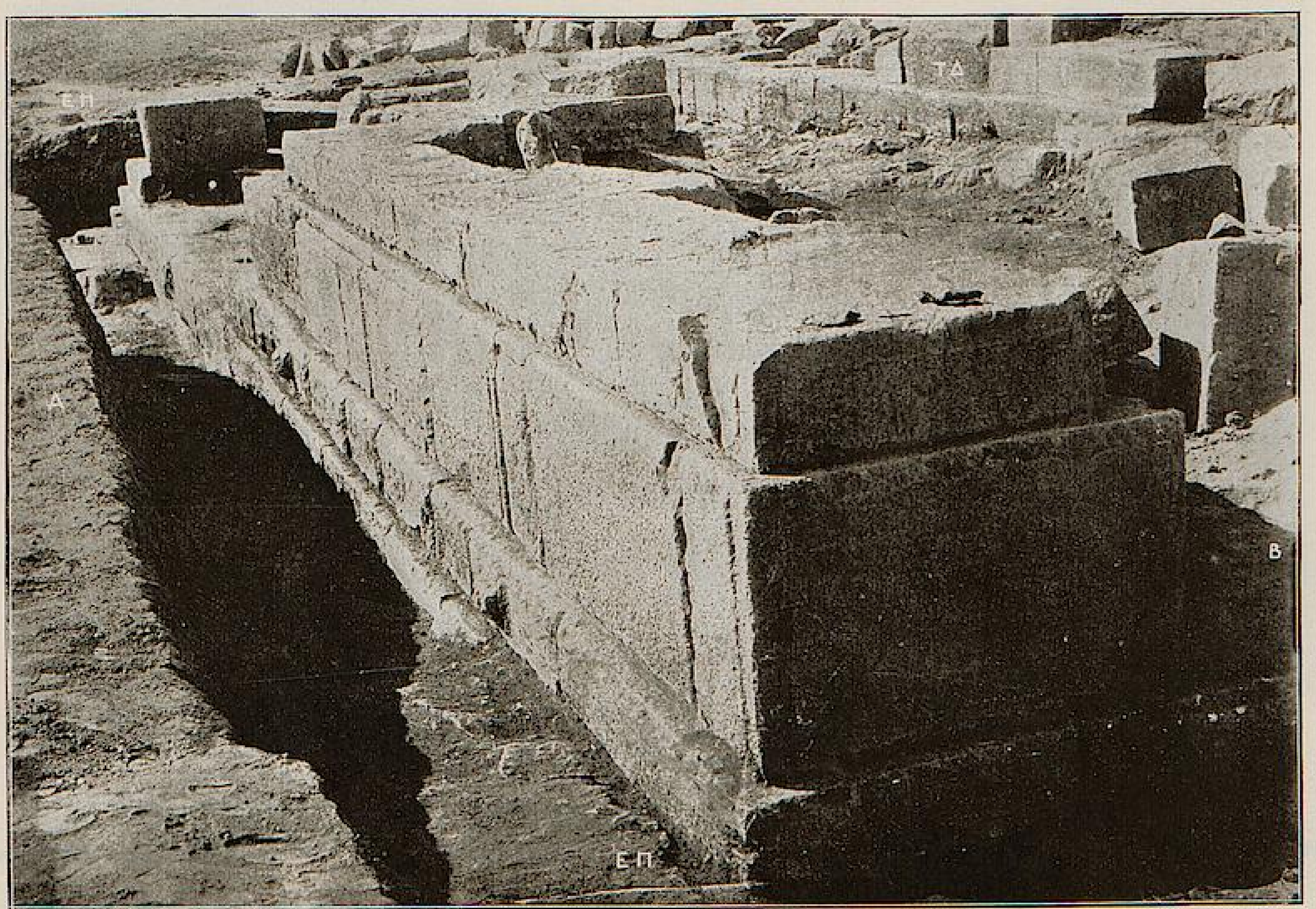
Οὕτως ἀπετελέσθη ἰσχυροτάτη θεμελίωσις ἀνισοϋψής, ἕνεκα τοῦ ἐπικλινοῦς τῆς θέσεως· περαιτέρω δὲ ἤρθη εἰς μέγα ὕψος τὸ ὅλον κτίσμα δι᾿ ὠμῶν πλίνθων πανταχόθεν, ἤτοι καὶ ἐπὶ τῶν διακένων αὐτῶν· διότι εὕρομεν *ἐκτισμένας* καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τοίχων ἁπλῶς πεσούσας

[1]) Ὑπολείπεται πρὸς ἀνασκαφὴν καὶ ἐξερεύνησιν μέρος ἔξω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ὀλίγον τι ὁμοίως τῆς Βορείου, καὶ μάλιστα τὸ σύνολον τῶν δύο ἐπισκευασθέντων βραχιόνων τοῦ τείχους, τῶν ἀποληγόντων εἰς τὴν Δυσμικὴν πλευράν· πρβ. *Πρακτικὰ* 1908 210· 1909 143· 1910 240-241· ἡ *εἰκὼν 17* δεικνύει ἐμφανῶς ὅτι καὶ τὸ τεῖχος ἐνταῦθα ἐπηυξήθη.

[2]) Βλ. κάτω κεφ. *ια΄* ἐδάφ. *2*.

πλίνθους ἐπὶ πάντων τῶν διακένων ὑπὲρ τὴν θεμελίωσιν τῶν λίθων· ἡ *εἰκὼν 12* ἐμφανίζει τοιαύτας πλίνθους ἐν τῷ διακένῳ τῆς Βορείου πλευρᾶς· τὸ ὕψος τοῦ ὅλου πλινθίνου τούτου τοίχου εἰκάζομεν ἐκ περισωθέντος τμήματος αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου *(εἰκὼν 20)* ὅτι θὰ ἦτο πέντε μέχρι ὀκτὼ πιθανῶς μέτρων, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους.

Ὁ τεράστιος λοιπὸν οὗτος ὄγκος χώματος, ταυτοχρόνως ἅπας σχεδὸν ὁμοῦ καταπεσών, ἐσχημάτισε μέγαν λόφον, περι-βαλόντα μετὰ στοργῆς πανταχόθεν τὴν ὑποκειμένην πολύτιμον

Εἰκὼν 13. Ὁ λίθινος τοῖχος τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου πύργου ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον.
Α = Ἀνατολικὴ πλευρά· Β = Βόρειος πλευρά· ΕΠ = ἐπηυξημένος πύργος· ΤΔ = λίθινος τοῖχος τοῦ διαδρόμου.

θεμελίωσιν, καὶ ἐμποδίσαντα τὴν εἰσροὴν ὑδάτων καὶ τὴν διείσδυσιν φωτός· οὗτος ἄρα εἶναι ὁ λόγος, δι᾽ ὃν τοσοῦτον λεπτῆς τέχνης μνημεῖα κατέστη δυνατὸν νὰ διατηρηθῶσιν ἀλώβητα ὑπὲρ τὰ δισχίλια ἔτη, ὡς ἀκριβῶς εἶχον, ὅτε ἐρρίφθησαν ἐκεῖ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν κτισάντων τὸν μέγαν τοῦτον ἐπηυξημένον πύργον.

Εἰκὼν 14. Ἡ Βόρειος καὶ ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου.
ΕΠ = τοῖχος τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· επ = ἐσωτερικὸς πύργος· Δ = διάκενον· Β = Βόρειος πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου.

Τὸ δὲ οὕτως ἀποτελεσθὲν οἰκοδόμημα ὑπῆρξε μέγα καὶ ἐπιβλητικόν· ἦτο δ᾽ ἐστεγασμένον ἑνιαχοῦ ἀνωτάτω, κατὰ τὰς ἐπάλξεις βεβαίως καὶ τὰ πυροβολεῖα· διότι εὑρέθησαν πολυάριθμοι κεραμίδες στέγης ἐκλεκτοῦ πηλοῦ, στρωτῆρες, καλυπτῆρες καὶ ὅμοιαι, καὶ αὗται κανονικῶς διεσπαρμέναι καὶ γραμμὴν πτώσεως πανταχόθεν διατηροῦσαι, ἐξ ἧς ἐμ-

φαίνεται ὅτι ταυτοχρόνως ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα κατέπεσεν ἢ βιαίως ἐκρημνίσθη· πολλαὶ τῶν κεραμίδων τούτων φέρουσι ποικίλα μονογραφήματα ἐνσφράγιστα.

Ὅτι δὲ καὶ ὁ ἐσωτερικὸς πύργος ἦτο ἀρχῆθεν ὁμοίως τὰ ἄνω δι' ὠμῶν πλίνθων ἐκτισμένος καὶ ἐνιαχοῦ ἐστεγασμένος, δεικνύουσιν οἵ τε διατηρηθέντες ἐφ' ἱκανὸν πλίνθινοι αὐτοῦ τοῖχοι (*εἰκὼν 9· 11· 12· 14· 16-20*) ὄντες διαφόρου πηλοῦ τῶν τοῦ ἐπηυξημένου, καὶ ἕτεραι κεραμίδες στέγης, ἐντὸς τοῦ διακένου εὑρεθεῖσαι, διαφόρου πηλοῦ, σχήματος καὶ μεγέθους τῶν προηγουμένων· ἦσαν δὲ αὗται

Εἰκὼν 15. Ἡ αὐτὴ πλευρὰ τῆς εἰκ. 13 ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρωμένη. **ΕΠ**=ἐπηυξημένος πύργος· **επ**=ἐσωτερικὸς πύργος· **δ**=διάδρομος ἐσωτερικός.

οὐχὶ τοσοῦτον ἄφθονοι καὶ ἐπ' οὐδεμιᾶς εὑρέθη μονογράφημα [1].

Κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐποιήθησαν δύο λίθινοι τοῖχοι παράλληλοι, ἀφίνοντες μεταξὺ ἀρκούντως εὐρὺ κενόν (*εἰκὼν 13· 15· 16*)· τοῦτο βεβαίως ἀπετέλει ἐσωτερικὸν «διάδρομον», πρός τε ἄνοδον τῶν πολεμιστῶν καὶ πετροβόλων μηχανῶν εἰς τὰς ἐπάλξεις καὶ τὰ πυροβολεῖα, καὶ πρὸς εἴσοδον αὐτῶν ἔξωθεν καὶ μεταγωγὴν τῶν χρησίμων ἐν εἰρήνῃ,

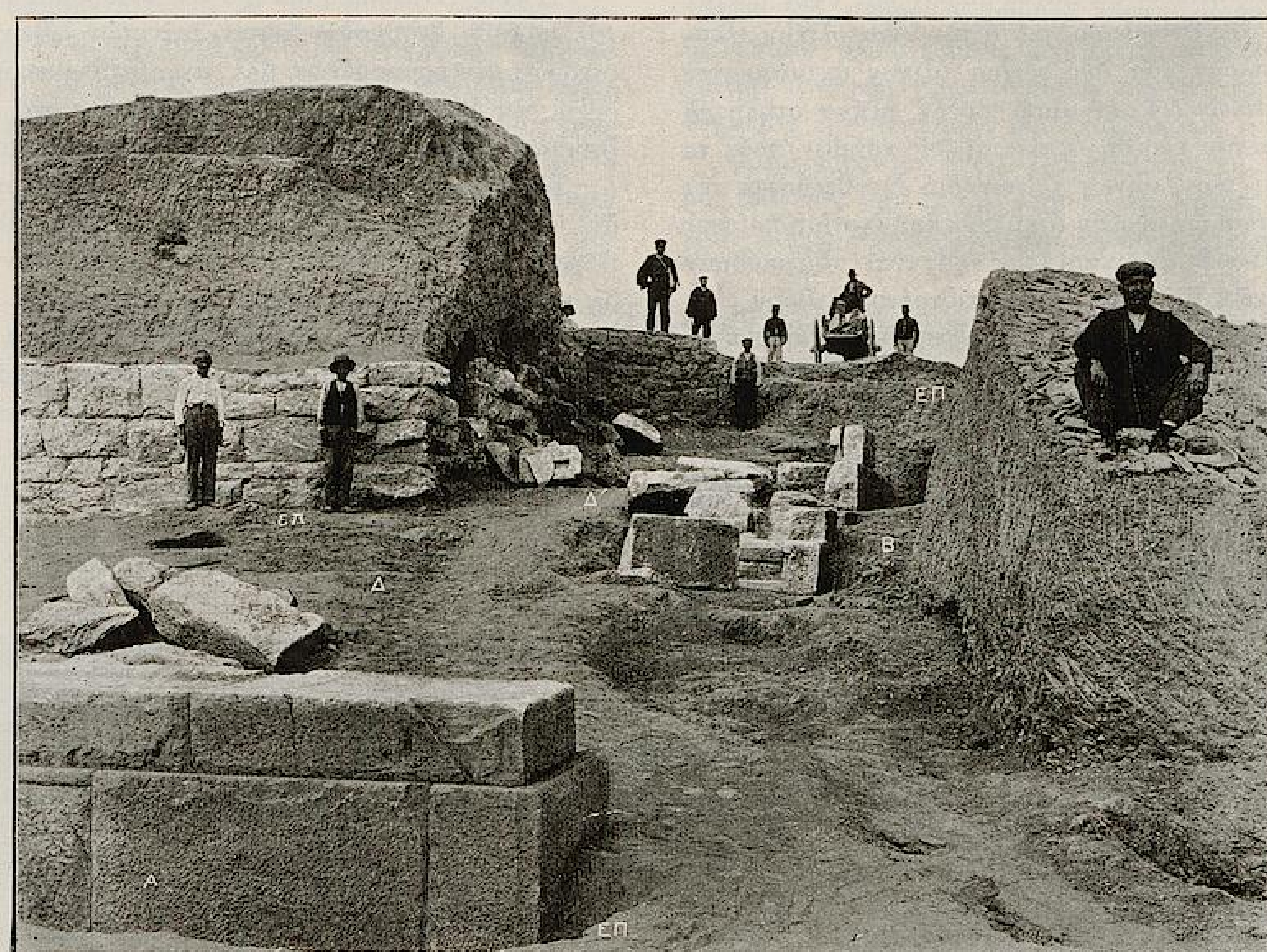
Εἰκὼν 16. Ἡ Νοτανατολικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου.
ΕΠ=ἐπηυξημένος πύργος· **Α**=Ἀνατολική· **Ν**=Νοτία πλευρὰ αὐτοῦ· **ΤΔ**=τοῖχος τοῦ διαδρόμου· **επ**=ἐσωτερικὸς πύργος.

πρὸς ἔξοδον δ' ἐν πολέμῳ, ἵνα καταδιώξωσιν ἐκτοπισθέντα ἐκεῖθεν ἐχθρόν.

Ἡ ὕπαρξις ἄρα «πυλίδος» ἐξόδου κατὰ τὸ Νότιον

[1]) Τὰ ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1907 180 λεγόμενα περὶ τῶν κεραμίδων μετὰ προστύπων μονογραφημάτων νοητέον ὡς εἰς τὸν ἐξωτερικὸν μόνον πύργον ἀναφερόμενα.

ἥμισυ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἢ τὸ Ἀνατολικὸν τῆς Νοτίας, ἢ ἀμφότερα, εἶναι ἀναγκαία νὰ ὑποτεθῇ, βεβαιοῦται δὲ καὶ ὑπὸ προχείρως πεποιημένης, ἀλλ᾽ ἐμφανοῦς κλίμακος, εὑρεθείσης ἔξω τοῦ πρώτου μνημονευθέντος σημείου

Εἰκὼν 17. Ἡ Βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου, τελείως ἐξερευνηθεῖσα.
ΕΠ = ἐπηυξημένος πύργος· **Α** = ἡ Ἀνατολική· **Β** = ἡ Βόρειος πλευρὰ αὐτοῦ· **Δ-Δ′** = διάκενον· **επ** = ἐσωτερικὸς πύργος.

Εἰκὼν 18. Ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου, ἤδη ἀνασκαπτομένη. **ΕΠ** = ἐπηυξημένος πύργος· **επ** = ἐσωτερικὸς πύργος.

(εἰκὼν 11). Ἡ κυρία ὅμως μεγάλη πύλη τοῦ πύργου ἔκειτο βεβαίως ἔξω τῶν τειχῶν ἐπὶ τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς.

Πέριξ τοῦ ἐπηυξημένου τούτου πύργου καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο μέχρι τεσσάρων περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς

ὄψεως αὐτῶν, πλὴν τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, εὑρέθη, ἀλλὰ δὲν ἀπεκαλύφθη πανταχόθεν, «τοιχάριον» ἐκ μικρῶν κοινῶν λίθων μετὰ πηλοῦ κτισθὲν εἰς πάχος μικρὸν καὶ ὕψος ὀλίγον μεῖζον ἀναστήματος ἀνθρώπου[1]· κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐκτίσθη διπλοῦν, τῶν δύο τοίχων ὀλίγον ἀφισταμένων ἀπ' ἀλλήλων *(εἰκὼν 11)*· ἐν αὐτῷ οὐδὲν τμῆμα στήλης ἢ ὁμοίου ἀντικειμένου εὑρέθη· φαίνεται δὲ ποιηθὲν πρός τε προστασίαν τινὰ τῶν λιθίνων τοίχων διὰ διευθετήσεως τῆς ἐκροῆς τῶν ὑδάτων, ὧν εὑρέθη ὀχετὸς ἐκ τοῦ Νοτίου ἡμίσεος τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς ἄγων, καὶ ἴσως πρός τινα παρεμπόδισιν τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν τοῦ ἐπιτιθεμένου ἐχθροῦ.

Εἰδικώτερον δὲ ἡ μὲν Ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐποιήθη ἰσχυροτάτη καὶ ἐπιμελέστατα κατὰ τὸν ὄψιμον ἰσοδομικὸν ῥυθμὸν μετὰ διαζωμάτων, ἐξεχόντων κατὰ δόμους ἐκ τῶν θεμελίων μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ τότε ἐδάφους *(εἰκὼν 13· 14· 15· 17)*· οὐδαμοῦ αὐτῆς, οὔτε τῶν λοιπῶν, οὐδὲ τῶν ἄλλων πύργων ὑπάρχει οὐδὲν ἴχνος ἀσβέστου· ἡ ἁρμογὴ τῶν λίθων κατωρθοῦτο διὰ τελείας λαξεύσεως τῶν προσαρμοζομένων ἀλλήλαις πλευρῶν, καὶ μόνον ὀλίγου, λίαν ἐκλεκτοῦ γλοιώδους πηλοῦ, ἐγένετο χρῆσις εἰς τὴν προσαρμογὴν αὐτῶν.

Ἡ ἔσω Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ διαδρόμου *(εἰκὼν 13· 15· 16)* ἐποιήθη δι' ὁμοίων ξένων λαξευτῶν λίθων μικροτέρων, στερρῶς μὲν ἡρμοσμένων, ἀλλ' ἄνευ ἐπιδεικτικῆς ἐπιμελείας· διότι δὲν ἐφαίνετο, εἰ μὴ μόνον ἔσωθεν καὶ μόλις, ὄντος βεβαίως σκοτεινοῦ τὰ πολλὰ ἐν τοῖς ἔνδον τοῦ πύργου.

Τὸ διάκενον ἀπ' αὐτῆς μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου, ὂν μέγα, δὲν περιεῖχε παμπόλλας στήλας, ἀλλὰ πλείονα βάθρα καὶ λίθους λαξευτοὺς καὶ κοινούς· δὲν ἐρρίφθησαν δὲ ταῦτα οὐδαμοῦ εἰκῇ, ἀλλ' ἐκτίσθησαν ἐν σπουδῇ μέν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε, γενομένης χρήσεως ἀφθόνου πηλοῦ· οὗτος ὑπῆρξεν ὁ λόγος, δι' ὃν πολλαὶ στῆλαι, τεθεῖσαι μετὰ τῶν βαφῶν πρὸς τὰ κάτω ἐπὶ δαψιλοῦς ὑγροῦ πηλοῦ, ἀπετύπωσαν τὰς βαφὰς ἐπ' αὐτοῦ· διεσώσαμεν δὲ ἅπαντα τὰ δυνάμενα νὰ ἀποκολληθῶσι τοιαῦτα ἀποτυπώματα ἐξ ἁπάντων τῶν πύργων.

Τῆς δὲ Βορείου πλευρᾶς *(εἰκὼν 17· πρβ. 12· 14)* ὁ τοῖχος

Εἰκὼν 19. Ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πύργου, σχεδὸν ἐντελῶς ἐξερευνηθεῖσα.
ΕΠ=ἐπηυξημένος πύργος· **επ**=ἐσωτερικὸς πύργος· **Θ**=θύρα αὐτοῦ· **ΑΤ**=τὸ ἀρχαιότερον τεῖχος· **ΕΤ**=τὸ ἐπηυξημένον τεῖχος.

ἐποιήθη ἐπιμελέστατα ἐπίσης, καὶ ἐνεῖχεν ἄφθονα βάθρα· τὸ κατ' αὐτὴν διάκενον εἶναι ἐλάχιστα εὐρύ, περιελάμβανε δὲ στήλας ἧττον καλῶς ἢ μηδόλως διατηρούσας τὰς βαφάς, πτωχῆς δὲ τὰ πολλὰ κατασκευῆς· διὸ εἰκάζομεν ὅτι οἱ ἔξω τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ κατὰ τὸ Βορειοανατολικὸν κράσπεδον τοῦ λόφου τάφοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν πτωχῶν.

Ὁμοίως ἐκτίσθη, καὶ μετὰ πλείονος ἔτι ἐπιμελείας, ἡ Νοτία πλευρά *(εἰκὼν 9· 16)*· ἐπ' αὐτῆς εὑρέθησαν πολυάριθμοι λαξευτοὶ λίθοι, ἐξαιρέτου ἐργασίας καὶ λίαν συγγενεῖς ἀλλήλοις, μηνύοντες ὅτι ἐλήφθησαν ἐξ ἐπιταφίων μνημείων πολυτελεστέρας ἐμφανίσεως· ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὸ διάκενον αὐτῆς εὑρέθησαν αἱ πλεῖσται καὶ ἄρισται στῆλαι, ὑποδηλοῦσαι ὅτι πλούσιοι τάφοι ἔκειντο κατὰ τὰ Νότια καὶ Νοτιοδυσμικὰ πλευρὰ τοῦ λόφου καὶ περαιτέρω εἰς τὰ κράσπεδα αὐτοῦ.

Ἡ Δυσμικὴ ὅμως πλευρὰ παρουσιάζει μεγάλην διαφορὰν πρὸς τὰς λοιπάς *(εἰκὼν 18· 19)*· διότι ἐποιήθη διὰ μικροτέρων λίθων, πωρίνων τινῶν κυβικῶν ὄγκων ἔκ τινος ναοῦ ἴσως, βάθρων μικρῶν καὶ στηλῶν, μετ' ἀφθόνου πηλοῦ καὶ ἄνευ τινὸς ἰδιαζούσης ἐπιμελείας, ὡς αἱ λοιπαί, βεβαίως διότι οὔτε τοῖς πολίταις ἦτο τοσοῦτον προσιτή, οὐδὲ ὁμοίαν ταῖς ἄλλαις εἶχεν ἀνάγκην μεγάλου πάχους καὶ στερεότητος· διότι τὸ διάκενον αὐτῆς ἀπετέλει καὶ τὸ πάχος αὐτὸ τοῦ τοίχου· εὑρέθησαν δ' ἐν αὐτῇ πολυάριθμοι στῆλαι καὶ ἀξιολογώταται.

Μετὰ τὴν ἀποτείχισιν αὐτῆς εὑρέθη ἡ θύρα τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου *(εἰκὼν 19· 20)*, κεκλεισμένη διὰ πλινθίνου τοίχου· ἕτερος τοῖχος ἰσοπαχὴς ἐκτίσθη πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ πρώτου ἔσωθεν, διήκων καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς ταύτης, καὶ διὰ πλίνθων ἐξαιρετικῶς ποιηθεὶς ἤδη ἀπ' αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ βράχου· διαρρήξαντες λοιπὸν μέρος τοῦ πλινθίνου τούτου τοίχου τῆς θύρας, ἐξηρευνήσαμεν τὸν ἐσωτερικὸν πύργον ἅπαντα, μηδὲν εὑρόντες ἐν αὐτῷ· τὸ Βόρειον ἥμισυ καὶ πλέον αὐτοῦ ἀφήκαμεν ὡς δεῖγμα, ἕνεκα τῆς καλῆς διατηρήσεως καὶ τοῦ μεγάλου ὕψους *(εἰκὼν 20)*.

---

[1]) Ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ παρενθέτου πίν. Β΄ δὲν ἐδηλώθη τὸ τοιχάριον τοῦτο πανταχοῦ, ὡς ἀποκαλυφθὲν μετὰ τὴν ποίησιν ἐκείνου.

Εἶναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τὴν διάρρηξιν ταύτην, ὡς καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν λοιπῶν πλίνθων ἐκ τῶν τοίχων καὶ τῶν διακένων, εὕρομεν ἐν αὐταῖς ὀστᾶ ζῴων καὶ ἀνθρώπων, τμήματα ἀγγείων, μικρὰ καὶ μεγάλα, ὡς καὶ πηλίνων εἰδωλίων, δαψιλῶς καὶ ἐντέχνως πεποικιλμένων διὰ βαφῶν, στάθμας ὅλας μολύβδου ἢ πηλοῦ ὀπτοῦ, νομίσματά τινα χαλκᾶ κττ., πάντα πολλάκις μετὰ τέφρας, αἰθάλης καὶ ἀνθράκων, ἐνδεικνύοντα ὅτι τοσοῦτον εὐρεῖα σύμπηξις πλίνθων ἐτελέσθη ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν καὶ μετὰ τοσαύτης σπουδῆς, ὥστε καὶ παρεμπίπτοντα τοιαῦτα ἀντικείμενα ἐλάνθανον αὐτοὺς καὶ ὅλων τάφων καὶ μνημείων χώματα συνεπήχθησαν εἰς πλίνθους ὑπ᾿ αὐτῶν· ὅμοια τούτοις εὑρέθησαν κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀνασκαφέντων τοιούτων πύργων, μηνύοντα τὸ ταυτόχρονον τῆς ἐπισκευῆς καὶ ἐπαυξήσεως.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ λίθινος τοῖχος τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, καὶ τοῦ κατ᾿ αὐτὴν μέρους τῆς Νοτίας, ἔκειντο εἰς μικρὸν βάθος ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος *(εἰκὼν 9· 14· 18)*· ἦτο

Εἰκὼν 20. Ἡ θύρα καὶ τὸ ὑπολειφθὲν τοῦ πλινθίνου τοίχου· **επ**=ἐσωτερικὸς πύργος.

δ᾿ ἐμφανὲς ἐκ περισωθέντων παλαιῶν βόθρων ὅτι πολλάκις ἐπ᾿ αὐτῶν ἐγένετο ἀνασκαφὴ καὶ διατάραξις[1]· τοῦτο συνέβαινεν ἀπὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι λέγεται ὅτι ἤρξαντο κτίζοντες παρὰ τὰς Ἁλυκὰς ἀποθήκας, φυλακεῖα καὶ ὅμοια οἰκοδομήματα· οὗτοι βεβαίως μετεχειρίσθησαν τὸν πύργον τοῦτον ὡς λατομεῖον[2].

Ὄντως, ἀνασκάψαντές τινα τῶν νῦν ἐν ἐρειπίοις κειμένων κτισμάτων τούτων, εὕρομεν μέχρι τῶν θεμελίων αὐτῶν ἱκανὰς στήλας, διατηρούσας βαφάς· τμήματά τινα αὐτῶν ἁρμόττουσιν εὑρεθείσαις ἤδη ἐν τῷ πύργῳ στήλαις[3]· οἱ δὲ χωρικοί, ποιοῦντες ἀπό τινων ἐτῶν ἐνταῦθα καλύβας λιθίνας, ἐλάμβανον ὑλικὸν ἐκ τούτων, καὶ ἤδη βλέπει τις ἐπ᾿ αὐτῶν στήλας ἐντετειχισμένας· πρέπει ἄρα πάντα τὰ ἐνταῦθα κτίσματα νὰ ἐξερευνηθῶσιν.

Ἐντεῦθεν λοιπὸν μάλιστα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου πύργου (κεφ. ε΄), μετεκόμισαν πολλὰς εἰς Βόλον, πρὸ πάντων κατὰ τὰ ἔτη 1856-1858, ὅτε ἐκτίζετο ὁ καὶ νῦν διατηρούμενος ναΐσκος τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα· οὐκ ὀλίγας δ᾿ ἐκόμισαν εἰς τὰ ὑπερκείμενα χωρία· διετηρήθη δὲ καί τις ἀνάμνησις παρὰ τῷ λαῷ, καθ᾿ ἣν ὑπῆρχον πολλὰ ἀρχαῖα κατὰ τὸ Ἀνατολικόν που τῆς ἀρχαίας πόλεως[4].

---

[1]) Ἡ διατάραξις εἶναι ὁρατὴ ἐν τῇ *εἰκόνι 13* κατὰ τὸ βάθος.

[2]) *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα* I 91· 215-217. *Πρακτικὰ* 1909 140-142.

[3]) *Θεσσαλ. Μνημ.* I 215.

[4]) *Γεωργιάδης* ἔ. ἀ. 150. *Wace* ἔ. ἀ. 161. *Πρακτικὰ* 1907 176-177. *Θεσσαλ. Μνημ.* I 91-92· 216. *Π. Χ. Ἀποστολίδης* ἔ. ἀ. 7. Αὐτόπτης μάρτυς τοιούτων ἐντεῦθεν συλήσεων καὶ καταστροφῶν ὑπῆρξε *Νικόλαος ὁ Μάγνης*, ἀνὴρ εὐφυέστατος καὶ ὄντως φιλάρχαιος· ὡς ἑξῆς διηγεῖται τὰ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ «Περιηγήσει» αὐτοῦ 41-42: «ὅ τι ἔμεινεν ἀπὸ τὴν πρώτην καταστροφὴν τὸ κατέστρεψαν οἱ Τοῦρκοι, συντρίβοντες τὰ μεγάλα μάρμαρα διὰ νὰ εἶναι μετακομιστά, καὶ ἔκτισαν τὸ κάστρον τοῦ Γώλου. Ἄλλην καταστροφὴν ἐπέφεραν οἱ κτίσαντες κατὰ τὰς ἡμέρας μας τοὺς οἴκους καὶ τὰς ἀποθήκας τῆς Νέας Δημητριάδος [ἐννοεῖ τὸν νῦν Βόλον] καὶ τὸν ἐν αὐτῇ περικαλῆ ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1858 ἐπισκεφθεὶς τὰς γηραιὰς Παγασάς, καὶ ἰδὼν ὁσημέραι προχωροῦσαν τὴν ἐξάλειψιν τῶν γιγαντιαίων τειχῶν αὐτῆς [ταῦτα νοεῖ πιθανώτατα τὰ τῆς Νοτίας πλευρᾶς ἐν τῇ πεδιάδι, περὶ ὧν βλ. κάτω κεφ. F΄], τὴν ἐπιοῦσαν μετέβην εἰς τὸν Καϊμακάμην, καί τον παρεκάλεσα νὰ ἐμποδίσῃ τὴν προχωροῦσαν καταστροφήν· οὗτος δὲ μ᾿ ἀπεκρίθη, ὅτι ζητῶ ψύλλους εἰς τἄχυρα· ἔμαθον ὅμως, ὅτι μετὰ ταῦτα τὴν ἐμπόδισεν».

ε') Ὁ δεύτερος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος μετὰ στηλῶν.

(Παρένθετος πίναξ Γ').

Ἀφ' οὗ εἶχον ἤδη ἀποκαλύψει ἐπαρκῶς τὸν πρῶτον μέγαν πύργον, καὶ καθορίσας τὸ διάγραμμα αὐτοῦ ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς, ἐβεβαιώθην περὶ τῆς πανταχόθεν γενομένης ἐπαυξήσεως αὐτοῦ τε καὶ τῶν συνερχομένων βραχιόνων τῶν τειχῶν, ἦτο ἐπιβεβλημένον πρῶτον μὲν νὰ ἐξακριβώσω διὰ μερικῶν ἀνασκαφῶν, ἂν ἡ τοιαύτη ἐργασία εἶχε τότε περιορισθῇ ἐκεῖ μόνον τῆς πόλεως ἢ ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα αὐτῆς, ὡς ὑπεδείκνυε γενόμενον νέα περιήγησίς μου καὶ ἁπλῆ ἔρευνα, δεύτερον δέ, ἂν κατὰ τὰς περαιτέρω ἐπὶ ἄλλων σημείων τοῦ περιβόλου ἐπισκευὰς καὶ ἐπαυξήσεις ἐγένετο χρῆσις ὁμοίου πολυτίμου ὑλικοῦ καὶ ὁπόση τις.

Οὕτω λοιπὸν ἐδοκίμασα ἐν ἔτει 1908 ἐννέα πύργους[1], κειμένους Ἀνατολικῶς τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος, ἐπὶ τῶν πλευρῶν καὶ κρασπέδων τοῦ αὐτοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ συνδέοντος αὐτὸν μετ' ἄλλων ταπεινοτέρων γηλόφων καὶ ἐπ' αὐτῶν τούτων (*εἰκὼν 21· 24*).

Ἑπτὰ ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν ὄντως ἐπεσκευασμένοι· καὶ ὁ μὲν πρῶτος τῶν ἐννέα κεῖται ἐγγύτατα τοῦ μεγάλου (*εἰκὼν 21* τὸ Α), εἶναι λίαν μικρός, χρησιμεύων ὡς ἁπλοῦν

Εἰκὼν 21. Ἄποψις τοῦ δευτέρου μεγάλου πύργου ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφήν. Α = ὁ πρῶτος μέγας πύργος· Ζ = ὁ ἕβδομος καὶ Η = ὁ ὄγδοος τῶν μικρῶν μεταξὺ δοκιμασθέντων· επ = ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· Τ-Τ' = τὸ προστατευτικὸν τοιχάριον· Δ = ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· δ = τὸ διάκενον· Κ = κίων εὑρεθεὶς ἐντετειχισμένος· ΒΒ = βράχοι ἐν τῷ διακένῳ αὐτοφυεῖς.

στρατηγικὸν στήριγμα αὐτοῦ, ἢ ὡς συμπλήρωμά τι ἀμυντικόν, καὶ φαίνεται ἀρχαιότερος τοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου ποιηθέντος περιβόλου, ὑπ' αὐτοῦ προχείρως τότε ἐπισκευασθεὶς ἄνευ ἐπεκτάσεώς τινος· ἀλλ' ἐπαρκὴς ἔρευνα ἐν αὐτῷ δὲν ἐγένετο ἄχρι τοῦδε, ἵνα ταῦτα πάντα βεβαιωθῶσι καὶ δι' ἀνασκαφῶν.

Ὁ δὲ μετ' αὐτόν, μικρὸς ἐπίσης, σύγχρονος τοῦ προηγουμένου καὶ ὅμοιον σκοπὸν ἐπιτελῶν, φαίνεται ὅτι οὐ μόνον δὲν ἐπεσκευάσθη ποτὲ οὐδ' ἐπηυξήθη, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐγκατελείφθη ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δημητρίου ὡς ἄχρηστος, τοῦ νέου τείχους διελθόντος ἁπλῶς ἐπ' αὐτοῦ ἐν μέρει· σημειωτέον ὅμως ὅτι δὲν ἀνέσκαψα οὔτε ἐπ' αὐτοῦ εἰσέτι, ἵνα ταῦτα καὶ ἀπολύτως βεβαιώσω.

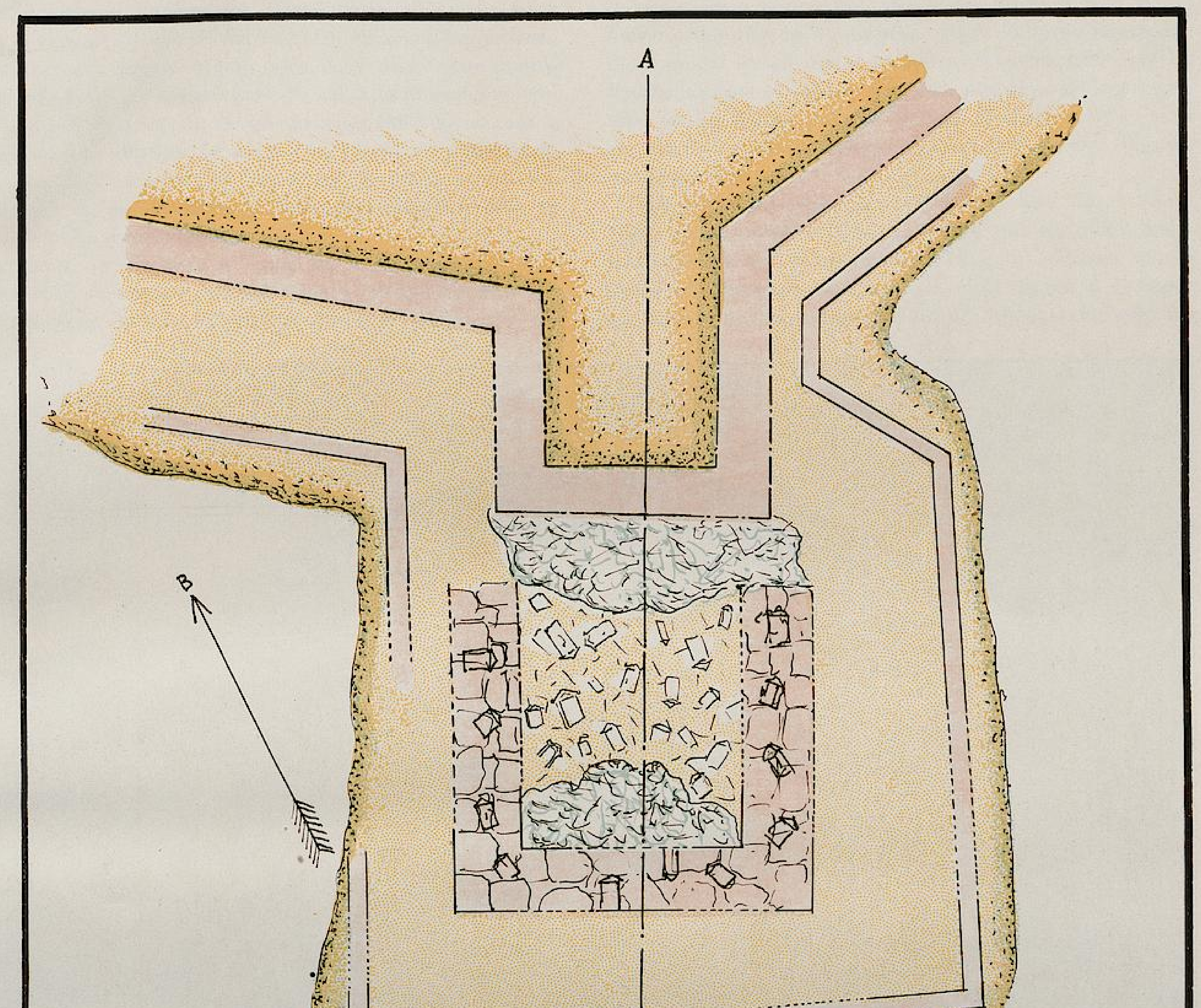
Περαιτέρω, κατὰ τὸ τέρμα τοῦ λόφου τοῦ μεγάλου ἀνασκαφέντος πύργου, ὑπάρχει τρίτος, ἱκανῶς μείζων τῶν δύο προηγουμένων, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ποιηθεὶς καὶ βραδύτερον ἐπαυξηθεὶς διὰ κατασκευῆς τριῶν τοίχων, ἔξω τῶν ἰσαρίθμων πλευρῶν τῆς προβολῆς.

Οἱ νέοι οὗτοι τοῖχοι ἐποιήθησαν ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ παλαιοτέρου, ὅστις προφανῶς εἶχε κρημνισθῆ ἢ καταπέσει ποτέ· τὸ διάκενον ἐπληρώθη κοινῶν λίθων καὶ χαλίκων, τὸ δὲ περαιτέρω ὕψος ἀπ' αὐτοῦ τε καὶ τῶν λιθίνων τοίχων ἤρθη δι' ὠμῶν πλίνθων κατὰ τὸ σύστημα τοῦ μεγάλου· ἐκ τῆς ὁμοιότητος ταύτης βεβαιοῦται τὸ σύγχρονον τῆς ἐπαυξήσεως καὶ ἐπισκευῆς αὐτῶν.

---

[1]) Βλ. περὶ αὐτῶν *Πρακτικὰ* 1908 203-207. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι 87-90.

Παρένθετος πίναξ Γ΄.

Πρόχειρον διάγραμμα τοῦ δευτέρου ἀνασκαφέντος μεγάλου, πλήρους στηλῶν, πύργου τῆς Δημητριάδος (συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1908).

Εἶναι ὅμως λίαν περίεργον τὸ ὅτι οὐδεμία στήλη, οὐδὲ τμημάτιόν τινος εὑρέθη ἐν αὐτῷ, καίτοι εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν παράκεινται τάφοι πολυάριθμοι, ὧν τινας ἐξηρευνήσαμεν, ὄντας ἀσυλήτους, καὶ ἐφ᾽ ὧν τινος μάλιστα εὕρομεν κατὰ χώραν στήλην, φέρουσαν ἀνάγλυφον προτομὴν γυναικός[1]· ἀπεκαλύψαμεν δὲ καὶ τάφον κεραμοστεγῆ, ἐν μέσῳ τῷ διακένῳ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ πύργου τούτου κείμενον, καὶ εὕρομεν ἐν αὐτῷ δύο πήλινα ἀγγεῖα ἀβαφῆ, σωληνοειδοῦς λίαν ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ ἐξωγκωμένης κοιλίας, ἅτινα ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν βεβαιοῦται ὅτι ἀνήκουσι τῇ Β΄-Α΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι[2].

Ταῦτα λοιπὸν ἤγαγον ἡμᾶς εἰς τὴν συναγωγὴν δύο ἀρκούντως σπουδαίων συμπερασμάτων· τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι καὶ τὰ οὕτως ἐπισκευασθέντα καὶ ἐπαυξηθέντα, τείχη τε καὶ πύργοι, κατέπεσον ἢ ἐκρημνίσθησαν ἐνωρίς, ἤτοι ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ βόθρος τοῦ τάφου δὲν θὰ ἐσκάπτετο ἐν τῷ διακένῳ τοῦ πύργου, ἂν μὴ οὗτος εἶχεν οὐ μόνον καταπέσει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν ὁπωσοῦν χρόνον ἐγκαταλειφθῆ· ἡ πόλις ἄρα ἤρξατο συστελλομένη ἤδη ἀπὸ τῶν σημειωθέντων χρόνων, ᾠκεῖτο δέ, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 13-14, κατὰ τὴν ἀντίθετον μάλιστα ὑπολειπομένην ἔκτασιν, τὴν Βόρειον, παρὰ τὴν ἀκτήν.

Τὸ ἕτερον συμπέρασμα εἶναι ὅτι τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ἐπηυξήθη πρῶτος πάντων ὁ μέγας πύργος καὶ εἰς αὐτοῦ μάλιστα τὴν ταχεῖαν ἐνίσχυσιν κατεβλήθη ἡ μέριμνα καὶ ὁ ζῆλος τῶν ἐπισκευαστῶν· μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ δεύτερος μέγας πύργος, περιλαβὼν τὰς ἄλλας στήλας τοῦ ἐγγὺς νεκροταφείου· ὅταν δὲ μετὰ ταῦτα ἐπεσκευάσθησαν καὶ οἱ μεταξὺ τούτων μικρότεροι πύργοι, δὲν ὑπῆρχε πλέον καὶ δι᾽ ἐκείνους ὑλικὸν στηλῶν.

Εἰκὼν 22. Ὁ δεύτερος μέγας πύργος, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρώμενος μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφήν. **επ** = ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **Β** = φυσικοὶ μεγάλοι βράχοι· **Α** = Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ΝΑ** = Νοτανατολικὴ γωνία αὐτοῦ· **Δ** = τὸ διάκενον, ἐξερευνηθέν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ τελευταίου κρασπέδου τοῦ μνημονευθέντος λόφου ὑπάρχει τέταρτος πύργος, παρουσιάζων μὲν σαφῆ σημεῖα ἐπαυξήσεως, ὁμοίας τῇ τοῦ προηγουμένου, ἀλλ᾽ ὢν κατεστραμμένος ἐκ τῆς καλλιεργίας ὑπὸ τῶν νεωτέρων, οἵτινες καὶ τὰς εὑρεθείσας τυχὸν ἐν αὐτῷ ὀλίγας στήλας θὰ ἀπεκόμισαν εἰς τὰ Καλύβια Ἁλυκῶν ἢ εἰς Βόλον καὶ τὰ ὑπερκείμενα χωρία· ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ μάλιστα, ἢ ἐγγύτατα αὐτοῦ, λέγεται ὅτι εὑρέθη ἡ στήλη τοῦ Ἀγαθοκλέους[3]· ἡμεῖς, ὀλίγον ἀνασκάψαντες, εὕρομεν ἐν αὐτῷ ἀμφίβολά τινα τμημάτια στηλῶν, ἄνευ γραμμάτων καὶ ἄνευ γλυφῶν.

Ὁμοίως ἰσοπεδώθη καὶ σχεδὸν ἐξηφανίσθη ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἕτερος παρακείμενος πέμπτος πύργος, περὶ οὗ δὲν δύναταί τις νὰ βεβαιώσῃ ἐν τῷ παρόντι, οὐδὲ ἂν ἐπεσκευάσθη ποτέ.

Ἐνταῦθά που περατοῦται μὲν ὁ λόφος τοῦ μεγάλου πρώτου ἀνασκαφέντος πύργου, ἐκτείνεται δ᾽ ἕτερον εὐθὺ γηλοφικὸν ἔπαρμα *(εἰκὼν 21)*, ὧν μεταξὺ θὰ ὑπῆρχε πυλίς τις, τοῦ περιβόλου, ἧς ἑκατέρωθεν εὑρέθησαν πολλοὶ τάφοι ἐγγύτατα τοῦ τείχους.

Ὑπάρχει δ᾽ ἔκτος πύργος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς που τοῦ ἐπάρματος, μικρός, ἐπιμελῶς μὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τὸ πρῶτον κτισθείς, προχείρως δ᾽ ἐπισκευασθεὶς βραδύτερον ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ καταπεπτωκότων λίθων, ἄνευ ἐπαυξήσεώς τινος· καὶ δὲν δύναταί τις μὲν νὰ εἴπῃ ὅτι οὐδεμία χρῆσις στηλῶν ἐγένετο κατὰ τὴν ἐπισκευὴν αὐτοῦ, ἐβεβαιώθη ὅμως

[1]) Ἐκ τῆς ἐπ᾽ αὐτῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται ἡ στήλη ὅτι ἀνήκει τοῖς περὶ τὰ μέσα τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος χρόνοις.

[2]) Πρβ. τῆς ἐν Athen. Mitteil. 1912 πραγματείας μου Ein Thessalischer Gold- und Silberfund σελ. 75· 108· Abb. 12—14. Βλ. πρὸς τούτοις Ἀρχ. Ἐφημ. 1909 38-40.

[3]) *Θεσσαλ. μνημ.* I 443-444· ὁ μνημονευόμενος ἐκεῖ ἐργάτης εἶπεν ἡμῖν κατόπιν ὅτι εἶχε μετακομίσει τὴν στήλην πρὸς ἀπόκρυψιν πολὺ περαιτέρω, εὑρὼν αὐτὴν τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς νῦν ἀτραποῦ, τῆς διερχομένης διὰ τοῦ τείχους παρὰ τὴν ἐνθάδε ἀναφερομένην *πυλίδα*.

δι᾿ ἀνασκαφῶν ὅτι ἐφ᾿ ἱκανὸν αὐτοῦ οὐδὲν τοιοῦτον ὑλικὸν ὑπάρχει.

Ἀλλ᾿ εἶχεν ἤδη καταστῆ ἐμφανὲς διὰ τῶν προχείρων τούτων σκαφῶν ὅτι ἡ ἐπὶ πάντας τοὺς πύργους ἔρευνα κατ᾿ ἀριθμητικὴν ἀκολουθίαν καὶ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν μέχρι εὑρέσεως τοῦ ζητουμένου θὰ ἐπέφερε μεγάλην ἀπώλειαν χρόνου, τὰ πολλὰ ματαίως ἐπαυξάνουσα τοὺς κόπους καὶ τὰς δαπάνας.

Τοῦτο σκεφθεὶς τότε καὶ μεταξὺ ἀνερευνῶν τοὺς τόπους, εὗρον ἐντὸς ὀλίγου χρόνου τὸν δεύτερον μέγαν πύργον μετὰ στηλῶν· διότι καὶ ὁ μετὰ τοὺς εἰρημένους ἕβδομος, ὑψούμενος ἐπὶ χωματώδους λόφου, σχηματισθέντος ἐμφανῶς ἐκ τῶν καταπεσόντων πλινθίνων τοίχων (*εἰκὼν 21* τὸ Ζ), οὐδὲν χρήσιμον παρεῖχε, καίπερ ὢν ἀρκούντως μέγας καὶ ἐπηυξημένος διὰ τριῶν τοίχων, παραλλήλων μὲν ταῖς πλευραῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἐκ κοινῶν δὲ καὶ μικρῶν τὰ πολλὰ λίθων ποιηθέντων· καὶ ὁ ὄγδοος (*εἰκὼν 21* τὸ Η) δ᾿ ἐφαίνετο ἤδη ἄνευ ἀνασκαφῆς ὅτι οὐδέποτε εἶχεν ἐπαυξηθῆ, θεωρηθεὶς περιττὸς καὶ ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν, ἅτε βεβαίως κείμενος ἐγγὺς ἰσχυροτάτου μεγάλου πύργου.

Ἐδιδασκόμεθα λοιπὸν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρεύνης ὅτι ἀναγκαιοτάτη καθίσταται ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῶν ἀνασκαφῶν ἡ ἔλλογος ἐπιλογή· ὁ ἐρευνητὴς δῆλον ὅτι δὲν ἐμπρέπει μὲν νὰ περιφρονῇ οὐδέν, ὀφείλει ὅμως νὰ μὴ κατατρίβηται εἰς ἐπίμονον ἐπιδίωξιν τῶν ῥυακίων, ἐφ᾿ ὅσον δύναται ἀμέσως νὰ εὕρῃ τὴν πηγὴν αὐτὴν τοῦ ἑκάστοτε ἐπιδιωκομένου πρὸς λύσιν ζητήματος· διὰ τοῦτο ἐγράψαμεν ἐν τοῖς ἄνω (σελ. 9· 15-16) ὅτι ἡ ποιά τις ἐξερεύνησις ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγων καὶ οἱωνδήποτε νεολιθικῶν καὶ ὁμοίων συνοικισμῶν οὐδόλως εἶναι ἐπαρκὴς πρὸς ἐξαγωγὴν σοβαρῶν συμπερασμάτων γενικωτέρας ἐννοίας, οἷον ἐθνολογικῶν καὶ δηλωτικῶν τῆς βαθμῖδος τοῦ ἐκεῖ πολιτισμοῦ κατὰ τὰς προϊστορικὰς περιόδους.

Εἰκὼν 23. Ὁ δεύτερος μέγας πύργος, ἤδη ἀνασκαπτόμενος. **επ** = ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **Δ** = τὸ διάκενον, μήπω ἐξερευνηθέν, πλῆρες λίθων καὶ στηλῶν· **Ν-Ν′** = ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **Τ-Τ′** = τὸ προστατευτικὸν τοιχάριον.

Κεῖται δὲ ὁ δεύτερος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος[1] ἐπὶ ὑψώματος (*εἰκὼν 22· 23· 26· 28*), ἐγγύτερον τῆς θαλάσσης ἢ ὁ πρῶτος· πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν παρεῖχεν ἔμφασιν μεγάλου χωματώδους λόφου, οὗτινος πολὺ περὶ τὴν κορυφὴν διάστημα ἔμενεν ἀκαλλιέργητον· περαιτέρω ἐπὶ τῆς Νοτίας πλευρᾶς καὶ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυσμικήν, ἔνθα ἐγεωργεῖτο ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀνεύρομεν πρὸ πάσης ἀνασκαφῆς, ἐπ᾿ αὐτῆς ἤδη τῆς ἐπιφανείας τοῦ νῦν ἐδάφους, πολλὰ καὶ μεγάλα τμήματα στηλῶν, βάθρων, μαρμαρίνων ὀρόφων καὶ λίθων λαξευτῶν, ἀνατετραμμένα καὶ παρερριμμένα, καίτοι ἔνια ἔφερον ἐπιγραφὰς καὶ γλυπτὰ κοσμήματα.

Ἐκ τούτων καθίστατο ἐξ ὑπαρχῆς ἐμφανὲς ὅτι ὑπῆρχε μὲν ἐκεῖ σημαντικὸς πύργος ἐπηυξημένος, ἀλλ᾿ οἱ πλίνθινοι τοῖχοι αὐτοῦ καὶ τῶν διακένων εἶχον σὺν τῷ χρόνῳ διαλυθῆ, τὸ δὲ ἄροτρον, προσκροῦον ἤδη ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἐπὶ τῆς λιθίνης θεμελιώσεως, εἶχε φθάσει εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἐντετειχισμένων στηλῶν, ὧν πολλὰς ἀνατρέπον διήνοιγεν ἐλευθέρας διόδους τῶν ὀμβρίων ὑδάτων πρὸς τὰς ἄλλας ὑποκειμένας.

Ἦλθεν ἄρα ἐν καιρῷ ἡ ἡμετέρα ἀνασκαφὴ ἐνταῦθα, ἵνα περισώσῃ τὰ ὑπολειφθέντα ἀπὸ τῆς πλήρους καὶ ἀνεπανορθώτου καταστροφῆς· ὡς δ᾿ ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν διαστάσεων τοῦ πύργου τούτου πρὸς τὰς τοῦ πρώτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, πάμπολλα τοιαῦτα μνημεῖα εἶχον ἐξαχθῆ ἐντεῦθεν πάλαι τε ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν παρὰ τὰς Ἁλυκὰς ἀποθηκῶν καὶ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ὑπὸ τῶν γεωργῶν.

Οὕτω λοιπὸν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ σχετικῶς μέγα πλῆθος στηλῶν, τῶν ἐντετειχισμένων ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων ἐν Βόλῳ καὶ τοῖς ὑπερκειμένοις χωρίοις· τοῦτο δὲ μάλιστα τὸ σημεῖον τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀρχαίας πόλεως φαίνεται πιθανώτατα ὅτι εἶναι τὸ διαβοηθὲν καὶ μνημονευόμενον ὑπὸ

[1]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Πρακτικὰ* 1908 207-208· 1909 143-144· 1910 235-240. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι 90-93. *Παρένθ. πίν. Α΄* τὸ στοιχ. Β· *παρένθ. πίν. Γ΄*.

τε συγχρόνων συγγραφέων καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὡς κρύπτον πολλὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα, διακοινωθὲν εὐρέως ὑπὸ τῶν γεωργῶν τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἔτη 1856-1858, ὡς φαίνεται [1].

Σημειωτέον ὅμως ὅτι εἶχεν εὑρεθῇ καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου σημεῖον, ὁπόθεν ἐξήγοντο λίθοι λαξευτοὶ καὶ στῆλαι ἀπὸ λίαν μακροῦ χρόνου· ἀλλ᾽ ἡ θέσις ἐκείνη, οὖσα λίαν ὑψηλὴ καὶ ἔχουσα ἀνάντη ἀτραπόν, παρεῖχε βεβαίως ἱκανὰς δυσχερείας τοῖς ὑποζυγίοις πρὸς μεταφορὰν τοῦ ὑλικοῦ, ἐν ᾧ ἡ ἐκ τοῦ δευτέρου πύργου μέχρι τῶν Ἁλυκῶν ὁδὸς εἶναι μὲν μακροτέρα, ἀλλ᾽ εὐθεῖα καὶ ἁμαξεύσιμος· κατὰ ταῦτα, καὶ ὡς ἐμφαίνεται μάλιστα ἐκ τῶν τομῶν ἐν τοῖς διαγράμμασι τῶν δύο πύργων (*παρένθ. πίν.* Β΄ καὶ Γ΄), εἰκάζομεν ὅτι πλείονες στῆλαι ἀπεκομίσθησαν καὶ κατεστράφησαν ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου, ἐλάσσονες δ᾽ ἐκ τοῦ πρώτου πύργου.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεκαλύψαμεν τὰ ἔμπροσθεν τῆς Νοτίας πλευρᾶς καὶ μέρους τῶν παρακειμένων τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου (*εἰκὼν 22· 23*), ποιηθέντος ἀρκούντως μεγάλου καὶ λίαν ἐπιμελῶς ὑπὸ τοῦ Δημητρίου· ἐκ τῆς ὄψεως αὐτοῦ καταδείκνυται καὶ ὁ ῥυθμὸς τῆς τειχοδομίας τοῦ ὅλου περιβόλου· εὑρόντες δ᾽ ἔπειτα τὸ προστατευτικὸν τοιχάριον (*εἰκὼν 21· 23· 24*), καθωρίσαμεν τὴν ἔκτασιν, ἐν ᾗ περιελαμβάνοντο οἱ τοῖχοι τοῦ ἐπηυξημένου πύργου.

Ἐποιήθη δὲ οὗτος διὰ προεκτάσεως τῆς προβολῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ ὡς ἑξῆς· ἤχθησαν πρῶτον τρεῖς μεγάλοι τοῖχοι λίθινοι, οἱ μὲν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυσμικῆς πλευρᾶς ἐκκινοῦντες εὐθέως ἐκ τῶν ὁμωνύμων γωνιῶν τῆς Νοτίας ὄψεως τοῦ παλαιοτέρου πύργου, ὁ δὲ τῆς Νοτίας ὡς συνδετικὸς τῶν δύο τούτων (*παρένθ. πίν. Γ΄*).

Εἰκὼν 24. Ὁ δεύτερος μέγας πύργος, ἤδη ἀνασκαπτόμενος. ΑΑ = ἡ *ἄνω* ἀκρόπολις· ΜΑ = ἡ *μέση* ἀκρόπολις· ΑΠ = ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· ΤΔ-ΤΔ′-ΤΔ″ = τὸ μεταξὺ τούτων τεῖχος τῆς πόλεως μετὰ τῶν ὀκτὼ μικρῶν πύργων· ΤΧ-ΤΧ′ = τὸ προστατευτικὸν τοιχάριον· ΝΠ = ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· ΝΠ′-ΝΠ″ = τὸ πάχος αὐτῆς· Δ = τὸ διάκενον, μήπω ἐξερευνηθέν.

Οἱ τρεῖς οὗτοι τοῖχοι ἐκτίσθησαν μετὰ καταφανοῦς σπουδῆς· ἤδη κατωτάτω ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου ἀπαντῶμεν ἀντὶ εὐθυντηρίας, ἢ διαζώματος εὐθυντικοῦ τῆς θεμελιώσεως, ὀγκολίθους ἀκατεργάστους (*εἰκὼν 24*), ἐφ᾽ ὧν ἡρμόσθησαν πλάκες λαξευταὶ ἀρχιτεκτονικαί, στῆλαι μεγάλαι, ὄροφοι μνημείων, βάθρα καὶ ἕτεροι ἐκλεκτοὶ ὀγκόλιθοι, ποιάν τινα εὐθεῖαν βάσιν, καίπερ ἀλάξευτον, ἀπ᾽ αὐτῆς ἤδη τῆς λιθοτομίας ἔχοντες, καὶ ἐξ ἄλλων προγενεστέρων οἰκοδομημάτων ληφθέντες τὰ πολλά.

Τὸ δὲ μεταξὺ τῶν δύο ὄψεων τῶν τοίχων ἑκάστων διάστημα, ἤτοι τὸ πάχος, ἐπληρώθη ἐξαιρετικῶς λίθων μεγάλων οἱωνδήποτε, ὁμοίων τοῖς ἄνω, ἐπιδιωκομένης τῆς μετὰ πάσης ταχύτητος συνδέσεως αὐτῶν πρὸς ἀπαρτισμὸν τὰ μάλιστα στερεοῦ καὶ παχυτάτου τοίχου (*εἰκὼν 24* τὸ ΝΠ′—ΝΠ″)· χρῆσις πηλοῦ ἐν ταῖς ἁρμογαῖς, λίαν ἐκλεκτοῦ ἐπίσης, ἐγένετο καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ πύργῳ, ἱκανῶς δαψιλεστέρα.

Οὕτως ἐποιήθη τὸ λίθινον μέρος τῆς Νοτίας πλευρᾶς, οὗ τὸ πλεῖστον εἶχεν ἤδη ἀνωτάτω ἀποκαλυφθῇ καὶ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν γεωργῶν, ὡς καὶ ἐκ τῆς *εἰκόνος 23* ἐμφαίνεται· ὁμοίως τῆς Δυσμικῆς. Ἡ δὲ Ἀνατολικὴ (*εἰκὼν 25*), κάλλιον τὰ πολλὰ σωθεῖσα, ἐποιήθη διαφόρως· τὸ ἐξωτερικὸν δῆλον ὅτι ἥμισυ τοῦ πάχους αὐτῆς, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ κατωτάτω πρώτου λιθίνου δόμου, ἤρθη εἰς ὕψος δι᾽ ὠμῶν πλίνθων, ἐν ᾧ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐποιήθη λίθινον μέχρι ὕψους τριῶν μέτρων (*εἰκὼν 25* τὸ ΑΤ· ΠΤ· *εἰκὼν 26*).

Τοιαύτην διφυᾶ κατασκευὴν τοῦ τοίχου θὰ ἀπαντήσωμεν ἐν τοῖς κάτω καὶ ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου μάλιστα πλευρᾶς τοῦ τρίτου μεγάλου πύργου καὶ ἐπὶ τῆς Νοτίας τοῦ πέμπτου· ἐκ τῆς συμφωνίας ταύτης, ἥτις οὔτε τυχαία φαίνεται οὐδὲ μόνῃ τῇ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν σπουδῇ πρέπει νὰ ἀπο-

[1]) Βλ. τὰ ἐν τοῖς ἄνω σελ. 23 λεχθέντα καὶ τὰς ἐν τῇ ἐκεῖ σημ. 4 παραπομπάς.

δοθῇ, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου ἐκ προνοίας οὕτω πεποιημένου καὶ λόγον ἄρα τινὰ ἔχοντος στρατιωτικόν, πιθανῶς τὴν ἰδιάζουσαν ἀντίστασιν τῶν τοίχων τούτων καθ᾽ ὑποσκάψεως ὑπὸ τῶν ἐπιτιθεμένων πολιορκητικῶν μηχανῶν.

Ὑπῆρχε δ᾽ ἐντὸς τοῦ διὰ τῶν τριῶν τούτων τοίχων ὁριζομένου μεγάλου κύβου, ὅστις ἐκφράζει τὸ σχῆμα τοῦ διακένου, μέγας βράχος, σχηματίζων χαώδη βαθύσματα *(εἰκὼν 21· 22)*, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἐλατόμησαν οἱ ἐπισκευασταί· ταῦτα πάντα ἐπληρώθησαν μικρῶν λίθων καὶ στηλῶν οὕτως, ὥστε ἐσχηματίσθη γενικὸν καὶ συμπαγὲς λίθινον ὑπόστρωμα, ὑπερβαῖνον πολλαχοῦ τὸ ὕψος τῶν πέντε μέτρων *(εἰκὼν 23· 25· 26· 27· 28)*.

Ἡ ἀπειρία αὕτη τῶν λίθων ἐρρίφθη μὲν ἐσπευσμένως, ἀλλ᾽ οὐχὶ ὅλως εἰκῇ· διότι κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν παρετηρήσαμεν ὅτι ἦσαν στερρῶς συγκεκολλημένοι ἀλλήλοις διὰ πηλοῦ, καίπερ ἀτάκτως ἐρριμμένοι *(εἰκὼν 23· 26· 27)*· φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ἐνετίθεντο καθ᾽ ὅλον τὸ μῆκος

Εἰκὼν 25. Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρωμένη. **Α-Α΄-Α΄΄** = ὁ λίθινος τοῖχος αὐτῆς· **ΛΤ** = τοῦ διφυοῦς τοίχου αὐτῆς τὸ λίθινον μέρος· **ΠΤ** = τοῦ αὐτοῦ τὸ πλίνθινον· **Δ-Δ΄** = τὸ διάκενον, μήπω ἐξερευνηθέν· **Σ** = στήλη μεγάλη, ἐντετειχισμένη καὶ ἤδη διαφαινομένη.

καὶ πλάτος κατὰ στρώματα, συρριπτομένου πηλοῦ ἐκλεκτοῦ· ἐν τῷ τρίτῳ πύργῳ θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἰδία ἐργασία ἐτελέσθη ἐπιμελέστερον· ἐπὶ δὲ τοῦ πηλοῦ ἀπετυπώθησαν ἐνιαχοῦ αἱ βαφαὶ τῶν στηλῶν καὶ περιεσώσαμεν πάντα τὰ τοιαῦτα χώματα.

Οὕτω δ᾽ ἐρευνήσαντες καὶ ἀποκαλύψαντες ἅπαν τὸ διάκενον *(εἰκὼν 21· 22)*, εἴδομεν ὅτι ὁ ἀρχαιότερος πύργος εἶχε κτισθῆ ἐπὶ βραχώδους ὑψώματος, καθ᾽ ἃ καὶ ὁ ὁμώνυμος τοῦ τρίτου καὶ ἄλλοι πολλοὶ τοῦ περιβόλου· ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ στρατηγικὴ δεινότης τοῦ Δημητρίου, ἐκλέξαντος μὲν πανταχοῦ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ πρὸ πάσης ἐργασίας τὸ ἔδαφος, ὁπόθεν θὰ διήρχετο τὸ τεῖχος, τὰ δὲ ἄριστα καὶ ἰσχυρότατα σημεῖα τοῦ περιβόλου ἐνισχύσαντος διὰ πύργων.

Τοῦ δ᾽ ἐπὶ τῆς θεμελιώσεως ταύτης τοῦ ἐπηυξημένου πύργου ἐγερθέντος εἰς μέγα βεβαίως ὕψος πλινθίνου τοίχου οὐδαμοῦ εἶχέ τι ὑπολειφθῆ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἀνασκαφῶν, πλὴν κατὰ τὸ Βορειότατον τέρμα τοῦ διακένου παρὰ τὸν ἐσωτερικὸν πύργον μικροῦ τινος καὶ βραχέος διαστήματος, ὕψους καὶ πλάτους ἑνὸς μέτρου, διακρινομένου μόλις ἐν τῇ *εἰκόνι 23* (πρβ. καὶ *εἰκ. 26· 27· 28*).

Οὕτω λοιπὸν ἐξηρευνήθη ἅπας ὁ ἐπηυξημένος πύργος καὶ ἐκρημνίσθησαν καὶ οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, καθ᾽ ἃ οἱ τοῦ πρώτου, ὡς ἐνέχοντες στήλας *(εἰκὼν 28)*· συνεκομίσθησαν δ᾽ ἐντεῦθεν ἀκέραιοι στῆλαι ἢ μεγάλα τμήματα αὐτῶν καὶ ὀρόφων, ὑπερβαίνουσαι τὸν ἀριθμὸν τῶν διακοσίων, ἐν αἷς ἀρίστη εἶναι ἡ ἀκέραιος εἰς τρία τμήματα στήλη τοῦ *Ἀριστοκύδους*, οὐχ ἧττον δὲ σημαντικὴ ἡ μικρὰ τῆς *Ῥοδοκλείας* καὶ ἄλλαι πολλαί [1].

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ εὕρημα ἐπὶ τῶν κατωτάτω τοῦ μέσου τῆς Νοτίας πλευρᾶς· ἐκεῖ ἦτο ἐντετειχισμένον καὶ διερρωγός, ἀλλ᾽ ἀκέραιον σχεδόν, βάθρον κούρου, φέ-

---

[1]) Συντόμως ἀπαριθμοῦνται τὰ ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ εὑρεθέντα ἀρχαῖα ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* τοῦ 1910 239-240.

ρον ἐπιγραφὴν τῆς F΄ ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος καὶ προερχόμενον ἐμφανῶς ἐξ ἀναθήματος εἴς τι παρακείμενον βεβαίως λίαν ἀρχαϊκὸν ἱερόν, οἷον μνημονεύεται ἐνταῦθά που ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου[1] τὸ τοῦ *Παγασαίου Ἀπόλλωνος*· βλ. περὶ τούτου κάτω κεφ. *ια΄* ἐδάφ. *2.*

Εὑρέθη δ' ἐν τῷ διακένῳ καί τις ἁπλῆ στήλη ἀναθηματικὴ ταῖς *Χάρισιν* καὶ τμήματα ὡραιοτάτου ἀναγλύφου, τῶν λεγομένων «γραφικῶν», τοῦ *Ἥρωος Ἐννοδίου*, μηνύοντα ἀμφότερα ὅτι ἐγγύς που ὑπῆρχον ἱερά τινα αὐτῶν, ὁπόθεν πιθανῶς προέρχεται καὶ κίων μαρμάρινος ἄνευ αὐλάκων ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς εὑρεθεὶς ἐντετειχισμένος (*εἰκὼν 21* τὸ Κ).

Εἰκὼν 26. Ἄποψις τοῦ δευτέρου μεγάλου πύργου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν. **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **Δ-Δ′**=τὸ διάκενον, ἤδη ἐξερευνώμενον· **Α**=ἡ Ἀνατολικὴ διφυὴς πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ΝΑ**=ἡ Νοτανατολικὴ γωνία αὐτῆς· **Σ**=μεγάλη στήλη, ἐντετειχισμένη καὶ ἄρτι διαφανεῖσα· **Β**=αὐτοφυὴς βράχος.

Εἰκὼν 27. Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ἄρτι κρημνισθεῖσα καὶ ἐξερευνηθεῖσα. **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **Δ-Δ′**=τὰ τελευταῖα τοῦ λιθίνου διακένου, μήπω ἐξερευνηθέντα· **Β-Β′**=αὐτοφυεῖς βράχοι.

Ἡ δὲ ἀναπαράστασις τοῦ πύργου τούτου καθίσταται κατὰ ταῦτα εὐχερής· διότι καὶ αὐτὸς ἐποιήθη κατὰ προσόμοιον τοῦ πρώτου σύστημα καὶ ἐπάλξεις εἶχεν ἀνωτάτω

[1]) *Ἀσπίδι* 70 κἑ.· πρβ. *Ἀγαθίαν* Παλατ. Ἀνθολ. IV 3 66 καὶ *Ἀπολλώνιον* Ἀργοναυτ. Α 359-360· 403-404.

καὶ πυροβολεῖα ἐστεγασμένα, ὡς ἀπέδειξαν σφαῖραι λιθοβόλων μηχανῶν καὶ μάλιστα κεραμίδες στέγης, ἐνιαχοῦ κατὰ τὴν κανονικὴν γραμμὴν τῆς πτώσεως εὑρεθεῖσαι, ἔξω μάλιστα τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, καὶ φέρουσαι ὅμοια καί

Εἰκὼν 28. Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δευτέρου πύργου, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρωμένη. ΤΠ-ΤΠ΄=τοιχάριον προστατευτικόν· ΝΑ=Νοτανατολικὴ γωνία τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου· Σ=μεγάλη στήλη, ἐντετειχισμένη· ΛΤ=λίθινος τοῖχος τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· ΠΤ=πλίνθινος τοῖχος αὐτῆς· Δ-Δ΄-Δ΄΄=λίθινον διάκενον· επ=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος.

τινα ἴδια προστύπως ἐσφραγισμένα μονογραφήματα, ὡς αἱ τοῦ πρώτου.

Ἀλλ᾽ ἔσχομεν ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ δύο σημαντικὰ ἀτυχήματα· τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι δὲν ἐτελέσθη συνεχῶς ἅπασα

Εἰκὼν 29. Τὰ ἔσω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δευτέρου πύργου, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὁρώμενα. ΝΑ=Νοτανατολικὴ γωνία τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου· Σ=μεγάλη στήλη, ἐντετειχισμένη· ΛΤ=λίθινος τοῖχος τῆς ἔσω Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· ΠΤ=πλίνθινος τοῖχος αὐτῆς· Δ-Δ΄-Δ΄΄=λίθινον διάκενον· επ=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος.

ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἐξερεύνησις αὐτοῦ, καίτοι ἐπανειλημμένως καὶ ἐπιμόνως εἴχομεν συστήσει τοῦτο[1], ἀλλ' ἀνεβλήθη μεταξὺ εἰς τὰ ἑπόμενα ἔτη· τούτου δ' ἕνεκα, καίτοι εἴχομεν προνοήσει νὰ μὴ ἀποκαλύπτωμεν ἅπαν τὸ διάκενον καὶ τοὺς τοίχους ὁριζοντίως, ἀλλὰ καθέτως καὶ κατὰ μικρὸν ἕκαστον διάστημα, ἅπαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου *(εἰκὼν 23· 25· 27· 28)*, ὅμως εἰσῆλθον πολλαχοῦ ὕδατα κατὰ τὸν χειμῶνα, ὡς διαλυθέντος ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ πρὸ πολλοῦ χρόνου τοῦ ἐκ πλίνθων ἄνω χωματώδους ἐρύματος, καθ' ἃ προείπομεν.

Ἕτερον δὲ ἀτύχημα ὑπῆρξε τὸ ὅτι κατὰ τὴν κρήμνισιν μέρους τοῦ ἐσωτερικοῦ λιθίνου τοίχου τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἔνθα διεφάνη κατωτάτω μεγάλη καὶ ἐξαίρετος στήλη *(εἰκὼν 25· 27· 28· 29)*, κατελήφθημεν ἐξαίφνης ὑπὸ ἰσχυροτάτης θυέλλης, ἐξ ἧς κατεκλύσθη μὲν ἡ ἀνασκαφή, ἐνέσκηψε δ' ἐπ' αὐτῆς ἕνεκα τῶν ἀφεθέντων ἐργαλείων καὶ κεραυνός.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου τοῦ Δημητρίου, καίτοι ἐσχηματίσαμεν ἰσχυρὰς ὑποψίας, ἕνεκεν εὑρεθέντων προγενεστέρων τῆς κτίσεως τῆς πόλεως αὐτοῦ σημαντικῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν προείπομεν, ὅτι θὰ ἐνεῖχε κατ' ἐξαίρεσιν ἀρχαῖον τοιοῦτον ὑλικόν, δὲν ἀνεσκάψαμεν, εἰ μὴ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς Νοτίας πλευρᾶς *(εἰκὼν 21· 22)*, ὁπόθεν εἶχον πάλαι καταπέσει ἢ κρημνισθῆ λίθοι δύο δόμων· ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος ἀναμενομένων τοιούτων εὑρημάτων συνηντήσαμεν· πρέπει ὅμως νὰ γένηται ἐπ' αὐτοῦ εὐρυτέρα πρὸς τοῦτο ἔρευνα.

Ὁμοία δὲ εἶναι τὰ μάλιστα ἀναγκαῖον νὰ τελεσθῇ ἐπὶ τῆς παρακειμένης μεγάλης πύλης, ἥτις θὰ ἦτο ἡ μεγίστη καὶ σπουδαιοτάτη τῆς πόλεως· αὕτη φέρει νῦν ἐπίχωσιν βαθυτάτην καὶ μόλις ἄνω ὀλίγον διαφαίνεται καὶ εἰκάζεται ἡ ὕπαρξις καὶ τὸ μέγεθος αὐτῆς ἐκ τῆς λοξῆς διευθύνσεως τοῦ τείχους· τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ὁ παρ' αὐτὴν μικρὸς πύργος φαίνεται πιθανώτατον ὅτι θὰ παράσχωσιν ἡμῖν σπουδαιότατα εὑρήματα ἐντετειχισμένα, περαιτέρω δὲ πρὸς τὴν ἀκτὴν ἐκεῖθεν θὰ ἐπιδειχθῇ ἡμῖν βεβαίως καὶ τὸ ἐπίσημον νεκροταφεῖον τῆς πλουσίας καὶ πολυανθρώπου ταύτης πόλεως.

ς´) Ὁ τρίτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος μετὰ στηλῶν.

(Παρένθετος πίναξ Δ´)

Ἡ διὰ τῶν εἰρημένων ἐργασιῶν σχηματισθεῖσα γνώμη μου, καθ' ἣν ἡ ἐπισκευὴ τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν ὑπῆρξε γενικωτέρα, καὶ στῆλαι ἐνετειχίσθησαν μάλιστα κατὰ τοὺς μεγάλους καὶ ἐπὶ στρατηγικῶν σημείων τοῦ περιβόλου ἐκτισμένους πύργους, ὧν ἐγγὺς ὑπῆρχον τάφοι καὶ ἄλλα προγενέστερα οἰκοδομήματα, ἀπεδείχθη ὀρθὴ καὶ εὐάρεστα παρέσχε περαιτέρω ἀποτελέσματα.

Εἰκὼν 30. Ὁ τρίτος μέγας πύργος, ἤδη ἀνασκαπτόμενος. **ΤΛ**=τάφρος λατόμων· **ΔΠ**=ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, μόλις διαφαινομένη· **Ν**=ἡ Νοτία πλευρὰ αὐτοῦ, ἄρτι διαφανεῖσα· **Σ**=ἄρτι ἐξαχθεῖσα στήλη· **Δ**=λίθινον διάκενον· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **ΕΛ**=ἑτέρα εἴσοδος νεωτέρων λατόμων· **Λ - Λ´**=λιθοτομίαι ἀρχαῖαι καὶ νεώτεραι.

Διότι ἀναζητήσας ἐν ἔτει 1912 ἐκ νέου, διὰ περιηγήσεων καὶ μικρῶν ἐνιαχοῦ σκαφῶν, τοιούτους πύργους καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου[2] καὶ μὴ

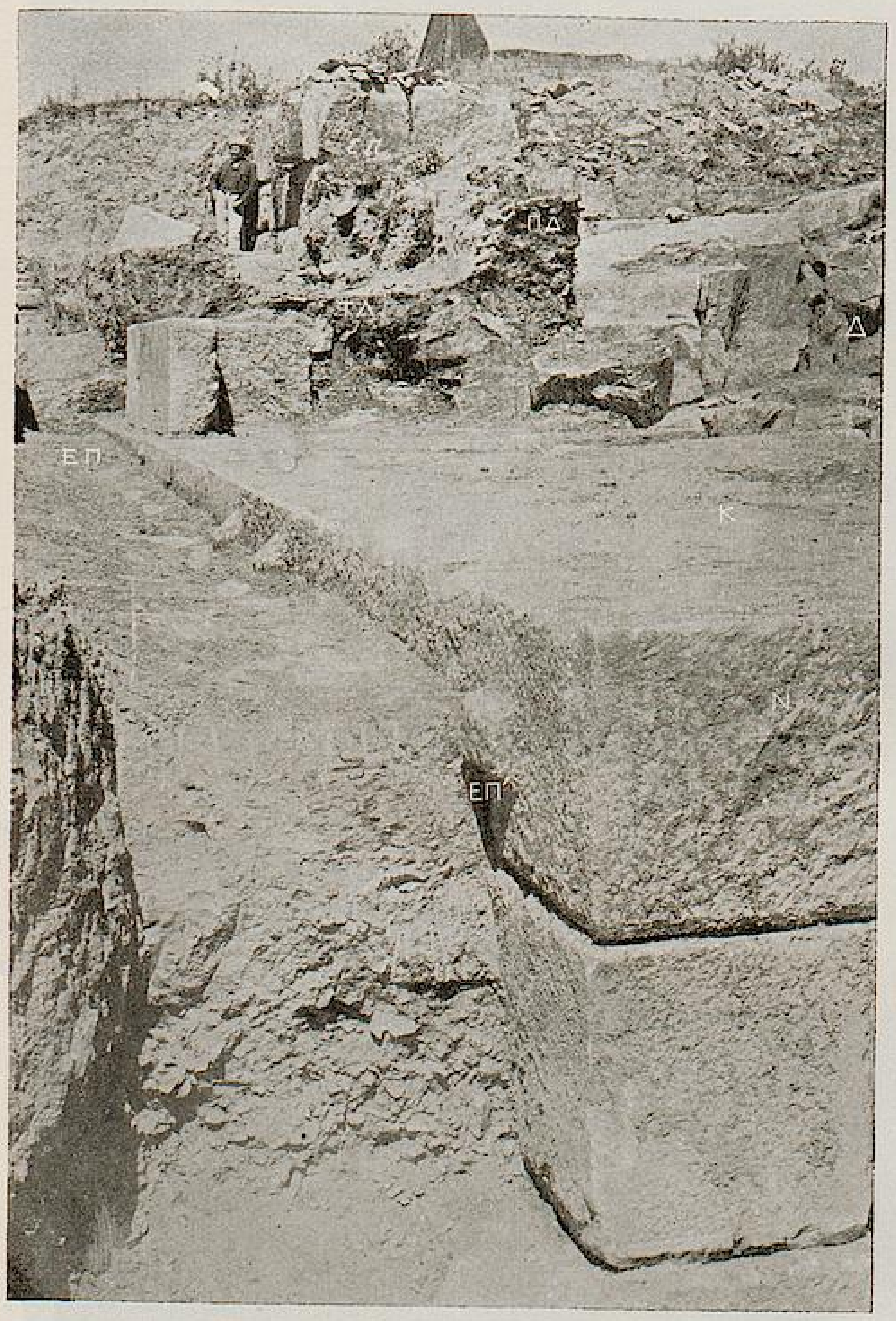
[1]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1908 209· 1909 143-144.

[2]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1912 175-176.

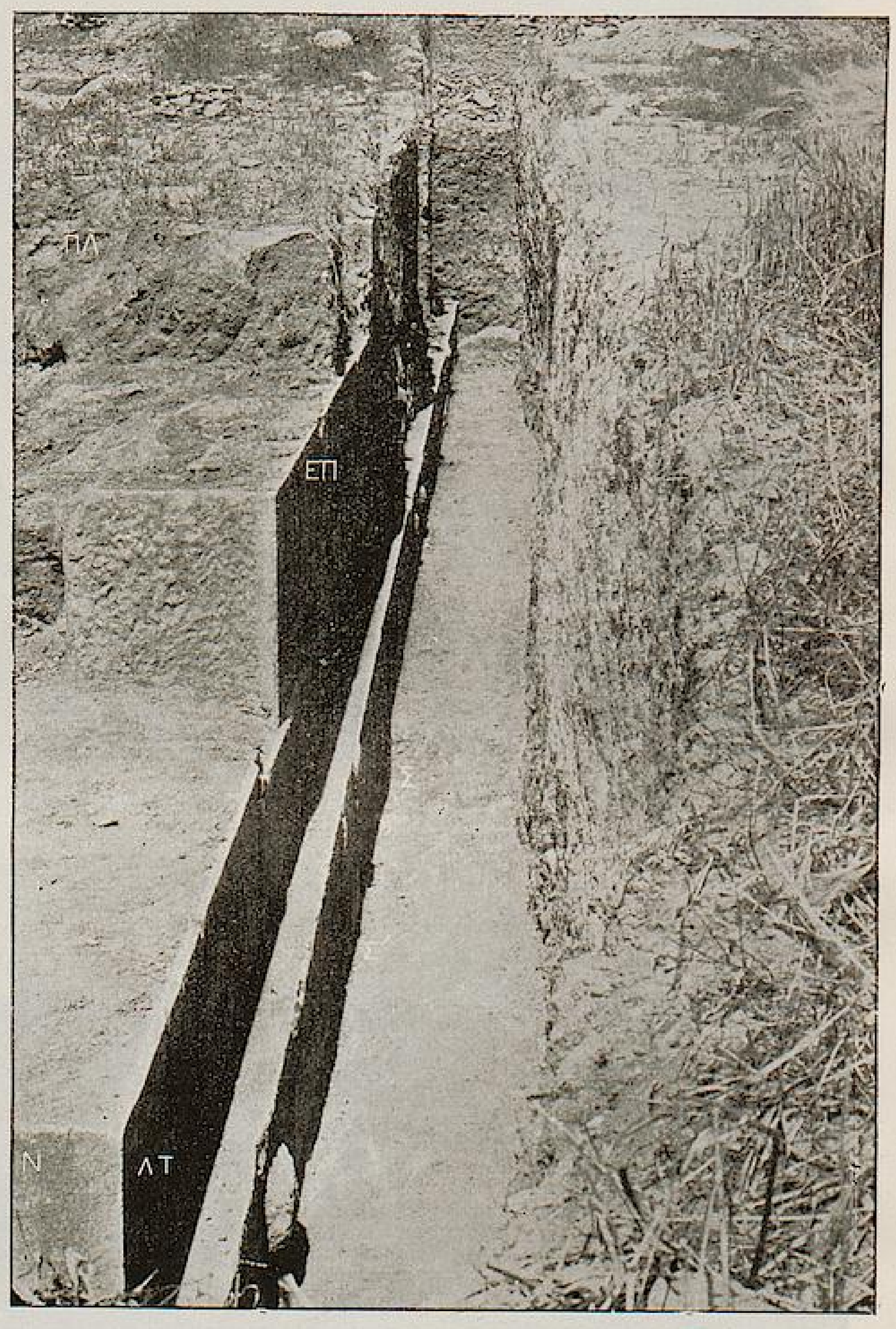
εὐνοήσας σημεῖόν τι αὐτῆς ὡς ὂν ἐν τῷ παρόντι ἐξαιρέτως χαρακτηριστικὸν καὶ χρήσιμον, ἐτράπην πρὸς τὴν Νοτίαν, κατέχουσαν τὰ ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία πεδινώτερα σημεῖα τῆς πόλεως, μέχρι τοῦ ἀποτόμου ὑπερκειμένου ὄρους, τοῦ συναφοῦς τῇ *μέσῃ* Ἀκροπόλει (*βλ. παρένθ. πίν. Α΄ καὶ εἰκόνα 40*).

Ἡ θέσις αὕτη εἶναι ἡ μόνη λίαν εὔβατος εἰς ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν, ὡς ἀσθενὴς φύσει, τούτου δ᾿ ἕνεκα ἐνισχύθη ἡ ἄμυνα διὰ συχνῶν πύργων, ἀπεχόντων ἀλλήλων ὀλιγώτερον ἢ κατ᾿ ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως· ἀλλὰ τούτων καὶ τοῦ λοιποῦ ἐνταῦθα περιβόλου ὀλίγα μόνον ἴχνη ὑπελείφθησαν, ἱκανὰ ὅμως, ἵνα καταστήσωσι καὶ νῦν ἐμφανῆ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ.

Αἰτία δὲ τούτου ὑπῆρξε τὸ ὅτι κεῖνται εὐθέτως πρὸς τὸ «Κάστρον» τοῦ Βόλου καὶ τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μάλιστα καθ᾿ ὁδὸν ἁμαξεύσιμον οὕτως, ὥστε οἱ μεγάλοι, λαξευτοὶ καὶ χρησιμώτατοι αὐτῶν λίθοι ἠδύναντο ταχέως καὶ ἄνευ δυσχερειῶν νὰ ἀποκομισθῶσιν, ὡς ἀπήχθησαν

Εἰκὼν 31. Ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ἄρτι διαφανεῖσα. **ΕΠ-ΕΠ΄**=ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις αὐτῆς· **Ν**=ἡ Νοτία πλευρά· **Κ**=μέγας κυβόλιθος γωνιαῖος· **ΤΛ**=τάφρος λατόμων· **Δ**=λίθινον διάκενον· **ΠΔ΄**=πλίνθοι ἐπὶ τούτου· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος.

Εἰκὼν 32. Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου. **ΕΠ**=ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις αὐτῆς· **Ν**=ἡ Νοτία πλευρά· **ΛΤ**=λίθινος τοῖχος αὐτῆς μετὰ ὑποκειμένου διαζώματος· **ΠΔ**=πλίνθινος τοῖχος ἐπ᾿ αὐτοῦ· **Σ-Σ΄**=δύο στῆλαι ἐντετειχισμέναι.

ὄντως[1], ὑπολειφθέντων ἤδη καὶ διακρινομένων παμπόλλων βόθρων, ὧν ἱκανοὶ φαίνονται ἔχοντες ἡλικίαν καὶ νεωτέραν τῶν πεντήκοντα ἐτῶν.

Ἐνταῦθα λοιπόν, ἑκατέρωθεν καὶ ἐγγύτατα τῆς ἐκ Βόλου εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτοῦ, ἥτις διέσχισε τὸ τεῖχος καὶ ἔθη ἐπ᾿ αὐτοῦ μεταξὺ δύο πύργων, κατὰ τὴν θέσιν πιθανῶς ἀρχαίας τινὸς πυλίδος, παρετηρήσαμεν διῆκον ἐπὶ τῶν κρασπέδων μάλιστα τοῦ λόφου μέγα νεκροταφεῖον ἀρχαῖον[2]· πολλοὺς τῶν τάφων αὐτοῦ εἶχον διανοίξει ἤδη ἀπὸ ἱκανῶν ἐτῶν καὶ νεωστὶ οἱ χωρικοί.

Παρ᾿ αὐτοὺς εὕρομεν κατεσπαρμένα μικρὰ τμήματα στηλῶν καὶ μείζονα βάθρων, ἐξ ὧν ὑπώπτευσα ὅτι πύργος τις τῶν ἐγγὺς θὰ ἐνεῖχε στήλας· ὄντως δ᾿ ἐφαίνετο ὑπάρχων πλησίον ἐκεῖ πύργος ἀρχαῖος, ἀνήκων τῷ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου κτισθέντι περιβόλῳ, ἐπ᾿ αὐτῶν κείμενος τῶν νεωτέρων λατομιῶν, αἵτινες ἐγκατελείφθησαν πρὸ δέκα μόλις ἢ δεκαπέντε ἐτῶν, ὡς λέγουσιν.

Ἀλλ᾿ ὑπῆρχον ἐνταῦθα βαθύτερον καὶ ἔσω τῶν τειχῶν λίαν ἐκτεταμέναι καὶ σημαντικαὶ λατομίαι παλαιαί, ἀπὸ τῆς κτίσεως ἤδη τῆς ἀρχαίας πόλεως δυνάμεναι νὰ χρονολογηθῶσιν· ἐκ τούτων βεβαίως ἐσχηματίσθησαν οἱ ἐγγὺς καὶ ἐν ἀριστερᾷ τῷ βαδίζοντι τὴν μνημονευθεῖσαν ὁδὸν τρεῖς μέγιστοι κωνικοὶ τύμβοι, τῶν ἀπορριμμάτων καὶ λατυπῶν συρριπτομένων οὕτως ἐκ τῶν λατομιῶν· μυθολογοῦσι δὲ οἱ χωρικοὶ περὶ τούτων ὅτι ὁ μὲν ἐνέχει θησαυρὸν χρυσοῦ, ὁ δὲ ζῶντας ὄφεις, ὁ δὲ ἄνθρακας· σκαφικὴν διάπειραν διεκρίναμεν ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἑνός, γενομένην, ὡς λέγουσιν οἱ τότε ἐργασθέντες ἐκεῖ ἐργάται, ἐν ἔτει 1905 ὑπὸ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Κ. Κουρουνιώτου ἄνευ τινός, ἐννοεῖται, ἀποτελέσματος.

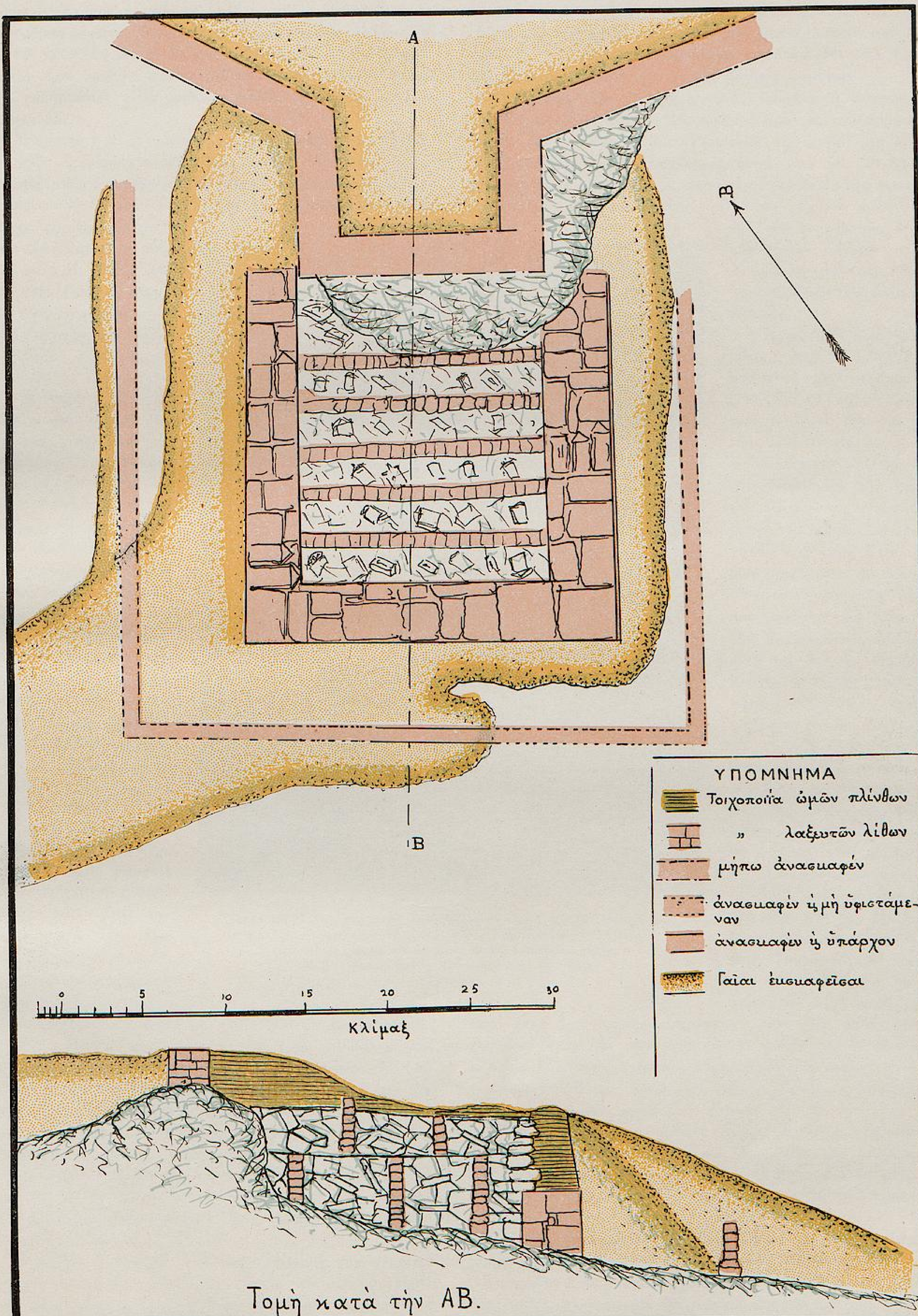
Ἀλλὰ τοῦ πύργου αὐτοῦ διετηροῦντο ἔτι λίθοι τινές, ἑνὸς ἢ δύο δόμων, ὑπὲρ τὴν νῦν ἐπιφάνειαν, καὶ οὗτοι τεταραγμένοι

---

[1]) Πρβ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 23 σημ. 1.

[2]) Βλ. *παρένθ. πίν. Α΄ καὶ πρβ. εἰκ. 40.*

Παρένθετος πίναξ Δ΄.

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Πρόχειρον διάγραμμα τοῦ τρίτου ἀνασκαφέντος μεγάλου, πλήρους στηλῶν, πύργου τῆς Δημητριάδος συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1912)

ὑπὸ τῶν νεωτέρων λατόμων διὰ διασείσεως τινῶν τῶν ὀγκολίθων αὐτῶν πρὸς ἀποφοράν, ὧν ὁ γωνιαῖος διατηρεῖ εἰσέτι ὑποτεθέντα σφῆνα, βοηθητικὸν τῆς ἀνατροπῆς (*εἰκὼν 30· 31· 33· 34· 35* τὸ επ)· τὸ δὲ λοιπὸν διάστημα ἔξω τοῦ πύργου τούτου ἦτο ὁμαλόν, καλλιεργούμενον παρ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, ἐσπαρμένον τότε, μηδὲν σημεῖον ὑπάρξεως στηλῶν ἐπιδεικνύον.

Τοὐναντίον δ' ἐκ τῆς συχνῆς καλλιεργίας εἶχον σχεδὸν ἐξισωθῆ αἱ ἐπιχώσεις καὶ ἡ ὅλη ἄποψις τῆς θέσεως μετεστράφη, μηδενὸς σημαίνοντος ὕψους χωμάτων ὑπολειφθέντος (*εἰκὼν 30· 34· 38· 39· 40*), μηδὲ κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἰδιαζόντως μηνυτικῆς ὑπάρξεως ἐπηυξημένου πύργου, κατὰ τὸ εἰωθός· οὕτως ἀπεκλείετο ἐξ ὑπαρχῆς τοιαύτη εἰκασία.

Εἰκὼν 33. Ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου πρὸ τῆς ἐξερευνήσεως. ΕΔ-ΕΔ′ = ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις αὐτῆς· ΕΠ = ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις· ΤΛ = κάτω τέρμα τῆς τάφρου τῶν λατόμων· επ = ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· Β-Β′ = φυσικοὶ βράχοι· Δ = διάκενον, τὸ ἄνω ἥμισυ ἐξερευνηθέν.

Παρατηρήσας ὅμως καὶ πάλιν ἀκριβέστερον, εἶδον ὅτι οἱ λατόμοι εἶχον διανοίξει πρό τινων ἐτῶν μακρὰν τάφρον ἐγγὺς τοῦ μνημονευθέντος πύργου, πρὸς ποίησιν προχείρου ἁμαξιτοῦ καὶ ἐντεῦθεν εἴσοδον εἰς τὰς μεγάλας λατομίας τῶν φυσικῶν βράχων, ἐφ' ὧν ἔκειτο ὁ πύργος· ἠρεύνησα λοιπὸν ταύτην ἐπ' ὀλίγον δοκιμαστικῶς (*εἰκὼν 30· 31· 33· 34* τὸ ΤΛ) καὶ μετ' οὐ πολὺ συνήντησα σχίζας τινὰς στηλῶν, ὑποδεικνυούσας ὅτι ἡ ἐνταῦθα ὕπαρξις ἐπηυξημένου ἐξωτερικοῦ πύργου, ἐνέχοντος στήλας, ἦτο πιθανωτάτη.

Τὴν γνώμην ταύτην τὰ μέγιστα τότε ἐνίσχυσε τὸ σύνηθες ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσιν ἤδη πύργοις προστατευτικὸν τοιχάριον, οὗτινος εὗρον καὶ ἐνταῦθα σαφῆ ἴχνη ἔξω τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους διαφαινόμενα (*βλ. παρένθ. πίν. Δ′*), ἅτινα ἐνιαχοῦ ἀνέσκαψα, ἵνα βεβαιώσω.

Οὕτω λοιπὸν ἐπιμονώτερον περαιτέρω δοκιμάσας καὶ εὐρύτερον σκάψας ἐπὶ τῆς τάφρου τῶν λατόμων, ἧς διακρίνει τις ἔτι ὀλίγον τὸ τέρμα ἐμφανὲς ἐν *εἰκ. 31 καὶ 33*, ἀνεκάλυψα μετ' οὐ πολὺ τὸ λίθινον διάκενον καὶ τὴν ἔξω ὄψιν τοῦ λιθίνου ἐπίσης τοίχου τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου μεγάλου πύργου (*εἰκὼν 31· 33*), καὶ ἀφθόνους στήλας ἠρξάμην εὑρίσκων ἐν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς 23ης Φεβρουαρίου, ὧν πρώτη ἡ τοῦ *Ἀμμω[νίου*. Ἡ ὑπὸ τῶν λατόμων διατάραξις τοῦ μέρους τούτου τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς εἶναι ἐμφανὴς μάλιστα ἐν τῇ *εἰκ. 31*.

Ἐντεῦθεν ἡ ἐργασία καθίστατο ἀσφαλὴς καὶ εὔκολος· ὑπῆρξε δὲ μέγιστον εὐτύχημα τὸ ὅτι οἱ λατόμοι εἶχον ἐγκαταλίπει ἐνωρὶς τὴν ποιηθεῖσαν ἐκεῖ τάφρον, κρίναντες βεβαίως δυσχερεστέραν τὴν διὰ τοῦ πύργου εἴσοδον εἰς τὰς λατομίας καὶ δαπανηροτέραν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν ἀρχαίων τούτων λαξευτῶν λίθων τῆς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν φυσικῶν βράχων λιθοτομίας· διὸ προυχώρησαν περὶ τὰ εἴκοσι μέτρα ὑψηλότερον Ἀνατολικῶς (*εἰκὼν 30· 34· 35· 36· 37* τὸ ΕΛ) καὶ ἐκεῖθεν ἐποίησαν τὴν ἀναγκαιοῦσαν αὐτοῖς ἁμαξιτόν, μὴ ἁψάμενοι περαιτέρω μηδόλως ἐνταῦθα τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, ὡς ἱκανῶς βαθέως κειμένου.

Ὡσαύτως λίαν εὐτυχὲς γεγονὸς ὑπῆρξεν ἡ σύντονος καὶ πλήρης ἀνασκαφὴ καὶ ἐξερεύνησις ἅπαντος τοῦ πύργου τούτου ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς· διότι, ἂν ἀνεβάλλετο καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἡ περάτωσις (πρβ. ἄνω σελ. 30-31), θὰ ἐπήρχοντο ἀναμφιβόλως σημαντικαὶ βλάβαι ἐκ τῆς διεισδύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, κατὰ τὸν χειμῶνα μάλιστα, διὰ τῶν ἀνοιχθεισῶν δοκιμαστικῶν τάφρων εἰς τὸ διάκενον καὶ τοὺς τοίχους ἐπὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στηλῶν.

Ἐποιήθη δὲ ὁ πύργος οὗτος[1], καθ' ἃ ὁ δεύτερος, ἀλλὰ μετὰ πολὺ μείζονος ἐπιμελείας· αἱ ἐξωτερικαὶ δῆλα δὴ ὄψεις τῶν λιθίνων τοίχων τῶν τριῶν ἐπεκταθεισῶν πλευρῶν ἐκτίσθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἐξισωθέντος φυσικοῦ βράχου κατωτάτω διὰ μεγάλων λαξευτῶν κυβολίθων, ληφθέντων ἐκ προγενεστέρων ἐμφανῶς οἰκοδομημάτων καὶ ἐπιμελῶς ἁρμοζομένων ἀλλήλοις, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ πύργῳ, μετὰ τῶν προσηκόντων εὐθυντικῶν διαζωμάτων (*εἰκὼν 31· 32· 37· 38· 39*)· χρῆσις ἐκλεκτοῦ πηλοῦ λίαν συνεκτικοῦ κατὰ τὴν προσαρμογὴν αὐτῶν ἐβεβαιώθη καὶ ἐνταῦθα· ἐνετειχίσθησαν δὲ ὁμοίως καὶ βάθρα πολλὰ καὶ στῆλαι μεγάλαι.

Αἱ δ' ἐσωτερικαὶ ὄψεις τῶν τοίχων τούτων ἐποιήθησαν διὰ μικροτέρων λίθων (*εἰκὼν 33· 34· 35· 36· 38*), καλῶς μὲν ἡρμοσμένων καὶ στερρῶς, ἀλλ' ἄνευ ἐπιδεικτικῆς ἐπιμελείας· διότι δὲν ἐφαίνοντο οὐδόλως ἕνεκα τῶν συμπαραπεσόντων λίθων τοῦ διακένου· ἐνταῦθα καὶ κατὰ τὸ ἱκανῶς εὐρὺ πάχος τῶν τοίχων πάντων ἐνετειχίσθησαν πάμπολλαι στῆλαι, ὄροφοι μνημείων, βάθρα κττ., ὁρατὰ μάλιστα ἐν *εἰκ. 34· 35· 36*.

Οὕτως ἤρθησαν οἱ λίθινοι τοῖχοι εἰς ὕψος ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέχρι τεσσάρων μέτρων, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου· τὸ δὲ περαιτέρω ὕψος, ἱκανῶς μέγα βεβαίως, ἐποιήθη ἐκ πλίνθων ὠμῶν, καθ' ἃ ἐπὶ τῶν προηγουμένων πύργων.

Ἡ δὲ γόμωσις τοῦ διακένου (*εἰκὼν 30· 34*), καίτοι ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ, κλίσις τις βαραθρώδης τοῦ φυσικοῦ βράχου, τοῦ προβεβλημένου πρὸ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου, ἐτελέσθη οὐχὶ εἰκῇ, οὐδὲ μετὰ σπουδῆς, ἀλλ' ἐπιμελέστατα· διότι οἵ τε

[1]) Βλ. περὶ αὐτοῦ *Πρακτικὰ* 1912 177-189.

κοινοί, μικροὶ τὰ πολλὰ λίθοι, καὶ αἱ ὅμοιαι στῆλαι ἐκτίζοντο μετὰ πηλοῦ κατὰ τοιχάρια παράλληλα τῆς Νοτίας πλευρᾶς, τρία μὲν κατωτάτω ἀπὸ τοῦ βράχου, πληρουμένων δι᾽ ὁμοίου ὑλικοῦ καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν τεσσάρων ἡμιδιακένων, δύο δ᾽ ἐπὶ τοῦ οὕτω σχηματισθέντος πρώτου λιθίνου ὑποστρώματος, ἔχοντος ὕψος δύο μέχρι τριῶν μέτρων, κατὰ τὰ μεταξὺ τῶν ὑποκειμένων τριῶν τοιχαρίων διαστήματα[1], τῶν τριῶν οὕτω σχηματιζομένων νέων ἡμιδιακένων ὁμοίως πληρουμένων λίθων καὶ στηλῶν.

Ἕνεκα λοιπὸν τῆς πρὸς ταῦτα χρήσεως πηλοῦ ἔν τε τοῖς λιθίνοις τοίχοις καὶ ἐν τῷ διακένῳ ἀπετυπώθησαν πολλαχοῦ αἱ βαφαὶ πολλῶν στηλῶν ἐπὶ τῶν συμπαγῶν χωμάτων· πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα ἀρνητικὰ πολύχρωμα ἀποτυπώματα διετηρήσαμεν, ὄντα πολλῷ πλείονα ἢ ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιμελεστέρας ἐνταῦθα κτίσεως.

Οὕτως ἄρα ἐπετελέσθη συμπαγὴς λιθίνη θεμελίωσις ὕψους τριῶν μέχρι ἕξ μέτρων, ἐφ᾽ ἧς ἐκτίσθη ὁ ὄγκος τῶν ὠμῶν πλίνθων ἐπί τε τοῦ διακένου ὅλου καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ πύργου, συναφὴς βεβαίως ἐφ᾽ ἱκανόν, ἀλλ᾽ ἄγνωστον ὕψος· ἐκεῖθεν θὰ ὑψοῦντο ἔτι ὀλίγον οἱ τοῖχοι μόνον, πρὸς ἀπαρτισμὸν ἐπάλξεων καὶ πυροβολείων, ἐστεγασμένων πολλαχοῦ· διότι εὑρέθησαν, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ πύργῳ, κατὰ κανονικὴν γραμμὴν πτώσεως ἔξω τῶν τριῶν πλευρῶν, πολυάριθμοι κεραμίδες στέγης, τῆς αὐτῆς, ὡς ἐν ἐκείνῳ καὶ τῷ δευτέρῳ, ἐργασίας καὶ τὰ αὐτὰ ἢ καί τινα ἰδιάζοντα ἐνσφράγιστα μονογραφήματα καὶ τύπους φέρουσαι· εὑρέθησαν δὲ καί τινες μεγάλαι λίθιναι σφαῖραι ἐκ πετροβόλων μηχανῶν ἔν τε τοῖς τοίχοις καὶ ἐν τῷ διακένῳ καὶ ἔξω αὐτῶν.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν καί τι τῆς Νο-

Εἰκὼν 34. Ἄποψις τῶν ἔσω τοῦ ἐπηυξημένου πύργου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν, ἤδη ἀνασκαπτομένων. **ΛΤ**=λίθινος τοῖχος τῆς ἔσω ὄψεως τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· **ΠΤ**=πλίνθινος τοῖχος αὐτῆς· **ΕΛ**=ἑτέρα εἴσοδος νεωτέρων λατόμων· **ΛΔ-ΛΔ′-ΛΔ″**=λίθινον διάκενον· **ΠΔ**=πλίνθοι ἐπ᾽ αὐτοῦ· **ΤΛ**=τάφρος λατόμων· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος.

τίας παρετηρήσαμεν ὅτι τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους τῶν τοίχων ἐποιήθη πολλαχοῦ τὰ μὲν ἔσω λίθινον, τὰ δ᾽ ἔξω πλίνθινον *(εἰκὼν 32· 34· 35· 36)*, καὶ ὅτι τοῦτο ἐτελέσθη ἀρχῆθεν ἐκ προνοίας, οὐδ᾽ ἔσχεν αἰτίαν διατάραξίν τινα μεταγενεστέραν ἢ κρήμνισιν· τὸν λόγον τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐξεθέσαμεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 27-28.

Πρὸς τούτοις ἐσημείωσα ὅτι ὁ πλίνθινος τοῖχος ἔβη κλιμακηδὸν ὑψηλότερος μὲν ἐκ Νότου, ταπεινότερος δὲ κατ᾽ ὀλίγον πρὸς Βορρᾶν καὶ ὅτι ἄρα τὸ λίθινον διάκενον δὲν εἶχεν ἐξισωθῆ ἐντελῶς ὁριζοντίως[2]· καὶ τοῦτο φαίνεται πιθανὸν ὅτι λόγον ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν ἀντίστασιν κατὰ τῶν διαρρηκτικῶν τοῦ τείχους πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἤτοι καθαρῶς ἀμυντικόν, καθ᾽ ἃ οἱ ἐπὶ τοῦ δευτέρου καὶ ἄλλων πύργων διφυεῖς ἐπίσης τοῖχοι.

Τὸ εὐεργετικὸν ὅμως χῶμα τῶν πλίνθων τούτων καταρρεῦσαν, διελύθη σὺν τῷ χρόνῳ ἕνεκα τῆς καλλιεργίας, τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν τάφρων τῶν λατόμων οὕτως, ὥστε οἱ λίθινοι τοῖχοι καὶ ἡ ἐκ στηλῶν γόμωσις τοῦ διακένου εὑρέθη πολλαχοῦ εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, οὗ σχεδὸν ἥπτετο τὸ ἄροτρον *(εἰκὼν 30· 34· 36)*· μία μάλιστα στήλη τῶν καλῶν, ἐκτισμένη ἀνωτάτω ἐπὶ τοῦ τέρματος τοῦ διακένου, εὑρέθη κατὰ χώραν, διαξεομένη ἤδη ὑπ᾽ αὐτοῦ, καὶ θὰ εἶχε καταστραφῆ βεβαίως, ἂν μὴ αἱ βαφαὶ ἔκειντο πρὸς τὰ κάτω καὶ ἡ στήλη αὐτὴ δὲν ἦτο στερρῶς ἡρμοσμένη ἐκεῖ διὰ πηλοῦ.

Καὶ ἐκ τούτου λοιπὸν τοῦ γεγονότος ἐν τῷ τρίτῳ πύργῳ ἀποδεικνύεται ὁπόσον δικαίως ἐνεμένομεν τῇ γνώμῃ τῆς συντόνου ἀνασκαφῆς ἁπάντων τῶν ἐνεχόντων στήλας πύργων· διότι οὕτω μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ προληφθῇ ἡ πε-

[1]) Βλ. τὴν *τομὴν* ἐν τῷ παρενθ. πίν. Δ΄.

[2]) Ἐν τῇ *τομῇ* τοῦ παρενθ. πίν. Δ΄ μόλις παρεστάθη ἡ μικρὰ ἄλλως κλιμακηδὸν αὕτη ἀνάβασις τοῦ διακένου.

ραιτέρω καταστροφή, ἣν πάντως θὰ ὑφίστανται ὑπὸ τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῆς καλλιεργίας, τὰ οὕτως ὑποκείμενα ἀρχαῖα, ἐφ᾽ ὅσον ἀναβάλλεται ἡ ἐξαγωγὴ αὐτῶν.

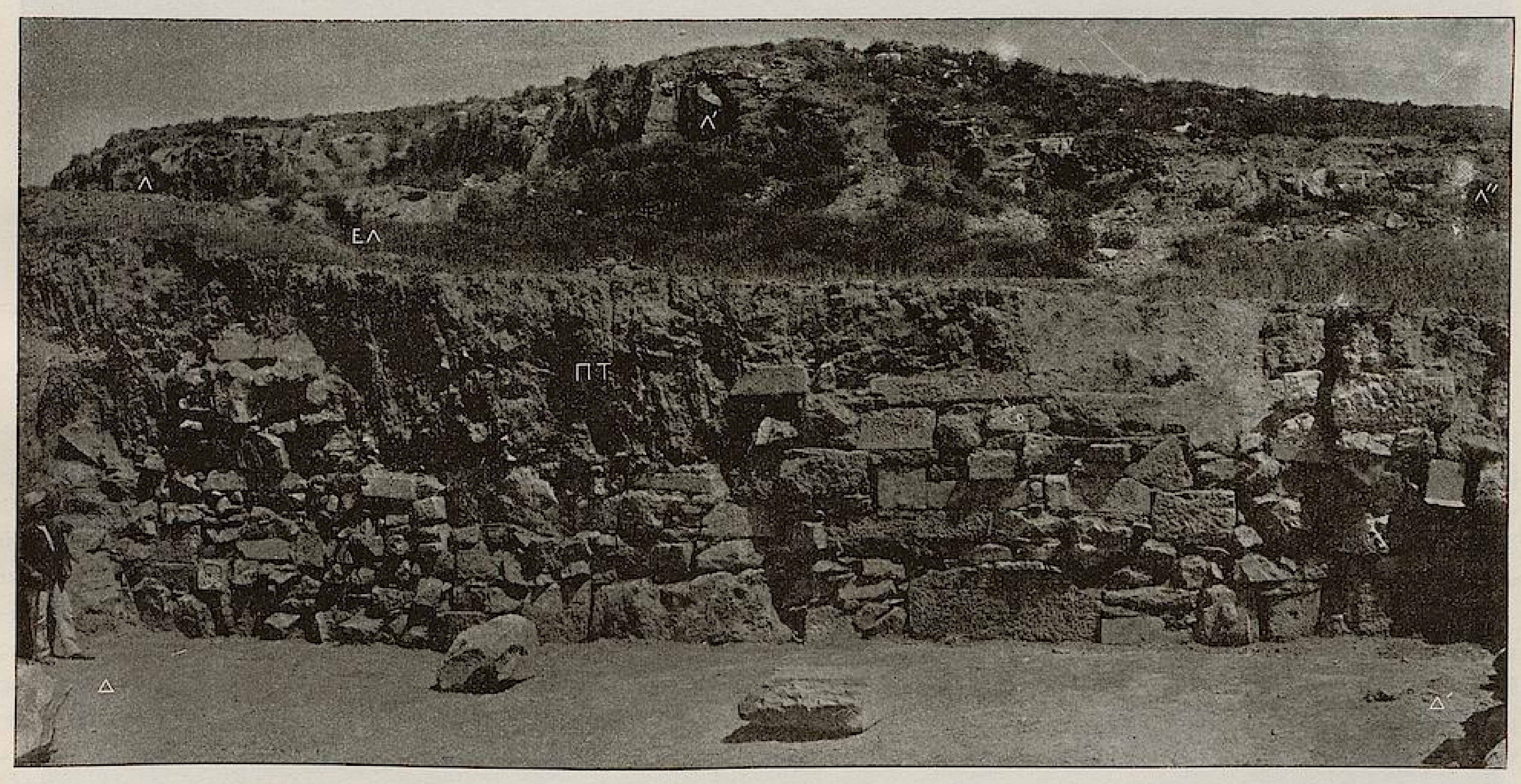
Τὸ δὲ σύνηθες προστατευτικὸν τοιχάριον δὲν ἀπεκαλύψαμεν πανταχοῦ, ἐπειδὴ οὐδεὶς λόγος ὠφελείας ἢ χρησιμότητος ἐπέβαλε τοῦτο· διότι ἐβεβαιώθημεν ἄχρι τοῦδε ὅτι

Εἰκὼν 35. Ἄποψις τῶν ἔσω τοῦ διακένου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν μετὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν. **ΛΤ-ΛΤ′**=λίθινος τοῖχος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· **Δ-Δ′-Δ″**=τὸ διάκενον, τελείως ἐξερευνηθέν· **Β-Β′-Β″-Β‴**=φυσικοὶ βράχοι μετ᾽ ἰχνῶν λατομικῶν σφηνώσεων· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς πύργος· **ΕΛ**=εἴσοδος νεωτέρων λατόμων.

τὸ μεταξὺ τῶν τοίχων τῶν ἐπηυξημένων πύργων καὶ τῶν τοιχαρίων τούτων διάστημα δὲν ἐνέχει στήλας, ἐξαιρέσει τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου πύργου, ἔνθα ὅμως αὐτὸ μὲν δὲν εὑρέθη, οὐδὲ θὰ ὑπῆρχε πιθανῶς, ὁ δὲ χῶρος πρέπει καὶ περαιτέρω τοῦ ἀνασκαφέντος ἤδη νὰ ἐξερευνηθῇ.

Καὶ ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ μετὰ μεγάλης ἡμῶν λύπης

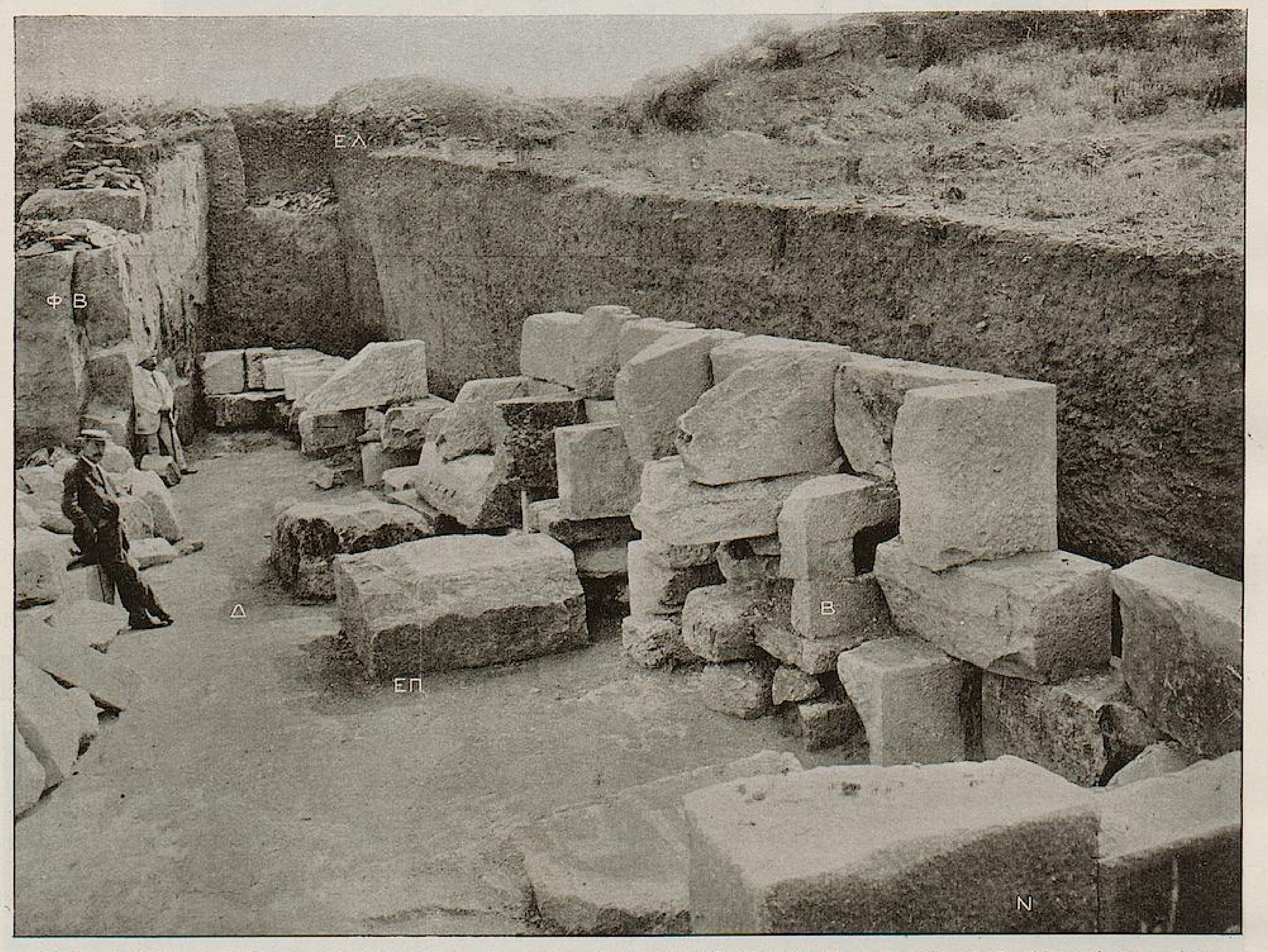
Εἰκὼν 36. Ἡ ἔσω ὄψις τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου πύργου πρὸ τῆς κρημνίσεως. **Δ-Δ′**=τὸ διάκενον, τελείως ἐξερευνηθέν· **ΠΤ**=πλίνθινον τμῆμα τοῦ τοίχου μεταξὺ λιθίνων· **ΕΛ**=εἴσοδος νεωτέρων λατόμων· **Λ-Λ′-Λ″**=παλαιαὶ καὶ νεώτεραι λατομίαι.

ἐκρημνίσαμεν τοὺς ὡραίους λιθίνους τοίχους, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ· διότι ἦσαν πολλαὶ καὶ μεγάλαι στῆλαι ἐντετειχισμέναι ἐν αὐτοῖς, ὁραταὶ μάλιστα ἐν *εἰκ. 34· 35· 36·* ἀλλὰ τὴν κρήμνισιν ἐξετελέσαμεν μετὰ πάσης δυνατῆς εὐλαβείας, ἀφέντες ἱκανὸν διάστημα σῶον πολλαχοῦ αὐτῶν, μάλιστα κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν *(εἰκὼν 37)*, καίτοι εἴδομεν ὅτι παρὰ τὴν γωνίαν κατωτάτω ὑπῆρχον δύο στῆλαι, ἐπὶ τοῦ βράχου ἐκτισμέναι ὥς τις εὐθυντηρία *(εἰκὼν 32)·* ταύτας ἀφήκαμεν κατὰ χώραν, ὡς εἶχον, χάριν τοῦ τοίχου, ἐπειδὴ αὐταὶ μὲν εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐλάχιστα δύνανται νὰ διατηρῶσιν ἴχνη βαφῶν, ὁ δὲ τοῖχος θὰ ἐξηφανίζετο ὅλος, ἂν καὶ αὐτὰς ἠθέλομεν ἐξαγάγει ἐκεῖθεν.

Ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου *(εἰκὼν 30· 31· 33· 34· 35)* οὐδεμίαν ἔρευναν ἐξετελέσαμεν, ὄντες σχεδὸν βέβαιοι ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ δευτέρου πύργου γενομένης ἤδη δοκιμασίας ὅτι ἐν αὐτῷ δὲν ὑπάρχουσιν ἀρχαῖα ἀντικείμενα· ἀλλ᾿ ἐπειδή, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν κάτω ἐν κεφ. *ια΄* ἐδαφ. *1* λεγομένων, ἐντεῦθέν που ἐγγὺς διήρχετο τὸ τεῖχος τῶν Παγασῶν, καὶ ἔξω αὐτοῦ ἄρα θὰ ὑπῆρχον παρὰ τὸν πύργον τοῦτον τάφοι καὶ στῆλαι, ἀρχαιότεραι τῆς κτίσεως τοῦ τείχους τοῦ Δημητρίου, ὑποπτεύομεν ὅτι δὲν ἦτο ἀδύνατον ἤδη οἱ κτίσται τοῦ βασιλέως τούτου νὰ εἶχον εὕρει καὶ ἐντειχίσει τοιοῦτον ὑλικόν· πρέπει ἄρα νὰ τελεσθῇ καὶ ἐν αὐτῷ μικρά τις ἔρευνα.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς Νοτίας καὶ Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου πύργου καὶ παρ᾿ αὐτὴν εἶναι ἐκτισμένοι τεράστιοι κυβόλιθοι λαξευτοὶ *(εἰκὼν 31· 38· 39)*, ὧν οὐδαμοῦ εἴδομεν ὁμοίως μεγάλους, ἐξ ἄλλου μέν τινος ληφθέντες προγενεστέρου οἰκοδομήματος, ἐμφανῶς δὲ συγγενεῖς ἀλλήλοις αὐτοί τε καὶ ἕτεροι ὀλίγον μικρότεροι, τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ καὶ κατεργασίας· ἐκ τούτων καθίσταται πιθανὸν ὅτι παρέκειτο τῷ πύργῳ τούτῳ σημαντικόν τι οἰκοδόμημα, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν οἱ λίθοι οὗτοι πάντες.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο δύναταί τις νὰ σχετίσῃ πρὸς ἐπιτάφιον μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον πιθανώτερον, ἢ πρὸς ναὸν ἤ τι ὅμοιον· διότι οὐδεμία ἀναθηματικὴ στήλη ἢ τμῆμα αὐτῆς εὑρέθη ἐνταῦθα, οὐδ᾿ ἄλλο τι ἀνάθημα, πλὴν δύο

Εἰκὼν 37. Ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου μετὰ τὴν κρήμνισιν, ἐκ τῶν ἔσω ὁρωμένη. Ν = ἡ Νοτία πλευρά· Β = βάθρον, ἐντετειχισμένον· ΕΠ = τὸ ἔσω τέρμα τοῦ πάχους τοῦ τοίχου· Δ = τὸ διάκενον, ἐξερευνηθέν· ΦΒ = φυσικοὶ βράχοι· ΕΛ = εἴσοδος νεωτέρων λατόμων.

βωμῶν παραλληλεπιπέδων, μελανολίθου, καλῶς λελαξευμένων, ὧν ὁ ἕτερος φέρει ἁπλᾶ ἀνάγλυφα κοσμήματα κλάδων· οἱ βωμοὶ οὗτοι θὰ ἀνήκωσι μᾶλλον ἀφηρωϊσθεῖσι νεκροῖς, ἧττον δὲ ἱερῷ τινι θεοῦ ἢ ἥρωος.

Διὸ ἐκφράζομεν ἐν τῷ παρόντι τὴν ὑποψίαν, μήπως τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἡρῷόν τι ἢ μαυσσωλλεῖον ἐπίσημον, ἐκτισμένον ἐν τῷ ἐμφανεῖ ἐπὶ βαθέως ὑποκειμένου τάφου, μεγάλου τινὸς ἢ πλουσίου ἀνδρός, καθ᾿ ἃ τὸ ὑφ᾿ ἡμῶν ἐν Φεραῖς εὑρεθέν[1]· ἴσως λοιπὸν καὶ πρὸς τὸν τάφον αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Δημητρίου δύναταί τις νὰ σχετίσῃ αὐτό, λαμβάνων ὑπ᾿ ὄψιν τὴν περὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς ταφῆς τῶν ὀστῶν αὐτοῦ διήγησιν τοῦ Πλουτάρχου[2] ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀντιγόνου, μάλιστα τὴν φράσιν ὅτι ταῦτα εἰς Δημητριάδα κομίσας, ἔθηκεν (ἐνν. ἔθαψεν *ἐν Δημητριάδι*).

Τὸν τάφον δὲ τοῦ Δημητρίου ἀναμένομεν βεβαίως τοῦ Μακεδονικοῦ ὄντα τρόπου, θαλαμοειδῆ δῆλον ὅτι, βαθύτατα ἐκτισμένον καὶ ἡρῷον ἐπάνω ἔχοντα· καὶ αὐτὸ μὲν θὰ ἐκρημνίσθη κατὰ τὰς συχνὰς ἐφόδους ἐναντίον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, περὶ ὧν βλ. κάτω κεφ. *ια΄* ἐδάφ. *3*· ὁ δὲ τάφος δὲν θὰ εὑρέθη, ἢ δὲν θὰ κατεσκάφη ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν· διότι λίθοι πώρινοι, ἐξ ὧν συνήθως ἐποιοῦντο οἱ θαλαμοειδεῖς τάφοι[3], δὲν εὑρέθησαν ἐν τῷ πύργῳ τούτῳ, οὐδ᾿ ἐν ἄλλῳ τῶν ἀνασκαφέντων.

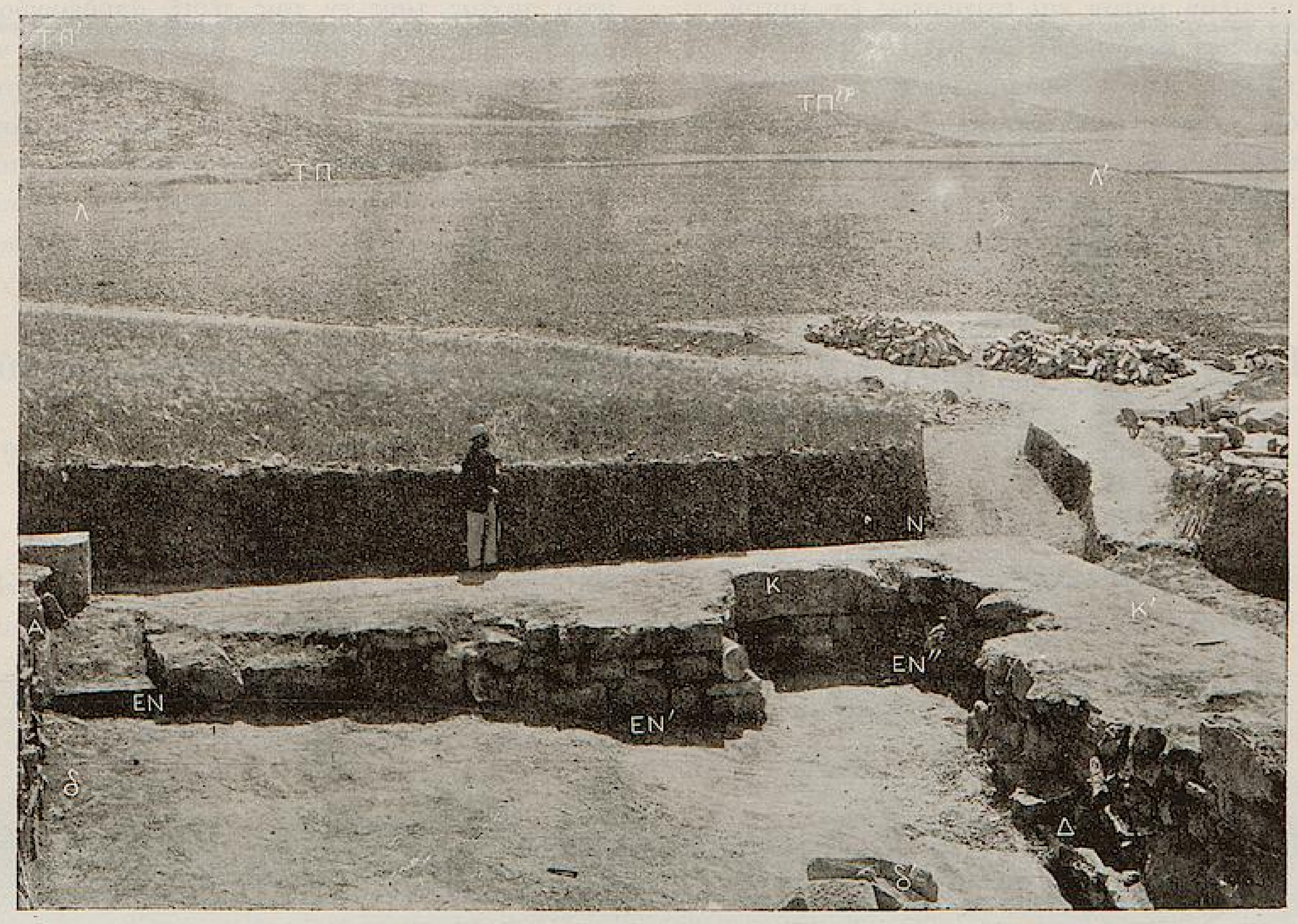
---

[1]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1907 153-157 πίν. Β΄ εἰκ. 2. Καὶ ἐν (Γονοκονδυλῶνι) Ὀλυμπιάδι Γόννων φαίνεται ὅτι ὑπάρχει παρὰ θαλαμοειδῆ τάφον ἡρῷόν τι, περὶ οὗ βλ. *Πρακτικὰ* 1911 323-329.

[2]) Ἐν βίῳ Δημητρίου κεφ. 53 «Ἀντίγονος ... ἔθετο τὴν ὑδρίαν χρυσήλατον οὖσαν. αἱ δὲ πόλεις ... στεφάνους ἐπέφερον τῇ ὑδρίᾳ ... ἥ τε κάλπις .. περιφανὴς ἑωρᾶτο πορφύρᾳ βασιλικῇ καὶ διαδήματι κεκοσμημένη .... ἐπενεχθεισῶν δὲ τιμῶν καὶ στεφάνων περὶ Κόρινθον, *εἰς Δημητριάδα κομίσας ἔθηκε τὰ λείψανα*, πόλιν ἐπώνυμον ἐκείνου».

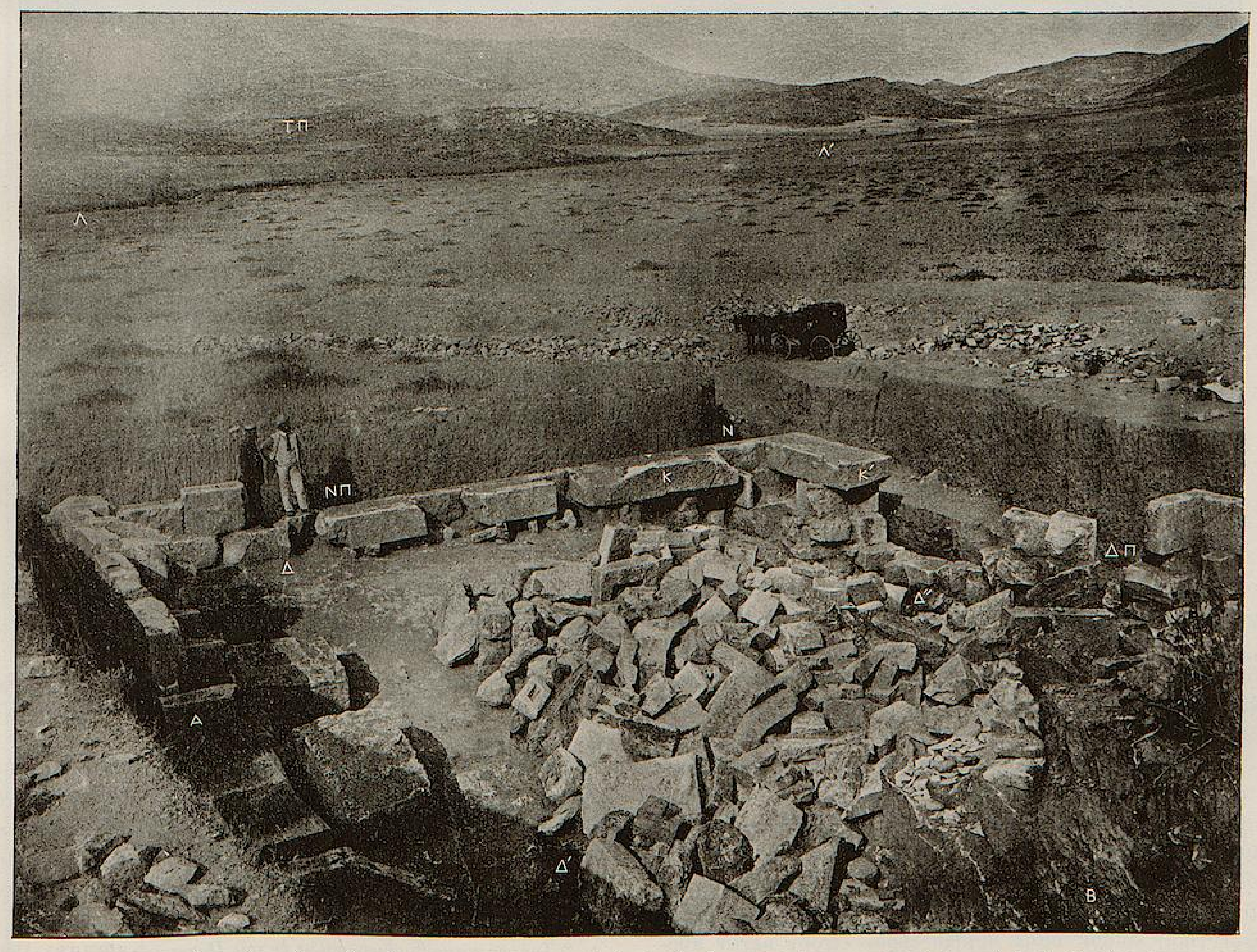
[3]) Βλ. τῆς ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 πραγματείας μου σελ. 27-30, καὶ δὴ τὰ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λεγομένων «ποτίμων λίθων» ἑρμηνευόμενα ἐκεῖ ἐν σελ. 43-44.

Ὄντως δὲ ὀλίγον ἔξω τῆς Νοτιοδυσμικῆς γωνίας τοῦ ἐπηυξημένου πύργου (*εἰκὼν 38· 39* τὸ Ν) παρετηρήσαμεν ὅτι

Εἰκὼν 38. Ἄποψις τῶν Νοτιοδυσμικῶν τερμάτων τοῦ ἐπηυξημένου πύργου πρὸ τῆς κρημνίσεως. **ΕΝ-ΕΝ′-ΕΝ″**=τὰ ἔσω τοῦ λιθίνου τοίχου τῆς Νοτίας πλευρᾶς αὐτοῦ· **Α**=τὰ αὐτὰ τῆς Ἀνατολικῆς· **Δ**=τὰ αὐτὰ τῆς Δυσμικῆς· **δ-δ′**=τὸ διάκενον, σχεδὸν τελείως ἐξερευνηθέν· **Κ-Κ′**=τεράστιοι λαξευτοὶ κυβόλιθοι· **Ν**=θέσις ὑποκειμένου βαράθρου ἢ μεγάλου θαλαμοειδοῦς τάφου· **Λ-Λ′**=τὸ Λιγαρόρρεμα· **ΤΠ-ΤΠ′-ΤΠ″**=ἡ θέσις τῶν τειχῶν τῶν ἀληθῶν Παγασῶν.

τὸ ἔδαφος βυθίζεται εὐχερῶς, τὰ δὲ ὄμβρια ὕδατα καταπί- νονται ταχέως· ταῦτα μηνύουσιν ὅτι ὑπόκειται βόθρος τις

Εἰκὼν 39. Ὁ τρίτος μέγας πύργος, ἄρτι ἐξερευνηθείς. **Α**=ἡ Ἀνατολικὴ πλευρὰ αὐτοῦ· **ΝΠ**=ἡ Νοτία· **ΔΠ**=ἡ Δυσμική· **Δ-Δ′-Δ″**=τὸ διάκενον, πληρωθὲν ἀχρήστων λίθων ὑφ᾽ ἡμῶν μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν· **Κ-Κ′**=τεράστιοι λαξευτοὶ κυβόλιθοι· **Ν**=θέσις ὑποκειμένου βαράθρου ἢ μεγάλου θαλαμοειδοῦς τάφου· **Λ-Λ′**=τὸ Λιγαρόρρεμα· **ΤΠ**=ἡ θέσις τῶν τειχῶν τῶν ἀληθῶν Παγασῶν.

μέγας, ἢ φυσικὸς ἐν εἴδει βαράθρου, ἢ τεχνητὸς ἐκ σκαφῆς θαλαμοειδοῦς μεγάλου τάφου καὶ ἐπιχώσεως ἐπ᾽ αὐτοῦ.

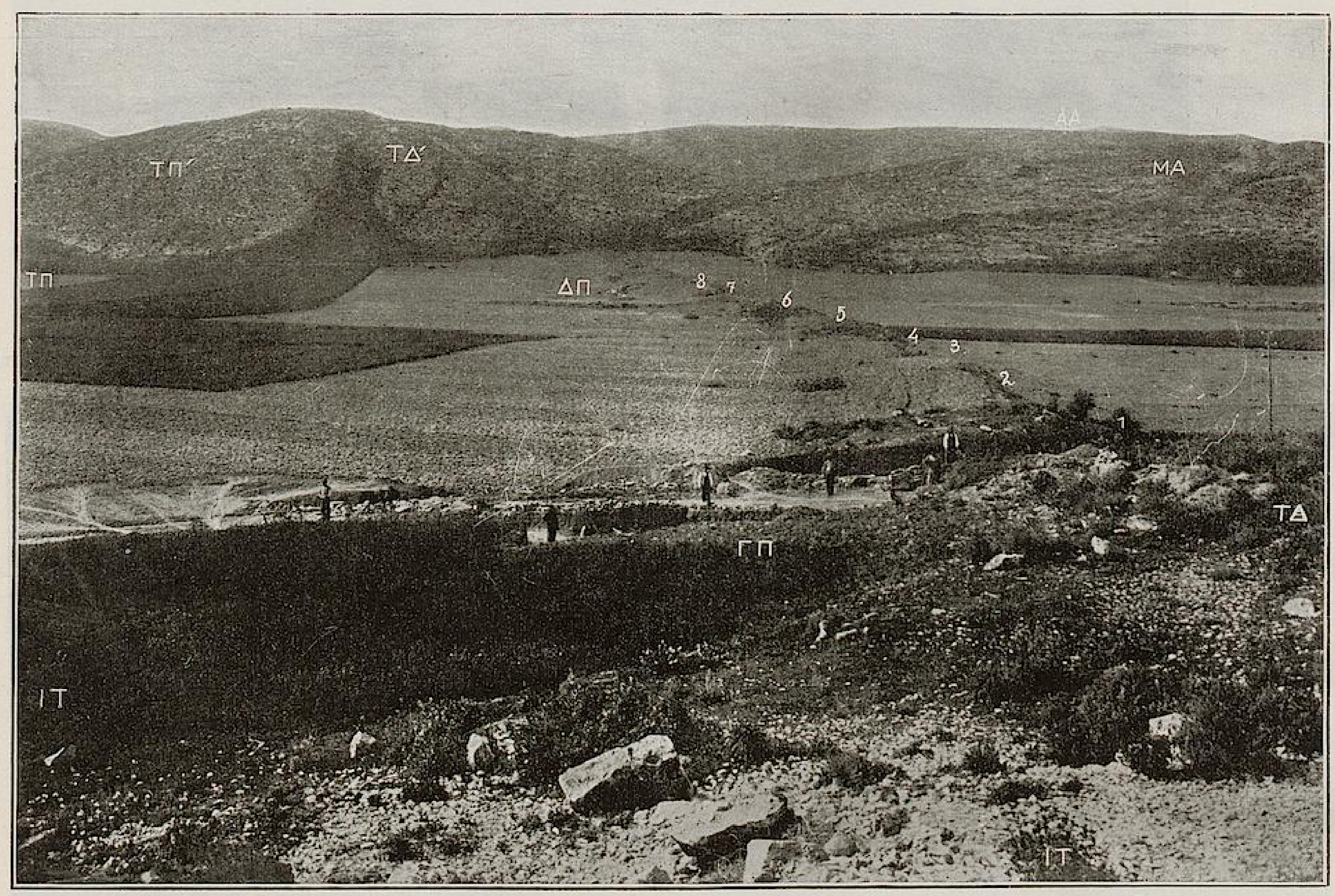
Τέλος εἶναι ἄξιον ἀναγραφῆς τὸ ὅτι εὕρομεν ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου βράχων ἐμφανῆ βαθύσματα ἁρμογῆς σφηνῶν σιδηρῶν (πρβ. *εἰκ. 35)*, δι᾽ ὧν ἐλατόμησαν ἐντεῦθεν ἱκανοὺς λίθους οἵ τε τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα οἰκοδομήσαντες καὶ μάλιστα οἱ κατασκευάσαντες τὸν ἐπηυξημένον πύργον, ἐξισοῦντες ταυτοχρόνως καὶ τὸν βράχον· ὅτι δὲ οἱ λίθοι ἐνταῦθα εἶναι ἐξαιρετικῶς ἰσχυροὶ καὶ ἄξιοι προτιμήσεως ὑπὲρ πάντας τοὺς ἐν τοῖς πέριξ, ἀποδεικνύουσιν αἱ παρακείμεναι μέγισται λατομίαι, ἀρχαῖαί τε καὶ νεώτεραι.

Εὑρήματα δ᾽ ἐκ τοῦ πύργου τούτου ἔσχομεν πολλὰ καὶ σημαντικώτατα, ἐξικνούμενα ἐν γένει τὰ χρήσιμα καὶ λόγου ἄξια μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διακοσίων τριάκοντα ἕξ [1]· ἐν τούτοις περιλαμβάνονται πολλαὶ στῆλαι ἀκέραιοι, διατηροῦσαι ἄριστα ἢ καλῶς τὰς πολυχρώμους παραστάσεις.

ζ΄) Τέταρτος μέγας πύργος ἐνέχων στήλας· τὰ κατὰ τὴν Φεραϊκὴν πύλην καὶ τὴν ἄνω ἀκρόπολιν.

(Παρένθετος πίναξ Ε΄).

Διευθυνόμενοι ἀπὸ τοῦ τρίτου μεγάλου πύργου πρὸς Δυσμὰς ἐπὶ τοῦ τείχους, συναντῶμεν εὐθὺς μὲν μετ᾽ αὐτὸν καὶ ἐγγύτατα τῆς ἁμαξιτοῦ ἕτερον μικρὸν *(εἰκὼν 40 τὸ 1)*, περὶ ὃν διακρίνονται ἐνιαχοῦ ἴχνη τοιχαρίου προστατευτι-

Εἰκὼν 40. Ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως. **ΤΔ - ΤΔ΄** = διεύθυνσις τοῦ τείχους τῆς Δημητριάδος· **ΓΠ** = ὁ τρίτος μέγας πύργος· **ΙΤ** = ἴχνη τάφων παρ᾽ αὐτόν· **1 - 8** = ἕτεροι μικρότεροι πύργοι· **ΔΠ** = ὁ τέταρτος μέγας πύργος· **ΑΑ** = ἡ *ἄνω* ἀκρόπολις· **ΜΑ** = ἡ *μέση* ἀκρόπολις· **ΤΠ - ΤΠ΄** = πιθανὴ διεύθυνσις τοῦ Βορείου τείχους τῶν ἀληθῶν Παγασῶν.

κοῦ, ἐπιφανέντα μετὰ τὴν τομὴν τῆς ὁδοῦ, πρὸ ὀλίγου χρόνου γενομένην· ἐκ τούτων δύναταί τις νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι καὶ ὁ πύργος οὗτος ἐπηυξήθη καὶ ἐνέχει στήλας, ὧν τινες βεβαίως θὰ ἀποτελῶσι τὰ συμπληρώματα τῶν ἐν τῷ τρίτῳ εὑρεθεισῶν· διὸ ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ εἶναι τῶν μάλιστα ἐπιβεβλημένων.

Περαιτέρω δὲ προχωροῦντες ὁμοίως, συναντῶμεν ἑτέρους μικροὺς πύργους πολλούς *(εἰκὼν 40 τὸ 2-8)*, ὧν τινες βεβαίως ἔχουσιν ἐπισκευασθῆ, ὡς ἐνιαχοῦ ἐξηκρίβωσα διὰ δοκιμαστικῶν προχείρων σκαφῶν, καὶ ὡς μηνύουσι τμήματα βάθρων στηλῶν, ἐπί τινων ἀνωτάτω, ἐπ᾽ αὐτῆς ἤδη τῆς νῦν ἐπιφανείας, εὑρεθέντα· ἀλλὰ δὲν ἐνέμεινα ἐν τῷ παρόντι εἰς ἐξερεύνησιν αὐτῶν, διότι μεταξὺ εὗρον ἕτερον μέγαν πύργον, ἐνέχοντα στήλας.

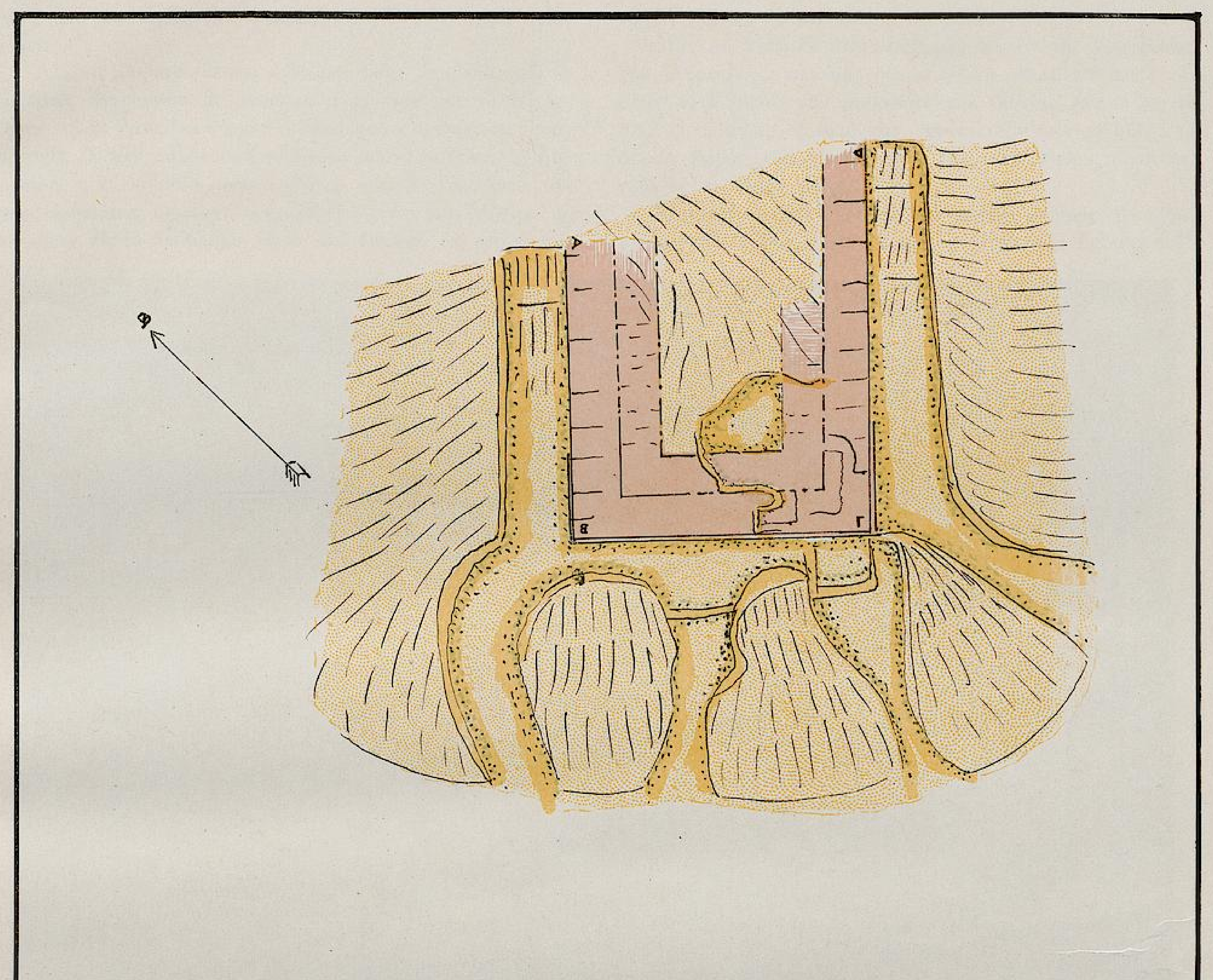
Κεῖται δὲ ὁ τέταρτος οὗτος, ἤδη ἀνασκαπτόμενος, πύργος [2] τελευταῖος ἐν τῇ πεδιάδι, ἐπὶ τοῦ κατωτάτω κρασπέδου τοῦ ἀποτόμου ὄρους, τοῦ συναφοῦς τῷ τῆς *μέσης* ἀκροπόλεως *(εἰκὼν* 40 τὸ ΔΠ*)*· πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς εἶχεν ἔμφασιν ὑψηλοῦ καὶ πεπλατυσμένου χωματώδους λόφου, ἱκανῶς ὁμοίου τῷ τοῦ πρώτου μεγάλου ἀνασκαφέντος πύργου *(εἰκὼν 41)*.

Οὐδὲν ὅμως ἴχνος οὔτε τοῦ ἐσωτερικοῦ, οὔτε τοῦ ἐπηυξημένου πύργου διεκρίνετο ἐκεῖ κατ᾽ ἀρχάς· *ἀλλ᾽* ἔκ τινων *πάλαι* καταπεσόντων καὶ παρακειμένων λαξευτῶν ὀγκολίθων, μάλιστα δ᾽ ἐξ ἀποκομμάτων μαρμαρίνων πλακῶν ᾔκασα, ἤδη ἐν τῇ περιηγήσει μου, ὅτι καὶ ἐπαύξησις θὰ εἶχεν ἐκεῖ τε-

[1]) Τούτων καταριθμοῦμεν πολλὰ ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1912 185-189.

[2]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Πρακτικὰ* 1912 189-193 καὶ *παρένθ. πίν.* Α΄ καὶ Η΄ τὸ στοιχεῖον Δ (διορθουμένου εἰς Δ τοῦ Ε).

Παρένθετος πίναξ Ε΄.

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Πρόχειρον διάγραμμα τοῦ τετάρτου, ἐν ἐλαχίστῳ μέρει ἀνασκαφέντος, μεγάλου, πλήρους στηλῶν, πύργου τῆς Δημητριάδος (συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1912).

λεσθῇ καὶ ἐντειχισμὸς ξένου ὑλικοῦ, καίτοι ἐν τοῖς πέριξ οὔτε τάφοι ἀρχαῖοι διεκρίνοντό που, ἴσως λανθάνοντες βαθέως ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος, οὔτε θεμέλια οἰκοδομημάτων.

Ἀλλ' αἱ μνημονευθεῖσαι ἐνδείξεις ἦσαν ἐπαρκεῖς· οὕτως ἠρξάμην ἀνερευνῶν δι' ἀνασκαφῆς πρῶτον μὲν τὸ τεῖχος, ἐγγὺς τοῦ πύργου, ἵνα εὕρω τὸν ἐσωτερικόν· ἡ ἐπίχωσις ὅμως ἐνταῦθα ἐκ τῶν πάλαι καταπεσόντων πλινθίνων τοίχων ἦτο μεγάλη, ἡ δ' ἐργασία τούτου ἕνεκα παρετείνετο ἄνευ ταχείας ἐνδείξεως σημείων, ἀσφαλιζόντων τὴν κατ' ἀρχὴν ζητουμένην εἰς τὸ πρόβλημα λύσιν· διὸ ἔσκαψα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λόφου ἀπ' εὐθείας καὶ εὗρον ταχέως τὸν τοῖχον τοῦ ἐπηυξημένου πύργου κατὰ τὴν Νοτανατολικὴν γωνίαν (*εἰκὼν 41* τὸ ΑΠ καὶ *42* τὸ ΝΠ-ΑΠ).

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπεκαλύψαμεν ἱκανὸν τῆς ἔξω ὄψεως τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς (*εἰκὼν 41* τὸ ΑΠ-ΑΠ'-ΑΠ''-ΑΠ''') καὶ ὅλην κατὰ μῆκος τὴν πρόσοψιν τῆς Νοτίας (*εἰκὼν 42* τὸ ΝΕ)· ζητήσαντες δὲ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν γωνίαν αὐτῆς τὸ ὁλικὸν βάθος, εὕρομεν διήκοντα ἐκεῖ τὸν λίθινον τοῖχον ἐπὶ τρία καί τι πλέον μέτρα.

Ἐπὶ τοῦ τοίχου ὅμως τούτου οὔτε ὁ ῥυθμός, ὃν εἴδομεν ἐν τοῖς ἄλλοις τρισί, διεκρίνετο ὡς στενῶς ὅμοιος, οὐδὲ

Εἰκὼν 41. Ὁ τέταρτος μέγας πύργος, ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς ὁρώμενος. **ΑΠ**=ἡ ἔξω ὄψις τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ΑΠ-ΑΠ'**=τὸ πάχος αὐτῆς· **ΑΠ-ΑΠ''**=τὸ μῆκος αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἀνεσκάφη· **ΑΠ''-ΑΠ'''**=τὸ ὕψος αὐτῆς, ὁμοίως· **Σ**=στῆλαι ἐν τῷ τοίχῳ αὐτῆς· **απ-απ'**=τὸ πάχος τοῦ ἔσω συμφυοῦς αὐτῇ λιθίνου τοίχου· **απ'-απ''**=τὸ ὕψος αὐτοῦ· **σ**=στῆλαι ἐν αὐτῷ· **Δ**=τὸ πλίνθινον διάκενον.

τὸ πλῆθος τοῦ ἐντετειχισμένου ξένου ὑλικοῦ ὑπῆρχεν, ὡς ἐν ἐκείνοις· διότι οἱ πλεῖστοι τῶν λίθων ἦσαν κοινοί, ἀλάξευτοι μὲν τὰ πολλὰ οἱ ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος κείμενοι καὶ οὐχὶ λίαν ἐπιμελῶς, καίπερ στερρῶς, ἡρμοσμένοι, οἱ δὲ ὑπὲρ αὐτὸ λαξευτοὶ μὲν καὶ καλῶς διατεθειμένοι καὶ πιθανώτατα ἐκ ξένου προγενεστέρου οἰκοδομήματος εἰλημμένοι, ἀλλ' ἐπίσης κοινοί (*εἰκὼν 41· 42*).

Μόνον τὸ εὐθὺς ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος φαινόμενον διάζωμα ἀπετελεῖτο καθ' ἅπασαν τὴν Νοτίαν καὶ τὸ ἀνασκαφὲν μέρος τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ μεγάλων πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου, ὧν μία, ἐξαχθεῖσα, ἔδειξεν ἄνω ἁπλοῦν καὶ λεπτὸν ὁριζόντιον γεῖσον, λείαν δὲ εἰργασμένην ἐπιφάνειαν· ἐξ αὐτῆς καθίστατο ἐμφανὲς ὅτι ἅπασαι αἱ πλάκες αὗται ἀπετέλουν ποτὲ τὸν στυλοβάτην οἰκοδομήματος, ἴσως μικροῦ τινος ναοῦ, ἢ μεγάλου ἐπιταφίου μνημείου, παρακειμένου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ λαξευτοὶ ὀγκόλιθοι ἐμφανίζουσι στενὴν πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν, ἔχουσι δὲ πολλοὶ λαβὰς ἐξεχούσας περὶ τὸ μέσον καὶ ὁμοιομόρφους, ἐφ' ὧν εἶναι κεχαραγμένα διὰ τῆς βελόνης ἁδρῶς μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου· ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑποκείμενοι ὀγκόλιθοι ἐφαίνοντο ἐκ τοῦ μεγέθους συγγενεῖς ὁπωσδήποτε, ἠκάσαμεν ὅτι ὅλον κρηπίδωμα ξένου οἰκοδομήματος, ἠρμένου εἰς τρίτον ἀναβαθμόν, εἶχε ληφθῇ πρὸς κτίσιν τοῦ ἐπηυξημένου τούτου πύργου· δύναται λοιπὸν νὰ ἀναπαρασταθῇ τὸ κτίσμα ἐκεῖνο, ἐξαγομένων τῶν λίθων ἁπάντων.

Ἡ αὐτὴ τάξις τῆς τοιχοδομίας καὶ ὁμοίως συγγενεῖς λίθοι καὶ πλάκες μαρμάριναι τοῦ διαζώματος ἐνεφανίσθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μέρους τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, ἧς ἔξω, ὡς καὶ τῶν δύο ἄλλων, ἤρξατο διαφαινομένη ἡ γραμμὴ πτώσεως τῶν ὑπερκειμένων ποτὲ πλινθίνων τοίχων καὶ πολυάριθμοι κεραμίδες τῶν ἐστεγασμένων ποτὲ ἐπάλξεων καὶ πυροβολείων τοῦ πύργου εὑρέθησαν, τοῦ αὐτοῦ μεγέθους καὶ πηλοῦ, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις, καὶ τὰ αὐτά, καί τινα ἴδια, πρόστυπα μονογραφήματα φέρουσαι· εὑρέθη δ' ἐν τῷ τοίχῳ τῆς Νοτίας πλευρᾶς καὶ χαλκοῦν νόμισμα, λίαν ἐφθαρμένον.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ἐνεδείκνυον τὸ ταυτόχρονον τῆς ἐπισκευῆς καὶ τοῦ πύργου τούτου μετὰ τῶν ἄλλων· ἀλλ' ἐν τῇ προόδῳ τῶν ἀνασκαφῶν πρὸς τὰ ἔξω αὐτοῦ παρουσιάσθη

σημαντικὴ διαφορά· κρημνίσαντες δῆλα δὴ μέρος τοῦ τοίχου τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς (*εἰκὼν 41* τὸ ΑΠ-ΑΠ΄) καὶ εὑρόντες ἐν αὐτῷ ξένους λαξευτοὺς λίθους καὶ πολλὰ τμήματα στηλῶν καὶ γεισωμάτων, συνηντήσαμεν περαιτέρω οὐχὶ τὸ ἀναμενόμενον λίθινον διάκενον, ἀλλὰ τοῖχον δεύτερον, ἐσωτερικόν, ἰσοπαχῆ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐν εἴδει ἐπενδύσεως, ποιηθέντα μὲν ἐκ λίθων μικροτέρων τὰ πολλὰ καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀμελέστερον, ἐνέχοντα ὅμως ἐπίσης τμήματα στηλῶν καὶ ἄλλων προγενεστέρων μνημείων.

Εἶχεν ἄρα ἀπαρτισθῆ διπλοῦς λίθινος τοῖχος (*εἰκὼν 41* τὸ απ-απ΄ καὶ *42* τὸ ΤΕ) ἰσχυρότατος, ὁλικοῦ πάχους πέντε ὅλων μέτρων· ζητήσαντες δὲ καὶ πέρα τούτου τὸ διάκενον, εὕρομεν αὐτὸ ἐκ πλίνθων μόνον πεποιημένον, καὶ οὕτως ἤδη ἀπὸ τῶν κατωτάτω τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους· ἡ διαφορὰ αὕτη πρὸς τοὺς λοιποὺς πύργους εἶναι οὐσιώδης, ὠφείλετο δ' ἐμφανῶς εἰς τὴν ἐπάρκειαν τοῦ διπλοῦ τοίχου· ἑτέραν διαφορὰν παρετηρήσαμεν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς θεμελιώσεως, ἔνθα οἱ πρῶτοι λίθοι δὲν βαίνουσιν ἐπὶ βράχου, ἀλλ' ἐπὶ καθαροῦ φυσικοῦ, ἤτοι ἀδιαταράκτου χώματος, σκληροτάτου ὅμως.

Δυστυχῶς αἱ ἀνασκαφαὶ ἡμῶν ἐπὶ τοῦ πύργου τούτου δὲν ἔθησαν ἄχρι τοῦδε εὐρύτερον, οὐδ' εὑρέθη ὁ ἐσωτερικὸς ἀρχαιότερος πύργος, ἐξ οὗ θὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καὶ αἱ διαστάσεις τῆς ἐπαυξήσεως· ἀλλ' ἐβεβαιώθη ἐν τῷ παρόντι ὅτι ἐντὸς τῶν λιθίνων τοίχων ὑπάρχουσι στῆλαι· διότι, καίτοι ἐλάχιστον μέρος αὐτῶν διερρήξαμεν καὶ οὐχὶ ἅπαν μέχρι τῶν κατωτάτω ἠρευνήσαμεν, εὕρομεν περὶ τὰ εἴκοσι τμήματα στηλῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Εἰκὼν 42. Ἄποψις τοῦ τετάρτου μεγάλου πύργου, ἀπὸ τῆς Νοτανατολικῆς γωνίας τοῦ ἐπηυξημένου κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἀνασκαφῶν, ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. **ΝΠ** = ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ΤΕ** = ὁ ἐσωτερικὸς ἰσοπαχὴς τοῖχος αὐτῆς· **ΑΠ** = τὰ ἔσω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς· **ΠΔ** = πλίνθινον διάκενον· **ΜΑ** = τὰ Νότια κράσπεδα τῆς *μέσης* ἀκροπόλεως· **ΤΔ-ΤΔ΄** = τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδος.

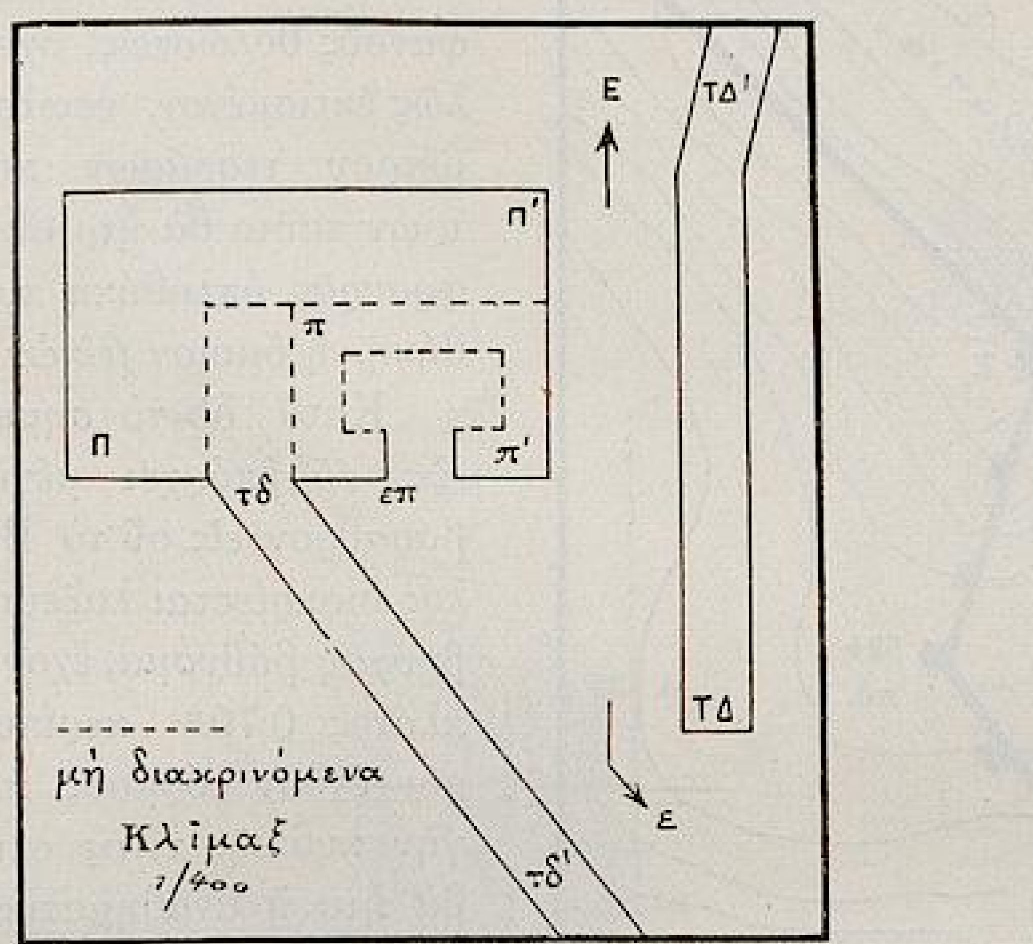
Πολλὰ δὲ τούτων φέρουσι γλυφάς, οὐκ ὀλίγα διατηροῦσιν ἱκανὰ ἴχνη βαφῶν καὶ ὅλη στήλη ἐσχηματίσθη σχεδὸν ἀκέραιος, ἐν εἴδει ναΐσκου, ἧς τὰ πλαίσια εἶχον σφυρηλατηθῆ ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν ἢ ἄλλων πρὸς ἐξίσωσιν· διατηρεῖ δὲ αὕτη ἴχνη τῆς πολυχρώμου παραστάσεως· ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ εὕρημα βάθρου πολυτελῶν γεισωμάτων, καὶ τμήματα ἐπιγεγραμμένων στηλῶν, ὧν ἐν δυσχερῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναπληρώσῃ *Ἀρτ[έμιδι*.

Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου δύναται καὶ ἐν τῷ παρόντι νὰ τελεσθῇ μετὰ βεβαιότητος· ἀφ' οὗ δῆλα δὴ ὑψώθη τὸ διάκενον μέχρι ἐξισώσεως πρὸς τοὺς λιθίνους τοίχους, ἔθη τὸ ὅλον περαιτέρω εἰς ὕψος δι' ὠμῶν πλίνθων, ὧν οἱ τοῖχοι περιεσώθησαν ἀρκούντως ὑψηλοί, πλὴν τῶν γωνιῶν τῆς Νοτίας πλευρᾶς, ἔνθα οὐδόλως ἢ ἐλάχιστον αὐτῶν διετηρήθη, καταπεσόντων μάλιστα πάλαι, ἢ κρημνισθέντων, καί τινων ὀγκολίθων ἐξ αὐτῶν (*εἰκὼν 41· 42*).

Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι τὸ ἐνταῦθα ἐντετειχισμένον ξένον ὑλικὸν θὰ εὑρεθῇ ἐν καλῇ καταστάσει, οἷον δῆλον ὅτι ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἀρχῆθεν γενομένην γόμωσιν τῶν τοίχων· διότι τὸ χῶμα τῶν πλίνθων διαλυθέν, περιέβαλε φιλοστόργως καὶ προεφύλαξεν ἀπὸ τῆς εἰσροῆς τῶν ὑδάτων καὶ τῆς διεισδύσεως τοῦ φωτὸς ἅπασαν τὴν ὑποκειμένην θεμελίωσιν· δύναται δέ τις νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἴσως θὰ εὑρεθῶσιν ἐνταῦθα καὶ *ἀναθηματικαὶ* πολύχρωμοι παραστάσεις, ἂν ὄντως ὑπῆρξέ τις παρὰ τὸν πύργον τοῦτον ναός, ὡς ἐνδείκνυται ἐκ τῶν προειρημένων.

Περαιτέρω ἀναβαίνοντες πρὸς τὸ ὄρος ἐπὶ τοῦ τείχους (*εἰκὼν 40· 42* τὸ ΤΔ-ΤΔ΄), συναντῶμεν πολλοὺς πύργους, τὰ πολλὰ μικρούς, μηδεμίαν ἐμφανίζοντας ἐπαύξησιν· ἀπὸ δὲ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ χωροῦντες ὁμοίως πρὸς Δυσμὰς μέχρι τῆς Φεραϊκῆς πύλης (*βλ. παρένθ. πίν. Α΄*), συναντῶμεν τεῖχος καὶ πύργους διαφόρου ῥυθμοῦ, ἀρχαιοτέρου τῶν χρό-

νων τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος, ἐφ᾽ οὗ ἔθη διά τινων ἐπισκευῶν τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου κτισθέν· περὶ τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως ταύτης εὕρομεν πύργον καὶ ἴχνη διπλῆς πύλης ἑκατέρωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν συνάντησιν δύο βουνῶν, ὁπόθεν βαίνει ἀτραπὸς ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον, παρά τινα μεγάλα ποιμενικὰ λίθινα ἕρκη· ὁ πύργος οὗτος φαίνε-

Εἰκὼν 43. Πρόχειρον διάγραμμα τῆς Φεραϊκῆς πύλης.
Ε = ἔξοδος ἐκ τῆς πόλεως· **ε** = εἴσοδος εἰς αὐτήν· **ΤΔ-ΤΔ΄** = τεῖχος τῆς πόλεως, χωροῦν πρὸς Βορρᾶν· **τδ-τδ΄** = τεῖχος αὐτῆς, χωροῦν πρὸς Νότον· **π-π΄** = ὁ ἀρχαιότερος πύργος· **επ** = εἴσοδος εἰς αὐτόν· **Π-Π΄** = ὁ ἐπηυξημένος πύργος.

ται ἐνέχων ξένον ὑλικόν, καίτοι δὲν ἀνεσκάψαμεν ἐπ᾽ αὐτοῦ· πλείονα περὶ τοῦ σημείου τούτου τῆς πόλεως λέγομεν ἐν τοῖς κάτω κεφ. *ια΄* ἐδαφ. *1*.

Αὐτὴ δὲ ἡ Φεραϊκὴ πύλη *(εἰκὼν 43· 44· 45)* κεῖται κατὰ τὸ βάθος μεταξὺ βουνῶν, ὁπόθεν χωρίζεται τὸ ἀρχαιότερον τεῖχος, βαῖνον πρὸς Δυσμάς, ἐν ᾧ τὸ τῆς Δημητριάδος, αὐτοτελὲς ἤδη, χωρεῖ πρὸς Βορρᾶν· ἔχει δὲ ἡ πύλη αὕτη ἀμυντήριον μέγαν πύργον, ἐμφανῶς ἐπηυξημένον, καθ᾽ ἃ μάλιστα ὁ προειρημένος τέταρτος· ἐπ᾽ αὐτοῦ οὐδεμίαν μὲν σκαφικὴν διάπειραν ἐξετελέσαμεν, εἰκάζομεν ὅμως ἔκ τινων εὑρεθεισῶν περὶ αὐτὸν σχιζῶν ἐκ στηλῶν μαρμαρίνων, ὅτι πιθανῶς ἐνέχει ξένον πολύτιμον ὑλικόν, καίπερ οὐχὶ πολύ· διότι ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ χρόνου γενομένων καταπτώσεων αὐτοῦ θὰ διεφαίνοντο νῦν ἐν τοῖς τοίχοις στῆλαι, ἂν ὑπῆρχον πολλαί, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις πύργοις.

Καὶ τὸ πέριξ δ᾽ ἔδαφος, μετὰ πρόχειρον ἐξερεύνησιν ἄνευ σκαφῆς, δὲν ἐνεφάνιζε τὰς συνήθεις ἐν νεκροταφείοις καὶ οἰκοδομήμασι πτυχώσεις, εἶναι δὲ καὶ πετρῶδες τὰ πολλά· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν λίαν πιθανὴν τὴν ὕπαρξιν ὀλίγων τινῶν τάφων ἐνταῦθα, ἴσως δὲ καί τινος μικροῦ ἱεροῦ, καὶ νὰ συστήσωμεν τούτου ἕνεκα τὴν ἐκτέλεσιν δοκιμαστικῆς τινος ἀνασκαφῆς καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀναβαίνοντες Βορείως ἐπὶ τοῦ τείχους, συναντῶμεν μικρὸν πύργον καὶ μετ᾽ αὐτὸν μείζονα, ὅστις παρουσιάζει μὲν ἐμφανῆ ἐπαύξησιν, ἀλλ᾽ οὐδὲν ἴχνος στηλῶν *(εἰκὼν 45* τὸ *α)*· χωροῦσι δὲ περαιτέρω μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους μεγάλοι καὶ ἰσχυρότατοι πύργοι, ἄριστα ἢ καθ᾽ ἅπαντα τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἀρχαίας πόλεως διατηρούμενοι· τούτου ἕνεκα φαίνεται ὅτι ἐκρίθη κατόπιν οὐχὶ ἀναγκαία ἡ ἐπαύξησις αὐτῶν· ἴσως μόνον ἐπισκευή τις ἐτελέσθη, ἥτις ὅμως δὲν εἶναι ἐμφανής, διότι καὶ μετ᾽ αὐτὴν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐκρημνίσθησαν πάλιν τὰ τείχη ἐπίτηδες.

Ἐπὶ δὲ τῆς πρώτης ἐντεῦθεν κορυφῆς τοῦ ὄρους συναντῶμεν μέγαν πύργον, ἐξ ἴσου σχεδὸν προβεβλημένον ἔσω-

Εἰκὼν 44. Ἄποψις τῆς Φεραϊκῆς πύλης ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. **Ε** = ἔξοδος ἐκ τῆς πύλης· **ε** = εἴσοδος δι᾽ αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν· **π** = ὁ ἀμυντήριος τῆς πύλης πύργος· **Π-Π΄** = ὁ ἐπηυξημένος περὶ αὐτὸν πύργος· **ΤΔ-ΤΔ΄** = τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδος· **ΤΠ-ΤΠ΄** = τὸ τεῖχος τῶν Παγασῶν· **Λ** = τὸ Λιγαρόρρεμα.

θέν τε καὶ ἔξωθεν *(εἰκὼν 45* τὸ Λ*)*, ὃν οἱ Τοῦρκοι μετέτρεψαν, κατὰ τὸ ἔτος 1878 ὡς λέγεται, εἰς μέγα πυροβολεῖον, διανοίξαντες πολλοὺς καὶ βαθεῖς χάνδακας· ἐκ τούτων κατέστη ἐμφανὴς ἡ ἐπαύξησις· πολλαὶ δὲ πλίνθοι, ἐκ τῶν ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ποιμένων ἀναπτομένων πυρῶν, μετετράπησαν ἐξ ὠμῶν εἰς ὀπτὰς καὶ διατηροῦνται ἔτι οὕτως.

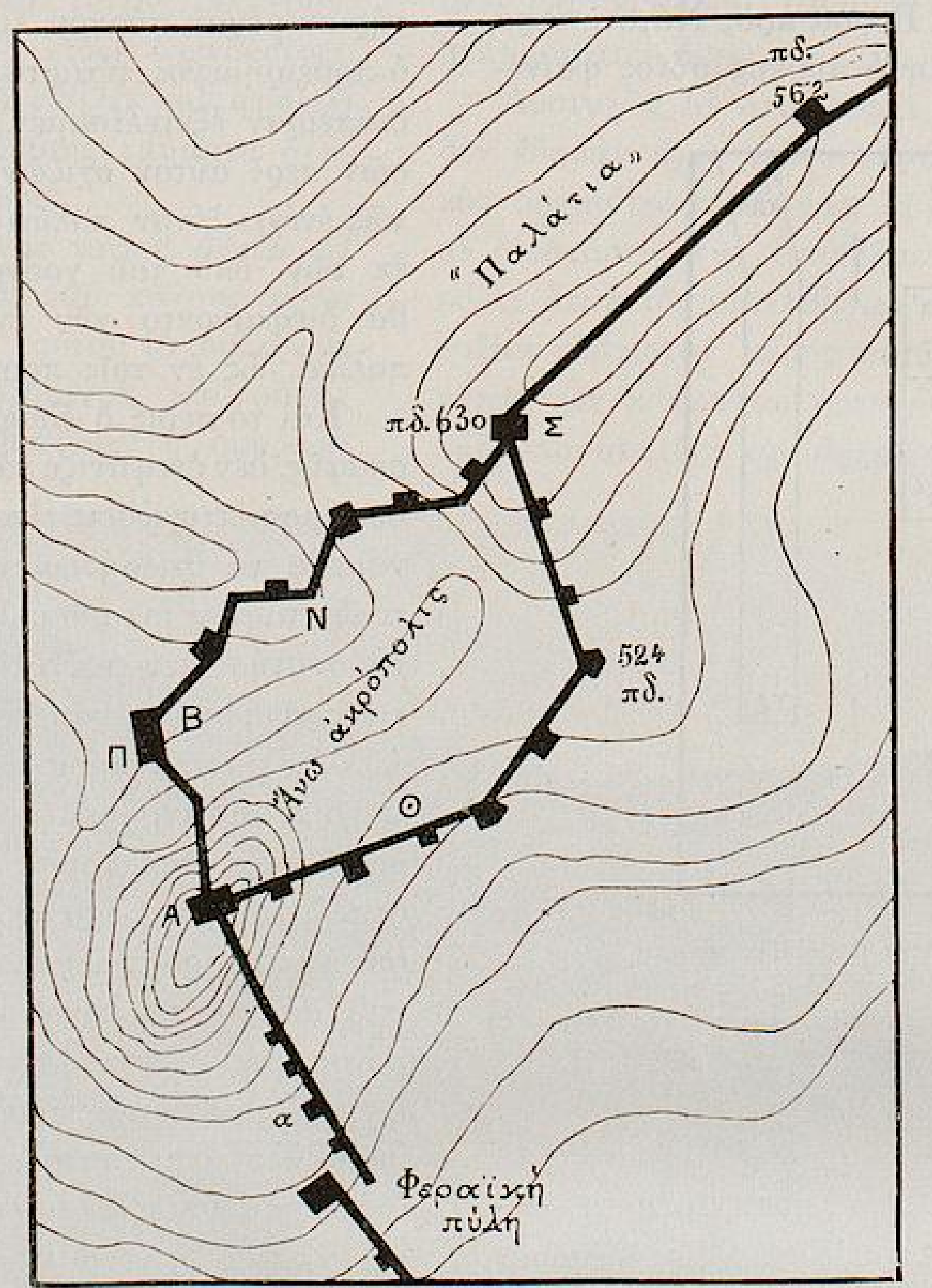
Ἀλλ᾽ ὑλικὸν στηλῶν ἢ ἄλλων ὁμοίων ἀντικειμένων δὲν εὑρίσκεταί που ἐν τῷ ἐμφανεῖ αὐτοῦ, οὐδὲ μετὰ τοσαύτας γενομένας ὑπ᾽ ἐκείνων σκαφάς· μόνον δύο μικρὰς σχίζας ὡραίου λευκοῦ μαρμάρου εὕρομεν, ἐρευνήσαντες προχείρως, ἐξ ὧν εἰκάζομεν ὅτι καὶ οὗτος δύναται νὰ ἐνέχῃ τι καλόν· θὰ προέρχηται δὲ τοῦτο ἐκ στηλῶν ἀναθηματικῶν πιθανῶς, ἱδρυμένων ποτὲ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς ἐντεῦθεν ἀρχομένης ἀκροπόλεως *(βλ. κάτω εὐθύς)*· διότι κατὰ τὸ ὕψος τοῦτο καὶ τὸ λίαν πετρῶδες ἔδαφος οὐδεὶς λόγος βεβαίως περὶ νεκροταφείου ἢ τάφων δύναται νὰ γένηται.

Ὁμοίως ἔχοντα εἴδομεν καὶ περαιτέρω Βορείως ἕτερον πύργον, τὸν πάντων πιθανώτατα μέγιστον *(εἰκὼν 45* τὸ Π*)*, μετατραπέντα ὁμοίως εἰς μέγα πυροβολεῖον ὑπὸ τῶν Τούρκων· μετ᾽ αὐτὸν συναντᾷ τις τρίτον εὐρυτάτης προβολῆς, οὗ ἡ βραχεῖα ἐπαύξησις διακρίνεται, καὶ δύο ἑτέρους ἱκανῶς μεγάλους, διατηροῦντας πολὺ τοῦ χώματος τῶν πλινθίνων τοίχων, ἐπεσκευασμένους ἄρα· ἐνταῦθα δέ που ὑπάρχουσι δύο

βραχίονες ἑτέρου τείχους μικρῶν λίθων, οὐχὶ παχεῖς, περιέχοντες ἐν μέσῳ τὸ μέγα τεῖχος τοῦ Δημητρίου· βαίνουσι δὲ οὗτοι οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα.

Μετ' αὐτοὺς ὑπάρχει ὁ ἄριστα διατηρῶν τὸν λίθινον τοῖχον μέγας πύργος (*εἰκὼν 45* τὸ Σ) εἰς ὕψος τεσσάρων καὶ πλέον μέτρων· οὗτος ἕνεκα τῆς μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ ἐμφανίσεως φαίνεται ὀνομασθεὶς ὑπὸ τῶν χωρικῶν κατ' ἐξοχὴν «Παλάτι»· ἐποιήθη δ' ἐπιμελέστατα ὑπὲρ πάντα ἄλλον, κατ' αὐστηρῶς ἰσοδομικὸν ῥυθμόν, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου καὶ οὐδεμίαν ἐπαύξησιν οὐδ' ἐπισκευὴν παρουσιάζει. Ὀλίγον περαιτέρω Βορρανατολικῶς, ἐπὶ τοῦ τέρματος τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὄρους, ὑπάρχει ὅμοιος ἔκτος πύργος, ἐπίσης προβεβλημένος ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, μὴ παρουσιάζων μηδεμίαν ἐπίσης ἐπαύξησιν.

Ἡ δ' ἐνταῦθα *ἄνω ἀκρόπολις*[1] σχηματίζεται ἀπὸ τοῦ πρώτου μνημονευθέντος μεγάλου πύργου Α μέχρι τοῦ πέμπτου Σ (*εἰκὼν 45*), δι' ἐσωτερικοῦ περιβόλου λίαν ἰσχυροῦ καὶ μεθ' ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ ἑτέρων πύργων, ἱκανῶς μεγάλων, ποιηθέντων πάντων ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς πόλεως καὶ μὴ ἐπαυξηθέντων ποτέ· οἱ λίθοι τοῦ τείχους καὶ τῶν πύργων εἶναι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἀπὸ τῆς Φεραϊκῆς πύλης, λίαν μεγάλοι, ἐπιμελῶς λελαξευμένοι καὶ λίαν στερρῶς προσηρμοσμένοι ἀλλήλοις.

Εἰκὼν 45. Πρόχειρον διάγραμμα τῆς ἄνω ἀκροπόλεως. α = πύργος μικρὸς ἐπηυξημένος· Α = μέγας ὁμοίως· Π = μέγιστος ὁμοίως· Β = μέγα φυσικὸν βάραθρον· Ν = ἐρείπια οἰκοδομήματος, ἴσως ναοῦ μικροῦ· Θ = κυκλοτερὲς οἴκημα· Σ = μέγας πύργος ἀρίστης ὑπὲρ πάντας διατηρήσεως.

Ὁ ὑπὸ τῆς ἀκροπόλεως ταύτης κατεχόμενος χῶρος εἶναι οὐχὶ λίαν εὐρύς, ἐπικλινὴς δὲ καὶ λίαν πετρώδης· διὸ οὐδὲν σπουδαῖον οἰκοδόμημα εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ· βεβαίως ἐνταῦθα παρέμενεν ἡ διαρκὴς φρουρὰ τῆς πόλεως, ἐξ ἧς ἑρμηνεύονται καὶ μέγιστοι πίθοι πήλινοι, εὑρεθέντες πολλοὶ κατακεχωμένοι καὶ θραυσθέντες ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἐν ᾧ οἱ βόθροι αὐτῶν εἶναι ἐμφανεῖς.

Διεκρίναμεν δὲ κατὰ μὲν τὸ ταπεινότατον τῆς ἀκροπόλεως, ἔσω καὶ ἐγγὺς τοῦ τείχους, κυκλοτερές τι οἰκοδόμημα ἐν εἴδει θολωτοῦ τάφου, ἀλλ' ἄνευ ἐμφανοῦς θολώσεως, σχεδὸν ἐπιμελῶς ἐκτισμένον, ἐσωτερικῆς διαμέτρου τεσσάρων περίπου μέτρων· τοῦτο θὰ ἦτο οἴκημά τι τῆς φρουρᾶς, ὁπλοθήκη τις ἢ σκευοθήκη, ἢ ὅμοιον (*εἰκὼν 45* τὸ Θ).

Κατὰ δὲ τὸ σημεῖον Β τῆς *εἰκ. 45* ὑπάρχει μέγα φυσικὸν βάραθρον, εἰς οὗ τὸ Βόρειον χεῖλος διακρίνεται λαξευτὸν ἐπὶ τοῦ βράχου βάθυσμα, ἔχον μῆκος καὶ πλάτος 0·70μ. περίπου καὶ φέρον ἔνδον τόρμους πρὸς ἁρμογὴν κυβικῆς τινος στήλης· αὕτη θὰ ἦτο ἢ ἀναθηματική, ἂν ἴσως ἐν τῷ βαράθρῳ ἐλατρεύετό τις θεότης, ἢ μᾶλλον θὰ περιεῖχεν ἀναγεγραμμένον νόμον τινὰ τῶν εἰς θάνατον καταδικαζομένων καὶ ῥιπτομένων εἰς τὸ ὄρυγμα τοῦτο, καθ' ἃ συνέβαινεν ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ λίαν γνωστῷ βαράθρῳ ἢ ὀρύγματι.

Τέλος παρὰ τὸ σημεῖον Ν τῆς *εἰκ. 45* διακρίνονται θεμέλια οἰκοδομήματός τινος καὶ πλῆθος κεραμίδων, ἐξ ὧν ἐνδεικνύνται ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχε τὸ μόνον σπουδαῖον ἐν τῇ ἀκροπόλει κτίσμα· θὰ ἦτο δὲ ναός τις ἢ στρατών· τὸ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευόμενον ἐν Δημητριάδι ἀνάκτορον βασιλέων τινῶν τῆς Μακεδονίας, πιθανῶς δὲν εἶναι τοῦτο· οἱ τοῖχοι αὐτοῦ εἶναι μὲν ἱκανῶς παχεῖς, ἀλλὰ μικροὶ καὶ ἄνευ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκτισμένοι· ἐπίχωσις δ' ἐπ' αὐτοῦ μικρά τις διακρίνεται ὑπολειφθεῖσα.

η') Πέμπτος μέγας πύργος ἐνέχων στήλας· τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας

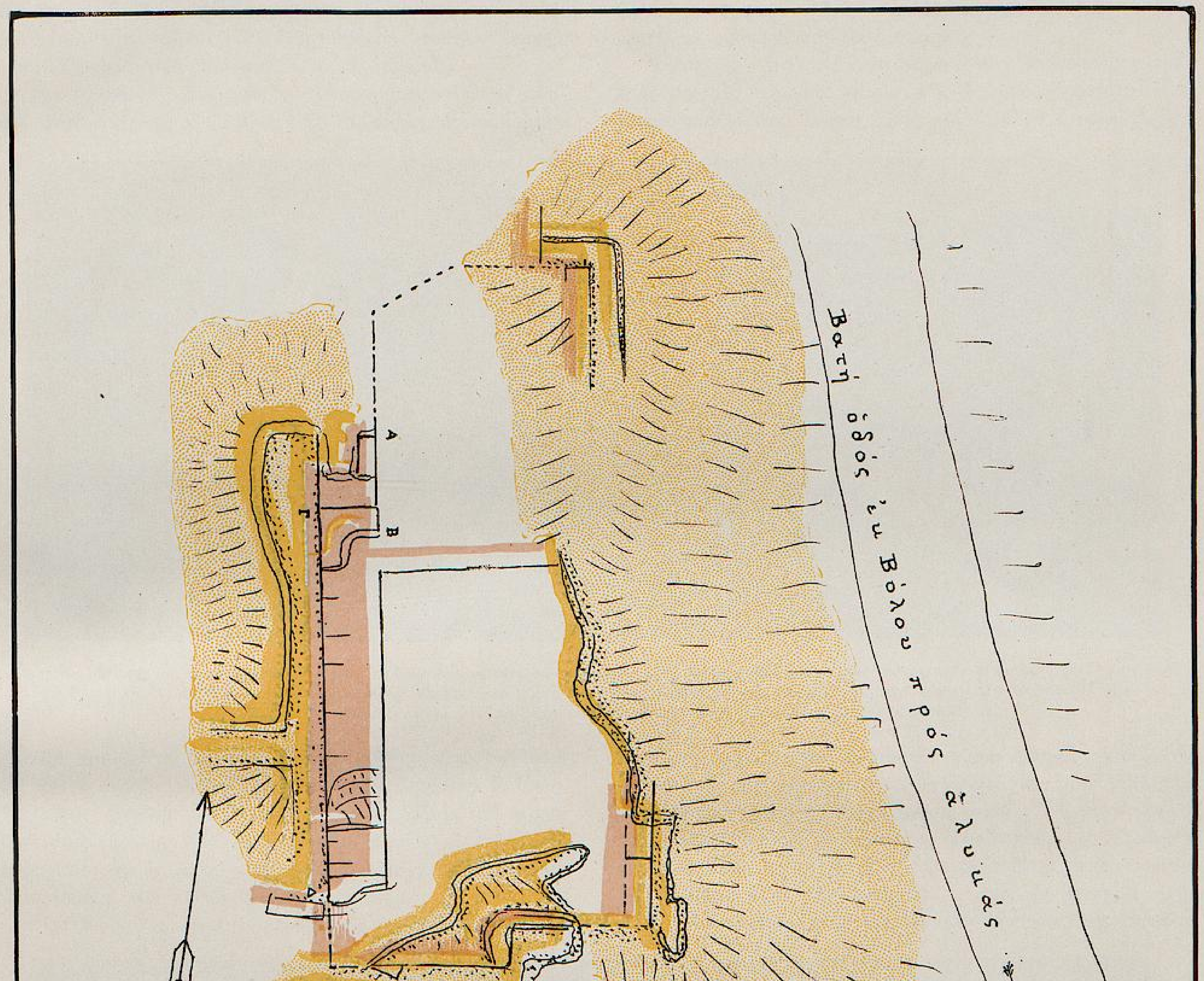
(Παρένθετος πίναξ Γ').

Διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τρίτου πύργου καὶ μετὰ τὴν εὕρεσιν καὶ ἐξακρίβωσιν τοῦ τετάρτου, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐξαντλήσωμεν τὴν ὑπόθεσιν περὶ ὑπάρξεως ἑτέρου τινὸς μεγάλου πύργου κατὰ τὰ μεταξὺ τῶν ἀνασκαφέντων σημεῖα τοῦ περιβόλου, ἐνέχοντος στήλας, ἠρευνήσαμεν τὸ διάστημα αὐτοῦ, τὸ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μέχρι τοῦ τρίτου, ἐνιαχοῦ καὶ διὰ μικρῶν δοκιμαστικῶν σκαφῶν (βλ. *παρένθ. πίν.* Α' στοιχ. Α-Γ).

Καὶ κατὰ μὲν τὰ ὑπερκείμενα τοῦ τρίτου πύργου πρὸς Ἀνατολὰς σημεῖα διακρίνονται μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία ἱκανοὶ μικροὶ πύργοι, ὧν τινες ἐμφανῶς ἔχουσιν ἐπαυξηθῆ καὶ ἐπισκευασθῆ κατὰ τὸ σύστημα τῶν ἤδη εὑρεθέντων· ἀλλ' ἕνεκα τοῦ βραχώδους τοῦ ἐδάφους δὲν διατηροῦσι σημαντικὴν ἐπίχωσιν, δυναμένην νὰ παράσχῃ εὔλογον ἐλπίδα ὑπάρξεως πολλῶν στηλῶν· φαίνεται ἄρα πιθανὸν ὅτι αἱ στῆλαι τῶν παρακειμένων αὐτοῖς πολυαρίθμων τάφων ἐνετειχίσθησαν αἱ πλεῖσται ἐν τῷ τρίτῳ μεγάλῳ πύργῳ.

Ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ μνημονευθέντος λόφου ὑπάρχουσι δύο ἀρκούντως μεγάλοι πύργοι, ὧν ὁ μὲν ἐγγυτέρω τῆς ἐκκλησίας κείμενος ἐξηφανίσθη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου πρὸ δέκα περίπου ἐτῶν, ἵνα κτισθῇ ἡ ἐκκλησία αὕτη καὶ ἰσοπεδωθῇ ὁ κατ' αὐτὴν ἐπικλινὴς χῶρος· ὅτι ὅμως ἐνεῖχεν ὁ πύργος οὗτος στήλας τινάς, ὧν ἐπηυξημένος ἐπί τι μικρὸν διάστημα, ὑποδεικνύουσιν ἴχνη τοιχαρίου καὶ ἡ στήλη τῆς «Μελίσ-

[1]) Ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ *παρενθ. πίν.* Α' δὲν ἀπεδόθη ἀκριβῶς ἡ διεύθυνσις τοῦ τείχους ἐνταῦθα· ἀκριβέστερον, καίτοι ἐπίσης προχείρως, προσεπάθησα νὰ ἀποδώσω ταῦτα διὰ τοῦ μικροῦ διαγράμματος τῆς *εἰκ. 45*· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀπαιτεῖται εἰδικὴ τοπογραφικὴ ἐργασία λίαν ἐπιμελής, ἵνα ὁ περίβολος καὶ οἱ πύργοι ἀποδοθῶσιν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ· τοῦτο δὲ εἶναι ζήτημα δαπάνης μόνον.

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Πρόχειρον διάγραμμα τοῦ ἀνασκαφέντος πέμπτου μεγάλου, ὀλίγας ἐνέχοντος στήλας, πύργου τῆς Δημητριάδος (συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1912).

σης» (=IG IX2 382), ἣν εὑρὼν ἐπὶ τῆς κόγχης τῆς ἐκκλησίας μετεκόμισα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου· ἴσως καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐκκλησιδίου τούτου ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλαι εὑρεθεῖσαι τότε στῆλαι· ἀλλ' ἐπιχρισθέντων τούτων ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, οὐδὲν δύναται νῦν νὰ διακριθῇ.

Τὸν δὲ ὀλίγον ἀπωτέρω τῆς ἐκκλησίας κείμενον πύργον ἀνασκάψαντες ἐπὶ βραχύ τι διάστημα, ἐθεωρήσαμεν ὄντα ἐπηυξημένον καὶ ἄξιον πλήρους ἀνασκαφῆς· στήλας ὅμως ἢ τμήματα αὐτῶν δὲν εὕρομεν κατὰ τὸ ἀνασκαφέν, ἀλλὰ τάφον κτιστὸν διὰ λιθαρίων καὶ πλακοστεγῆ, μεταγενεστέρων χρόνων καὶ ὅλως πτωχόν.

Περαιτέρω πρὸς Ἀνατολὰς ἐντεῦθεν συναντῶμεν πολλοὺς μικροὺς πύργους (*εἰκὼν 47*), ὧν οὐδεὶς παρέχει ὑπόνοιαν ἐπαυξήσεως, λόγου ἀξίας καὶ ὠφελίμου τοὐλάχιστον·

Εἰκὼν 46. Ἄποψις τοῦ πέμπτου μεγάλου πύργου μετὰ τῶν ἔξω αὐτοῦ τόπων ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν. **ΕΠ**= ὁ πέμπτος πύργος, πρὶν ἀνασκαφῇ· **ΒΟ** = βατὴ ὁδὸς ἐκ Βόλου εἰς Ἁλυκὰς διά τινος ἀρχαίας πυλίδος· **ΤΔ-ΤΔ΄**= τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ἀναβαῖνον πρὸς τὸν πρῶτον μέγαν πύργον· **Π**= πηλόκτιστα μικρὰ οἰκοδομήματα· **Γ**=γήλοφος, ἐφ' οὗ ἴσως τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας· **Τ – Τ΄-Τ΄΄**= τάφοι κτιστοὶ δι' ὀπτολίνθων.

πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ χῶμα ἔχει διαβρωθῆ ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ἐξ ὑπαρχῆς πᾶσαν ἐνταῦθα σκαφικὴν ἔρευναν μὴ ἀξίαν τοῦ κόπου· τῶν παρακειμένων ἄρα πολυαρίθμων τάφων αἱ στῆλαι θὰ ἐνετειχίσθησαν ἐν ἄλλῳ τινὶ μεγάλῳ πύργῳ, περαιτέρω εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου κειμένῳ.

Ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου ἐκκινοῦντες καὶ ἐπὶ τοῦ περιβόλου πρὸς Δυσμὰς βαδίζοντες (*εἰκὼν 48· 49*), παρατηροῦμεν ἐγγύτατα μὲν αὐτοῦ τὸ τεῖχος ἐπεσκευασμένον· ὅτι καὶ χρῆσις στηλῶν ἐγένετο πιθανώτατα ἐνταῦθα ἐπί τι διάστημα, ὑποδεικνύει ἡ εὑρεθεῖσα ἐπ' αὐτοῦ τῆς «Ἀντιγόνας»· περαιτέρω δὲ κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ λόφου (*εἰκὼν 46*) συναντῶμεν πολλοὺς μικροὺς πύργους, ὧν δὲν φαίνεται μέν τις ἀναμφισβητήτως ἐπηυξημένος,

Εἰκὼν 47. Ἄποψις τοῦ πέμπτου μεγάλου πύργου καὶ τῶν παρ' αὐτὸν τόπων ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. **ΤΔ-ΤΔ΄**= τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, κατερχόμενον ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία· **Γ**= γηλοφικὸν ἔπαρμα ἔξω τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων. **Τ-Τ΄**= τάφοι, ὧν ὁ πρῶτος ἄρτι ἠνεῴχθη· **ΒΟ-ΒΟ΄**= βατὴ ὁδὸς ἐκ Βόλου εἰς Ἁλυκάς, μετὰ τὴν ἡμετέραν ἀνασκαφὴν ἐπιστρωθεῖσα πάλιν· **ΕΠ**= ὁ πέμπτος μέγας πύργος μετὰ τὴν μερικὴν ἀνασκαφήν· **Ν**= Νοτία πλευρὰ αὐτοῦ.

ἀλλ' εἶναι εὔλογον νὰ ἐρευνηθῶσι πολλοί, ὡς διατηροῦντες ἐπίχωσιν· ἔτι δὲ πληθὺς παρακειμένων τάφων ὑποδεικνύει ὅτι καὶ τούτων τινὲς καὶ τὸ τεῖχος αὐτὸ δύνανται νὰ ἐνέχωσι στήλας, ὑπολειφθείσας τῆς εἰς τὸν πρῶτον μέγαν πύργον γενικωτέρας ἀπαγωγῆς.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὸ μόνον ἄξιον ἐπιμονωτέρας ἐρεύνης διάστημα ἦτο τὸ βραχὺ ἐπίπεδον, τὸ κείμενον κατωτάτω μεταξὺ τῶν κρασπέδων τῶν δύο μεγάλων λόφων, ἤτοι τοῦ Ἁγίου Ἠλία καὶ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου, ὁπόθεν διέρχεται ἡ ἐκ Βόλου εἰς Καλύβια καὶ Ἁλυκὰς βατὴ ὁδὸς καὶ πρόχειρος ἁμαξιτός, διανοιχθεῖσα, ὡς λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι, πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων (βλ. αὐτὴν ἐν τῷ *παρενθ. πίν.* F καὶ ἐν *εἰκ. 46* καὶ *47*).

Ἐνταῦθα πρῶτον μὲν ἐζητήσαμεν, ἔξω τῶν τειχῶν ἐν-

νοεῖται, τάφους ἀρχαίους· εὕρομεν δὲ καὶ ἠρευνήσαμεν πολλούς, ποικίλων χρόνων καὶ τάξεων, περὶ ὧν βλ. κάτω τὸ κεφ. ί. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν τινῶν, ἐγγύτατα τῆς μνημονευθείσης ὁδοῦ κειμένων *(εἰκὼν 46)*, συνηντήσαμεν τμήματα πηλίνων ἀγαλματίων, ἅτινα κατ᾿ ἀρχὰς μὲν ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνῆκον εἰς κτερίσματα τάφων, ἀνατραπέντων κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ.

Κατόπιν ὅμως εἴδομεν ὅτι καὶ ἐντὸς τάφων, κειμένων ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς ὁδοῦ, καὶ ἐν τοῖς χώμασιν ἄλλων ἀνεπάφων, παρακειμένων τῇ ὁδῷ, ὑπῆρχον τμήματα ὁμοίων ἀγαλματίων, καὶ ταῦτα φέροντα ὑπομέλαιναν φθοράν, ὅπερ εἶναι δεῖγμα τοῦ ὅτι δὲν ἐχρησίμευσαν ὡς κτερίσματα τῶν νεκρῶν, ἀλλ᾿ ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὴν ὄρυξιν τῶν βόθρων τῶν τάφων καὶ ἐθραύσθησαν κατ᾿ αὐτὴν τὰ πολλά· ἦσαν ἄρα

Εἰκὼν 48. Τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας καὶ τὰ παρακείμενα αὐτῷ, ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς ὁρώμενα. **ΑΠ** = Νότιον κράσπεδον τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου· **ΤΤ΄** = τάφοι ποικίλων χρόνων· **ΑΑ΄** = ἀποθέται ἀγαλματίων, ἀγγείων, βωμῶν κττ.· **Σ** = στερεοβάτης συστάδος τάφων· **ΠΠ΄** = πηλόκτιστα μικρὰ οἰκοδομήματα.

ἀναθήματα ἔν τινι παρακειμένῳ ἱερῷ, εἰς οὗ τὴν ζήτησιν ἀπησχολήθημεν ἀμέσως, ἀφέντες τοὺς τάφους.

Ὑπὸ τοιοῦτον λοιπὸν πνεῦμα ἐρευνήσαντες τὰ πέριξ, εὕρομεν πολυάριθμα τμήματα ἀγαλματίων καὶ ἀγγείων, διεσπαρμένα ἐφ᾿ ἱκανὸν διάστημα καὶ ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ σχεδὸν ἐδάφους κείμενα, ἢ ἐλάχιστα ὑπ᾿ αὐτό, μετ᾿ οὐ πολὺ δὲ στήλην μαρμαρίνην ἀκέραιον, ἣν ἀνέθηκεν ἡ «Βουβαλὶς Πασικράτᾳ», ἀνήκουσαν κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῖς περὶ τὰ τέλη τῆς Δ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος χρόνοις· ἐβεβαιοῦτο ἄρα ἡ ὕπαρξις ἐνταῦθα

Εἰκὼν 49. Ἄποψις τοῦ περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας χώρου, ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν. **ΑΠ** = ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· **Τ—Τ΄—Τ΄΄—Τ΄΄΄** = τοιχάρια πηλοκτίστων οἰκοδομημάτων· **Α—Α΄** = ἀποθέται ἀγαλματίων, βωμῶν, ἀγγείων κττ.· **Π** = ἡ θέσις, ἔνθα εὑρέθη ἡ κεφαλὴ τῆς Πασικράτας (= *εἰκὼν* 51)· **ΜΠ** = μέγας πύργος.

ναοῦ ἢ ἱεροῦ τῆς «Πασικράτας» καὶ εἰς αὐτοῦ τὴν εὕρεσιν ἐπεδόθημεν.

Ὑπάρχει δ᾿ ἐγγὺς γηλοφικὸν ἔπαρμα *(εἰκ. 46· 47 τὸ Γ)*, ἐφ᾿ οὗ ἀνασκάψαντες εὕρομεν μέγα μεσαιωνικὸν οἰκοδόμημα, διὰ λίθων κοινῶν μετ᾿ ἰσχυροτάτης καὶ δαψιλοῦς ἀσβέστου ἐκτισμένον, ἐφ᾿ οὗ λίαν μικρὰ χρῆσις ξένου, ἀξιολόγου, ἀρχαιοτέρου ὑλικοῦ ἐγένετο· διότι κατὰ τὸ ἀνασκαφὲν καὶ κρημνισθὲν οὐχὶ σμικρὸν διάστημα τῶν τοίχων αὐτοῦ εὕρομον τμῆμα πώματος μαρμαρίνης σαρκοφάγου, ἐπιμήκη ὁμοίαν ἀρχιτεκτονικὴν πλάκα καί τινας σχίζας στηλῶν.

Ἀλλ᾿ ὀλίγον ὑψηλότερον αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ γηλόφου, εὕρομεν ἀνωτάτω μὲν τάφους πολλοὺς ποικίλων χρόνων τῆς ὀψίμου Ῥωμαϊκῆς καὶ πρωΐμου Χριστιανικῆς περιόδου *(εἰκὼν 46· 47)*, ὑπ᾿ αὐτοὺς δὲ πηλόκτιστα διὰ μι-

κρῶν κοινῶν λίθων οἰκοδομήματά τινα *(εἰκὼν 47· 48· 49)*, ἐφ᾽ ὧν τῶν τοίχων οὐδεμία χρῆσις προγενεστέρου ὑλικοῦ ἐγένετο, πλὴν λείας πλακός, γραπτῆς ποτε, ἐπὶ παραθύρου· ἀνήκουσι δὲ ταῦτα τοῖς ὀλίγον π. Χρ. χρόνοις, διότι βόθροι τινὲς τάφων ἥψαντο ἐνιαχοῦ τῶν τοίχων τῶν οἰκοδομημάτων τούτων καὶ διέρρηξαν αὐτούς.

Συνηντήσαμεν δ᾽ ἐγγὺς τῶν τοιχαρίων τούτων, παρ᾽ αὐτὰ καὶ ὑπ᾽ αὐτά, ἐνιαχοῦ εἰς ἱκανὸν βάθος, βοθρίσκους *(εἰκὼν 48· 49)* πλήρεις ἀγαλματίων πηλίνων, τινῶν μαρμαρίνων *(εἰκ. 50)*, ἀγγείων, λύχνων, βωμῶν πωρίνων, λιθίνων, πηλίνων, παρακειμένας δὲ οὐ μακρὰν στήλας ἀναθηματικὰς τῇ Πασικράτᾳ καὶ βωμίσκους ἐπιγεγραμμένους *(εἰκὼν 50)*· μία τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρει ἱέρειαν τῆς θεᾶς· ἦτο δ᾽ ἐμφανὲς ὅτι οἱ βοθρίσκοι ἐποιήθησαν ἐπίτηδες ὑπὸ ἱερειῶν ὥς τινες «ἀποθέται», ἵνα περιλάβωσι τὰ περισσὰ καὶ προγενέστερα τοιαῦτα ἀναθήματα ἐν τῷ ἱερῷ καὶ οὕτως ὑπολειφθῇ χῶρος πρὸς ἀνάθεσιν ἑτέρων.

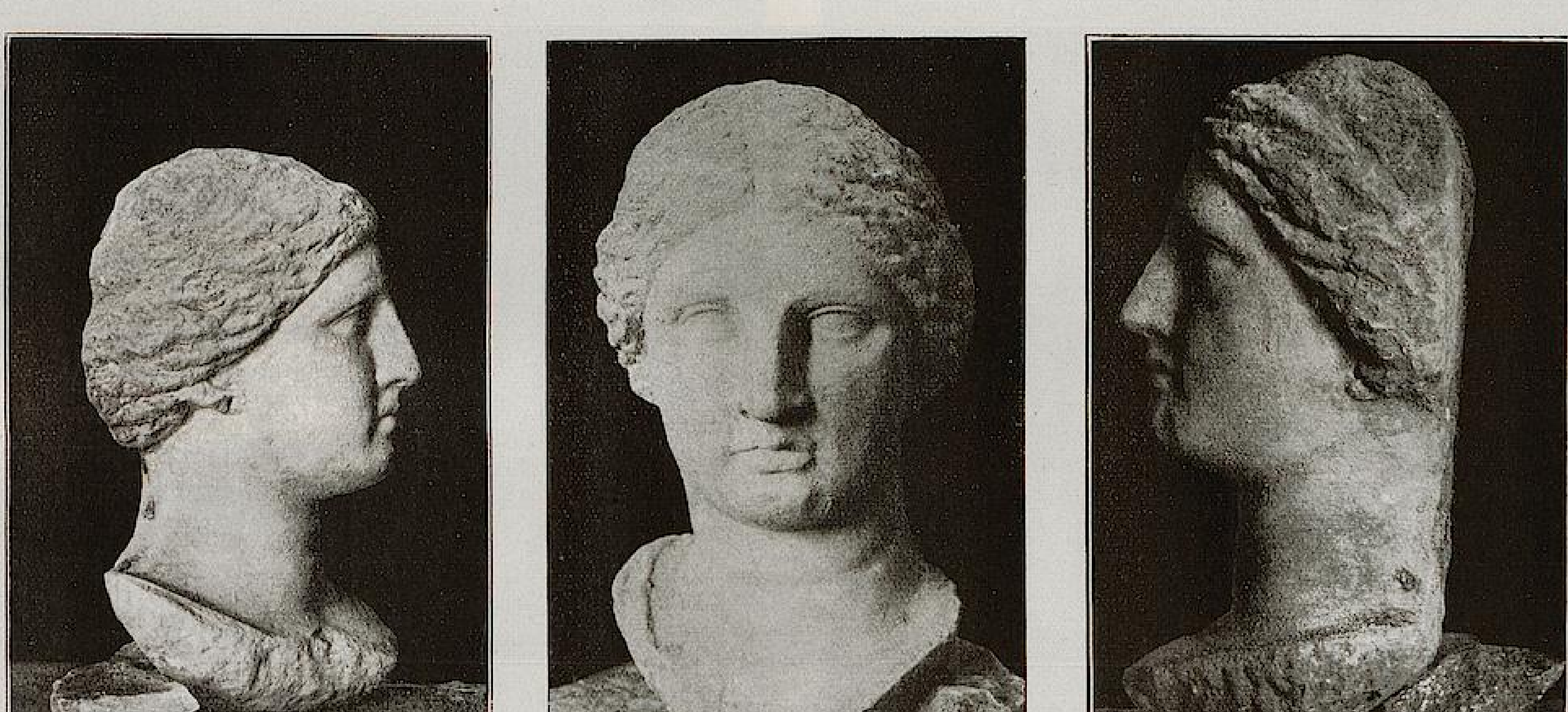

Εἰκὼν 50. Δύο ἀγαλμάτια Παρίου μαρμάρου (τοῦ ἀριστεροῦ ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀποκεκομμένη) καὶ εἷς πώρινος βωμὸς μετ᾽ ἐπιγραφῆς *Πρωτᾶς Πασικράτα εὐχήν*. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Ἐν τῷ μέσῳ δέ που τοῦ μεγίστου τῶν οἰκοδομημάτων τούτων *(εἰκὼν 49 τὸ Π)*, εὕρομεν ὡραιοτάτην κεφαλὴν γυναικός, τῆς θεᾶς βεβαίως, Παρίου μαρμάρου, μεγέθους ὑπερτέρου κατά τι τοῦ τελείου γυναικείου *(εἰκὼν 51)*· μετ᾽ οὐ πολὺ εὕρομεν περαιτέρω σπόνδυλον ἱκανῶς μέγαν, ἀλλ᾽ ἐφθαρμένον, τμήματα παραστάδων λειοτάτων καὶ ἐντέχνως πεποικιλμένων, ἀλλ᾽ ἐπίσης οἰκτρῶς ἐφθαρμένων, μάλιστα ὡς διαξεομένων πάλαι ὑπὸ τοῦ ἀρότρου καὶ διαρριπτομένων ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν γεωργῶν.

Τέλος συνηντήσαμεν οὐ μακρὰν τοῦ σπονδύλου καί τινα στερεοβάτην, ἐλάχιστα σωθέντα, ἀλλ᾽ ἐπιμελέστατα ποιηθέντα *(εἰκὼν 48 τὸ Σ)*· διότι τὸ μὲν πολὺ τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐξηφάνισεν ἡ διανοιχθεῖσα ὁδός, περὶ ἧς εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω, τὸ δὲ Νότιον ἥμισυ καὶ πλέον τοῦ ὅλου οἱ μεταγενέστεροι τάφοι· ἐποιήθη δὲ διὰ πλακῶν μαρμαρίνων, κάλλιστα λελαξευμένων, μετ᾽ εὐθυντηρίας ὁμοίων ἀκατεργάστων· οἱ σιδηροῖ σύνδεσμοι ἑκάστων λίθων τοῦ ἀναβαθμοῦ ἀνὰ δύο, γομφούμενοι δι᾽ ἐγχύσεως μολύβδου ἐπὶ τόρμων, ἐσώθησαν πολλαχοῦ.

Καίτοι δ᾽ ἐπ᾽ ἐλάχιστον ἐν τῷ παρόντι ἀνεσκάφη καὶ ἐξηρευνήθη ὁ χῶρος τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἀπέδωκε πλουσιώτατα εὑρήματα, πολλοῦ καὶ ποικίλου διαφέροντος· δείγματά τινα παρέχομεν ἐνταῦθα προχείρως καὶ ἁδρῶς, κατ᾽ ἀνάγκην διαλαβόντες γενικώτερον περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὡς σχετιζομένου πρὸς τὸν πέμπτον πύργον· σκοποῦμεν δὲ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατ᾽ αὐτὸ καὶ τὴν οὕτως ἁπλῶς ἐκφερομένην θεὰν ἀλλαχοῦ διεξοδικώτερον, ἀφ᾽ οὗ τάχιστα περατώσωμεν τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ.

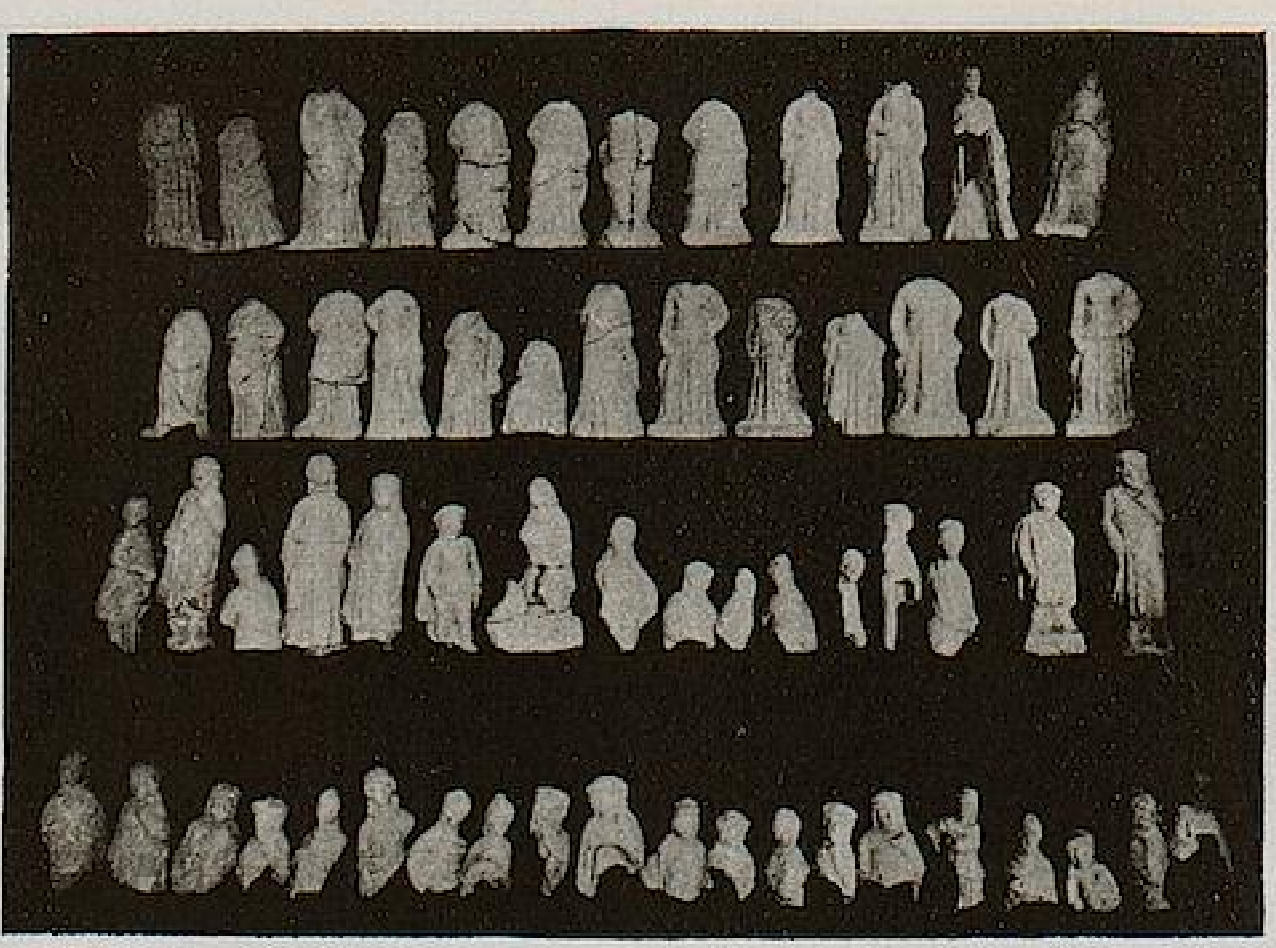
Εἰκὼν 51. Τρεῖς ἀπόψεις τῆς κεφαλῆς μετὰ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους ἀγάλματος γυναικός, Παρίου μαρμάρου. Ἐκ φωτογραφίας γενομένης εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν, πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Ἐπὶ τῶν *εἰκ. 53* καὶ *55* ἀποδίδονται ἀκέραια πήλινα ἀγαλμάτια, ὧν τινα διατηροῦσιν ἴχνη βαφῶν καὶ παριστῶσι γυναῖκας μόνον καὶ παῖδας· ἐπὶ τῶν *εἰκ. 52* καὶ *55* ἀγαλμάτια λίαν χαρακτηριστικά, ἓν ἔμβλημα, εἷς χοῖρος καὶ δύο λύχνοι, ἐπὶ δὲ τῶν *εἰκ. 54-57* ποικίλα ἀγγεῖα καὶ λύχνοι, ἐνδεικτικὰ πάντα τῆς λατρείας καὶ ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ ἐν τοῖς μεταξὺ 300—100 π. Χρ. χρόνοις, γενικῶς εἰπεῖν.

Ἀφ᾽ οὗ λοιπὸν εὕρομεν τὸ ἱερὸν τοῦτο, ἦτο εὔλογον νὰ ὑποπτεύσωμεν ὅτι οἱ παρακείμενοι πύργοι θὰ ἐνεῖχον στήλας καὶ ἄλλο ὅμοιον ὑλικόν, εἰλημμένον οὐ μόνον ἐκ

τοῦ ἐγγυτάτω κειμένου μεγάλου νεκροταφείου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ τῆς Πασικράτας καὶ τῶν εἰς αὐτὴν ἀναθημάτων· τούτου ἕνεκα ἐπεβάλετο νὰ δοκιμασθῇ ὁ μέγιστος αὐτῶν δι᾽ ἀνασκαφῶν.

Καὶ ὁ μὲν περίβολος τοῦ τείχους ἐνταῦθα ἔχει διαστραφῆ ἐπὶ πολὺ ὑπὸ τῆς διανοιχθείσης ὁδοῦ· φαίνεται ὅμως πιθανώτατον ὅτι ὑπῆρχον δύο ἰδιόρρυθμοι πυλίδες, κείμεναι ἑκατέρωθεν μεγάλου πύργου, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος, ἐκτισμένου ἐπὶ τοῦ μέσου καὶ ἀσθενεστάτου στρατηγικῶς σημείου τοῦ πεδινοῦ τούτου διαστήματος (*εἰκὼν 46*)· δύο μικρότεροι πύργοι ὑπάρχουσι παρ᾽ ἑκατέραν πυλίδα, ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν κρασπέδων τῶν μνημονευθέντων δύο λόφων ἐκτισμένοι (*εἰκὼν 47*) καὶ ὑποστηρίζοντες τὴν ἄμυναν τῆς θέσεως.

Εἰκὼν 52. Πήλινα μὴ ἀκέραια ἀγαλμάτια. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Ὁ δὲ μέσος οὗτος, πέμπτος ἐν τῇ τάξει τῶν ἀνασκαφέντων πύργος [1], παρουσίασεν ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν μακρὰν ἐπαύξησιν, ποιηθεῖσαν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου· τὸ πρὸς αὐτὴν ὑλικὸν ἐλήφθη ἐκ τῶν πάλαι καταπεπτωκότων λαξευτῶν ὀγκολίθων τοῦ παρακειμένου τείχους καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων πύργων, ὀλίγον δ᾽ ἐξωρύχθη ἐπίτηδες ἐκ παρακειμένων λατομιῶν· τὸ δὲ διάκενον εἶναι κτιστὸν ἐκ μικρῶν τὰ πολλὰ καὶ κοινῶν λίθων κατὰ σύστημα λίαν παρεμφερὲς τῷ τοῦ τρίτου πύργου (πρβ. ἄνω σελ. 33—34)· ἐν αὐτῷ εὑρέθησαν καὶ ἱκανὰ τμήματα πολυχρώμων ἐπιτυμβίων στηλῶν, βάθρων, μαρμαρίνων ὀρόφων, γεισωμάτων ὁμοίων κττ. (*εἰκὼν 47*).

Εἰκὼν 53. Πήλινα ἀκέραια ἀγαλμάτια, τινὰ μετ᾽ ἰχνῶν βαφῶν. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Ἀνωτάτω αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἤδη ἐπιφανείας, ἠρξάμεθα εὑρίσκοντες τάφους χριστιανικοὺς κοινοὺς (*εἰκὼν 46*), βαθύτερον δ᾽ ἐν αὐτῷ τῷ διακένῳ ὁμοίους κεραμοστεγεῖς, ὀλίγον παλαιοτέρων χρόνων, ὑπ᾽ αὐτὸ δὲ τὸ τέρμα τοῦ διακένου ἑτέρους, ἐπίσης κεραμοστεγεῖς· ἐκ τῶν τελευταίων τούτων κατεδείχθη ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς ἐπαυξήσεως διὰ τοῦ διακένου καταληφθεὶς χῶρος ἐνεῖχεν ἤδη τάφους, προγενεστέρους βεβαίως αὐτῆς, ἐπειδὴ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ διακένου ἦσαν ἀδιατάρακτα.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν τάφων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἐπηυξημένος οὗτος πύργος ἐνωρὶς ἤδη εἶχε καταπέσει ἢ κρημνισθῆ καὶ παρέμεινεν ἐγκαταλελειμμένος ἄνευ ἑτέρας ἐπισκευῆς συνεχῶς ἀείποτε· τὸ γεγονὸς τοῦτο δηλοῖ ὅτι τὰ ἐπισκευασθέντα ποτέ, τείχη τε καὶ πύργοι, δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον· ὅμοιον συμπέρασμα, μηνυτικὸν τῆς ἀτειχίστου ἀπομεινάσης καὶ ἔτι μᾶλλον τῆς συσταλείσης μετ᾽ οὐ πολὺ ταύτης πόλεως, ἐξηγάγομεν καὶ ἄλλοθεν, βεβαιοῦν πληροφορίαν τινὰ τοῦ Στράβωνος, περὶ ἧς θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς κάτω.

Σημειωτέον δὲ καὶ τόδε, ὅτι ὑπὸ τὴν Νοτοδυσμικὴν γωνίαν τοῦ ἐπηυξημένου πύργου εὕρομεν ἀξιόλογον τάφον τετράγωνον, ἐκ μαρμαρίνων καὶ ἐπιμελῶς λελαξευμένων πλακῶν πεποιημένον, οὗ ἡ θέσις καὶ τὸ σχῆμα ἀποδίδονται παρὰ τὸ στοιχεῖον Δ τοῦ *παρενθ. πίν.* Γ'· τοῦ τάφου τούτου ἔλειπε τὸ πῶμα καὶ ἡ Ἀνατολικὴ ὀρθὴ πλάξ, ἀφαιρεθέντα βεβαίως ὑπὸ τῶν συναντησάντων αὐτὸν ἐκεῖ ἐπισκευαστῶν τοῦ πύργου, οἵτινες μόνον τὰ ἐμποδίζοντα τὴν θεμελίωσιν τῆς γωνίας ἐξετόπισαν, τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ τάφου ἀφῆκαν ἀδιατάρακτα, πιθανῶς λόγῳ εὐσεβείας.

Ἀπεκαλύψαμεν δὲ ἄχρι τοῦδε ἱκανὸν διάστημα τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς, ὅλην τὴν Νοτίαν καὶ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ διακένου τοῦ ἐπηυξημένου πύργου (*εἰκὼν 47*)· μόλις ἐνταῦθά που συνηντήσαμεν τὸν ἐσωτερικὸν ἀρχαιότερον πύργον τοῦ Δημητρίου, μὴ σχόντες εὐκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ὅπερ φαίνεται διάφορον τοῦ τῶν λοιπῶν πύργων, ἕνεκα πιθανῶς τῶν παρακειμένων πυλίδων.

Καὶ ἡ μὲν Δυσμικὴ πλευρὰ ἐποιήθη στερρῶς, ἀλλ᾽ ἄνευ ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας, καθ᾽ ἃ μάλιστα αἱ τοῦ δευτέρου μεγάλου πύργου (βλ. ἄνω σελ. 27)· τινὲς τῶν ὀγκολίθων ἔχουσι ληφθῆ ἐμφανῶς ἐξ οἰκοδομημάτων ἢ μνημείων προγενεστέρων, φαίνεται δὲ ὅτι ὑπάρχουσι καὶ στῆλαι μεγάλαι ἐντετειχισμέναι μετ᾽ αὐτῶν· ἀλλ᾽, ἐπειδὴ δὲν ἐκρημνίσαμεν τὸν τοῖχον τοῦτον, οὐδὲν ἄλλο δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν περὶ τῶν διαφαινομένων κατ᾽ αὐτόν, πλὴν τοῦ ὅτι δὲν εἶναι πολὺ τὸ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ ξένον πολύτιμον ὑλικόν.

Ἡ δὲ Ἀνατολικὴ δὲν ἀνεσκάφη ἔτι· ἔκ τινων ἐπ᾽ αὐτῆς ἀνωτάτω γενομένων προχείρων σκαφῶν φαίνεται ὅτι εὑρίσκεται ἐν διαταράξει, ἧς τὸ πλεῖστον ὀφείλεται βεβαίως τῇ διανοιχθείσῃ ὑπὸ τῶν Τούρκων βατῇ ὁδῷ· ὑποδηλοῦται ὅμως ὅτι δὲν ἦτο εὐθεῖα, ἀλλ᾽ ἕνεκα τῆς παρακειμένης πυλίδος, ἰδιάζοντος ῥυθμοῦ, ὃν ἐν τῷ παρόντι δὲν δύναταί τις νὰ καθορίσῃ.

Τὴν δὲ Νοτίαν πλευρὰν ἀνασκάψαντες ἅπασαν, εὕρομεν περιέργως ἡμίεργον· διότι οὔτε λίθινον τοῖχον, ὁπωσδήποτε ἐσχηματισμένον ἔν τινι μορφῇ, εἶχεν, ἐκτὸς ὀγκολίθων τινῶν κατωτάτω ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς θεμελιώσεως καὶ κατὰ τὴν Δυσμικὴν γωνίαν μάλιστα, καὶ τούτων μὴ κανο-

[1]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Πρακτικὰ* 1912 209—213.

νικῶς ὅλως μηδὲ τελείως ἱδρυμένων, οὔτε πλινθίνου σαφῆ ἴχνη ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, καίτοι τοῦ τελευταίου τούτου σημεῖα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολειφθῶσι, τὸ μὲν ἕνεκα τοῦ λίαν ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα, τὸ δ᾽ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης ποιηθέντων τάφων, ὑφ᾽ ὧν τὰ μάλιστα διεταράχθη ὁ καὶ ἄλλως εἰς ἐλάχιστον ὕψος δυνάμενος νὰ περισωθῇ τοιοῦτος τοῖχος (*εἰκὼν 46*).

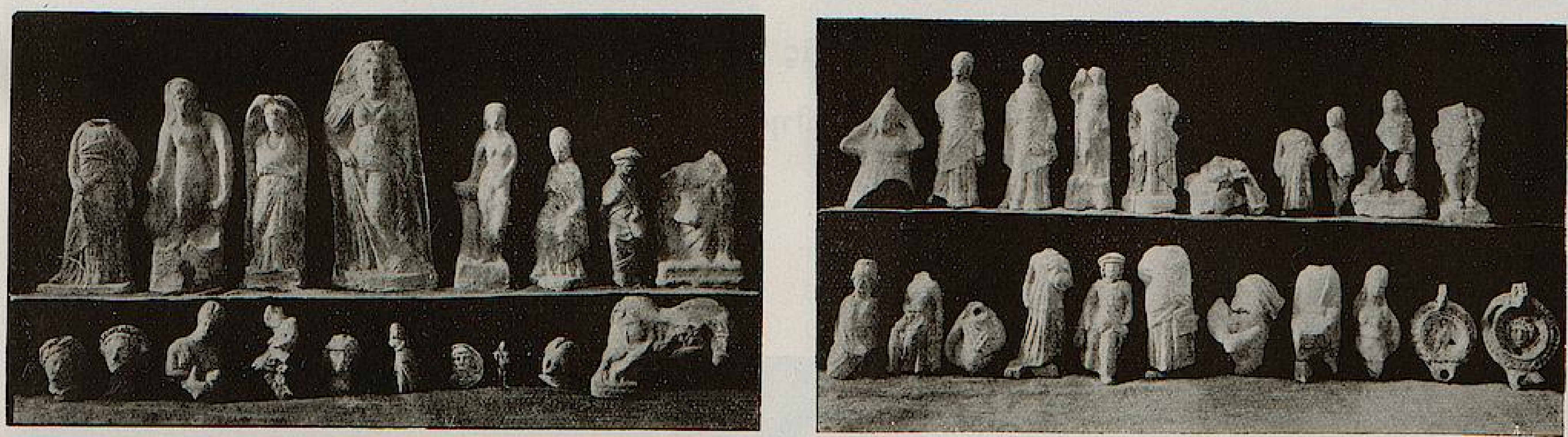
Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ δὲν εὑρέθησαν λίθοι τοίχου ἀπερριμμένοι κατὰ τὴν Νοτίαν ταύτην πλευράν, οὐδὲ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, πλὴν ἐλαχίστων, εἶναι δὲ ὅλως ἀπίθανον τὸ ὅτι ὑπῆρχόν ποτε καὶ ἀπεκομίσθησαν πάντες βραδύτερον, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ πλευρὰ αὕτη ἅπασα ἐποιήθη δι᾽ ὠμῶν πλίνθων ἤδη ἀπὸ τῶν κατωτάτω, πλήν που τῶν γωνιῶν καὶ τοῦ μέσου, ἔνθα ἐπὶ μικρὸν διάστημα ἐτέθησάν τινες ὀγκόλιθοι ὡς πρῶτος δόμος ὑποστηρίξεως· ἡ δὲ τοιαύτη κατασκευὴ ἐτελέσθη οὐχὶ τυχαίως καὶ εἰκῇ, ἀλλὰ δι᾽ αἰτίαν στρατηγικήν, ἤτοι πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδιαζούσης ἐντεῦθεν ἀντιστάσεως τοῦ πύργου κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων πολιορκητικῶν μηχανῶν (πρβ. ἄνω σελ. 27 καὶ 34).

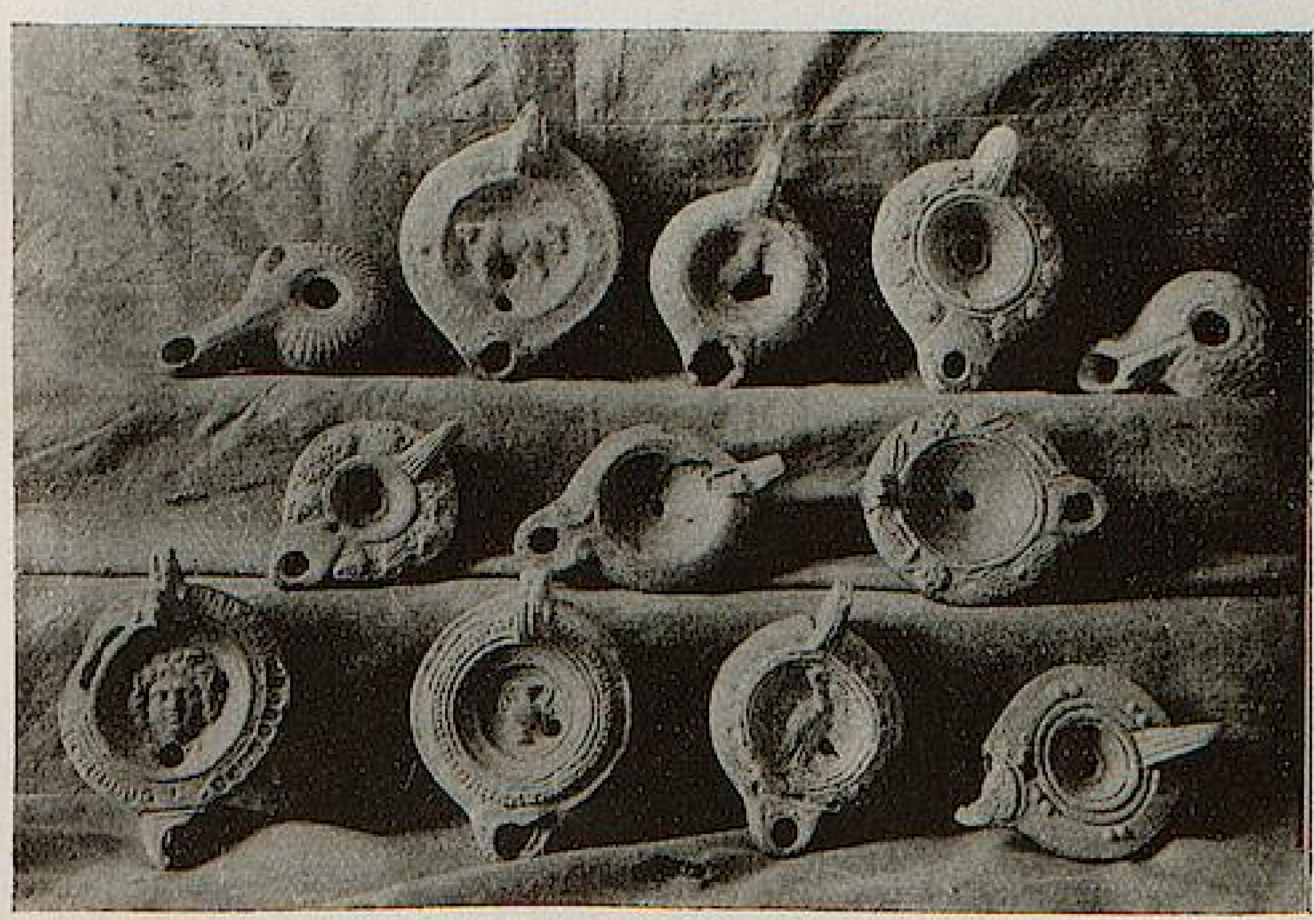
Εἰκὼν 54. Πήλινα ἀγαλμάτια. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Διότι πᾶσα ὑπόθεσις περὶ μὴ περατώσεως τοῦ πύργου τούτου καὶ ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ ἡμιέργου καὶ ἀτελοῦς ἀποκλείεται διὰ τῆς εὑρέσεως ἔξω τῆς Δυσμικῆς καὶ τῆς Νοτίας πλευρᾶς κεραμίδων κατὰ τὴν συνήθη γραμμὴν πτώσεως, προερχομένων ἐκ στέγης, τῶν ἐπάλξεων δῆλον ὅτι καὶ τῶν πυροβολείων, καθ᾽ ἃ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀνασκαφέντων πύργων· φέρουσι δ᾽ αἱ κεραμίδες αὗται τὰ συνήθη μονογραφήματα, οἷα αἱ ἐπὶ τῶν ἄλλων εὑρεθεῖσαι· ὁ πύργος ἄρα ἤρθη πάντως εἰς τὸ κανονικὸν αὐτοῦ ὕψος.

Τῶν δ᾽ εὑρεθέντων ἐν τῷ ἀνασκαφέντι τοῦ διακένου εἴκοσι περίπου μεγάλων ὁπωσοῦν τμημάτων γραπτῶν στηλῶν καὶ ὀρόφων, ὧν πολλὰ φέρουσιν ἐπιγραφάς, οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ ἀσφαλῶς στήλῃ «ἀναθηματικῇ»· καίτοι δὲ τὸ γεγονὸς φαίνεται ἁπλῶς τυχαῖον, ὅμως ὡς ἔχον σπουδαίαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἀναθημάτων τῆς Πασικράτας, καὶ μάλιστα εἰς τὴν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πύργου, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετασθῇ δι᾽ ὀλίγων ἀπὸ τοῦ παρόντος ἤδη, οὔσης ἀπαραιτήτου

Εἰκὼν 55. Πήλινα ἀξιολογώτερα ἀγαλμάτια καὶ λύχνοι. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Εἰκὼν 56. Λύχνοι πήλινοι μετὰ κοσμημάτων, ἀξιολογώτεροι. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Εἰκὼν 57. Ἀγγεῖα πήλινα καὶ λύχνοι (τελευταῖαι δεξιὰ δύο μολύβδιναι πυξίδες ἐκ τάφων). Ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

τοιαύτης διερευνήσεως πρὸς τὰ μέλλοντα νὰ λεχθῶσιν ἐν τοῖς κάτω.

Ἐπέρχεται δῆλον ὅτι πρώτιστον ἐρώτημα περὶ τοῦ ἂν ὁ ναὸς εἶναι προγενέστερος τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πύργου ἢ μεταγενέστερος αὐτῆς· ἡ μνημονευθεῖσα στήλη τῆς Βουβαλίδος ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας ὑπῆρχεν ἐνταῦθα οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πύργου, ἀλλ᾽ ἴσως καί τινα χρόνον πρὸ αὐτῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ ὅλου περιβόλου, τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου γενομένης. Ἀλλ᾽ ἕτεραι ἐπιγραφαὶ ἀναθηματικαὶ τῇ θεᾷ, παρὰ τὸ ἱερὸν καὶ ἔξω τοῦ πύργου εὑρεθεῖσαι, δεικνύουσιν ὅτι ἐλατρεύετο αὕτη συνεχῶς καὶ μετέπειτα, πιθανῶς μέχρι τῆς Β′ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὁπότε ἀσφαλῶς εἶχον καταπέσει καὶ ἐγκαταλειφθῆ τὰ ἐπισκευασθέντα, τείχη τε καὶ πύργοι.

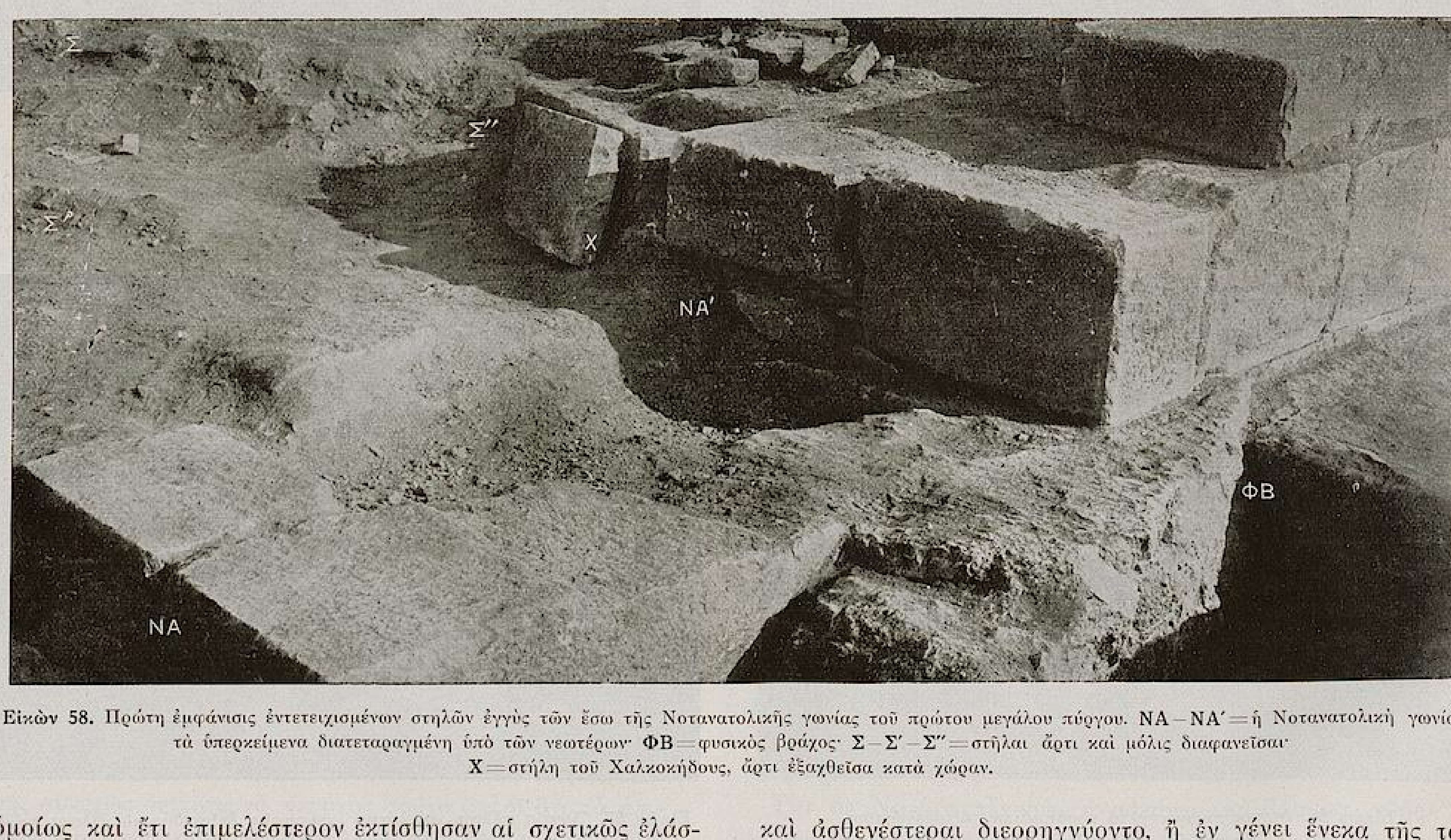
Ἀφ᾽ οὗ λοιπὸν τοιαῦτα ἐνδεικνύονται συμβάντα, διατὶ δὲν ἐνετειχίσθησαν κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ πύργου αἱ ἐμφανῶς προγενέστεραι αὐτῆς στῆλαι καὶ ἄλλα ἀναθήματα; ἴσως διότι διέλαθον, ἢ διότι ἦσαν κατακεχωμένα ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν ἱερειῶν πάντα, ἢ ἕνεκεν εὐλαβείας· ἀλλ᾽ οἱ μὲν πρῶτοι λόγοι δὲν φαίνονται λίαν ἰσχυροί, ὁ δὲ τελευταῖος εἶναι ὁ πάντων ἀσθενέστατος, ἂν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἐνετειχίσθησαν ἤδη ἐν μὲν ἄλλοις πύργοις ἀναθήματα (πρβλ. ἄνω σελ. 28—29), ἐν ἅπασι δὲ στῆλαι ἐπιτύμβιοι καὶ μνημεῖα ἐπιτάφια, πρὸς ἃ οὐχ ἧττον θὰ ἀπῄτει τις νὰ ἀποδοθῇ εὐλάβεια.

Ταῦτα ὅμως καὶ τὰ τοιαῦτα ἀπορήματα θὰ λύσῃ ἀσφαλῶς ἡ περάτωσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πύργου καὶ τοῦ ἱεροῦ· ἐκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐργασιῶν καὶ τῶν εὑρημάτων, ἐν οἷς σπουδαιοτάτην πρὸς τὸ ζήτημα θέσιν κατέχει τὸ γεγονὸς τῆς ἐν τῷ ἀδιαταράκτῳ διακένῳ λίαν βαθέως εὑρέσεως δύο τμημάτων πηλίνων ἀγαλματίων, δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον μὲν τὸ ὅτι ὁ ναὸς ὑπῆρχεν ἤδη πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πύργου, πιθανὸν δὲ τὸ ὅτι κατεστράφη μὲν κατὰ τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἐναντίον τῶν τειχῶν καὶ πύργων εἰδικὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀνῳκοδομήθη δὲ ἢ ἐπεσκευάσθη ὁπωσδήποτε μετὰ τὴν ἐπισκευὴν τούτων, καὶ πάντως ἐλατρεύετο μετέπειτα ἐπὶ μακρόν, εἰκαστικὸν δὲ τὸ ὅτι καὶ ἀναθήματα καὶ ἴσως μέλη τοῦ ναοῦ ἐνυπάρχουσιν ἐν τῷ μήπω ἐξερευνηθέντι διαστήματι τοῦ διακένου καὶ ἐν τοῖς τοίχοις τοῦ πέμπτου τούτου μεγάλου πύργου καὶ τῶν δύο μικρῶν παρακειμένων.

Σημείωσις. Τὰ τυπογραφικὰ φύλλα 2· 3· 4· 5ον ἐξετυπώθησαν κατὰ τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον, Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1913ον. Κατὰ δὲ τὸν Δεκέμβριον γενομένης ἀπεργίας τῶν τυπογράφων ἐν Ἀθήναις καὶ κατ᾽ αὐτὴν μεταβάντος ἐμοῦ εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπασχοληθέντος ἐκεῖ, διεκόπη ἡ ἐκτύπωσις μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1914ον. Μεταξὺ ὅμως ἐξετέλεσά τινας περαιτέρω ἀνασκαφὰς παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας, ὧν τὰ νεώτερα συμπεράσματα περιέλαβον ἐν τῷ κεφαλαίῳ ***η′*** καὶ τοῖς ἀκολούθοις. — Ἡ δὲ ἀλλαγὴ τοῦ χάρτου ἀπὸ τοῦδε τοῦ φύλλου ὀφείλεται τῇ ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐπελθούσῃ διαταράξει.

θ′) Αἱ συνθῆκαι, ὑφ᾽ ἃς εὑρέθησαν, ἐξήχθησαν καὶ μετεκομίσθησαν αἱ στῆλαι.

Κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν πρώτων γραπτῶν στηλῶν ἐν τῇ Νοτίᾳ πλευρᾷ τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου (πρβ. ἄνω σελ. 17), παρετηρήσαμεν ὅτι αἱ πρὸς πλήρωσιν τοῦ διακένου ἤδη ἀπὸ τῶν κατωτάτω ἐπὶ τοῦ προχείρως ἐξισωθέντος βράχου πρὸς στερρὰν ἁρμογὴν τῶν πρώτων ἐξ αὐτῶν τεθεῖσαι, δὲν ἐρρίφθησαν εἰκῇ, ἀλλ᾽ ἐκτίσθησαν μετ᾽ ἐπιμελείας, συνοικοδομούμεναι ὅμως καὶ μετ᾽ ἄλλων λαξευτῶν ἢ ὅλως κοινῶν λίθων (*εἰκ. 58· 59· 60*)

Εἰκὼν 58. Πρώτη ἐμφάνισις ἐντετειχισμένων στηλῶν ἐγγὺς τῶν ἔσω τῆς Νοτανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου. **ΝΑ — ΝΑ′** = ἡ Νοτανατολικὴ γωνία, τὰ ὑπερκείμενα διατεταραγμένη ὑπὸ τῶν νεωτέρων· **ΦΒ** = φυσικὸς βράχος· **Σ — Σ′ — Σ″** = στῆλαι ἄρτι καὶ μόλις διαφανεῖσαι· **Χ** = στήλη τοῦ Χαλκοκήδους, ἄρτι ἐξαχθεῖσα κατὰ χώραν.

ὁμοίως καὶ ἔτι ἐπιμελέστερον ἐκτίσθησαν αἱ σχετικῶς ἐλάσσονες στῆλαι ἐπὶ τῶν λιθίνων τοίχων τοῦ ἐξωτερικοῦ πύργου (*εἰκ. 60· πρβ. εἰκ. 13· 15*).

Ἀλλ᾽, ὡς ἐτίθεντο πρὸς κτίσιν αἱ στῆλαι, αἱ λεπτότεραι καὶ ἀσθενέστεραι διερρηγνύοντο, ἢ ἐν γένει ἕνεκα τῆς ταχείας καὶ ἐσπευσμένης ἐπιθέσεως εἰς δόμους, ἢ μᾶλλον ἐκ τοῦ μεγάλου ὑπερκειμένου βάρους (*εἰκ. 58* Σ-Σ″· *εἰκ. 60* τὸ ΓΔ)· οὕτω δὲ διερρηγμέναι εἰς πολλὰ τμήματα εὑρέθησαν

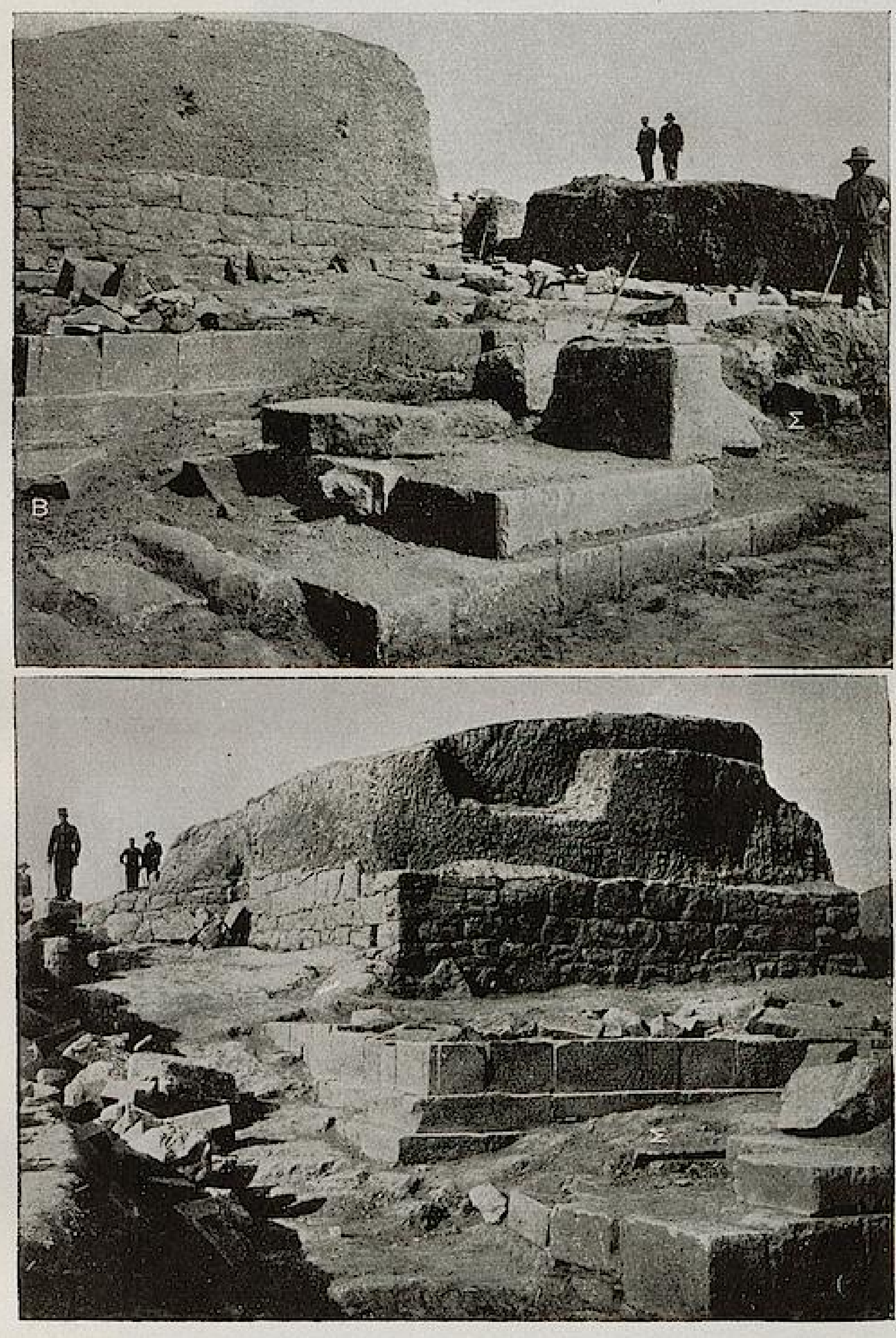
Ἐτυπώθη τῇ 19· 9· 1914.

πλεῖσται, ἐμφανίζουσαι νῦν κατὰ τὰς τομὰς καινουργῆ ὄψιν, ὡς εἰ πρὸ ὀλίγου ἐθραύσθησαν· διότι αἱ ῥωγμαὶ ἦσαν οὕτως εἰπεῖν τριχοειδεῖς καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διεισδύσῃ δι' αὐτῶν πηλὸς ἢ κόνις, οὐδὲ ῥίζαι θάμνων πανταχοῦ εὐκόλως, ἐμποδιζόμενα ἄλλως τε καὶ ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὑψηλοῦ καὶ ὀγκώδους πλινθίνου τοίχου (*εἰκ. 59· 60· 69*).

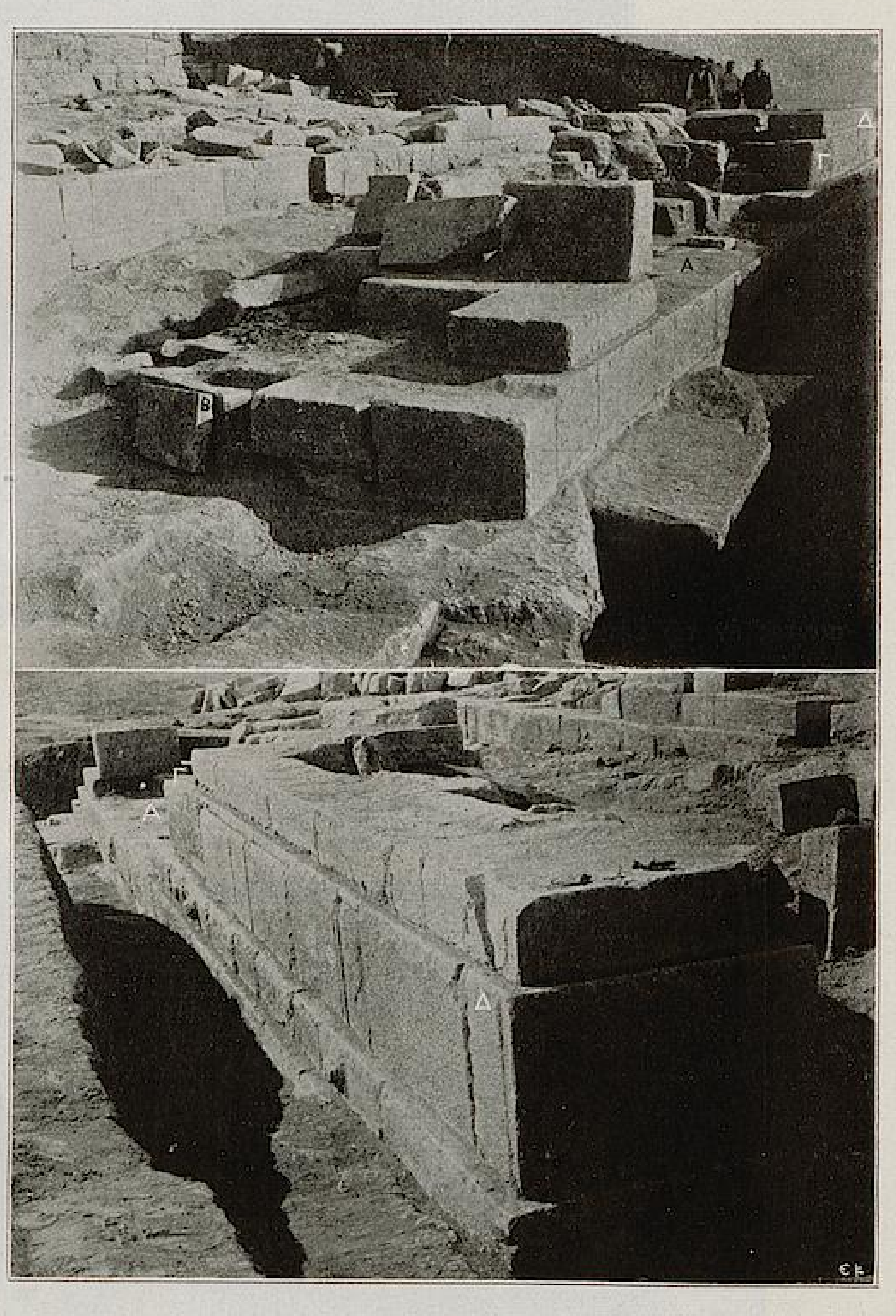
Ἐνταῦθα λοιπὸν τὸ πρῶτον, καὶ περαιτέρω καθ' ἅπαντας τοὺς πύργους, παρετηρήσαμεν ὅτι αἱ στῆλαι εἶχον συγκομισθῇ ἐκ τῶν νεκροταφείων μετ' ἄλλων λίθων παντοειδῶν φύρδην ὡς ἁπλοῦν ὑλικὸν καί, ῥιπτόμεναι ἑκασταχοῦ ὑπὸ τῶν φορέων, ἐκτίζοντο μίγδην ὑπὸ τῶν κτιστῶν, μηδετέρων προνοουμένων, ὅπως φείδωνται αὐτῶν· (*εἰκ. 61· 62· 63· 64· 65· 66· 69*)· διότι καὶ σφυρηλασίαι τεκτονικαὶ κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἐκεῖ ἀνάγκας ἐτελοῦντο καὶ κατατμήσεις μεριστικαὶ μικρῶν, ὡς εἶναι εὐνόητον, στηλῶν ὑπὸ τῶν κτιστῶν, καὶ βύσματα, κοινῶς «τσιβίκια», ἐλαμβάνοντο ἐκ τοιούτων ἀποτμημάτων πρὸς ἁρμογὴν καὶ πρὸς πλήρωσιν τῶν μικρῶν διακένων· μάλιστα δὲ ἄφθονος λατύπη κατὰ τὸ ἀρχαῖον φυσικὸν ἔδαφος ἐνεφανίζετο πανταχοῦ ἔξω τῶν λιθίνων τοίχων τῶν πύργων, μηνύουσα τὴν κατὰ χώραν ὡς ἄνω ποικίλην κατεργασίαν αὐτῶν (πρβ. ἄνω σελ. 17· 40).

Οὕτως ἄρα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι οὐδεμία εὐλάβεια ἐλήφθη περὶ τὰς στήλας· ἡ δ' εὕρεσις πολλῶν τούτων ἀλωβήτων ἐν τοῖς διακένοις ὀφείλεται ἄλλοις τε λόγοις καὶ μάλιστα τῷ εὐχερεστέρῳ τρόπῳ τῆς κτίσεως αὐτῶν, ἔνθα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη προνοίας οἰκοδομικῆς, ἀλλ' ἁπλῶς πληρωτικῆς τῶν κλίσεων τοῦ ἐδάφους, ἔν τινι ὅμως στοιχειώδει τάξει, πρὸς ἀποφυγὴν δῆλον ὅτι μεγάλων κενῶν καὶ πρὸς οἰκονομίαν πηλοῦ· διότι πηλοῦ ἐγένετο χρῆσις πανταχοῦ, ὀλίγου μὲν καὶ λίαν ἐκλεκτοῦ ἐπὶ τῶν δόμων τῶν λιθίνων τοίχων, ἀφθόνου δὲ καὶ ἐπίσης καλοῦ ἐν τῇ προχείρῳ οἰκοδομίᾳ τῶν λιθίνων διακένων, ὡς προείπομεν πολλαχοῦ ἐν τοῖς ἄνω.

Ἕτεροι δὲ λόγοι, οἷς ὀφείλεται ἡ διατήρησις τῶν βαφῶν πολλῶν στηλῶν, εἶναι καὶ οἱ ἑξῆς (πρβ. ΑΕ 1908 2 σημ. 1)· πρῶτον τὸ ὅτι προεφυλάσσοντο ἐκ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν βροχῶν, ὡς κείμεναι ἐπὶ τῶν τάφων ἐντὸς κογχῶν, περίπου ὡς ἐδηλώσαμεν ἐν ΑΕ ἔ. ἀ. 24 εἰκ. 4, οὐχὶ ὅλως ἐν ὑπαίθρῳ· δεύτερον διότι ἀρχῆθεν ἐνεκάησαν καὶ ἐπεστρώθησαν διὰ κηροῦ αἱ βαφαὶ μετὰ τέχνης καὶ ἐπιμελείας· τρίτον διότι, ποιούμεναί τινες ὡς ναΐσκοι, ἔφερον τὴν παράστασιν ἐν τῷ κοίλῳ, ὅπερ, τεθὲν πολλάκις πρὸς τὰ κάτω ἐν τῇ κτίσει, δὲν ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς πηλόν, μόνον δὲ ῥιζίδια θάμνων διεισδύσαντα, ἐπεκάθησαν ἐπ' αὐτῶν· τέταρτον διότι ἐποιήθησαν ἐλάχιστον χρόνον πρὸ τοῦ ἐντειχισμοῦ· πέμπτον διότι δὲν παρέμειναν ἐπὶ πολὺ ἀπερριμμέναι παρὰ τοὺς τάφους, ἀλλ' ἐνετειχίσθησαν ἐν τοῖς πύργοις καὶ προεφυλάχθησαν ὑπὸ τοῦ κωνικῶς διασπαρέντος ἐπάνωθεν με-

Εἰκὼν 59 (ἄνω). Πρώτη ἐμφάνισις ἐντετειχισμένων στηλῶν παρὰ τὴν Νοτανατολικὴν γωνίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὄγκου τῶν χωμάτων. **Β** = ἡ στήλη τοῦ Χαλκοκήδους πρὸ τῆς ἐξαγωγῆς· **Σ** = ἄρτι διαφανεῖσα στήλη. **59 (κάτω)** ἡ αὐτὴ γωνία καὶ τὰ ἔξω αὐτῆς, σχεδὸν ἐντελῶς ἀνασκαφέντα. **Σ** = στήλη διαφαινομένη ὑπὸ τὴν **Β** τῆς ἄνω εἰκόνος.

Εἰκὼν 60. Διττὴ ἄποψις τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν **(ἄνω)** καὶ ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον **(κάτω)** μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὑπερκειμένου ὄγκου τῶν χωμάτων. **Α** = τμῆμα τοῦ τοίχου διαταραχθὲν ὑπὸ τῶν νεωτέρων· **Β** = στήλη τοῦ Χαλκοκήδους ἄρτι ἐξαχθεῖσα, κατὰ χώραν· **ΓΔ** = στῆλαι ἐντετειχισμέναι ἐπὶ τῆς προσόψεως, μήπω ἐξαχθεῖσαι.

γάλου χωματώδους ὄγκου τῶν καταπεσόντων ὑψηλῶν πλινθίνων τοίχων (*εἰκ. 69* τὸ Σ-Σ'').

Δὲν εἶναι ὅμως εὔλογον, οὐδ' ἐγκρίνεται ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν, τὸ νὰ ἀποδώσωμεν πάσας τὰς ἄνω καταστροφὰς τῶν στηλῶν μόνοις τοῖς κτίσταις τῶν πύργων τούτων· τοὐναντίον πολλαὶ στῆλαι καὶ λίθοι λαξευτοὶ μνημείων καὶ ὄροφοι μαρμάρινοι αὐτῶν φέρουσιν ἐμφανῆ ἴχνη προγενεστέρων ἀποτομῶν, ἐλλείψεων καὶ βλαβῶν· ὄντως δέ, παρακολουθή-

Εἰκὼν 61. Ἡ Δυσμικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου, ἤδη τὸ πρῶτον ἀποκαλυπτομένη. **ΝΔ** = ἡ Νοτοδυσμικὴ γωνία τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **ΠΤ** = πλίνθινος τοῖχος αὐτῆς, μήπω ἀφαιρεθείς.

σαντες ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν καὶ τὴν ἄποψιν ταύτην τῆς ἐρεύνης λεπτομερῶς, ἣν καὶ νῦν δύναταί τις ἐπὶ τῶν εὑρημάτων νὰ ἐξετάσῃ ἀρκούντως ἀκριβῶς, ἰδόντες δὲ ὅτι τμήματα τῆς αὐτῆς στήλης εὑρέθησαν κατὰ διαφόρους θέσεις τοῦ πύργου ἑκάστου, τινῶν δὲ ὅλως ἐν διαφόροις πύργοις, καὶ διάφορον φθορὰν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος φέροντα, συνη-

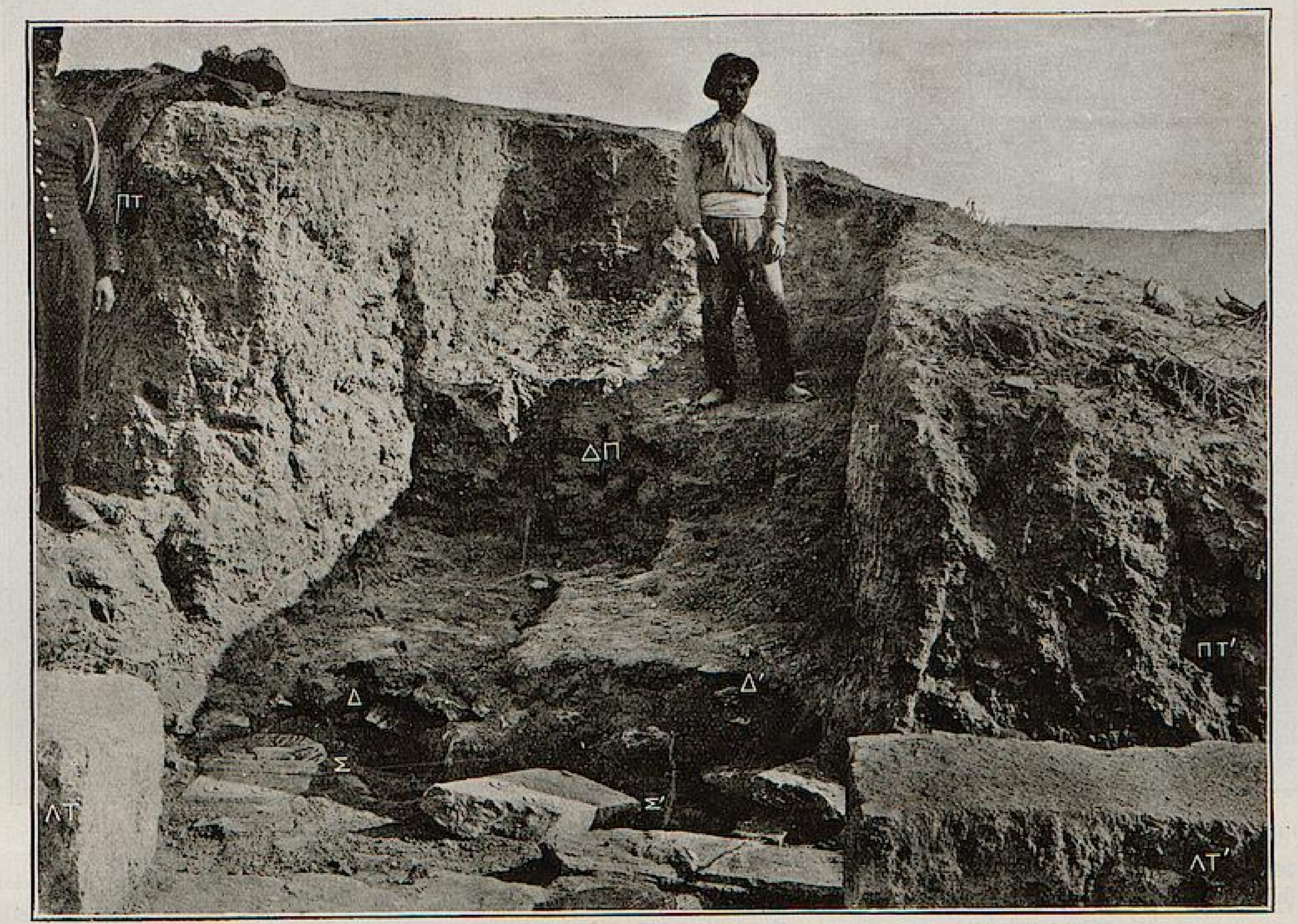
Εἰκὼν 62. Ἄποψις τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν. **ΝΔ** = ἡ Νοτοδυσμικὴ γωνία τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **Δ** = τὰ Νότια τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου· **Σ-Σ'-Σ''** = στῆλαι ἄρτι ἐξαχθεῖσαι ἐκ τοῦ διακένου.

γάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πλεῖστα, ἂν μὴ πάντα, τῶν ἐπιταφίων μνημείων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν στῆλαι εἶχον καταπέσει ἢ καταρριφθῆ βιαίως πρὸ τῆς συναγωγῆς αὐτῶν πρὸς κτίσιν ἐν τοῖς ἐπαυξηθεῖσι πύργοις· δὲν ἔρριψαν ἄρα αὐτὰ οὐδὲ κατέτμησαν πάντα οἱ φορεῖς, καθ' ἃ ἀσφαλῶς ἐνδείκνυται· διότι πλεῖσται καὶ μέγισται στῆλαι εὑρέθησαν ἀκέραιοι.

Τὸ δὲ συμπέρασμα τοῦτο ὑποβοηθεῖ σπουδαίως εἰς τὴν ἐκφορὰν τῆς γνώμης, καθ' ἣν τὰ ἐγγὺς καὶ ὀλίγον ἔξω τοῦ

τείχους καὶ τῶν πύργων τοῦ βασιλέως Δημητρίου κείμενα βεβαίως ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ στῆλαι, ἐν κόγχαις ἢ ὅλως ἐλεύθεραι, θὰ κατεκρημνίσθησαν τὸ πρῶτον οὐχὶ ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῶν πύργων ἢ τῶν βοηθῶν λιθοφόρων αὐτῶν, ἀλλ' ὑπὸ πολιορκητικῶν μηχανῶν καὶ ὁμοίων, κατὰ συχνὰς ἐπιθέσεις ἐχθρῶν ἐναντίον αὐτῶν, ἵνα καταλάβωσιν ἐξ ἐφόδου τὴν πόλιν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ οὕτω καταπεσόντα ταῦτα ἢ καταρριφθέντα,

Εἰκὼν 63. Τὸ μέσον τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου, ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς ὁρώμενον κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς. **ΛΤ-ΛΤ'** = ὁ λίθινος τοῖχος τῆς πλευρᾶς ταύτης· **ΠΤ-ΠΤ'** = ὁ πλίνθινος τοῖχος αὐτῆς· **Σ-Σ'** = Στῆλαι ἄρτι διαφανεῖσαι, ὡς ἀκριβῶς κατέκειντο· **Δ-Δ'** = στῆλαι μόλις διαφαινόμεναι· **ΔΠ** = δόμοι τοῦ πλινθίνου τοίχου τῆς θύρας, ἤδη ἐξακριβούμενοι.

ὡς ἐμποδίζοντα τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μηχανῶν, ἢ πρὸς εὐχερῆ διάθεσιν αὐτῶν ἑκασταχοῦ, δὲν θὰ παρέμειναν ἐκτεθειμένα ἐπὶ μακρὸν χρόνον· διότι, ἂν συνέβαινε τοῦτο, βεβαίως δὲν θὰ διεσῴζοντο τοσαῦται στῆλαι

Εἰκὼν 64. Τὸ μέσον τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου καὶ αἱ πρῶται στῆλαι τοῦ διακένου, ἄρτι ἐξαχθεῖσαι, ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου κείμεναι. **ΛΤ-ΛΤ'** = ὁ λίθινος τοῖχος τοῦ ἐπηυξημένου πύργου.

μετὰ βαφῶν οὑτωσὶ νωπῶν καὶ ἀλωβήτων· εἶναι ἄρα πιθανώτατον ἐκ τούτων ὅτι ἀπὸ τῆς τὸ πρῶτον καταρρίψεως τῶν ἐπιταφίων μνημείων καὶ στηλῶν ἄχρι τῆς κτίσεως αὐτῶν ἐν τοῖς ἐπισκευασθεῖσι πύργοις μεσολαβεῖ χρονικὸν διάστημα ὀλιγίστων ἐτῶν· βλ. περὶ τούτου κάτω κεφ. *ια΄*.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ οὐσιώδη συμπεράσματα ἐκ τῆς

Εἰκὼν 65. Τὸ Βόρειον τέρμα τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν. **επ** = τοῦ παλαιοτέρου ἐσωτερικοῦ πύργου ὁ πλίνθινος τοῖχος· **επ′** = τοῦ αὐτοῦ ὁ λίθινος· **ΛΤ** = τοῦ πρὸς αὐτὸν συναπτομένου ἀρχαιοτέρου τείχους ἡ γωνία· **Θ** = ἡ θύρα αὐτοῦ, βυσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν· **Δ** = τὸ διάκενον, ἐρευνηθέν· **Σ** = στήλη ἄρτι ἐξαχθεῖσα, κατὰ χώραν· **ΛΤ-ΛΤ′-ΛΤ″** = ὁ λίθινος τοῖχος τοῦ ὑστέρου πύργου, κρημνιζόμενος· **ΕΤ** = τὸ ἐπηυξημένον τεῖχος, μήπω ἐρευνηθέν.

Εἰκὼν 66. Τὸ μέσον τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν στηλῶν ἐκ τοῦ διακένου. **επ-επ′-επ″** = ὁ πλίνθινος καὶ ὁ λίθινος τοῖχος τοῦ ἐσωτερικοῦ παλαιοτέρου πύργου· **Α** = ἡ πρὸς αὐτὸν συναπτομένη γωνία τοῦ ἀρχαιοτέρου τείχους· **Θ** = ἡ θύρα αὐτοῦ, βυσθεῖσα διὰ πλινθίνου τοίχου ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν· **Σ** = στήλη τελευταία ἐντετειχισμένη· **ΕΠ-ΕΠ′** = ὁ λίθινος τοῖχος τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **Ε** = ἡ πρὸς αὐτὸν συναπτομένη γωνία τοῦ ἐπηυξημένου τείχους.

παρατηρήσεως τῶν ὅρων καὶ συνθηκῶν, ὑφ᾿ ἃς ἐν γένει εὕρομεν ἐν τοῖς πύργοις τὰς στήλας.

Περαιτέρω δὲ κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν ἐντεῦθεν εὑρέθημεν πολλάκις πρὸ μεγίστων καὶ ἐνίοτε ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν, περὶ ὧν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γένηται ἐνταῦθα ὁ προσήκων λόγος· διότι καὶ ἡ τούτων ἔκθεσις ἔσται τὸ μὲν ἀπαραίτητος πρὸς στήριξιν νέων ποικίλων συμπερασμάτων, τὸ δὲ λίαν ἴσως διδακτικὴ καὶ ὠφέλιμος τοῖς μέλλουσί ποτε νὰ ἀνασκάψωσιν ὑπὸ τὰς αὐτὰς πρὸς ἡμᾶς ἢ παρομοίας συνθήκας.

Εὐθὺς δῆλα δὴ ἀφ᾿ οὗ κατὰ μῆνα Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1907ου εὑρέθημεν τὸ πρῶτον ἐνώπιον γραπτῶν στηλῶν, ἐν-

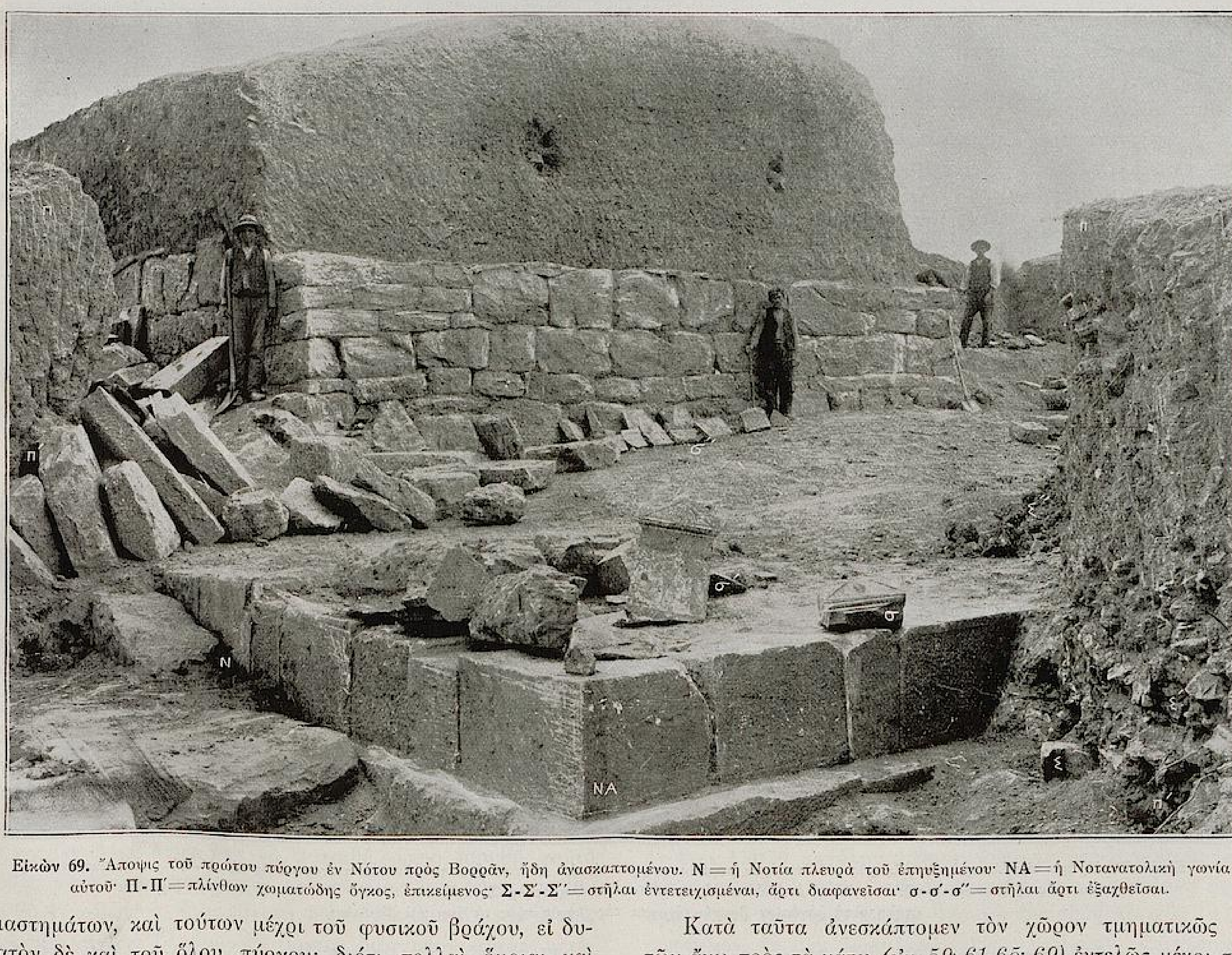

Εἰκὼν 67. Ὁ πρῶτος μέγας πύργος, ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς ὁρώμενος. **Σ**=στῆλαι ἐντὸς τοῦ πάχους τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου, διαφανεῖσαι μετὰ ῥαγδαίαν βροχήν.

Εἰκὼν 68. Ὁ πρῶτος μέγας πύργος, ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς ὁρώμενος. **Σ** = μία τῶν ἐν τῷ πάχει τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπηυξημένου πύργου στηλῶν, ἄρτι ἐξαχθεῖσα, ὑπὸ τῶν βροχῶν βεβλαμμένη.

τετειχισμένων λίαν βαθέως ἐν τῇ Νοτίᾳ πλευρᾷ, καὶ ὑπενοήσαμεν ὅτι καθ᾿ ἁπάσας τὰς λοιπὰς πλευρὰς τοῦ πύργου καὶ ἐν τοῖς διακένοις θὰ ἦτο ἀποτεθειμένον τοιοῦτον ὑλικὸν πολύτιμον (πρβ. *εἰκ. 59· 61· 69)*, συνηγάγομεν ὅτι πρῶτον μὲν ἀπῃτεῖτο νὰ διαρρυθμισθῶσι τάχιστα αἱ πρὸς δοκιμασίαν ἀνοιχθεῖσαι τάφροι, ἵνα μὴ δι᾿ αὐτῶν εἰσχωρήσωσιν ὄμβρια ὕδατα εἰς τὴν ὑποκειμένην θεμελίωσιν, δεύτερον δὲ νὰ ἐπιταχυνθῇ ἡ προσήκουσα ἀνασκαφὴ τῶν ἀποκαλυφθέντων

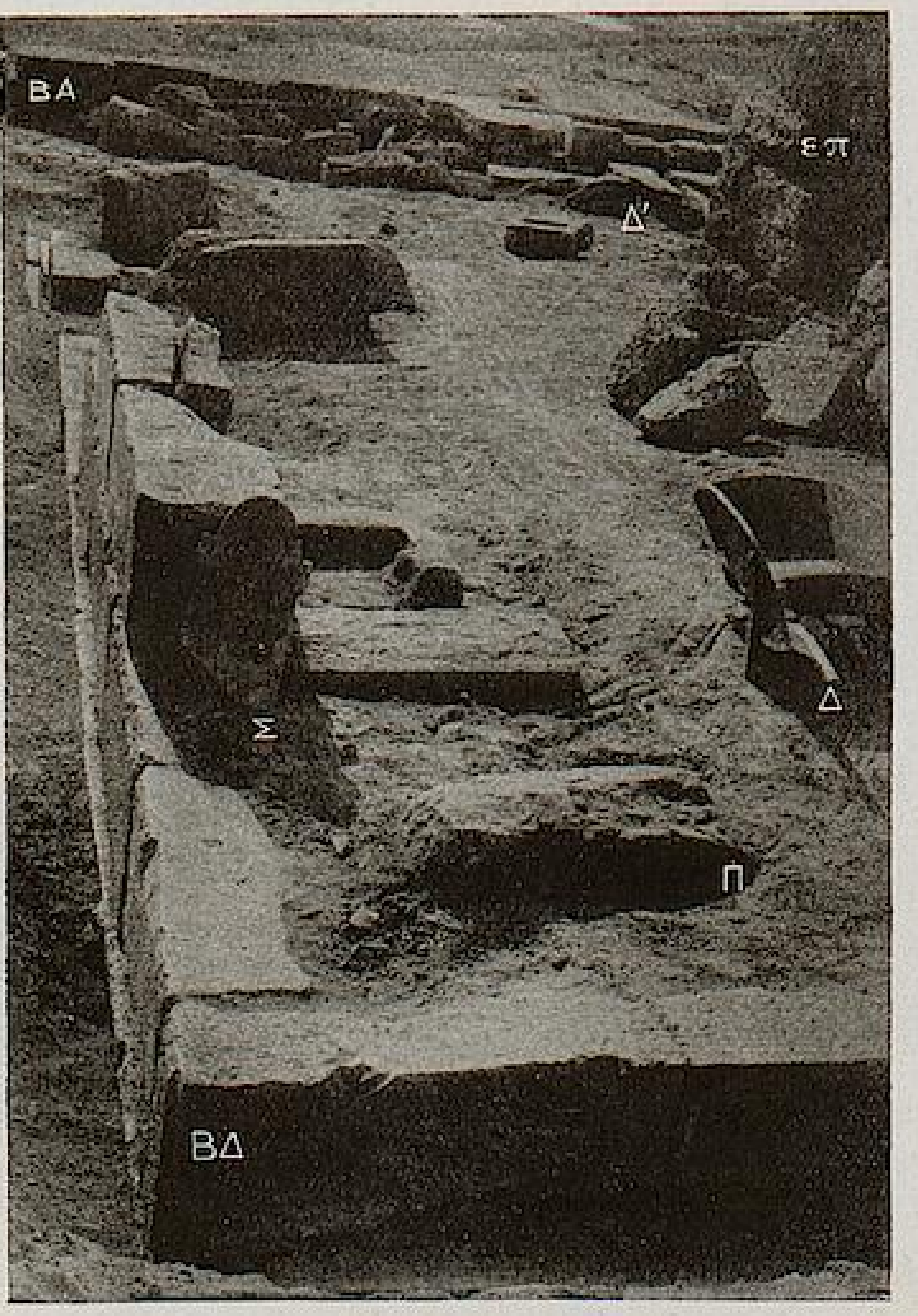
Εἰκὼν 69. Ἄποψις τοῦ πρώτου πύργου ἐν Νότου πρὸς Βορρᾶν, ἤδη ἀνασκαπτομένου. **Ν** = ἡ Νοτία πλευρὰ τοῦ ἐπηυξημένου· **ΝΑ** = ἡ Νοτανατολικὴ γωνία αὐτοῦ· **Π-Π΄**=πλίνθων χωματώδης ὄγκος, ἐπικείμενος· **Σ-Σ΄-Σ΄΄**=στῆλαι ἐντετειχισμέναι, ἄρτι διαφανεῖσαι· **σ-σ΄-σ΄΄**=στῆλαι ἄρτι ἐξαχθεῖσαι.

διαστημάτων, καὶ τούτων μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τοῦ ὅλου πύργου· διότι πολλαὶ ὅμοιαι καὶ ἀνάλογοι βλάβαι, παντὶ ἐμφανεῖς, μάλιστα δὲ ὁ μέγιστος τῶν στηλῶν ἐχθρός, ἡ βροχὴ *(εἰκ. 67· 68· 70· 73)*, ἦσαν προσδόκιμοι, ἀφ᾿ οὗ ἅπαξ τοιαῦτα ἀπεκαλύφθησαν.

Κατὰ ταῦτα ἀνεσκάπτομεν τὸν χῶρον τμηματικῶς ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω *(εἰκ. 59· 61-65· 69)* ἐντελῶς μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, προχωροῦντες μετέπειτα περαιτέρω ὁμοίως δι᾿ ἐξισώσεως τοῦ ἀνασκαφέντος ἤδη τμήματος, πρὸς ποίησιν διόδων τῶν χειραμαξίων *(εἰκ. 61· 70)*· προετιμήσαμεν

δὲ πολλαχοῦ τὴν τοιαύτην ἐξερεύνησιν τῶν διακένων πρώτων, ἀφίνοντες τοὺς τοίχους τελευταίους, τὸ μὲν ἵνα μὴ διαφεύγῃ ἡμᾶς τὸ διάγραμμα τῶν πλευρῶν, τὸ δὲ διότι οὔτε φόβος εἰσροῆς ὑδάτων εἰς τοὺς τοίχους οὕτω μέγας ὑπέκειτο, οἷος ἐν τοῖς διακένοις, οὔτε στῆλαι πολλαὶ διεφαίνοντο ἐν τοῖς πρώτοις ἐντετειχισμέναι. Τοιαύτην πρόνοιαν διακρίνει τις μάλιστα ἐν ταῖς ἄνω *εἰκ. 9· 14-18· 30· 33-39* καὶ ταῖς ἐνθάδε παρακειμέναις *59-69·* τοὐναντίον ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ *(εἰκ. 22-29· 71)* ἠρευνήσαμεν πρῶτον τοὺς τοίχους καὶ κατόπιν τὸ διάκενον, διότι οἱ μὲν περιεῖχον πλείονας καὶ λίαν σημαντικὰς στήλας, τοῦ δὲ αἱ στῆλαι δὲν ἐκινδύνευον ἐκ τῶν βροχῶν, ἄλλως τε καὶ ἀφ᾽ οὗ τοῦτο ἐνταῦθα τμηματικῶς, ὡς προεῖπον, ἀνεσκάπτομεν.

Εἶχον δ᾽ ἐνσφηνωθῆ πολλάκις αἱ στῆλαι πρὸς ἀλλήλας ἢ μετ᾽ ἄλλων κοινῶν λίθων τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ὥστε μετὰ μεγίστων δυσχερειῶν ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν· ἐν ταῖς τοιαύταις περιπτώσεσιν, αἵτινες ὑπῆρξαν οὐχὶ ὀλίγαι *(εἰκ. 59· 60· 63· 64· 68· 69· 70· 71)*, ἀπεκαλύπτομεν τὰς στήλας πρὸ τῆς ἐξαγωγῆς, καθαιροῦντες παρὰ τὰς ἀκμὰς πανταχόθεν τὰ χώματα ἠπίως καὶ ἐπιμελῶς καὶ ἀφίνοντες ἐπικείμενον ἐπ᾽ αὐτῶν χῶμα, ἂν ἐβεβαιοῦτο διὰ δοκιμασίας ὅτι αἱ βαφαὶ ἔκειντο πρὸς τὰ ἄνω, ἐξάγοντες δὲ καὶ αὐτό, ἂν ἔκειντο πρὸς τὰ κάτω· τοιαύτη φροντὶς εἶναι ἐμφανὴς μάλιστα ἐν *εἰκ. 59* (τὸ Β καὶ Σ), *63* (τὸ Σ-Σ΄ καὶ Δ-Δ΄), *66* (τὸ Σ), *69· 70· 71* (τὸ Σ), καὶ ἄνω *εἰκ. 24* (τὸ ΝΠ).

Εἰκὼν 70. Ἡ Βόρειος πλευρὰ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν. **ΒΑ**=Βορρανατολικὴ γωνία τοῦ ἐπηυξημένου πύργου· **Σ**=στήλη ἄρτι ἐξαχθεῖσα, κατὰ χώραν· **ΒΔ**=Βορροδυσμικὴ γωνία· **Π**=τέρμα ἐσωτερικὸν τοῦ πάχους τοῦ λιθίνου τοίχου· **Δ-Δ΄**= διάκενον ἐξερευνηθέν· **επ**=ὁ ἐσωτερικὸς ἀρχαῖος πύργος.

Οὕτως ἑτοιμαζομένης τῆς στήλης, ἀνηγείρομεν διὰ μιᾶς φορᾶς αὐτήν, φροντίζοντες τὸ μὲν νὰ μὴ ὑποβάλλωμεν ὑποκάτω τὰς χεῖρας, μηδὲ κατὰ τὰ πλάγια, ὅπου ὑπῆρχον βαφαί, διότι ἄλλως θὰ ἀπετρίβοντο, τὸ δὲ νὰ μὴ ἀναπάλλωμεν αὐτὴν ἐπικειμένην, ἵνα μὴ προστρίβωνται αἱ βαφαί, μηδὲ νὰ κινῶμεν ἰσχυρῶς αὐτὴν ἐγερθεῖσαν, ἵνα μὴ ἀπολεπιζόμεναι διαφύγωσιν ὁμαδὸν αἱ εἰς ἐσχάρας ἢ κόνιν συμπεπηγμέναι.

Τὸ δ᾽ ἔργον τοῦτο τῆς ἀναγωγῆς ἐξετέλεσα αὐτὸς ἐν ταῖς ἀρίσταις στήλαις, εὐχερῶς διαγιγνωσκομέναις, τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἕνεκα καὶ πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἀποδεικνυομένων ἑκάστοτε ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δεξιῶν ἐργατῶν [1]· μνημονευτέον δὲ ὅτι στήλη τις μεγάλη, οὕτως ἀνεγειρομένη, διολισθήσασα διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἐπιπεσοῦσα, ἐνεσφήνωσε μεθ᾽ ὁρμῆς ἐν τῇ πτώσει τὴν ἐμὴν ἄκραν δεξιὰν χεῖρα καὶ καθῄμαξεν ἐνιαχοῦ αὐτήν· φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τοῖς χώμασιν ὑπῆρχον μολύσματα, ἅτινα συναναμιγέντα μετὰ τοῦ αἵματος, μετέδωκάν μοι εἶδός τι τοῦ λεγομένου ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τετάνου, ἣν ὅμως νόσον διέφυγον, ἀποκόψας αὐτὸς καὶ λίαν ἐγκαίρως τὰ λυθρώδη κρεάδια.

Ὑπέκειντο δὲ πολλάκις ἐπὶ χωμάτων ἀπετετυπωμέναι αἱ βαφαὶ τῆς οὕτω τεθειμένης στήλης, ἃς συνηγάγομεν, ἐφ᾽ ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ὅλος ἢ εἰς τμήματα τοιοῦτος ὄγκος πηλοῦ· διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἐν τοῖς τοίχοις μάλιστα, τὸ στρῶμα αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον λεπτόν, ὥστε ἡ ἐξαγωγὴ αὐτοῦ καθίστατο ἀδύνα-

Εἰκὼν 71. Τμῆμα τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δευτέρου μεγάλου πύργου. **Α-Α΄-Α΄΄**=τὰ ἔσω τοῦ λιθίνου τοίχου αὐτῆς· **Δ-Δ΄-Δ΄΄**=τὸ διάκενον, τμηματικῶς ἐξερευνώμενον· **Σ΄**=ἡ θέσις, ἐν ᾗ ἔκειτο ἡ ἐξαχθεῖσα μεγάλη στήλη **Σ** (πρβ. *εἰκ. 25· 26· 28· 29*)· **Σ**=ἄρτι ἐξαχθεῖσα στήλη μετὰ ῥαγδαίαν βροχήν, ἔχουσα τὰς βαφὰς πρὸς τὰ ἄνω καὶ βλαβεῖσα.

τος, ἐὰν μὴ καὶ ὁ ὑποκείμενος λίθος συνεξήγετο· τοιούτους δὲ λίθους κοινοὺς μετ᾽ ἐπικειμένων ἀποτυπωμάτων βαφῶν ἐν λεπτῷ στρώματι πηλοῦ ἐξηγάγομέν τινας καὶ διετηρήσαμεν.

Περαιτέρω δ᾽ ἐκρημνίζομεν τοὺς τοίχους *(εἰκ. 65-71)*,

[1]) Πρβ. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 85· ἄριστοι ἐργάται πρὸς τοῦτο ἀνεδείχθησαν ὁ Δημήτριος Κατσαρός, Δημήτριος Ἀναστασίου, Ἰωάννης Ῥάγιας, Ἰωάννης Σταυρόπουλλος, Ἀντώνιος Καλαντζῆς.

ἀνάγοντες διὰ τῶν χειρῶν εὐθέτως τοὺς κοινοτέρους καὶ ἀχρήστους λίθους καὶ ἀπορρίπτοντες ἐν τάξει αὐτοὺς μετὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν· τοὺς δὲ ὀγκολίθους, τοὺς ἐπικειμένους ἐπὶ στηλῶν, ὧν ἡ ἀπομάκρυνσις διὰ τῶν χειρῶν ἦτο ἀδύνατος διὰ μιᾶς φορᾶς, μετετοπίζομεν, ὑπεγείροντες δι᾽ ὑποθημάτων, ἵνα μὴ προστριβῶσιν ἐπὶ ὑποκειμένων στηλῶν, καὶ διὰ μοχλῶν, ὧν τὰ ὑπομόχλια, κοινῶς «φωτιά», ἐστηρίζοντο ἔξω τῆς στήλης, ἐπειδὴ σπουδαίως θὰ ἔβλαπτον αὐτὰς ἄλλως.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν τοιαύτην ἐργασίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γένηται χρῆσις οὔτε τοῦ λεγομένου γρύλλου, οὐδὲ τοῦ βαρουλκοῦ πρὸς ἀπομάκρυνσιν ὀγκωδεστάτων λίθων, ἐπικειμένων πολλάκις ἐπὶ στηλῶν· διότι δὲν ὑπῆρχε τρόπος λαβῆς ἄνευ φόβου ἀποτριβῆς τῆς στήλης ὅλης ἢ τῶν βαφῶν αὐτῆς ἐνιαχοῦ· διὸ ἐνεμείναμεν ἐν τῇ ἐκτεθείσῃ ἁπλῇ καὶ ἀσφαλεῖ μεθόδῳ τῆς διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν λοστῶν ἢ σκαπανῶν, δι᾽ ὑποθημάτων καὶ ὑπομοχλίων ἐξωτερικῶν, ἠπιωτέρας ἀποφορᾶς τοιούτων λίθων, ἧς ἕνεκα ἐν γένει ἀπεφύγομεν πλεῖστα καὶ ἀνεπανόρθωτα ἀτυχήματα, ἅτινα ἐν τοσούτῳ ἔργῳ ἦσαν προσδόκιμα· ἐλάχιστα δὲ συνέβησαν καθ᾽ ἅπασαν τὴν ἐργασίαν ταύτην, καὶ ταῦτα μάλιστα μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τῶν στηλῶν [1].

Περαιτέρω δὲ μετὰ ταῦτα πρῶτον μὲν ἐφωτογραφοῦμεν προχείρως καὶ κατὰ χώραν τὰς οὕτως ἀνεγηγερμένας στήλας *(εἰκ. 18· 30· 55· 58· 62· 64· 68· 69· 70-72)*, ἐφ᾽ ὅσον ἦτο τοῦτο δυνατὸν καὶ ἐπέτρεπεν ὁ χρόνος καὶ μὴ προσδόκιμος βροχή· διότι ταύτης μάλιστα ὁ φόβος ἠνάγκαζεν ἡμᾶς νὰ ἀστρονομῶμεν ἀείποτε (πρβ. ἄνω σελ. 30-31 καὶ *εἰκ. 68· 71· 73)*· ἔπειτα δ᾽ ἐφροντίζομεν περὶ τῆς ταχείας μεταφορᾶς αὐτῶν εἰς τὸ ἐν τοῖς ὑπογείοις μὲν τοῦ Γυμνασίου Βόλου

Εἰκὼν 72. Τὰ Βορειότατα τῆς Δυσμικῆς πλευρᾶς τοῦ τρίτου μεγάλου πύργου (πρβ. *εἰκ. 33*). **ΔΠ** = Τὰ ἔσω τοῦ λιθίνου τοίχου αὐτῆς· **Δ — Δ′ — Δ″** = λίθινον διάκενον, ἤδη ἐρευνώμενον· **α, α′, γ** = τμήματα ἀναγλύφου πολυχρώμου, ἄρτι ἐξαχθέντα· **β** = στήλη τῆς Ῥοδίου (πίν. IX) ὁμοίως· **δ, ε, ς, ζ, η** = ἕτεραι στῆλαι ὁμοίως.

μέχρι τοῦ ἔτους 1909^{ου} προσωρινὸν Μουσεῖον, εἰς τὸ ὁριστικὸν δ᾽ ἔκτοτε, τὸ Ἀθανασάκειον *(εἰκ. 1)*.

Καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν στηλῶν παρέσχεν ἡμῖν μεγίστας δυσχερείας, ἐπειδὴ μάλιστα ἡ τοῦ προχείρου καὶ φορητοῦ ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν ἑκάστοτε φυλακείου ἵδρυσις μόλις ἐν ἔτει 1912^{ῳ} συνεχωρήθη ἁρμοδίως [1], ἐπικουρησάσης τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπείας Βόλου διὰ ψηφίσεως τῆς δαπάνης, ἐν ᾧ εὔλογον ἦτο νὰ ἐγκριθῇ, ὅπως ἱδρυθῇ τοῦτο εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν στηλῶν, ἵνα αὗται, ἐντιθέμεναι ἐν κιβωτίοις, διαφεύγωσι τὰς ἐκ τῆς βροχῆς, τοῦ φωτὸς καὶ τῆς κόνεως βλάβας, ὡς ἄριστα διέφευγον αὐτὰς μετέπειτα, νὰ μετακομίζωνται δὲ ἠρέμα καὶ ἐν καιρῷ.

Ἀλλ᾽ ἀνεπληρώσαμεν τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐν τοῖς ἔτεσιν ἐκείνοις διὰ τῆς ταχείας καὶ προσηκούσης μεταφορᾶς, ἔχοντες ἐν ἐπιφυλακῇ ἀπήνας μὲν πρὸς μεταφορὰν τῶν μετριωτέρων, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε διατηρουσῶν βαφάς τινας στηλῶν, ἁμάξας δὲ πρὸς τὴν τῶν ἀρίστων, ἵνα καθ᾽ ὁδὸν ἀποφεύγωμεν τὴν ἀνάπαλσιν, ἐξ ἧς ἠδύνατο εὐλόγως νὰ προκύψῃ ἔκπτωσις τῶν βαφῶν.

Ἐν δὲ τοῖς ὑπογείοις τοῦ Γυμνασίου ἐποιήσαμεν ἤδη ἐν ἔτει 1907^{ῳ} μεγάλην κιβωτὸν ξυλίνην, ὑαλόφρακτον, ἐν ᾗ ἐθέσαμεν τὰς ἀρίστας στήλας, ἐπιρρίψαντες καὶ μέλανα ὑφάσματα ἐπὶ τῶν φραγμάτων, ἵνα μὴ διεισδύῃ τὸ φῶς· πληρωθέντων δὲ τῶν δωματίων ἐκείνων πάντων, ἀπεθέσαμεν τὰς εὐτελεστέρας στήλας καὶ τὰς ἀγνώστους, ἐφ᾽ ὧν δῆλα δὴ ἐπέκειτο ὄγκος χώματος, μὴ ἀφαιρούμενος ὑφ᾽ ἡμῶν ἐκ

[1]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1912 179 κ. ἑ..

[1]) Βλ. *Θεσσαλ. Μνημ.* I σελ. 85-86· 272· 316.

προνοίας, ἵνα μὴ βλαβῶσιν αἱ βαφαί, ἐν τῷ ὑπαιθρίῳ προαυλίῳ αὐτοῦ· ἐκεῖ ὅμως ῥαγδαῖαί τινες βροχαί, νύκτωρ ἀπροσδοκήτως ἐπελθοῦσαι, ἔβλαψαν ὀλίγας τινὰς τούτων, διαλυθέντων τῶν χωμάτων [1].

Καὶ κατὰ τὴν ἐντεῦθεν δὲ εἰς τὸ ἱδρυθὲν Μουσεῖον μεταφορὰν τῶν στηλῶν πασῶν ἐν ἔτει 1909ῳ, ἐφροντίσαμεν παρὰ πᾶσαν τὴν ἔλλειψιν χρόνου, ὀλίγον πρὸ τῶν ἐγκαινίων αὐτοῦ [1], νὰ μετακομίσωμεν ἐκ νέου αὐτὰς μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας οὕτως, ὥστε νὰ μὴ πάθωσι σπουδαίαν τινὰ βλάβην, ὡς δὲν ἔπαθον οὐδεμίαν.

Τὴν περαιτέρω μετὰ ταῦτα γενικὴν μέριμναν πρὸς διατήρησιν τῶν βαφῶν τῶν στηλῶν βλ. κάτω ἐν τμήμ. *Β΄*. Περὶ δὲ τῆς τύχης τῶν ἀνασκαφέντων πύργων, ὡς καὶ τῶν μελλόντων νὰ ἐξερευνηθῶσιν, εὐκτὸν εἶναι νὰ ἐπανοικοδομηθῶσιν ὁπωσδήποτε καὶ νὰ διατηρηθῇ τὸ γενικὸν σχῆμα καὶ οἱ πλίνθινοι τοῖχοι αὐτῶν, ὧν ἡ διάλυσις ὁσημέραι βαίνει λίαν ταχεῖα (πρβ. *εἰκ. 73*).

Εἰκὼν 73. Ἡ Δυσμικὴ καὶ Νοτία πλευρὰ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου, δύο ἔτη μετὰ τὴν τελείαν ἐξερεύνησιν· καταφαίνεται ἡ ὑπὸ τῶν βροχῶν ἀρξαμένη διάλυσις τῶν πλινθίνων τοίχων. **Θ** = ἡ θύρα τοῦ ἀρχαιοτέρου ἐσωτερικοῦ πύργου· **ΛΤ-ΛΤ΄** = ὁ λίθινος τοῖχος τοῦ ἐπηυξημένου πύργου, κρημνισθείς· **ΝΔ** = ἡ Νοτοδυσμικὴ γωνία αὐτοῦ ὁμοίως· **Ν** = ἡ Νοτία πλευρὰ αὐτοῦ ὁμοίως.

ι΄) Τὰ νεκροταφεῖα καὶ μνημεῖα, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν αἱ στῆλαι.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἠρξάμεθα εὑρίσκοντες στήλας ἐν τῷ μεγάλῳ πύργῳ, διεσκεπτόμεθα περὶ τῆς θέσεως τῶν τάφων, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν αὗται, καὶ ἐφ᾽ ὅσον τὸ ἔργον τῆς ἐξαγωγῆς αὐτῶν ἐπέτρεπε, διηρευνῶμεν δοκιμαστικῶς καὶ προχείρως τὰς θέσεις, ἐγγὺς βεβαίως τῶν πύργων, ἐν αἷς εὐλόγως ἠκάζομεν ὅτι θὰ ὑπῆρχον τάφοι· διότι ἀπὸ λίαν μακρᾶς ἀποστάσεως δὲν θὰ εἶχον μετακομισθῆ εἰς τοὺς ἐπισκευασθέντας ἐν γένει πύργους αἱ στῆλαι αὗται καὶ οἱ λοιποὶ κατειργασμένοι λίθοι καὶ ὀγκόλιθοι τῶν ἐπιταφίων μνημείων, κυρίως ἕνεκα τῆς ἀπωλείας χρόνου καὶ τῶν δαπανῶν τῆς μεταφορᾶς, δυναμένων ἐν τοιαύτῃ ἀνάγκῃ νὰ ἰσοφαρίσωσι τὴν ἀπ᾽ εὐθείας ἐκ τῶν παρὰ τοὺς πύργους βράχων λατόμησιν [2].

Κατὰ τὴν ἔρευναν λοιπὸν ταύτην παρετηρήσαμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ μέσου καὶ κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος πύργου ὑπῆρχον ἔτι τμήματα μικρὰ καί τινα μεγάλα στηλῶν, βάθρα αὐτῶν ἢ λίθοι μνημείων, ὑπολειφθέντα τοῦ ἐντειχισμοῦ, ἐπί τινων δὲ βράχων τόρμοι πρὸς γόμφωσιν στηλῶν· εὕρομεν δὲ καί τινας τάφους, πάλαι ἀνεφγμένους καὶ ἐν διαταράξει· τούτους μετὰ πολυπληθῶν βεβαίως ἑτέρων, ὅλως ἐξαφανισθέντων, εἶναι πιθανὸν ὅτι συνήντησαν ἤδη οἱ ἐπισκευασταὶ τῶν ἐπηυξημένων πύργων, ἀναχώσαντας αὐτοὺς ἐν τῇ πήξει πλίνθων ὠμῶν, ὧν κολοσσιαῖος ἀριθμὸς ἀπῃτεῖτο πρὸς ἀνίδρυσιν εἰς τοσοῦτον ὕψος πάντοθεν τοῦ πρώτου μάλιστα μεγάλου πύργου· τοιαύτην διάρρηξιν τάφων μηνύουσι κτερίσματα, ἐν τοῖς χώμασι τῶν πλίνθων εὑρεθέντα, καὶ πολλὰ τμήματα πωρίνων σορῶν, ἐν τῷ διακένῳ τοῦ τρίτου μάλιστα πύργου (πρβ. ἄνω σελ. 16· 23· 25· 32)· ἑτέρους δὲ τάφους ἀνέῳξαν οἱ χωρικοί καί τινας ἡμεῖς, λίαν πτωχοὺς καὶ ἀσημάντους, ἀνωτάτω σχεδὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κειμένους καὶ ἀνήκοντας ἄρα τῇ κάτω ἀριθμουμένῃ τάξει F΄.

Ἀλλὰ συστηματικὰς ἐρεύνας πρὸς ἀνεύρεσιν νεκροταφείου συνεχοῦς ἐξετελέσαμεν μόλις ἐν ἔτει 1912ῳ, τῶν κατὰ τὸ 1909ον παρὰ τὴν Βορρανατολικὴν ἀκτὴν τῆς πό-

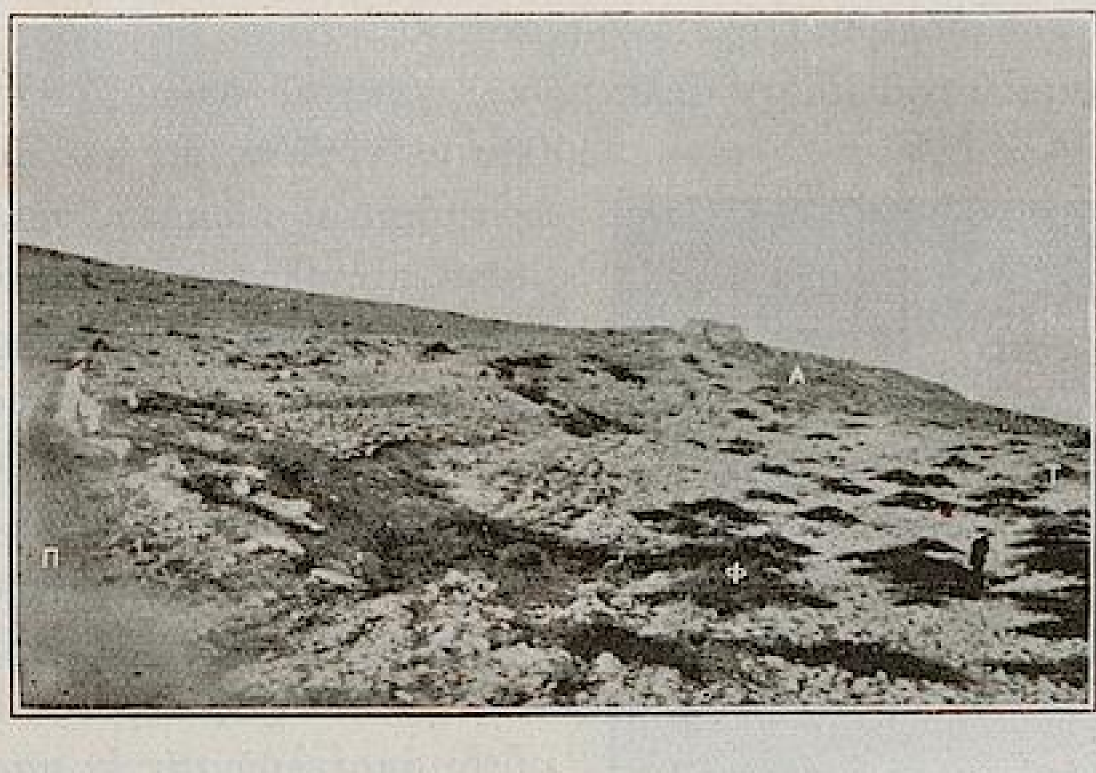
[1]) Βλ. *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα* Ι 429.

[2]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1912 160.

[1]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1909 132.

Ἐτυπώθη τῇ 29· 9· 1914.

λεως γενομένων, μὴ διαρκεσασῶν ἐπὶ πολύ[1]· εὑρέθη δέ, τὸ οὕτω ζητηθέν, ἔξω τοῦ πέμπτου μεγάλου πύργου παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας (βλ. *παρένθ. πίν.* Α΄ καὶ *εἰκ. 46· 48)*, ἐκτεινόμενον Ἀνατολικῶς μὲν μέχρι τῶν Καλυβίων Ἁλυκῶν *(εἰκ 8· 49· 74· 75)*, πρὸς Δυσμὰς δ' ἐπὶ τῶν μέσων καὶ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία *(εἰκ. 47* τὸ ΤΔ) μέχρι τῶν προθύρων τοῦ τρίτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου *(εἰκ. 40* τὸ ΙΤ), Νοτίως δὲ μέχρι τῶν παρὰ τὴν ἀμμώδη παραλίαν τόπων *(εἰκ. 75· 78)*· ἀνεσκάφη

Εἰκὼν 74. Ἄποψις τοῦ μεταξὺ τοῦ πέμπτου καὶ πρώτου πύργου νεκροταφείου τῶν εἰς συστάδας τάφων ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. Π = πυλὶς παρὰ τὸν πέμπτον πύργον· Α = ὁ λόφος τοῦ πρώτου πύργου· Τ = τύμβος ἐπιμήκης, μέγας, ἔξω τῶν τειχῶν· Φ = φαραγγώδης ἐκχωμάτωσις πρὸς σχηματισμὸν τοῦ τύμβου.

δ' ἐν μέρει μόνον παρὰ τὸν πέμπτον πύργον[2] κατὰ τὰ ἔτη 1912ον καὶ 1914ον.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων προέκυψαν ἄχρι τοῦδε ἐνδείξεις, καθ' ἃς ἡ εἰκασία μου (βλ. *Πρακτικὰ* 1907 179-180· 1908 206· *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι 65· 83), ὅτι ἐνταῦθά που ἔκειτο τὸ νεκροταφεῖον τῶν πλουσίων, δὲν ὑπῆρξεν ὅλως ἐπιτυχής· διότι οὐδεὶς τάφος ἢ συστὰς ἐξαιρέτως σημαντικῶν κτερισμάτων ἀπεκαλύφθη, οὐδὲν θεμέλιον ἐπιταφίου μνημείου ἢ μικροῦ μαυσσωλλείου, οἷα θὰ ἀνέμενέ τις νὰ συναντήσῃ ἐν πλουσίῳ νεκροταφείῳ μεγάλης, πολυανθρώπου καὶ εὐδαίμονος πόλεως, καὶ ἅτινα ὑποδηλοῦσιν ἱκανῶς εὐγλώττως, ὡς ὑπάρξαντά ποτε, τὰ ἐν τοῖς πύργοις εὑρεθέντα μαρμάρινα καὶ λίθινα μέλη· ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι περαιτέρω ἀνασκαφαὶ καὶ ἐνταῦθα[3] θέλουσιν ἐπιδείξει τοιαῦτά τινα.

Διακρίνεται δὲ τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν παρέχει τάφους *ἐν διασπορᾷ*, τὸ δὲ *εἰς συστάδας*· τὸ πρῶτον κατέχει τὰς εὐθὺς ἔξω τοῦ πέμπτου πύργου ἐπὶ τῶν Ἀνατολικῶν κρασπέδων τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία θέσεις *(εἰκ. 47· 79)*, τὸ δεύτερον τὰς πρὸς τὸν πρῶτον μέγαν πύργον καὶ τὰ Καλύβια Ἁλυκῶν *(εἰκ. 46· 48· 49· 74· 75· 78)*· πρὸ ἑκατέρου εἶναι λίαν πιθανόν, καίτοι δὲν ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν, ὅτι διήρχετο ἀρχαία ὁδός, ἡ μὲν πρὸς Νότον, ἡ δὲ πρὸς Ἀνατολὰς ἄγουσα, ἀμφότεραι πρὸς τὴν παραλίαν κατὰ τὰς ὡς ἄνω διευθύνσεις περατούμεναι *(εἰκ. 75· 78* τὸ Π-Π΄*)*.

Καὶ γενικώτερα μὲν λίαν σπουδαῖα συμπεράσματα ἐκ τῶν γενομένων ἐκεῖ ἐργασιῶν εἶναι τὰ ἑξῆς· πρῶτον ὅτι οὐδεὶς μὲν τάφος εὑρέθη ὑπερβαίνων τὴν Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, οὐδεὶς δὲ ἀναμφισβητήτως ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς δυνάμενος νὰ τεθῇ, ἐλάχιστοι δὲ μόλις προσεγγίζοντες τὸ τέρμα αὐτῆς ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς Γ΄· πρόκειται ἄρα ἐνταῦθα περὶ νεκροταφείου τῆς πόλεως τὸ πολὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 300 στρογγύλως εἰπεῖν π. Χρ. χρόνων, ἤτοι τῶν ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος.

Δεύτερον ὅτι ἐπὶ τάφων πτωχῶν τοῦ ἐν διασπορᾷ τμήματος, οὓς τὰ κτερίσματα δύνανται νὰ ἀναγάγωσιν εἰς τοὺς ὀλίγον μ. Χρ. χρόνους, εὑρέθησαν ἐπιτεθειμέναι ὡς πώματα στῆλαι ἐπιτύμβιοι προγενεστέρων χρόνων· ἀλλὰ καὶ τούτων τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων φέρει αὐτὰς εἰς χρόνους οὐχὶ πέρα κατ' ἀνώτατον ὅριον τῶν μέσων τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος κειμένους. Τρίτον ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρεισμάτων καὶ τῶν τοιχαρίων τῶν διαζωμάτων (βλ. *κάτω* σελ. 61-62 καὶ *εἰκ. 78· 79· 80* τὸ Ε-Ε΄΄) τοῦ εἰς συστάδας τμήματος εὕρομεν ἐπίσης ἐπιτυμβίους στήλας ἐντετειχισμένας, προερχομένας ἐκ τάφων τῶν μεταξὺ 300-200 π. Χρ. χρόνων ἀναμφιβόλως.

Ἐκ τούτων ἄρα πάντων προκύπτει ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος μέχρι τῶν περὶ τὸ 200 π. Χρ. χρόνων νεκροταφεῖον κατεστράφη, τὰ δ' ἐπὶ τῶν τάφων αὐτοῦ μνημεῖα, ἀγάλματα καὶ στῆλαι ἐνετειχίσθησαν εἰς τοὺς πύργους καὶ τὰ τείχη, ἢ διερρίφθησαν τῇδε κἀκεῖσε· διότι ἄλλως δὲν ἑρμηνεύεται ὁ ἐντειχισμὸς στηλῶν τῆς Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἐν προστατευτικοῖς διαζώμασιν ἀσυλήτων καὶ λίαν βαθέως κειμένων τάφων τῆς Β΄ π. Χρ..

Ὁμοίως δὲ φαίνεται πιθανὸν τὸ ὅτι κατὰ τοὺς ὀλίγον π. Χρ. χρόνους αἱ στῆλαι καὶ τὰ μνημεῖα τῶν τάφων τούτων, τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος δῆλον ὅτι, ἦσαν κατεστραμμένα ἢ παρημελημένα καὶ ἔρημα· διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτὰς ὡς πώματα οἱ θάψαντες νεκροὺς εἰς τοὺς ὀλίγον μ. Χρ. χρόνους, οὐδὲ νὰ ἀνοίξωσι βόθρους πρὸς ταφὴν τῶν ἑαυτῶν νεκρῶν εἰς χώματα ὀλίγον ὑπερκείμενα τῶν τάφων ἐκείνων, οὓς καὶ τούτου ἕνεκα ἐνδείκνυται ὅτι ὅλως ἠγνόουν.

Εἰκὼν 75. Ἄποψις τοῦ τύμβου τῶν εἰς συστάδας τάφων τοῦ Νοτίου νεκροταφείου, ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Π = ἡ παραλία τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου παρὰ τὰς Ἁλυκάς· Τ = ὁ μέγας, ἐπιμήκης τύμβος· Σ = συστὰς τάφων ἐν αὐτῷ, ἄρτι εὑρεθεῖσα· Φ = φαραγγώδης ἐκχωμάτωσις πρὸς σχηματισμὸν τοῦ τύμβου.

Εἰδικώτερον δὲ τοῦ μὲν τμήματος τῶν *ἐν διασπορᾷ* τάφων πάντες οἱ εὑρεθέντες εἶναι τὰ πολλὰ πτωχοὶ καὶ διακρίνονται εἰς ἓξ κατηγορίας· τὴν διάκρισιν ταύτην ὡρίσαμεν χρονολογικῶς διά τε τῶν εὑρεθέντων ἐν αὐτοῖς κτερισμάτων καὶ τῶν ὡς πωμάτων ἐπ' αὐτῶν τεθεισῶν στηλῶν καὶ δι' ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως τῆς θέσεως αὐτῶν ἑκασταχοῦ ἐπαλλήλων ἢ παραλλήλων πρὸς ἑτέρους προγενεστέ-

---

[1]) Ἐνταῦθα εὑρέθη *παράκτιόν* τι νεκροταφεῖον καλῶν χρόνων· βλ. *Πρακτικὰ* 1909 144-145 καὶ ἄνω *εἰκ. 4.*

[2]) Περὶ τοῦ νεκροταφείου τούτου, ὅπερ ἀπεκαλέσαμεν κατὰ συνθήκην, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, *Νότιον*, βλ. *Πρακτικὰ* 1912 193-198.

[3]) Διότι παρὰ τὸν *δεύτερον* καὶ *τρίτον* πύργον ἀναμένομεν ἰδίως πλούσιον νεκροταφεῖον· βλ. ἄνω σελ. 31· 36-38.

ρους, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ποιήσεως ἑκάστου.

Α΄) Ἀρχαιότατοι πάντων εἶναι τάφοι ὀρθογώνιοι ἐκ τεσσάρων λευκοῦ μαρμάρου, καλῶς λελαξευμένων πλακῶν πεποιημένοι, καὶ πέμπτης ὡς πώματος· ἕκτη πλὰξ ὡς ὑπόστρωμα δὲν εὑρέθη, ἐν ᾧ ἐν τοῖς εἰς συστάδας τάφοις ὑπάρχει πάντοτε (πρβ. *εἰκ. 81*)· ἡ προσαρμογὴ αὐτῶν ἔχει τελεσθῆ ἄριστα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καὶ ἠμποδίσθη οὕτως ἡ ἄφθονος εἰσροὴ ὑδάτων καὶ χωμάτων. Ἀνοίγων τις ἄρα τοιοῦτον τάφον, εὑρίσκει αὐτὸν σχεδὸν κενὸν τὰ ἔνδον, ἐνέχοντα ἕνα ἢ δύο σκελετοὺς τεθαμμένων νεκρῶν, τὰ κτερίσματα καὶ ἐλάχιστον πηλὸν ἢ κόνιν, ἀναλόγως τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καθ᾽ ἣν ἀνοίγεται ὁ τάφος, καὶ τῆς προηγηθείσης ξηρασίας ἢ βροχῆς, μελανόφαιον καὶ γλοιώδη ὡς ἐπίστρωμα, ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν σαρκῶν βεβαίως προελθόντα καὶ ἐκ τῆς εἰσροῆς θολῶν ὑδάτων, ἢ ἀμμώδη μετὰ μικρῶν κοχλιῶν καὶ ἄλλων σκωληκοειδῶν ζωϋφίων, ὧν τινὰ εἶσι λευκὰ ἐν εἴδει γυρίνων, συμπεπλεγμένων πάντων μετὰ τριχοειδῶν ῥιζιδίων θάμνων, μάλιστα κυπέρεως.

A B

Εἰκὼν 76. Πήλιναι πυξίδες ἐκ τῶν ἐν διασπορᾷ τάφων. **Α** ἔχουσα κεφαλὴν Μεδούσης ὡς ἔμβλημα· **Β** ἔχουσα ἄνω τρίτον σώματος γυναικός, *Νίκης*, ὡς φαίνεται, ἀνδριαντικοῦ τύπου ὡς ὅμοιον.

Διότι ἡ κύπερις δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ διὰ τῶν ἁρμῶν τῶν πλακῶν καὶ τῶν ἄριστα πεπωματισμένων τοιούτων τάφων, ἢ ἴσως αὐτοφυῶς νὰ βλαστήσῃ ἐν αὐτοῖς παρὰ τοὺς νεκρούς· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ῥιζίδια αὐτῆς, ζητοῦντα διέξοδον πρὸς τὸ φῶς, διεισδύουσι διά τινων μικρῶν ῥωγμῶν καὶ διακένων ἅτινα ἀφίνουσι πάντως τὰ ἐπιτιθέμενα μάλιστα πώματα, καὶ ἀνδρούμενα εἰς ἰσχυρὰς ῥίζας διασείουσιν ὀλίγον τὸ πῶμα, ἢ ἐκτοπίζουσί τινα τῶν ὀρθῶν πλακῶν, κοινῶς «κεφαλάρια» καλουμένων· οὕτω λοιπὸν διεξερχόμενα καὶ αὐτὰ μεγαλύνονται σπουδαίως καὶ δίοδον ἐπιτρέπουσιν εἰς τὴν εἰσροὴν ὑδάτων καὶ χωμάτων, ἢ εἴσοδον ἑρπετῶν καὶ ἄλλων ζωϋφίων· ἐκ τούτων δ᾽ ἐνίοτε πληροῦται τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τοῦ τάφου, ἂν δὲν εἶχε ληφθῆ μέριμνα ὑπὸ τῶν ποιησάντων αὐτὸν νὰ γένηται τελειοτάτη ἡ προσαρμογὴ τῶν πλακῶν.

A Γ B

Εἰκὼν 77. Πήλιναι πυξίδες (**Α** καὶ **Β**) ἐκ τῶν ἐν διασπορᾷ τάφων· κορμὸς πήλινος (Γ) μεγέθους τελείας γυναικὸς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας.

Οἱ ἐν τοιούτοις τάφοις νεκροὶ ἐνετίθεντο ἐν φερέτρῳ ξυλίνῳ, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἢ ὑπόλοιπα μικρὰ αὐτοῦ τούτου, ἢ οἱ ἧλοι τῆς προσαρμογῆς τῶν ξύλων αὐτῶν καί τινα κοσμήματα, οἷα καὶ σήμερον ἐν ταῖς ἐπαρχιακαῖς πόλεσι καὶ τοῖς χωρίοις ἡμῶν καθηλοῦσιν ἐπὶ τῶν φερέτρων, ἀναλόγως τῆς εὐπορίας τῶν συγγενῶν καὶ συμφώνως τῇ ἡλικίᾳ καὶ τῷ φύλῳ τοῦ νεκροῦ. Τὰ δὲ κτερίσματα παράκεινται καὶ ἀναμένονται σχετικῶς πλούσια, ὡς ἀπέδειξαν τοὐλάχιστον ὅμοιοι ἐντελῶς τάφοι, ἐν *Μητροπόλει* κατὰ τὸ νῦν Παλαιόκαστρον τῆς Καρδίτσης καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας εὑρεθέντες [1].

Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα ἡμεῖς τρεῖς τοιούτους τάφους ἀνοίξαντες [2] καὶ πλούσια εὑρήματα ἀναμένοντες, ἐκ τῆς ὡς ἄνω κατασκευῆς καὶ παραβολῆς εἰκάζοντες, δὲν εὕρομεν ἀντάξια τῶν προσδοκιῶν· ἐν τῷ ἄριστα πεπωματισμένῳ τούτων εὑρέθη ζεῦγος χρυσῶν μικρῶν ἐνωτίων ἀνομοίων καί τινα πήλινα ἀγγεῖα ἀσήμαντα μέν, ἐξ ὧν ὅμως ἐχρονολογήσαμεν αὐτούς. Ἀλλ᾽ ἐλπίζομεν εὐλόγως ὅτι, ἂν ἐρευνηθῇ εὐρύτερον ὁ χῶρος καὶ εὑρεθῶσι πλείονες τοιοῦτοι τάφοι, ὅπερ λίαν προσδόκιμον, τὰ κτερίσματα θὰ εἶναι βεβαίως λίαν σημαντικώτερα· διότι ἄλλα τε καὶ γλυπταὶ σοροὶ θὰ εὑρεθῶσιν ἐνταῦθα, ὡς εἰκάζομεν ἐκ τμήματος πώματος μαρμαρίνου, ποιηθέντος ἐν εἴδει στέγης ναΐσκου μετ᾽ ἀκρωτηρίων καὶ ἐν παρακειμένῳ μεσαιωνικῷ οἰκοδομήματι εὑρεθέντος, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 44.

Β΄) Τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων τοῖς προειρημένοις εἶναι τῆς δευτέρας τάξεως τάφοι· οὗτοι ἀποτελοῦνται ἐκ μαρμαρίνης κυλινδρικῆς κάλπιδος, ἧς ἡ ἄνω τομὴ ἐκοιλάνθη τοσοῦτον, ὅσον ἤρκει, ἵνα περιλάβῃ τὰ ὀστᾶ τοῦ καέντος νεκροῦ, καὶ ἐκ κωνικοῦ πώματος ὁμοίως κοίλου τὰ ἔνδον, ἐξέχοντος τὴν περιφέρειαν καὶ φέροντος ἀνωτάτω ἐνίοτε σχηματικήν τινα λαβήν· μετὰ τῶν ὀστῶν, ἅτινα εἶναι τινὰ μὲν μελανόφαια, τὰ πλεῖστα δὲ λαμπρῶς λευκὰ καὶ πάντα εἰς μικρὰ τμήματα ἐκ τοῦ πυρὸς τεθραυσμένα καὶ σχεδὸν ἀδιάγνωστα τίνι ἀκριβῶς σημείῳ τοῦ σώματος ἀνήκουσι καθ᾽ ἕκαστον, οὐδὲν κτέρισμα ἐντίθεται· τοὐλάχιστον ἡμεῖς δύο τοιαύτας «θήκας» εὑρόντες, οὐδὲν ἐν αὐταῖς εἴδομεν ὑπάρχον [3].

Αἱ θῆκαι αὗται κατεχώννυντο ἐν τῇ γῇ, ἀνοιγομένου βαθέος καὶ λίαν εὐρυτέρου τῆς διαμέτρου αὐτῶν βόθρου, τὰ δὲ κτερίσματα παρεξετίθεντο κατὰ τὸ μέσον ἔξωθεν αὐτῶν· διό, ἄν τις ἀποκαλύψῃ ἀνωτάτω καὶ βεβαιώσῃ τοιαύτην θήκην, πρέπει νὰ ἀποσύρῃ τὸ περὶ αὐτὴν χῶμα μετὰ μεγίστης προσοχῆς, διότι θὰ συναντήσῃ

---

[1]) Πρβ. τῆς ἐμῆς πραγματείας Ein Thessalischer Gold—und Silberfund ἐν Athen. Mitteil. 1912 74· βλ. καὶ *Πρακτικὰ* 1911 337 κἑ..

[2]) Τρίτον συναριθμοῦμεν τὸν παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ πέμπτου ἐπηυξημένου πύργου εὑρεθέντα, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 46.

[3]) Ἐκ τοῦ νεκροταφείου τούτου φαίνεται πιθανὸν ὅτι προέρχεται τρίτη «θήκη» μετ᾽ ἐγγλύφων ὄφεων, κεφαλῶν ἵππων καὶ ἐπιγραφῆς, ἣν βλ. ἐν JG IX [2] 1129.

μετ᾽ οὐ πολὺ τὰ κτερίσματα· ἡμεῖς, μὴ σχόντες τοιαύτην πρόνοιαν ἐξ ὑπαρχῆς, ὡς μὴ ἀναμένοντες ἐν τοιαύτῃ θέσει τὰ κτερίσ,ατα, εἰργάσθημεν συνεχῶς μέχρι τοῦ μέσου διὰ τῆς σκαπάνης καὶ ἐθραύσαμεν ὡραιότατον χαλκοῦν κάτοπτρον, φέρον ἀνάγλυφον κεφαλὴν γυναικός, ἐξαιρέτου τέχνης τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· *ἀλλὰ* διεσώσαμεν καὶ συνεκολλήσαμεν τὰ τμήματα.

Μετ᾽ αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο πήλιναι πυξίδες ἀβαφεῖς, διερρηγμέναι ἐκ τοῦ βάρους τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ῥιζῶν, φέρουσαι ἐπὶ τοῦ πώματος ὡς ἔμβλημα ἡ μὲν ἄνω τρίτον σώματος γυναικὸς *(Νίκης*, ὡς φαίνεται) ἀνδριαντικοῦ τύπου, ἐξαιρέτου τέχνης, ἡ δὲ κεφαλὴν Μεδούσης ὡραίου τύπου καὶ τέχνης ἐπίσης λαμπρᾶς *(εἰκ. 76· 77)*· ἡ διάρρηξις αὐτῶν ἐτελέσθη καὶ ἕνεκα τῆς λεπτότητος καὶ διότι ἦσαν ἀπροφύλακτοι ἐν τοιαύτῃ θέσει, ἥτις ηὐνόει τὴν διείσδυσιν πλήθους ῥιζῶν καὶ τὴν εἰσροὴν ὑδάτων καὶ χωμάτων, ὧν καὶ ἦσαν ὄντως πλήρεις.

Οἱ μὲν λοιπὸν τοιοῦτοι εὑρεθέντες ἐνταῦθα δύο τάφοι ἀνήκουσι τῇ Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ὡς εἶναι ἐμφανὲς ἐκ τῶν πυξίδων καὶ τοῦ κατόπτρου, ἐξ ὧν καταδείκνυται ὅτι καὶ ἱκανῶς πλούσιοι δύνανται νὰ ὦσιν οὐκ ὀλίγοι τούτων· φαίνεται δ᾽ ἐν γένει πιθανὸν ὅτι αἱ λίθιναι αὗται καὶ χαλκαῖ κάλπιδες μετ᾽ ὀστῶν καέντων νεκρῶν ἦσαν ἐν πολλῇ χρήσει καὶ καθ᾽ ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ Μακεδονικὴν περίοδον ἐν Θεσσαλίᾳ, καλούμεναι ὑπ᾽ αὐτῶν εἰδικῶς *θῆκαι*[1].

Γ΄) Ἡ δὲ κατηγορία αὕτη δὲν εἶναί τις ὅλως αὐτοτελής, *ἀλλὰ* μᾶλλον παράρτημα τῆς Α΄· διότι ταύτῃ ἐλλογοῦνται τάφοι προσομοίως ἐκείνῃ ποιηθέντες, *ἀλλ᾽* ἐξ εὐτελεστέρων ἢ μὴ ἐπιμελῶς λελαξευμένων μηδὲ στερρῶς ἡρμοσμένων πλακῶν· διακρίνονται δ᾽ ἐκ τοῦ πώματος, ὅπερ δὲν εἶναι μονόλιθον, *ἀλλ᾽* ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων πλακῶν, ὅσαι ἐξήρκουν πρὸς πωματισμόν, λίαν εὐτελῶν· εἶναι ἄρα εὐνόητον ὅτι οὗτοι ἀνευρίσκονται ὄντες πλήρεις χωμάτων, ῥιζῶν κττ., εὐχερῶς παρεισερχομένων· ἐν αὐτοῖς εὑρέθησαν πτωχά τινα ἀβαφῆ ἀγγεῖα· οἱ δὲ χρόνοι αὐτῶν εἶναι οἱ αὐτοὶ τοῖς τῆς Α΄ κατηγορίας.

Δ΄) Ταύτῃ ἀνήκουσιν οἱ *κεραμοστεγεῖς* τάφοι, οἵτινες ἐποιήθησαν δι᾽ ἡμικυλινδρικῶν, κοίλων τὰ ἔσω, μεγάλων κεραμίδων, οἷαι αἱ καλυπτῆρες τῶν στεγῶν· τίθενται δὲ δύο ἢ τρεῖς δεξιόθεν, ἵνα ἐξαρκέσωσιν εἰς τὸ μῆκος τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ, καὶ ἕτεραι τοσαῦται ἀριστερόθεν, σχηματίζουσαι πᾶσαι εἶδός τι τριγωνικοῦ σωλῆνος· τὰ κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας ἀπομένοντα οὕτω κενὰ βύονται δι᾽ ὀρθῶν κεραμίδων, ἐκ θραυσμάτων τῶν προηγουμένων τὰ πολλὰ λαμβανομένων, αἵτινες ὑποστηρίζονται διὰ σωροῦ μικρῶν λίθων· οἱ βόθροι αὐτῶν δὲν σκάπτονται λίαν βαθεῖς.

Εἶναι δ᾽ εὐνόητον ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἀνήκουσι τοῖς λίαν πτωχοῖς καὶ οὐδὲν περιέχουσι κτέρισμα, εἰ μή τινες εὐτελές τι ἀγγεῖον ἢ λύχνον· οἱ χρόνοι αὐτῶν εἶναι δυσδιάγνωστοι τὰ *πολλά*· *ἀλλ᾽* ἐξ εὑρεθέντων ἀγγείων δεικνύεται ὅτι ἐποιοῦντο τοιοῦτοι τάφοι καθ᾽ ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (πρβ. ἄνω σελ. 46) μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων περίοδον.

Ε΄) Οἱ τῆς τάξεως ταύτης δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι «γυμνοὶ» τάφοι· διότι ἐποιήθησαν κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον· εὑρεθέντος ἐν τῇ διανοίξει τοῦ ὀρθογωνίου βόθρου ἐδάφους συμπαγοῦς, οἷον εἴδομεν ἐν τῷ τετάρτῳ μεγάλῳ πύργῳ (βλ. ἄνω σελ. 40), ἐθεωρήθη περιττὴ ἡ ἵδρυσις ὀρθῶν πλακῶν· ἐνετίθετο λοιπὸν ὁ νεκρὸς ἐν τῷ ἀναλόγως τῷ σώματι αὐτοῦ σκαφέντι βαθεῖ βόθρῳ, ἐντὸς φερέτρου πιθανώτατα, ὡς ἐξ εὑρεθέντων ἰχνῶν ᾐκάσαμεν, καὶ ἐπετίθεντο ὡς πῶμα πλάκες πολλαὶ εὐτελεῖς· ἐπ᾽ αὐτῶν δ᾽ ἐρρίπτετο χῶμα ἕως ἄνω καὶ ἐποιεῖτο περὶ τὸν τάφον τετράγωνόν τι, ἐπιπολαίως κτιστὸν διὰ μικρῶν λιθαρίων, εἰς τοίχους δύο δόμων ἐνίοτε, πρὸς ἀναγνώρισιν πιθανῶς τῆς θέσεως καὶ ἀποφυγὴν ἐκταφῆς· ἐν αὐτῷ που τῷ τετραγώνῳ θὰ ἱδρύετο ἡ στήλη τοῦ νεκροῦ· ὅμοια διαζώματα, μᾶλλον εὐδιάγνωστα καὶ ἐπιμελέστερον πεποιημένα, θὰ ἴδωμεν κατὰ κανόνα ἐν τοῖς τάφοις τῶν συστάδων (βλ. *κάτω* σελ. 61).

Εἰκὼν 78. Ἄποψις τῶν ἐπὶ τοῦ μεγάλου τύμβου εἰς συστάδας τάφων ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. Π-Π′ = ἡ παραλία τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου· Ε = ἔρεισμα λιθόκτιστον πρὸ τῶν τάφων· Τ-Τ′-Τ″ = τοιχάρια ὡς διαζώματα, περιορίζοντα τοὺς τάφους ἑκάστους· Θ = ἡ θέσις τοῦ τάφου.

Καὶ οἱ τάφοι οὗτοι ὑπῆρξαν λίαν πτωχοί, περιέχοντες, οἷα περίπου οἱ τῆς τάξεως Δ΄· οἱ δὲ χρόνοι τῶν ἄχρι τοῦδε εὑρεθέντων εἶναι μεταγενέστεροι τῆς Β΄ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος· διότι ἐπί τινος αὐτῶν, ποιουμένων ἐγγὺς ἀλλήλων, ὡς εἰ ἀνῆκον μιᾷ οἰκογενείᾳ, ἢ μάλιστα τάξει τινὶ ἢ ἑταιρείᾳ, ἢ ξένης πόλεως ἀνθρώποις, εὑρέθησαν ὡς ἐπικάλυμμα ἄλλαι τε κοιναὶ πλάκες καὶ στήλη ἐπιτύμβιος προγενεστέρου τάφου, ἧς ὅμως τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων δηλοῖ ὅτι δὲν ὑπερβαίνει τοὺς περὶ τὸ 150 π. Χρ. χρόνους· ἐπειδὴ ὅμως αὕτη θὰ παρέμεινεν ἐπὶ μακρόν πως χρόνον παρερριμμένη, ἵνα γένηται ἑτέρα χρῆσις αὐτῆς, εἰκάζομεν ὅτι οἱ ἄχρι τοῦδε εὑρεθέντες τοιοῦτοι τάφοι εἶναι λίαν μεταγενέστεροι τῆς ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων τῆς πόλεως.

F΄) Τῇ τάξει ταύτῃ ἀνήκουσιν οἱ *Ῥωμαϊκῶν* καὶ *Χριστιανικῶν* χρόνων τάφοι· οὗτοι εἶναι οἱ μόνοι, οἵτινες εὑρίσκονται καὶ ἐπὶ τῶν ἐπεσκευασμένων ἢ μὴ πύργων καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν τειχῶν καὶ ἔσω ἀμφοτέρων καὶ μακρὰν ἐντὸς τῆς πόλεως, δεικνύοντες ὅτι ταῦτα μὲν εἶχον καταπέσει καὶ ἐγκαταλειφθῆ ἤδη πρὸ τῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γέννησιν χρόνων, ἡ δὲ πόλις ἔκτοτε ἤρξατο συνεχῶς συστελλομένη καὶ παρὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν οἰκουμένη (πρβ. ἄνω σελ. 14· 46). Ἐπίσης πλεῖστοι τούτων εὑρέθησαν ἐπικείμενοι ἐπὶ προγενεστέρων τάφων, μάλιστα τῶν κατηγοριῶν Α΄ Β΄ Γ΄ καὶ Δ΄, οὐδεὶς αὐτῶν παρακείμενος ἢ ὑποκείμενος, ἀνωτάτω δ᾽ ἔσχατοι ἐπὶ τοῦ νῦν ἐδάφους καὶ ἀνεφγμένοι πάμπολλοι ὑπὸ τῶν χωρικῶν τούτου ἕνεκα· διακρίνονται δὲ εἰς δύο ὁμάδας:

α΄) Οἱ ἐμφανῶς ἀρχαιότεροι καὶ ἤδη τοῖς ἀπὸ τῆς Α΄ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος χρόνοις ἀνήκοντες, ἐποιήθησαν μεγάλοι, πηλόκτιστοι ἢ ἀσβεστόκτιστοι διὰ μικρῶν πλακῶν ἢ μάλιστα δι᾽ ὀπτοπλίνθων· εἶναι δὲ τὰ ἔσω ἀληλιμμένοι διὰ

[1]) Διαλεκτικῶς *θεῖκα*· πρβ. JG IX² 426-428· 1201 καὶ ΑΕ 1909 43-44.

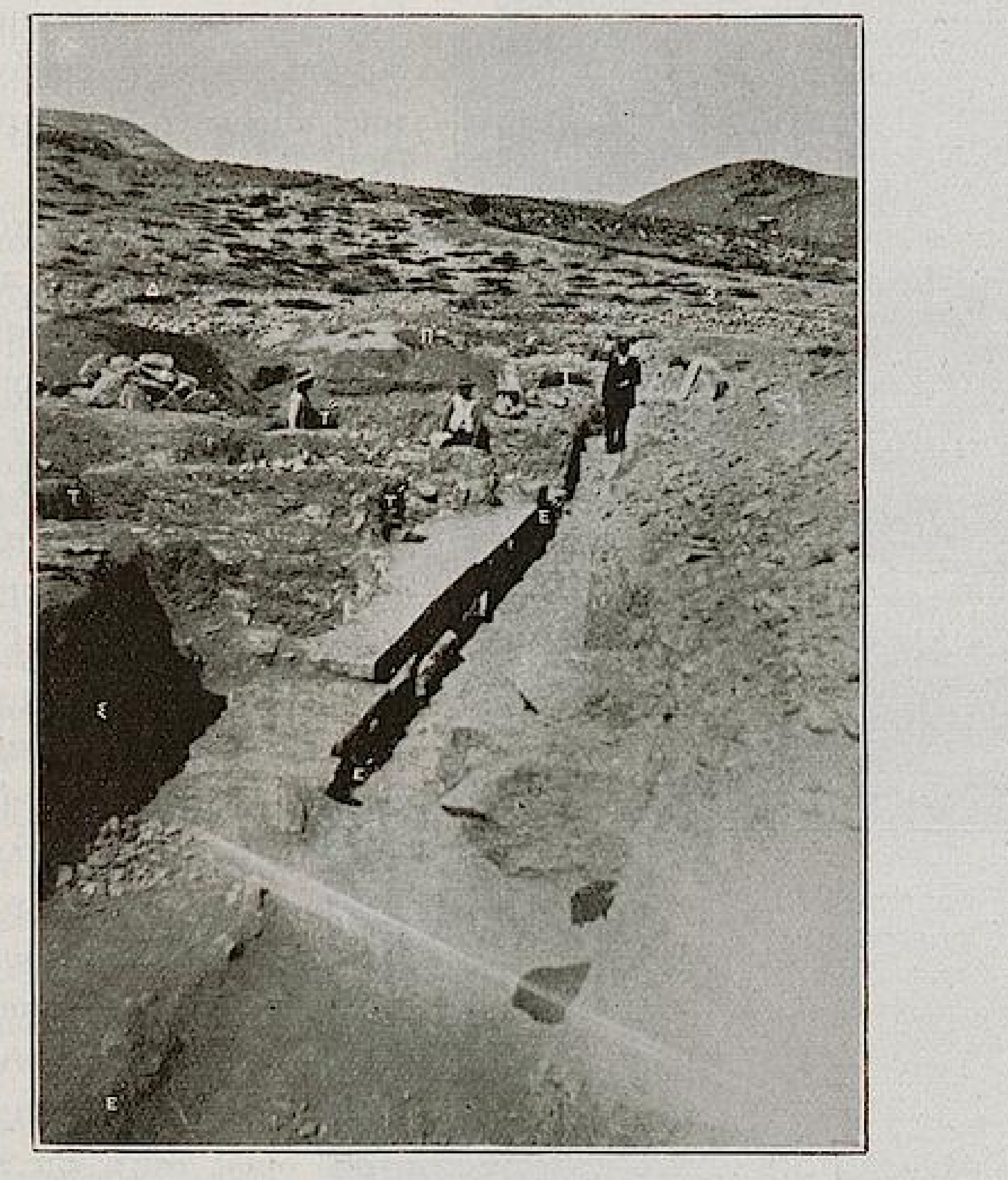
χονδροειδοῦς ἐρυθροῦ κονιάματος ἐκ τετριμμένης κεράμου μετ᾽ ἄμμου καὶ ἀσβέστου εὐτελοῦς, ἥτις ὕλη καλεῖται σήμερον κοινῶς «κορασάνι»· φέρουσι δὲ οἱ πλεῖστοι κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς περὶ τὸ μέσον ἀνὰ μίαν κρύπτην ἐν εἴδει θυρίδος, ἔχουσαν μικρὸν βάθος, περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους τοῦ κτιστοῦ τοίχου· τινὲς τούτων διακρίνονται ἐν *εἰκ. 46· 47*.

Εἶναι δὲ οὗτοι σχετικῶς πλούσιοι· διότι, ἀνοίξαντές τινας, πεπωματισμένους διὰ πλακῶν, λαμβανομένων ἐξ ἀρχαίων μάλιστα οἰκοδομημάτων ἢ μνημείων, εὕρομεν ἐνέχοντας οὐχὶ μὲν πολὺ χῶμα, ἄφθονα δὲ κτερίσματα, ἤτοι ὀλίγα πήλινα εὐτελῆ καὶ πολυάριθμα ἐν ἑνὶ τάφῳ ὑάλινα ἀγγεῖα, λίαν ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ ἀκόμψου στρογγύλης κοιλίας μετὰ μικρᾶς βάσεως· ταῦτα ἦσαν τὰ πολλὰ τεθραυσμένα, διαταραχθέντα ἴσως ὑπὸ ἑρπετῶν καὶ τῶν εἰσρεόντων ὑδάτων· ἔν τισιν εὑρέθησαν καὶ κρίκοι χαλκοῖ ἐν εἴδει δακτυλίων· οἱ νεκροὶ ἐτάφησαν ἢ ὅλως ἄνευ φερέτρου, ἢ ἐν αὐτῷ, ποιηθέντι ὅμως ἐκ λίαν εὐτελοῦς ξύλου· διότι οὐδὲν ἴχνος αὐτοῦ εὑρέθη, οὐδὲ ἧλοι συναρμογῆς.

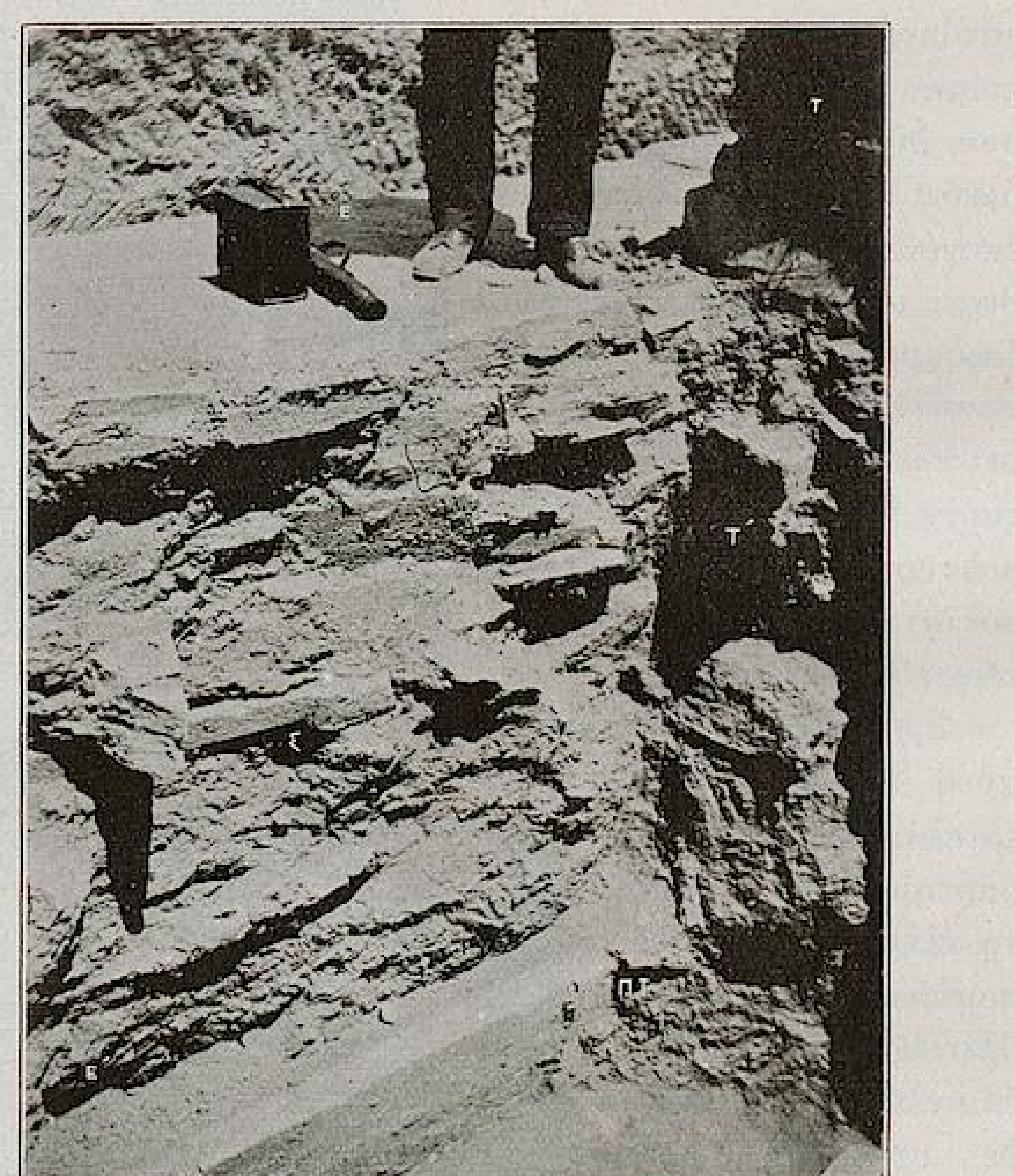
β΄) Οἱ τῆς ὁμάδος τούτης εἶναι πάντων εὐτελέστατοι καὶ ἔσχατοι τοὺς χρόνους· διότι τινὲς ἥψαντο ἤδη τάφων τῆς α΄ ὁμάδος· κεῖνται δὲ εἰς ἐλάχιστον βάθος ἀπὸ τοῦ νῦν ἐδάφους· μέγαν ἀριθμὸν αὐτῶν εὕρομεν ἀνεῳγμένους, ἐλαχίστους δὲ ἀνεπάφους· ἐποιήθησαν δι᾽ ἀκατεργάστων, εὐτελεστάτων, τεσσάρων πλακῶν καὶ πέμπτης ἢ πλειόνων ὡς πώματος, ἀτελῶς ἡρμοσμένων· διὸ εὑρίσκονται πάντοτε ἐν διαταράξει καὶ τὰ πολλὰ πλήρεις χωμάτων, καίπερ ἀνωτάτω κείμενοι· οὐδὲν δὲ κτέρισμα ἐν αὐτοῖς ὑπάρχει, πλὴν ἴσως λεπτοῦ κατιωμένου χαλκοῦ κρίκου ἐν εἴδει δακτυλίου.

Παρέχουσιν ὅμως οὗτοι ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ πόλις ἐξηκολούθει οἰκουμένη καὶ ἀπὸ τῶν περὶ τὸ 500 μ. Χρ. χρόνων, οἷς φαίνεται ὅτι ἀνήκουσιν οἱ τάφοι οὗτοι· ἐκ δὲ τοῦ πλήθους αὐτῶν εἶναι πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περίοδον ἦτο ἀρκούντως πολυάνθρωπος ἡ πόλις αὕτη (πρβ. ἄνω σελ. 13-14).

Τοῦ δὲ τμήματος τῶν *εἰς συστάδας* τάφων τοῦ Νοτίου τούτου νεκροταφείου πάντες οἱ εὑρεθέντες ἀνήκουσι τῇ Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι καὶ εἶναι ἀσφαλῶς μεταγενέστεροι,

Εἰκὼν 79. Ἄποψις τῶν Νοτίων κρασπέδων τοῦ μεγάλου τύμβου ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς. **Σ-Σ΄** = συστὰς τάφων· **Ε-Ε΄-Ε΄΄** = ἔρεισμα πρὸ τῶν τάφων· **Τ-Τ΄-Τ΄΄-Τ΄΄΄** = τοιχάρια ὡς διαζώματα, περιορίζοντα τοὺς τάφους ἑκάστους· **Π** = ὁ παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας τύμβος· **Δ** = τάφοι ἐν διασπορᾷ τοῦ Νοτίου νεκροταφείου.

Εἰκὼν 80. Τὰ ἔσω τοῦ ἐρείσματος τῶν εἰς συστάδας τάφων τοῦ μεγάλου τύμβου. **Ε-Ε΄** = ὁ τοῖχος τοῦ ἐρείσματος· **Σ** = στήλη ἐντετειχισμένη ἐν αὐτῷ, φέρουσα ἐπιγραφὴν *Κερκίων Ἀσιαγένης*· **Τ-Τ΄** = τὸ τοιχάριον τοῦ διαζώματος· **ΠΤ** = πωρίνη σορὸς τάφου, ἐφ᾽ ἧς ἔβη τὸ ἔρεισμα.

ἀλλ᾽ ὀλίγα μόνον ἔτη, τῆς ἐπισκευῆς τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν, ἤτοι τοῦ ἐντειχισμοῦ τῶν στηλῶν καὶ τῆς πλήρους ἀνατροπῆς τοῦ πρώτου μεγάλου νεκροταφείου, τοῦ ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος σχηματισθέντος ἐκεῖ, οὗτινος ἀκριβῶς δὲν εὑρέθησαν ἄχρι τοῦδε ἀσύλητοι, σπουδαῖοι καὶ βέβαιοι ἢ ἐν συνεχείᾳ τάφοι.

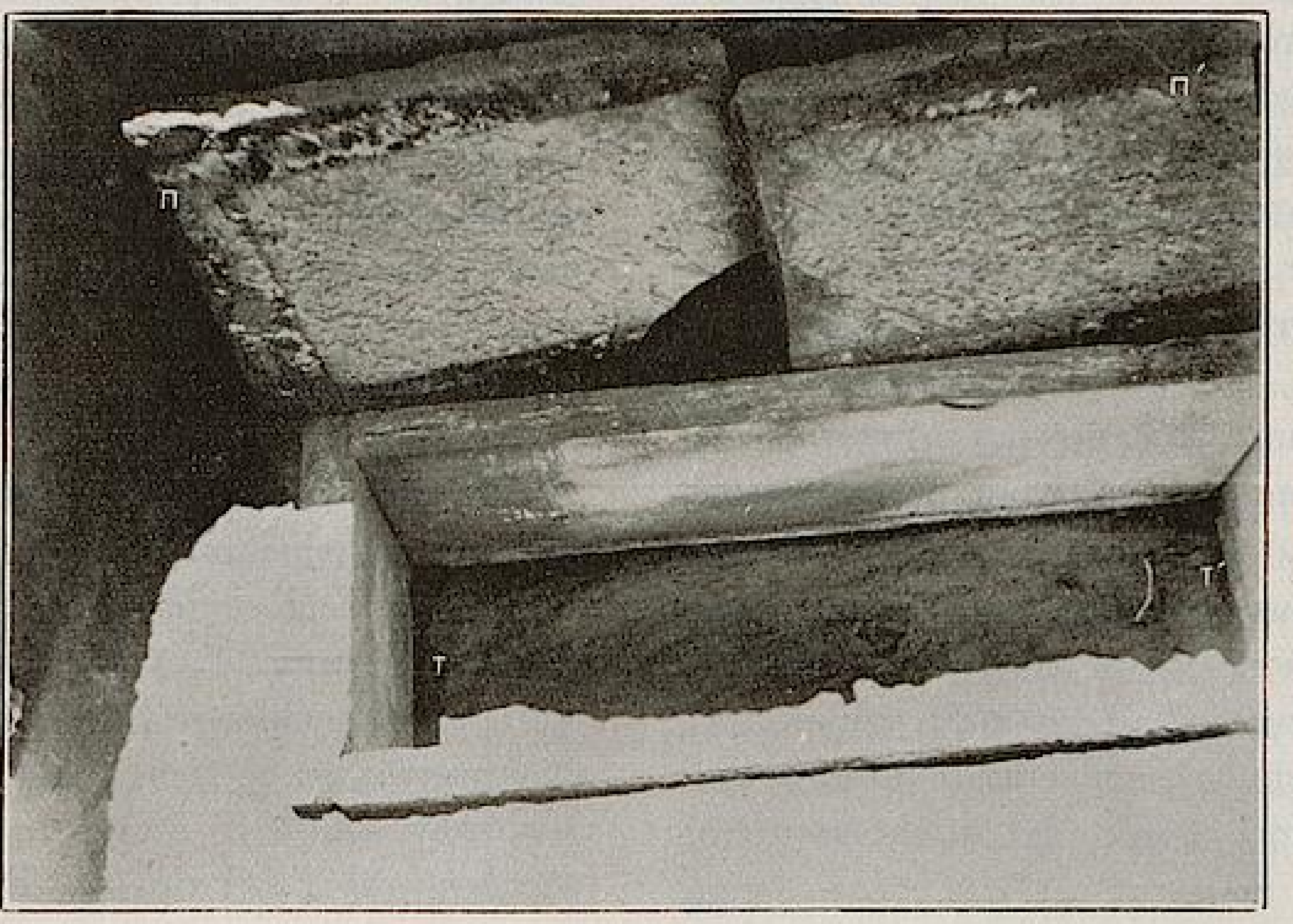
Συνηντήσαμεν δὲ τὴν πρώτην συστάδα, ἐν ᾧ ἀνεσκάπτομεν δοκιμαστικῶς ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ τοῦ ἔτους 1914ου μέγαν τύμβον, οὗ τὴν ὕπαρξιν ὑπενοήσαμεν μεταξὺ τοῦ πρώτου μεγάλου πύργου καὶ τοῦ πέμπτου (*βλ. παρένθ. πίν Α΄* καὶ *εἰκ. 48* τὰ ἄνω ἀριστερὰ τέσσαρα Τ· *49* ὑπὲρ τὸ Τ· *74· 75* τὸ Τ)· ἐνταῦθα δῆλα δὴ παρετήρησα ὅτι ὑπῆρχε μέγα ἔπαρμα γῆς ἐπίμηκες, ὅπερ ἐφαίνετο ἐσχηματισμένον ἐπίτηδες ἐκ χώματος φορητοῦ, ἐξαχθέντος ἐκ τῶν εὐθὺς ἔξω τοῦ τείχους τόπων, ἔνθα καὶ νῦν τούτου ἕνεκα διακρίνονται δύο μακραὶ καὶ εὐρεῖαι φάραγγες (*εἰκ. 74· 75* τὸ Φ).

Τὸ ἔπαρμα τοῦτο ἠδύνατο μέν τις νὰ ἑρμηνεύσῃ ὡς ποιηθὲν κατά τινα πολιορκίαν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἵνα ἐξισώσωσι τὸ ὕψος τῶν τειχῶν καὶ οὕτω προσβάλωσιν αὐτὰ ἀφ᾽ ὑψηλοῦ, ἢ ὡς σχηματισθὲν ἐξ ἀφαιρέσεως χωμάτων πρὸς πῆξιν πλίνθων ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν τῶν παρακειμένων πύργων καὶ τοῦ τείχους· ἀλλ᾽ ἔτι πιθανώτερον θὰ ἡρμηνεύετο ὡς τύμβος πρὸς ἔνθεσιν σπουδαίων νεκρῶν, ἴσως καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως Δημητρίου [1] μετὰ μελῶν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ.

Ὄντως δέ, σκάψαντες εἰς μικρὸν βάθος, διεγνώσαμεν ἀσφαλῶς ὅτι τὸ χῶμα ἦτο φορητόν, ἄλλως τε καὶ διότι περιεῖχεν ἀγαλμάτια καὶ ἀγγεῖα ὅμοια τῶν κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας εὑρεθέντων (*βλ. εἰκ. 75* τὸ Σ)· περαιτέρω δὲ εἰς βάθος ἑνὸς μέτρου συνήντησα τοῖχον ἐκ μεγάλων πλακῶν πεποιημένον μετ᾽ εὐθυντηρίας ἐν εἴδει στερεοβάτου

[1]) Βλ. ὅμως καὶ ἄνω σελ. 36-38, ἔνθα ὑποπτεύσαμεν ὕπαρξιν τοιούτου τάφου μετὰ μείζονος πιθανότητος.

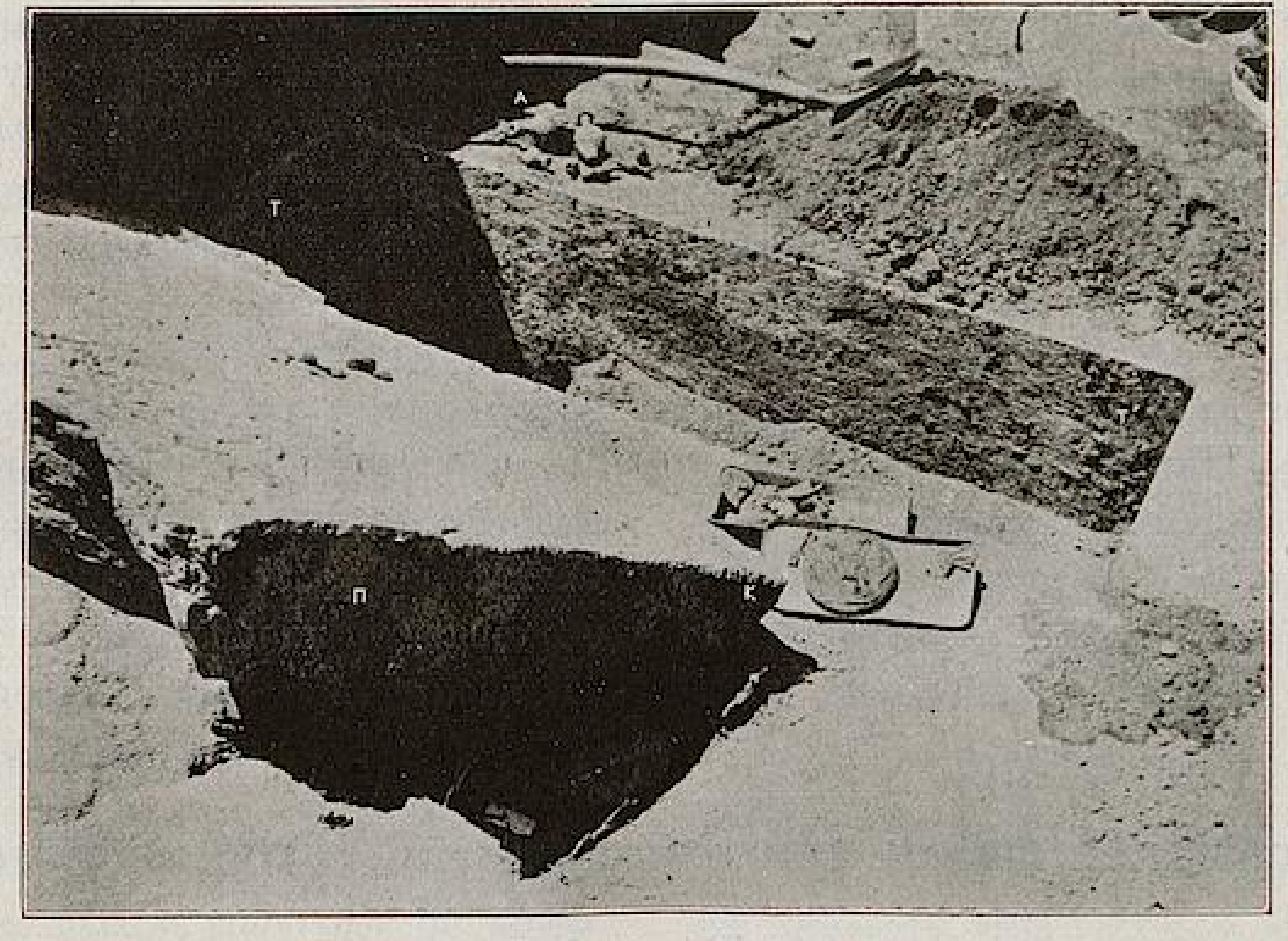
(*εἰκ. 78· 79*)· αἱ πλάκες αὐτοῦ εἶναι κατειργασμέναι καὶ φέρουσι λαβὰς καὶ πλαίσια διὰ τῆς σμίλης, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ὅτι δὲν ἐποιήθησαν ἀρχῆθεν πρὸς τοιαύτην χρῆσιν, ἀλλ' ἐλήφθησαν ἐκ προγενεστέρων οἰκοδομημάτων· πρὸς ἐντελῆ βεβαίωσιν τούτων ἠρεύνησα τὰ ἔσω τοῦ ἐρείσματος τούτου καὶ διεῖδον κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου στήλην ἐντετειχισμένην (*εἰκ. 80* τὸ Σ)· μετ' οὐ πολύ, κατὰ τὸ τέρμα τοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.50μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, συνήντησα τάφον, ἐκ πωρίνης σοροῦ ποιηθέντα, ἐφ' οὗ ἔθη ὁ τοῖχος (*εἰκ. 80* τὸ ΠΤ).

Εἰκὼν 81. Ἄρτι ἀποκαλυφθεὶς τάφος τοῦ εἰς συστάδας τμήματος ἐπὶ τοῦ τύμβου τῆς Πασικράτας. **Τ-Τ'** = τὰ ἔσω τοῦ τάφου, ἐρευνηθέντα· **Π-Π'** = τὸ πῶμα αὐτοῦ, θραυσθὲν κατὰ τὴν ἐπίθεσιν ἢ ἐκ τοῦ βάρους τῶν χωμάτων.

Ταυτοχρόνως παρετήρησα ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐρείσματος τούτου, ὀλίγον ἐσωτέρω τῆς προσόψεως, εἶχε κτισθῆ διὰ μικρῶν κοινῶν λίθων, διὰ πηλοῦ συνηρμοσμένων προχείρως, τοιχάριον πάχους ἡμίσεος περίπου μέτρου, ὅπερ, γωνιούμενον πέρα καὶ ὀπίσω τοῦ ἐρείσματος, ἐσχημάτιζε μικρὰ τετράγωνα ἢ ὀρθογώνια διαμερίσματα ἐν εἴδει οἰκίσκων, διήκοντα ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος μὲν μέχρι τοῦ νῦν ἐδάφους, καὶ τούτου ἕνεκα ἐν διαταράξει πολλαχοῦ εὑρισκόμενα, εἰς βάθος δὲ οὐχὶ μεῖζον τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἐρείσματος (*εἰκ. 78· 79· 80* τὸ Τ-Τ').

Κρημνίσαντες λοιπὸν ἔν τινι σημείῳ μέρος τοιούτου τοιχαρίου, ἐβεβαιώσαμεν ἐντειχισμὸν τμημάτων στηλῶν, ὧν ἓν φέρει ἐπιγραφὴν *Ἐπικράτης Θεοτίμου* τῆς Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, πρωΐμων μάλιστα χρόνων κατ' αὐτήν· ἐξαγαγόντες δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ ἐρείσματι στήλην (*εἰκ. 80* τὸ Σ) εὕρομεν καὶ ταύτην ἐπιγεγραμμένην *Ἐχετίμα Ἀντιπάτρου* καὶ τοῖς αὐτοῖς τῇ ἄνω χρόνοις ἀνήκουσαν.

Εἰκὼν 82. Ἤδη ἀποκαλυπτόμενος τάφος τῆς αὐτῆς συστάδος τοῦ ἐν *εἰκ. 81* τύμβου. **Τ-Τ'** = τὰ ἔσω τοῦ τάφου πλήρη κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ βάθους αὐτοῦ χωμάτων· **Π** = τὸ πῶμα αὐτοῦ· **Α** = ἀγγεῖα πήλινα, ἄρτι ἐξαχθέντα ἐξ αὐτοῦ· **Κ** = χαλκοῦν κάτοπτρον, φέρον Διονυσιακὴν ἀνάγλυφον παράστασιν, ἄρτι ἐξαχθέν.

Ἐκ δὲ τῶν οὕτω σχηματιζομένων τετραγώνων ἢ ὀρθογωνίων διαμερισμάτων ἀνεσκάψαμεν ἐνταῦθα τρία (*εἰκ. 78· 79*) καὶ εὕρομεν εἰς βάθος δύο μέχρι τριῶν περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους ἀνὰ ἕνα τάφον ἀσύλητον ἐν ἑκάστῳ, πλὴν τοῦ μέσου, ἔνθα ὑπῆρχον δύο παρακείμεναι πώριναι σοροί, ἐφ' ὧν τῆς μιᾶς ἐπέθη τὸ ἔρεισμα, ὡς προείπομεν (*εἰκ. 80* τὸ ΠΤ), τοῦ τάφου ὅμως καὶ οὕτω διαρραγέντος μὲν καὶ πληρωθέντος τὰ πολλὰ χωμάτων, ἀλλὰ μὴ συλληθέντος· τοῦτο δηλοῖ ὅτι πρῶτον μὲν ἐποιήθησαν οἱ τάφοι καὶ ἐτάφησαν οἱ νεκροί, ἔπειτα δέ, μετ' οὐ πολύ, ἐκτίσθη τὸ ἔρεισμα καὶ τὰ τοιχάρια τῶν διακριτικῶν διαμερισμάτων.

Οἱ τάφοι οὗτοι ἐποιήθησαν λίαν βαθεῖς καὶ μακροὶ διὰ τεσσάρων μεγάλων, ἄριστα λελαξευμένων καὶ προσηρμοσμένων ἀλλήλαις πλακῶν, μαρμάρου ὑπομέλανος, πέμπτης ὡς πώματος καὶ ἕκτης ὡς ὑποστρώματος· εἶναι ἄρα προσόμοιοι τῇ ἄνω περιγραφείσῃ Α' κατηγορίᾳ· ἐνεῖχον δ' ἐπίσης χώματα οὐχὶ πολλά, νεκροὺς τεθαμμένους ἕνα ἢ δύο ἕκαστος καὶ κτερίσματα οὐχὶ πλούσια· χαλκοῖ τινες δίσκοι, ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων καὶ πολλὰ πήλινα ἀγγεῖα, ὧν ἓν μέγα εὐτελὲς μετὰ πώματος, περιέχον τρίτου, καέντος, νεκροῦ τὰ ὀστᾶ ἐν ἑνὶ τάφῳ, εὑρέθησαν ἐνταῦθα, δυνάμενα νὰ χρονολογήσωσιν αὐτούς, ὡς ἀνήκοντας τῇ Β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι· ἀκριβῶς εἰς τοιοῦτον ἄγουσιν ἡμᾶς συμπέρασμα καὶ αἱ δύο μνημονευθεῖσαι στῆλαι.

Εὕρομεν δ' ἐν ὑπερκειμένοις τῶν τάφων τούτων χώμασιν ἑτέρους ἢ *κεραμοστεγεῖς*, γνωστοὺς ἐκ τῆς ἄνω κατηγορίας Δ', ἢ *γυμνοὺς* τῆς τάξεως Ε', ἄνευ ὅμως διαγνωστικῶν τοιχαρίων, καὶ ἀνωτάτω ἑτέρους, τῶν ὁμάδων *α'* καὶ *β'* τῆς F' κατηγορίας· πάντες οὗτοι ἠγνόουν τοὺς ὑποκειμένους καὶ ἥψαντο ἀλλήλων πολλαχοῦ ἐν πάσῃ ἀγνοίᾳ· εἷς μάλιστα τῶν γυμνῶν μετεχειρίσθη ὡς ὑπόστρωμα αὐτὴν τὴν ἀνωτάτω πλάκα τοῦ ἐρείσματος, διαταράξας τὸ τοιχάριον τοῦ διαζώματος· περιέργως δ' ἐν αὐτῷ εὑρέθησαν πλουσιώτατα κτερίσματα, ἤτοι χρυσοῦς δακτύλιος, χρυσᾶ ἐνώτια, ἀσπίδιά τινα καὶ ἐλάσματα χρυσᾶ, πάντα τέχνης ἐξαιρέτου, πήλινον ἀγαλμάτιον Νίκης μετὰ πτερύγων, ἱκανῶς μέγα καὶ δαψιλέστατα βεβαμμένον, δύο πυξίδες πήλιναι, ὧν ἡ μία εἶναι ἀκριβὲς ἀντίτυπον ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας τῆς ἄνω μνημονευθείσης (βλ. σελ. 59 καὶ *εἰκ. 76· 77* τὸ Β) καὶ ἄλλα ἀγγεῖα πήλινα τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς Β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· ἦσαν δὲ πάντα μετὰ τῶν ὀστῶν κεκαυμένα καὶ ἕν τινι διαταράξει.

Ὑπῆρχον δ' ἐπίσης ἐν τῇ πλησμονῇ ταύτῃ τῶν ὑπερκειμένων τάφων καί τινες, δυνάμενοι νὰ ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ὁμάδα τῆς ἄνω Β' κατηγορίας· διότι ἀπετελοῦντο ἐκ πηλίνου ἀγγείου μεγάλου, ἐν εἴδει χύτρας, ἐνέχοντος τὰ ὀστᾶ καέντος νεκροῦ, οὗ ἐβεβαιώσαμεν τὴν κατὰ χώραν καῦσιν δι' εὑρέσεως τέφρας καὶ ἀνθράκων παρά τι τῶν μνημονευθέντων τοιχαρίων, ἓν μέτρον ὑπεράνω τοῦ πώματος τοῦ μεγάλου τάφου, ὃν ἠγνόησαν οἱ καύσαντες· παραπλεύρως τῆς κάλπιδος ταύτης εὑρέθησαν ἀγγεῖά τινα πήλινα, ἐνταῦθά τε καὶ ἐγγύς, ἔνθα καὶ ἑτέρας ὁμοίας κάλπιδας ἀπεκαλύψαμεν.

Τῆς συστάδος ταύτης εὑρεθείσης οὕτως, ἐσχηματίσαμεν τὴν ὑπόνοιαν, μήπως ὁ θεωρηθεὶς ὑφ' ἡμῶν ἐν ἔτει 1912ῳ στερεοβάτης τοῦ ναοῦ τῆς Πασικράτας[1] ἦτο καὶ

[1]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1912 203-204 καὶ ἄνω σελ. 45 καὶ *εἰκ.* 48 τὸ Σ.

αὐτὸς ὅμοιόν τι κτίσμα, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ ἔκειτο εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς εὐθείας τοῦ ἐρείσματος· ἐρευνήσαντες λοιπὸν αὐτὸν ὑπὸ τοιοῦτο πνεῦμα, ἐβεβαιώσαμεν τὴν ὕπαρξιν τριῶν ὁμοίων διαχωρισμάτων διὰ τοιχαρίων, καθ' ὅλα ὁμοίων τοῖς ἄνω· βαθύτερον δ' εὕρομεν ἐπίσης τρεῖς ὁμοίους ἐκείνοις τάφους (*εἰκ. 81· 82)*, ὧν ὅμως εἷς, δι' ἐξαιρετικῶς παχειῶν πλακῶν ποιηθείς, ἐνεῖχε χαλκοῦν μέγα κάτοπτρον, φέρον ἀνάγλυφον Διονυσιακὴν παράστασιν λίαν καλῆς τέχνης καὶ μεγάλης σημασίας (*εἰκ. 82* τὸ Κ), ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πήλινα ἀγγεῖα καὶ ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων, ἐξ ὧν πάντων καταφαίνεται ὅτι ἀνήκει πρωΐμοις χρόνοις τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (*εἰκ. 82* τὸ Α)· κατωτάτω τοῦ ὀπισθίου τοιχαρίου τοῦ διαζώματος αὐτοῦ εἶχεν ἐντειχισθῇ στήλη ἐπιγεγραμμένη *Κερκίων Ἀσιαγένης*, ἀνήκουσα τῇ Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι.

Εἰς δὲ τὸ Δυσμικὸν τέρμα τῆς δευτέρας ταύτης συστάδος (*εἰκ. 48* τὸ Σ) εὑρέθη μικρὸν διαμέρισμα, διὰ τοιχαρίων ἐπίσης περιωρισμένον, ἐνέχον τρεῖς λιθίνας κάλπιδας μετὰ πωμάτων καὶ ὀστῶν κεκαυμένων, ἐπιμελεστέρας ἐργασίας τῶν τῆς ἄνω Β΄ κατηγορίας· ἐν μιᾷ ὑπῆρχον μετὰ τῶν ὀστῶν μικρόν τι πήλινον ἀγγεῖον καὶ χαλκοῦς κρίκος, βελόνη καὶ δακτύλιος· εἰς ὀλίγον δὲ ὑποκείμενα τούτοις χώματα εὑρέθη τελευταῖος τάφος *γυμνός*, ἐπὶ τοῦ συμπαγοῦς ἐδάφους ποιηθεὶς καὶ ἄνευ πώματος, ἐνέχων εὐτελῆ τινα ἀγγεῖα, ἐσωτέρω δ' ἕτερος ὅμοιος, ἐνέχων ὅμως ἀξιόλογον σκύφον μεγαρικόν.

Τοῦ δ' ἐρείσματος τούτου ὁ τοῖχος δὲν ἐξηρευνήθη, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξαντληθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Δήμου Παγασῶν, πολλαχῶς πάντοτε μετὰ τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπείας Βόλου καὶ ἄλλων πολιτῶν τοῦ Πηλίου ὑποστηρίξαντος τὰς ἀρχαιολογικὰς ἡμῶν ἐργασίας [1], χορηγηθεῖσα ἐφέτος χρηματικὴ ἐπικουρία· ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι μετ' οὐχὶ μακρὸν χρόνον θὰ ἐξερευνηθῇ τελείως τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο, ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ τάφοι τῆς Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν αἱ περισωθεῖσαι πολύχρωμοι στῆλαι καὶ τὰ μέλη τῶν ἐπιταφίων μνημείων, εὑρεθῶσι καὶ καθορισθῶσιν ἀσφαλῶς τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὰς ζητήματα· διότι ἄχρι τοῦδε οὐδεὶς βέβαιος, λίαν σημαντικὸς καὶ ἀσύλητος τάφος, τῶν πρὸ τοῦ ἐντειχισμοῦ τῶν στηλῶν εἰς τοὺς πύργους χρόνων, φαίνεται ὅτι εὑρέθη.

Κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦδε τοῦ φύλλου ἀνεσκάψαμεν δαπάναις τῆς Ὑπουργείου τῆς Παιδείας τάφους τινὰς τῆς ἐν *εἰκ. 78* συστάδος· εἷς, κείμενος περαιτέρω τοῦ Τ΄΄ ἀριστερά, ἦτο *γυμνὸς* καὶ ἄνευ πώματος, περαιτέρω δ' ἕτερος ὅμοιος, ἀλλὰ μετὰ πώματος, ἤτοι *ἡμίγυμνος*, ὡς δύναταί τις νὰ διακρίνῃ καὶ αὐτούς· ὁ πρῶτος ἐνεῖχεν εὐτελῆ τινα ἀγγεῖα, ὁ δεύτερος, βαθύτατα κείμενος, μολυβδίνην κίστην, πήλινά τινα ἀγγεῖα τῆς Γ΄-Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος καὶ χαλκοῦν ἄρτιον κάτοπτρον μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἀρίστης τέχνης γυμνοῦ πολεμιστοῦ, φέροντος ἀσπίδα καὶ ξίφος ἢ δόρυ, καταβάλλοντος ἕτερον ὅμοιον. Περαιτέρω δέ, κατὰ τὸ Θ τῆς αὐτῆς εἰκόνος δεξιά, εὕρομεν ἑτέρους τάφους, ὧν εἷς μὲν περιεῖχε *θήκην* μαρμαρίνην τῆς ἄνω τάξεως Β΄, ἕτερος δὲ ἦτο *γυμνὸς* ἄνευ πώματος, ἐνέχων ὡραῖον πήλινον σκύφον· οἱ λοιποί, βεβαιωθέντες ἤδη, θὰ ἀνοιχθῶσι μετ' οὐ πολύ [2].

Ἐν δὲ τῇ πεδιάδι πρὸς Νότον τοῦ πέμπτου πύργου καὶ εἰς πεντήκοντα βημάτων ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ, ἠρξάμεθα εὑρίσκοντες τάφους τῶν εἰρημένων Β΄ Γ΄ Δ΄ Ε΄ F΄ κατηγοριῶν, ἐνέχοντας μικρᾶς σημασίας κτερίσματα· εὕρομεν δὲ καὶ ἑτέρας τάξεως τάφους, ἣν καταριθμοῦμεν ὡς *Ζ΄*· ταύτῃ ἀνήκουσιν οἱ *κρηπιδωτοὶ* τάφοι· διότι εὕρομεν ὀρθογώνιον κρηπίδωμα ἐκ κυβολίθων λαξευτῶν πώρου ἐρυθρολεύκου, εὐθρύπτου, τροχιαλοπαγοῦς πεποιημένον εἰς ἕνα δόμον, ἔχον πλευρὰς 2.50×1.50μ., οὗ ἐν μέσῳ ἀφίνεται κενὸν διάστημα 2×1μ., ὅπερ εὕρομεν μέχρι μὲν βάθους 0.60μ. πεπληρωμένον λίθων μικρῶν καὶ κοινῶν, ἐκτισμένων ἐν συνοχῇ, τὰ δὲ περαιτέρω μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους χωμάτων· οὐδὲν δ' ἐνεῖχε τὸ διάκενον τοῦτο, καίτοι κατὰ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν γενικὴν ἔμφασιν ὁμοιάζει τάφῳ· θὰ ἦτο ἄρα ἱδρυμένος ἐπ' αὐτοῦ *ναΐσκος* ἐνέχων τὴν στήλην τῶν νεκρῶν.

Ὄντως ἐγγύτατα αὐτοῦ εὕρομεν ἕτερον κρηπίδωμα εἰς δύο δόμους, ὁμοίως τῷ ἄνω πεποιημένον, μείζονός τι πλάτους, πεπωματισμένον διὰ τριῶν μεγάλων πλακῶν· ἐνεῖχε δὲ ὀστᾶ δέκα νεκρῶν, ὡς ἐκ τῶν κρανίων διεκρίναμεν, λύχνους τινὰς μετ' ἐκτύπων κοσμημάτων, προτομῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐπιγραφῆς, χρυσοῦν ἐνώτιον καί τινα ἀγγεῖα τῆς Α΄ π. Χρ. - Α΄ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν Δημητριάδι καὶ ἐν Παγασαῖς ἐπιτάφια μνημεῖα ἱκανῶς ὅμοια τοῖς ἐν Σικυῶνι, οἷα ἀναφέρει ὁ *Παυσανίας* (Β΄ 7, 2 «*τὸ μὲν σῶμα γῇ κρύπτουσι [ἐνν. Σικυώνιοι], λίθου δ' ἐποικοδομήσαντες κρηπῖδα, κίονας ἐφιστᾶσι καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἐπίθημα ποιοῦσι κατὰ τοὺς ἀετοὺς μάλιστα τοὺς ἐν τοῖς ναοῖς»)* καὶ περὶ ὧν διέλαβον ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908 23-27 *εἰκ. 5*· διὰ τῶν εὑρημάτων τούτων καὶ τῶν ἐν τοῖς πύργοις εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν δυνάμεθα νῦν νὰ ἀποκαταστήσωμεν τοιοῦτο μνημεῖον ἐπιτάφιον· ἠρξάμεθα δὲ ἀνιδρύοντες ἓν τῶν τοιούτων μνημείων ἐν τῷ Ἀθανασακείῳ Μουσείῳ Βόλου, οὗ σκοποῦμεν νὰ παραθέσωμεν εἰκόνα περαιτέρω, ἀφ' οὗ πρῶτον περατώσωμεν τὴν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ.

ια΄) Δημητριὰς-Παγασαί· τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις.

Εἰσαγωγή.

Τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ μεγάλου πύργου (βλ. ἄνω σελ. 16) ληξάσης ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ τοῦ 1907ου ἔτους καὶ ἀποδοθέντων ἐν αὐτῇ δαψιλεστάτων καὶ πρωτοφανῶν εὑρημάτων, ἐν οὑτωσὶ βραχεῖ χρόνῳ καὶ μικρᾷ δαπάνῃ, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ δικαιολογηθῇ ποιά τις ὑπερτίμησις αὐτῶν καὶ εὔλογος ἔξαρσις τοῦ ὅλου ἔργου, ὑπό τε τοῦ εὑρόντος ἐν μέρει ἰτινὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ γενομένη, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν ἰδόντων τὰ ἀποτελέσματα ἢ σαφῶς μαθόντων περὶ αὐτῶν, μετέβην εἰς Ἀθήνας, καὶ μετ' οὐ πολύ, κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1908ου, ἀνεκοίνωσα δημοσίᾳ ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὰ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς σημαντικῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἔσχον αὗται εἴς τε τὴν τοπικὴν ἱστορίαν τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος καὶ εἰς τὴν γενικὴν τῆς ἀρχαίας Ζωγραφικῆς· ἐδημοσίευσα δὲ ἀμέσως περὶ ἀμφοτέρων τούτων δύο πραγματείας [3].

[1]) Πρβ. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι 9-10· *Πρακτικὰ* 1908 201· 1909 137· 1911 306· 1912 154-156 καὶ ἄνω σελ. 55.

[2]) Τινὲς ἐρευνηθέντες ἤδη εὑρέθησαν ὅλως *γυμνοί*, μικροῦ λόγου ἄξια ἀγγεῖα ἐνέχοντες.

[3]) Ἡ πρώτη ἐδημοσιεύθη χάριν τῆς ὑπὸ τῶν πλειόνων κατανοήσεως τοῦ ζητήματος ἐν τῷ περιοδικῷ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Μηνιαῖον Παράρτημα τῆς ἐφημερίδος 'Ἀθῆναι' ἀριθ. 4 Φεβρουάριος 1908* σελ. 13-16· ἡ δευτέρα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908 σελ. 1-60 πίν. 1-4.

Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἤγειρα σπουδαίας ὑπονοίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν τέως ὑπὸ πάντων παραδεδεγμένων περὶ τῆς θέσεως καὶ ἱστορίας τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν Παγασῶν· ἔγραψα δῆλα δὴ ἐν σελ. 13-14 αὐτῆς: «ἀλλὰ πάντα ταῦτα [ἐνν. τὰ ἀνὰ τὰς ἀρχαίας Θεσσαλικὰς πόλεις ἐμὰ εὑρήματα καὶ ἔρευναι], καίτοι ἐξηνάγκασαν τὴν Ἱστορίαν νὰ ὁμιλήσῃ ὁπωσδήποτε, ὑποχωροῦσι πρὸ τῶν ἐξαιρέτων εὑρημάτων τῶν Παγασῶν, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἄλλα ζητήματα μέγιστα λύονται, καὶ ἡ Ἱστορία οὐχὶ μόνον *ἐπαυξάνεται, ἀλλὰ καὶ διαψεύδεται*. Εἶναι δῆλα δὴ σήμερον γνωστὸν ὅτι ὁ περίφημος υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ἵδρυσε περὶ τὸ 293 π. Χρ. τὴν Δημητριάδα, διὰ συνοικισμοῦ μικρῶν πολισμάτων τῆς Μαγνησίας εἰς ὀροπέδιον ὀχυρόν, κυριαρχοῦν τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου».

«Μεταξὺ τῶν κωμοπόλεων τούτων ἦσαν καὶ αἱ Παγασαί, αἵτινες συμφώνως πρὸς τὴν Ἱστορίαν, ἢ θὰ ἐγκατελείφθησαν ἐντελῶς, ὅπως ἄλλαι συνοικισθεῖσαι εἰς τὴν Δημητριάδα, ἢ θὰ εἶχον ἐλαχίστους κατοίκους, οὖσαι κώμη αὐτῆς».

«Καὶ ὅμως τὰ εὑρήματα, ἅτινα μετ' ὀλίγον θὰ ἴδητε, παρουσιάζουσιν ἐνώπιον ἡμῶν τὰς Παγασὰς *μεγάλην* καὶ *διεθνῆ πόλιν*, ἔνθα συγκεντροῦνται ἐκ πάσης Ἑλληνικῆς γωνίας ἄνθρωποι».

«Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἀκμὴ αὕτη *συμπίπτει* μὲ τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τῆς Δημητριάδος καὶ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ δύο τοὐλάχιστον αἰῶνας συνεχῶς».

«Ἐξ ἄλλου αἱ ἀνασκαφαί, τὰς ὁποίας ἐξετελέσαμεν ἐν Δημητριάδι [ἐνν. ἐπὶ τοῦ βουνοῦ *Γορίτσας*], ἀπέδειξαν ὅτι ἐκεῖ ὀλίγος καὶ πτωχὸς πληθυσμὸς ὑπῆρχε παρ' ὅλην τὴν προστασίαν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι καὶ ναύσταθμον εἶχον ἱδρύσει ἐκεῖ καὶ ἀνάκτορα, ὅπου διήρχοντο τοὺς μῆνας τοῦ θέρους».

«Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ Δημητριὰς [ἐνν. ἡ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας ἀρχαία πόλις] παρέμεινεν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της πόλις καθαρῶς στρατιωτική, ἐν ᾧ αἱ Παγασαὶ ἦσαν ἡ κοσμικὴ πόλις τῆς ζωῆς, τῆς ἀπολαύσεως, τοῦ ἐμπορίου, *ἀσυγκρίτως πολυανθρωποτέρα* τῆς Δημητριάδος, ἐντὸς τῆς ὁποίας μόλις 4-5 χιλιάδες ἀνθρώπων δύνανται νὰ κατοικήσωσι διαρκῶς».

«Ἔχομεν λοιπὸν τὴν Δημητριάδα ἀφ' ἑνὸς εἶδος Βερσαλιῶν ἢ Πότσδαμ, κέντρον στρατιωτικόν, ἔνθα ἡ αὐλὴ τῆς Μακεδονίας συνέρχεται, περικυκλουμένη ὑπὸ ἰσχυροῦ στρατοῦ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκτείνονται αἱ Παγασαί, τὸ κοσμικὸν κέντρον, εἶδος Παρισίων ἢ Βερολίνου».

«Ἀλλ' οὐχὶ μόνον τοιαύτας *ἐπαυξήσεις* καὶ *διορθώσεις τῆς Ἱστορίας* παρέχει ἡ σκαπάνη κτλ.».

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἔγραψα καὶ μετ' οὐ πολύ, ἤτοι ἐν μὲν τοῖς *Πρακτικοῖς* τοῦ 1907 182 ὀλίγα τινά· «αἱ Παγασαὶ παρέχουσι λίαν σπουδαῖον ὑλικόν, *ἑρμηνεῦον* οὐ μόνον *τὴν ἱστορίαν τῆς μεγάλης ταύτης καὶ ἐμπορικωτάτης* κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πόλεως, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ζητήματα κτλ..»· ἐν δὲ τοῖς τοῦ 1908 218-220 σαφέστερον καὶ ἐκτενῶς τάδε:

«Μέχρι δὲ τῆς κτίσεως τῆς παρακειμένης Δημητριάδος (293 π. Χρ.) ἤκμαζον μὲν [ἐνν. αἱ Παγασαί], ἀλλ' οὐχὶ τόσον, ὅσον *εὐθὺς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Γ'* π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος».

«Διότι αἱ εὑρεθεῖσαι στῆλαι καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἀνήκουσι κατ' ἐλάχιστον μὲν εἰς τὴν Δ', κατὰ μέγιστον δὲ τμῆμα εἰς τὴν Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα».

«Τὸ γεγονὸς τοῦτο *ἀντίκειται σπουδαίως* πρὸ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, καὶ ὡρισμένως *πρὸς τὴν παρὰ Στράβωνι πληροφορίαν* (Θ' 436 15), ἔνθα αἱ Παγασαὶ ἀναφέρονται ὡς *πολίχνη*, ἐξ ἧς μάλιστα ἀφῃρέθησαν καὶ κάτοικοι πρὸς συνοικισμὸν τῆς Δημητριάδος (πρβ. ἐν τούτοις Πλούταρχ. β. Δημητρίου LIII, ἔνθα τοιαῦται λεπτομέρειαι δὲν ἀναφέρονται)».

«Ἀλλ' ὁ Στράβων φαίνεται ὅτι τὴν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ὄψιν τῶν πόλεων ἐκείνων, μετήγαγε καὶ εἰς προγενεστέραν περίοδον· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἢ τοῦ γεωγράφου καὶ ἱστορικοῦ, ὃν εἶχεν ὑπ' ὄψει, ἡ Δημητριὰς *συνέσταλται μέν, τῶν δ' ἐν Μαγνησίᾳ πασῶν (ἐνν. πόλεων) ὅμως διαφέρει*».

«Καὶ ὅμως ὁ χῶρος τῆς Δημητριάδος φύσει *ὀλίγας μόνον χιλιάδας* κατοίκων δύναται νὰ περιλάβῃ, καὶ δὴ τρεῖς μέχρι τεσσάρων· ἐξ ἄλλου δὲ ἡ πόλις αὕτη, ὡς ἐφ' ὑψηλοῦ κειμένη, εἶναι ἀπρόσφορος δι' ἐμπορικὴν κίνησιν, ἀφ' οὗ *μετὰ μεγίστης δυσχερείας* δύναται νὰ ἀνέλθῃ ἐκεῖ *φορτηγὶς ἅμαξα*, κατάλληλος δὲ πρὸς ἀσφαλῆ διαμονὴν στρατοῦ. Καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι, ἃς ἐξετελέσαμεν ἐν Δημητριάδι [ἐνν. ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας] (βλ. Πρακτικὰ 1907 171 κ. ἑ.), ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ ἡ *πόλις ἦτο μικρὰ* καὶ οἱ κάτοικοι πτωχοὶ καὶ οὐδεμία σπουδαία ἐμπορικὴ κίνησις ἐγίνετο ἐκεῖ».

«Οὕτω νομίζομεν ὅτι αἱ Παγασαὶ ἀπετέλουν *συμπλήρωμα* τῆς Δημητριάδος *ἔκτοτε*, οὖσαι ἡ πόλις τοῦ ἐμπορίου, τοῦ πλούτου, τῆς κινήσεως καὶ τῆς ζωῆς, ἐν ᾧ ἡ Δημητριὰς παρέμεινεν ὡς *στρατιωτικὸν κέντρον*. Ἴσως λοιπὸν ἡ *φημιζομένη ἀκμὴ τῆς δευτέρας πόλεως* [ἐνν. τῆς Δημητριάδος] *δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν πρώτην* [ἐνν. τὰς Παγασάς]».

«Καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἃς ὑπεστήριζεν ὁ Κάσσανδρος, θέλων νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς διὰ συνοικισμοῦ ἑτέρων πόλεων (πρβ. Διόδωρ. XX 110), πρὸς τὴν Δημητριάδα, ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Δημήτριος, ὁ Ἀντίγονος καὶ Φίλιππος ὁ Ε', *δὲν κατανοεῖται, ἂν δὲν θεωρηθῇ ὡς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰς Παγασάς*, πρὸς τὴν ἔκπαλαι μίαν τῶν ὀλίγων ἀρίστων ἐξόδων τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὴν θάλασσαν, ἧς ἀντίπαλος ἐπίφοβος ἦσαν αἱ Φθιώτιδες Θῆβαι».

«Οὕτως ἑρμηνεύεται ἡ ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ε' τῷ 217 π. Χρ. καταστροφὴ τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως, ἐξ ἧς αἱ Παγασαὶ *ἀνυψώθησαν εἰς μεγίστην ἀκμήν*· ἐκ τῶν χρόνων δὲ τούτων προέρχονται καὶ αἱ πλεῖσται τῶν Παγασιτικῶν στηλῶν».

«Κατὰ δὲ τοὺς Μακεδονικοὺς πολέμους ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ 146 π. Χρ. οὐδαμοῦ ἀναφέρονται αἱ Παγασαί[1]· *ἀλλ'* ἴσως *δέον νὰ ὑπονοῶμεν αὐτὰς ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῆς Δημητριάδος, μεθ' ἧς εἶχεν ἔκτοτε κοινὰς τὰς τύχας*».

Ἐν δὲ τοῖς ἐμοῖς *Θεσσαλικοῖς Μνημείοις* I 67-68 ἔγραφον κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ ἔτους 1909ου, ἐπεκτείνων καὶ ἐνισχύων ἔτι μᾶλλον τὰς προειρημένας ὑποψίας, τάδε:

«Ὅτε δ' ἐκτίσθη τῷ 293 π. Χρ. ἡ Δημητριὰς ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ ἐκ πολλῶν κωμῶν τῆς Μαγνησίας καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Παγασῶν, ἡ τελευταία αὕτη πόλις *δὲν ἠρημώθη*, οὐδ' ἐξέπεσεν, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, καὶ *ὡς λέγεται κοινῶς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ*».

«Διότι αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι *ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος ἤκμασε* σημαντικώτατα ἡ πόλις· αἱ πλεῖσται δῆλα δὴ τῶν εὑρεθεισῶν στηλῶν ἐποιήθησαν κατὰ τὴν Γ'-Β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα».

«Καὶ τὸ *γεγονὸς* μὲν τοῦτο ἀφ' ἑνός, καὶ ἀνασκαφαί, ἃς ἐξετελέσαμεν ἐν Δημητριάδι [ἐνν. ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας] τῷ 1907 ἀφ' ἑτέρου, ἀπέδειξαν ὅτι αἱ μὲν Παγασαὶ *παρέμειναν ἀκμαῖαι*, ὡς πόλις τοῦ ἐμπορίου, τοῦ πλούτου, τῆς κινήσεως καὶ τῆς ζωῆς, ἐν ᾧ ἡ Δημητριὰς καὶ θέσιν

[1]) Ἐννοεῖται ὅτι πρόκειται περὶ ἀναφορᾶς ἐν συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων· διότι ἐν ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται ἐνίοτε· βλ. κάτω τοῦδε τοῦ κεφαλ. τὸ *ἐδάφ. 2*.

ἀκατάλληλον πρὸς ταῦτα κατεῖχε καὶ χῶρον ἀνεπαρκῆ· μόνον ἄρα ὡς στρατιωτικὸν κέντρον 4-5 χιλιάδων ἀνθρώπων ἐχρησίμευε, καὶ ὡς διαμονὴ ἀσφαλὴς διὰ τοῦτο βασιλέων τινῶν τῆς Μακεδονίας».

Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει ὅτι διέσειον μὲν ἔκτοτε τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, μάλιστα τοῦ Στράβωνος ὀνομαστί, ἐνέμενον ὅμως ἐν τῇ παραδεδεγμένῃ θεωρίᾳ, ἣν πρῶτος ὁ Leake ἐξέφρασε[1] καὶ πάντες ἀπεδέξαντο, περὶ τοῦ ὅτι *Παγασαὶ* μὲν ἦσαν ἡ Νοτίως τοῦ σημερινοῦ Βόλου λίαν μεγάλη καὶ ἰσχυρῶς τετειχισμένη ἀρχαία πόλις, *Δημητριὰς* δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ φύσει ὀχυροῦ βουνοῦ τῆς Γορίτσας, Ἀνατολικῶς τοῦ Βόλου, λίαν μικρᾶς ἐκτάσεως, ἀρκούντως ἰσχυρῶς ἐπίσης τετειχισμένη ἀρχαία πόλις.

Ταῦτα λαβὼν ὑπ᾽ ὄψιν ὁ Karl Julius Beloch[2], ἔβη περαιτέρω, ταυτίσας τὰς Παγασὰς μετὰ τῆς Δημητριάδος· παραδέχεται δῆλα δὴ ὅτι τὰ μὲν τείχη τῶν Παγασῶν ἐποιήθησαν κατὰ τὴν Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, ὅπερ καὶ ἄλλοι καὶ ἐγὼ πολλάκις, ἀλλ᾽ ἐσφαλμένως, ἐγράψαμεν[3], ὁ δὲ βασιλεὺς Δημήτριος ἐπεκτείνας τὴν πόλιν συνῴκισε τὴν Δημητριάδα εἰς αὐτὰς τὰς Παγασάς, ἃς μετωνόμασε Δημητριάδα· ἡ πληροφορία λοιπὸν τοῦ μὲν Στράβωνος εἶναι κατὰ τὸν Beloch ἐσφαλμένη καὶ ἡ τυφλὴ πρὸς αὐτὴν πίστις εἰς πολλὰς περιήγαγεν ἄχρι τοῦδε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἀρχαιολόγους πλάνας, τοῦ δὲ Πλινίου ἡ μόνη κατ᾽ αὐτὸν ἀληθής.

Ἐξέφρασε δὲ καὶ ἄλλας σκέψεις καὶ κρίσεις ὁ Beloch τοσοῦτον διαυγεῖς καὶ ἰσχυράς, ὥστε νὰ μὴ δύναταί τις περαιτέρω νὰ παραδέχηται μετὰ μηδεμιᾶς πιθανότητος ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Γορίτσας πόλισμα εἶναι ἡ Δημητριάς, προέτρεψε δ᾽ ἐπὶ τὴν ἀναμονὴν τῶν περαιτέρω ἐμῶν ἐρευνῶν[4] πρὸς πλήρη πιστοποίησιν τῆς γνώμης ταύτης.

Ὄντως λοιπόν, καίτοι τέως ἐδίσταζον εἰς τοιαύτην παραδοχήν, ἐπιβεβλημένην ἄλλως τε καὶ ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν μου, ἀπεφάσισα πρὸ αὐτῆς νὰ ἐξερευνήσω λεπτομερέστερον τοὺς τόπους, μὴ δυνάμενος νὰ θεωρήσω τοσοῦτον ὀγκωδῶς ἐσφαλμένην τὴν πληροφορίαν τοῦ Στράβωνος, ἐξ ἧς πᾶσα περαιτέρω πίστις πρὸς τὸν γεωγράφον καθίστατο λίαν ἀμφίβολος· τούτου δ᾽ ἕνεκα τοῦ φόβου προσεπάθουν τέως νὰ εὕρω συμβιβασμόν τινα τῶν πραγμάτων πρὸς τὴν πληροφορίαν αὐτοῦ, παραδεχόμενος κοινὰς τὰς τύχας τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν Παγασῶν, μίαν δὲ πράγματι πόλιν ἀποτελούσας τὰς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς «Γορίτσας» καὶ περὶ τὴν θέσιν «Λόντια» ἀρχαίας πόλεις.

Ἡ δ᾽ ἐπὶ τούτοις ἐπιφύλαξίς μου αὕτη ἔσχεν, ὡς νομίζω, ἄριστα ἀποτελέσματα· διότι, ὡς ἐκ τῶν κάτω ἐδαφίων τοῦδε τοῦ κεφαλαίου προκύπτει, τῶν ἄχρι τοῦδε λεχθέντων ἀποτελούντων γενικὴν προεισαγωγὴν εἰς τὸ θέμα, ἡ μὲν πληροφορία τοῦ Στράβωνος εἶναι ἀληθὴς καὶ ἀκριβεστάτη, ἡ δὲ τοῦ Πλινίου ἐπιπόλαιος, καίπερ γενικώτερόν πως ἀκριβής[5], πλεῖστα δ᾽ ἐπιστημονικὰ ὠφελήματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς μεταθέσεως τῆς Δημητριάδος, ἀπὸ τοπογραφικῆς, ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, πλείονα ἢ ὁ Beloch ἀνέμενε.

Σημειωτέον δ᾽ ἐν τέλει ὅτι πρὸ μὲν τοῦ Leake παρεδέχετο ὀρθῶς τὴν Δημητριάδα ὡς κειμένην ἐν Παγασαῖς ὁ *Dodwell*[6], ἴσως δ᾽ ἐκ παλαιοτέρας παραδόσεως καὶ πάντες οἱ ἐγχώριοι γεωγράφοι, δῆλον ὅτι ὁ *Μελέτιος*, ὁ *Γαζῆς κλ.*[7], μετ᾽ αὐτὸν δὲ μόνος ὁ ὀξυνούστατος *Νικόλαος ὁ Μάγνης*[8] εἶχεν ἐγείρει ἀμφιβολίας ἐναντίον τῶν κοινῶς τότε καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ παραδεδεγμένων περὶ τῆς θέσεως τῆς Δημητριάδος ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας· ἀλλὰ τούτου αἱ κρίσεις παρέμενον ἔναντι τοῦ ὄγκου τοῦ Leake ἀσθενεῖς καὶ οὐδεμιᾶς ἠξιοῦντο προσοχῆς.

1) Ἡ ἀληθὴς Δημητριὰς καὶ αἱ ἀληθεῖς Παγασαί. Ἰωλκός. Αἰσωνία· Ἄναυρος· Νήλεια· Ὀρμένιον· Ἀμφαναί· Κενταυρία.

(Παρένθετοι πίνακες Ζ΄ καὶ Η΄)[9]

Ἤδη ἐν ἔτει 1909[φ] διέκρινα περίβολον, ἔξω τοῦ τείχους τῶν τέως λεγομένων Παγασῶν ἐκτεινόμενον, περὶ οὗ ἔγραψα ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* τοῦ ἔτους ἐκείνου σελ. 138-139 τάδε:

---

1) Travels in N. Gr. IV 368.

2) Ἐν Klio 1911 442-445: «und doch ist niemand ein Zweifel gekommen; nur Arvanitopullos meint, Demetrias möge wohl nur das στρατιωτικὸν κέντρον gewesen sein, während Handel und Verkehr und überhaupt das städtische Leben ihren Sitz in Pagasae gehabt hätten. Der so nahe liegende Gedanke: Demetrias ist nichts weiter als ein neuer Name für Pagasae, ist auch ihm nicht gekommen, obgleich die Sache bei Plinius sogar ausdrücklich bezeugt ist: *oppidum Pagasa, idem postea Demetrias dicta (IV 29)*».

3) Πρβ. ἄνω σελ. 12-13· μόνον ὁ Lolling(;) ἐν Bädecker's Griechenland 1908 208 ἔγραψεν ὅτι τὰ τείχη ταῦτα ἀνήκουσι τῇ Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ἀλλ᾽ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς μεγάλης σημασίας τῆς γνώμης αὐτοῦ.

4) Ἔ. ἀ. 443-444: «Arvanitopullos' weitere Untersuchungen werden uns darüber [ἐνν. dass die Stadt (Pagasae) vergrössert worden ist] hoffentlich Aufschluss geben».

9) Λυπούμεθα διότι οἱ δύο οὗτοι τοπογραφικοὶ πίνακες ἐνέχουσιν οὐ μόνον ὀρθογραφικά τινα σφάλματα, οἷα καί τινες τῶν προηγουμένων (ἐν **Α΄** γραπτέον *γεωδαιτικὸν* ἀντὶ γαιωδετικόν, *κλῖμαξ* ἀντὶ κλίμαξ, Ε ἀντὶ Δ, Δ ἀντὶ Ε καὶ λογιστέον τὰ μὲν ὑψόμετρα εἰς ἀγγλικοὺς πόδας, τὴν δὲ κλίμακα εἰς μέτρα· ἐν **Β΄**, **Γ΄**, **Δ΄** γρ. *κλῖμαξ* ἀντὶ κλίμαξ· ἐν **Ε΄** θετέον τὸ σημεῖον τοῦ Βορρᾶ λίαν δεξιώτερον, ἐν δὲ **F΄** τὸ αὐτὸ ἀριστερώτερον· ἐν **Ζ΄** γρ. *πύργοι* ἀντὶ πῦργος, Ε ἀντὶ Δ, Δ ἀντὶ Ε καὶ λογιστέον τὰ μὲν ὑψόμετρα εἰς μέτρα, τὴν δὲ κλίμακα εἰς χιλιόμετρα· ἐν **Η΄** γρ. *Ἄλλη Μεριὰ ἢ Βλαχομαχαλᾶς* ἀντὶ Κατηχῶρι, *Αἰσωνία* ἀντὶ Αἰσωνεία καὶ λογιστέον τὰ ὑψόμετρα καὶ τὴν κλίμακα ὡς ἐν Ζ΄), ἀλλὰ καὶ οὐχὶ τελείως ἀκριβεῖς κλίμακας, ὧν τὴν διόρθωσιν ἀνεγράψαμεν ἐπ᾽ αὐτῶν. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ μὲν πίν. Α΄, Γ΄, Δ΄, Ζ΄, Η΄ ἐποιήθησαν προχείρως ὑπ᾽ ἐμοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ κατὰ τὰς ὁδηγίας μου· ἀλλ᾽ ἐν τῇ ὑπὸ εἰδικοῦ, ἀλλ᾽ οὐχὶ δεξιοῦ τεχνίτου ἀντιγραφῇ, μεγεθύνσει καὶ λιθογραφήσει αὐτῶν, τελεσθείσαις ἐσπευσμένως καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου, παρεισέφρησαν, ὡς εἰκός, τὰ μνημονευθέντα σφάλματα, μὴ ὑπολογισθεισῶν ἀκριβῶς τῶν ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν μεγεθῶν προερχομένων μετατροπῶν τῶν κλιμάκων· περὶ δὲ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν ὑπ᾽ ἐμοῦ γενομένων ἐν τοῖς πίναξι *τοπογραφικῶν* σφαλμάτων βλ. ἄνω σελ. 15 σημ. 2, σελ. 16 σημ. 2, σελ. 22 σημ. 1, σελ. 34 σημ. 2, σελ. 38 σημ. 2 καὶ μάλιστα σελ. 42 σημ. 1.

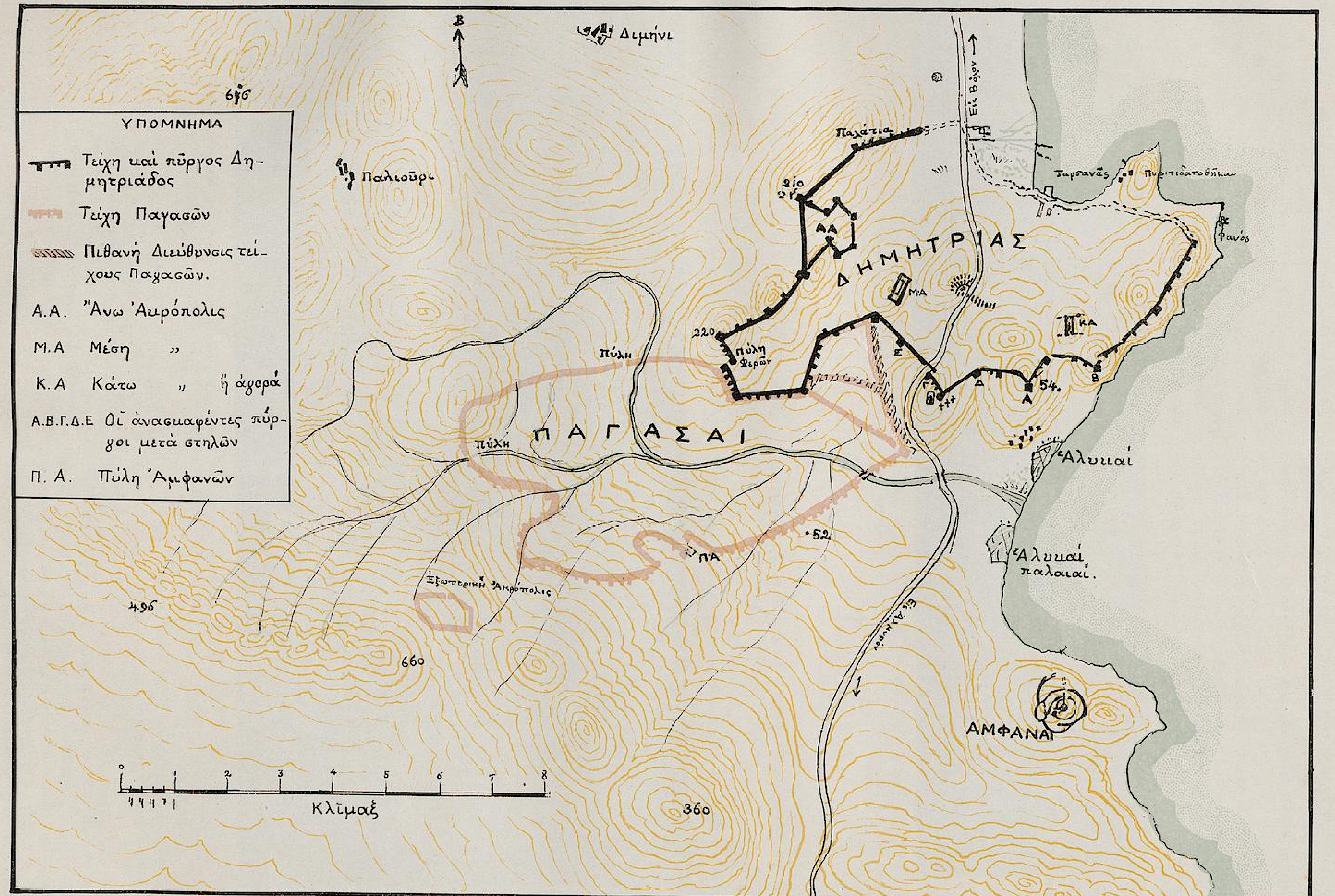
5) Διότι, ὡς ἐκτίθεμεν ἐν τοῖς κάτω ἐδαφ. 2, αἱ Παγασαὶ κατὰ τὴν προϊστορικὴν καὶ ἀρχαϊκὴν περίοδον ἔκειντο ὄντως τὰ πολλὰ ἐπὶ τῶν ταπεινοτέρων λόφων τοῦ χώρου, ὃν ὕστερον κατέλαβεν ἡ Δημητριάς.

6) A Tour through Greece II 87-88.

7) «Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα» 1807 Α΄ 442.

8) Βλ. ἄνω σελ. 23 σημ. 4· λέγει δὲ ὁ Μάγνης ἐν σελ. 41 τοῦ ἑαυτοῦ συγγράμματος «*εἶναι ἄπορον πῶς ὁ Στράβων* συμπεριέλαβε μεταξὺ τῶν ἀποτελεσασῶν πολιχνῶν τὴν ἐποίκησιν τῆς Δημητριάδος καὶ τὰς Παγασάς, τῶν ὁποίων ἡ περιφέρεια τῶν τειχῶν διαρκεῖ πεζῷ βαδίζοντι δύο ὥρας!»· καὶ σελ. 42 «τηλικούτων οὐσῶν τῶν Παγασῶν, πῶς ὁ Στράβων τὰς συγκαταλέγει μετὰ τῶν λοιπῶν πολιχνῶν; Φαίνεται ὅτι δὲν ἐπεσκέφθη αὐτὰς ἐπιτοπίως, ἀλλ᾽ ἀκοῇ ἔγραψεν».

Ἐτυπώθη τῇ 15· 11· 1914.

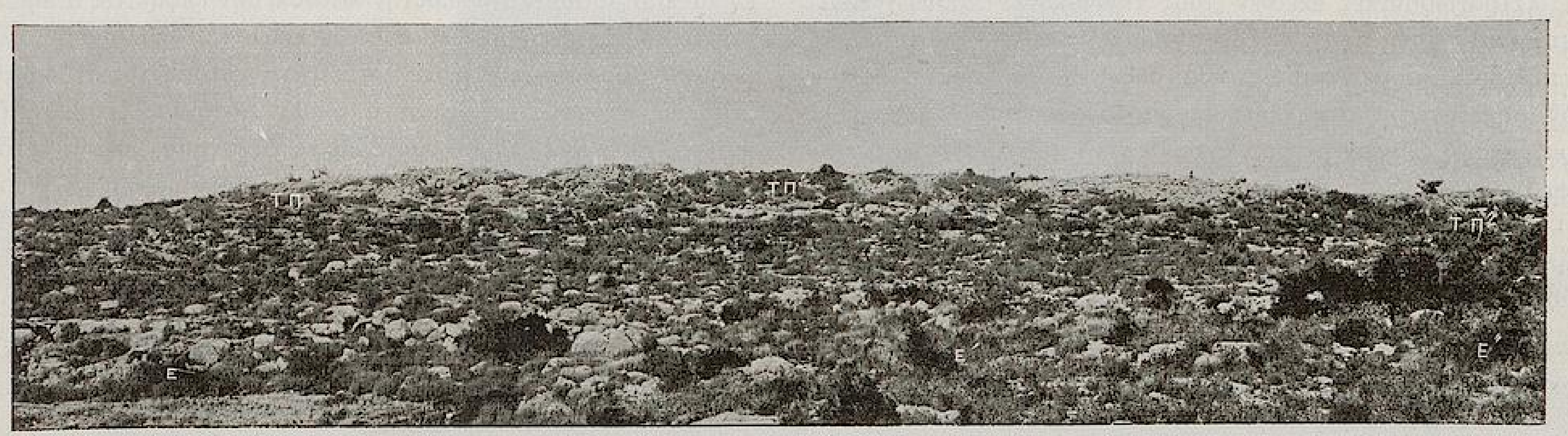

Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ· ΓΡΑΠΤΑΙ ΣΤΗΛΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ — ΠΑΓΑΣΩΝ

Πρόχειρον διάγραμμα τῶν ἀρχαίων πόλεων Δημητριάδος καὶ Φεραϊκῶν Παγασῶν
(συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1912).

«Πλὴν τοῦ περιβόλου τῶν μεγάλων τειχῶν τῆς πόλεως, . . . εὕρομεν ἔξω αὐτῶν κατὰ τὸ Νότιον αὐτῆς, δεξιὰ τῆς εἰς Ἁλμυρὸν ὁδοῦ παρὰ τὴν θέσιν Ἀλογοπάτι, *ἕτερον τεῖχος*, ἀνερχόμενον ἐκ τοῦ ἐκεῖθεν χειμάρρου [πρβ. ἄνω *εἰκ. 38· 39* τὸ Λ] ἐπὶ τὸν λόφον Νταμάρι [*εἰκ. 83· 84*] καὶ βαῖνον ἐκ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ Βορροδυσμικῶς [πρβ. ἄνω *εἰκ. 38· 39.* τὸ ΤΠ-ΤΠ″] πρὸς τὴν θέσιν 'ς τοῦ Μπελεγρίνου· τὰ ἴχνη αὐτοῦ ἐξαφανίζονται παρὰ τὸν χείμαρρον Λιγαρόρεμα [πρβ. ἄνω *εἰκ. 38· 39· 44* τὸ Λ΄] καὶ ἀναφαίνονται κατόπιν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους [*εἰκ. 89*], τοῦ κειμένου ὄπισθεν τῶν ταπεινοτέρων ὀρέων, ἐφ᾽ ὧν διέρχονται τὰ ἱστορικὰ τείχη τῆς πόλεως, καὶ δὴ ἀπέναντι τῆς κυρίας πύλης αὐτῆς πρὸς τὰς Φερὰς [πρβ. ἄνω *εἰκ. 44* τὸ ΤΠ-ΤΠ΄ καὶ βλ. *παρένθ. πίν. Ζ΄*]».

«Ὁ νέος οὗτος περίβολος χορηγεῖ ἔκτασιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Παγασῶν διπλασίαν σχεδὸν τῆς ἤδη γνωστῆς· ἐκτίσθησαν δὲ τὰ τείχη ταῦτα διὰ μικρῶν σχετικῶς λίθων [*εἰκ. 83· 84· 87*] κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον καὶ κεῖνται

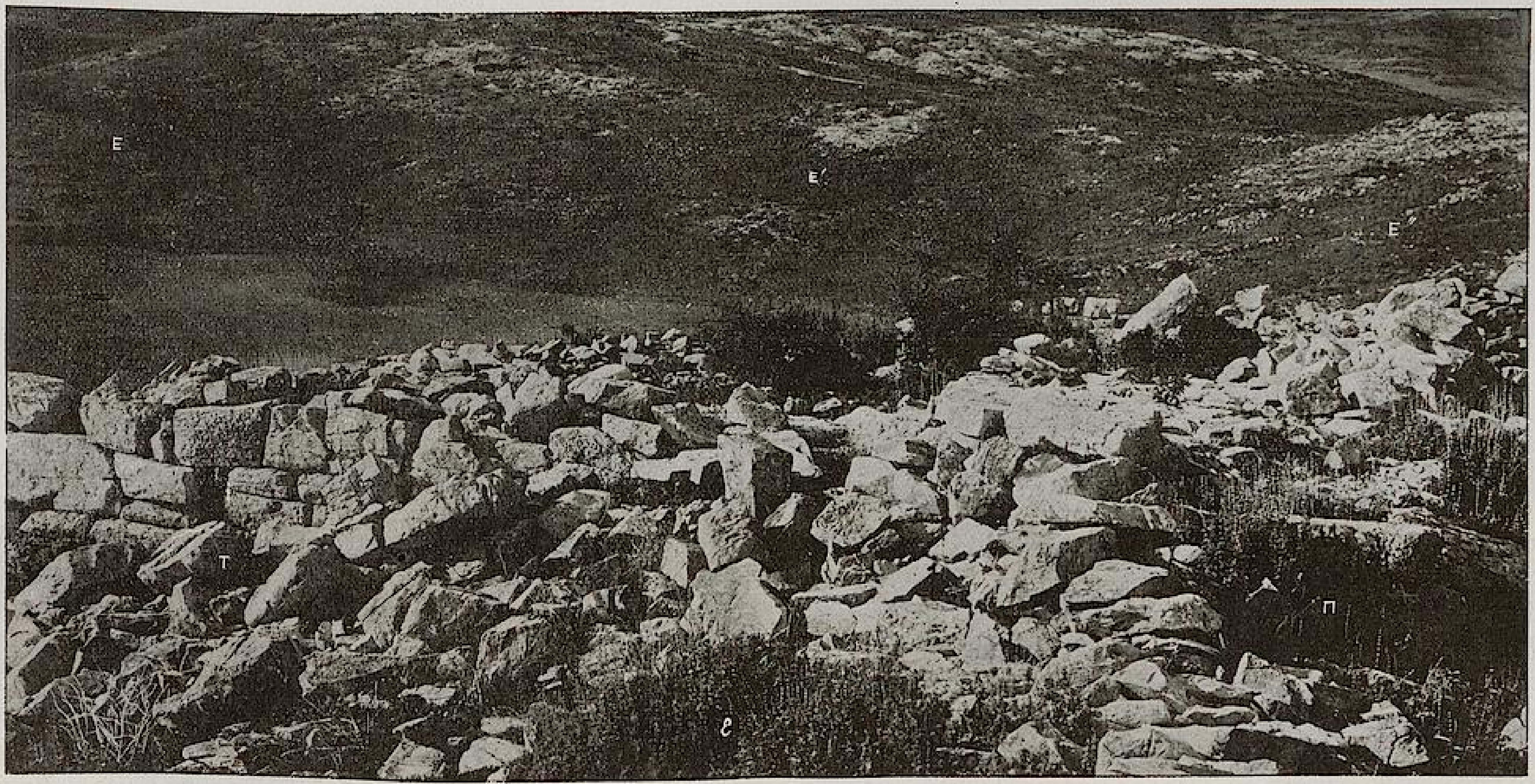

Εἰκὼν 83. Ἄποψις τοῦ Νοτανατολικοῦ τείχους τῶν Παγασῶν, ἐγγὺς τῆς μεγάλης πρὸς Ἀμφανὰς πύλης. **ΤΠ — ΤΠ΄ — ΤΠ΄΄** = ἡ διεύθυνσις τοῦ τείχους μετὰ τῶν πύργων· **Ε — Ε΄ — Ε΄΄** = τὰ ἔξω αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως.

νῦν εἰς ἀφανῆ ἐρείπια. Ἀντὶ πύργων φέρουσι προβλῆτας πυργοειδεῖς μικρούς, ἐπαναλαμβανομένους εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν ἀπ᾽ ἀλλήλων».

«Τὰ τείχη ταῦτα φαίνεται ὅτι ἦσαν προφυλακτήρια τοῦ κυρίου τείχους [1], ποιηθέντα πρὸ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, ἢ ὑπάρχοντα ἤδη κατὰ τὴν Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, εἰς ἣν ἀνήκουσι καί τινες τῶν ἐσωτερικῶν πύργων τῶν κυρίων τειχῶν [2]. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ κατ᾽ ἀρχὰς *τὸ διάγραμμα τῆς πόλεως* ὑπελογίσθη διὰ τῶν τειχῶν τούτων· κατόπιν ὅμως ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως, ἣν οὕτως ἐλάμβανεν ἡ πόλις, περιωρίσθη τοῦτο καὶ ἡ πόλις αὐτὴ εἰς τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ καταληφθέντος δι᾽ ἐκείνων χώρου [3]».

Τρία δ᾽ ἔτη μετὰ ταῦτα ἐξήτασα λεπτομερέστερον τὰ τείχη ἐκεῖνα καὶ εἶδον ὅτι ἀπήρτιζον ἱκανῶς *μεγάλην πόλιν*,

Εἰκὼν 84. Ἐρείπια τοῦ Ἀνατολικοῦ τείχους τῶν Παγασῶν ἐν θέσει *Νταμάρι* καὶ ὁ παρὰ τὴν πρὸς Ἀμφανὰς πύλην ἀμυντήριος πύργος. **Τ** = τὸ τεῖχος, χωροῦν πρὸς Νότον· **Π** = ἐρείπια τοῦ πύργου· **Ε — Ε΄ — Ε΄΄** = τὰ ἔσω τῆς πόλεως· **ε** = τὰ ἔξω αὐτῆς.

κτισθεῖσαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τῶν μέσων που καὶ ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος πιθανώτατα· ἔγραψα λοιπὸν περὶ αὐτῶν σαφέστερον ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* τοῦ 1912 213-218 τὰ ἑξῆς:

«Ἐκκινοῦντες ἐκ τοῦ μνημονευθέντος [ἄνω σελ. 32] τρίτου πύργου Νοτίως, καὶ ἀφίνοντες ἀριστερὰ τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἠλία καὶ τὴν εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτόν, συναντῶμεν μετ᾽ οὐ πολὺ ποτάμιον, καλούμενον Λιγαρόρεμα

[1]) Ἡ εἰκασία αὕτη ἀπεδείχθη διὰ τῶν κατόπιν ἐρευνῶν μου, περὶ ὧν λέγω μετ᾽ οὐ πολύ, ἐσφαλμένη, ἢ τοὐλάχιστον ἀπίθανος.

[2]) Οὐδεὶς τῶν πύργων τούτων ἀνήκει τῇ Ε΄, ἀλλὰ πάντες, οἱ μὴ ἐμφανῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου ποιηθέντες ἐν τῇ γενικῇ κτίσει τῆς Δημητριάδος, ἀνήκουσι τῇ Δ΄ πιθανώτατα π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ὡς λέγω κάτω ἐν ἐδαφ. *2*.

[3]) Καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐσφαλμένον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν χρόνων τῆς τειχοδομίας, ὡς λέγω κάτω εὐθύς.

[βλ. ἄνω *εἰκ. 38· 39* τὸ Α]· εὐθὺς ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης αὐτοῦ ἄρχεται τεῖχος, τὸ μὲν πρῶτον μὴ διακρινόμενον καλῶς [βλ. ἄνω *εἰκ. 38* τὸ ΤΠ-ΤΠ'], καθ' ὅσον δὲ ἀναβαίνομεν τὸ ὑπερκείμενον ὄρος, ἐμφανὲς καθιστάμενον [*εἰκ. 83· 84*]· ἐκ τοῦ ἐνταῦθα τέρματος αὐτοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι συνήπτετο μετὰ τοῦ τείχους τῶν λεγομένων Παγασῶν ἐγγύς που τοῦ τρίτου πύργου καὶ τοῦ λόφου Ἁγίου Ἠλία [βλ. ἄνω *εἰκ. 40* παρὰ τὸ ΙΤ καὶ *παρένθ. πίν.* Ζ'· πρβ. τὴν ἐνθάδε σημ. 3 καὶ κάτω σελ. 68 σημ. 4]».

«Προχωροῦντες ἐκεῖθεν πρὸς τὴν πρώτην κορυφὴν καὶ μετροῦντες δύο πύργους, συναντῶμεν ἴχνη ἀβέβαια πύλης ἢ πυλίδος· παράκειται ἐνταῦθα δεξιὰ ἱδρυμένον γεωδαιτικὸν σημεῖον τῆς στρατιωτικῆς χαρτογραφικῆς ὑπηρεσίας[1]· προχωρεῖ δ' ἐμφανέστερον ἐντεῦθεν τὸ τεῖχος ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὄρους [*εἰκ. 83· 84*]· μετροῦμεν ἐννέα ἔτι πύργους καὶ συναντῶμεν μεγάλην πύλην, ἣν κατὰ συνθήκην ὀνομάζομεν *πύλην Ἀμφανῶν*, διότι ἐντεῦθεν ἡ μετάβασις εἰς Ἀμφανὰς εἶναι βραχεῖα [*εἰκ. 85*]».

«Οἱ τρεῖς τελευταῖοι πύργοι διατηροῦνται ἄριστα· ἐποιήθησαν δέ, καθ' ἃ οἱ ἐσωτερικοὶ πύργοι τῶν λεγομένων Παγασῶν, ἤτοι τετράγωνοι, κενοὶ τὰ ἔνδον κατὰ τὸ διάκενον· δὲν ἐπεσκευάσθησαν δὲ οὐδέποτε οὔτε αὐτοὶ οὔτε τὸ τεῖχος οὐδαμοῦ, *ἀλλ'* εἶναι ἐπίτηδες ἀπὸ παλαιῶν χρόνων καὶ οἱ πύργοι πάντες μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρῶς κατεστραμμένοι καὶ τὸ τεῖχος διερρηγμένον καὶ κατερριμμένον [*εἰκ. 83* τὸ Π καὶ Τ· *εἰκ. 88*]».

«Ἀπὸ τῆς πύλης, ἔνθα παρετηρήσαμεν πολυγωνικὴν τοῦ τείχους διάταξιν κατὰ τὸν ἀρχαϊκώτερον ῥυθμόν [*εἰκ. 87*], ἐν ᾧ καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν κατασκευὴν ἐπικρατεῖ ὁ πρώιμος ἰσοδομικός, προχωρεῖ ἀείποτε ἐμφανές, ἀκολουθοῦν τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ ὄρους, τὸ τεῖχος· μετροῦντες τέσσαρας πύργους ἀπὸ τῆς πύλης, συναντῶμεν λατομίας πλακῶν, ἐν χρήσει νῦν, καὶ εὑρίσκομεν ἐπί τι διάστημα πεποιημένον τὸ τεῖχος ἐκ τοιούτων τοῦ τόπου πλακῶν [*εἰκὼν 87*]· ἐνταῦθα σῴζεται ἄριστα εἰς ὕψος $2.50^{μ}$., *ἀλλ'* ἔχει ποιηθῆ ἀμελέστερον καὶ παρέχει ἔμφασιν ἀρχαϊκήν, καθ' ἃ τὸ τῶν Ἀμφανῶν [*εἰκὼν 86*]».

«Μετὰ ἕνα ἔτι πύργον ἐντεῦθεν συναντῶμεν ἴχνη πυ-

Εἰκὼν 85. Ἡ μεγάλη πύλη τῶν ἀληθῶν Παγασῶν. Ε = εἴσοδος εἰς τὴν πόλιν· ε = ἔξοδος ἐξ αὐτῆς· **α - α'** = τὸ ἄνοιγμα τῆς πύλης, βυσθὲν ὑπὸ ποιμένων διὰ τοιχαρίου, ἵνα ποιηθῇ ἕρκος προβάτων ἢ αἰγῶν· **ΑΑ** = ἡ εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτός· **Α** = τὸ συνεχές, ὑπερκείμενον τῶν Ἀμφανῶν, ὄρος.

λίδος ἀβεβαίου, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἑτέρας λατομίας· ἐντεῦθεν βαίνει κυκλοτερῶς καθ' ὅλην τὴν Νοτίαν πλευρὰν τὸ τεῖχος καὶ στρέφεται ἐπὶ τοῦ ὄρους Δυσμικῶς [βλ. ἄνω *εἰκ. 38* τὸ ΤΠ'-ΤΠ''· *εἰκ. 39* τὸ ΤΠ· *εἰκ. 44* τὸ ΤΠ ἀριστερά]· μέχρι τῆς Νοτοδυσμικῆς γωνίας, ἔνθα τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ ὄρους, ἐμετρήσαμεν ἀπ' ἀρχῆς 27 πύργους».

«Νοτίως τοῦ σημείου τούτου καὶ ἔξω τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως προχωροῦντες περὶ τὰ $300^{μ}$., συναντῶμεν ἀπότομον βουνόν, ἔχοντα ἔμφασιν ἐξωτερικῆς ἀκροπόλεως [*εἰκὼν 88*], οἵα ἡ τῆς Μαντινείας καὶ ἄλλων ἀρχαίων πόλεων· ὄντως δὲ ὁ βουνὸς οὗτος ἔχει τειχισθῆ διὰ τείχους ἐκ πλακῶν κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν ῥυθμὸν τοῦ τῶν Ἀμφανῶν[2], *ἀλλ'* ἔχει οἰκτρῶς ἐρειπωθῆ [*εἰκ. 88*]».

«Ἀπὸ τοῦ $27^{ου}$ πύργου τῆς πόλεως τὸ τεῖχος παρετηρήσαμεν ὅτι προχωρεῖ Δυσμικῶς, Βορροδυσμικῶς καὶ Βορείως ἐπὶ μακρὸν μετὰ πύργων ὁμοίων, διατηρουμένων ἐνιαχοῦ πολὺ καλῶς, καί, διαβαῖνον πάλιν τὸ Λιγαρόρεμα ὑψηλά [βλ. ἄνω *εἰκ. 38· 39* τὸ Α' καὶ *εἰκ. 44· 89* τὸ Α], ἀνέρχεται πρὸς τὰς Παγασάς (= τὴν Δημητριάδα), καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ τεῖχος αὐτῶν κατὰ τὴν *Φεραϊκὴν πύλην* [βλ. ἄνω σελ. 40-41· *εἰκ. 40* καὶ *44* τὸ ΤΠ-ΤΠ'· *εἰκ. 89* τὸ ΤΠ-ΤΠ']· *ἀλλ'* ἀπὸ τοῦ $27^{ου}$ πύργου δὲν παρηκολούθησα αὐτὸ λεπτομερῶς, ἐπελθούσης τῆς νυκτός· εἶναι ὅμως ἐμφανὴς ἡ ὡς ἄνω ἐκτεθεῖσα διεύθυνσις αὐτοῦ, *μόνον δὲ ἡ κατόπιν συνένωσις αὐτοῦ, συμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς νεωτέρας πόλεως* [ἐνν. τῆς Δημητριάδος], *εἶναι ἀφανής*»[3].

[1]) Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ $1914^{ου}$ ἔτους, διερευνήσας ἐκ νέου τὰ τείχη ταῦτα, εἶδον ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχεν ἀφαιρεθῆ καὶ καταστραφῆ ὑπὸ ποιμένων, κυνηγῶν ἢ ὁμοίων.

[2]) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐρευνῶν βλ. *Πρακτικὰ* 1909 162-170· πρόσθες ὅτι πιθανῶς ἕνεκα τοῦ μυθολογουμένου οἰκιστοῦ τῶν Ἀμφανῶν *Κύκνου* ἐπωνομάσθη ποτὲ ἡ περὶ αὐτὰς χώρα *Κυκνῖτις*, ὡς συνάγομεν μετὰ τοῦ Meineke ἐκ Στεφ. τοῦ Βυζ. ἐν λ., ἀντλοῦντος ἐκ τοῦ *Πηλέως* τοῦ Σοφοκλέους.

[3]) Ἡ συνένωσις αὕτη κατὰ μὲν τὸ Ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν ἀληθῶν Παγασῶν φαίνεται ὅτι ἐτελεῖτο πρὸς τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἠλία, εὐθὺς ἔξω τοῦ τρίτου πύργου (βλ. ἄνω *εἰκ. 40* παρὰ τὸ ΙΤ), ἔνθα ὑπάρχουσιν ἴχνη τειχῶν, διήκοντα μέχρι τοῦ περιβόλου τοῦ ἐκκλησιδίου τούτου· ἡ λεπτομέρεια αὕτη δὲν ἐδηλώθη ἐν τῷ *παρενθ. πίν. Ζ'*, ἀλλ' ἕτεραι πιθαναὶ κατευθύνσεις τοῦ τείχους τῶν ἀληθῶν Παγασῶν· κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ $1914^{ου}$ ἔτους παρετήρησα ὅτι ἀπὸ τοῦ ποταμίου «Λιγαρόρεμα» ἐγγὺς τῆς ἀριστερᾶς αὐτοῦ

«Ἡ οὕτω σχηματιζομένη *πόλις* εἶναι *μεγάλη*, ὀλίγον ὑπολειπομένη κατ᾽ ἔκτασιν τῆς τῶν λεγομένων Παγασῶν· *ἀλλὰ* περιέργως οὔτε ἐντὸς αὐτῆς οὔτε ἐν τῇ ἀκροπόλει ὑπάρχουσιν ἐρείπια οἰκοδομημάτων· καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ θραύσματα ἀγγείων, ἐφ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον ἠδυνήθημεν νὰ ἐρευνήσωμεν μέρος τῆς ἔσω πόλεως, εἶναι σπάνια, μόλις παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμίου Λιγαρόρεμα, ἤτοι κατὰ τὸ ἐπίπεδον τῆς πόλεως, συναντώμενα, τοῦ λοιποῦ αὐτῆς ὄντος πετρώδους· *ἀλλ᾽* ἐπί τινων ὑψωμάτων παρετηρήσαμεν πτωχά τινα ἐρείπια ἀσημάντων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων[1]· κατὰ τὸ μὴ ὀφθὲν καλῶς τμῆμα τῆς ἔσω πόλεως δύνανται καὶ ἀναμένονται νὰ ὑπάρχωσι πλείονα ἀρχαῖα ἴχνη».

Εἰκὼν 86. Τμῆμα τοῦ Βορείου τείχους τῶν Ἀμφανῶν. Δεξιὰ ὁ βράχος «Σωρός», ἀποτελῶν τὴν ἀκρόπολιν· ἔμπροσθεν τὰ ἔξω τῆς πόλεως.

«Τὰ δὲ τείχη καὶ οἱ πύργοι ἐποιήθησαν ἐκ μικρῶν τὰ πολλὰ λίθων· τοὺς τεραστίους ἐκείνους λαξευτοὺς ὀγκολίθους, ὧν μεγάλην καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν παρετηρήσαμεν ἐν ταῖς λεγομέναις Παγασαῖς, δὲν συναντῶμεν ἐνταῦθα· *ῥυθμὸς* τῆς τειχοδομίας εἶναι μὲν ὁ *ἰσοδομικός, ἀλλ᾽* ἀρχαιοτέρου τύπου, συγγενοῦς τῷ πολυγωνικῷ, διότι προτιμῶνται οἱ πρὸς τὸ κυβικὸν κλίνοντες λίθοι [πρβ. *εἰκ. 84· 85· 87*], οὐχὶ οἱ *παραλληλεπίπεδοι*, οὐδὲ οἱ βραχεῖς τραπεζοειδεῖς· ἐνιαχοῦ ἀπηντήσαμεν, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω, αὐτόχρημα πολυγωνικὸν ῥυθμόν».

«Κατὰ ταῦτα οἱ *χρόνοι*, καθ᾽ οὓς ἐποιήθησαν τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης καὶ οἱ πύργοι, δὲν δύνανται νὰ εἶναι νεώτεροι τῶν ἀρχῶν που τῆς Δ′. π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· τοὐναντίον φαίνονται τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους που τῆς Ε′. π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος δυνάμενοι νὰ ἐξικνῶνται[2]· εἶναι ἄρα ταῦτα ἐμφανῶς καὶ ἀσφαλῶς *ἀρχαιότερα* τῶν τειχῶν τῶν λεγομένων Παγασῶν».

«Ἐνταῦθα ἐπέρχεται τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ τίς εἶναι ἡ πόλις αὕτη· φυσικωτάτην ἀπάντησιν εἰς τοῦτο παρέχομεν τὸ ὅτι *αὐταὶ εἶναι αἱ Φεραϊκαὶ Παγασαί*, ἤτοι ἡ ὑπὸ τῶν Φεραίων κατὰ τὸ τέρμα που τῆς Ε′ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος τειχισθεῖσα πόλις, ἡ οὖσα *ἐπίνειον* τῶν Φερῶν...[βλ. κάτω ἐδάφ. 2]».

Εἰκὼν 87. Τμῆμα τείχους τῶν ἀληθῶν Παγασῶν οὐ μακρὰν τῆς πύλης, καλῶς διατηρηθέν. **Ε—Ε′** = τὰ ἔσω τῆς πόλεως· ε—ε′ = τὰ ἔξω αὐτῆς.

«Τούτου δεκτοῦ γινομένου, ὑποχρεούμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἰσχυρὰ τείχη τῆς Βορειοτέρας πόλεως, *ἣν συνήθως καλοῦμεν Παγασάς*, ὡς ποιηθέντα κατὰ τὰς ἀρχάς που τῆς Γ′ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· τοῦτο δὲν ἀποκλείει βεβαίως ὁ ῥυθμὸς τῆς τειχοδομίας αὐτῶν, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον, ἐνισχύει τὴν τοιαύτην ἐκδοχήν· διότι ἡ ἰσχυροτάτη αὕτη δι᾽ ὀγκολίθων τειχοδομία, αἱ βαθεῖαι γωνιώσεις διὰ ποιήσεως πλαισίου ἐπὶ τῶν γωνιαίων λίθων τῶν πύργων καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ [βλ. ἄνω σελ. 12-13], μηνύουσιν ὅτι τὰ κτίσματα *ἀνήκουσι τοῖς πρώτοις χρόνοις τῶν Διαδόχων*».

«Οὕτω φαίνεται λυόμενον ὁριστικῶς τὸ ζήτημα, ὅπερ διὰ τῶν ἐμῶν ἀνασκαφῶν τὸ πρῶτον ἀνακινηθέν, ἐνισχύθη καὶ ἐπεξετάθη ὑπὸ τοῦ Beloch [βλ. ἄνω σελ. 64] ..., κατα-

ὄχθης διαφαίνεται μόλις τεῖχος ἐν τῇ πεδιάδι, βαῖνον κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς τὴν παραλίαν καὶ καταλῆγον ἐγγύς που τῆς νῦν μεγάλης ἀποθήκης Ἁλυκῶν (ἣν βλ. ἄνω ἐν *εἰκ. 75* τὸ Π καὶ *εἰκ. 78* τὸ Π′). Ὁ βραχίων οὗτος, ἔχων ἔμφασιν *μακροῦ τείχους*, φαίνεται ὢν συμπλήρωμα ὑστέρου τειχισμοῦ τῆς πόλεως τῶν Παγασῶν πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης· ἴσως καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β′, περὶ οὗ διαμαρτύρεται ὁ Δημοσθένης ἐν *α′* 9 13· εὐρύτερον περὶ τῶν ζητημάτων τούτων διαλαμβάνομεν ἐν τοῖς κάτω, ἐδαφ. *2*. Κατὰ δὲ τὸ Βορρανατολικὸν τμῆμα τῶν τειχῶν τῶν ἀληθῶν Παγασῶν *συμπίπτουσιν* ὄντως ἐφ᾽ ἱκανὸν διάστημα τὰ τείχη τῆς ἀληθοῦς Δημητριάδος ἐπὶ τῶν προηγουμένων, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 40-41 καὶ ἐδηλώσαμεν ἐν *παρενθ. πίν. Ζ′*.

[1]) Τοῦτο ἑρμηνεύεται διὰ τῆς ἐμπορικῆς χρήσεως τῆς πόλεως ὡς ἐπινείου τῶν Φερῶν, καὶ δὴ ὡς δουλεμπορίου καὶ σιτεμπορίου, ὡς ἀναγράφομεν κάτω ἐν ἐδαφ. *2*.

[2]) Δύνανται καί τι ὑπὲρ τὰ μέσα τῆς Ε′ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος νὰ ἐξικνῶνται, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ περιγραφομένου καὶ εἰκονιζομένου ἄνω ῥυθμοῦ τῆς τειχοδομίας.

λήξαντος εἰς τὸ συμπέρασμα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πλινίου, ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Γορίτσας ἀρχαῖον πόλισμα δὲν εἶναι ἡ Δημητριάς, *ἀλλ' ὅτι τὰς Παγασὰς συνοικίσας ὁ Δημήτριος μετωνόμασε Δημητριάδα*».

«Ἀλλ', ὡς εἶναι ἐμφανὲς ἐκ τῶν εἰρημένων, οὐδὲ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Beloch καὶ τοῦ Πλινίου ἔτυχε τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀκριβοῦς· διότι ὁ Δημήτριος ***δὲν μετωνόμασε*** τὰς Παγασάς, ***ἀλλ' ἔκτισε*** νέαν μεγάλην πόλιν Βορείως αὐτῶν καὶ ἰσχυρότατα ἐτείχισεν αὐτήν, καταστήσας *ἐπώνυμον* ἑαυτοῦ καὶ ἀντίπαλον τῆς Ἀλεξανδρείας, Λυσιμαχείας, Ἀντιοχείας, Σελευκείας κττ., ὀνομάσας αὐτὴν κατὰ τὸ σύστημα ἐκείνων *Δημητριάδα*».

«Κατὰ ταῦτα ἐπανέρχεται ἐν ἰσχύι ἡ πληροφορία τοῦ Στράβωνος, ἐν ᾧ ἡ τοῦ Πλινίου, μεθ' ὅλην τὴν ἐνίσχυσιν ὑπὸ τοῦ Beloch [1] ἐξαρθεῖσα ἐπί τι εἰς λάμψιν, μεταβαίνει πάλιν εἰς τὸ πρότερον αὐτῆς σκότος, εἰς ὃ τέως εἶχεν ἀπορριφθῇ· ἡ δὲ πρὸς τὸν γεωγράφον πίστις ἐνισχύεται πολλῷ μᾶλλον ἐντεῦθεν, *προκειμένων δύο πόλεων*» [2].

«Λέγει δῆλον ὅτι ὁ Στράβων Θ΄ 436 15 '*ἔκτισε* δὲ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς *ἐπώνυμον ἑαυτοῦ* τὴν Δημητριάδα *μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν* ***ἐπὶ θαλάττῃ*** [3], τὰς *πλησίον* πολίχνας εἰς αὐτὴν συνοικίσας Νήλειάν τε καὶ Παγασὰς καὶ Ὀρμένιον, ἔτι δὲ Ῥιζοῦντα Σηπιάδα Ὀλιζῶνα Βοίβην Ἰωλκόν, αἳ δὴ νῦν εἰσι κῶμαι τῆς Δημητριάδος'. Αἱ ἀληθεῖς Παγασαί, περὶ ὧν προείπομεν, ὄντως *δὲν εἶναι ἐπὶ θαλάττῃ*, ἀλλ' ἀπέχει τὸ Νοτιώτατον αὐτῶν τέρμα τοῦ τείχους περὶ τὸ ½ χιλιόμετρον ἀπὸ τῆς ἀκτῆς» [4].

«Οὕτως ἀποκαθισταμένης τῆς ἀληθοῦς ***Δημητριάδος,*** αἱ ***Παγασαὶ*** μετατίθενται εἰς τὴν ἄνω εὑρεθεῖσαν ἄγνωστον πόλιν . . . . ἀποδεικνύεται δὲ οὕτω καὶ ἡ πρότερον ὑπ' ἐμοῦ τε καὶ ἄλλων ἐξενεχθεῖσα γνώμη περὶ τῆς ***Ἰωλκοῦ,*** ὅτι κεῖται ἐπὶ τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου, ἀληθής, καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἄριστα ἐνισχυομένη . . . ».

Τὰ δὲ λοιπὰ χωρία τοῦ Στράβωνος, τὰ ἔχοντα *τοπογραφικὰ* γνωρίσματα, συμβιβάζονταί τινα νῦν ἄριστα πρὸς τοὺς τόπους, μεταβάλλοντα καὶ ἐπανορθοῦντα πλεῖστα τῶν

Εἰκὼν 88. Τὸ τέρμα τοῦ Νοτίου τείχους καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἀκρόπολις τῶν ἀληθῶν Παγασῶν. **Τ—Τ΄—Τ΄΄**=ἡ διεύθυνσις τοῦ τείχους, *λίαν κατεστραμμένου* ἐνταῦθα· Π=ἐρείπια πύργου· **Λ—Λ΄**=σημεριναὶ λατομίαι πλακῶν σχιστολίθου· **Α—Α΄**=ἡ ἐξωτερικὴ ἀκρόπολις.

ἄχρι τοῦδε κοινῶς καὶ ἀνακριβῶς παραδεδεγμένων· λέγει δῆλον ὅτι ὁ γεωγράφος ἔ. ἀ. «ἐπίνειον δὲ τῶν Φερῶν *Παγασαί*, διέχον ἐνενήκοντα σταδίους αὐτῶν, *Ἰωλκοῦ δὲ εἴκοσιν*»· καὶ περαιτέρω «τῆς δὲ *Δημητριάδος ἑπτὰ σταδίους* ὑπέρκειται τῆς θαλάττης *Ἰωλκός*»· ὄντως δὲ ἡ ἀπὸ τῆς νῦν Μπουρμπλήθρας (βλ. *παρένθ. πίν.* Η΄) μέχρι τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου ἀπόστασις ἐπὶ τῆς πεδιάδος καὶ τῆς νῦν ἁμαξιτοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἑπτὰ σταδίων, ἢ μέτρων περίπου 1300· ἡ δ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου διὰ τῆς νῦν προχείρου ἁμαξιτοῦ εἰς τὰς μνημονευθείσας λατομίας πλακῶν σχιστολίθου ἐγγὺς τῆς πρὸς Ἀμφανὰς πύλης τῶν ἀληθῶν Παγασῶν (βλ. ἄνω σελ. 66 καὶ *εἰκ. 88)* ἀπόστασις εἶναι 2300μ. περίπου, ἤτοι ἐν ὅλῳ 3600μ., ἢ εἴκοσι σταδίων, ἡ ὅλη ἀπὸ τῆς Ἰωλκοῦ εἰς Παγασὰς ἀπόστασις· ἐπίσης ἡ ἀπὸ τοῦ

---

[1]) Λεπτομερεστέραν πραγματείαν περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Beloch ἔγραψα καὶ ἔδωκα πρὸς δημοσίευσιν ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1914.

[2]) Δύο ὄντως πόλεις ἀριθμεῖ ἐνταῦθα ὁ *Πτολεμαῖος* ἐν Γ΄ 13 17 «Φθιώτιδος ἐν τῷ Πελασγικῷ (=Παγασιτικῷ) κόλπῳ *Παγασαί, Δημητριάς* (ἐνν. πόλεις)» κατὰ τὴν Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα· ἀνακριβῶς ὅμως λογίζεται αὐτὰς τῆς (Ἀχαϊκῆς) Φθιώτιδος, πρὸς ἣν εἶναι ὁμολογουμένως ὅμοροι.

[3]) Πρβ. *ad mare* περὶ τῆς Δημητριάδος ἐπίσης λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Λιβίου 28 5 2· ἐντεῦθεν Στέφ. ὁ Βυζάντ., ἐπεκτείνας καὶ διαστρέψας τὰ παρὰ Στράβωνι («ἡ δ' Ἰωλκὸς *κατέσκαπται* μὲν ἐκ παλαιοῦ»), λέγει: «Δημητριάς· πόλις Θεσσαλίας, ἀπὸ Δημητρίου βασιλεύσαντος, ὃς καὶ τὰς ὑπὸ τὸ Πήλιον πόλεις *κατέσκαψε*· κεῖται δὲ πρὸς τῷ Παγασιτικῷ κόλπῳ ἐν μέσῳ Νηλείας καὶ Παγασῶν»· ἐννοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημήτριος δὲν κατέσκαψεν, ἀλλὰ συνῴκισε τὰς πόλεις ταύτας, αἵτινες λόγῳ τοῦ συνοικισμοῦ κατήντησαν κῶμαι.

[4]) Τὸ Ἀνατολικὸν τέρμα τοῦ τείχους παρὰ τὸ Λιγαρόρεμα, ἔνθα τὸ πρῶτον διεκρίναμεν τὸν περίβολον καὶ ἴχνη ἀρχαίας γεφύρας, ἀπέχει ἀπὸ τῆς ἀκτῆς περὶ τὰ 500 μ. ἐπίσης· ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι οὐχὶ λίαν εὐλίμενος ὁ κόλπος· φαίνεται ὅτι διὰ τοῦ μνημονευθέντος ἄνω σελ. 66 σημ. 3 μακροῦ τείχους ἔφθανεν εἰς τὴν παραλίαν ἡ πόλις καὶ εἶχε δύο λιμένας κλειστοὺς δι' ὄγκων ἄμμου ἑκατέρωθεν τοῦ εἴσπλου πρὸς τὰ ἔξω αὐτῶν, οἷος ἦτο ὁ καὶ νῦν διακρινόμενος τῆς Κορίνθου (βλ. *Πρακτικὰ* 1908 202· *Μηνιαῖον Παράρτημα ἐφημερ.* «*Ἀθῆναι*» 1908 Φεβρ. σελ. 14· *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 63-65) καὶ ἄλλων πόλεων· τὴν θέσιν τῶν λιμένων τούτων κατέλαβον νῦν αἱ Ἁλυ-

μέσου τῶν Παγασῶν, εἴτε διὰ τῆς εἰς Σέσκλον ἀτραποῦ, εἴτε διὰ Μπουρπλήθρας - Λατομείου μέχρι Βελεστίνου ἀπόστασις, δὲν ὑπερβαίνει τὰ 17 χλμ., ἤτοι τοὺς ἐνενήκοντα σταδίους.

Ὅτι δὲ «*ὑπέρκειται τῆς θαλάττης τῆς Δημητριάδος*» ἡ Ἰωλκός, εἶναι ἐμφανές (βλ. *παρένθ. πίν.* Η΄)· διότι τὸ Κάστρον τοῦ Βόλου ἀποτελεῖ τὸν μόνον σημαντικῶς ὑψηλὸν καὶ εὐρὺν λόφον κατὰ τὴν παράλιον πεδιάδα, ἐγγὺς τοῦ Βορείου λιμένος τῆς ἀληθοῦς Δημητριάδος, καὶ ἄλλως συμβιβάζεται πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ἐν ᾧ ἡ παραδοχὴ τοῦ παρὰ τὸ Διμήνι λόφου, ἔνθα κεῖται ὁ γνωστὸς νεολιθικὸς συνοικισμὸς καὶ οἱ μυκηναῖοι τάφοι, ὡς Ἰωλκοῦ, προσκρούει πρὸς πάσας[1]· τοὐναντίον ἡ ὑπό τινων ἀρχαιολόγων προταθεῖσα θέσις τῆς Ἰωλκοῦ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας οὐδὲ ἀναιρέσεως δύναται νὰ ἀξιωθῇ, ὡς τελείως ἀστήρικτος καὶ μηδένα νοῦν ἔχουσα· διότι καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ὑπὸ τοῦ Στράβωνος «*πλησίον δὲ τῆς Δημητριάδος ὁ Ἄναυρος ῥεῖ· καλεῖται δὲ καὶ [ὁ]*[3] *συνεχὴς αἰγιαλὸς Ἰωλκὸς*» ἑρμηνεύονται ἄριστα, θεωρουμένου ὡς ***Ἀναύρου*** μὲν τοῦ νῦν μεγάλου χειμάρρου *Ξεριᾶ*, πηγάζοντος ἐκ τῶν παρὰ τὴν «Λέστιανην» τόπων τοῦ Πηλίου (βλ. *Πρακτικὰ* 1911 292-294), ἔχοντος ἐξάωρον ῥοῦν καὶ ἐκβάλλοντος ἐγγύτατα τῆς Μπουρπλήθρας, ὄντος δὲ τούτων ἕνεκα τῶν λόγων τοῦ σημαντικωτάτου καὶ μεγίστου τῶν κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ Πηλίου χειμάρρων[4], ὡς *συνεχοῦς δ' αἰγιαλοῦ* τῆς ἀπὸ τῆς Ἰωλκοῦ μέχρι τῶν Νοτίων κρασπέδων τοῦ βουνοῦ Γορίτσας, ἔνθα ἀκριβῶς κεῖται νῦν ὁ Βόλος (βλ. *παρένθ. πίν.* Η΄), πεδινῆς παραλίας, καθ' ἣν καὶ τάφοι γεωμετρικοὶ καὶ ἱστορικῶν χρόνων ἀνευρίσκονται ἐν τῇ θεμελιώσει τῶν ἑκάστοτε κτιζομένων οἰκιῶν.

Εἰκὼν 89. Ἄποψις τοῦ ἐπὶ τοῦ κωνικοῦ μονήρους ὄρους Βορείου τείχους τῶν Παγασῶν. **ΤΠ-ΤΠ΄-ΤΠ΄΄**=ἡ διεύθυνσις τοῦ τείχους ἐκ τῆς πεδιάδος πρὸς τὸ ὄρος· **Λ**=τὸ Λιγαρόρεμα· **Ε**=τὰ ἔξω τῆς πόλεως· **ε**=τὰ ἔσω αὐτῆς, ὀλίγον ἀφιστάμενα τῶν κατὰ τὴν Φεραϊκὴν πύλην τειχῶν τῆς Δημητριάδος.

Κατὰ ταῦτα ὅμως ἀκριβῶς μὲν εἰπεῖν ἡ Δημητριὰς κεῖται *μεταξὺ Ἰωλκοῦ καὶ Παγασῶν· ἀλλ'* ὁ Στράβων, θεωρῶν τὴν Ἰωλκὸν ἐκ παλαιοῦ κατεσκαμμένην καὶ κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους ἄσημον καὶ ἀτείχιστον πολισμάτιον ὀλιγίστων κατοίκων οὖσαν, ἤτοι σχεδὸν τοπωνυμίαν ἁπλῆν[2], καθώρισε τὴν θέσιν τῆς Δημητριάδος μεταξὺ δύο σημαντικωτέρων καὶ τοὐλάχιστον εὐδιακρίτων, ὡς τετειχισμένων, πλησιοχώρων πόλεων· κατὰ ταῦτα *Νήλεια* θὰ ἦτο ἡ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας μικρὰ πόλις.

Ἀλλ' ἡ παραδοχὴ ταύτης οὕτως ἀντίκειται πρὸς ἕτερον χωρίον τοῦ Στράβωνος ἐν Θ΄ 438 18, ἔνθα λέγει: «τὸ μὲν οὖν *Ὀρμένιον* ἀπέχει τῆς Δημητριάδος *πεζῇ* σταδίους ἑπτὰ

καί (βλ. *παρενθ. πίν.* Α΄ Ζ΄ καὶ Η΄)· θὰ μετεχειρίσθησαν δὲ κατόπιν αὐτοὺς ἀναμφιβόλως καὶ οἱ Δημητριεῖς ὡς *ἐξωτερικὸν* ἢ *πολεμικὸν* λιμένα· βλ. κάτω ἐδάφ. *3*.

[1]) Ὁ λόφος οὗτος καὶ περαιτέρω οἱ ἐν Λατομείῳ καὶ Σέσκλῳ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ θὰ ἐκαλοῦντο ***Αἰσωνία*** ὑπὸ τῶν Ἰωλκίων καὶ Δημητριέων, ὡς τοπωνυμικὴ παλαιὰ ἀνάμνησις· περὶ τῆς Αἰσωνίας βλ. Hirschfeld ἐν Pauly[2] R.E. I 1086.

[2]) Περαιτέρω καλεῖ αὐτὴν *Ἰωλκοῦ τόπον* περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς βλ. *Πρακτικὰ* 1909 155-162 καὶ *Staehlin* ἐν Pauly[2] R. E. λ. *Ἰωλκός*· ἔγραψε δ' ἐφέτος καὶ ὁ Dr. Antonin Polák πραγματείαν βοημιστὶ *O poloze Iolku*, δι' ἧς φαίνεται (διότι οὐδὲν ἐκ τῶν γραφομένων ἠδυνήθην νὰ κατανοήσω, μόνον δ' ἐκ τοῦ ἐν τέλει τῆς πραγματείας αὐτοῦ ὁμοιώματος τοπογραφικοῦ χάρτου εἰκάζω) πειρώμενος νὰ ἀποδείξῃ ὅτι *Ἰωλκὸς* ἦτο οὐχὶ τὸ Κάστρον τοῦ Βόλου, ἀλλ' οἱ κατὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν τῆς ἀληθοῦς Δημητριάδος προϊστορικοὶ συνοικισμοί, περὶ ὧν βλ. κάτω ἐδάφ. *2*.

[3]) Προσετέθη ὑπ' ἐμοῦ τὸ ἄρθρον· θὰ ἦτό ποτε ΟϹΥΝΕΧΗϹ καὶ τὸ Ο συνεχύθη μετὰ τοῦ Ϲ· νοητέον δὲ ὅτι ὁ *συνεχὴς τῇ Ἰωλκῷ* αἰγιαλὸς καλεῖται ἐπίσης *Ἰωλκός*· καὶ ὁ Λίβιος, λέγων ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τῷ 169 π. Χρ. praetervecti ad Jolcon classem appulerunt (44 12) καὶ περαιτέρω (44 13) ὅτι ὁ στόλος οὗτος ἐναυλόχει ἐν Ἰωλκῷ, classem Jolci stare, νοεῖ βεβαίως τὸν αἰγιαλὸν τοῦτον, τὸν νῦν Δυσμικὸν ἢ ἐσώτατον λιμένα τοῦ Βόλου.

[4]) Ὁ ῥοῦς τοῦ Ξεριᾶ φαίνεται ὅτι μετεβάλλετο, τρεπόμενος ἐνίοτε καὶ πρὸς τὰ Δυσμικὰ τοῦ Κάστρου, ὁπόθεν νῦν διέρχεται ἕτερος χείμαρρος, τὸ «Μέγα Ῥέμα» Μακρυνίτσης καλούμενον, ἢ «Κραυσίνδων» ὑπὸ τῶν λογίων τοῦ τόπου. Πρὸ 50 ἐτῶν, καθ' ἃ διηγοῦνται οἱ γέροντες πάροικοι ἐνταῦθα, διήρχετο μετὰ τοῦ Μεγάλου Ῥεύματος ἐντεῦθεν καὶ ὁ Ξεριᾶς ὄντως, ὅπερ πιστοποιεῖ καὶ ἡ διαφαινομένη παλαιὰ κοίτη αὐτοῦ πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο· κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σιμωνίδου εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ξεριᾶς διήρχετο ὁμοίως διὰ τῶν Δυσμικῶν κρασπέδων τοῦ λόφου τῆς Ἰωλκοῦ· *ἀλλ'* ἡ σημερινὴ θέσις αὐτοῦ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν παρὰ Στράβωνι· τούτου δὲ τοῦ «Ξεριᾶ» ἡ διάβασις, ἣ καὶ νῦν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐπικίνδυνος μετὰ ῥαγδαίαν βροχήν, μυθολογεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος· σημειωτέον δὲ ὅτι *ἄναυρος* σημαίνει τὸν χείμαρρον· οὕτω δέονται ἐπανορθώσεως ἱκανὰ τῶν παρὰ Hirschfeld ἔ. ἀ. I 2075 καὶ Staehlin ἔ. ἀ., οἵτινες συγχέουσι τὸν Ξεριᾶν πρὸς τὸ Μέγα Ῥέμα.

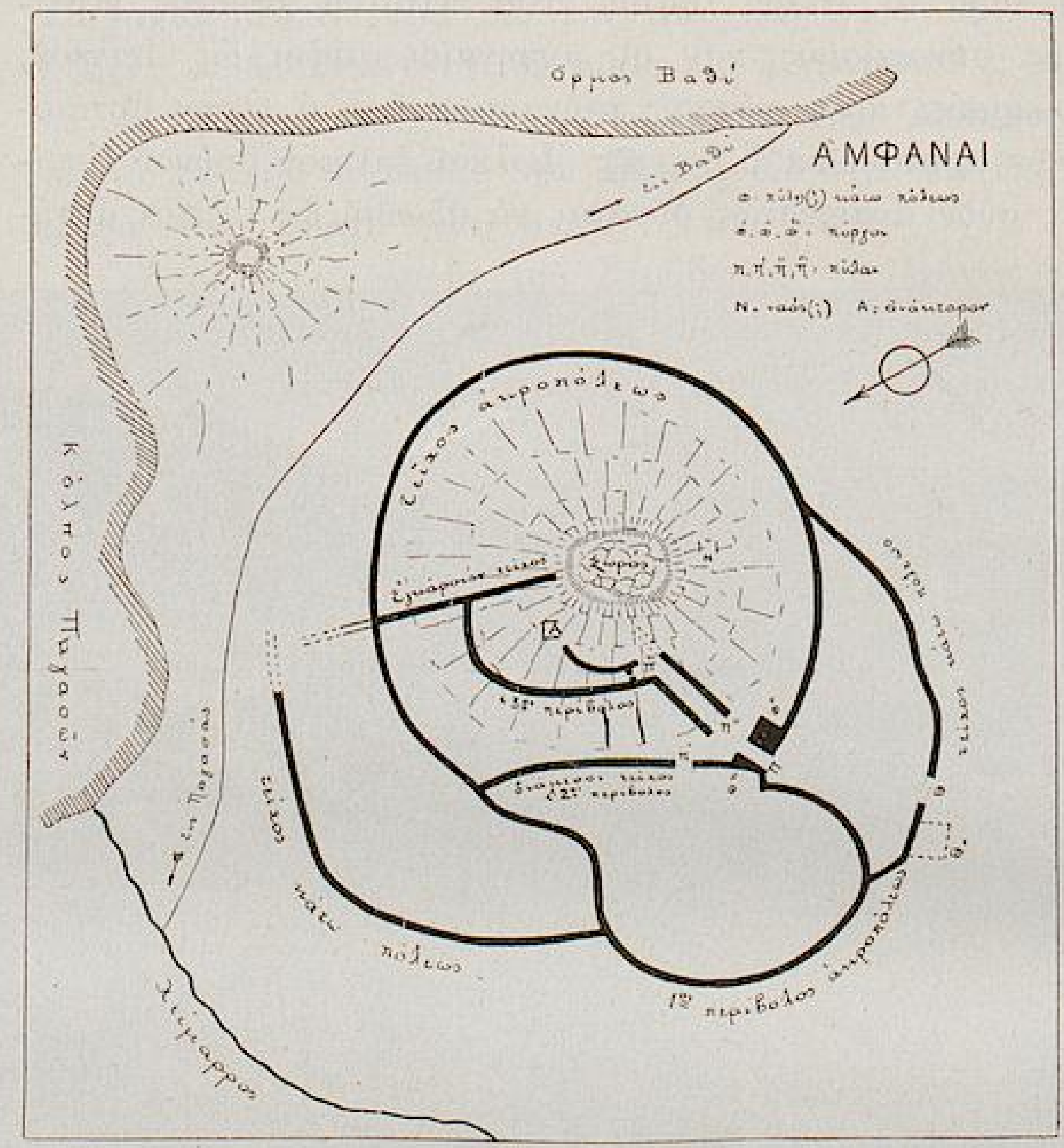
καὶ εἴκοσιν, ὁ δὲ τῆς Ἰωλκοῦ τόπος, *ἐν ὁδῷ κείμενος*, τῆς μὲν Δημητριάδος ἑπτὰ σταδίους διέστηκε, *τοῦ δὲ Ὀρμενίου τοὺς λοιποὺς σταδίους εἴκοσι*»· κατὰ ταῦτα ἠδύνατό τις καὶ διὰ θαλάσσης νὰ μεταβῇ ἐκ Δημητριάδος εἰς τὸ Ὀρμένιον, συντομώτερον ἴσως, ἂν δὲ μετέβαινε πεζῇ, θὰ διήρχετο δι' Ἰωλκοῦ· πρὸς ταῦτα πάντα καὶ τὴν ἐξ Ἰωλκοῦ ἀπόστασιν τῶν εἴκοσι σταδίων, ἤτοι $3\frac{1}{2}$-4 χλμ., ἀνταποκρίνεται μόνον ἡ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας ἀρχαία πόλις.

Ἐκεῖ ἄρα κατὰ τὸν Στράβωνα ἔκειτο τὸ *Ὀρμένιον*· ἀλλ', ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, διὰ τί ὁ γεωγράφος ὥρισε τὴν Δημητριάδα κτισθεῖσαν μεταξὺ *Νηλείας* καὶ *Παγασῶν*, οὐχὶ δὲ μεταξὺ *Ἰωλκοῦ* καὶ Παγασῶν, ἢ τοὐλάχιστον μεταξὺ *Ὀρμενίου* καὶ Παγασῶν, ἤτοι τόπων εἰς τὴν ὁρισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπόστασιν τῶν ἑπτὰ ἢ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ σταδίων ἀπεχόντων ἀπὸ τῆς Δημητριάδος; μὴ ἴσως καὶ τὸ Ὀρμένιον ἦτο κατεσκαμμένον, ἢ τόπος ἁπλοῦς, ὡς ἡ Ἰωλκός; Ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν εἶπε, τοὐναντίον δὲ συναριθμεῖ τὸ *Ὀρμένιον* (ὡς καὶ τὴν Ἰωλκὸν) μετὰ τῶν πόλεων, ἐξ ὧν συνῳκίσθη ἡ Δημητριάς, καὶ προσθέτει ὅτι κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους διετηρεῖτο, καλούμενον *Ὀρμίνιον*, καὶ ἀπαρτίζον μίαν τῶν περιοικίδων τῆς Δημητριάδος[1], οἵαν καὶ ἡ Ἰωλκὸς αὐτή.

Ἐν ἑτέρῳ ὅμως χωρίῳ, ὅπερ παρατίθεμεν ἐν τῇ ἀκολούθῳ σημειώσει, ὁ Στράβων ὑποδηλοῖ τὴν θέσιν τοῦ Ὀρμενίου πλησίον που τῆς Βοιβηΐδος λίμνης· ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι οὐδὲ αὐτὸς εἶχε ἀσφαλῆ τινα γνῶσιν περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ, μὴ διασαφήσας τὰς ἑαυτοῦ πηγὰς καὶ ἀνακοινώσας μόνον διαφορὰν τινα προφορᾶς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ χρόνοις, ἣν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὕποπτον, ἢ τοὐλάχιστον ἀμφίβολον· φαίνεται δὲ πιθανώτατον ὅτι ἡ ἀβεβαιότης αὕτη τοῦ γεωγράφου ὀφείλεται τῷ ἐν τῷ Ὁμηρικῷ Καταλόγῳ τῶν νεῶν παρατηρηθέντι ὑφ' ἡμῶν χάσματι, περὶ οὗ λέγομεν εὐρύτερον κάτω ἐν ἐδαφ. 2.

Τὰ ἀπορήματα ὅμως ταῦτα αἴρονται, ἐὰν ὑπολάβωμεν ὅτι παρὰ Στράβωνι ὑπόκειται ἐναλλαγή τις ἐν τῇ θέσει τῶν ὀνομάτων *Νήλεια* καὶ *Ὀρμένιον* ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ, ἑρμηνευομένη ἄλλως τε καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ γεωγράφος ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν κατὰ τὴν Θεσσαλίαν ἤντλησεν ἐκ πολλῶν ἄλλων πηγῶν, μάλιστα ἐκ τοῦ *Ἀρτεμιδώρου, Δημητρίου, Ἱερωνύμου*, μὴ ἐπισκεψάμενος, ἢ τοὐλάχιστον μὴ διερευνήσας λεπτομερῶς τὴν χώραν ταύτην αὐτός[2]· διότι τὸ Ὀρμένιον ἀναφέρεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ μετέπειτα ὡς σημαντικὴ πόλις τῆς μυκηναίας λεγομένης περιόδου, ἐν ἁπάσῃ δὲ τῇ ὑπὸ τῷ Πηλίῳ παρὰ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον χώρᾳ εὕρομεν διὰ καθαρῶς πολυγωνικῶν[3], ἰσχυρῶν καὶ εὐδιακρίτων τειχῶν ἀρχαίαν τετειχισμένην ἀξιόλογον πόλιν τὴν ὀλίγον ὑπὲρ τὰ νῦν Λεχώνια, ἐν θέσει Νεβεστίκη κειμένην, ἧς ὑπέρκειται ἑτέρα ἱστορικῆς περιόδου[4], ἀκριβῶς ἡ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου συνοικισθεῖσα εἰς τὴν Δημητριάδα.

Οὕτω λοιπὸν νομίζομεν ὅτι ***Νήλεια*** μὲν εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας μικρὰ πόλις, ***Ὀρμένιον*** δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ λόφου Νεβεστίκη· τὰς δὲ ***Ἀμφανάς,*** ὧν ἡ θέσις ἐξ ἄλλων πηγῶν εἶναι βεβαία[5] καὶ τὰ τείχη εὐδιάκριτα *(εἰκὼν 90)*,

Εἰκὼν 90. Πρόχειρον διάγραμμα τῆς θέσεως καὶ τριπλοῦ περιβόλου ἀρχαϊκῶν τειχῶν τῶν *Ἀμφανῶν*.

---

¹) Θ΄ 438 18 «τὸ μὲν οὖν Ὀρμένιον νῦν Ὀρμίνιον καλεῖται, *ἔστι δ' ὑπὸ τῷ Πηλίῳ κώμη κατὰ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον* τῶν συνῳκισμένων εἰς τὴν Δημητριάδα πόλεων, . . . τῶν περιοικίδων ἦν τῆς Δημητριάδος καὶ αὐτὸ τὸ Ὀρμένιον»· ἦτο ἄρα σχεδὸν παράλιος πόλις τὸ Ὀρμένιον καὶ διετήρει, ὡς καὶ ἡ Ἰωλκός, ἀριθμόν τινα κατοίκων κατὰ τοὺς ὀλίγον π. Χρ. χρόνους.

²) Πρβ. Θ΄ 433 4· 443· 436 5 «ἐν δὲ τῷ κόλπῳ (ἐνν. τῷ Παγασιτικῷ) *φησὶν* (ἐνν. *Ἀρτεμίδωρος)* εἶναι τὴν Κικύννηθον νῆσον καὶ πολίχνην ὁμώνυμον»· ὁ διελθὼν τὸ στόμιον τοῦ Παγασιτικοῦ πρὸς ἔρευναν θὰ ἔβλεπεν αὐτὸς τὴν νῆσον, ἥτις νῦν καλεῖται *Παλαιὰ* Τρίκκερι (βλ. *Πρακτικὰ* 1910 227-229)· ταύτῃ παράκειται ἑτέρα ἐλάσσων· τρία δ' ἕτερα νησίδια ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόλπῳ τὸ μὲν πρὸ τῆς Νέας Μιντζέλας, Ἅγιος Νικόλαος νῦν καλούμενον, τὰ δὲ κατὰ τὸ Ἀνατολικώτατον ἄκρον τοῦ κόλπου, ὁ Ἁλατᾶς καὶ ἡ Πρασοῦδα (βλ. *Πρακτικὰ* 1910 218 καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1911 245 Δ΄)· ταῦτα καὶ εἴ τι ἕτερον φαίνεται ὅτι ὠνομάζοντο *Λῶς, Εὐθεῖα, Γεροντία, Σκάνδειρα* κατὰ *Στέφ. Βυζάντ.* (ἐκ τοῦ Ἀρτεμιδώρου ἐπίσης, ἡ Λῶς) καὶ Πλίνιον Ν. Η. Δ΄ 72 (αἱ λοιπαί). Περὶ δὲ τῶν σκοπέλων *Πύρρας* καὶ *Δευκαλίωνος*, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον «Ἀγκίστρι» τῶν Ἀμφανῶν κειμένων, βλ. *παρένθ. πίν.* Η΄. Μάλιστα δ' ἐκ τοῦ χωρίου 438 18 «*ἀνάγκη* δὲ καὶ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην εἶναι *πλησίον* (ἐνν. *τῷ Ὀρμενίῳ)*, ἐπειδὴ καὶ ἡ Βοίβη τῶν περιοικίδων ἦν τῆς Δημητριάδος καὶ αὐτὸ τὸ Ὀρμένιον» καθίσταται δῆλον ὅτι ὁ ἰδὼν τοὺς τόπους οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ νῦν «Κάρλα» κεῖται *πλησίον* τῶν νῦν «Λεχωνίων» ἢ τῆς «Γορίτσας»· τοὐναντίον ἐν 436 15 λέγων ὅτι «ἡ δὲ Βοιβηῒς λίμνη *πλησιάζει* μὲν ταῖς Φεραῖς, *συνάπτει* δὲ καὶ τοῖς ἀπολήγουσι τοῦ Πηλίου πέρασι καὶ τῆς Μαγνησίας» ἐκφράζει ἀληθέστατα τοὺς τόπους· βεβαίως ἐνταῦθα μὲν ἤντλησεν ἐξ ἀσφαλοῦς πηγῆς, ἐν δὲ τῷ προηγουμένῳ χωρίῳ ἢ ἀκολουθεῖ ἐπισφαλεῖ τινὶ πηγῇ ἢ εἰκάζει αὐτὸς ἐν οὐχὶ σαφεῖ γνώσει τῶν τόπων, οὐδ' ἐξ αὐτοψίας.

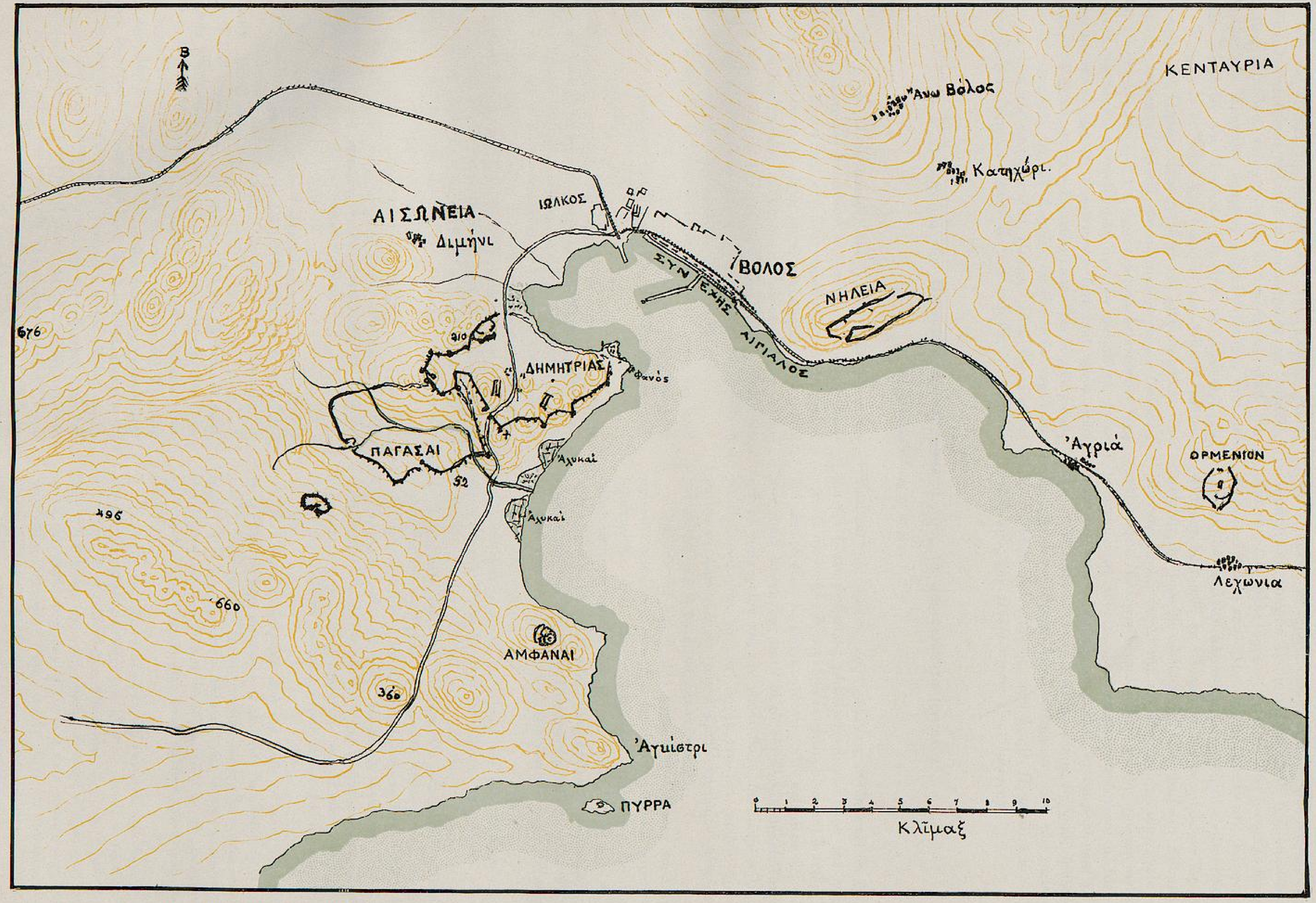
³) Πολυγωνικὰ εἶναι καὶ τῶν *Γλαφυρῶν* τὰ τείχη, ἔνθα ὁ *Mezières* Archives etc. III 1854 191-193 τίθησι τὸ *Ὀρμένιον* ὅλως ἀπιθάνως· διότι ἡ πόλις αὕτη δὲν εἶναι «ὑπὸ τῷ Πηλίῳ», οὔτε «κατὰ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον», οὔτε «διέστηκεν Ἰωλκοῦ σταδίους εἴκοσιν», ἀλλὰ τριπλασίους· ἀλλ' ἐπλανήθη ὁ Mezières ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει παρατεθέντος ἑτέρου χωρίου τοῦ Στράβωνος.

⁴) Αὐτὸς ὁ Στράβων διεξετάζει τὰ περὶ Ὀρμενίου πολλὰ ὑπὸ Ὁμήρου καὶ ἄλλων λεγόμενα ἔ. ἀ. 438-439· περὶ δὲ τῶν ἐν «Νεβεστίκῃ» καὶ περαιτέρω ἐρειπίων ἐγράψαμεν ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1910 211-212· ὁ ἐκεῖ μνημονευόμενος *τύμβος* καὶ τὸ *ἀνάκτορον* δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς ἐπίγραμμά τι, ὅπερ φέρεται ὡς κεχαραγμένον «ἐπὶ τοῦ *τάφου* Εὐρυπύλου, κειμένου ἐν Ὀρμενίῳ:

πάτρη ἐν Ὀρμενίῳ Εὐαίμονος ἀγλαὸν υἱὸν
Εὐρύπυλον κρύπτει δακρυόεσσα κόνις»,

δηλοῦν περισωθεῖσαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τῆς ἱστορικῆς περιόδου παλαιὰν παράδοσιν περὶ σημαντικοῦ ἐκεῖ τάφου τῆς μυκηναίας περιόδου· τὸ δ' ἐπίγραμμα, ὂν βεβαίως πεπλασμένον ὑπό τινος λογίου, εὕρομεν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἀριστοτέλους ἀριθμ. 596· 1576^{a} 19 τῆς Βερολινείου ἐκδόσεως.

⁵) Παρὰ τῷ λεγομένῳ *Σκύλακι* ἐν περίπλῳ *κεφ.* 65 ὑπόκειταί τις πηγὴ ἀρχαιοτέρα τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος· διότι αὕτη

Πρόχειρον διάγραμμα τῶν περὶ τὸν σημερινὸν Βόλον ἀρχαίων πόλεων καὶ κωμῶν, μάλιστα τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος
(συνταχθὲν ὑπὸ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου τῷ 1912)

δὲν ἀναφέρει ὁ Στράβων, πιθανώτατα διότι κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους θὰ εἶχον ὅλως ἢ σχεδὸν ἐγκαταλειφθῆ [1], ἴσως δὲ ἤδη καί τι πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος· ἐπίσης οὐδαμοῦ ἀναφέρεται πόλισμά τι γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς ὁμοίως περιόδου, τετειχισμένον, εἰς ἀπόστασιν 5-6 χλμ. Νοτίως τῶν Ἀμφανῶν κείμενον παρὰ τὴν ἀκτήν [2], ἤτοι μεταξὺ Ἀμφανῶν καὶ Πυράσου (μὴ εἶναι οἱ ***Ἀφέται;***).

Ὑπῆρχε δ' ἔτι κατὰ τὴν ὑπεράνω τῶν πόλεων τούτων πλευρὰν τοῦ Πηλίου, ἴσως παρὰ τὸ νῦν «Φθισιατρεῖον Καραμάνη» λεγόμενον, μεταξὺ τῶν σημερινῶν χωρίων Δράκειας καὶ Πορταριᾶς, πολίχνη τις ἀρχαία, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἴχνη τειχῶν, θραύσματα μελανοβαφῶν ἀγγείων καὶ τάφοι, ἅτινα λέγεται ἀξιοπίστως ὅτι ἀνεφάνησαν ἐκεῖ πρὸ τριῶν ἐτῶν μετὰ μεγάλην πλημμύραν· ἐνταῦθά (;) που εἶχεν εὑρεθῆ μικρὸς βωμός [3], ἀνατεθεὶς τῷ Διὶ Ἀκραίῳ, οὗ τὸν ἱερὸν περίβολον εὕρομεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου [4], ὑπό τινος ἱερέως, ἀποκαλοῦντος ἑαυτὸν *Κενταύριον* τὴν πατρίδα· τὸ ἐπίθετον τοῦτο ὁ Wilamowitz θεωρεῖ signum, συναινοῦντος τοῦ Hiller ἐν τῷ πίνακι τῶν JG IX²· *ἀλλ'* ὀρθότερον νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν αὐτὸ ὡς δηλοῦν κώμην τῆς Δημητριάδος (pagus Demetriadis), καθ' ἃ ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄνω ἄλλα ὅμοια [5]· διότι ἀκριβῶς ὀνομάζει *Κενταυρούπολιν* ἐνταῦθά που ὁ Προκόπιος [6], ἥτις ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς χρόνοις θὰ ἐκαλεῖτο *Κενταυρία*, ὡς ὑποδηλοῖ τὸ ἄνω ἐθνικόν. Πάντως δυνάμεθα ἐν τῷ παρόντι νὰ θεωρήσωμεν ὡς λίαν πιθανὴν τὴν ὕπαρξιν πολίσματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο *Κενταυρία-Κενταυρούπολις*, ἐγγὺς τῆς νῦν Πορταριᾶς, ἔνθα λέγεται ὅτι καὶ τάφοι Ἑλληνικῶν καὶ Χριστιανικῶν χρόνων ἀνευρίσκονται κατὰ τοὺς ἀμπελῶνας· λεπτομερέστεραι δ' ἔρευναι κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα τοῦ ὄρους θὰ διασαφήσωσι τά τε περὶ αὐτῆς καὶ περί τινος ἄλλης κώμης, ἢ ὄρους ἢ θέσεως, *Πελεθρονίου* (Πηλεθρονίου) καλουμένης ὑπὸ τῶν παλαιῶν, καὶ ἐνταῦθά που κειμένης, περὶ ἧς βλ. *Πρακτικὰ* 1907 174, ἧς ἡ πρὸς τὸν *Πηλέα* σχέσις εἶναι ἐμφανής.

2) Ἱστορία τῶν Παγασῶν προσηρμοσμένη πρὸς τὰ περισωθέντα μνημεῖα [7].

(Παρένθετοι πίνακες Α΄ Ζ΄ Η΄)

Ὅτι κατὰ τὴν *νεολιθικήν*, τὴν *χαλκῆν*, τὴν *μυκηναίαν* καὶ τὴν *γεωμετρικὴν* περίοδον [8] κατῳκεῖτο ὁ παρὰ τὴν Βορρανατολικὴν ἀκτὴν τῆς νῦν ἀναγνωρισθείσης Δημητριάδος χῶρος, ἀποδεικνύουσιν ἴχνη σαφῆ συνοικισμῶν καὶ τάφοι τῶν περιόδων τούτων, εὑρισκόμενα ἐπὶ τοῦ λόφου «Ταρσανᾶ» *(εἰκ. 4· 7·* σελ. 15) καὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ τόπων, ἔτι δ' ἐπὶ τοῦ μεμονωμένου βουνοῦ, ἐφ' οὗ κατόπιν ἱδρύθη ἡ *μέση* ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος ὑπὲρ τὸ θέατρον.

Πιθανώτατα οἱ συνοικισμοὶ οὗτοι ἀπετέλεσαν *τὰς πρώτας Παγασάς*, τούτους ὑποδηλοῦντος τῆς ἐν πληθυντικῷ ἐκφορᾶς τοῦ ὀνόματος· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους καὶ τοὺς ἀμέσως προηγουμένους αὐτῶν, περὶ ὧν ὑπάρχει νῦν ζῶσα ἀνάμνησις τῶν ἐπιχωρίων, ὁ παρὰ τὸν λόφον τοῦτον ὁμώνυμος ὅρμος ἅμα τε φύσει εἶναι καὶ διατελεῖ ὢν καὶ ἀναφέρεται ὡς εὐαρμοστότατος τῶν καθ' ὅλον τὸν κόλπον πρὸς ναυπηγίας, αὐτὸ δὲ τὸ νῦν ὄνομα δηλοῖ Τουρκιστὶ τὸ ναυπηγεῖον καὶ τὸν ναύσταθμον, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετέπειτα κύριον ἔργον τῶν ἐνταῦθα κατοίκων ὑπῆρξεν ἡ ναυπηγικὴ καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν ἐμπορία.

Ἀκριβῶς δὲ καὶ ἡ λίαν βαθέως ἐρριζωμένη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παράδοσις ἀναφέρει ἐνταῦθα γενομένας ναυπηγίας πρωτογενῶν, *ἀλλὰ* λίαν σημαντικῶν [9] στολίσκων, καὶ σπουδαίας ναυτικὰς ἐκστρατείας ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀργὼ* καὶ *Ἀργοναῦται*, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀκριβέστερον ὁρίζει ἐτυμολογικῶς τὴν παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος *Παγασαὶ* ἐκ τοῦ ὅτι «ἐνταῦθα ἡ Ἀργὼ *ἐπάγη*» [10], ὅπερ δὲν φαίνεται ἄτοπον· διότι ἑτέρα ἐτυ-

δὲν ἀναφέρεται· λέγει δῆλα δή: «καί εἰσι Θετταλίας πόλεις αἵδε *ἐπὶ θαλάττῃ· Ἀμφαναῖον, Παγασαί·* ἐν δὲ μεσογαίᾳ Φεραὶ κτλ.»· ἔτι δὲ καὶ ἐκ τοῦ *κεφ.* 66 ἐλλείπει ὁ συνοικισμὸς εἰς τὴν Δημητριάδα τῶν ἀναφερομένων κωμῶν. Τὸ δὲ παρατιθέμενον διάγραμμα τῶν τειχῶν τῶν Ἀμφανῶν ἐν *εἰκ. 90* ἐποιήθη ὑπ' ἐμοῦ προχείρως καὶ ἀντεγράφη ὑπὸ δεξιοῦ ἰχνογράφου τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων.

[1]) Εὕρηται ἐθνικὸν *Ἀμφάνιος* ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Γ΄ (;) π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Bull. de Corr. Hell. V 1881 139)· *ἀλλ'* εἶναι ἀβέβαιον, ἂν πρόκειται περὶ κατοίκου τῶν Ἀμφανῶν τούτων· τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην δὲν εἶδον αὐτός.

[2]) Περὶ τούτου βλ. *Πρακτικὰ* 1912 232-233.

[3]) IG IX² 1128· ἐνετειχίσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν ἐν *Ἄνω Βόλῳ* ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ὁπόθεν, ἀποτειχισθεὶς ὑπ' ἐμοῦ πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, ἤχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

[4]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1911 305-312.

[5]) Π. χ. *Αἰολεὺς Ἁλεὺς Ἰώλκιος Κοροπαῖος Νηλεῖος (ἢ Νηλεὺς) Ὁμολιεὺς Παγασίτης* IG IX² 1909· 1125 (τὸ ἐν ἀριθ. 1173 εἶναι, ὡς νομίζω, τῆς Φθιωτικῆς Ἅλου)· πρβ. καὶ Staehlin ἐν Pauly² R. E. *Halos 2*.

[6]) *Περὶ κτισμ. Δ΄ γ΄* 5-15 «ἀφῆκε δέ τι καὶ τῷ μύθῳ ἐν προσηγορίᾳ μαρτύριον ὁ παλαιὸς χρόνος, *φρουρίου ἐν τοῖς τῇδε ὄρεσιν ὄντος. Κενταυρούπολις* γὰρ τὸ χωρίον *καὶ εἰς ἐμὲ ὀνομάζεται·* οὗπερ τὸ *τεῖχος* Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς *καταπεπτωκὸς ἤδη* σὺν Εὐρυμένῃ τῷ φρουρίῳ, ἐνταῦθά πῃ ὄντι καὶ ταὐτὸ πεπονθότι, *ἀνοικοδομησάμενος* ἐκρατύνατο»· σημειωτέον ὅμως ὅτι σπουδαῖον φρούριον καὶ ἐπὶ στρατηγικῆς θέσεως κείμενον κατὰ τοὺς τόπους τούτους καὶ ἐγγὺς τῶν Εὐρυμενῶν εἶναι ἡ *Μελίβοια,* ἧς τὴν σημασίαν διαγιγνώσκει τις, διεξερχόμενος τὴν παρὰ Λιβίῳ 44 13 διήγησιν περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 169 π. Χρ. πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων· *ἀλλὰ* τὸ ὄνομα τῆς *Μελιβοίας* διεσῴζετο ἐπὶ μακρόν, ὡς δηλοῖ ἐθνικὸν *Μελιβόισσα* ἐν JG IX² 1187 καὶ ἡ νῦν ἐκεῖ που τοπωνυμία *Μολύβια (Μολίβοια),* παρετυμολογηθεῖσα ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐμφανῶς.

[7]) Σύντομον ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν περὶ τῶν Παγασῶν ἐδημοσίευσα ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1908 213-221 καὶ τοῖς *Θεσσαλ. Μνημ.* I 63-70.

[8]) Τὰ χρονολογικὰ ὅρια τῶν περιόδων τούτων τίθενται ἐνταῦθα στρογγύλως καὶ περίπου ὧδε: α΄) *νεολιθικὴ* περίοδος μέχρι τοῦ 2500 π. Χρ.· β΄) *χαλκῆ* 2500-1500 π. Χρ.· γ΄) *μυκηναία* 1500-1000 π. Χρ.· δ΄) *γεωμετρικὴ* 1000-750 π. Χρ.· ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς που τῶν Ὀλυμπιάδων μέχρι τῶν μέσων τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος λογίζεται ἡ *ἀρχαϊκὴ* περίοδος, ἧς διακρίνονται, ὡς καὶ τῶν προηγουμένων πασῶν, ὑποδιαιρέσεις λεπτομερεστέρων ὁρίων· βλ. *Πρακτικὰ* 1908 189-193.

[9]) Ὁ *Θουκυδ.*, ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινῇ ἐργάσασθαί τι καὶ διαρκῶς πως τῆς θαλάσσης κρατῆσαι καὶ ἄρξαι ἐν Α΄ 3 1 πρὸς 4 1, δὲν ἀναφέρει τὰ Ἀργοναυτικά, λέγων «Μίνως γὰρ *παλαίτατος,* ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, *ναυτικὸν* ἐκτήσατο»· *ἀλλ'* ἐκεῖνα μνημονεύονται ὑπὸ πολλῶν καὶ παλαιοτέρων αὐτοῦ ποιητῶν καὶ συγγραφέων, εἰς αὐτὰ δὲ ἀνεφέροντο καὶ τὰ λίαν σπουδαῖα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις *Ναυπάκτια ἔπη.*

[10]) *Στράβ.* Θ΄ 436 15 «ἀπὸ δὲ τῆς *ναυπηγίας* τῆς Ἀργοῦς καὶ *Παγασὰς* λέγεσθαι μυθεύουσι τὸν τόπον»· ὁμοίως ὁ *Εὐστάθ.* εἰς Β 711 καὶ τὸ *Μ. Ἐτυμ.* ἐν λ. Παγασαῖος· *Σχολ.* εἰς Ἡσιόδ. Ἀσπ. 70 κ. ἑ. «Πάγασος· πόλις τῆς Θεσσαλίας, τόπος ὠνομασμένος παρὰ τὸ ἐκεῖ τὴν Ἀργὼ *πεπῆχθαι*»· *Ἡσύχ.* (κατ' ἐμὴν συμπλήρωσιν) «Παγασαί· πόλις, ἔνθα καὶ ἡ Ἀργὼ *ἐπάγη*»· *Σχολ.* εἰς Ἀπολλων. Ῥοδ. Ἀργον. Α΄ 238 «*Παγασαί·* ἀκρωτήριον Μαγνησίας (Θεσσαλίας)· ὠνομάσθη δὲ ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ *πεπῆχθαι* τὴν Ἀργώ»· σημειωτέον ὅτι ὄντως ὁ «Ταρσανᾶς» ἀποτελεῖ ἀκρωτήριον τῆς Μαγνησίας (πόλεως·

μολογία τοῦ ὀνόματος, ἣν φαίνεται ὅτι πρῶτος προέτεινεν ὁ γεωγράφος Δημήτριος ὁ Σκήψιος, ἐκ τοῦ «*πηγαῖς* περιρρεῖσθαι τοὺς τόπους» [1], εἶναι γραμματικῶς ἐσφαλμένη [2]· ἐμοὶ δὲ φαίνεται ἔτι πιθανωτέρα ἡ ἐκ τοῦ *πάγασα*=σφῦρα, ἢ ἐκ τοῦ *πάγος*=λόφος ἐτυμολογία [3].

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν γενικὴν σχεδὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀντίληψιν θὰ ἐθεωρεῖτο καί τις ἥρως οἰκιστὴς τῆς πόλεως, οἷος ἀναφέρεται, ὁμωνυμῶν τοὐλάχιστον ταῖς Παγασαῖς, ὁ *Πάγασος*, εἷς τῶν Ὑπερβορείων, σχετιζόμενος πρὸς τὴν ἵδρυσιν *χρηστηρίου* τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς ὑπό τινος παλαιᾶς ποιητρίας *Βιοῦς* [4].

Ἴσως δ᾽ ἔτι αἱ λέξεις αὗται ἔχουσί τινα συγγένειαν πρὸς τὴν *Πήδασον* [5], οὖσαν ὄνομα πόλεως περιφήμου κατὰ τὴν Τρῳάδα· ταύτην μετὰ τῆς *Λυρνησσοῦ* καὶ *Θήβης* ἀναφέρεται ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὅτι ἐπόρθησεν ὁ Ἀχιλλεύς· ἐπειδὴ δὲ *ἀλλαχοῦ* [6] ἤκασα ὅτι *Θήβη* εἶναι αἱ κατόπιν *Φθιώτιδες Θῆβαι*, καὶ ἔτι περαιτέρω ὅτι παρ᾽ Ὁμήρῳ ὑπάρχουσι παραδόσεις *τοπικῶν* ἐν Θεσσαλίᾳ πολέμων, διατηρηθεῖσαι ἐν ταῖς ὁμωνύμοις ἀποικίαις, νομίζω ὅτι περὶ τὸ 1500 π. Χρ. οἱ κατέχοντες τὴν Φάρσαλον καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῆς Ἅλον ἐπήγαγον κατὰ τῶν πλησιοχώρων, ἀντιζήλων πόλεων καὶ ἐπινείων, πόλεμον, καὶ ἐξεπόρθησαν τὰς Θήβας ταύτας, ἔτι δὲ τὴν παρὰ τὸ νῦν «Περσουφλὶ» προμυκηναίαν πόλιν (=*Λυρνησσόν*) καὶ τὰς Παγασὰς ταύτας (=*Πήδασον*), ἐξαναγκάσαντες τοὺς κατοίκους νὰ τραπῶσιν εἰς Ἀσίαν· συνηθέσταται δὲ τότε ἦσαν αἱ μεταστάσεις τῶν λαῶν [7].

Οὕτως ἄρα οἱ ἡττημένοι ἵδρυσαν ὁμωνύμους συνοικισμοὺς ἐν Τρῳάδι καὶ Κιλικίᾳ, συνεπιφέροντες τὰς διηγήσεις περὶ τῆς τῶν μητροπόλεων καταστροφῆς· ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους συνέπεσε κατὰ τὰ Τρωϊκὰ νὰ πολεμήσωσιν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, ἀπόγονον τῶν πορθητῶν ἐκείνων πρὸς ὁμοίους τῶν διωχθέντων ἐκεῖθεν· ταῦτα, συμπλησιασθέντα, ἀπετέλεσάν τι σύνολον ἐν ταῖς λαϊκαῖς παραδόσεσι καὶ τοῖς ᾄσμασιν, οὐχὶ ἄηθες οὐδὲ σήμερον, οὕτω δὲ μετεδόθησαν ὡς ἕν τι ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου· σημειωτέον δὲ ὅτι ὅμοιος φυσικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν τε περὶ τὴν Φάρσαλον, τὴν Λάρισαν καὶ τὰς Φερὰς μετὰ τῶν ἐπινείων Ἅλου, Θηβῶν, Παγασῶν καὶ αὐτῶν τούτων πρὸς ἄλληλα, συνέβη πολλάκις καθ᾽ ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν περίοδον μέχρι τῶν ὀλίγον ἀφ᾽ ἡμῶν ἀφισταμένων χρόνων [8].

Ἐξηρτῶντο δ᾽ ἐμφανῶς αἱ Παγασαὶ τῶν περιόδων τούτων, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ Ἰωλκίων ναυπηγήσεως τῆς Ἀργοῦς εἰκάζομεν [9] καὶ ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου συνοικισμοῦ, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς τῶν πέριξ αὐτοῦ μέχρι Σέσκλου ἀνευρεθέντων ὁμοίων, καὶ τῶν μεγάλων θολωτῶν καὶ ἄλλων τάφων, ἐν οἷς προεξάρχουσιν οἱ τῆς Ἰωλκοῦ, συμπεραίνομεν, ἐκ τῆς περιφήμου ταύτης πόλεως, ἕδρας μεγίστου, κραταιοῦ καὶ πολυχρονίου βασιλικοῦ γένους, ἀποτελούσης τὸ κέντρον, ἤτοι τὴν πρωτεύουσαν τῆς χώρας, ἐν ᾗ ἦσαν τὰ πολίσματα ταῦτα, καὶ ἥτις φαίνεται ὅτι ἐκαλεῖτό ποτε *Αἱμονία* [10]· καὶ σήμερον ὁ «Ταρσανᾶς» καὶ αἱ πέριξ κῶμαι εἶναι ἐξαρτήματα τοῦ Βόλου.

Ἂν κατὰ τὰς μνημονευθείσας περιόδους ἦτό πως τετειχισμένη ἡ τοιαύτη πόλις τῶν Παγασῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν νῦν ἀσφαλῶς· διότι οὔτε εὐρεῖαι ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο ἐκεῖ πρὸς τοῦτο ἄχρι τοῦδε, οὔτε εὔκολον ἦτο νὰ περισωθῶσι τοιαῦτα ἀσθενῆ τειχίσματα ἀφ᾽ οὗ ἐπὶ τῶν αὐτῶν τόπων συνέπεσον αἵ τε ἀρχαϊκαὶ Παγασαὶ καὶ μάλιστα ἡ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῶν Διαδόχων κτισθεῖσα καὶ κατόπιν κατὰ τοὺς Χριστιανικοὺς καὶ Βυζαντιακοὺς διαστραφεῖσα Δημητριὰς καὶ τὰ μετέπειτα ἄχρι τῶν σημερινῶν χρόνων ἱδρυθέντα νεώτερα κτίσματα· μόνον ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς *μέσης* ἀκροπόλεως τῆς Δημητριάδος ἀνεφάνησαν δι᾽ ἀνασκαφῶν ἴχνη ἀσθενοῦς τειχισμοῦ τῆς νεολιθικῆς περιόδου, ὁμοίου τοῖς ἐν Διμηνίῳ καὶ Σέσκλῳ [11].

Ἀλλ᾽ ἡ ὕπαρξις ποικιλωτάτων τάφων, καὶ κτερισμάτων ἐν διασπορᾷ, τῶν περιόδων τούτων, οἵτινες εὑρέθησαν καὶ ὑπάρχουσιν ἔτι καθ᾽ ὅλην τὴν Βόρειον ἀκτὴν μέχρι που τῆς θέσεως Ἅγιος Ἠλίας [12], καίπερ διατεταραγμένοι καὶ ἀναμεμιγμένοι μετὰ τάφων τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ μάλιστα τῆς Βυζαντιακῆς περιόδου, καθ᾽ οὓς εἶχε συσταλῆ ἰσχυρῶς ἡ

βλ. κάτω μετ᾽ οὐ πολύ)· ἴσως τοῦτο ἐκαλεῖτο εἰδικώτερον Παγασαὶ μετὰ τοῦ ὅρμου τῶν ναυπηγιῶν. Παρὰ *Στεφ.* τῷ *Βυζ.* ὑπάρχει πληροφορία, καθ᾽ ἣν τὸ παράλιον τοῦτο τμῆμα ἐκαλεῖτο *Ἀκτὴ* «..ἔστι καὶ Ἀκτὴ Μαγνησίας, ἀφ᾽ ἧς Ἄκτιος καὶ Ἐπάκτιος Ἀπόλλων τιμᾶται»· ἀλλ᾽ ὑποπτεύω ὅτι τὸ τελευταῖον ὄνομα εἶναι μᾶλλον πλάσμα πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ ἐπωνύμου τοῦ θεοῦ.

1) *Στράβ.* ἔ. ἀ. «οἱ δὲ πιθανώτερον ἡγοῦνται τοὔνομα τῷ τόπῳ τεθῆναι τοῦτο ἀπὸ τῶν *πηγῶν*, αἳ πολλαί τε καὶ δαψιλεῖς ῥέουσι»· ὁμοίως τὸ *Μ. Ἐτυμ.* IV 1871· *Εὐστάθ.* ἔ. ἀ.· *Σχολ.* εἰς Ἀπολλων. ἔ. ἀ. καὶ *Ἡσύχ.* «ὁ δὲ Σκήψιος ἀπὸ τοῦ *πηγαῖς* περιρρέεσθαι τοὺς τόπους». Αἱ πηγαὶ αὗται θεωροῦνται θερμαί, ἔχουσαι ὕδωρ γλυκὺ παρ᾽ *Ἀθην.* Β΄ 43[a] (ἐκ τοῦ Θεοφράστου) «καὶ τῶν θερμῶν δ᾽ ἐκ φύσεως ὑδάτων ἔνια γλυκέα ἐστίν, ὡς τὰ . . . . *περὶ Παγασάς*»· παρὰ *Πλινίῳ* ὅμως λέγεται ἀκριβέστερον (N. H. ΛΛ΄ 76) ferunt quidem (ἐνν. *salem*) et calidi fontes, sicut Pagasaei· ἀλλὰ νῦν αἱ πηγαὶ αὗται (βλ. ἄνω σελ. 11) δὲν εἶναι θερμαί, ἀλλ᾽, ὡς πᾶσα πηγὴ κοινή, ψυχραὶ μὲν τὸ θέρος, χλιαραὶ δὲ τὸν χειμῶνα, οὔτε γλυκὺ ὕδωρ, ἀλλ᾽ ὑφάλμυρον, πόσιμον ἀποδίδουσιν· ἕτεραι δ᾽ ἐν τοῖς τόποις τούτοις δὲν ὑπάρχουσι.

2) Διότι ἀμφότερα τὰ δίχρονα τοῦ «Παγασαὶ» εἶναι βραχέα· πρβ. *Ἡσίοδ.* Ἀσπ. 70· *Ἀγαθίαν* Παλατ. Ἀνθ. Δ΄ 3 66 καὶ *Ἀπολλών.* Ἀργ. Α΄ 238· 318· 411· 524· Δ΄ 1779· οὕτως ἄρα παριωνίζει ὁ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἱπποκράτους πλάσας ἐν Epistologr. Gr. (Didot) σελ. 316, λέγων «ἀδελφεὸν δὲ τὸν ἐμὸν Δράκοντα ἐκ *Πηγασέων* ὁρμηθέντα», ἀφ᾽ οὗ ἤδη ὁ *Ἡρόδ.* ἐν Ζ΄ 193 ἔγραψε *Παγασέων*.

3) *Ἡσύχ.* (κατ᾽ ἐμὴν διόρθωσιν) «*πάγασα* (οὐχὶ *πάγανα*)· σφῦρα (ἢ *σφυρά*· πρβ. αὐτοῦ: σφυρά· τῶν ὀρῶν τὰ ἐπίπεδα καὶ κατώτατα)»· «*πάγασα*· σφῦρα (οὐχὶ θύρα) καὶ Παγασαί».

4) Παρὰ *Παυσαν.* Ι΄ 5, 8 «ἔνθα τοι εὔμνηστον *χρηστήριον* ἐκτελέσαντο | παῖδες Ὑπερβορέων *Πάγασος* καὶ δῖος Ἀγυιεύς».

5) Ἡ διαφορὰ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου γράμματος δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν ἐν οὑτωσὶ παλαιαῖς λέξεσιν, ἐχούσαις διαλεκτικοὺς τύπους· ὁ *Πήγασος* δὲν σχετίζεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τοὺς τόπους τούτους.

6) Βλ. *Πρακτικὰ* 1908 194-198 καὶ ἄνω σελ. 9.

7) Πρβ. *Θουκυδ.* Α΄ 2 3 «μάλιστα δὲ τῆς γῆς ἡ ἀρίστη αἰεὶ τὰς μεταβολὰς τῶν οἰκητόρων εἶχεν, ἥ τε νῦν Θεσσαλία καλουμένη κτλ.»· *Στράβ.* Θ΄ 440 21 «ἐοίκασιν οὖν διὰ τὰς συνεχεῖς μεταστάσεις καὶ ἐξαλλάξεις τῶν πολιτειῶν καὶ ἐπιμείξεις συγχεῖν καὶ τὰ ὀνύματα καὶ τὰ ἔθνη, ὥστε τοῖς νῦν ἔσθ᾽ ὅτε ἀπορίαν παρέχειν».

8) Βλ. ἄνω σελ. 63· πρβ. κάτω τὰ ἐν τέλει τοῦ ἐδαφ. *3*.

9) Οὕτως ἄρα ὁ Antonín Polák (πρβ. ἄνω σελ. 69 σημ. 2) μάτην προσπαθεῖ νὰ μετατοπίσῃ τὴν Ἰωλκὸν εἰς τὰς Παγασὰς ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Ἁλμυρῷ ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Ν. Γιαννόπουλλον, ἀνακοινώσαντά μοι ἀντίγραφον αὐτῆς.

10) Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τοῦ *Ἀπολλων.* Ἀργ. Γ΄ 1089 κ. ἑ.· ὁ ποιητὴς οὗτος φαίνεται λογίως μελετήσας τοὺς τόπους καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν· ἐν Α΄ 317-318 νοεῖ τὰς Παγασὰς καὶ τὴν Ἰωλκὸν ὡς ἕν τι ἀποτελούσας, ἐν δὲ Α΄ 238 καὶ 906 ἀποκαλεῖ τὰς μὲν Παγασὰς *Μαγνήτιδας*, τὴν δὲ Ἰωλκὸν *Πελασγίδα*, καίτοι ἀπὸ τοῦ 700-300 π. Χρ. περίπου ἦσαν ἀντιθέτως, ἡ μὲν Ἰωλκὸς *Μαγνῆτις*, αἱ δὲ Παγασαὶ *Πελασγικαί*, ἀφ᾽ ὧν καὶ ὁ κόλπος καλεῖται ἐνίοτε Πελάσγιος ἢ Πελασγικός· ὁμοίαν ἀντίληψιν ἐκφράζει ὁ *Ἀγαθίας* ἔ. ἀ., ἐπονομάζων τὸν Ἰάσονα *ἥρωα Παγασαῖον*· ὁ δὲ *Ὀβίδ.* ἐν Her. ιϛ΄ 345 ἐποίησεν ἐν Παγασαῖς καὶ ἱερὸν τοῦ Ἰάσονος.

11) Βλ. ἄνω *εἰκ.* 24· 40· 42. Δὲν κατέστη ὅλως σαφές, ἂν τὰ εὑρεθέντα τοιχάρια (*Πρακτ.* 1909 149-155· 1912 161-165) εἶναι ὑπόλοιπα τείχους ἢ οἰκίσκων νεολιθικῶν· πιθανῶς εἶναι ἀμφοτέρων.

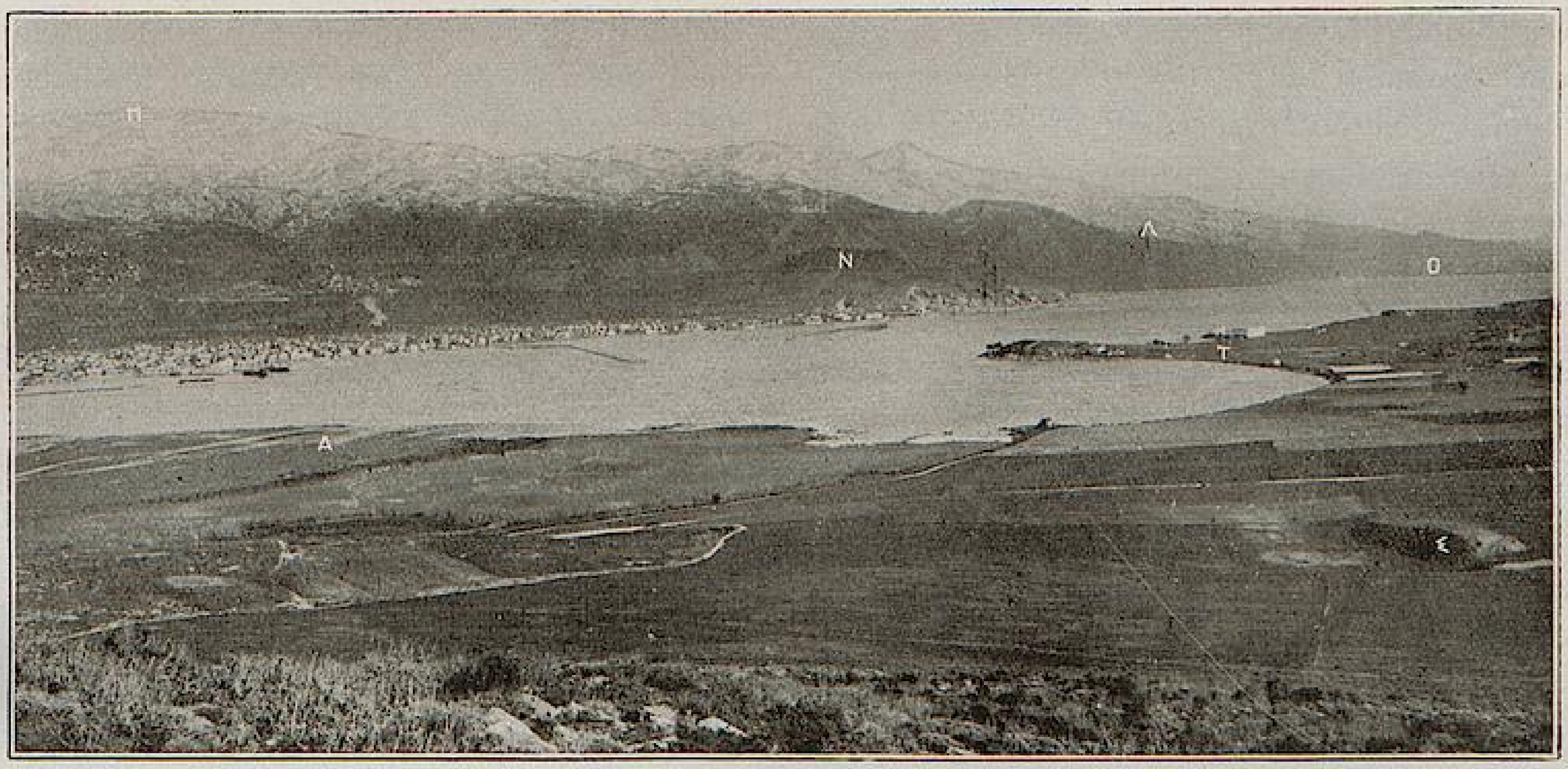
12) Βλ. *Πρακτικὰ* 1906 123· 1908 212-214· 1912 173-174· *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 66· *Π. Ἀποστολίδην* αἱ Παγασαὶ σελ. 33 κ. ἑ.

Ἐτυπώθη τῇ 12· 1· 1915.

Δημητριάς[1], δεικνύουσιν ὅτι αἱ Παγασαὶ ἐκεῖναι, ἃς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Φεραϊκῶν (βλ. κάτω σελ. 79) δυνάμεθα νὰ ἀποκαλῶμεν *προϊστορικάς*, ἦσαν ἀρκούντως πολυάνθρωποι.

Πρῶτοι δὲ κάτοικοι ἐνταῦθα ἦσαν οἱ *Πελασγοὶ* βεβαίως[2] καὶ μετ' αὐτοὺς ἐκβληθέντας, ἐν μὲν Παγασαῖς οἱ *Ἀχαιοὶ* μάλιστα[3], ἐν δὲ Ἰωλκῷ οἱ *Μινύαι*[4]· οἱ δὲ τὰ πολλὰ ἐκβαλόντες αὐτοὺς *Μάγνητες* θὰ κατῆλθον εἰς τὸν ἔσω Παγασιτικὸν πολὺν χρόνον μετὰ τὰ Τρωϊκά· διότι ἐν τῷ Ὁμηρικῷ καταλόγῳ φέρονται κατέχοντες μόνον τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πηλίου ἔξω τοῦ Παγασιτικοῦ κώμας, ἀπὸ τῶν περὶ τὸ Ὁμόλιον[5] τόπων παραλίως καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους μέχρι που τῆς βάσεως τῆς χερσονήσου Μαγνησίας, ὑπονοοῦνται δὲ κατὰ κώμας οἰκοῦντες, καθ' ἃ καὶ σήμερον[6] καὶ ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν καὶ πιθανῶς ἀείποτε· τούτου ἕνεκα κατὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν τοῦ κόλπου, Δυσμικῶς μὲν μέχρι που τῆς Ἰωλκοῦ, Ἀνατολικῶς δὲ μέχρι Ὀλιζῶνος, ἔχον πρωτεύουσαν τὸ *Ὀρμένιον* ἢ *Ὀρμίνιον* (πρβ. *Ὅρμιναι*)· ἀλλὰ τοῦτο ἀνεμίχθη κατόπιν, ὑπὸ τῶν ἐπὶ Πεισιστράτου συντακτῶν πιθανῶς, πρὸς τὸ *Ὀρμένιον* ἢ *Ἀρμένιον* ἑτέρου βασιλείου, συνορεύοντος τῷ τῶν Φερῶν καὶ ἐν τῇ πεδιάδι κειμένου, ἀπὸ τοῦ νῦν «Γκερλὶ» μέχρι που τοῦ νῦν «Παλαμᾶ»·[8] τὸ δὲ τοῦ Εὐμήλου βασίλειον τῶν Φεραίων περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ Ἰωλκοῦ καὶ Παγασῶν μέχρι Βοίβης καὶ Γλαφυρῶν χώραν.

Πλανᾶται ἄρα ὁ Στράβων[9] καὶ ἀδίκως ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Ὁμήρου, νομίσας ὅτι ἡ κατὰ τὸν ποιητὴν Μαγνησία ἦτο ἡ αὐτή, ἥτις ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ χρόνων, καὶ ἀπαιτήσας παρὰ τοῦ ποιητοῦ διασαφήσεις γνωρίμους καὶ κατονομασίας ὡς *Μαγνητικῶν* τῶν πόλεων, τῶν εἰς

Εἰκὼν 91. Ὁ Βόρειος λιμὴν τῶν προϊστορικῶν Παγασῶν. **Σ**=στάδιον· **Α**=ἐκβολαὶ Ἀναύρου· **Τ**=ἀκρωτήριον «Ταρσανᾶς»· **Ν**=Νήλεια, νῦν «Γορίτσα»· **Π**=κορυφὴ Πηλίου (χιονοσκεποῦς) καὶ Διὸς Ἀκραίου ἱερόν· **Ο**=Ὀρμένιον· **Λ**=χωρίον «Ἅγιος Λαυρέντιος».

δὲν κατονομάζονταί τινες πόλεις ἐκεῖ, ἀλλὰ γενικῶς λέγεται ἐν Β 756 κ.ἑ. ὅτι

Μαγνήτων δ' ἦρχε Πρόθοος Τενθρηδόνος υἱός,
οἳ περὶ Πηνειὸν καὶ Πήλιον εἰνοσίφυλλον
ναίεσκον.

Τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἐξάγομεν, λογιζόμενοι τὴν κατανομὴν τῆς χώρας ἐν τῷ Καταλόγῳ· τὸ μὲν δῆλα δὴ βασίλειον τοῦ Φιλοκτήτου, ἁπτόμενον τοῦ τῶν Μαγνήτων, περιλαμβάνει τὰ Ἀνατολικὰ τοῦ ἔσω Παγασιτικοῦ καὶ τὴν χερσόνησον βεβαίως Μαγνησίαν μετὰ τῶν ὑπερκειμένων τόπων τῆς μεσογαίας ἐπὶ τοῦ Πηλίου μέχρι Μελιβοίας[7], τὸ δὲ τοῦ Εὐρυπύλου τὰ περαιτέρω πλουσιώτατα καὶ νῦν χωρία τὰ τρία μνημονευθέντα βασίλεια κατανενεμημένων· πλανᾶται δ' ἔτι μᾶλλον, ἢ διαστρέφεται ὑπ' ἄλλου, καὶ ὁ Σχολιαστὴς

---

[1]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1908 205-206· 1909 145· *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 88-89.

[2]) Κοινοτάτη ἡ τούτων ἀναφορὰ ἀνὰ τὸ *Πελασγικὸν Ἄργος* = *Θεσσαλίαν* ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου Β 681 καὶ περαιτέρω.

[3]) Σημαντικῆς πηγῆς εἶναι τὸ παρ' *Ἡσυχ.* «Παγασίτης Ἀπόλλων· παρὰ *Ἀχαιοῖς ἐν Παγασαῖς* καὶ παρὰ Θεσσαλοῖς».

[4]) *Σιμωνίδης* ἐν Συμμίκτοις παρὰ τῷ *Σχολ.* Ἀπολλων. Ἀργ. Α' 763 = Frg. Hist. Gr. II σελ. 42 «τὴν γὰρ Ἰωλκὸν *Μινύαι* ᾤκουν»· ὁμοίως *Εὐστάθ.* Παρεκβ. 327 43· 1684 55· 1685 56.

[5]) Βλ. περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐκεῖ Πηνειοῦ *Πρακτικὰ* 1910 188-190.

[6]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1910 226-227.

[7]) Β 716 κ.ἑ. οἳ δ' ἄρα Μηθώνην καὶ Θαυμακίην ἐνέμοντο
καὶ Μελίβοιαν ἔχον καὶ Ὀλιζῶνα τρηχεῖαν,
τῶν δὲ Φιλοκτήτης ἦρχεν.

Περί τινων τῶν πόλεων τούτων, μάλιστα τῆς Ὀλιζῶνος, βλ. *Πρακτικὰ* 1910 216-217.

[8]) Οὕτως ἄρα φαίνεται ὑπάρχον χάσμα ἐν Β 734-737, ἔνθα γραπτέον:

734 οἳ δ' ἔχον Ὀρμένιον . . . .
[735] . . . .
736 τῶν ἦρχ' Εὐρύπυλος Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱός·
737 τῷ δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαιναι νῆες ἕποντο.
[738] οἳ δ' ἔχον Ἀρμένιον, οἵ τε * κρήνην Ὑπέρειαν,
[739] οἵ τ' ἔχον Ἀστέριον Τιτάνοιό τε λευκὰ κάρηνα
[740] τῶν ἦρχε . . . .
[741] τῷ δ' ἅμα . . . . ,

ἐπειδὴ εἶναι φύσει ἀδύνατος ἡ συγκατοχὴ τὸ μὲν τοῦ Ὀρμενίου κατὰ τὰ νῦν «Λεχώνια» (εἰκὼν 91 τὸ Ο), τὸ δὲ τῶν κατὰ τὴν πεδιάδα πολισμάτων Ὑπερείας, Ἀστερίου, Τιτάνου· διότι καὶ ἡ *Ὑπέρεια* αὕτη δὲν εἶναι οὐδαμῶς ἡ τῶν Φερῶν, ἀλλ' αἱ κατόπιν λεγόμεναι *Πειρεσίαι*, παρὰ δὲ Στεφ. Βυζ. *Ὑπερησία*· τὸ *κρήνην* ἄρα κεῖται ἀντὶ ἐπιθέτου τινός, π. χ. *κραναήν*. Ἐν τῷ χάσματι 734-[735] θὰ ὑπῆρχεν ἡ *Πέλη*, διότι παρὰ τῷ αὐτῷ Στεφ. ὀνομάζεταί τις ἐνταῦθα πόλις οὕτως, ὡς οὖσα «ὑπὸ Εὐρυπύλῳ»· τὴν σύγχυσιν προσεπάθησε μάτην νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ Στράβων, ἀναφέρων ἀμφίβολόν τινα διαφορὰν προφορᾶς ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ, περὶ ἧς βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 70 σημ. 1· πρβ. δ' ἔτι αὐτὸν ἐν ΙΑ' 530 12 «Ἄρμενος ἐξ ***Ἀρμενίου*** πόλεως Θετταλικῆς, ἣ κεῖται ***μεταξὺ Φερῶν καὶ Λαρίσης*** ἐπὶ τῇ Βοίβῃ, καθάπερ εἴρηται, συνεστράτευσεν Ἰάσονι εἰς τὴν Ἀρμενίαν κτλ.»· ὁ ***Ὅρμενος*** ἐγένετο ἴσως χάριν τῆς Ἀρμενίας ***Ἄρμενος***· βλ. *Ἡσύχ.* ἐν λέξει.

[9]) Θ' 441 21 κ. ἑ. «κατηριθμημένων γὰρ ἤδη πολλῶν αὐτῆς (ἐνν. τῆς Μαγνησίας) τόπων οὐδένας τούτων ὠνόμακε Μάγνητας Ὅμηρος, ἀλλ' ἐκείνους μόνους, οὓς *τυφλῶς* καὶ *οὐ γνωρίμως* διασαφεῖ, οἳ περὶ Πηνειὸν καὶ Πήλιον εἰνοσίφυλλον ναίεσκον.»

τοῦ Εὐριπίδου,[1] νομίζων ὅτι *τετραρχίας* ἀπετέλουν αἱ ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀδμήτου Εὔμηλον τέσσαρες μνημονευόμεναι ἐν τῷ Καταλόγῳ πόλεις Β 711

οἳ δὲ Φερὰς ἐνέμοντο παραὶ Βοιβηΐδα λίμνην,
Βοίβην καὶ Γλαφύρας καὶ ἐυκτιμένην Ἰαωλκόν,
τῶν ἦρχ' Ἀδμήτοιο φίλος πάις ἕνδεκα νηῶν,
Εὔμηλος, τὸν ὑπ' Ἀδμήτῳ τέκε δῖα γυναικῶν
Ἄλκηστις, Πελίαο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστη.

Διότι αἱ κατὰ τὸν Ἑλλάνικον καὶ Ἀριστοτέλην[2] πρῶται τετραρχίαι ἢ τετράδες, αἱ κατασταθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἄρξαντος ἁπάσης τῆς Θεσσαλίας Λαρισαίου Ἀλεύα τοῦ πυρροῦ, ὀλίγον μετὰ τὰ Τρωϊκὰ πιθανώτατα, καὶ δὴ ἕνεκα τῶν ἐκ τούτων ἐπελθουσῶν διαταραχῶν[3], ἦσαν ὡρισμένως ἡ Πελασγιῶτις, Θεσσαλιῶτις, Ἑστιαιῶτις, Φθιῶτις, ἤτοι ἡ *κυρίως Θεσσαλία* τῆς πεδιάδος, ὁ νῦν περίφημος *Κάμπος* συνοπτικῶς ἐπίσης λεγόμενος· διασαφοῦνται δ' ἔκτοτε αἱ ἐν τῇ πεδιάδι δύο τάξεις, ἡ τῶν δυναστῶν καὶ ἡ τῶν πενεστῶν μετὰ τῶν παροίκων καὶ ὁμοίων[4], καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν πρός τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τοὺς περιοίκους, γενομένους ἀπὸ Ἀλεύα ἐπίσης, ὡς φαίνεται πιθανόν, *ὑπηκόους* τῶν Θεσσαλῶν τούτων.

Περίοικοι δῆλα δὴ ἐλογίζοντο οἱ ἰδιαίτερα *ἔθνη* ἀποτελοῦντες *Περραιβοί, Δόλοπες, Μαλιεῖς, Ἀχαιοὶ Φθιῶται, Μάγνητες,* (Αἰνιᾶνες), ἴσως *ἐθνέσται* κοινῶς τότε καλούμενοι κατὰ τὸ *πενέσται*, ὧν ἡ ὑπηκοότης ὑπὸ τοὺς πεδινοὺς Θεσσαλοὺς ἦτο μᾶλλον ψιλὴ καὶ εἰκονική, πιθανῶς ἀντάλλαγμα τῆς ἐν τῇ πεδιάδι ἀπολύτως ἀναγκαίας παραχειμασίας τῶν ποιμνίων τῶν ὀρεινῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιοίκων τούτων, καὶ ἡ παροχὴ ἐλευθέρας ἀγορᾶς σίτου καὶ δημητριακῶν· τῆς πρώτης μάλιστα ἕνεκα, ἀποτελούσης βεβαίως δι' ἑαυτοὺς ζήτημα ζωῆς, ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν, ἐν εἴδει φόρου, ὡρισμένον ἀριθμὸν στρατιωτῶν, καὶ τούτων εἰς ἐκτάκτους περιπτώσεις, ἤτοι ὁσάκις *ἐταγεύετο* ἡ χώρα, δῆλον ὅτι ὁσάκις, κηρυσσομένη ἐν ἐπιστρατεύσει καὶ κινδύνῳ, ἐτίθετο ὑπὸ *ταγόν*, περίπου *δικτάτορα*, πρὸς ἀπόκρουσιν κοινοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ, ἢ πρὸς παροχὴν βοηθείας σπουδαίῳ κοινῷ συμμάχῳ.[5]

Ἐν τῷ φόρῳ[6] περιλαμβάνεται βεβαίως καὶ ἡ χρηματικὴ ἢ εἰς εἶδος ἀμοιβή, ἡ παρεχομένη ὑπὸ τῶν περιοίκων τούτων τοῖς ἐν τῇ πεδιάδι ἰδιοκτήταις λιβαδίων ὡς ἐνοίκιον διὰ τὴν χειμερινὴν μάλιστα ποιμνιοβοσκήν, ὡς συμβαίνει σήμερον· ἡ δὲ παροχὴ στρατιωτῶν[7] ἑρμηνεύεται ἐκ τοῦ μεγίστου συμφέροντος, ὅπερ εἶχον οἱ περίοικοι οὗτοι ὑπὲρ διατηρήσεως τοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας, καὶ ἐμάχοντο προθύμως βεβαίως ὑπὲρ αὐτῆς, ὁσάκις ἐκινδύνευεν· ἦτο δὲ τὸ συμφέρον αὐτῶν τοῦτο μεῖζον ἢ τῶν πενεστῶν καὶ τοῦ πλήθους τῶν Θεσσαλῶν, ὅπερ φαίνεται ὅτι καὶ βίᾳ ἐστρατεύετο ἐν ταῖς *ταγείαις*, τασσόμενον ὑπὸ τέσσαρας *πολεμάρχους*, ἀναλόγως τῶν τετραρχιῶν, οἵτινες καὶ ἰδιαιτέρως ὤμνυον ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ συμμαχίας, καὶ ὑπὸ πεζάρχους, ὡς δηλοῖ ἡ ἐν IG II² 88 Ἀττικὴ ἐπιγραφὴ «ὤμοσαν Θετταλῶν - - - πολέμαρχοι: *Πελασγιωτῶν - - - Φθιωτῶν* Μέγαλος, *Θετταλιωτῶν - - - Ἑστιωτῶν* Εἴρων - - »· δικαίως ἄρα ἐκαλοῦντο ἐνίοτε *σύμμαχοι* οἱ περίοικοι οὗτοι· αἱ δ' ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις, φιλίαι καὶ ἔριδες τῶν ἀρχόντων καὶ ὁμάδων τῶν ἰσχυουσῶν πόλεων τῆς πεδιάδος καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς πενέστας,[8] ἀπετέλουν ἐσωτερικῆς φύσεως

---

[1]) Εἰς Ἀλκήστ. στίχ. 1154, ἔνθα τὸ πρῶτον (438 π. Χρ.) ἀναφέρεται ἡ τετραρχία· «εἰς τέσσαρας διῄρητο ἡ Θεσσαλία *πόλεις* (γραπτέον *μοίρας*), αἵτινες ἦσαν ὑποτεταγμέναι *Ἀδμήτῳ* (γρ. *Ἀλεύᾳ*;), ὡς καὶ Ἀριστοτέλης φησίν· ὅθεν ἐκαλεῖτο τετραρχία· ⟨εἰσὶ δὲ αὗται Φεραὶ Βοίβη Γλαφύραι Ἰωλκός⟩»· τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι λίαν ἀνόητον παρασχόλιον.

[2]) Παρ' *Ἁρποκρ. λ.* τετραρχία «τεττάρων μερῶν ὄντων τῆς Θετταλίας ἕκαστον μέρος τετρὰς ἐκαλεῖτο, καθ' ἅ φησιν Ἑλλάνικος ἐν τοῖς Θετταλικοῖς· ὄνομα δέ φησιν εἶναι ταῖς τετράσι Θετταλιῶτιν, Φθιῶτιν, Πελασγιῶτιν, Ἑστιαιῶτιν. Καὶ Ἀριστοτέλης δὲ ἐν τῇ κοινῇ Θετταλῶν πολιτείᾳ ἐπὶ Ἀλεύα τοῦ *πυρροῦ* διῃρῆσθαί φησιν εἰς δ΄ μοίρας τὴν Θετταλίαν»· τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τούτου ὑποδηλοῦσιν αἱ ἐπὶ νομισμάτων τῶν Λαρισαίων παραστάσεις τοῦ Ἀλεύα· βλ. καὶ *Eduard Meyer* Theopomps Hellenika 1909 227 κ. ἑ..

[3]) Θεωρῶ ἀναμφίβολον ὅτι ἡ πρώτη καὶ σπουδαιοτάτη πολιτειακὴ μεταρρύθμισις ἐν Θεσσαλίᾳ εὐθὺς μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *Ἀλεύα*, ὅστις ἦτο εἶδός τι *Λυκούργου*, καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ *Σκόπα*.

[4]) Οἱ *δυνάσται* ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς νῦν *τσιφλικιούχους* ἢ *ἀφεντικὰ* καλουμένους, οἱ *πενέσται* πρὸς τοὺς *κολλήγους* καὶ οἱ *πάροικοι* πρὸς τοὺς *παρακεντέδες*· λογίζονται δὲ οὕτως οἱ μὴ ἔχοντες ζεῦγος, παραμένοντες δὲ μονίμως ὡς κάπηλοι, παντοπῶλαι, τεχνῖται κτλ., ἀκριβῶς ὡς ἐλογίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἱ *πάροικοι*, περὶ ὧν ὁ Ed. Meyer ἔ. ἀ. 282 λέγει fraglich ist dagegen, wer diese πάροικοι sind καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ πλήρως· ἐν τῷ λόγῳ *(Ἡρῴδου) περὶ πολιτείας* ἐν τῇ περιόδῳ «χώραν γὰρ τῶν Ἑλλήνων ἔχοντες πλείστην καὶ πλεῖστα δυναμένην παρέχειν οὐ μόνον τοῖς ἐνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς *παροίκοις*» ἁρμόττει τὸ *περιοίκοις*, καὶ δὴ μετὰ λίαν εὐρείας σημασίας· διότι θὰ ἦτο ἀσήμαντον νὰ ἐπαινέσῃ τις νῦν τὴν σιτοφόρον Θεσσαλίαν ὡς δυναμένην νὰ θρέψῃ τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας ἢ παροικοῦντας μονίμως ἐντοπίους ἢ ξένους· ἔπαινος εἶναι ἡ μὴ μόνον ἐπάρκεια, ἀλλὰ μάλιστα ἡ ἐξαγωγὴ σίτου κττ., περὶ ἧς βλ. τὰ παρὰ *Ξενοφ.* Ἑλλ. F΄ 1 11· ἐκτὸς ἐὰν *παροίκους* ἐνταῦθα νοήσωμεν *στρατοὺς* συμμαχικούς, δυναμένους νὰ παραμείνωσιν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ νὰ τραφῶσιν ἐπὶ μακρὸν ἐν αὐτῇ· ὄντως δ' ἐν ἔτει 1897-1898 ἔθρεψεν ἡ Θεσσαλία μόνη περὶ τὰς δέκα μυριάδας Τουρκικοῦ στρατοῦ, κατασχόντος αὐτὴν ἐπὶ ἓν περίπου ἔτος· πρβ. καὶ *Δημοσθ.* Ὀλυνθ. α΄ 22 «ἤκουον δ' ἔγωγέ τινων, ὡς οὐδὲ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς ἔτι δώσοιεν (ἐνν. Θετταλοὶ) αὐτῷ (ἐνν. Φιλίππῳ) *καρποῦσθαι*· τὰ γὰρ κοινὰ τὰ Θετταλῶν ἀπὸ τούτων δέοι διοικεῖν, οὐ Φίλιππον λαμβάνειν· εἰ δὲ τούτων ἀποστερήσεται τῶν χρημάτων, *εἰς στενὸν κομιδῇ* **τὰ τῆς τροφῆς τοῖς ξένοις** αὐτῷ καταστήσεται».

[5]) Περὶ τῆς σημασίας τῆς *ταγείας* ἄριστα διαλαμβάνει ὁ Ed. Meyer ἔ. ἀ. 228 κ. ἑ., συλλέξας τὰ ὀνόματα 12 (ἢ 9 βεβαίων) τοιούτων ταγῶν σελ. 249· ἱκανὰ τὰ καλὰ καὶ παρὰ Costanzi, Saggio di storia Tessalica I 1906 71 κἑ.· τὸ κατ' ἀρχὰς ἦτο βεβαίως *ἔκτακτος* ἀρχὴ ἀνωτάτη, στρατιωτικὴ ἰδίως· ἀπὸ δὲ τοῦ Φεραίου Ἰάσονος καὶ μάλιστα τοῦ Ἀλεξάνδρου, μετετράπη εἰς πολιτικὴν ἅμα καὶ στρατιωτικήν, ἔτι δὲ εἰς *διαρκῆ* ὑπὸ τὸ ὄνομα καὶ *ἄρχοντος* ἢ *ἀρχοῦ*, κατόπιν δὲ αὐτὸ τοῦτο *βασιλέως* ὑπὸ τὴν σημασίαν, ἣν ἀπέδιδον τῇ λέξει καὶ τῷ πράγματι οἱ πλησιόχωροι Μακεδόνες, οὐχὶ ἁπλῶς περιγραφικήν, οἷα κεῖται παρ' *Ἡρόδ.* Ε΄ 93.

[6]) Περὶ τοῦ *φόρου* τούτου οὐδὲν σαφὲς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων· *Ξενοφ.* Ἑλλ. F΄ 1 19 «προεῖπε δὲ τοῖς περιοίκοις πᾶσι (ἐνν. Ἰάσων) καὶ τὸν φόρον, *ὥσπερ ἐπὶ Σκόπα τεταγμένος ἦν*, φέρειν»· ἔκ τινων διεστραμμένων ἀποσπασμάτων τῆς Θεσσαλῶν πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐμφαίνεται παροχὴ ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἱππέων, ὁπλιτῶν, πελταστῶν κατὰ *κλῆρον* γῆς, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τοὺς πενέστας βεβαίως, καίτοι ἡ μνεία τῶν πελταστῶν ὑπονοεῖ καὶ περιοίκους· διὸ συμφωνῶ τῷ Ed. Meyer ἔ. ἀ. 222 σημ. 1, ὑπονοοῦντι ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις τὸ *χώραν* ἢ *ἔθνος* ἀντὶ τοῦ *πόλις*· ἐπίσης ἀορίστως, καὶ ὡς πρὸς τὸν διαρκῆ χρόνον ἐσφαλμένως, λέγει ὁ Στράβ. Θ΄ 440 19 «κατεῖχον (ἐνν. Λαρισαῖοι) τέως τὴν Περραιβίαν καὶ *φόρους* ἐπράττοντο, ἕως Φίλιππος κατέστη κύριος τῶν τόπων»· διάφοροι τῶν φόρων τούτων εἶναι αἱ *συντάξεις*, ἤτοι αἱ λόγῳ ἐνοικίου ἀμοιβαί, αἱ διδόμεναι πρὸς τοὺς κυρίους, περὶ ὧν βλ. *Ἀρχέμαχον* παρ' Ἀθην. F΄ 264^{a-b}.

[7]) Ἐκ τῶν περιοίκων τούτων νῦν παρέχονται τῷ Ἑλληνικῷ στρατῷ οἱ *εὔζωνοι*, ἤτοι ἐλαφρὸν πεζικόν, ὧν ἡ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους πολέμους ἡμῶν ἀνδρεία κατέστη παροιμιώδης· διῴκησα δὲ καὶ ἐγὼ σῶμα διακοσίων περίπου τοιούτων ἐντεῦθεν περιοίκων εὐζώνων ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πολέμων τούτων· κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦσαν *ἀκοντισταὶ πελτασταὶ* οὗτοι, ἤτοι κατ' οὐσίαν ὁμοίως *εὔζωνοι*.

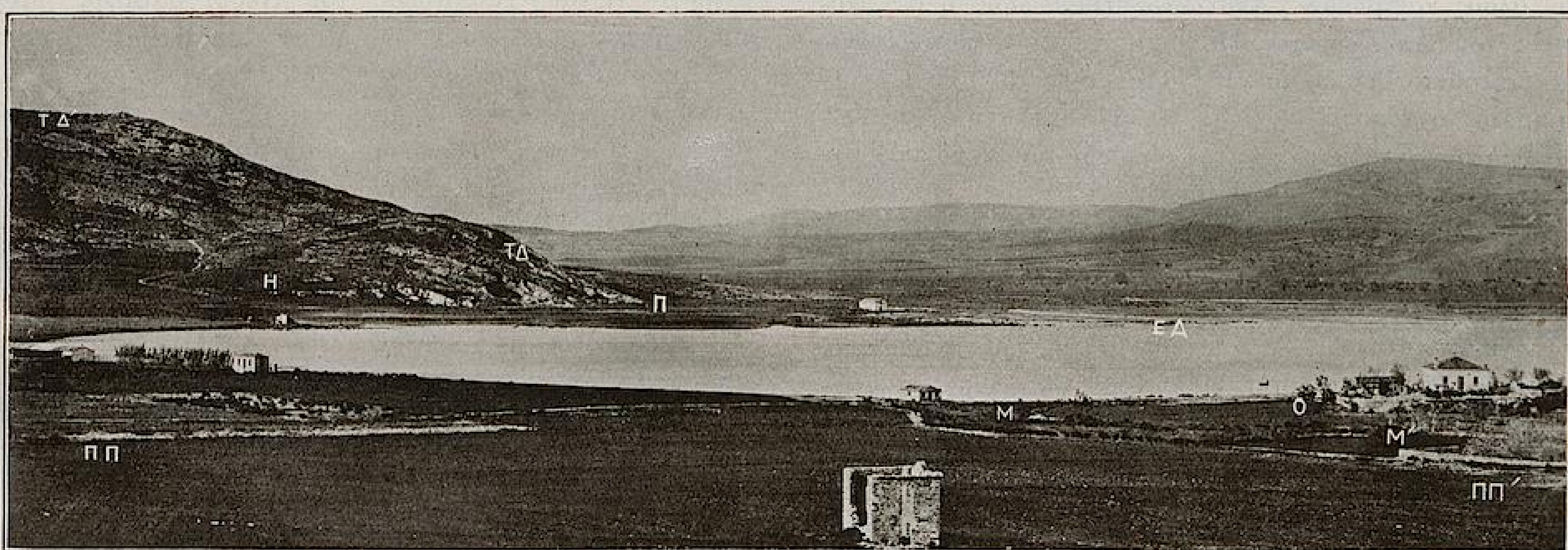
[8]) Οἱ σημερινοὶ πενέσται ἀποτελοῦσιν ἐξαίρετον *πεζικὸν* στρα-

ζητήματα τῶν Θεσσαλῶν, ἀδιάφορα ἢ μικροῦ διαφέροντος ὄντα τοῖς περιοίκοις.

Τὸ περίφημον ἄρα χωρίον τοῦ *Θουκυδ.* Δ' 78 *δυναστείᾳ μᾶλλον ἢ ἰσονομίᾳ ἐχρῶντο τὸ ἐγχώριον οἱ Θεσσαλοὶ* εἶναι ἄσχετον πρὸς τοὺς περιοίκους, σχετικὸν δὲ πρὸς τοὺς πενέστας καὶ τὸ πλῆθος ἐν γένει τῶν Θεσσαλῶν· ἡ δ' ἑρμηνεία τῆς λέξεως *τὸ ἐγχώριον*, ᾗ προσέκρουσαν οἱ φιλόλογοι καὶ πολιτειολόγοι ἀπὸ Διονυσίου ἤδη τοῦ Ἁλικαρνασσέως, καὶ αἱ ποικίλαι διορθώσεις αὐτῆς,[1] διαλευκαίνεται πλήρως ἐκ τῶν προειρημένων· σημαίνει δῆλα δὴ *κατὰ τὸ ἐγχώριον*, ἤτοι *κατὰ τὴν ἀπὸ παλαιῶν χρόνων* (ὡρισμένως ἀπὸ τοῦ Ἀλεύα) ***ἐπιτόπιον κατάστασιν*** τὸ τῶν Θεσσαλῶν πλῆθος, οἱ Θεσσαλοί, ὁ λαὸς καὶ οἱ πενέσται, *ἐδυναστεύοντο μᾶλλον ἢ ἰσονομοῦντο*, καθ' ἃ καὶ σήμερον οἱ *κολλῆγοι* καὶ ὁ λοιπὸς γεωργικὸς κόσμος τῆς πεδιάδος δυναστεύονται ὑπὸ τῶν *«τσιφλικιούχων»* ἢ *«ἀφεντικῶν»*.

Ὅπως δῆλα δὴ νῦν οἱ γεωργοὶ ἔχουσι δικαίωμα ψήφου, διατιθεμένης μέχρι πρὸ πέντε ἐτῶν[2] συνηθέστατα κατὰ τὰς ὑποδείξεις, ὀρέξεις καὶ πιέσεις τῶν δεσποτῶν, καί τινα ταγοῦ, ὅστις καθίστατο *νόμῳ Θετταλῶν*, ἤτοι ὡς ἀπεφάσισε *τὸ πάντων κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν*· τοὐναντίον οἱ περίοικοι κατὰ τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν θὰ εἶχον σημαντικὰ μὲν ἐπίσης ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικώτερα δικαιώματα τοῦ τῶν Θεσσαλῶν πλήθους, ἀφ' οὗ καὶ ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο πιθανώτατα νὰ ἐκλεγῇ ταγός, ἐκ πενεστῶν δὲ οὐχί· ὄντως ἀναφέρεται ὁ *Κινέας*, λεγόμενος *Γοννεὺς* τὴν πατρίδα, ἤτοι Περραιβός, αὐτόχρημα δῆλα δὴ περίοικος, ὅτι κατεστάθη τοιοῦτος γενικὸς ταγός.[4]

Τὸ δὲ κατὰ ταῦτα ἀσθενὲς τῆς ὑπηκοότητος τῶν περιοίκων ἀποδεικνύουσιν ἔτι πρῶτον μὲν ἡ ὕπαρξις αὐτεξουσίων *κοινῶν* τῶν λαῶν τούτων, δεύτερον δὲ ἡ κοπὴ *αὐτονόμων νομισμάτων* ὑπ' αὐτῶν, τρίτον δὲ μάλιστα ἡ ἀποστολὴ ἰδίων *ἱερομνημόνων* εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον· οὕτως ἄρα δέονται συμπληρώσεώς τινος καὶ διασαφήσεως τὰ ἄλλως ἄριστα περὶ τούτων ὑπὸ Ed. Meyer ἔ. ἀ. εἰρημένα, ἔτι δὲ καὶ ἐπανορθώσεως τὰ ὑπὸ Gerhard Kip, ἅτινα ἀλλαχοῦ ἠμφεσβήτησα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ὑπηκοότητος τῶν περιοίκων, ἣν ὁ Kip ἀνήγαγεν εἰς πλήρη ὑπο-

Εἰκὼν 92. Τὸ Βόρειον τέρμα τῶν προϊστορικῶν Παγασῶν. **Η**=ἱερὸν Ἥρας· **Π**=αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἠτυμολογήθησαν αἱ Παγασαί· **ΕΑ**=ἐκβολαὶ Ἀναύρου· **Μ-Μ'**=τάφρος τοῦ 1275 μ. Χρ. (βλ. ἐδάφ. 3)· **Ο**=ὅρμος «Ταρσανᾶς»· **ΤΔ-ΤΔ'**=τεῖχος τῆς Δημητριάδος· **ΠΠ-ΠΠ'**=χῶρος τῶν προϊστορικῶν Παγασῶν.

περαιτέρω ψιλὴν ἰσονομίαν,[3] εἶχε καὶ τὸ πλῆθος τῶν Θεσσαλῶν δικαιώματά τινα, ἴσως τυπικά, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ τέλειαν παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Costanzi ἔ. ἀ. 120-121 ἄριστα εἰρημένα.[5]

Οὕτως ἄρα καὶ οἱ μετὰ τὰ Τρωϊκὰ κατασχόντες καὶ τὴν κατὰ τὸν ἔσω Παγασιτικὸν χώραν ταύτην Μάγνητες λογίζονται *περίοικοι* ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα, οἷον ἐξεθέσαμεν, καθ' ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῆς πρωΐμου γεωμετρικῆς περίοδον, ἤτοι ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ἀλεύα κατασταθείσης πολιτείας, μέχρι τῆς ὑπὸ

τὸν παρ' ἡμῖν, γενναιότατα ἐπίσης ἀγωνισθέντα κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους, ἔτι δὲ παρέχουσι καὶ πλεῖστον *ἱππικόν*· ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶναι πολλῷ μείζων τοῦ τῶν εὐζώνων· ὁμοίως ὁ Ἰάσων ἐπαινεῖ τὸν στρατὸν τοῦτον παρὰ *Ξενοφ.* Ἑλλ. F' 1 11 «τοσούτους καὶ τοιούτους ἔχοντας πενέστας», «ὧν ἐγὼ καὶ τὰ σώματα καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν ὁρῶν κτλ.»· τὸ ὅλον τοῦ στρατοῦ τούτου τῆς πεδινῆς Θεσσαλίας, ἄνευ τῶν περιοίκων, λογίζεται ὁ Ἰάσων εἰς 6,000 ἱππεῖς καὶ πλείονας τῶν 10,000 ὁπλιτῶν, μετ' ἐκείνων δὲ εἰς ἱππεῖς μὲν πλείονας τῶν 8,000 ὁπλίτας δὲ 20,000 πελταστὰς δὲ πλείονας τῶν 30,000· σήμερον ἐκ τῶν αὐτῶν τόπων οὐδὲ τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἀποδίδεται.

[1]) Βλ. Ed. Meyer ἔ. ἀ. 218 (σημ. 2) κ. ἑ., ἔνθα διεξετάζεται μέν, ἀλλὰ δὲν διασαφεῖται τὸ ζήτημα.

[2]) Μέχρι τοῦ ἔτους 1909ου ἦρχον ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλιγαρχικῶς ἰσχυροί τινες πλούσιοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὴ ἐγχώριοι· μεταστραφέντος δ' ἔκτοτε τοῦ πολιτεύματος πρὸς τὸ πολιτικώτερον, ἐπεκράτησαν οἱ γεωργικοί, ὄντες ἐντόπιοι καὶ μὴ πλούσιοι, δημοτικώτεροι δὲ διὰ τοῦτο, μηκέτι διευθύνοντες τὰς ἐκτελεστικὰς ἐξουσίας αὐτοί.

[3]) Διότι τὸ δικαίωμα τῶν δεσποτῶν τοῦ νὰ ἐκτοπίζωσι κατὰ βούλησιν τοὺς γεωργοὺς οἰκογενειακῶς, ὡς μὴ κεκτημένους μηδὲ ἴδιον οἶκον, ἐπειδὴ καὶ αἱ οἰκίαι τῶν «τσιφλικίων» ἀνήκουσι τοῖς δεσπόταις, καὶ νὰ μετατρέπωσι κατὰ βούλησιν τὰς καλλιεργουμένας ἐκτάσεις εἰς λιβάδια, ἢ εἰς ἰδίας σποράς, κοινῶς «κουλούκια» (βλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 359-361), δικαίωμα ἐν χρήσει νῦν πλήρει καὶ μετὰ τὴν δημοτικωτέραν μεταστροφὴν τοῦ πολιτεύματος, ἀφαιρεῖ πλεῖστον τῆς ἰσονομίας, ἐρημοῖ δὲ πολλὰ *χωρία*· ἐγὼ πέρυσιν εἶδον τὸ παρὰ τὸν Ἄτραγα Κουτσόχερον ἔρημον, μεταβεβλημένον ὑπὸ τοῦ κυρίου εἰς λιβάδιον, ἐν ᾧ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχον εὕρει αὐτὸ ἀκμαῖον.

[4]) Παρ' *Ἡροδ.* Ε' 93 «Θεσσαλοὶ...ἀπέπεμψαν *κοινῇ γνώμῃ* χρεώμενοι χιλίην τε ἵππον καὶ τὸν *βασιλέα* (=ταγὸν) τὸν σφέτερον Κινέην, ἄνδρα ***Γονναῖον***»· πρώτη γραφὴ ἦτο ***Κονιαῖον,*** ἣν διατηρεῖ ὁ Ed. Meyer ἔ. ἀ. 249 καὶ ἐγὼ δὲν ἀνήρεσα ὅλως ἐν *Πρακτικοῖς* 1910 261-262· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ γραφὴ *Γονναῖον* (ἢ *Γόννιον-Γοννέα=Γοννῆα)* εἶναι ἀξία προτιμήσεως· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προκύπτει σπουδαῖον συμπέρασμα, ὅτι ἡ ταγεία αὕτη ἠδύνατο νὰ δοθῇ καὶ περιοίκῳ, ὅπερ διὰ τῶν προειρημένων μοι καθίσταται λίαν εὔλογον· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ *Ἀριστοτ.* ἐν Ἀθην. Πολιτ. ιθ' 5 ἀποκαλεῖ τὸν Κινέαν *Θεσσαλὸν* γενικῶς· τὰ τοῦ Costanzi ἔ. ἄ. 77 εἶναι ἀνίσχυρα πρὸς συγκράτησιν τοῦ *Κονιαῖον*.

[5]) *Kip*, Thessalische Studien (1910) 115· 139 κ. ἑ.· *Πρακτικὰ* 1910 260 κ. ἑ.· εἶναι εὐνόητον ὅτι τό τε ζήτημα τῆς ταγείας καὶ τὸ τῆς πενεστείας, μάλιστα δὲ τὸ τῆς ὑπηκοότητος τῶν περιοίκων καὶ τὸ περὶ τῶν *κοινῶν* αὐτῶν, ἀποτελοῦσι θέματα ἰδίων διεξοδικῶν ἐρευνῶν.

τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β΄ γενομένης ἐν Θεσσαλίᾳ σπουδαίας μεταπολιτεύσεως, περὶ ἧς λέγομεν ἐν σελ. 80-81.

Ἀναφέρονται δ᾽ ἐν συγγράμμασι τῶν παλαιῶν αἱ Παγασαὶ τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ὄψιμον γεωμετρικὴν περίοδον, περὶ τὰ μέσα τῆς Η΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου·[1] ἡ ἔλλειψις αὐτῶν ἐκ τοῦ Καταλόγου καὶ τῶν λοιπῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν φαίνεται λόγον ἔχουσα τὴν προειρημένην ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῆς Ἰωλκοῦ, ἢ μᾶλλον τὴν ἀμφοτέρων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰδικῶς ἐκ *Φερῶν* ἐξάρτησιν· διότι ἡγεμὼν τῆς ἀπὸ τῶν Φερῶν καὶ Βοίβης μέχρι τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τῶν Παγασῶν χώρας ὑπῆρξεν, ὡς ἐδηλώσαμεν, ὁ *Φεραῖος* Εὔμηλος ἐκ θηλυγονίας Ἰώλκιος· θὰ εἶχεν ἄρα παρακμάσει ἡ Ἰωλκὸς ἤδη ὀλίγον πρὸ τῶν Τρωϊκῶν καὶ κατ᾽ αὐτὰ ἕνεκα τῶν στάσεων,[2] οἱ δὲ διάδοχοι τῆς μεγάλης βασιλικῆς οἰκογενείας αὐτῆς εἶχον ἐκπέσει· τὴν ἀρχὴν τοιαύτης παρακμῆς ὑποδηλοῦσιν ἤδη τὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰάσονος ἐκ Κολχίδος μυθολογούμενα.

Καὶ ὁ μὲν Ἡσίοδος ἀναφέρει οὐχὶ πόλιν διαρρήδην, ἀλλ᾽ ἱερὸν ἄλσος καὶ βωμὸν *Ἀπόλλωνος Παγασαίου*, ὁ δὲ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀπολλωνίου «Παγασαίου Ἀπόλλωνος ἱερόν», ἔνθα ἐτελοῦντο ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες, πρὸς οὓς εἶναι λίαν εὐάρμοστος ὁ τόπος (εἰκὼν 91 τὸ Σ)· τούτων ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται ὑπὸ τῶν Κυκλικῶν εἰς τὸν οἰκιστὴν τῶν παρακειμένων Ἀμφανῶν Κύκνον, διαγωνισάμενον πρὸς τὸν Ἡρακλέα·[3] πιθανῶς δὲ καὶ ἐνταῦθα διεξήγετο μέρος τι, ἴσως τὸ ἱπποδρομικόν, τοῦ *ἐπὶ Πελίᾳ* καθιερωθέντος ἀγῶνος,[4] οὗτινος αἱ λοιπαὶ σχετικαὶ ἑορταὶ ἐτελοῦντο ἐν Ἰωλκῷ· ἦτο δὲ μεγάλη ἡ πανήγυρις αὕτη, ἀφ᾽ οὗ ὁ Ἀριστοτέλης, λίαν σπουδαίαν θεωρῶν αὐτήν, καταριθμεῖ εὐθὺς μετὰ τὰς τέσσαρας γνωστὰς Πανελληνίους ἑορτάς.

Τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου βεβαιοῖ ἐν Ἰωλκῷ, ἤτοι ἐν Παγασαῖς ἐπίσης, ὁ εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον «Ὁμηρικὸς» ὕμνος, ἔνθα περιγράφεται ἡ ἐκ τῶν Ὑπερβορείων κάθοδος τοῦ θεοῦ εἰς Δελφοὺς καὶ σταθμός τις ἐν Ἰωλκῷ:

Πιερίην μὲν πρῶτον ἀπ᾽ Οὐλύμποιο κατῆλθες·
Λάκμον τ᾽ Ἠμαθίην τε παρέστιχες ἠδ᾽ Ἐνιῆνας,[5]
καὶ διὰ Περραιβούς· *τάχα δ᾽ εἰς Ἰαωλκὸν ἵκανες*·

ὄντως δὲ μετέπειτα δύο τῶν μεγίστων τοπικῶν θεοτήτων τῶν Μαγνήτων ἦσαν ἡ *Ἄρτεμις Ἰωλκία* καὶ ὁ *Ἀπόλλων Κοροπαῖος*· τοῦτο δηλοῖ ὅτι αἱ δύο προτεθεῖσαι πηγαὶ εἶναι ἀσφαλεῖς καὶ τὰς ῥίζας τῆς τοιαύτης λατρείας ἐμφαίνουσι.

Διότι ὁ Ἀπόλλων *Κοροπαῖος*[6] φαίνεται ὢν μετατοπισμός τις τοῦ *Παγασαίου* τούτου εἰς ἠρεμώτερον σημεῖον τοῦ κόλπου, οὐ μακρὰν μὲν κείμενον, λίαν δὲ πρόσφορον πρὸς σύνταξιν καὶ λῆψιν χρησμῶν, ὧν ἡ ζήτησις καὶ ἡ ἰσχὺς ἐν ἐμπορικῷ καὶ πολυθορύβῳ κέντρῳ, οἷον ἦσαν ἀείποτε αἱ Παγασαί, λίαν μικρὰ φύσει καὶ ἀσθενὴς ὑπεμφαίνεται· καὶ σήμερον δ᾽ ἐν μὲν τῷ Βόλῳ τελεῖται καθ᾽ ἕκαστον ἔτος ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας ἀπὸ τῆς 7ης Αὐγούστου *ἐμπορικὴ* μόνον καὶ λίαν μεγάλη πανήγυρις, ἐν δὲ τῷ χωρίῳ τοῦ Πηλίου Ἁγίῳ Λαυρεντίῳ[7] *(εἰκ.* 91 τὸ Λ) ὡς συνέχεια αὐτῆς ὁμοία, ἀλλὰ *θρησκευτική*, τριήμερος, ἀπὸ τῆς 15ης τοῦ αὐτοῦ μηνός, εἰς μνήμην Ἁγίου Ἀποστόλου τοῦ Νέου, δαψιλῶς θαυματουργοῦντος παρὰ τοῖς νῦν Μάγνησι καὶ Θεσσαλοῖς καὶ ὑπὸ τῶν *ἀλλοθρήσκων* ἔτι ἐξόχως τούτου ἕνεκα τιμωμένου ὑπὸ τὴν ἁπλῆν ἐπωνυμίαν «ὁ Νέος»· διὸ φοιτῶσι μὲν ἐκεῖ πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν αὐτῶν δεινῶν ζητοῦντες παρὰ τοῦ Ἁγίου καὶ πολλάκις τυγχάνοντες αὐτῆς, προσάγουσι δὲ καὶ τῶν ἑαυτῶν ποιμνίων ἀπαρχὰς καὶ τῶν μεγάλων ἔτι ζῴων, ἵνα καὶ ταῦτα ὑγιᾶ κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἔχωσιν.

Ἀκριβῶς δὲ τὸ *χρηστήριον* τοῦ Ἀπόλλωνος ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχε τὸ πρῶτον ἐν Παγασαῖς, ἐπειδὴ ὑπὸ λίαν παλαιῶν πηγῶν ὀνομάζεται ὁ θεὸς *Παγασαῖος* ἢ *Παγασίτης*, ἱδρυθὲν ὑπὸ Τροφωνίου,[8] μετετοπίσθη δ᾽ ἐνωρὶς εἰς Κορόπην διὰ τὸν μνημονευθέντα λόγον· διὰ δὲ τῆς καθόδου τοῦ Ἀπόλλωνος νοεῖται σπουδαία τις μετανάστευσις λαοῦ ἐκ Βορρᾶ κατὰ τὴν εὐθὺς μετὰ τὰ Τρωϊκὰ περίοδον, μία τῶν πολλῶν, αἵτινες καὶ πρότερον καὶ μετέπειτα συνέβησαν,[9] συναναμιγέντος μετὰ τῶν ἐπιχωρίων καὶ συγκομίσαντος τὴν ἀποδεκτὴν ὑπ᾽ αὐτῶν γενομένην λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀποδεξαμένου δὲ τὴν τοπικὴν λατρείαν τοῦ Διός, ἥτις καὶ παμπαλαία ἦτο, ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος φερομένη ὅτι καθιερώθη,[10] καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς

---

1) Ἀσπ. 70 κ. ἑ.

πᾶν δ᾽ ἄλσος καὶ βωμὸς Ἀπόλλωνος Παγασαίου
λάμπεν ὑπαὶ δεινοῖο θεοῦ τευχέων τε καὶ αὐτοῦ.

2) Πρβ. *Στράβ.* Θ΄ 435 15 «τὴν Ἰωλκὸν αὐξηθεῖσαν ἐπὶ πλέον *κατέλυσαν* αἱ στάσεις καὶ αἱ τυραννίδες»· ταῦτα καὶ τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἔτι λεγόμενον ὅτι «ἡ δ᾽ Ἰωλκὸς *κατέσκαπται* μὲν ἐκ παλαιοῦ» δὲν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὡς ἰσχύοντα καθ᾽ ἁπάσας τὰς χρονικὰς περιόδους· διότι αἱ ἀνασκαφαὶ ἡμῶν ἐν Ἰωλκῷ ἀπέδειξαν ἀκμήν τινα αὐτῆς καὶ ἐν τῇ γεωμετρικῇ καὶ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ περιόδῳ, βεβαιουμένην καὶ ὑπὸ λίαν παλαιοτέρων τοῦ γεωγράφου ποιητῶν καὶ συγγραφέων· βλ. *Πρακτικὰ* 1909 155-162· 1911 303-305· 1912 229-232.

3) *Σχολ.* εἰς Ψ 346 = Cyclic. Frg. 6 «τούτῳ δὲ (ἐνν. τῷ ἵππῳ) διαγωνισάμενος Ἡρακλῆς πρὸς Κύκνον, τὸν Ἄρεως υἱόν, καθ᾽ ἱπποδρομίαν ἐνίκησεν ἐν τῷ τοῦ *Παγασαίου Ἀπόλλωνος* ἱερῷ, ὅ ἐστι πρὸς Τραχῖνι... ἡ ἱστορία παρὰ τοῖς Κυκλικοῖς»· τὸ λεγόμενον περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ *πρὸς Τραχῖνι* εἶναι ἐσφαλμένον, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ *Διοδ.* Δ΄ 37 «ἐπανιὼν δ᾽ εἰς Τραχῖνα (ἐνν. Ἡρακλῆς) καὶ προκληθεὶς ὑπὸ Κύκνου τοῦ Ἄρεως, τοῦτον μὲν ἀπέκτεινεν»· ἦτο ἄρα τοῦ Ἡρακλέους ὁρμητήριον ἡ Τραχίς, ἀπρόσιτον βεβαίως τῷ Κύκνῳ, οὗτινος κτίσμα καὶ διαμονὴ λέγονται αἱ Ἀμφαναί, παρακείμεναι ταῖς Παγασαῖς, περὶ ὧν βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 70-71.

4) Πρβ. Frg. Hist. Gr. II σελ. 189· 282 περὶ «Ἀκάστου καθηγησαμένου (ἐνν. τὸν ἀγῶνα) ἐπὶ Πελίᾳ τῷ πατρί»· *Στράβ.* Θ΄ 436 15 «ἐνταῦθα δὲ (ἐνν. ἐν Ἰωλκῷ) καὶ τὴν *Πελιακὴν* πανήγυριν συνετέλουν»· διώρθωσα οὕτω τὸ **Πυλαϊκὴν* τοῦ κειμένου· ἕτεραι διορθώσεις, π. χ. «Δημητριακὴν» (πρβ. Stählin Pauly[2] R.E. λ. Ἰωλκὸς) δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ παραδεδομένα ταῦτα περὶ Πελίου· *Θεόπομπος παρ᾽ Ἀθην.* ΙΑ΄ 468d «πλησίον δὲ τῆς *Μαγνησίας* (ἐνν. πόλεως· διώρθωσα οὕτω τὸ τοῦ κειμένου *Μολοσσίας*· βλ. κάτω σελ. 81-82) ἡ Ἰωλκός, ἐν ᾗ ὁ ἐπὶ Πελίᾳ ἀγὼν ἐτέθη».

5) Συμφωνεῖ τοῖς ἐν τῷ Καταλόγῳ περὶ τῆς πρώτης χώρας τῶν Αἰνιάνων Β 747

Γουνεὺς δ᾽ ἐκ Κύφου ἦγε δύω καὶ εἴκοσι νῆας,
τῷ δ᾽ Ἐνιῆνες ἕποντο μενεπτόλεμοί τε Περαιβοί·

εἶναι ἄρα ὁ ὕμνος οὗτος λίαν παλαιὸς καὶ ἀξιολογώτατος.

6) Περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ, τῆς ἀρχαϊκῆς πόλεως Κορόπης καὶ τῶν ἐκεῖ δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν μου βλ. *Πρακτικὰ* 1906 123-125· 1907 175· τὰ ἐντεῦθεν ἀρκούντως σημαντικὰ εὑρήματα τῆς F΄ καὶ Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος θὰ δημοσιεύσω προσεχῶς ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημερίδι*.

7) Πρβ. περὶ τοῦ χωρίου τούτου καὶ τοῦ νῦν ἱεροῦ τοῦ «Νέου» *Πρακτικὰ* 1910 213 κ. ἑ., ἰδίως 216.

8) *Ἡρακλείδης* παρὰ *Σχολ.* Ἡσιόδ. Ἀσπ. 70 κ. ἑ. «Ἡρακλείδης δὲ ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ περὶ *χρηστηρίων* τὸν ἐν Παγασαῖς Ἀπόλλωνα ὑπὸ Τροφωνίου ἱδρῦσθαί φησι»· περὶ ἐπιμειξίας τῶν Νοτίων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ βλ. *Πρακτικὰ* 1908 190-191· 200· 215.

9) Ἤδη ὁ *Πίνδαρος* Νεμ. Δ΄ 54 κ. ἑ. ἀναφέρει ἐκστρατείαν καὶ ἐκπόρθησιν τῆς Ἰωλκοῦ ὑπὸ τοῦ Πηλέως, λίαν σπουδαίαν πρὸς ἑρμηνείαν προϊστορικῶν ἐν Θεσσαλίᾳ φαινομένων καὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν σημαντικωτάτην διαφώτισιν· ὁμοίως ὁ *Σχολ.* αὐτόθι. *Νικόλ. ὁ Δαμασκηνὸς* Frg. Hist. Gr. III σελ. 390· *Δίων Χρυσόστ.* Α΄ (λόγ.) σελ. 64.

10) *Ἡγήσανδρος παρ᾽* Ἀθην. ΙΓ΄ 572d «τὴν τῶν Ἑταιριδείων ἑορτὴν συντελοῦσι Μάγνητες. ἱστοροῦσι δὲ πρῶτον Ἰάσονα... Ἑταιρείῳ Διῒ θῦσαι καὶ τὴν ἑορτὴν Ἑταιρίδεια προσαγορεῦσαι».

ἔπεσι καταδηλοῦται διὰ τῆς περιφήμου ἐπικλήσεως πρὸς τὸν *Δωδωναῖον* (τῆς Θεσσαλικῆς δυσχειμέρου Δωδώνης) καὶ *Πελασγικὸν Δία*, καὶ μετέπειτα ὡς πρώτη τῶν Μαγνήτων σαφῶς μνημονεύεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ *Διὸς Ἀκραίου.*[1]

Φαίνεται δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Παγασαῖος Ἀπόλλων

Εἰκὼν 93. Οἱ κατὰ τὴν Νοτανατολικὴν ἀκτὴν τῶν ἀρχαϊκῶν Παγασῶν τειχισμοὶ Φιλίππου τοῦ Β΄. **Α**=ὁ πρῶτος μέγας πύργος· **Β**=ὁ δεύτερος· **Λ-Λ΄-Λ″**=ὁ μέγας ἐξωτερικὸς κλειστὸς λιμήν, νῦν «Ἁλυκαί»· **ΑΛ**=οἱ λόφοι τῆς Ἀνατολικῆς ἀκτῆς· **Φ-Φ΄**=σημεῖα τειχισθέντα ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β΄· **Κ**=τὰ νῦν καλύβια Ἁλυκῶν.

ἐτιμᾶτο ἐνταῦθα κατὰ τὴν *ἀρχαϊκὴν* περίοδον καὶ ὑπό τινας ἐπωνυμίας, ὧν τὰς *Ἐπάκτιος, Ἄκτιος, Ἐμβάσιος, Ἐκβάσιος* ἀναφέρει μεταγενέστερος ποιητής,[2] ὅστις ὅμως, ἐπιμελῶς μελετήσας τὰ κατὰ τοὺς τόπους τούτους, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων αὐτοῦ τοπογραφικῆς σημασίας, δὲν θὰ ἐπε-

Εἰκὼν 94. Τὰ Βόρεια καὶ Δυσμικὰ τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν. **Π-Π΄-Π″-Π‴-Π⁗**=τὰ τείχη τῶν Παγασῶν τούτων· **Λ-Λ΄**=τὸ «Λιγαρόρεμα»· **Δ-Δ΄-Δ″**=τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος· **Φ**=ἡ Φεραϊκὴ πύλη αὐτῆς· **Κ-Κ΄-Κ″**=τὸ κοινὸν τεῖχος Παγασῶν καὶ Δημητριάδος· **Μ**=ἡ μέση ἀκρόπολις αὐτῆς.

νόησεν ὅλως πάντα ταῦτα· διότι τὰ μνημεῖα βεβαιοῦσιν ἀναμφισβητήτως λατρείαν ἐν ταῖς προϊστορικαῖς Παγασαῖς θεῶν τινων, πιθανώτατα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀσφαλῶς δὲ τῆς Ἥρας, ἕν τε τῇ F΄ καὶ μέχρι τῶν μέσων που τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

Διότι εὕρομεν ἐν μὲν τῷ δευτέρῳ μεγάλῳ πύργῳ ἐντετειχισμένον μέγα βάθρον κούρου,[3] φέρον κυκλικὸν τόρμον καὶ πεντάστιχον ἐπιγραφὴν δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων τῆς F΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, λίαν μὲν δυσνόητον ἕνεκα τῶν ἐκ φθορᾶς καὶ σφυρηλασιῶν προελθόντων χασμάτων, *ἀλλ'* ἀνάθεσίν τινα ὑποδεικνύουσαν· κατὰ δὲ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1914ου ἔτους εὗρον ὑπὲρ τὴν πηγὴν Μπουρμπλήθραν (*εἰκὼν* 92 τὸ Η) κοινὸν ὀγκόλιθον, φέροντα ὁμοίοις μεγάλοις γράμμασι τὰς λέξεις

·ERAS DAMO
SIOS

Ἔρας δαμό/σιος, ἤτοι *Ἥρας δημόσιος* (ἐνν. *ἔστιν ὅδε ὁ τόπος*).

Ταῦτα μηνύουσι τὴν ὕπαρξιν ἀρχαϊκῶν τινων ἱερῶν, τοῦ μὲν τῆς Ἥρας[4] παρὰ τὰς λαξευτὰς οἰκήσεις, ὑπὲρ τὰς πηγάς, τοῦ δὲ παρὰ τὸν δεύτερον πύργον ἐγγὺς τῆς ἀκτῆς

---

1) Ἐν IG IX² 1103· 1105· 1108· 1109· 1110· 1128 (1135)· τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς τούτου ἀνεκάλυψα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου· βλ. *Πρακτικὰ* 1911 305 κ. ἑ.· πρβ. *εἰκ.* 91· 95· 96· 97 τὸ Π.

2) *Ἀπολλών.* Ἀργ. Α΄ 359 κ. ἑ.

τείως δ' αὖ καὶ βωμὸν ἐπάκτιον *Ἐμβασίοιο*
θείομεν Ἀπόλλωνος·
403 νήεον αὐτόθι βωμὸν ἐπάκτιον Ἀπόλλωνος,
Ἀκτίου, Ἐμβασίοιό τ' ἐπώνυμον·

ἀλλαχοῦ δὲ ἵδρυσαν οἱ Ἀργοναῦται βωμὸν *Ἐκβασίῳ* Ἀπόλλωνι· βλ. ἔ. ἀ. Α΄ 966 καὶ 1186 καὶ τὰ προειρημένα ἄνω σελ. 72 σημ. 10.

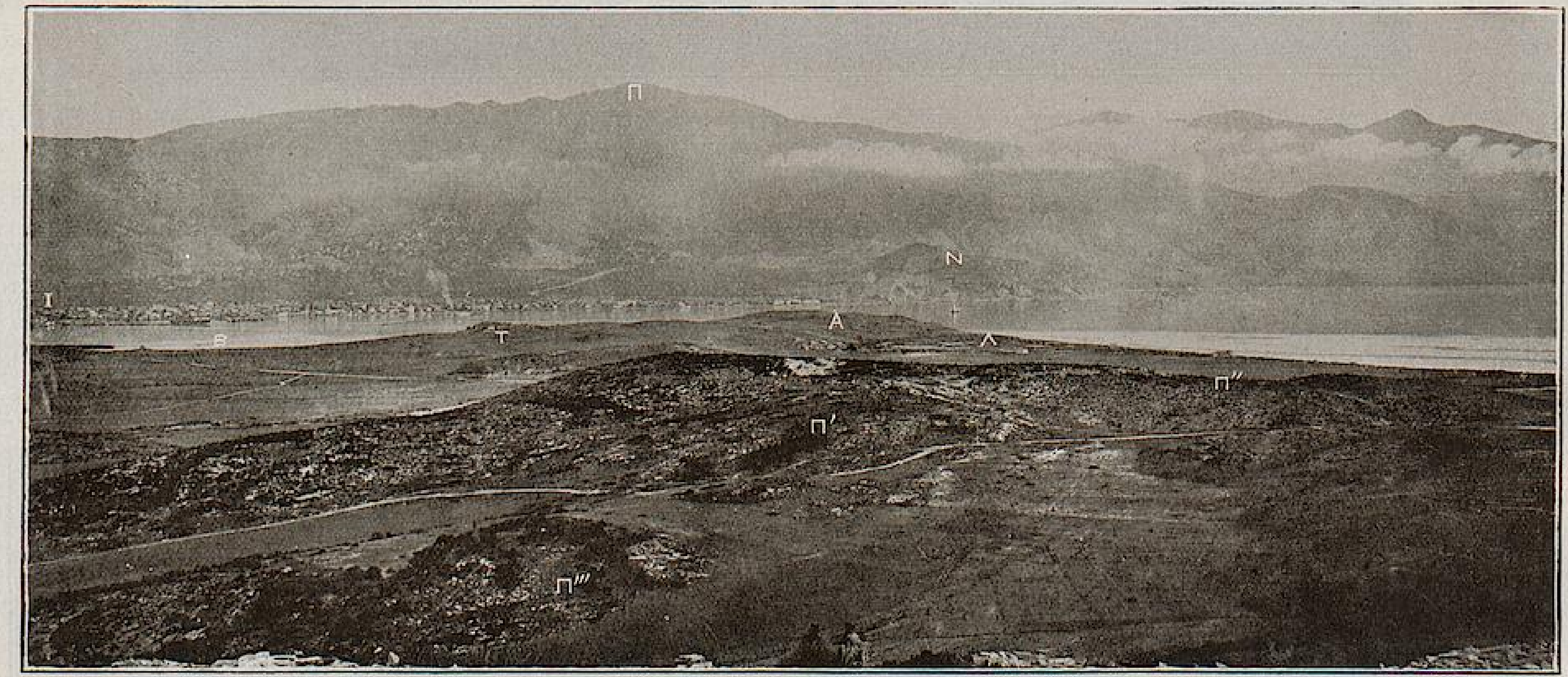
3) Βλ. ἄνω σελ. 28-29· κορμὸς κούρου ἐκ Μαγνησίας, ἤτοι ἐκ τῶν Παγασῶν τούτων πιθανῶς, ὑπάρχει ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Πέστης· βλ. Athen. Mitt. Η΄ 1883 89 καὶ *Deonna* les Apollons archaiques σελ. 184 ἀριθ. 76.

4) Ἡ λατρεία τῆς Ἥρας ὑπονοεῖται ἐκ τῆς τοῦ Διός· *Ἥραν Πελασγίδα,* εὔνουν τῷ Πελίᾳ, ἀναφέρει ὁ *Ἀπολλών.* Ἀργ. Α΄ 14.

(*εἰκὼν* 93 τὸ Β), ὅπου κατόπιν θὰ ἱδρύθη ὑπὸ τῶν Δημητριέων ἕτερον τοῦ *Ἥρωος Ἐννοδίου*, ἴσως σχετικὸν τῷ παλαιοτέρῳ,[1] οὗ ἐξαίρετον ἀνάγλυφον, ἀλλ᾽ ἐλλιπὲς δυστυχῶς, τῶν λεγομένων *γραφικῶν*, εὕρομεν ἐν τῷ δευτέρῳ ἐπίσης πύργῳ ἐντετειχισμένον (βλ. ἄνω σελ. 29), κατὰ τὴν Γ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα ποιηθέν.

Ἀλλὰ καὶ τάφοι πολλοὶ καὶ συντρίμματα ἀγγείων, κατὰ τὸν λόφον μάλιστα «Ταρσανᾶν» εὑρεθέντα, καί τινα ἴχνη μικρῶν κτισμάτων βεβαιοῦσιν ὅτι κατῳκοῦντο ἐνταῦθα αἱ προϊστορικαὶ Παγασαὶ καὶ κατὰ τὴν *ἀρχαϊκὴν* περίοδον (*εἰκὼν* 91· 92)· ἂν ἦτο δὲ κατ᾽ αὐτὴν τετειχισμένη ἡ πόλις, δὲν δύναταί τις νῦν νὰ βεβαιώσῃ· ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν οὐδὲν σαφὲς σημεῖον τειχισμοῦ ἀρχαϊκοῦ[2] ἦλθεν εἰς φῶς· ἴσως ὑπῆρχον μονήρη τινὰ τειχίσματα ἐπὶ τῶν στρατηγικωτέρων θέσεων, οἵας ἀποτελοῦσιν οἱ παρὰ τὴν Βόρειον καὶ Ἀνατολικὴν ἀκτὴν λόφοι[3] (*εἰκὼν* 93· 95· 97), ἅτινα κατόπιν ἐξηφάνισαν τὰ πολλὰ οἵ τε τειχισμοὶ Φιλίππου τοῦ Β΄ καὶ αἱ οἰκίαι, τὰ τείχη καὶ τὰ λοιπὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίσματα τῆς πολυανθρώπου Δημητριάδος.

Πάντως ὅμως αἱ ἀρχαϊκαὶ Παγασαὶ ἦσαν ἐνταῦθα πόλις μετ᾽ ἀξιολόγου λιμένος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· διότι, καθ᾽ ἃ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος,[4] ἐν αὐτῷ συνεκεντρώθη ὁ στόλος τῶν Ἑλλήνων εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ὃν φέρεται ὁ Θεμιστοκλῆς ὅτι ἐσκέφθη νὰ ἐμπρήσῃ, ἵνα παραμείνωσιν αἱ Ἀθῆναι μόνη ἰσχυρὰ ναυτικὴ δύναμις· βεβαιοῦται δ᾽ ἐπίσης ἡ πληροφορία, περὶ ὑπάρξεως λιμένος σημαντικοῦ ἐν Παγασαῖς, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου,[5] λέγοντος ὅτι ὀλίγον πρὸ τῆς ναυμαχίας ἐκείνης ὁ στόλος τοῦ Ξέρξου, εἰσπλεύσας εἰς τὸν κόλπον, κατηυθύνετο εἰς Παγασάς, παράλιόν τινα πόλιν καὶ βεβαίως ἀξιόλογον, οὐχὶ θέσιν ἁπλῆν· διότι καὶ ὁ ὅλος κόλπος καλεῖται ἐξ αὐτῆς ἔκτοτε *Παγασαῖος, Παγασίτης, (Παγασικὸς* παρὰ Πλινίῳ Δ΄ 72 =) *Παγασιτικός.*

Εἰκὼν 95. Τὰ Βόρεια καὶ Ἀνατολικὰ τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν (συνέχεια τῆς **εἰκ. 94**). **Π-Π′-Π″** = τὰ τείχη τῶν Παγασῶν τούτων· **Λ** = ὁ μέγας ἐξωτερικὸς κλειστὸς λιμήν· **Β** = ὁ Βόρειος λιμὴν τῶν προϊστορικῶν Παγασῶν· **Ι** = ἡ Ἰωλκός· **Τ** = ὁ λόφος «Ταρσανᾶς»· **Α** = οἱ τειχιζόμενοι ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β΄ Ἀνατολικοὶ λόφοι· **Ν** = ἡ Νήλεια, νῦν «Γορίτσα»· **Π** = ἡ κορυφὴ τοῦ Πηλίου μετὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Ἀκραίου.

Νοεῖται δὲ πιθανώτατα τοιοῦτος λιμὴν ὁ ἐξωτερικός, ὁ ἕτερος ἢ ἀμφότεροι, οὓς νῦν κατέχουσιν αἱ μεγάλαι καὶ μικραὶ Ἁλυκαὶ ὑπὸ τὰ «Καλύβια», καὶ περαιτέρω Νοτίως αὐτῶν (*εἰκὼν* 75 τὸ Π· 78 τὸ Π-Π΄ 93· 95· 96· 97), οὐχὶ δὲ ὁ Βόρειος, ὁ κατὰ τὸν ἀκρότατον μυχὸν τοῦ κόλπου μεταξὺ τοῦ νῦν Βόλου καὶ τῆς ἀρχαίας ἀκτῆς κείμενος·[6] διότι ἔν τινι μὲν τῶν πρώτων ὁ ἐμπρησμὸς συγκεντρωθέντος μεγάλου ἀρχαϊκοῦ στόλου ἦτο καὶ δυνατὸς καὶ εὔκολος, ἕνεκα δὲ τοῦ στενοῦ καὶ ἑνὸς μόνου πρὸς ἔξοδον στομίου, διότι ἦσαν κλειστοί, ὡς προείπομεν, ἀπέβαινε καὶ ἄφυκτος· ἐν δὲ τῷ Βορείῳ, ὄντι ἀναπεπταμένῳ, λίαν παιδαριωδῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπιχειρήσῃ μετ᾽ ἐπιτυχίας ἐμπρησμὸν πλοίων, ὑπαρχούσης πανταχόθεν καὶ πρὸς τὴν ἐπίπεδον ἔτι καὶ ἀμμώδη ξηρὰν διαφυγῆς, ὡς ἐμφαίνεται ἰδίως ἐν *εἰκ. 3· 4· 7· 91· 92.*

Τέλος ἀναφέρονται ὡρισμένως αἱ ἀρχαϊκαὶ Παγασαὶ ὡς πόλις περὶ τὰ μέσα τῆς Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐμπόριον δούλων, λίαν διάσημον, ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Ἑρμίππου·[7] ἡ ἰδιότης αὕτη ὑποδηλοῖ ὅτι πρόκειται περὶ πλήρως, ἢ τοὐλάχιστον ἀρκούντως ἀσφαλῶς τετειχι-

---

[1]) Ἂν *Ἐννόδιος, Ἐννοδία* εἶναι διαλεκτικὴ ἐκφορὰ τοῦ *Ἐνόδιος Ἐνοδία*, ὅπερ φαίνεται πιθανώτατον, ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπίθετον *Ἐμβάσιος* εἶναι καταφανής· οὕτως οἱ Δημητριεῖς θὰ ἀποκατέστησαν ὑπὸ νέον ὄνομα παλαιὰν τοιαύτην λατρείαν· διότι εὕρομεν πλὴν τῶν ἄνω μνημονευθέντων, ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πασικράτας, βωμὸν ἀναθηματικὸν τῇ *Ἐννοδίᾳ*, ἧς καὶ ἄλλοθεν ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ λατρεία ἀποδεικνύεται θερμή· βλ. καὶ ἐπὶ νομίσματος Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου τὸ «Ἐννοδίας» παρὰ *Regling* ἐν Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. 1905 σελ. 175.

[2]) Ἡ ἐν *Πρακτικοῖς* 1907 175 εἰκασία μου ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς πρῶτος μέγας πύργος ἐποιήθη κατὰ τὴν Ε΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα δὲν εἶναι ἀκριβής· διότι, ἄν τις ἀπίδῃ εἰς τὸν ῥυθμὸν αὐτοῦ, ἄνω ἐν *εἰκ.* 12· 14· 16· 17· 19· 20· 59· 65-69· 73 δηλούμενον, θὰ θεωρήσῃ αὐτὸν τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἀποδεικνύομεν κάτω ἐν σελ. 81-82.

[3]) Τὴν σπουδαίαν στρατηγικὴν αὐτῶν σημασίαν κατ᾽ ἐχθροῦ ἐπερχομένου ἀπὸ θαλάσσης, δηλοῦσι διατηρούμενα νῦν ἐπί τινων αὐτῶν μεγάλα πυροβολεῖα, ὑπό τε τῶν Τούρκων καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρό τινων δεκάδων ἐτῶν ποιηθέντα.

[4]) *Β. Θεμιστ.* κ΄ «ἐπεὶ γὰρ ὁ τῶν Ἑλλήνων στόλος, ἀπηλλαγμένου Ξέρξου, *κατῆρεν εἰς Παγασὰς* καὶ διεχείμαζε, δημηγορῶν ἐν τοῖς Ἀθηναίοις (ἐνν. Θεμιστοκλῆς) ἔφη … τὸ νεώριον ἐμπρῆσαι διανοεῖσθαι τῶν Ἑλλήνων».

[5]) Ζ΄ 193 «κάμψαντες δὲ (ἐνν. οἱ βάρβαροι) τὴν ἄκρην Μαγνησίης (τὸ νῦν «Τρίκερι») ἰθέαν ἔπλεον ἐς τὸν κόλπον, τὸν *ἐπὶ Παγασέων* φέροντα»· ἐκ τούτου καὶ ἄλλων χωρίων βεβαιοῦται ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἐγίνωσκεν ἐξ αὐτοψίας τοὺς τόπους τούτους.

[6]) Πρβ. τὰς θέσεις τῶν λιμένων τούτων ἐν τοῖς *παρενθ. πίν.* Α΄ Ζ΄ Η΄, τοῦ δὲ Βορείου ἐν *εἰκ.* 3· 4· 7· 91· 92· 95· 97.

[7]) Παρ᾽ *Ἀθην.* Α΄ 27e-f = Kock Frg. Com. Gr. σελ. 243 ἀριθ. 63 (ἐκ τῶν *Φορμοφόρων*) «αἱ Παγασαὶ δούλους καὶ στιγματίας παρέχουσι».

σμένης πόλεως· διότι ἄλλως αἱ ἀποδράσεις τῶν δούλων θὰ ἦσαν εὐκολώταται, ἀφ' οὗ ἤδη περὶ προβάτων προκειμένου φροντίζουσιν οἱ κύριοι αὐτῶν νὰ ποιῶσιν ἕρκη ἐντελῆ πρός τε ἄλλην ἀσφάλειαν καὶ μάλιστα πρὸς ἀποφυγὴν ἀλόγου ἀποδράσεως αὐτῶν, ἐνστίκτως ἐπιβαλλομένης.

Ἕνεκα λοιπὸν τῶν λόγων τούτων νομίζω ὅτι τῷ 450 π. Χρ. εἶχον ἤδη μετατοπισθῆ αἱ Παγασαὶ εἰς ἀσφαλέστερον σημεῖον *(εἰκὼν 94· 95)*· διότι, ἂν οὕτως ἐτειχίζοντο πάντοθεν τότε καὶ ἐκεῖ, ἔνθα τέως εὑρίσκομεν αὐτὰς ὑπαρχούσας, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπολειφθῶσιν ἴχνη τινὰ κατὰ τὴν παράλιον πόλιν ἐκ τοιούτου τειχισμοῦ·[1] μὴ ὑπολειφθέντος δὲ μηδενός, καὶ ἑτέρας πόλεως μετὰ πλήρους τειχισμοῦ περαιτέρω εὑρεθείσης, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον ὅτι ταύτην νοεῖ ὁ ποιητής, κειμένην ὄντως ἀσφαλέστερον κατὰ τὴν μεσόγειον χώραν καὶ μηδαμοῦ ἁπτομένην τῆς θαλάσσης *(εἰκὼν 85· 88· 94· 95· 97)*.[2]

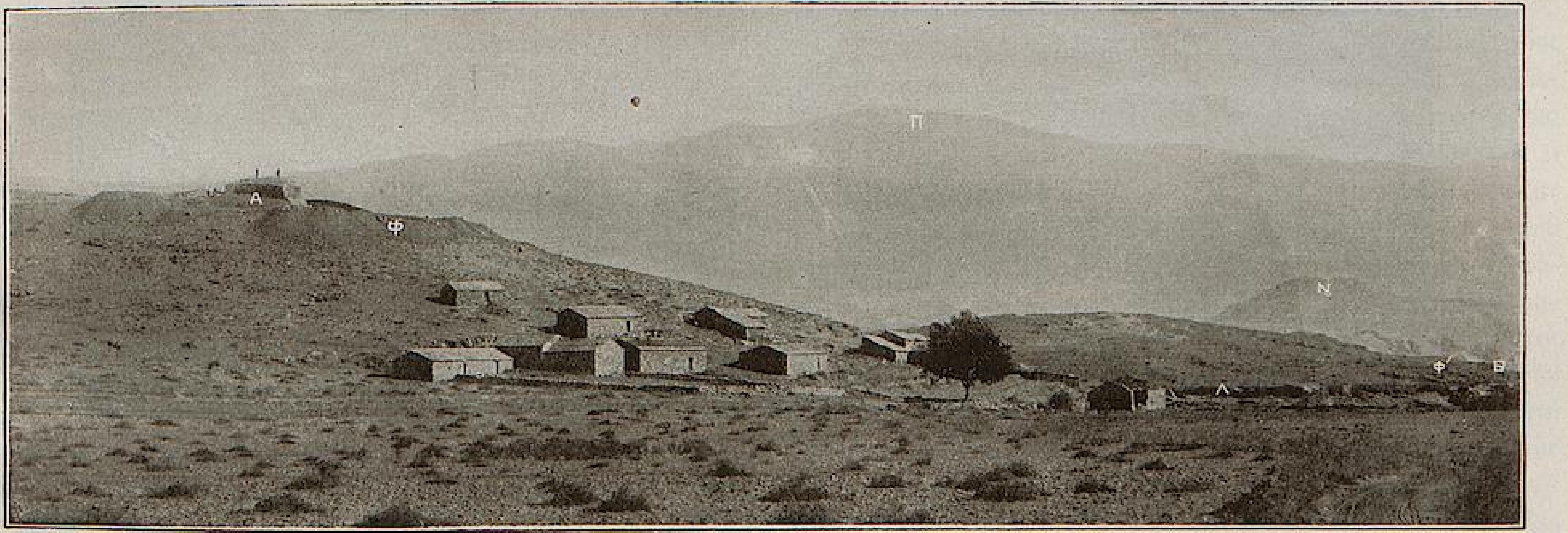
Οὕτως ἄρα μετατοπισθεῖσαι αἱ Παγασαί, ἤρξαντο τειχιζόμεναι περὶ τοὺς μνημονευθέντας ἐν σημ. 1 χρόνους, τοῦ ὅλου ἔργου περατωθέντος ἐντὸς τὸ πολὺ μιᾶς ἢ δύο δεκαετηρίδων· ἐξηκολούθει δὲ καὶ μετέπειτα ἡ πόλις αὕτη διατηροῦσα τὴν νέαν αὐτῆς ἰδιότητα τοῦ δουλεμπορίου· διότι ὀλίγον μετὰ ταῦτα περὶ τὸ ἔτος 400 π. Χρ. ὑπονοοῦνται ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἰδιότητα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους.[3]

Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι τήν τε μετατόπισιν τῶν Παγασῶν εὐθετώτερον πρὸς τὰς Φερὰς καὶ τὸν πλήρη τειχισμὸν αὐτῶν *(εἰκὼν 83· 84· 85· 87· 88· 89· 94· 95· 97)* ἐξετέλεσαν οἱ Φεραῖοι· τοῦτο βεβαιοῦσι μάλιστα μὲν τὰ μνημεῖα, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἀρχαῖαι πηγαί· διότι τῶν μὲν τειχῶν ὁ ῥυθμὸς δηλοῖ τοὺς μεταξὺ 500-450 π. Χρ. χρόνους, καθ' ἃ κατεδείξαμεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 67, τῆς δὲ πόλεως τὴν ἐκ Φερῶν πλήρη ἐξάρτησιν βεβαιοῦσιν ἥ τε ἔλλειψις αὐτονόμων νομισμάτων τῶν Παγασῶν καὶ ἡ τότε μεγάλη ἰσχὺς τῶν Φεραίων καὶ ἡ ἐλλόγησις τῆς πόλεως τῇ τετραρχίᾳ Πελασγιώτιδι καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, διαρρήδην τοῦτο μαρτυροῦντες, καίπερ ἔτη τινὰ μετὰ τοὺς τεθέντας χρόνους, ὡς λέγομεν μετ' οὐ πολύ.

Πάντως δὲν εἶναι δυνατὸν να κατανοηθῶσιν ἰσχυραὶ ἢ ἰσχυρόταται Φεραὶ κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν μεταξὺ 450-350 π. Χρ., ἂν μὴ κατεῖχον πρότερον ὡς μόνιμον ἰδίαν κτῆσιν τὸ ἐπίνειον τοῦτο, πρός τε ἐξαγωγὴν τῶν πλουσιωτάτων προϊόντων τῆς πεδιάδος καὶ πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν ἐλλειπόντων ἄλλων ἐπιτηδείων, μάλιστα δὲ πρὸς ἀσφάλειαν ἑαυτῶν· διότι εἶναι ἀναπόσπαστος ἡ τύχη τῶν ἰσχυρῶν Φερῶν ἀπὸ τῆς τῶν Παγασῶν, πᾶσα δὲ δύναμις τῶν πρώτων θὰ παρέλυεν, ἂν κατεῖχεν ἐχθρός τις ἢ ἀντίπαλος ἢ μὴ ὑπήκοος αὐτῶν τὰς Παγασὰς ταύτας καὶ τοὺς παρ' αὐτὴν λιμένας.

Θὰ ἀπέσπασαν δ' ἐνωρὶς τὴν περὶ τὰς Παγασὰς καὶ Ἰωλκὸν χώραν οἱ Φεραῖοι ἀπὸ τῶν Μαγνήτων, οἷς ὄντως ἀνῆκεν οὐχὶ ἀπὸ λίαν παλαιῶν χρόνων, ὑπερχρώμενοι τῷ δικαιώματι τῆς τε κατὰ τὰ Τρωϊκὰ προτέρας ὑπ' αὐτῶν κατοχῆς, περὶ ἧς βλ. ἄνω σελ. 73, καὶ τῆς ὑπηκοότητος τῶν Μαγνήτων καὶ τῶν παρακειμένων Ἀχαιῶν Φθιωτῶν, ὡς καὶ πάντων τῶν περιοίκων ὑπὸ τοὺς Θεσσαλούς, καίτοι ἡ ὑπηκοότης αὕτη δὲν ἐχορήγει βεβαίως δικαιώματα ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν προειρημένων ἐν σελ. 75· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 510 π. Χρ. ἐπέθεσαν χεῖρα καὶ ἐπὶ τῆς ἀπαραιτήτως ἀναγκαιούσης αὐτοῖς χώρας τῶν Μαγνήτων οἱ Θεσσαλοὶ τῆς πεδιάδος, ὡς δηλοῖ σαφῶς ἡ προταθεῖσα τῷ Πεισιστρατίδῃ Ἱππίᾳ δωρεὰ τῆς Ἰωλκοῦ.[4]

Ὅτι δ' αἱ Φεραὶ ἦσαν ἰσχυραὶ μὲν ἀπὸ τοῦ 450 π. Χρ., ἐν μεγίστῃ δὲ ἰσχύι κατὰ τὴν ἀπὸ 400-350 π. Χρ. πεντηκονταετίαν εἶναι παγκοίνως γνωστόν, καταδηλούμενον ἄλλως τε καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεγάλων ἱστορικῶν καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν·[5] βεβαιοῦται ἄρα καὶ ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς

Εἰκὼν 96. Οἱ ὑπὲρ τὸν μέγαν ἐξωτερικὸν λιμένα λόφοι. Λ = τὸ τέρμα τοῦ λιμένος τούτου· Α = ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· Β = ὁ δεύτερος· Φ-Φ' = τειχισμοὶ ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β'· Ν = ἡ Νήλεια, νῦν «Γορίτσα»· Π = ἡ κορυφὴ τοῦ Πηλίου μετὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Ἀκραίου.

1) Ἅπασα ἡ ἔκτασις, ἐν ᾗ κεῖται ἡ ἀναγνωρισθεῖσα Δημητριάς, καὶ ἐν ᾗ ἔκειντο αἱ πρώϊμοι Παγασαὶ μέχρι που τοῦ 470 π. Χρ., ἐρευνηθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ, οὐδαμοῦ παρουσίασεν οὐδὲ μέτρων τινῶν τεῖχος ἀρχαϊκόν, πλὴν τοῦ σημειωθέντος ἐν παρενθ. πίν. Ζ', ὅπερ ὅμως ἀνήκει ταῖς Φεραϊκαῖς Παγασαῖς, περὶ ὧν ὁ λόγος.

2) Βλ. *παρένθ. πίν.* Ζ' καὶ ἄνω σελ. 68.

3) Πρβ. *Ἀριστοφ.* Πλούτῳ 521 κ. ἑ. «κερδαίνειν βουλόμενός τις ἔμπορος, ἥκων *ἐκ Θετταλίας*, παρ' ἀπίστων ἀνδραποδιστῶν»· λίαν δυσχερῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἄλλης Θεσσαλικῆς πόλεως ἢ τῶν Παγασῶν τούτων· καὶ ὁ *Σχολ.* αὐτόθ. «διαβάλλονται οἱ Θετταλοὶ ὡς ἀνδραποδισταὶ καὶ ἄπιστοι· Εὐριπίδης»· ἀλλ' ὁ Εὐριπ. Φοιν. 1419—20 περιγράφει τὸ *Θεσσαλὸν σόφισμα*, ὅπερ ἡρμήνευσεν ἡμῖν ὁ ἐξαίρετος γνώστης καὶ συγγραφεὺς τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας Γυμναστικῆς Ἰω. Χρυσάφης ὡς δηλοῦν πλῆγμά τι διὰ ξίφους ἐν ταῖς μονομαχίαις, ᾧ ἐχρῶντο μάλιστα οἱ Θεσσαλοί, ἐξαπατῶντες μετὰ τέχνης τὸν ἀντίπαλον.

4) *Ἡρόδ.* Ε' 94· πρβ. καὶ *Σχολ.* εἰς Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 1152 ὅτι οἱ Θεσσαλοὶ ἦσαν σύμμαχοι τῶν Πεισιστρατιδῶν.

5) *Θουκ.* Β' 22 3-4· *Ξενοφ.* Ἑλλ. Β' 3 4 «Λυκόφρων ὁ Φεραῖος, βουλόμενος ἄρξαι ὅλης τῆς Θετταλίας, τοὺς ἐναντιουμένους αὐτῷ τῶν Θετταλῶν, Λαρισαίους τε καὶ *ἄλλους* μάχῃ ἐνίκησε καὶ πολλοὺς ἀπέκτεινεν»· F' 1 14 «ὁ γὰρ ἀνὴρ (ἐνν. Ἰάσων ὁ Φεραῖος) καὶ δύναμιν ἔχει μεγάλην καὶ ὀνομαστός ἐστιν»· F' 1 14 καὶ 18· πρβ. F' 4 28—37 «*μέγας* μὲν ἦν (ἐνν. Ἰάσων) καὶ διὰ τὸ τῷ νόμῳ Θετταλῶν ταγὸς καθεστάναι.... ἔτι δὲ *μείζων*... *μέγιστος* δὲ...»· πρβ. F' 5 1· ἡ συνθήκη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς τῷ 361 π. Χρ. γενομένη *(Dittenb.* Syll. 108), ἀποτελεῖ κυρίως ἀντίδρασιν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς καὶ ἐπιφόβους Φεραίους· ἀλλὰ

ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἡ ἀπὸ τοῦ 450 π. Χρ. καί τι περαιτέρω κτῆσίς τε καὶ κτίσις τῶν Παγασῶν τούτων ὑπὸ τῶν Φεραίων· ἀναφέρεται δ᾽ ἔτι ἡ πόλις ὀλίγον μετὰ τὸ 400 π. Χρ. ὑπὸ νέαν, Φεραϊκὴν ἐπίσης[1] ἰδιότητα, τὴν τοῦ σιτεμπορίου,[2] οἷον εἶναι ἀκμαιότατον ὁμοίως σήμερον τῆς ὅλης Θεσσαλίας ὁ Βόλος.[3]

Διαρρήδην δὲ ὡς *ἐπίνειον τῶν Φερῶν* ἀναφέρει αὐτὰς τὸ πρῶτον ὁ Θεόπομπος[4] ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ᾽ ἤδη πρότερον ἱκαναὶ πληροφορίαι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐν Παγασαῖς διέμενον μέλη τινὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν Φερῶν[5] καὶ ὅτι ἓν τούτων, ὁ κάτοχος τῶν Παγασῶν Ἀλέξανδρος, ἔκτισεν ἢ ἐπεσκεύασεν ἐκεῖ ἱερόν τι τοῦ Διονύσου Πελέκεως·[6] φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔκειτο ἔξω, ἀλλ᾽ ἐγγύτατα τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν, ἐπὶ τοῦ μεμονωμένου βουνοῦ, ὅνπερ μετέπειτα κατέλαβεν ἡ *μέση* ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος· διότι ἐκεῖ εὕρομεν[7] ἀρχιτεκτονικὰ ἀνάγλυφα ναοῦ ἐξαιρέτου τέχνης καὶ χρόνων προγενεστέρων κατὰ πεντήκοντα καί τι πλέον ἔτη τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος.

Ἀπὸ δὲ τῶν μέσων που τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὡρισμένως τῷ 354 π. Χ., αἱ Φεραϊκαὶ αὗται Παγασαὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β΄, οὖσαι τέως πόλις ἰσχυρῶς καὶ πλήρως τετειχισμένη· διότι ἐπολιορκήθησαν πρῶτον ὑπ᾽ αὐτοῦ[8]· ἔκτοτε δὲ κατέστησαν λίαν ἰσχυρὸν Μακεδονικὸν κέντρον, ἐπιμόνως διατηρούμεναι ὑπὸ τοῦ Φιλίππου[9]· διότι ἀμφίβολός τις παράδοσις αὐτῶν[10] τοῖς Θεσσαλοῖς ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ ἂν ἐγένετο, ὑπῆρξε προσωρινὴ καὶ ἐτελέσθη ἐν τοιούτῳ καιρῷ, ὁπότε ἦσαν ἄχρηστοι αὐτοῖς, ἀφ᾽ οὗ εἶχον ἤδη κατασταθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως αἱ τετραρχίαι[11], φιλάνθρωπός τις ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς διαι-

Εἰκὼν 97. Αἱ θέσεις τῶν κοινῶν νεκροταφείων τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος. **Λ-Λ΄**=τὸ «Λιγαρόρεμα»· **ΤΠ**=βραχίων τοῦ τείχους τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν· **ΤΔ-ΤΔ΄**=τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδος· **Τ-Τ΄-Τ΄΄**=τάφοι Παγασῶν καὶ Δημητριάδος· **ΝΤ**=τὸ Νότιον νεκροταφεῖον τῆς Δημητριάδος· **Α**=ὁ μέγας ἐξωτερικὸς λιμήν· **Φ**=οἱ τειχισμοὶ Φιλίππου τοῦ Β΄· **Ν**=ἡ Νήλεια, νῦν «Γορίτσα»· **Π**=ἡ κορυφὴ τοῦ Πηλίου.

πρὸς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα αὐτῶν Ἀλέξανδρον εἶχον ἤδη τῷ 368 π. Χρ. συμμαχήσει· παλαιοτέραν συμμαχίαν αὐτῶν ἀναφέρει ὁ *Θουκυδ.* Α΄ 102 4· Β΄ 22 3· περὶ τοῦ Ἰάσονος βλ. καὶ *[Δημοσθ.]* ΜΘ΄ 10· 22· 24· 31· 62· *Ἀριστοτ.* Πολιτικ. γ΄ 4, 1277^{a} 24· τέχν. Ῥητορ. α΄ 12, 1373^{a} 26 καὶ *Πορφύρ.* σελ. 144 (στερεοτ.).

[1]) Διότι, ὡς ἤδη ὁ Beloch καὶ ὁ Ed. Meyer παρετήρησαν ἔ. ἀ. 282 σημ. 1, οἱ δοῦλοι ἐκομίζοντο ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας, οὐχὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Παγασῶν· δέον ἄρα καὶ τὸ χωρίον τοῦ *Θεοπόμπου* παρ᾽ Ἀθην. F΄ 265^{b-e} νὰ ἑρμηνευθῇ διὰ χρονικῶν τινων περιορισμῶν.

[2]) *Ξενοφ.* Ἑλλ. Ε΄ 4 56 «πέμπουσιν (ἐνν. οἱ Θηβαῖοι) ἐπὶ δυοῖν τριήροιν ἄνδρας εἰς Παγασὰς ἐπὶ σῖτον, δέκα τάλαντα δόντες».

[3]) Εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἐπιλιπόντος τοῦ σίτου, ἐπαρκοῦσιν ἐπὶ μῆνάς τοῖς ἐν Χίῳ, Μιτυλήνῃ, Σάμῳ, Κρήτῃ κλ. τόποις αἱ ἐν Βόλῳ Θεσσαλικαὶ σιταποθῆκαι.

[4]) Παρ᾽ *Ἁρποκρατ.* λ. Παγασαὶ «ἐπίνειόν εἰσι Φεραίων αἱ Παγασαί, ὡς Θεόπομπος ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν Φιλιππικῶν δηλοῖ»· ὁμοίως ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ὁ *Στράβ.* Θ΄ 436 15 «ἐπίνειον δὲ τῶν Φερῶν Παγασαί», ὁ *Σουΐδας λ. Παγασ[αί]*, ὁ *Φώτιος*, τὸ *Μ. Ἐτυμ.* ἐν λ..

[5]) *Πολύαιν.* Στρατ. F΄ 6 «Ἰάσων δὲ κατὰ πρόφασιν θήρας ἐξελθὼν εἰς Παγασάς, *ἔνθα Μηριόνης κατῴκει*».

[6]) Ἡ κατοχὴ ἐνδείκνυται ἐκ τῶν παρὰ *Πολυαίν.* F΄ 1· τὸ δὲ ἱερὸν ἀναφέρει ὁ Θεόπομπος παρὰ τῷ *Σχολ.* εἰς Ω 428=Frg. Hist. Gr. I. σελ. 332 «Θεόπομπός φησιν Ἀλέξανδρον Φεραῖαν Διόνυσον τὸν ἐν Παγασαῖς, ὃς ἐκαλεῖτο *Πέλεκυς (Πέλεκος·* Πελάγιος; Πελάσγιος;), εὐσεβεῖν διαφόρως κτλ.».

[7]) *Πρακτικὰ* 1909 147—155· 1912 161—165.

[8]) *Δημοσθ.* Ὀλυνθ. α΄ 9 «καὶ πάλιν, ἡνίκα Πύδνα Ποτείδαια Μεθώνη *Παγασαί*, τἄλλ᾽, ἵνα μὴ καθ᾽ ἕκαστα λέγων διατρίβω, *πολιορκούμεν᾽* ἀπηγγέλλετο»· πρβ. *Διόδ.* IF΄ 31 6 «Φίλιππος ὁ--βασιλεὺς--- *Παγασὰς χειρωσάμενος* ἠνάγκασεν ὑποταγῆναι»· πλείονα περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βλ. παρὰ Costanzi ἔ. ἀ. 126 κἑ..

[9]) *Δημοσθ.* Ὀλυνθ. α΄ 12 «Θετταλίας ἐπέβη (ἐνν. Φίλιππος)· μετὰ ταῦτα Φερὰς *Παγασὰς* Μαγνησίαν πάνθ᾽ ὃν ἐβούλετ᾽ *εὐτρεπίσας* τρόπον, ᾤχετ᾽ εἰς Θρᾴκην»· πρβ. *Δημοσθ.* ιθ΄ 163 «πρὸς Παρμενίωνα τὸν πολιορκοῦντ᾽ (ἐνν. Ἅλον) ἐξελθόντες (ἐνν. οἱ πρέσβεις οἱ Ἀθηναίων), ἀπῆραν διὰ τοῦ *πολεμίου* στρατεύματος *εἰς Παγασάς*, καὶ προϊόντες ἀπήντων ἐν Λαρίσῃ τῷ κήρυκι».

[10]) Κυρίως δὲν παρέδιδε τὰς *Παγασὰς* ὁ Φίλιππος, ἀλλὰ τὴν *Μαγνησίαν*· πρβ. *Δημοσθ.* Ὀλυνθ. β΄ 7 «Θετταλοὺς δὲ νῦν τὰ τελευταῖα, τῷ *Μαγνησίαν* παραδώσειν ὑποσχέσθαι»· αὕτη θὰ ἦτο ἡ ὅλη χώρα· βλ. κάτω σελ. 81-82.

[11]) *Δημοσθ.* κατὰ Φιλίπ. β΄ 22 «ὅτ᾽ αὐτοῖς (ἐνν. Θετταλοῖς) τοὺς τυράννους ἐξέβαλλε (ἐνν. Φίλιππος) καὶ πάλιν Νίκαιαν καὶ Μαγνησίαν ἐδίδου, προσδοκᾶν τὴν καθεστῶσαν νῦν *τετραρχίαν* ἔσεσθαι παρ᾽ αὐτοῖς;»· διώρθωσα τὸ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ ῥήτορος ὑπάρχον *δεκαδαρχίαν* εἰς *τετραρχίαν* μετὰ τοῦ Reiske, Beloch, Costanzi, ἔ. ἀ. 131· διότι οὐδέποτε ὑπῆρξε παρὰ Θεσσαλοῖς διαίρεσις εἰς δεκαδαρχίας· τὸ σφάλμα προέκυψεν ἐκ βραχυγραφίας ΔΑΡΧΙΑΝ, ἣν ἀνέγνω τις «δεκαδαρχίαν» ἀντὶ «τετραρχίαν», ἔχων γνωριμωτέρας τὰς *δεκαδαρχίας* τῶν Λακώνων (πρβ. *Παυσ.* Η΄ 52 4· Θ΄ 6 4 καὶ 32 9)· τὸ σφάλμα, εἰς ὃ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποπέσῃ οὐδὲ διὰ ῥητορικὸν σχῆμα νὰ προβῇ ὁ γνώστης τῶν τοιούτων Δημοσθένης

Ἐτυπώθη τῇ 5· 3· 1915.

ρέσεως τῆς χώρας ὑπὸ τοῦ Ἀλεύα, δι᾽ ἧς ὁ Φίλιππος ἠπίωνεν ὁπωσδήποτε καὶ ὑπέκρυπτε τὴν πραγματικὴν κατάκτησιν τῆς Θεσσαλίας· ἐπίσης προσωρινὴ ὑπῆρξεν ἡ δι᾽ ἀποβατικοῦ ἀγήματος ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Καλλίαν κατοχὴ τῶν Παγασῶν καὶ τῶν ἄλλων κατὰ τὸν κόλπον παραλίων πόλεων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων [1].

Οὕτω κατασχὼν τὴν πόλιν ὁ Φίλιππος καὶ δι᾽ ἄλλου ὄμματος βλέπων αὐτὴν καὶ τοὺς πέριξ τόπους, οὐχὶ δι᾽ οὗ οἱ Φεραῖοι ὑπὲρ τὸν ἕνα αἰῶνα ἐθεώρουν αὐτούς, καὶ πρὸς ἄλλην χρῆσιν προορίζων τὸ ἐπίνειον τοῦτο, διεῖδε τὸ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ σκοποὺς ἀκατάλληλον τῆς θέσεως τῶν *Φεραϊκῶν* Παγασῶν καὶ ἤρξατο μετατοπίζων αὐτὰς ἐκ τῆς μεσογαίας πρὸς τὴν Βόρειον καὶ Ἀνατολικὴν παραλίαν, προλαμβάνων οὕτω Δημήτριον τὸν Πολιορκητήν· τὸν μετατοπισμὸν τοῦτον καταδηλοῖ ὁ Δημοσθένης, βοῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐφιστὰς τὴν προσοχὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Θεσσαλῶν εἰς διαπείρας τοιούτου τειχισμοῦ, γινομένου ὑπούλως καὶ κρυφίως ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, κατά τε τὴν ἑαυτοῦ συνήθειαν καὶ κατ᾽ ἀνάγκην πολιτικήν, ὅπως μὴ καθιστῶνται ἐμφανεῖς οἱ περαιτέρω σκοποὶ αὐτοῦ.

Ὄντως δὲ ὁ ἐσωτερικὸς πύργος τοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μετά τινων βραχιόνων τείχους συναφοῦς καί τινων περαιτέρω μικρῶν πύργων, περὶ ὧν βλ. ἄνω σελ. 24-25, εἶναι ἐμφανέστατα ἔργον ἀρχαιότερον τοῦ κατόπιν γενομένου πλήρους τειχισμοῦ τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Δημητρίου· ἁπλῆ παραβολὴ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς τειχοδομίας αὐτοῦ διὰ μικρῶν λίθων, ἀλαξεύτων τὴν πρόσοψιν, ἀλλ᾽ ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιμελοῦς (*εἰκ.* 12· 14· 16· 17· 19· 20· 59· 65-69· 73), πρὸς τὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπίσης πύργου τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου ἀνασκαφέντος (*εἰκ.* 21· 22· 26· 27· 29· 33), καθιστᾷ κατάδηλον τὴν διαφοράν· ὅτι δὲ ὁ τειχισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἀρχαιότερος τῶν μέσων που τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, προκύπτει ἔκ τε τῆς ἰσοδομικότητος τοῦ ῥυθμοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς χρήσεως τῶν λιθίνων τοίχων ὡς θεμελιώσεως, ὀλίγον ὑπερκειμένης τοῦ ἐδάφους, ἵνα ἐπιβῶσιν ἐπ᾽ αὐτῶν πλίνθινοι τοῖχοι· ὅτι δὲ καὶ οὗτοι ἦσαν λίαν ἰσχυροὶ ἐπίσης, ἀποδεικνύει τὸ ὅτι καὶ νῦν περιεσώθησαν ἐφ᾽ ἱκανὸν ὕψος (*εἰκ. 12· 14· 16-20· 59· 65-69*).

Εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν μνημείων ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ ἐξωτερικοῦ μεγάλου λιμένος καὶ κυριαρχοῦντος αὐτοῦ στρατηγικωτάτου λόφου καὶ τῶν ὁμοίων παρὰ τὸν «*Φανόν*» (*εἰκ. 93· 96· 97· 102· 104*), ἐπέθηκε πρῶτον [2] τὴν χεῖρα ὁ Φίλιππος, ἵνα ἀποκρούῃ ἐχθρὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης· τοῦτο δὲ ἀπετέλει τὴν κυριώδη μέριμναν αὐτοῦ, ὁ φόβος δῆλον ὅτι καὶ ἡ ἄμυνα τῶν κρατούντων τῆς θαλάσσης Ἀθηναίων· ὅτι δὲ τοὺς ἐνταῦθα σκοποὺς τοῦ Φιλίππου ὀξύτατα διεῖδεν ὁ Δημοσθένης, ἀποδεικνύουσιν αἱ μνημονευθεῖσαι συχναὶ διαμαρτυρίαι αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ὅτι δ᾽ ἐπίσης εἶχε δίκαιον ὁ ῥήτωρ τοιαῦτα φοβούμενος, ἀπέδειξε τὸ προσεχὲς μέλλον, καθ᾽ ὃ ἡ ὁριστικῶς μετατοπισθεῖσα πόλις καὶ νέα ἐκεῖ τειχισθεῖσα, ἡ Δημητριάς, ἀπέβη μία τῶν τριῶν *κλειδῶν* ἢ *πεδῶν* τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλ᾽ ὁ ῥήτωρ διαμαρτύρεται περὶ τειχισμοῦ *Μαγνησίας* ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, λέγων ἐν *Ὀλυνθ.* α΄ 22 ὅτι οἱ Θεσσαλοὶ «Παγασὰς ἀπαιτεῖν αὐτόν (ἐνν. Φίλιππον) εἰσιν ἐψηφισμένοι καὶ *Μαγνησίαν κεκωλύκασι τειχίζειν*» καὶ ἐν *Ὀλυνθ.* β΄ 11 «καὶ γὰρ νῦν εἰσιν ἐψηφισμένοι (ἐνν. Θετταλοὶ) Παγασὰς ἀπαιτεῖν καὶ *περὶ Μαγνησίας λόγους ποιεῖσθαι*»· τί ἄρα ὁ Φίλιππος *ἐτείχιζε* κατὰ τὸν ῥήτορα; οὐχὶ βεβαίως *ὅλην* τὴν χερσόνησον Μαγνησίαν· τοῦτο θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ διατείνηται, μόλις δὲ διὰ μεγάλης ῥητορικῆς ὑπερβολῆς θὰ ἦτο συγγνωστὸν νὰ εἴπῃ περὶ τειχισμοῦ χώρας, ἐν ᾧ σημεῖόν τι αὐτῆς ἐτειχίζετο· ἀλλ᾽ οὔτε τὴν *ἄκραν* Μαγνησίαν νοεῖ ὁ Δημοσθένης· διότι δὲν σῴζεταί τι ἐκεῖ ἴχνος τείχους, καθ᾽ ὅσον γινώσκω, οὔτε σκοπόν τινα σημαντικὸν θὰ ἐξεπλήρου τὸ μέρος τοῦτο τειχιζόμενον· ἐπειδὴ δ᾽ ἐκ τῶν μνημείων εἴδομεν ὅτι λόφους τινὰς ὑπὲρ τὸν λιμένα τῶν Παγασῶν ἐτείχιζεν ὁ βασιλεύς, καὶ τὸν τειχισμὸν ὄντως δὲν ἤγαγεν εἰς πέρας, ὡς ἐμφαίνουσι τὰ μνημεῖα ἐπίσης [3], ἐμποδισθείς, ὡς βεβαιοῖ ὁ ῥήτωρ, ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, ὀφείλομεν νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ κατ᾽ οὐσίαν *τούτους* λέγει *Μαγνησίαν* ὁ Δημοσθένης· διότι ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ δύναταί τις νὰ ὑπολάβῃ, δυσχερῶς μὲν ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε, ὅτι πρόκειται διὰ ῥητορικῆς τινος ἐπεκτάσεως περὶ τῆς χώρας Μαγνησίας [4], καίτοι περὶ τοῦ αὐτοῦ βεβαίως ψηφίσματος γίνεται ὁ λόγος· καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἄνω παρατεθέντων χωρίων *Ὀλυνθ.* α΄ 12, *κατὰ Φιλ.* β΄ 22 δύναταί τις ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ἀβιάστως, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου μετὰ πιθανότητος νὰ συμπεράνῃ ὅτι περὶ *πόλεως* ἢ θέσεως Μαγνησίας πρόκειται, ἀφ᾽ οὗ ἡ μὲν λέξις συνάπτεται μετ᾽ ὀνομάτων πόλεων, τὸ δὲ γεγονὸς τοῦ ἐπιχειρουμένου ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τειχισμοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητον.

Οὕτω λοιπὸν ἀνεζητήθη *πόλις Μαγνησία* ὑπό τινων ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, κατὰ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον, ἐθεωρήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Leake καὶ ἄλλων αὐτὴ οὖσα ἡ ἐν τῷ νῦν «Χόρτῳ» ἀρχαία πόλις [5]· ἀλλ᾽ ἐκ τῶν προειρημέ-

---

(πρβ. κατὰ Φιλ. γ΄ 26), εἶναι λίαν παλαιόν· διότι ὁ *Ἁρποκρατίων* ἔχει ὑπ᾽ ὄψει τὴν γραφὴν *δεκαδαρχίαν* (ἐν λ. τετραρχία λέγει ὀρθῶς ἐπίσης «εἴη ἂν οὖν λέγων ὁ Δημοσθένης τὴν τετραρχίαν») καὶ ὀρθῶς ἀναιρεῖ αὐτὴν «Φίλιππος μέντοι παρὰ Θετταλοῖς *δεκαδαρχίαν οὐ κατέστησεν*, ὡς γέγραπται ἐν F΄ Φιλιππικῷ Δημοσθένους, *ἀλλὰ τετραρχίαν*»· καὶ τὰ ὀνόματα τῶν τετραρχῶν *Σίμου, Θρασυδαίου, Κινέα, Δαόχου* (πρβ. *Δημοσθ.* ιη΄ 295) καὶ νομίσματα αὐτῶν βεβαιοῦσι τοῦτο· πρβ. καὶ Ed. Meyer ἔ. ἀ. 280.

1) Ὁ *Δημοσθ.* παρεκίνησε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ· κατὰ Φιλ. α΄ 35 «τοὺς δ᾽ ἀποστόλους πάντας ὑμῖν ὑστερίζειν τῶν καιρῶν, τὸν εἰς Μεθώνην, *τὸν εἰς Παγασάς*»· *Φίλιππος* ἐν ἐπιστολῇ *[Δημοσθ.]* ιβ΄ 5 «Καλλίας τοίνυν ὁ παρ᾽ ὑμῶν στρατηγός, τὰς μὲν *πόλεις τὰς ἐν τῷ Παγασίτῃ κόλπῳ* κατοικουμένας, ἔλαβεν ἁπάσας, ὑμῖν μὲν ἐνόρκους, ἐμοὶ δὲ *συμμαχίδας* οὔσας»· τὸ *συμμαχίδας* εἶναι μετριωτέρα ἔκφρασις ἀντὶ τοῦ *ὑπηκόους, ὑποτελεῖς*· ἡ ἐπιστολὴ καὶ παρ᾽ *Ἀρριαν.* σελ. 462.

2) Τινῶν πύργων ἐνταῦθα, ἔνθα καὶ τὰ νεώτερα πυροβολεῖα (βλ. ἄνω σελ. 78 σημ. 3), ὑπάρχουσι κατωτάτω δόμοι τινές, διὰ μικρῶν ἐμπεπηγμένων λίθων προσομοίως τῷ ἐσωτερικῷ πρώτῳ πύργῳ πεποιημένοι· καὶ ἐπὶ τοῦ λίαν κατεστραμμένου τείχους τῆς πλευρᾶς ταύτης παρατηρεῖται ἐνιαχοῦ τοιαύτη τειχοδομία.

3) Διότι ἴχνη ἐμφανῆ τοιούτου τειχισμοῦ δὲν ἐνεφανίσθησαν οὔτε μεταξὺ τοῦ πέμπτου καὶ τρίτου πύργου, οὔτε κατὰ τὸν δεύτερον.

4) Ὁ σαφὴς *Ἡρόδ.* Ζ΄ 176· 188 γράφει διακεκριμένως *ἤπειρον ἢ χώρην Μαγνησίην*, ἅπαξ ἁπλῶς *Μαγνησίην*· ὁ δὲ Δημοσθ. ἠδύνατο κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον νὰ μὴ διασαφῇ πανταχοῦ ποῦ περὶ τῆς χώρας καὶ ποῦ περὶ πόλεως ἢ θέσεως λέγει, διότι οἱ Μάγνητες τέως ἦσαν ὑπήκοοι τῶν *Θεσσαλῶν*· ἡ τύχη λοιπὸν τῆς χώρας ταύτης ὅλης παρέμενεν ἀμφισβητουμένη ὑπ᾽ ἐκείνου καὶ αὐτῶν· γενομένης ὅμως τῆς τετραρχίας Πελασγιώτιδος, συμπεριελήφθη αὐτῇ ἡ Μαγνησία, ἐπί τινα τοὐλάχιστον χρόνον, ὡς προκύπτει ἄλλοθέν τε καὶ ἐκ τοῦ κατὰ Νεαίρας λόγου *[Δημοσθ.]* νθ΄ 108 «ποῦ γὰρ αὕτη οὐκ εἴργασται τῷ σώματι;... ἐν Θετταλίᾳ δὲ καὶ *Μαγνησίᾳ* μετὰ Σίμου τοῦ Λαρισαίου (τοῦ τετράρχου δῆλον ὅτι)»· πρβ. *Αἰσχίν.* γ΄ 83 «στεφανώσας τοὺς μετὰ Ἀριστοδήμου εἰς Θετταλίαν καὶ Μαγνησίαν».

5) Leake, Travels in N. Gr. IV 381· Wace The Topography of Pelion and Magnesia ἐν Journal of Hell. Stud. 1906 (XXVI) 151 καὶ σημ. 34· *Πρακτικὰ* 1910 221-222· ὁ Wace φρονεῖ διάφορα τῶν ἄνω προτεινομένων, παραδεχόμενος ἁπλῶς καὶ ἄνευ περαιτέρω συζητήσεως ὅτι *πανταχοῦ* παρὰ Δημοσθένει νοεῖται ὡς Μαγνησία ἡ χώρα· οἱ ἐγχώριοι γεωγράφοι ὁμιλοῦσι μὲν καὶ περὶ πόλεως Μαγνησίας καὶ ἕτερα ἔτι χωρία ἀρχαίων συγγραφέων προσάγουσιν, ἀλλ᾽ ἀναμιγνύουσιν αὐτὴν πολλάκις πρὸς τὴν ἑτέραν γνωστὴν ἐν Ἀσίᾳ Μαγνησίαν· βλ. περὶ τούτων *Ζωσιμᾶν Ἐσφιγμενίτην*

νων καθίσταται βέβαιον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ πόλις ἢ θέσις Μαγνησία, παρὰ Δημοσθένει τοὐλάχιστον, ἄλλη, εἰ μὴ ἡ κατὰ τοὺς δηλωθέντας λόφους ἔκτασις, ἣν πρὸ μὲν τοῦ 470 π. Χρ. κατεῖχον ὄντως αἱ προϊστορικαὶ Παγασαί, ἀπὸ δὲ τοῦ 294 π. Χρ. κατέλαβεν ἡ Δημητριάς· μεγίστη δὲ τούτου ἑτέρα ἀπόδειξις εἶναι ὁ *Παυσανίας*, ὅστις ἀποκαλεῖ τὴν *Δημητριάδα* αὐτόχρημα *Μαγνησίαν* [1].

Διότι ἐν Ζ΄ 7 6 λέγει ὁ περιηγητὴς «κατεῖχε [δὲ] (ἐνν. Φίλιππος ὁ Ε΄) καὶ *τρεῖς πόλεις* φρουραῖς ὁρμητήρια εἶναί οἱ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὠνόμαζε δὲ ὑπὸ τῆς ὕβρεως καὶ τῆς ἐς τὸ Ἑλληνικὸν ὑπεροψίας *κλεῖς τῆς Ἑλλάδος τὰς πόλεις ταύτας*· ἐπὶ μέν γε Πελοποννήσῳ Κόρινθος καὶ ἡ Κορινθίων ἀκρόπολις ἐτετείχιστο, ἐπὶ δὲ Εὐβοίᾳ καὶ Βοιωτοῖς τε καὶ Φωκεῦσι Χαλκὶς ἡ πρὸς τῷ Εὐρίπῳ, κατὰ δὲ Θεσσαλῶν τε αὐτῶν καὶ τοῦ Αἰτωλῶν ἔθνους *Μαγνησίαν τὴν ὑπὸ τὸ Πήλιον* κατεῖχεν ὁ Φίλιππος».

Ἀλλ᾽ ἡ ἐπωνυμία αὕτη ὡς τριῶν *κλειδῶν* ἢ *πεδῶν* κτλ. ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τῶν εἰρημένων πόλεων ἦτο τοσοῦτον κεκωδωνισμένη καὶ πασίγνωστος (πρβ. ἄνω σελ. 13 καὶ κάτω σελ. 85-86), ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἠγνόει ὁ Παυσανίας ὅτι μία τούτων ἦτο ἡ κατεχομένη καὶ διατηρουμένη πάντοτε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων *Δημητριάς*· ἐπίσης ἀδύνατον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ὁ περιηγητὴς νοεῖ ἐνταῦθα τὴν *χώραν* Μαγνησίαν· ἐπίτηδες ἄρα ἀρχαΐζων [2] κατὰ τὴν ἑαυτοῦ συνήθειαν, καὶ πιθανώτατα τῷ Δημοσθένει ἀκολουθῶν, ὠνόμασε τὴν κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ ἐπίσης χρόνους σημαντικωτάτην οὖσαν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ πρώτην τῶν ἐν Μαγνησίᾳ πόλεων Δημητριάδα διά τινος ἀρχαιοτέρου ὀνόματος, οὐχὶ ὅμως *Παγασάς*, διότι ἐγίνωσκεν ὅτι ἀλλαχοῦ περαιτέρω ἰδία πόλις ἦτο αὕτη, ἀλλὰ *Μαγνησίαν*· ἐπίσης διακριτικῶς ὠνόμασε τὴν ἑτέραν ὁμώνυμον *Μαγνησίαν τὴν ἐπὶ τῷ Ληθαίῳ*.

Ἐπειδὴ δ᾽ ἐκ τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν περισωθέντων μερικῶν τειχισμῶν Φιλίππου τοῦ Β΄ φαίνεται βεβαιωθὲν ἐν τοῖς ἄνω τὸ ὅτι ἡ κατὰ τὸν νῦν «Φανὸν» μέχρι τῶν «Ἁλυκῶν» λοφώδης ἀκτὴ ἐκαλεῖτο *Μαγνησία (εἰκὼν 93· 95· 96· 97· 102· 104)*, ὑποχρεούμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι κατὰ μὲν τὰς μέχρι τῆς γεωμετρικῆς περιόδους ὁ χῶρος οὗτος ἐκαλεῖτο *Παγασαί*, κτίσμα καὶ κτῆμα τῶν Μινυῶν καὶ Ἀχαιῶν, κατ᾽ ἐκείνην δέ, κατασχόντων τῶν Μαγνήτων τὸν ἔσω Παγασιτικόν, ὡς εἴπομεν ἐν σελ. 73, ἐπωνομάσθη ὑπ᾽ αὐτῶν *Μαγνησία*, διατηρουμένου τοῦ προτέρου ὀνόματος εἰς εἰδικωτέραν ὀνομασίαν τοῦ «Ταρσανᾶ», μετέπειτα δέ, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἐπεκράτουν ἀμφότερα τὰ ὀνόματα· ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ μετατοπισμοῦ τῶν Παγασῶν ὑπὸ τῶν Φεραίων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 470 π. Χρ., ἀπέμεινεν ἰσχυρότερον ὄνομα τῶν θέσεων τούτων συνολικῶς *Μαγνησία*, ἕως οὗ ἐκτίσθη ἐπ᾽ αὐτῶν ἡ Δημητριάς.

Οὕτως ἄρα ἑρμηνεύονται τά τε προειρημένα ὑπὸ τῶν συγγραφέων περὶ τούτων παραδεδομένα καὶ ἄλλα ἔτι: χωρίον τι δῆλα δὴ τοῦ Θεοπόμπου παρ᾽ *Ἀθην.* ΙΑ΄ 468d λέγει «πλησίον δὲ τῆς *Μολοσσίας* ἡ Ἰωλκός»· ἐνταῦθα ἐμφανῶς εἶναι ἀναγκαία ἡ διόρθωσις *Μαγνησίας* [3], νοουμένης τῆς πόλεως Μαγνησίας, ἀφ᾽ οὗ ὁ Θεόπομπος ἐγίνωσκεν ὅτι ἀλλαχοῦ ἦσαν αἱ Φεραϊκαὶ Παγασαί, τετειχισμέναι καὶ εὐδιάκριτοι κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους· ἡ χώρα δὲν δύναται βεβαίως νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα· διότι ἡ Ἰωλκὸς κεῖται ἐντὸς τῆς Μαγνησίας· λίαν δὲ ἀνόητος θὰ ἦτο ὁ καθορισμὸς πόλεως ὡς κειμένης *πλησίον* χώρας, περιλαμβανούσης μάλιστα αὐτήν.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἁπλῶς *Μαγνησία* ἐκαλεῖτο οὐ μόνον ἡ χώρα καὶ ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ἡ *ἄκρα Μαγνησία*, τὸ νῦν «Τρίκερι», ἢ τὸ τέρμα τῆς χερσονήσου· τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ *Πολυαίν.* Στρατηγ. F΄ 6 1 «Ἀλέξανδρος, Πάνορμον πολιορκοῦντος Λεωσθένους… διέπεμψεν ἐπὶ ἀκατίου νύκτωρ πρὸς τοὺς ἔνδον στρατιώτας, ὅπως… πρὸς τῷ πρότερον αἰρομένῳ πυρσῷ δεύτερον ἀνάσχοιεν τοῖς ἐν *Μαγνησίᾳ*, κἀκεῖνοι τοῖς ἐν *Παγασαῖς*… οἱ δὲ πολιορκούμενοι τοὺς πυρσοὺς ἀνέσχον»· ἐνταῦθα δὲν νοεῖται βεβαίως ἡ χώρα, ἀλλ᾽ ἢ ἡ ἄκρα, ἢ ἡ θέσις, ἤτοι ὁ νῦν «Φανὸς» καὶ τὰ κατ᾽ αὐτὸν ὑψώματα· ἀλλ᾽, ἐπειδὴ ταῦτα ὀλίγον ἀπέχουσι τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν, καὶ ἡ ἀναγγελία ἠδύνατο νὰ γένηται δι᾽ ἱππέως ταχύτερον καὶ ἀσφαλέστερον, εἰκάζομεν ὅτι ἐν τῷ ἄνω χωρίῳ νοεῖται ὁ ὑπὲρ τὸ στενώτατον σημεῖον τῆς χερσονήσου Μαγνησίας ὑψούμενος βουνός, ὅστις καὶ κατόπιν ἐχρησίμευσεν ὡς σταθμὸς φρυκτωριῶν, ἐλέγετο δὲ εἰδικῶς *Τίσαιον* ὄρος (βλ. κάτω σελ. 86).

Τούτων ἄρα ἕνεκα τῶν μετατοπισμῶν καὶ πολυωνυμιῶν δὲν εἶναι ἄπορον διὰ τί ὁ *Πλίνιος*, ὅστις ἄλλως ἔγραφε ταχεῖαν γεωγραφικὴν σύνοψιν τῶν πόλεων καὶ χωρῶν, καὶ δὲν εἶχεν οὔτε λόγον οὔτε χρόνον οὔτε τόπον νὰ ἐξακριβοῖ καὶ νὰ ἀναγράφῃ λεπτομερέστατα τὰ καθ᾽ ἕκαστον, ἐταύτισε τὰς *Παγασὰς* μετὰ τῆς *Δημητριάδος*, ὡς εἴπομεν ἄνω σελ. 68· ἠδύνατο ἐπίσης ἀληθῶς νὰ ταυτίσῃ αὐτὴν καὶ πρὸς τὴν *Μαγνησίαν* πόλιν ἢ θέσιν· ὤφειλεν ὅμως νὰ διακρίνῃ, ἀφ᾽ οὗ πόλεις ἠρίθμει, τὰς δύο ἐγγὺς ἀλλήλων, διαφόρους καὶ δι᾽ ἰδίου τειχισμοῦ εὐδιακρίτως κεχωρισμένας ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ πόλεις.

Ἀπὸ δὲ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος αἱ Φεραϊκαὶ αὗται Παγασαί, συνοικισθεῖσαι εἰς αὐτήν, δὲν ἐξέλιπον μὲν ὅλως, διετηροῦντο ὅμως ὡς κώμη [4] τῆς πρώτης, μικρὰν ἔχουσα σημασίαν, καίπερ μεγάλην ἔκτασιν· διὸ οὐδεὶς οὐδὲ τῶν συγγραψάντων λεπτομερεῖς ἱστορίας ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος ἀρχαίων συγγραφέων, οὐδὲ τῶν μετέπειτα Βυζαντιακῶν τις ἀναφέρει τὰς Παγασὰς ταύτας [5] ἔκτοτε· μόνον ἐν ψηφίσματι τῶν Δημητριέων, [6] ἐκδοθέντι ἐν τοῖς ὀλίγον μετὰ τὸ 200 π. Χρ. χρόνοις, ἀναγράφεταί τις τῶν ἀρχόντων τῆς πολιτείας αὐτῶν *Παγασίτης*, δηλῶν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν τὸ τελευταῖον· διότι σαφὴς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἐνωρὶς θὰ ἐξέλιπον ὅλως σχεδὸν αἱ Φεραϊκαὶ Παγασαὶ καὶ ὡς κώμη λόγου ἀξία, εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ στρατηγοῦ τούτου ὡς *Δημητριέως* ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν σημειωθέν-

---

ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ *Φήμη* 1887 σελ. 65-68. Σημαντικὰ εἶναι τὰ *Σχόλ.* εἰς Ἀπολλων. Ἀργον. Α΄ 580: «Μάγνησσα δὲ χώρα καὶ *πόλις ὁμώνυμος*, *παράλιος* καὶ εὔδιος, ἤγουν οὐ τραχεῖα»· «ὁ δὲ Δόλοψ υἱὸς ἦν Ἑρμοῦ, ὃς ἐν Μαγνήσσῃ *τῇ πόλει* τέθνηκε καὶ *τάφος* ἐστὶν αὐτοῦ παρὰ τῷ αἰγιαλῷ, ὡς Κλέων ἐν ᾱ τῶν Ἀργοναυτικῶν ἱστορεῖ».

1) Μήπως ὡς πρωτεύουσα τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων ἀπεκαλεῖτο κοινῶς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους *Μαγνησία* ἡ *Δημητριάς*; λίαν δυσχερῶς θὰ ἐπιστεύομεν τοιοῦτόν τι· διότι ὀνομάζει ἤδη ἁπλῶς Μαγνησίαν τὴν *χώραν* ὁ περιηγητὴς ἐν Ι΄ 20 6. Ὁ Wace ἔ. ἀ. διατυπώνει τοιαύτην τινὰ γνώμην.

2) Ὅμοιοι ἀρχαϊσμοὶ δὲν εἶναι ἀήθεις· ἀπὸ μακρῶν αἰώνων μέχρι σήμερον καλοῦμεν *Βυζάντιον* τὴν Κωνσταντινούπολιν — Νέαν Ῥώμην καὶ *Βυζαντιακὸν* τὸ κράτος καὶ τὸν πολιτισμόν, καίτοι τὸ μὲν ὄνομα τοῦτο ὑπῆρξε τῶν «Ἐθνικῶν», τὸ δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοῦ νέον ἵδρυμα τῶν «Χριστιανῶν».

3) Οὐδαμόθεν εἶναι παραδεδομένον ὅτι ἐν *Μολοσσίᾳ* ὑπῆρχεν Ἰωλκός· ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπῆρχε, λίαν δυσχερῶς θὰ παρεδεχόμεθα ὅτι ἐτελεῖτό ποτε *ἐκεῖ* «ὁ ἐπὶ Πελίᾳ ἀγών», ἕνεκα τῶν προειρημένων ἐν σελ. 76 καὶ σημ. 4.

4) Ἐκ τοῦ *Πλουτάρχ.* β. Δημητρ. *νγ΄* φαίνεται ὅτι σημαντικωτάτη τῶν κωμῶν τῆς Δημητριάδος παρέμεινεν, ἢ μᾶλλον λογίζεται ὑπ᾽ αὐτοῦ ὡς ἱστορικῶς γνωριμωτέρα, ἡ *Ἰωλκός*.

5) Μόνον παρὰ τῷ *Νικηφόρῳ* σελ. 46 καὶ 89 (στερεοτ.) εὕρομεν ἀναφερομένην *Μαγνησίαν* ὡς πόλιν μᾶλλον ἢ χώραν· ἀλλ᾽ οὐδὲν πρὸς τοιοῦτον συγγραφέα.

6) IG IX 2 1108· 1109· εἷς τῶν στρατηγῶν εἶναι ὁ *Αἰτωλίων Δημητρίου Παγασίτης*.

των ψηφισμάτων· καὶ ἡ παρατηρηθεῖσα δὲ σπάνις τῶν κατ᾽ αὐτὴν ἐρειπίων (βλ. ἄνω σελ. 67 καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1914 271) καὶ ὁ Στράβων δηλοῖ διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς συστολῆς αὐτῆς ἤδη τῆς Δημητριάδος ἐν τοῖς ἑαυτοῦ χρόνοις, περὶ τῆς ἐκλείψεως τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν ἀπὸ τοῦ 200 - 100 π. Χρ..

Τὰ δὲ *τείχη* τῶν Παγασῶν τούτων θὰ ἐκρημνίσθησαν, ἐπίτηδες πιθανῶς μετὰ τῶν τῆς Δημητριάδος, οὐδ᾽ ἐπεσκευάσθησάν ποτε μετὰ ταῦτα[1]· *νεκροταφεῖα* δὲ τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν διεκρίναμεν ἔξω τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς παρά τι φρέαρ, νῦν «Πλατανάκι» λεγόμενον, ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ἐν δεξιᾷ τῆς εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτοῦ ἐπὶ τῶν ῥιζωμάτων τοῦ ὄρους, ὑπὲρ τὸ «Λιγαρόρεμα», καὶ πρὸς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία, ἔνθα ὁ τρίτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος *(εἰκ. 97)*. Τὰ δύο τελευταῖα ἐξετείνοντο βεβαίως πρὸς τὴν θέσιν «Καλύβια», ὄντος προσφόρου τοῦ ἐδάφους πρὸς ταφήν. Ἕτερον νεκροταφεῖον φαίνεται ὑπάρχον κατὰ τὸ Ε τῆς *εἰκ. 100*· διελθόντος ὅμως μετέπειτα ἐντεῦθεν τοῦ τείχους τῆς Δημητριάδος, ἐδιχοτομήθη τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο, πολλῶν μὲν τῶν τάφων αὐτοῦ περιληφθέντων ἐντὸς τῆς νέας ταύτης πόλεως, πλείστων δὲ ἀναμιγέντων μετὰ τῶν κατόπιν ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος ταφέντων κατοίκων αὐτῆς. Καὶ πρὸς τὴν ἀκτὴν δ᾽ ἔξω τοῦ μακροῦ τείχους, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 66 καὶ 68 σημ. 3 καὶ 4, θὰ ἔθαψαν βεβαίως οἱ Παγασαῖοι οὗτοι, ὡς μετέπειτα καὶ οἱ Δημητριεῖς, τοῦ χώρου κειμένου ἐπίσης ἔξω τῶν τειχῶν καὶ τῆς πόλεως ταύτης πρὸς τὸν πέμπτον καὶ πρῶτον ἀνασκαφέντα μέγαν πύργον (πρβ. *εἰκ. 40· 95· 96· 97)*.

Οὕτως ἄρα λύεται καὶ τὸ ζήτημα τῆς εὑρέσεως στηλῶν ἐντετειχισμένων ἐν τοῖς ἐπισκευασθεῖσι πύργοις τῆς Δημητριάδος, φερουσῶν ἐπιγραφὰς ἐμφανῶς προγενεστέρων χρόνων τῆς κτίσεως αὐτῆς· αὗται εἶναι *στῆλαι Παγασῶν*, τὰ πολλὰ πτωχαὶ καὶ μὴ διατηροῦσαι πολυχρώμους παραστάσεις ἢ ταινίας, εἰ μή τινα ἴχνη φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἀφ᾽ οὗ παρέμειναν ἐκεῖ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ ὕπαιθρον· αἱ δὲ πλεῖσται καὶ ἄρισται ἀπομένουσιν ὡς *στῆλαι Δημητριάδος*· οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι᾽ ὃν τόδε τὸ ἔργον ἐπεγράφη *γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος—Παγασῶν*.

Εὕρομεν ὅμως καὶ κατὰ τὴν Δυσμικὴν πλευρὰν τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν εἴς τι ἐπίπεδον διάστημα, καλούμενον νῦν «ʼς τοῦ Μπελεγρίνου», ἑκατέρωθεν τοῦ ποταμίου «Λιγαρόρεμα», νεκροταφεῖον[2], μὴ ἀναμιγὲν πρός τι τῆς Δημητριάδος, ὡς λίαν μακρὰν ἐντεῦθεν διερχομένων τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλὰ δὲν ἀνεσκάψαμεν αὐτό· εὑρέθη δ᾽ ἐνταῦθα ὑπό τινος χωρικοῦ καὶ ἤχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου στήλη μαρμαρίνη, φέρουσα παράστασιν ἀνάγλυφον, ἱκανῶς ἐφθαρμένην, χρόνων προγενεστέρων πιθανῶς τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος.

Οὕτω λοιπὸν ἡ κατανομὴ τῶν ἤδη ηὑρημένων καὶ περαιτέρω εὑρεθησομένων ἐπιγραφῶν ἀνὰ τοὺς τόπους τούτους εἶναι ἀναγκαῖον νὰ τελεσθῇ κατ᾽ ἄλλας τάξεις, ἀνταποκρινομένας πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκριβῶς πρὸς τὰς θέσεις τῆς εὑρέσεως ἑκάστης· θὰ καταγράψωμεν δὲ αὐτὰς οὕτως ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἡμετέρων Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν, ὧν ἤδη ἐδημοσιεύσαμεν διακοσίας μὲν ἑβδομήκοντα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910-1915 καὶ τῇ Revue de Philologie 1911, περὶ τὰς διακοσίας δ᾽ ἐν τοῖς ἡμετέροις *Θεσσαλικοῖς Μνημείοις* 1909, καὶ περὶ τὰς ἑκατὸν ἀνὰ τὰ *Πρακτικὰ* τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας 1907-1912.

3) Ἱστορία τῆς Δημητριάδος προσηρμοσμένη πρὸς τὰ περισωθέντα μνημεῖα.

(Παρένθετοι πίνακες Α΄ Ζ΄ Η΄)

Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου, καθ᾽ ὃν ἐκτίσθη ἡ Δημητριάς, δὲν εἶναί τι διαρρήδην παραδεδομένον· ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἔτους 294 π. Χρ. δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Δημήτριος τοιοῦτον ἔργον· καὶ ἀληθῶς μὲν τῷ 302 π. Χρ., πολεμήσας πρὸς τὸν Κάσσανδρον, ἠμπόδισε τὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐπιχειρούμενον συνοικισμὸν τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἀπέδωκε δὲ τὴν ἐλευθερίαν ταῖς ἀπὸ Κρεμαστῆς Λαρίσης μέχρι Φερῶν πόλεσιν[3], ὡς ὀλίγῳ πρότερον ἔπραξεν ἐν τῇ Νοτίῳ Ἑλλάδι, κυρίως πρὸς μείωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ Κασσάνδρου· ἀλλά, μετακληθεὶς ἐσπευσμένως ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς Ἀσίαν, ὑπογράψας συνθήκην, καίπερ ἀνίσχυρον οὖσαν ἄνευ πολέμου, ἀνεχώρησεν[4].

Ὁ δὲ Κάσσανδρος ἀνακατέλαβε μὲν τότε τὰς προειρημένας πόλεις,[5] ἐξετέλεσε δὲ καὶ τὸν συνοικισμόν, συναγαγὼν εἰς Φθιώτιδας Θήβας ἐκ τῶν πλησιοχώρων βεβαίως πόλεων καὶ κωμῶν κατοίκους, ἐξ *Ἀντρώνων* δῆλον ὅτι, *Πτελεοῦ Ἅλου, (Ὁρμενίου), Ὀρχομενοῦ, Φυλάκης, Πυράσου* κλ..[6] πάντως δὲ θὰ διεκώλυσε διάπειραν πρὸς κτίσιν πόλεως ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, καὶ ἂν ἐγένετό τις τότε· διότι ὁ Δημήτριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Φεραίων καὶ διϊδὼν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν, ἐσκέφθη ἀναμφιβόλως ἔκτοτε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον τῆς κτίσεως σημαντικῆς ἐκεῖ πόλεως, ἴσως δὲ καὶ ἤρξατο προκαταρκτικῶν τινων πρὸς τοῦτο ἐργασιῶν.

Ἀπὸ δὲ τοῦ 302 π. Χρ., καταλυθέντος τοῦ βασιλείου τοῦ Ἀντιγόνου καὶ φονευθέντος τοῦ πατρός, μόλις διέσῳζεν ἑαυτὸν ὁ Δημήτριος· τῷ δὲ 294 π. Χρ., παραλαβὼν τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας καὶ μετ᾽ αὐτοῦ τὴν Θεσσαλίαν,[7]

[1]) Βλ. κάτω τὸ ἐδάφ. *4*.

[2]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1909 139.

[3]) *Διόδ.* Κ΄ 110 «μετὰ δὲ ταῦτα **Πρῶνας* μὲν καὶ *Πτελεὸν* προσηγάγετο, **Δῖον* δὲ καὶ *Ὀρχομενὸν* μετοικίζοντος εἰς *Θήβας* Κασσάνδρου διεκώλυσε μετοικισθῆναι ... τῶν *Φεραίων* ἐπικαλεσαμένων ... τὴν ἄκραν ἐκπολιορκήσας ... τὴν ἐλευθερίαν ἀποκατέστησεν»· βλ. κάτω σημ. 6.

[4]) *Διόδ.* Κ΄ 111 «πρὸς μὲν Κάσσανδρον διαλύσεις ἐποιήσατο... ἐγέγραπτο γὰρ.. καὶ τὸ τὰς Ἑλληνίδας πόλεις ἐλευθέρας ὑπάρχειν.. ἀνήχθη τῷ στόλῳ καὶ.. κατέπλευσεν εἰς Ἔφεσον»· *Πλούτ.* β. Δημητρ. *κη΄* «τῶν βασιλέων ἁπάντων συνισταμένων ἐπὶ τὸν Ἀντίγονον ... ἀπῆρεν ὁ Δημήτριος ἐκ τῆς Ἑλλάδος».

[5]) *Διόδ.* Κ΄ 112 «Κάσσανδρος μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τὴν Δημητρίου τὰς μὲν κατὰ τὴν Θετταλίαν πόλεις ἀνεκτήσατο».

[6]) Τὰ τείχη τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν (βλ. *Πρακτικὰ* 1908 168-169, ἔνθα ἀντὶ Ε΄ γραπτέον Δ΄ π. Χρ. ἑκατ.) καὶ τὰ νομίσματα αὐτῶν βεβαιοῦσι τὸν συνοικισμόν· ἐπ᾽ αὐτῶν παρίσταται ἡ Δημήτηρ, πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη μνημονευομένου *Δημητρίου*, ἱεροῦ αὐτῆς ἐν *Πυράσῳ*, ὁ Πρωτεσίλαος τῆς *Φυλάκης*, τοῦ Ἀντρῶνος καὶ Πτελεοῦ καί τι μονογράφημα ΑΧ, ὅπερ δηλοῖ τὸν *Ἀχιλλέα* τῆς Ἅλου ἢ τοὺς *Ἀχαιούς*· οὕτω τὰ ἐν τῇ ἄνω σημ. 1 δι᾽ * σημειωθέντα ὀνόματα δέονται διορθώσεως· *Ἀντρῶνες* ἐλέγετο πληθυντικῶς ὁ Ἀντρὼν περὶ τὸ 20 μ. Χρ.· βλ. *Στράβ.* Θ΄ 432 7. Τὸ *Ὀρχομενὸς* καὶ *Ὅρμενος-Ὀρμένιον* ἠδύναντο νὰ συμπέσωσιν· ἀλλ᾽ ὁ *Πλίν.* N. H. Δ΄ 8 (15) λέγει in *Thessalia* autem Orchomenus Minyius· ἐπειδὴ ἀναφέρει καὶ τὸ Ὀρμένιον περαιτέρω, δὲν δύναταί τις νὰ ἀποκλείσῃ τὴν ὕπαρξιν κατὰ τὴν Ἀχαϊκὴν Φθιώτιδα ἢ τὴν πλησιόχωρον Μαγνησίαν πολίχνης τινός, *Ὀρχομενοῦ* λεγομένης ὁμωνύμως τῷ Βοιωτίῳ κλ..

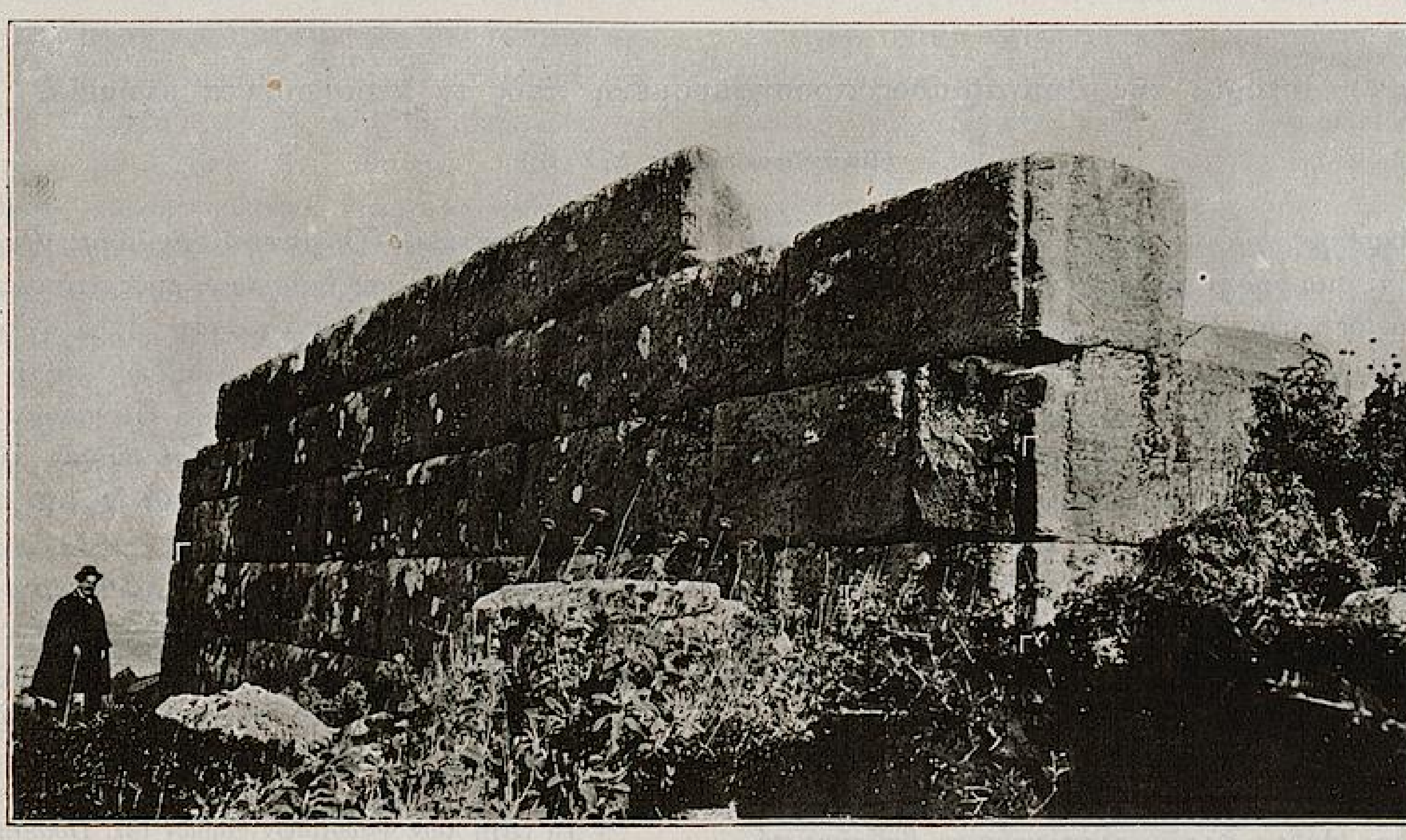
[7]) *Πλούτ.* ἔ. ἀ. *λθ΄* «Δημήτριος δὲ μετὰ Μακεδονίαν καὶ Θετταλίαν ἦν παρειληφώς»· μετ᾽ αὐτῆς νοεῖται καὶ ἡ *Μαγνησία* βεβαίως· βασιλεὺς ἀνηγορεύθη ἐν Λαρίσῃ, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀλεξάνδρου· πρβ. *Πλούτ.* ἔ. ἀ. *λF΄* καὶ *λζ΄* «ἐκεῖνον *ἀνηγόρευσαν* βασιλέα Μακε-

ἦτο εὔλογον νὰ ἄρξηται τοῦ ἔργου, ἐκπληρῶν παλαιὸν πόθον αὐτοῦ, τὸ νὰ διαμείνῃ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁριστικῶς, ἣν προετίμα τῶν Ἀσιατικῶν κτήσεων καὶ ἰσχυρῶς ἠγάπα,

Εἰκὼν 98. Πύργος τῆς Δημητριάδος ἐπὶ τοῦ ὄρους ὑπὲρ τὰς πηγάς (πρβ. *εἰκ.* 92 τὸ **ΤΔ΄** καὶ *εἰκ.* 101 τὸ **Γ**)· χαρακτηρίζει τὸ τοῦ Δημητρίου γενναῖον τῆς ἐργασίας ἐν τῇ τειχοδομίᾳ.

ἅτε ἀείποτε *φιλοτίμως πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν διακείμενος.*[1] Ὅτι δὲ ταχέως θὰ ἐπερατώθη ἡ κτίσις καὶ ὁ συνοικισμὸς τῆς πόλεως, ἀποδεικνύουσι τὰ κατόπιν γεγονότα, μὴ ἐπιτρέψαντα

Εἰκὼν 99. Ὁ μεγαλοπρεπὴς πύργος τῆς Δημητριάδος, «Παλάτι» κοινῶς λεγόμενος (πρβ. *εἰκ.* 45 τὸ **Σ** καὶ *εἰκ.* 101 τὸ **Π**), χαρακτηρίζων τὴν ἰσοδομικότητα τοῦ ῥυθμοῦ. **Γ** καὶ **Γ΄** = βαθεῖαι λαξεύσεις τῶν γωνιῶν αὐτοῦ.

τῷ Δημητρίῳ νὰ ἄγῃ ἡσυχίαν, ἕνεκα μάλιστα τῶν Θηβαίων, τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Πύρρου. Λογιστέον ἄρα τὴν κτίσιν

δόνων καὶ παραλαβόντες εὐθὺς *κατῆγον* εἰς Μακεδονίαν». Ὀρθότατα ἄρα ὁ *Ἡρῳδιανὸς λέγει* ἐν Α΄ 58 «Δημητριάς· πόλις Θεσσαλίας ἀπὸ Δημητρίου *βασιλεύσαντος* (ἐνν. τῆς Μακεδονίας)»· τοῦτο παραλαβὼν *Στέφ.* ὁ *Βυζάντιος,* διέστρεψε διὰ προσθηκῶν ἀνοήτων, περὶ ὧν βλ. ἄνω σελ. 68 σημ. 3. Εὐθὺς δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου κατέστησεν ὁ Δημήτριος ὁρμητήριον τὴν Θεσσαλίαν ἐν γένει, τάξας ἐν αὐτῇ μυρίους ὁπλίτας καὶ χιλίους ἱππεῖς καὶ τὰς ἑλεπόλεις (τὴν περίφημον μάλιστα)· πρβ. *Πλούτ.* ἔ. ἄ. *μ΄*· εὐνόητον εἶναι ὅτι μέγα τμῆμα τῆς δυνάμεως ταύτης θὰ παρέμεινεν ἐν τῇ νεοσυστάτῳ Δημητριάδι.

[1]) Πρβ. *Διόδ.* Κ΄ 102· *Παυσαν.* Α΄ 25 6.

τῆς Δημητριάδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 294 π. Χρ. καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἢ δύο ἐτῶν γενομένην.

Καὶ ἡ μὲν ἐκλογὴ τῆς θέσεως καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ διαγράμματος τῶν τειχῶν καὶ ἡ κτίσις αὐτῶν καὶ τῶν πύργων εἶναι ἀντάξια τῆς πεφημισμένης στρατηγικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ἔτι δεινότητος τοῦ Δημητρίου· τῆς δ᾽ ἐργασίας ἡ ταχύτης καὶ ἡ σπουδὴ καταφαίνεται ἔν τε τῇ κατασκευῇ αὐτῇ τοῦ περιβόλου, περὶ ἧς εἴπομεν ἄνω σελ. 12-13 τὰ δέοντα, καὶ ἐν τῇ διακοσμήσει τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πόλεως, ἧς τὸ θέατρον διατηρεῖ ἔτι σαφῆ ἴχνη τῶν διὰ πλίνθων ὠμῶν πεποιημένων ἀναλημμάτων·[2] ὅτι ὅμως ἐπεβλέπετο πανταχοῦ αὐστηρῶς ἡ ἐργασία καὶ ἐξετελεῖτο ἄριστα ἡ τειχοδομία, ἀποδεικνύει ἡ καὶ νῦν ἔτι ἐμφανὴς τελειότης τῶν τειχῶν, καὶ μάλιστα ἡ στερεότης τῶν πολυαρίθμων καὶ μεγαλοπρεπῶν πύργων *(εἰκὼν 98· 99).*[3]

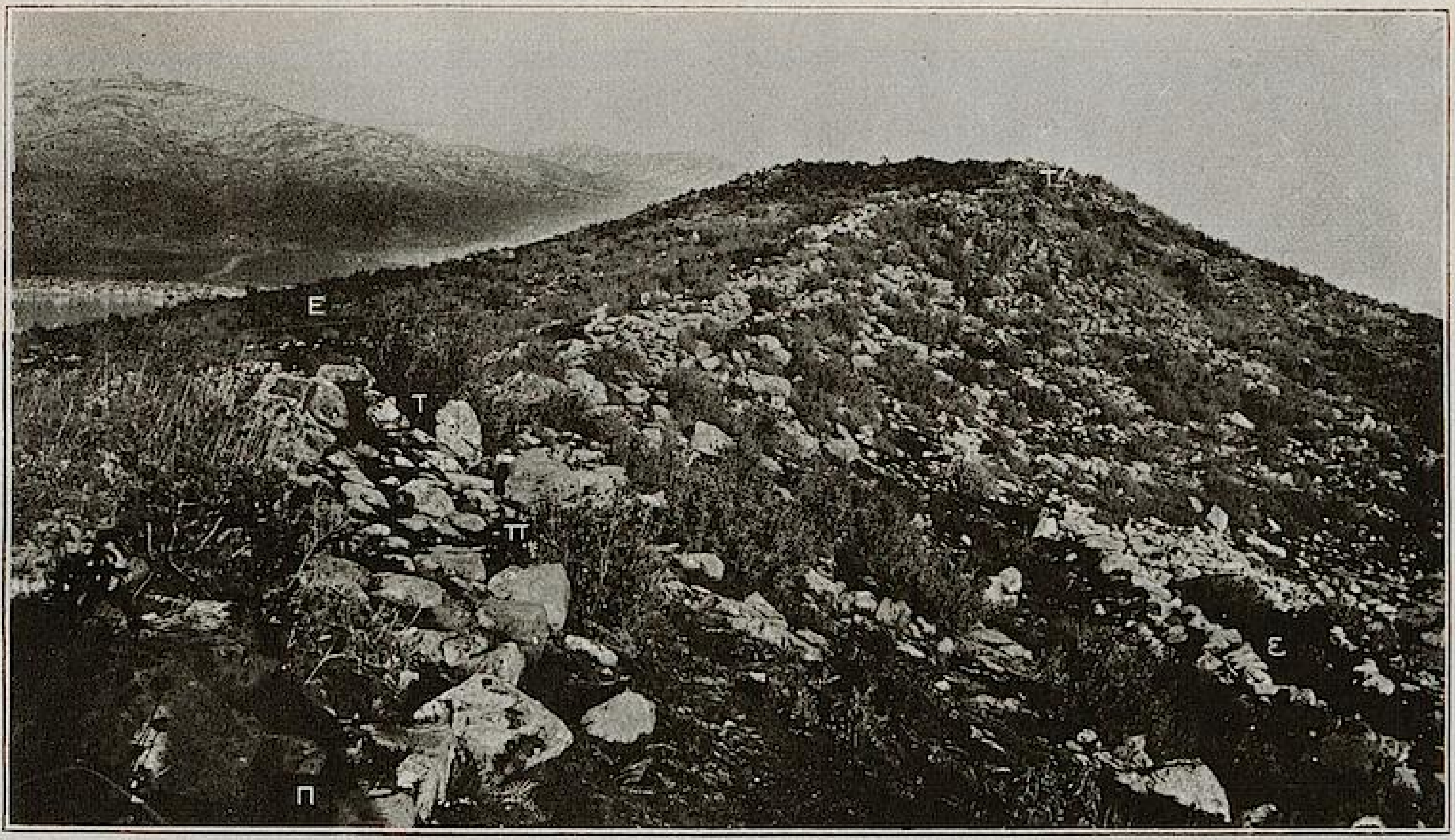
[2]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1912 158.

[3]) Ὁ Δημήτριος ἐτείχισε καὶ τὸν ἐν Ἀθήναις νῦν λεγόμενον λόφον τοῦ Φιλοπάππου, ὡς λέγει ὁ *Παυσαν.* Α΄ 25 8· πρὸς τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ

Μόνον κατὰ τὴν Νοτίαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου, ἀπὸ τῆς Φεραϊκῆς πύλης μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὴν πεδιάδα καὶ τὸν τέταρτον μέγαν πύργον (βλ. ἄνω σελ. 38-40) κειμένου βουνοῦ, παρετηρήσαμεν διαφοράν τινα τειχισμοῦ, ὄντος ἐπὶ τὸ διάστημα τοῦτο ἀτελέστερον ἐκτισμένου τοῦ τείχους καὶ διὰ μικροτέρων ἐν τοῖς ὑποκάτω δόμοις λίθων *(εἰκ. 100)*, ἐφ᾽ ὧν ὅμως ἐπίκεινται μείζονες λαξευτοί, κατὰ τὸν ῥυθμὸν τοῦ λοιποῦ περιβόλου τεθειμένοι· τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ὅτι τὸ τεῖχος τοῦ Δημητρίου ἔβη ἐπί τι διάστημα ἐπὶ προγενεστέρου, ὅπερ μετὰ πύργων διήρχετο ἐκεῖθεν, ἀποτελοῦν τὴν Βόρειον πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν, καθ᾽ ἃ εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 66· ταῦτα ἐπεσκεύασεν ὁ Δημήτριος καὶ συνεπλήρωσε κατὰ τὸ ἐλλεῖπον ἢ κακῶς ἔχον.

Οὕτως ἑρμηνεύεται ἡ διαφορὰ τοῦ ῥυθμοῦ ἐν τῇ τειχοδομίᾳ, ἣν ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Wace,[1] καθορίσας τρεῖς, ἐν γένει δὲ παρετηρήσαμεν καθ᾽ ἅπασαν τὴν ἐντεῦθεν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου *(εἰκὼν 102· 104)* ὅτι τὸ τεῖχος καὶ οἱ πύργοι εἶναι ἀσθενέστεροι· τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ Δημήτριος δὲν προέβλεπε προσβολὰς τῆς πόλεως τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀπὸ θαλάσσης, ὅσον ἀπὸ τῆς ξηρᾶς· διὸ τὸν μὲν πύργον τοῦτον, ποιηθέντα πιθανῶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β', ἀφῆκεν ὡς εἶχε, μόνον ἴσως διὰ πλίνθων ἐπισκευάσας καὶ συμπληρώσας αὐτόν, ἐσωτέρω δὲ τοῦ ὅλου λόφου ἐποίησε καμπὴν τοῦ τείχους[2] οὕτως, ὥστε νὰ μείνῃ ὁ λόφος ὡς ἰδιαιτέρα τις ἐξωτερικὴ καὶ συναφὴς τῇ πόλει *ἀκρόπολις*, ἡ *τετάρτη* τῆς Δημητριάδος αὕτη οὖσα, ἣν δυνάμεθα πρὸς διάκρισιν νὰ ἀποκαλῶμεν *παράκτιον* ἀκρόπολιν.

Διότι κατηριθμήσαμεν ἤδη *πρώτην* μὲν τὴν *ἄνω* ἀκρόπολιν, συναφῆ τῇ πόλει καὶ δι᾽ ἰδίου ἰσχυροτάτου τείχους καὶ πύργων περιωρισμένην, περὶ ἧς βλ. ἄνω σελ. *42* καὶ *εἰκ.*

Εἰκὼν 100. Ἐρείπια τείχους τῶν Παγασῶν, ἐφ᾽ ὧν ἐπέβησαν τὰ τῆς Δημητριάδος. **Τ-Τ'**=ἡ διεύθυνσις τοῦ κοινοῦ τείχους· **Π**=ἐρείπια πύργου τῶν Παγασῶν, ἐπισκευασθέντος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου· **Ε**=τὰ ἔσω τῆς Δημητριάδος, ἔξω δὲ τῶν Παγασῶν, εὐάρμοστα πρὸς ταφήν· **Ε**=τὰ ἔσω τῶν Παγασῶν, ἔξω δὲ τῆς Δημητριάδος, ὁμοίως.

α' τὸν *ἀρχαϊκόν*, **β'** τὸν τῆς *Δ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος*, **γ'** τὸν *ὄψιμον Ἑλληνιστικόν*· λογιστέον ὅμως νῦν ἀρχαϊκὸν μέν, ἤτοι τῆς Ε' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, τὸν μνημονευθέντα τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ *κοινοῦ* τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν Παγασῶν τείχους, δεύτερον δὲ τὸν ἐν τῷ μεγάλῳ περιβόλῳ τοῦ Δημητρίου, τῶν ἀρχῶν τῆς Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, οὐχὶ τῆς Δ', ὡς ὁ Wace ὁρίζει· πρβ. *εἰκ. 98· 99·* τρίτον δὲ τὸν ἐν τοῖς ἐπαυξηθεῖσιν ἢ ἐπισκευσθεῖσι πύργοις, περὶ ὧν βλ. κάτω ἐδάφ. *4*. Ὁριστέον δὲ καὶ **δ'** ῥυθμόν, τὸν ἐνδεικνύμενον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πρώτῳ πύργῳ, ἐν *εἰκ. 12· 14· 16· 17· 19· 20· 59 (ἄνω) 67· 68· 69* καί που κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν ὑπὲρ τὸν νῦν «Φανὸν» καὶ τὴν βραχώδη παραλίαν μόλις διακρινόμενον, ὄντα τῆς Δ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὡς ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β' πιθανώτατα ποιηθέντων τῶν κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα μονήρων καὶ ἀτελῶν ἀπομεινάντων τειχισμῶν, καθ᾽ ἃ ὑπωπτεύσαμεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 81.

Περίεργον ὅμως εἶναι τὸ ὅτι ὁ Δημήτριος οὔτε ἐπηύξησεν οὔτε ἄλλως ἐνίσχυσε τὸν μέγαν καὶ στρατηγικώτατον λόφον, ἐφ᾽ οὗ κεῖται ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· *5· 24· 45 καὶ 101*, *δευτέραν* δὲ τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως *μέσην* ἀκρόπολιν, ἔχουσαν πανταχόθεν ἴδιον ἰσχυρὸν περίβολον ὀρθογωνίου σχήματος, ἀλλ᾽ ἄνευ πύργων, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ποιηθεῖσαν, ὡς εἴπομεν ἄνω σελ. *14-15· 80* καὶ *εἰκ. 24· 40· 42· 47· 94*, *τρίτην* δὲ ὁμοίως τῇ μέσῃ τετειχισμένην καὶ πρὸς τὸ τετράγωνον ἀποκλίνουσαν, τὴν *κάτω* ἀκρόπολιν ἢ διπλῆν ἀγοράν, κατὰ τὸ μέσον που τῆς πόλεως κειμένην, περὶ ἧς βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. *15* καὶ *εἰκ. 3· 6*. Εἶναι ἄρα καταφανὴς ὁ σκοπὸς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς πόλεως ταύτης, τοῦ νὰ ποιήσῃ ἰσχυρότατον καὶ μέγα ὁρμητήριον ἀπόρθητον, προωρισμένον νὰ ἀντίσχῃ εἰς συνεχεῖς καὶ μακροχρονίους πολέμους.

Μόνον λοιπὸν οὕτω τειχισθεῖσα πόλις ἠδύνατο πράγματι καὶ ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ ἐπονομασθῇ, μετὰ τῆς ἐν αὐτῇ φρουρᾶς, *κλεῖς πέδη ἐπίδεσμος compedes* τῆς Ἑλλάδος ὅλης, ἢ τῆς Θεσσαλίας καὶ Αἰτωλίας εἰδικώτερον, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὴν μετὰ τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Κορίνθου, παλαιοτέρων τούτων καὶ φύσει ὀχυροτάτων πόλεων, ὁ βασιλεὺς Φί-

ἐν Ζ' 8 5 ἀναφερόμενον ὅτι *αὐτοσχεδίως* ᾠκοδομήθησαν *ἐπὶ Δημητρίου* τὰ τείχη τῆς Σπάρτης, εἶναι βεβαίως ἄσχετος ὁ Δημήτριος.

[1]) Ἐν Journ. of Hell. Stud. 1906 160-161· βλ. ἄνω σελ. 3 καὶ σημ. 2.

[2]) Ἡ τοιαύτη διεύθυνσις τοῦ τείχους ἐνταῦθα *(εἰκὼν 102· 108* τὸ Κ) δὲν ἐδηλώθη ἐν τοῖς παρενθέτοις πίναξι, διότι ἀργὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1914ου ἐξηκρίβωσα αὐτήν· διατηρεῖται δὲ μόλις, ἀλλ᾽ εἶναι ἐμφανής· ἐποιήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, ὡς δηλοῖ ὁ ῥυθμὸς τῆς τειχοδομίας· ὀρθῶς ἄρα ὁ Collignon, περιελθὼν τὴν θέσιν τῷ 1912, χαρακτηρίζει ὡς *ἀκρόπολιν* ἐν Revue de l'Art 1913 81.

λιππος ὁ Ε΄,[1] ἔχων βεβαίως ὑπ᾽ ὄψει προγενεστέρας παρεμφερεῖς παρομοιώσεις τῶν δύο τελευταίων τούτων πόλεων, ἔτι δὲ τὰ *κλεῖθρα* τῶν Θερμοπυλῶν, τὰς *κλῆδας* τῆς Κύπρου, τὰ *κέρατα* τῆς Πελοποννήσου, κατὰ τὸ Ἰλλυρικώτερον λίαν παραστατικὴν τὴν τελευταίαν ταύτην παρομοίωσιν τῆς Ἰθώμης καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαρίου, ὅστις καὶ τὴν Πελοπόννησον παρέβαλλεν οὕτω πρὸς βοῦν[2].

Τὴν δὲ *τετάρτην* ταύτην παράκτιον ἀκρόπολιν, ἐν ᾗ καὶ ἑτέρων οἰκοδομημάτων ἴχνη διατηροῦνται (*εἰκ. 102· 108* τὸ κ-πα), ἰδίως δὲ τὸν ἐπ᾽ αὐτῆς πύργον, εἴχομεν ἐνωρὶς ὑποπτεύσει δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς *φρυκτώριον*, καὶ δὴ *τετειχισμένον*[3]· νῦν δέ, ἀναγνωρισθείσης τῆς πόλεως ὡς Δημητριάδος, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἱκανὰ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων, δι᾽ ὧν αἱ Παγασαὶ καὶ ἡ Δημητριὰς ἀναφέρονται ὡς κεντρικοὶ σταθμοὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν διὰ πυρσῶν τηλεγραφημάτων, περὶ ὧν πολὺς λόγος γίνεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων· καὶ περὶ μὲν τῶν εἰς Παγασάς, πιθανῶς εἴς τινα τῶν λόφων τούτων τῆς Ἀνατολικῆς ἢ Βορρανατολικῆς πλευρᾶς, ἀποστελλομένων τηλεγραφημάτων διὰ πυρσῶν[4] εἴπομέν τινα ἐν τοῖς ἄνω σελ. 82.

Εἰκὼν 101. Ἄποψις τῆς ἄνω ἀκροπόλεως τῆς Δημητριάδος ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς. **Δ-Δ΄-Δ΄΄-Δ΄΄΄**=ἡ διεύθυνσις τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐν βαθείᾳ καμπύλῃ· **Γ**=ὁ ἐν *εἰκ.* 98 πύργος· **Π**=ὁ ἐν *εἰκ.* 99 πύργος «Παλάτι»· **Ν**=ἡ *Νήλεια*, νῦν «Γορίτσα»· **Λ**=τὸ νῦν χωρίον «Ἅγιος Λαυρέντιος»· **Ο**=τὸ *Ὀρμένιον*.

Εἰς δὲ τὴν Δημητριάδα ἀναφέρει ὁ Πολύβιος ὅτι ἀπεστέλλοντο διὰ πυρσῶν πληροφορίαι περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ τῷ βασιλεῖ Φιλίππῳ τῷ Ε΄ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 207 π. Χρ. ἐκ τοῦ *Τισαίου* ὄρους, ἔνθα συνεκεντροῦντο ὁμοίως αἱ ὑπὸ τοῦ Μενίππου ἐξ ὄρους τινὸς τῆς Εὐβοίας, ὑπὸ τοῦ Πολυφάντα ἐξ ἑτέρου τῆς Φωκίδος, καὶ ὑπὸ τῶν Πεπαρηθίων στελλόμεναι: «μετὰ δὲ τῶν εὐζώνων καὶ τῆς βασιλικῆς ἴλης εἰς Δημητριάδα καταλύσας ἔμενε, καραδοκῶν (τὰς) τῶν ἐναντίων ἐπιβολάς. ἵνα δὲ μηδὲν αὐτὸν λανθάνῃ τῶν πραττομένων, διεπέμψατο πρὸς Πεπαρηθίους καὶ πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς Φωκίδος, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, καὶ παρήγγειλε διασαφεῖν αὐτῷ πάντα τὰ γινόμενα διὰ τῶν πυρσῶν ἐπὶ τὸ Τίσαιον. τοῦτο δ᾽ ἐστὶ τῆς Θετταλίας ὄρος, εὐφυῶς κείμενον πρὸς τὰς τῶν προειρημένων τόπων περιφάσεις»[5].

Οὐδεμία δὲ θέσις τῆς Δημητριάδος πρὸς τὴν διὰ πυρσῶν συνεννόησιν εἶναι εὐαρμοστοτέρα τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου πύργου (*εἰκὼν 102· 108*)· διότι καὶ ἄποπτα ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὰ κατὰ τὸ Πήλιον καὶ τὴν χερσόνησον Μαγνησίαν καὶ τὴν Ὄθρυν καίρια σημεῖα καὶ ὁ λιμὴν κεῖται ἐγγύτατα οὕτως, ὥστε ἐν περιπτώσει ἀνάγκης διασαφήσεως ἢ βοηθείας ἠδύνατο νὰ ἀποσταλῇ τάχιστα λέμβος πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῦ Τισαίου· τοῦτο δὲ φαίνεται ὂν ἡ νῦν καλουμένη *Βίγλα* (=vigilia) ὑπὲρ τὸν ὅρμον «Χοντρὴ Ἄμμο» κατὰ τὸν στενὸν λαιμὸν τῆς ἀρχῆς τῆς χερσονήσου Μαγνησίας, ὕψους 730μ., ὅπερ ἐπί τι διάστημα ἀνέβην ἐν ἔτει 1906ῳ· *ἀλλ᾽* ἀγνοῶν τότε τὸ χωρίον τοῦ Πολυβίου, δὲν ἠρεύνησα λεπτομερῶς.

---

[1]) *Πολύβ.* ΙΗ΄ 45 6 «μεταλαμβάνουσι τὰς Ἑλληνικὰς *πέδας* παρὰ Φιλίππου Ῥωμαῖοι»· *Λίβ.* 32 37 2 ipsum Philippum non contumeliosius quam *verius compedes* eas Graeciae appellare· *Πλούτ.* β. Τίτ. ι΄ «τὰς *πέδας* τῆς Ἑλλάδος λύειν· οὕτω γὰρ ὁ Φίλιππος εἰώθει τὰς προειρημένας πόλεις ὀνομάζειν»· φαίνεται πιθανὸν ὅτι Φίλιππος ὁ Β΄ ἐπωνόμασε πρῶτος οὕτω τὴν Χαλκίδα καὶ τὴν Κόρινθον· πρβ. *Στράβ.* Θ΄ 428 15 «καθάπερ καὶ *πέδας* ἐκάλει Φίλιππος (ὁ Β΄) τῆς Ἑλλάδος.. *ἐπιδέσμους* δ᾽ οἱ ὕστερον προσηγόρευσαν ταύτας τε καὶ ἔτι τὴν Δημητριάδα· καὶ γὰρ αὕτη παρόδων ἦν κυρία τῶν περὶ τὰ Τέμπη, τό τε Πήλιον ἔχουσα καὶ τὴν Ὄσσαν»· Ἀππιαν. Μακεδ. *η΄* «τὰς τρεῖς *φρουράς*, ἃς αὐτὸς *πέδας* ἐκάλει τῆς Ἑλλάδος»· *Παυσ.* Ζ΄ 7 6 (βλ. ἄνω σελ. 82).

[2]) *Στράβ.* Θ΄ 428 15 «τῶν *κλείθρων* ἐκυρίευε τῶν περὶ τὰ στενά»· *Ἡρόδ.* Ε΄ 108 «τὴν ἄκρην, αἳ καλεῦνται *Κληῖδες* τῆς Κύπρου»· *Στράβ.* Η΄ 361 8 «τῶν *κεράτων* γὰρ κρατῶν καθέξεις τὴν *βοῦν*».

[3]) Τοιαῦτα ἀναφέρει π. χ. ὁ *Πλούτ.* β. Πομπ. *κδ΄* «ἦν δὲ καὶ *ναύσταθμα* πολλαχόθι πειρατικὰ καὶ *φρυκτώρια τετειχισμένα*»· πρβ. καὶ *Π. Ἀποστολίδην* «αἱ Παγασαὶ» σελ. 57· ἕτερα ἦσαν τὰ φρυκτώρια, νῦν φάροι καὶ φανοί, πρὸς καθοδήγησιν τῶν ναυσιπλοούντων· τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐχρησίμευε βεβαίως καὶ πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ κύριον σκοπὸν εἶχε πολεμικόν.

[4]) Ἀπεστέλλοντο ἐκ Πεπαρήθου εἰς τὴν χερσόνησον Μαγνησίαν, ἤτοι εἰς τὸ *Τίσαιον* ὄρος εἰδικῶς, ἐκεῖθεν δὲ εἴς τινα λόφον τῆς παραλίας ταύτης τῶν Παγασῶν, ἴσως εἰς αὐτὸν τοῦτον, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἀτείχιστον ἐπὶ τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου ὄντα, ἢ προχείρως ὑπ᾽ αὐτοῦ τειχισθέντα τὸ πρῶτον· βλ. *Πολύαιν.* Στρατ. F΄ 6 1.

[5]) Ἐν Ι΄ 42 6-8· μετέφρασε ταῦτα ἐλευθέρως ὁ *Λίβ.* 28 5 16-17 cum cohorte regia Demetriadem sese recipit· inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Euboeam et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in Tisaeo—mons est in *altitudinem ingentem* cacuminis editi—speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Ἡ περιγραφὴ ὑπὸ τοῦ Λιβίου ἁρμόττει τῇ ὑπὲρ τὰς Φθιώτιδας Θήβας συνόπτῳ κωνικῇ κορυφῇ ὄρους παρὰ τὰς Κυνὸς Κεφαλάς, ὅπερ νῦν καλεῖται «Σεραντζί»· ἀλλ᾽ αὕτη δὲν φαίνεται οὐδαμόθεν τῆς Δημητριάδος· εἶναι ἄρα προσθήκη ἀτυχὴς τοῦ Λιβίου ἡ τοῦ Τισαίου περιγραφὴ (πρβ. *εἰκ.* 103 τὸ Τ), περὶ οὗ τοῦ μεγέθους οὐδὲν ἄλλως λέγει ὁ Πολύβιος.

πτομερῶς τίνα σημεῖα τῆς Εὐβοίας καὶ Φωκίδος εἰδικώτερον διακρίνονται ἐκεῖθεν· διότι ἡ Πεπάρηθος εἶναι ἐμφανεστάτη, ἔτι δὲ τὰ ὑπὲρ τὸν Ὠρεὸν ὑψώματα[1].

Φαίνεται δὲ πιθανώτατον ὅτι καὶ ὁ βασιλεὺς Περσεὺς μετεχειρίσθη τὸν πύργον τοῦτον ὡς φρυκτώριον, ἐπινοήσας μάλιστα ἰδιάζον τι εἶδος πυρσῶν, τὰς *πυρσουρίδας* ὑπὸ τοῦ Πολυβίου λεγομένας, ὁμοίας ἴσως πρὸς τοὺς νῦν πυραύλους, ἤτοι τοὺς διὰ πυρίτιδος λίαν ὑψηλὰ αἰρομένους πυρσούς· διότι τοιοῦτόν τι δηλοῖ ἡ ἄνω λέξις· ἀλλ᾽ ἀπολομένων τῶν σχετικῶν βιβλίων τοῦ ἱστορικοῦ, ἀπέμεινεν ἡ ἁπλῆ πληροφορία ὅτι «Περσεὺς ὁ Μακεδὼν κατὰ πᾶσαν Μακεδονίαν *κατασκευασάμενος* πυρσουρίδας, διὰ τούτων ὀξέως ἐμάνθανε τὰ πανταχῇ γινόμενα»· διὰ τοιούτων τηλεγραφημάτων θὰ εὗρε τὴν κατάλληλον περίστασιν ὁ Περσεὺς νὰ καταστρέψῃ τῷ 169 π. Χρ. σημαντικώτατον μέρος τοῦ ἐν Ὠρεῷ ὁρμοῦντος ἐχθρικοῦ στόλου, καθ᾽ ἃ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος ἐν β. *Αἰμιλ. θ'*· ὅμοιον κατὰ τοῦ Λεωσθένους στρατήγημα εἶχεν ἐκτελέσει ἤδη πολὺ πρότερον ὁ Ἀλέξανδρος τῶν Φερῶν[2].

Εἰκὼν 102. Ὁ κλειστὸς ἐξωτερικὸς λιμὴν τῆς Δημητριάδος καὶ ὑπερκείμενον αὐτοῦ τετειχισμένον φρυκτώριον. **Λ-Λ'-Λ''**=ὁ λιμήν, νῦν «Ἀλυκαί»· **Κ**=καμπὴ τοῦ τείχους τῆς Δημητριάδος, ἀφίνουσα ἔξω τὸ φρυκτώριον· **ΠΑ**=ἡ τετάρτη, *παράκτιος* ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος· **Α**=ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος, ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Β' τὸ πρῶτον ποιηθεὶς πιθανῶς· **Φ-Φ'**=τειχισμοὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου κατὰ τὸν Δημοσθένη.

Οὕτω λοιπὸν ἄριστα περὶ πάντων προέβλεψεν ὁ κτίστης Δημήτριος· διότι τὴν Δημητριάδα ἔκτιζεν ὡς *βασίλειον* πόλιν, ἤτοι regiam exaedificatam,[3] ὡς πόλιν πραγματικῶς πρωτεύουσαν, ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ τότε Μακεδονικοῦ κράτους κειμένην, ἄριστον οὖσαν ὁρμητήριον, δι᾽ οὗ ἐξησφαλίζετο μὲν ἡ κυριαρχία ἢ ἐπικυριαρχία τῶν πέριξ κτήσεων, ἐπετηρεῖτο δὲ ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Νοτία Ἑλλάς, ἠδύναντο δ᾽ ἐξ αὐτοῦ νὰ ὑποστηρίζωνται ταχύτερον καὶ νὰ αὐξάνωνται αἱ κτήσεις περαιτέρω πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς νήσους· οὕτως ἐντεῦθεν κατανοεῖ τις τὸ μέγα ὄνειρον τοῦ Δημητρίου, τὸ νὰ συμπήξῃ κράτος περιλαμβάνον ἅπασαν τὴν νῦν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον μέχρι Βυζαντίου καὶ ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου μετὰ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δυνάμενον δὲ καὶ πρὸς Δυσμὰς νὰ ἐκταθῇ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, γνώριμον τῷ Δημητρίῳ οὖσαν, μάλιστα ἐξ ἀναφερομένης[4] ἐπιτιμήσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους.

Διὸ καὶ ἀνάκτορον τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἴσως τὸ πρῶτον ποιηθέν, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἀναμένωμεν ὅτι θὰ εὑρεθῇ ἐν Δημητριάδι (βλ. ἄνω σελ. *42*)· ὀρθῶς δὲ λέγει ὁ Στράβων ὅτι ἡ πόλις αὕτη «καὶ δὴ *ναύσταθμον* ἦν τοῦτο καὶ *βασίλειον*[5] μέχρι πολλοῦ τοῖς βασιλεῦσι Μακεδόνων», ἤτοι ἀπὸ τοῦ 294-168 π. Χρ.· διότι ὁ τόπος εἶναι τὰ μάλιστα εὐάρμοστος πρὸς ποίησιν ἀσφαλεστάτων λιμένων, τοῦ ὅλου Παγασιτικοῦ κόλπου μὴ διαφέροντος μεγάλης λίμνης· ὅτι δ᾽ ἐποίησεν ἤδη ὁ Δημήτριος δύο λιμένας, τὸν ἐσωτερικὸν ἢ ἐμπορικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν ἢ πολεμικόν, εἶναι ἐμφανὲς ἐκ τῶν ἐρειπίων.

Σῴζονται δῆλα δὴ καὶ νῦν ὁρατὰ κατὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν ἴχνη τειχῶν καὶ πύργων ἰσχυρῶν, κατὰ τὸν ῥυθμὸν τοῦ λοιποῦ περιβόλου ἐκτισμένων, καὶ μηνοειδεῖς ὁρμίσκοι τετειχισμένοι ἀπὸ τοῦ «Ταρσανᾶ» μέχρι τῆς «Μπουρμπλήθρας» *(εἰκὼν 3· 4· 7· 91· 92· 95· 97· 101· 105· 106)*, ἔνθα ἀσφαλέστατα ἠδύναντο νὰ ναυλοχῶσι πολυάριθμα πλοῖα· τὰ νῦν ἀβαθῆ ἐκεῖ ἐπὶ πολὺ ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ὕδατα προῆλθον βεβαίως ἐξ ἐπιχώσεων, διὰ τῶν αἰώνων φύσει γενομένων, ὧν ἕνεκα καὶ ὁ μυχὸς τοῦ κόλπου μετετράπη εἰς ἕλος· ὑψώθη δέ τι καὶ ἡ στάθμη τῆς θαλάσσης ἐνιαχοῦ ἔκτοτε.[6] Ἐν-

[1]) Πρβλ. *Λίβ.* 28 7 Philippum et *ignes* ab *Oreo* editi monuerant. Ὁ Wace ἐν Journ. of Hell. Stud. 1906 149 οὐχὶ ὀρθῶς νομίζει ὅτι εὗρε πρῶτος τὴν θέσιν τοῦ Τισαίου· διότι ἐν τῷ ἐκδοθέντι ἐν Βόλῳ τῷ 1905 ὑπὸ Κ. Παρασκευοπούλου χάρτῃ τῆς Θεσσαλίας ὑπάρχει καὶ ἀναγράφεται οὕτως, ἀναγνωρισθὲν ὀρθῶς ὑπὸ ἐντοπίων γεωγράφων πρὸ πολλοῦ ἔτι χρόνου.

[2]) *Πολύαιν.* Στρατ. F' 6 1 «οἱ δὲ πολιορκούμενοι τοὺς πυρσοὺς ἀνέσχον· Ἀλέξανδρος ἐπιπλεύσας *ἄφνω* καὶ προσπεσών, *ἐνίκησε* τῇ ναυμαχίᾳ τοὺς Ἀθηναίους (πρὸς ἁπάσας τὰς Ἀττικὰς ναῦς *φανερῶς ναυμαχεῖν οὐ θαρρῶν)*».

[3]) Τῷ 192 π. Χρ. πρέσβεις τῶν Ῥωμαίων λέγουσιν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Μαγνήτων ὅτι ἐν Δημητριάδι οὐ μόνον φρουρὰ Μακεδονικὴ ὑπῆρξε, sed regiam exaedificatam *Λίβ.* 35 31 9.

[4]) *Στράβ.* Ε' 232· ὁμοίας τάσεις ἔχει ὁ νῦν Ἑλληνισμός.

[5]) Regia Philippi ὀνομάζεται ἡ Δημητριὰς ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων *ἄνω* ἐν σημ. 3 πρέσβεων τῶν Ῥωμαίων· ὡς οὖσα δὲ διαμονητήριον βασιλέων θὰ εἶχε καὶ ἀνάκτορον.

[6]) Θεωρίαν περὶ τῆς διὰ τοῦ χρόνου προελάσεως τῶν ὀρέων καὶ ὑψώσεως τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης ἔχει ἐκφράσει ὁ ἡμέτερος γεωλόγος *Φωκίων Νέγρης*· ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λιμένα δια-

ταῦθα βεβαίως ἦτο ὁ ἐμπορικὸς λιμήν, ἔνθα καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος καὶ μάλιστα οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Φίλιππος ὁ Ε΄ καὶ Περσεὺς συνῆγον στόλους καὶ τροφὰς καὶ ὅπλα, ποιοῦντες τὴν πόλιν μέγα κέντρον πολεμικοῦ ἐφοδιασμοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει τῶν κατ᾽ αὐτούς.

Κατὰ δὲ τὴν Ἀνατολικὴν ἀκτὴν σῴζονται δύο κλειστοὶ λιμένες, ὧν ὁ μὲν ἐλάσσων κεῖται Νοτιώτερον, καλῶς διακρινόμενος, ὁ δὲ μείζων εὕρηται ὑπὸ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον μέγαν πύργον καὶ εἶναι λίαν καταφανής *(εἰκὼν 9· 48· 64· 73· 75· 78· 93· 96· 102-104· 107· 108)*· ἀμφοτέρων νῦν γίνεται χρῆσις ὡς ἁλυκῶν, παραγομένου λευκοτάτου, ἀφθόνου καὶ ἐκλεκτοῦ ἅλατος· ἐπειδὴ οὗτοι κεῖνται εὐθέτως πρὸς τὰς Φεραϊκὰς Παγασάς, ᾐκάσαμεν[1] ὅτι ἀμφότεροι, ἢ τοὐλάχιστον ὁ ἐλάσσων, ἦσαν οἱ λιμένες τῶν Παγασῶν, ἔνθα καὶ ὁ στόλος τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἐναυλόχησεν· ὅμοιον λιμένα ἔχει ἡ Πύρασος, ὁπωσδήποτε καὶ νῦν διακρινόμενον. Τὸν μείζονα τούτων *(εἰκὼν 102)* εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπηύξησε καὶ διηυθέτησεν ὁ Δημήτριος, ποιήσας στόμιον κατάλληλον πρὸς εἴσπλουν καὶ γους καὶ τὸ τετειχισμένον φρυκτώριον *(εἰκὼν 102·* πρβ. καὶ *εἰκ. 108)*, κειμένου δ᾽ ἐγγύτερον καὶ ἔναντι τοῦ στομίου τοῦ ὅλου κόλπου *(εἰκὼν 103* τὸ Σ), ἠδύναντο εὐπετῶς νὰ ἐκπλέωσι τὰ πλοῖα, εὑρίσκοντα εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐξόδου, ἄνευ κατατριβῆς χρόνου καὶ κόπων διὰ παρακάμψεων, τὸν κατάλληλον ἄνεμον, ἐφ᾽ ὅσον ἱστιοπλόουν, εἰς αὐτὸν δὲ νὰ καταπλέωσιν ἐν ἀνάγκῃ, εὑρίσκοντα καταφύγιον ἀσφαλές· διότι εἶναι καὶ ὁ λιμὴν αὐτὸς ἀπρόσβλητος, ὑπαρχόντων ἑκατέρωθεν τοῦ στομίου, ἓν ἢ δύο μέτρα ὑπὸ τὴν θάλασσαν, βραχωδῶν ὑφάλων συνεχῶς ἐπὶ μακρὸν διάστημα, ὧν ἕνεκα δὲν δύναταί τις ἄνευ κινδύνου συντριβῆς τοῦ πλοίου νὰ ἀποβιβασθῇ.[3]

Τοῦτο δὲ βεβαίως εἶναι τὸ *στόμιον τοῦ λιμένος (εἰκὼν 103* τὸ σ· *πρβ. εἰκ. 104· 108)* τὸ ostium portus, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Λίβιος,[4] ἔνθα ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Τίτου Φλαμινίνου Βίλλιος προσωρμίσθη τῷ 192 π. Χρ. μετὰ πεντήρους, ἵνα ἐπαναγάγῃ τοὺς Μάγνητας εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν φιλίαν· ἐπειδὴ δὲ ἡ παραλία εἶναι πεδινή, λίαν εὐρύχωρος καὶ εὐάρεστος πρὸς περίπατον *(εἰκὼν 104)*, ἠδύναντο ἐκ

Εἰκὼν 103. Τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν τέρμα τοῦ κλειστοῦ λιμένος τῆς Δημητριάδος. **Σ** = τὸ στόμα τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου παρὰ τὸ νῦν «Τρίκερι»· **Τ** = τὸ *Τίσαιον* ὄρος τῆς χερσονήσου Μαγνησίας· **σ** = τὸ στόμιον τοῦ λιμένος τούτου, ostium portus τοῦ Λιβίου· **α-α′** = ὄγκοι ἄμμου φορητῆς περὶ τὸ στόμιον τοῦτο.

ἔκπλουν, οὗ ἑκατέρωθεν ὕψωσεν ὄγκους φορητῆς ἄμμου, ὧν μέρος διασῴζεται νῦν *(εἰκὼν 103· 108)*· διότι τὸ πλεῖστον αὐτῆς λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι ὅτι ἀφῃρέθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1881ου πρὸς ποίησιν τοῦ λιμένος τοῦ Βόλου· ἦτο ἄρα ὁ τῆς Δημητριάδος ἐξωτερικὸς οὗτος λιμὴν ὁμοιότατος τῷ Λεχαίῳ τῆς Κορίνθου,[2] χρῆσις δὲ αὐτοῦ εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἐγίνετο ὡς πολεμικοῦ ναυστάθμου· διότι πρὸς ἐμπορικὴν χρῆσιν δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐάρμοστος, ὅσον ὁ μνημονευθεὶς Βόρειος λιμήν.

Ἐκ τοῦ λιμένος ἄρα τούτου, ἔχοντος ἄριστον ὑποστήριγμα τοὺς ὑπερκειμένους ἐπὶ στρατηγικωτάτης θέσεως πύργους τῆς ὑπερκειμένης καὶ ὀλίγον ἀπεχούσης ἐντεῦθεν μεγάλης πύλης *(εἰκὼν 107)* τῆς πόλεως, νὰ προστρέξωσι πρὸς τὸ στόμιον τοῦτο τὰ πλήθη τῶν Μαγνήτων, κυρίως οἱ σύνεδροι καὶ οἱ κοινοὶ ἄρχοντες μετὰ τοῦ προέδρου αὐτῶν, κοινοῦ στρατηγοῦ ἢ Μαγνητάρχου λεγομένου, ἵνα συνομιλήσωσιν ὡς ἐν προχείρῳ ἐκκλησίᾳ μετὰ τοῦ Βιλλίου.

Καὶ τοιαύτη μὲν ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, ἐξωτερικὴ κατασκευὴ τῶν τειχῶν, τῶν ἀκροπόλεων, τῶν λιμένων, ἐξαιρέτως ἐνδεικτικὴ οὐ μόνον τῆς εὐφυΐας, ἀλλὰ καὶ τῆς στοργῆς αὐτοῦ, ἵνα ποιήσῃ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἰσχυράν, μεγάλην καὶ μακρόβιον ἐπώνυμον πόλιν· κατέληξε δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς θέσεως ταύτης, ὡς λίαν καταλληλοτέρας, μετὰ τὴν ἐπιτυχοῦσαν ἄλλως ἀπόπειραν τοῦ μετατοπισμοῦ τῆς Σικυῶνος ἐν ἔτει 303 π. Χρ. ἀπὸ τῆς δυσφυλάκτου παραλίας εἰς τὸν μέγαν καὶ φύσει ὀχυρότατον λόφον, ἔνθα νῦν

κρίνονται αἱ βάσεις τῆς προκυμαίας ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων κατὰ χώραν, ὑπέρκειται δὲ αὐτῶν ἡ θάλασσα ἐφ᾽ ἱκανὸν ὕψος, δύναταί τις νὰ ἑρμηνεύσῃ ὡς ἄνω τὸ γεγονός· σημειωτέον δὲ ὅτι καθ᾽ ὡρισμένας ὥρας τῆς ἡμέρας ἀποσύρονται ἐντεῦθεν τὰ ὕδατα ἐπὶ βάθος ἑνὸς καὶ πλέον μέτρου, κατ᾽ ἄλλας δ᾽ ἐπανέρχονται· ἡ δὲ ἀναλογία τῆς μικρᾶς ταύτης ἀμπώτεως καὶ πλημμυρίδος συμφωνεῖ τῇ καθόδῳ ἢ ἀνόδῳ τῶν ὑδάτων διὰ τοῦ Εὐρίπου τῆς Χαλκίδος· τὸ γεγονὸς τοῦτο δύνανται νὰ μελετήσωσιν οἱ εἰς τὰ τῆς ἑρμηνείας τῆς παλιρροίας ἀσχολούμενοι.

[1]) Βλ. ἄνω σελ. 78 καὶ σημ. 6· πρβ. *εἰκ. 104*.

[2]) Ἐξαίρετον διάγραμμα αὐτοῦ δημοσιεύει ὁ *Μαζαράκης* παρὰ *Σκιᾷ*, ἐν *Πρακτικοῖς* 1906.

[3]) Ἐκ τῶν προσφόρων τούτων λιμένων ἐκλήθη καὶ ὁ κόλπος ὅλος *Δημητριακὸς* sinus Demetriacus· *Λίβ.* 28 5 13· ἀλλὰ τὸ ἐκ τῶν Παγασῶν παλαιότερον ὄνομα αὐτοῦ *Παγασίτης* (τῆς λαμπρᾶς περιόδου) ἢ *Παγασιτικὸς* ἐπεκράτησεν.

[4]) Ἐν 35 39 Villius quinqueremi nave ad *ostium portus* est invectus. eo *multitudo omnis* Magnetum cum se effudisset κτλ.· εἶναι ὑπερβολὴ βεβαίως ὅτι ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν Μαγνήτων ἐξεχύθη πρὸς τὴν παραλίαν ταύτην.

Ἐτυπώθη τῇ 25· 5· 1915.

ὑπάρχει τὸ χωρίον «Βασιλικά»· συνεβούλευσε δῆλα δὴ τοῖς Σικυωνίοις μετά τινος παιγνιώδους φράσεως *παρὰ τὴν πόλιν οἰκεῖν τὴν πόλιν*,[1] λαβὼν τὸ πρῶτον *πόλιν* ἐπὶ τῆς ἀρχῆθεν σημασίας, δι' ἧς ἐδηλοῦτο ἡ *ἀκρόπολις*· ἐβοήθησε δὲ καὶ χρηματικῶς αὐτοῖς, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον ἐγχείρημα πρὸς ποίησιν ἐπωνύμου αὐτῷ πόλεως ἐτελέσθη τότε, καὶ κατ' ἀρχὰς πρὸς τὴν Σικυῶνα ἀπέβλεψεν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἄριστα δῆλον ὅτι διηγεῖται τὰ περὶ τούτου ὁ *Διόδωρος* Κ' 102 «ὁ δὲ Δημήτριος τοὺς Σικυωνίους εἰς τὴν ἀκρόπολιν *μετοικίσας* τὸ μὲν τῷ λιμένι συνάπτον μέρος τῆς πόλεως κατέσκαψεν, *ἀνοχύρου* παντελῶς ὄντος τοῦ τόπου, τῷ δὲ πολιτικῷ πλήθει *συνεπιλαβόμενος* τῆς οἰκοδομίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀποκαταστήσας, τιμῶν ἰσοθέων ἔτυχε παρὰ τοῖς εὖ παθοῦσι· *Δημητριάδα* μὲν γὰρ τὴν πόλιν *ὠνόμασαν*, θυσίας δὲ καὶ πανηγύρεις, ἔτι δ' ἀγῶνας ἐψηφίσαντο συντελεῖν αὐτῷ κατ' ἐνιαυτόν, καὶ τὰς ἄλλας ἀπονέμειν τιμὰς *ὡς κτίστῃ*· ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁ χρόνος διαληφθεὶς πραγμάτων μεταβολαῖς ἠκύρωσεν, οἱ δὲ Σικυώνιοι πολλῷ *κρείττονα* μεταλαβόντες τόπον, διετέλεσαν ἐν αὐτῷ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐνοικοῦντες· ὁ γὰρ τῆς ἀκροπόλεως περίβολος ἐπίπεδος ὢν καὶ μέγας, κρημνοῖς δυσπροσίτοις περιέχεται πανταχόθεν, ὥστε μηδαμῇ δύνασθαι *μηχανὰς* προσάγειν[2]· ἔχει δὲ καὶ πλῆθος ὑδάτων, ἐξ οὗ κηπείας δαψιλεῖς κατεσκεύασαν, ὥστε τὴν *ἐπίνοιαν τοῦ βασιλέως* καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν *εἰρηνικὴν* καὶ πρὸς ἀσφάλειαν *πολέμου* δόξαι *καλῶς προεωρᾶσθαι*».

Ἀλλ' ἐνωρίς, ἤδη τῷ 302 π. Χρ., ἐλθὼν εἰς Φερὰς ὁ Δημήτριος, θὰ κατεῖδεν ὅτι πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ σκοποὺς ἦτο ἀκατάλληλος ἡ Σικυών, ἀφ' οὗ καὶ ἡ τομὴ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν πρὸς τοῦτο βεβαίως, ὡς εἰκάζομεν, συνεδύαζε, δὲν ἦτο εὐχερής[3]· πρὸς τούτοις ἡ *ἀνοικιζομένη* ἁπλῶς Σικυὼν δὲν ἦτο δυνατόν, τοσαύτην προτέραν ἐνέχουσα δόξαν, νὰ ἐπικρατήσῃ ὡς ἐπώνυμος αὐτοῦ Δημητριάς, ὡς ἐπεκράτουν αἱ κυρίως καὶ ἐξ ὑπαρχῆς *συνοικιζόμεναι* νέαι πόλεις, ἡ Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιγόνεια, Κασσάνδρεια, Λυσιμάχεια, Σελεύκεια, Θεσσαλονίκη, Ἀντιόχεια καὶ ἄλλαι ὅμοιαι. Διό, καίπερ τὰ μάλιστα εὐπορῶν τότε χρημάτων καὶ δυνάμεως, περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν εὐεργεσίαν πρὸς τοὺς ἐκεῖ κατοίκους, οὐχὶ ἄσχετον καὶ πρὸς τὰς φιλοτέχνους κλίσεις τῆς φίλης αὐτοῦ Λαμίας, ἥτις καὶ πρώτη καὶ τὴν πρώτην ἐν τῷ κόσμῳ ἵδρυσεν ἐκεῖ Πινακοθήκην.[4]

Ταύτην δὲ τὴν προαίρεσιν ἔχων καὶ ἐπὶ δεκαετίαν κατόπιν μεγίστην ἐμπειρίαν κτησάμενος, προετίμησεν εὐλόγως τὴν ἐν τῷ μεταιχμίῳ τῆς Νοτίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας κειμένην ταύτην θέσιν, ἔνθα τὴν ἑαυτοῦ ἐπώνυμον ἔκτισεν[5], ἐξαντλήσας ἐν αὐτῇ βεβαίως ἅπασαν τὴν θέλησιν καὶ ἀφοσίωσιν καὶ στοργὴν αὐτοῦ, ἔχων εὐλόγως ἀκοίμητον τὴν φιλοδοξίαν, ἵνα, ἀφ' οὗ τάχιστα δημιουργήσῃ ὡς πυρῆνα βασίλειον ἰσχυρὸν ἐνταῦθα, ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν, ἃς τέως ἔσχεν ὑπὸ τὸ ἑαυτοῦ σκῆπτρον ὁ πατήρ· οὐχ ἧττον δ' ἐκίνει αὐτὸν καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀνώνυμον τὴν γενεὰν τοῦ ἀηττήτου γέροντος Ἀντιγόνου, ὃν μόνον ὁ συνασπισμὸς ἁπάντων τῶν τότε βασιλέων κατέβαλε καὶ οὗ ἡ ἐπώνυμος *Ἀντιγόνεια*[6] βραχὺν ἔσχε τὸν βίον, καταστραφεῖσα ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος 307 π. Χρ., ὁπότε ἱδρύθη τὸ πρῶτον.

Οἱ λόγοι ἄρα οὗτοι παρέσχον τῷ Δημητρίῳ τὴν δύναμιν τοῦ νὰ τελέσῃ πολιτικώτατα καὶ πατρικώτατα τὸν συνοικισμὸν τῆς Δημητριάδος· καὶ πρόσφατον μὲν παράδειγμα ἔσχε τὸν εἰς Φθιώτιδας Θήβας τελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου συνοικισμὸν τῶν κατὰ τὴν νῦν ἐπαρχίαν τοῦ Ἁλμυροῦ κωμῶν καί τινων ἴσως τῆς ἐγγὺς Μαγνησίας[7]· ὀλίγῳ δὲ παλαιότερον τὸν εἰς τὴν Μεγάλην πόλιν περίφημον συνοικισμὸν τῶν Ἀρκάδων, ὃν φαίνεται πιθανὸν ἐκ τῆς πολιτείας τῶν Δημητριέων καὶ Μαγνήτων, ἣν συντάξαντες θὰ δημοσιεύσωμεν ἀλλαχοῦ, ὅτι ἰσχυρῶς, ὡς λίαν φιλανθρωπότερον τῶν ὑπὸ Κασσάνδρου καὶ ἄλλων γενομένων, ἐμιμήθη· διότι εἰς Μεγάλην πόλιν συνῆλθον οἱ Ἀρκάδες ἐξ ἰδίου ὑπολογισμοῦ καὶ διὰ τῆς πειθοῦς, πλὴν τεσσάρων πολιχνῶν, ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ἐν τῷ συνόλῳ συνοικισθεισῶν, ὧν πολλαὶ παρέμειναν καὶ μετέπειτα ὡς κῶμαι.[8]

Ἐπίσης εἰς τὴν Δημητριάδα συνῆλθον ὑπὸ μὲν τοῦ Στράβωνος ἀναφερόμεναι ὀκτὼ σημαντικαὶ πόλεις, αἱ *Παγασαί*, ἡ *Ἰωλκός*, ἡ *Νήλεια*, τὸ *Ὀρμένιον*, ἡ *Ὀλιζών*, ὁ *Ῥιζοῦς*, ἡ *Σηπιὰς* καὶ ἡ *Βοίβη*, αἵτινες δὲν ἠρημώθησαν· διότι ἤδη περὶ τὸ 20 μ. Χρ. ὑπῆρχον ἔτι, καθ' ἃ διαρρήδην λέγει ὁ Στράβων «αἳ δὴ ***νῦν*** *εἰσι κῶμαι* τῆς Δημητριάδος»· ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν βεβαιοῦται ὅτι συνῳκίσθησαν ὁμοίως καὶ αἱ πολίχναι *Κορόπη*, *Αἰόλιον*, *Ἅλος*, *Σπάλαυθρα*, *Μεθώνη*, *(Κενταυρία)*,[9] λαβοῦσαι καὶ αὗται, ὡς καὶ ἐκεῖναι, ἐξαί-

---

[1]) *Πλούτ.* β. Δημητρ. κε' «Σικυωνίοις δὲ φήσας παρὰ τὴν πόλιν οἰκεῖν τὴν πόλιν, ἔπεισεν οὗ *νῦν* οἰκοῦσι, *μετοικίσασθαι*· τῷ δὲ τόπῳ καὶ τοὔνομα τὴν πόλιν συμμεταβαλοῦσαν ἀντὶ Σικυῶνος Δημητριάδα *προσηγόρευσεν*»· ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα δύο ἀνακρίβειαι: τὴν μετωνυμίαν δῆλα δὴ δὲν ἐπέβαλεν ὁ Δημήτριος, *ἀλλ'* οἱ Σικυώνιοι τιμῆς ἕνεκεν, ἡ δὲ πόλις δὲν μετέβαλε τόπον, *ἀλλὰ περιωρίσθη* ἐν τῇ ἑαυτῆς μεγάλῃ ἀκροπόλει· ὀρθῶς λέγει ὁ *Πανσαν.* Β' 7 1 ὅτι καθεῖλεν ὁ Δημήτριος τὴν *παλαιὰν* πόλιν, ἤτοι τὴν *κάτω* πόλιν, ὡς νῦν λέγομεν· καὶ ὁ *Στράβ.* Η' 382 25 ὀρθῶς λέγει «*ἀνῴκισε* δ' αὐτὴν ἀπὸ θαλάττης. . ἐπὶ λόφον ἐρυμνὸν Δημήτριος». Βλ. Πρακτικὰ 1908 150-151· τὴν ἐν αὐτοῖς σελ. 145 μνημονευομένην διεξοδικὴν περὶ τῆς Σικυῶνος πραγματείαν μου ἐνεχείρισα ὄντως τότε τῷ Β. Στάῃ, τέως ἐπιμελητῇ τῆς *Ἀρχ. Ἐφημ.*· ὁ δὲ ἀπώλεσεν αὐτήν· μὴ κρατήσας δ' ἐγὼ ἀντίγραφον, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνασυντάξω.

[2]) Τὸ αὐτὸ προτέρημα κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ὅλης περιμέτρου τοῦ περιβόλου ἔχει ἡ Δημητριάς· μόνον εἰς ἐλάχιστα σημεῖα τῆς Νοτανατολικῆς πλευρᾶς δύνανται νὰ προσαχθῶσι μηχαναί, περὶ ὧν καὶ τῶν λιθίνων σφαιρῶν, αἵτινες ἐκεῖ εὑρέθησαν, βλ. ἄνω σελ. 32· τούτου ἕνεκα πᾶσαι αἱ πολιορκίαι τῆς πόλεως ἀπέτυχον, ὡς θὰ ἴδωμεν κάτω μετ' οὐ πολύ.

[3]) Πρβ. *Στράβ.* Α' 54· ὀρθῶς ἀπορρίπτει τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα ἠμποδίσθη ἡ τομή· δὲν θὰ ἐφοβεῖτο κατακλύσεις οὐδόλως ὁ Δημήτριος, ἔχων μεγάλας μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς γνώσεις· ἡ ἔλλειψις χρόνου καὶ ἴσως τὸ ὑπέρμετρον τῆς δαπάνης, μάλιστα δὲ τὸ ἔνδοξον καὶ ὀνομαστὸν τῆς Σικυῶνος φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ κύρια ἐμπόδια.

[4]) Βλ. *Πολέμωνα παρ' Ἀθην.* F' 253[b] καὶ ΙΓ' 577[c]· πρβ. *Πλίν.* N.H. 35 127 καὶ *Πρακτ.* 1908 151.

[5]) Εἰδικὴν ἱστορίαν τῆς Δημητριάδος καὶ τοῦ Πηλίου φαίνεται ὅτι εἶχε συγγράψει ὁ *Δικαίαρχος*· ἀλλ' οὐδὲν ἐσώθη περὶ τῆς πόλεως, πλὴν τοῦ τέρματος τοῦ ἐπιλόγου ἐν Frg. Hist. Gr. Β' σελ. 263 «τὸ μὲν οὖν Πήλιον καὶ τὴν Δημητριάδα συμβέβηκε *τοιαύτην* εἶναι».

[6]) *Διόδ.* Κ' 47 «διέτριβε (ἐνν. Ἀντίγονος) περὶ τὴν ἄνω Συρίαν, πόλιν κτίζων περὶ τὸν Ὀρόντην ποταμόν, ἣν ὠνόμασεν *Ἀντιγόνειαν* ἀφ' ἑαυτοῦ· κατεσκεύαζε δὲ *πολυτελῶς*, τὴν περίμετρον ὑποστησάμενος *σταδίων ἑβδομήκοντα*. . . οὐ μὴν πολύν γε χρόνον συνέβη μεῖναι τὴν πόλιν». Ἡ περίμετρος τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος μετὰ τῶν περιβόλων τῶν τεσσάρων ἀκροπόλεων αὐτῆς καὶ τῶν πύργων δύναται νὰ ὑπολογισθῇ περίπου εἰς δώδεκα χιλιόμετρα μήκους ἐπ' εὐθείας, ἤτοι εἰς σταδίους ἑξήκοντα καὶ πέντε· ὀλίγον ἄρα ὑπελείπετο τῆς Ἀντιγονείας.

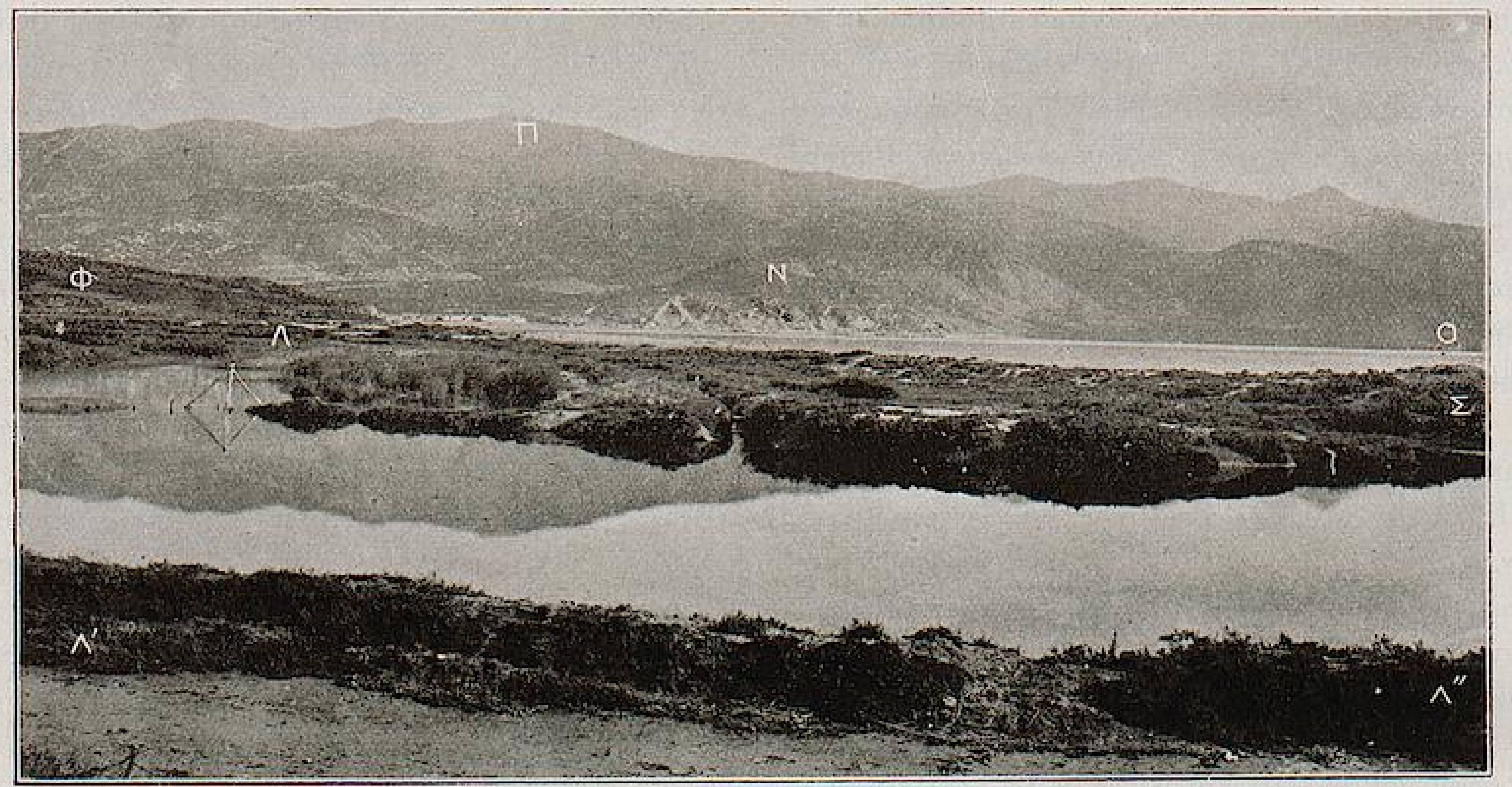
[7]) Βλ. ἄνω σελ. 83 καὶ σημ. 3 καὶ 6· ὁ Δημήτριος δὲν ἐτάραξε τὰς Φθιώτιδας Θήβας, καίτοι ἠδύνατο· παρέμεινεν ἄρα ἡ πόλις ἐκείνη σπουδαῖος ἀνταγωνιστὴς τῆς Δημητριάδος μέχρι τοῦ 217 π. Χρ., ὅτε ἐξεπόρθησεν αὐτὴν Φίλιππος ὁ Ε'. Βλ. κάτω σελ. 95.

[8]) Πρβ. *Πανσαν.* Η' 27.

[9]) Ἄρχοντες τῶν Δημητριέων ἀνώτατοι ἀναγράφονται ἐν JG IX² 1109 εἷς *Παγασίτης*, εἷς *Ἰώλκιος*, εἷς *Κοροπαῖος*, δύο *Σπαλαυθρεῖς*, εἷς *Ἁλεύς*, εἷς *Αἰολεύς*. Ἅλος δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἡ Φθιωτικὴ

ρετα πολιτικὰ δικαιώματα ἐν Δημητριάδι, ἤτοι τὸ νὰ διατηρῶσι μὲν τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ἄρχοντας καὶ τὴν αὐτόνομον ἕκαστοι πολιτείαν, νὰ μετέχωσι δὲ τῆς ἐκκλησίας τῶν Δημητριέων καὶ νὰ διοικῶσι τὴν νέαν πόλιν μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς δι᾿ ἀρχόντων, ἐκλεγομένων ἔκ τε αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν συνοικισθεισῶν πόλεων καὶ κωμῶν,[1] αἵτινες ἐλογίζοντο *δῆμοι* τῆς Δημητριάδος. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον ὅτι καὶ πολλαὶ ἄλλαι κῶμαι συνῳκίσθησαν εἰς τὴν Δημητριάδα, ἅς μεταγενέστερα εὑρήματα, ἰδίως ψηφίσματα, θὰ ἐπιδείξωσιν ἡμῖν.[2]

οἱ δημοκρατικώτατοι Ἀρκάδες τοὺς ἀπειθήσαντας εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Μεγάλης πόλεως Τραπεζουντίους, τοὺς μὲν ἀμέσως ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ ὑπολοίπους ἐξεδίωξαν ἐκ συμπάσης τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος.[3] Οὐ μόνον δὲ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Δημητρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ συμφέρον τῶν Μαγνήτων, ἀντιτιθεμένων πρὸς τοὺς Θεσσαλούς, τοὺς σχόντας αὐτοὺς ὑπηκόους καὶ ἀπαιτοῦντας τὴν Μαγνησίαν χώραν ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Β΄ καὶ μέχρι Περσέως[4], συνεβάλοντο εἰς τὸν πρόθυμον συνοικισμὸν τῆς Δημητριάδος· διὸ βλέπομεν τὸ κοινὸν τῶν Μαγνήτων τασσόμενον πάντοτε ὑπὲρ

Εἰκὼν 104. Τὰ ἔσω τοῦ κλειστοῦ λιμένος τῶν Παγασῶν (κατόπιν τῆς Δημητριάδος), ἔνθα ὁ Θεμιστοκλῆς ἐσκέφθη νὰ ἐμπρήσῃ τὸν συγκεντρωθέντα στόλον τῶν Ἑλλήνων (πρβ. σελ. 78). **Λ-Λ′-Λ″**=ὁ χῶρος τοῦ λιμένος· **Σ**=τὸ στόμιον αὐτοῦ· **Φ**=οἱ τειχισμοὶ Φιλίππου τοῦ Β΄· **Π**=ἡ κορυφὴ τοῦ Πηλίου· **Ν**=ἡ *Νήλεια*· **Ο**=τὸ *Ὀρμένιον*.

Εἶναι δὲ φανερὸν ἐκ τούτων ὅτι ἑκόντες καὶ πειθόμενοι συνετέλεσαν εἰς τὴν Δημητριάδα οἱ Μάγνητες, μηδενὸς βιασθέντος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, καίπερ ὄντος βασιλέως, ἐν ᾧ

τῶν Μακεδόνων, ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ κοινὰ τῆς χώρας, μάλιστα τὸ τῶν πεδινῶν Θεσσαλῶν, ἀντιτάσσονται κατ᾿ αὐτῶν, πολλάκις μετὰ μανίας καὶ μίσους, οἷα κυρίως οἱ Αἰτωλοὶ ἐπεδείξαντο.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἄρα ἐκλογὴ τῆς θέσεως πρὸς κτίσιν τῆς ἑαυτοῦ ἐπωνύμου ὑπῆρξεν οὐ μόνον στρατηγικῶς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς ἐξαίρετος· τὸν δὲ πολιτικὸν αὐτοῦ νοῦν διαβλέπομεν καὶ ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς λατρείας ἐν Δημητριάδι: συνεκόμισε δῆλα δὴ ἐν αὐτῇ, ἱδρύσας ναοὺς ἢ ἱερά, πάσας τὰς σπουδαιοτέρας θεότητας τῶν συνοικιζομένων πόλεων· διότι ἡ ἀναφερομένη *ἱερὰ ἀγορὰ* ἐν Δημητριάδι[5] δὲν εἶναί τι ἄλλο, εἰ μὴ συναγωγὴ τῆς λατρείας· ὑποπτεύομεν δὲ ὅτι ἡ ἀγορὰ αὕτη κεῖται ἑκατέρωθεν τῆς *μέσης* ἀκροπόλεως, ἔνθα διὰ προγενεστέρων δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν εὕρομέν τινα *διπλῆν ἀγορὰν* καὶ σαφῆ ἴχνη ναῶν καὶ μακρᾶς στοᾶς, περὶ ὧν βλ. κάτω σελ. 92 καὶ σημ. 1.

Ἐκεῖ λοιπὸν ὑπῆρχον καὶ δέον νὰ ἀναζητηθῶσι διὰ περαιτέρω ἀνασκαφῶν ναοὶ ἢ ἱερὰ ἢ μεγάλοι βωμοὶ τῆς *Ἀρτέμιδος Ἰωλκίας*, τῆς *Ἀρτέμιδος Παγασίτιδος*, τοῦ *Διὸς Ἀκραίου*, τοῦ *Ἀπόλλωνος Κοροπαίου*, τῆς *Ἀφροδίτης Νη-*

πόλις, ἀλλὰ Μαγνητικόν τι πόλισμα· πρβ. *Στέφ. Βυζ.* «*Ἁλέα* .. ἔστι καὶ Θετταλίας (ἐνν. πόλις)» καὶ «*Ἀλέα* (ς)· ἔστι δὲ πόλις Θεσσαλική» καὶ «*Ἅλος* .. *δύο* δὲ Παρμενίσκος Ἅλους ἱστορεῖ, τὸν μὲν ὑπὸ Ἀχιλλεῖ (ἐνν. τὸν μέγαν τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος), τὸν δὲ ὑπὸ Πρωτεσιλάῳ (ἐνν. τὸν ὑπὲρ τὴν Πύρασον Βορείως παρὰ τὸ νῦν «Καντήραγα» καὶ ἐγγύς που τῆς Δημητριάδος· πρβ. ἄνω σελ. 71 τοὺς *Ἀφέτας*)· ὡς πρὸς τὸ Αἰολεὺς πρβ. *Στέφ. Βυζ.* «*Ἴλιον* πόλις ....τετάρτη Θεσσαλίας»· ὁ *Διόδ.* Δ΄ 67 λέγει ὅτι ἡ Θεσσαλία ἐλέγετο πρότερον *Αἰολίς*· ὡς πρὸς τὴν *Μεθώνην* ὅτι ἦτο *δῆμος* τῆς Δημητριάδος συμπεραίνω ἐκ τῶν IG IX² 1112 συμπληρῶν «[Μαγνήτων ὁ κοινὸς στρα]||[τηγ]ὸς καὶ Μεθων[αίων ὁ ὑποστράτηγος καὶ]||[οἱ] δήμαρχοι εἶ[παν»· κεῖται δὲ αὕτη οὐ μακρὰν τῆς Κορόπης καὶ εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ *Ὁμήρου* Β 716, τοῦ *Στράβ.* Θ΄ 436 16 *κλ.*· πρβ. *Ἡσύχ.* «*Μεθώνη*, πόλις Θεσσαλίας». Τὸ *Ὁμόλιον* δὲν εἶναι δῆμος, ἀλλὰ τῶν *κατὰ Μαγνησίαν* γενικῶς καὶ ἐπισήμως λεγομένων πόλεων· δὲν ἀνῆκε δὲ τοῦτο εἰδικώτερον τῇ Δημητριέων πολιτείᾳ· περὶ τῆς *Κενταυρίας* βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 71 καὶ σημ. 6.

[1]) Οὕτω βλέπομεν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἄρχοντας οὐχὶ μόνον *Δημητριεῖς*, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν μνημονευθεισῶν πόλεων καὶ κωμῶν, ἁπάντων τῶν ἐχόντων τὴν ἐπιτιμίαν πολιτῶν συνερχομένων εἰς τὴν ἐν Δημητριάδι ἐκκλησίαν τοῦ δήμου.

[2]) Αἱ ὑπὸ τοῦ *Kip*, Thess. Stud. 82-85 ἀριθμούμεναι ὡς συνοικισθεῖσαι πόλεις καὶ κῶμαι ἦτο δυνατὸν πᾶσαι ἢ τινὲς νὰ συνετέλεσαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Δημητριάδος· ἀλλ᾿ ἡ ὑπ᾿ αὐτοῦ διαίρεσις τούτων εἰς in Demetrias eingemeindet καὶ εἰς selbständig gebliebene εἶναι ἐσφαλμένη· διότι ἅπαντες οἱ *δῆμοι*, ἤτοι αἱ συνοικισθεῖσαι πόλεις καὶ κῶμαι, ἐξηκολούθουν παραμένουσαι *αὐτόνομοι*, ὡς δεικνύουσι μάλιστα τὰ ψηφίσματα IG IX² 1111·1112, ἔτι δὲ μᾶλλον παρέμειναν αὐτόνομοι καὶ αἱ λοιπαὶ κατὰ Μαγνησίαν πόλεις, αἱ μὴ συνοικισθεῖσαι.

[3]) *Παυσαν.* Η΄ 27 6.

[4]) Βλ. ἄνω σελ. 81 σημ. 4 καὶ κάτω σελ. 95 καὶ ἐν τῇ περαιτέρῳ ἱστορίᾳ τῆς Δημητριάδος.

[5]) Ἐκεῖ ἀνετίθεντο πολλὰ τῶν ψηφισμάτων τοῦ *κοινοῦ* τῶν Μαγνήτων IG IX² 1105 I «ἀναγραφῆναι δὲ αὐτὸ καὶ ἐν Δημητριάδι *ἐν τῇ ἱερᾷ ἀγορᾷ*»· 1106 «ἐν τῇ *ἱερ]ᾷ ἀγορᾷ*»· λίαν ἄρα εὔστοχος εἶναι ἡ συμπλήρωσις τοῦ Holleaux ἐν IG V² 367 IV «ἀναγράψαι δὲ καὶ τὸ ψήφισμα εἰ[ς] στήλη[ν λιθίνην, ἣν καὶ ἀναθεῖναι *ἐν τῇ ἱερᾷ ἀγορᾷ* εἰς τὸ ἱερὸν τῆς]|[Ἀρτ]έμι[δ]ος τῆς [Ἰω]λκίας»· ὑπάρχει καὶ ἡ ἔκφρασις ἁπλῶς «ἐν Δημητριάδι *ἐν τῇ ἀγορᾷ*» καὶ ἁπλούστερον «*ἐν Δημητριάδι*» V² 367 II· ὑπῆρχε λοιπὸν ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ ἀγορᾷ ἱερὸν τῆς Ἰωλκίας Ἀρτέμιδος, ἧς τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἱερὸν ἦτο ἐν Ἰωλκῷ.

λείας, ὧν εὑρέθησαν ἀναθήματα[1]· εἶναι δὲ αὗται αἱ κύριαι θεότητες τῶν Μαγνήτων καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν συνοικισθεισῶν πόλεων· τὰ παλαιὰ ἱερὰ καὶ οἱ ναοὶ αὐτῶν ἐννοεῖται ὅτι οὐ μόνον δὲν ἠρημώθησαν, ἀλλὰ παρέμειναν ἐπίσης τιμώμενα ἐν τοῖς προτέροις ἑαυτῶν τόποις, πολλάκις δ' ἐμερίμνησε περὶ αὐτῶν αὐτὴ ἡ πόλις τῶν Δημητριέων.[2] Τούτου ἕνεκα ἤκασα ὅτι ναὸς τῆς Ἰωλκίας Ἀρτέμιδος ὑπῆρχεν ἔν τε τῇ Ἰωλκῷ καὶ ἐν Δημητριάδι[3]· εὑρέθησαν δ' ἐν τοῖς πρώτοις αὐτῶν τόποις τὰ ἱερὰ τοῦ Διὸς Ἀκραίου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος Κοροπαίου,[4] οὐδόλως δὲ εἶναι δυσχερὲς νὰ εὑρεθῶσι καὶ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν ταῖς Φεραϊκαῖς Παγασαῖς, τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Νηλείᾳ κτλ., ὡς καὶ τὰ ἐν Δημητριάδι *ὑποκαταστήματα* τρόπον τινὰ τῶν ἱερῶν τούτων· τούτου ἕνεκα φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ αἱ δι' ἐθνικῶν διακρίσεις τῶν θεοτήτων τούτων ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τὸ πρῶτον, ὅστις καὶ *κοινὰ* ἱερὰ τῶν Μαγνήτων καὶ *κοινὴν* ἑστίαν θὰ καθώρισε πρῶτος ἐπίσης.[5]

Καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων δὲ τῶν Δημητριέων καὶ τῶν Μαγνήτων καταφαίνεται ὁ σεβασμὸς τοῦ Δημητρίου πρὸς τὴν λαϊκὴν ἐλευθερίαν· διότι δὲν ἐπετυπώθησαν ἐπ' αὐτῶν οὔτε ἡ μορφὴ αὐτοῦ ὡς κτίστου οὔτε τοῦ πατρός, οὐδὲ σύμβολα βασιλικὰ ἢ μονογραφήματα, ἀλλ' ἐπιχώριοι θεότητες, ἡ Ἄρτεμις, ὁ Ζεύς, ὁ Ἀπόλλων, ἤτοι αἱ τρεῖς κύριαι θεότητες, αἷς ὤμνυον, καὶ τοπικαὶ περίφημοι παραδόσεις, ἡ Ἀργώ, ὁ Κένταυρος κττ.· τοῦτο ἄλλως ἁπήτει τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκείνων· διὸ καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῶν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου συνοικισθεισῶν Φθιωτίδων Θηβῶν εἴδομεν ἄνω σελ. 83 σημ. 6 ὅτι ἐγχώριοι θεότητες καὶ παραδόσεις τῶν συνοικισθεισῶν πόλεων ἀπεδόθησαν.

Εἶναι δ' εὔλογον νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Δημήτριος παρέσχεν εἰδικάς τινας ἐλευθερίας ἢ προνόμια καὶ εἰς τοὺς ἐκ παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου προσερχομένους τὸ πρῶτον καὶ ἐπί τι χρονικὸν διάστημα εἰς τὴν νέαν μεγίστην αὐτοῦ ἐπώνυμον κατοίκους· ὅτι συνέβη τοιοῦτό τι ὑποδηλοῖ τὸ καθορισθὲν ὑπ' αὐτοῦ βεβαίως μηνολόγιον ἐκ τοῦ Πανελληνίου δωδεκαθέου, οὐχὶ ἐκ τοπικῶν ὀνομάτων, καίτοι πολλὰ τούτων σχετίζονται ἀναμφισβητήτως πρὸς τὴν ἐγχώριον λατρείαν καὶ παράδοσιν, π. χ. ὁ μὴν *Ἄρειος* πρὸς τὸν πατέρα Ἄρην τοῦ οἰκιστοῦ τῶν παρακειμένων Ἀμφανῶν Κύκνου,[6] ὁ *Ἀρτεμισιών* πρὸς τὴν ἐν Ἰωλκῷ, Παγασαῖς, Σπαλαύθροις[7] κλ. πόλεσι τιμωμένην Ἀρτέμιδα, ὁ *Ἀφροδισιών* πρὸς τὴν ἐν Νηλείᾳ Ἀφροδίτην, ὁ *Ἀπολλώνιος* πρὸς τὸν ἐν Κορόπῃ καὶ Παγασαῖς Ἀπόλλωνα, ὁ *Ἡραιών* πρὸς τὴν ἐν ταῖς ἀρχαϊκαῖς Παγασαῖς Ἥραν,[8] ὁ *Δ(ε)ῖος* πρὸς τὸν Ἀκραῖον Δία, ὁ *Ποσειδεών* πρὸς εὑρεθέν τι ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος κτλ.· ἕτεροι μῆνες εἶναι ὁ *Δημητριών*, παρηχῶν καὶ πρὸς τὸν κτίστην, ὁ *Ἑρμαιών*, *Ἑστιος*, *Ἡφαιστιών*, *Ἀθηναιών*, κατὰ τύχην μὴ εὑρεθέντες οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἐν ἐπιγραφαῖς.

Ὅτι ὄντως προθύμως συνέδραμον πάντοθεν κάτοικοι εἰς τὴν Δημητριάδα ἀποδεικνύουσι τὰ ποικιλώτατα ἐπὶ τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν εὑρεθέντα ἐθνικά, τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ὀλίγων μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Δημητριάδος χρόνων προερχόμενα, ὧν λίαν διδακτικὴ εἶναι ἡ παράθεσις: καὶ ἐν μὲν ταῖς IG IX^2 361· 362· 363· 364· 365· 366· 367· 368· 369· 370· 371· 373· 1144· 1173· 1174· 1175· 1176· 1177· 1178· 1179· 1180· 1181· 1182· 1183· 1184· 1185· 1186· 1187· 1188· 1189· 1190· 1191 ἀπαντῶσι κατὰ σειρὰν τάδε: *Βιθυνός, Ἐπιδαυρία, Ἡρακλεῶτις, Καλύμνιος, Κρὴς Λύττιος, Κρῆτες Τυλίσιοι, Μακεδών, Νάξιος, Πελλαία, Συρακόσιος, Φεραία, Φοῖνιξ, Ἡρακ[λειῶται]*[9], *Ἁλεύς, Ἀπολλωνιᾶτις, Βοιώτιος, Ἐλευθερναῖος, Ἡρακλεώτης, Θηβαία, Θηβα[ῖος;], Κασσανδρεύς, Κρῆτες Τυλίσιοι, Κρὴς Τυλίσιος, Κυζικηνός, Λαρισαία, Μακεδών, Μακέτη, Μελιβόισσα, Μητροπολεῖτα, Νικοπολῖτις, Σιδώνιος, Τύριος.*

Ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ δ' εὑρεθέντων, τῶν μὲν δημοσιευθέντων ἐν Θεσσαλ. Μνημ. Ι ἀριθ. 6· 8· 10· 11· 16· 18· 20· 21· 28· 31· 34· 40· 41· 46· 48· 49· 52· 57· 59· 61· 62· 64· 65· 66· 67· 69· 71· 72· 74· 76· 79· 80· 82· 83· 86· 89· 94· 95· 96· 97· 102· 103· 107· 121· 123· 127· 128· 129· 130· 139· 144· 151· 158· 159· 160· 166· 167· 170· 172· 176· 180· 181· 185· 187· 189· 194· 195· 198· 201· 202· 213· 214· 215· 216 καὶ ἐν Πρακτικοῖς 1912 σελ. 186-189 ἀπαντῶσι κατὰ σειρὰν τάδε: *Μακεδών, Κρὴς Λύττιος, (Μάγνης-Δημητριεύς), Μακέτα, Πελλαία, Κασσανδρῖτις, (Κρῆσσα Τυλισία), Σιδώνιος, Ἐπειρῶτις, Ἀράδιος, Τύριος, Λυσιμαχεύς, Βιθυνός, Ἠπειρώτης, (Θρᾶττα;), Θηβαῖοι, Ποσειρίτης, Μακέτη Λεγμαία, Σιδωνία, Κρὴς Πολυρήνιος, Βιθυνός, Σιδώνιος, Ἱστιαεύς, Σειδωνία, Σιδώνιος, Καλχηδόνιος, Κασσανδρεύς, Κασσωπαῖος, Κασσωπαῖος, Κιτιεύς, Κρῆσσα, Ἀσκαλωνίτης, Βεροιαῖος, Πριανσικός, Ἰλλυρία, Καρομεμφίτης, Ἡρακλειώτης, Καρομεμφίτης, (Ἠλιεύς;), ἐκ Φαρσάλου, Μηθυμναῖος, Βουχετία, Τύριος-Ἀργεία, Ἰλλυρία, Ἡρακλειώτης, Εὐρωπαῖος, Κῷος, Σειδωνία, Ἀπολλωνιάτης, Μακεδὼν Λεγμαῖος, Κυρηναία, Ἀσκαλωνίτης, Κεφαλῳδίτης, Σάμιος, Ἀκαρνάν, Κρής, Κασσανδρεύς, Ἰλλυριός, Μακέτη, Ἀρκάς, Ἁλικαρνασίς, Πηλουσιῶτι, Σειδώνιος, Ἀράδιος, Θρᾷξ, Κορίνθιος, Ἀράδιος, Χυτριεύς, Ἐφεσία, Πευμάτιος, (Χαλκιδική;), Πάφιος, Γαζαῖος, Ἀκαρνανίς, Θεσσαλονικεύς, Ἀμφιπολίτης, Ἀκαρνάν, Φαρσαλία, Ἀράδιος, Βαργασηνή, Αἴνιος, Ἀσκαλωνίτης, Μυσός, Ἀσκαλωνίτου, Ἀθηναία, Σκιάθιος, Πελλαῖος, Λυσιμαχεύς, Μακέτα, Κεφαλλὰν ἐξ (Σ)άμης, Γομφίτης-Μάγνης, Γέτης,*[10] *Ζακύνθιος, Μεγαρική, Ἀσκα-*

[1]) Πρβ. IG IX^2 1122 «ἱε[ρητεύσασαν]|Ἀρτέμιδι Ἰ[ωλκίᾳ]»· εὑρέθη ἐν τῷ Κάστρῳ τοῦ Βόλου· εἶναι ἄρα ἀβέβαιον, ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Ἰωλκῷ ἢ τοῦ ἐν Δημητριάδι ἱεροῦ· 1123 «Ἀρτέμιδι Παγασίτιδι (ἱ)ε(ρ)εύσα[σα;]»· εὑρέθη, ὅπου ἡ προηγουμένη· πρόκειται λοιπὸν περὶ τοῦ ἐν Δημητριάδι ὑστέρου ἱεροῦ αὐτῆς· ὁ ὑπ' ἀριθ. 1128 βωμός, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 71 καὶ σημ. 3, ἂν εὑρέθη ἐν Δημητριάδι ἢ ἐν τῷ Κάστρῳ, θὰ ἐδήλου τὸ ἐν τῇ νέᾳ πόλει ἱερὸν τοῦ *Διὸς Ἀκραίου*, εἰ δὲ μή, τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου· τὸ πρῶτον φαίνεται πιθανώτερον· ἐν 1135 ἀναφέρεται «*ἄπαργμα Διῒ*», τῷ Ἀκραίῳ βεβαίως· ἐν 1125 «[ἱ]ερητεύσασ[α|Ἀ]φροδίτῃ|Νηλείᾳ»· εὑρέθη ἐν τῷ Κάστρῳ τοῦ Βόλου· ἀνήκει ἄρα τῷ ἐν Δημητριάδι ἱερῷ τῆς θεᾶς· βλ. *Πρακτικὰ* 1910 215· τοῦ Κοροπαίου Ἀπόλλωνος εὑρέθησαν ἀναθήματα ἐν τῷ πρώτῳ ἱερῷ αὐτοῦ ἐν Κορόπῃ μόνον. Ἡ 1127, ἣν συμπληρωτέον «λει[τ]ο[ρεύσα]νσα» οὐχὶ «λει-[τουργείσα]νσα» (βλ. Revue de phil. 1911 σελ. 305), δὲν δηλοῖ τὴν θεότητα· ἀνήκει τῇ Γ' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδι περὶ τὰς ἀρχάς.

[2]) Πρβ. IG IX^2 1109 στίχ. 8 κ. ἑ. «τῆς πόλεως ἡμῶν (ἐνν. τῆς Δημητριάδος) *καὶ πρὸς ἄλλους μὲν θεοὺς*|εὐσεβῶς διακειμένης, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα|τὸν Κοροπαῖον».

[3]) Πρβ. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι. σελ. 6· οὕτω λύεται ἡ ἀπορία τοῦ Stählin, ἣν δι' ἐπιστολῆς μοι ἐξέφρασεν, ἐν ᾗ μόνον ἓν ἱερὸν παρεδέχετο.

[4]) *Πρακτικὰ* 1906 123-125· 1907 175· 1911 305-312.

[5]) Πρβ. IG V^2 367 II «[ἐπὶ τὰ *κοινὰ ἱερὰ*][τὰ] τῶν Μαγνήτων»· αὐτόθι 367 IV συμπληρῶ ἐν στίχ. 43-44 «καλέσαι δὲ [αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τὴν *κοινὴν ἑστίαν* τὴν ἐν Δημη]|[τρι]άδι»· ταῦτα ἔκειντο ἐν τῇ ἱερᾷ ἀγορᾷ βεβαίως· πρὸς ταῦτα ἦσαν προωρισμένοι ὁ *ἀρχιεροθύτης* καὶ ἐννέα τοὐλάχιστον *ἱεροθύται* ἐν IG IX^2 1130· ἐκεῖ δὲ θὰ ἐθεωροδοκοῦντο οἱ θεωροί, περὶ ὧν τὸ ἐν ἀριθ. 1104 Ι ἐλλιπὲς ψήφισμα.

[6]) Βλ. ἄνω σελ. 76 καὶ σημ. 3.

[7]) IG IX^2 1111.

[8]) Βλ. ἄνω σελ. 77· πρβ. *εἰκ.* 106 τὸ Η.

[9]) Συνεπληρώθη ὑπ' ἐμοῦ.

[10]) Εὕρομεν καὶ ἐπὶ ἑτέρας στήλης τὸ Γετικὸν ὄνομα *Ταρουσίνας*· ἐπ' αὐτῆς εἰκονίζονται ἐργαλεῖα ὑποδηματοποιοῦ· ἐπειδὴ δὲ ὁ Γέτης

λωνίτης, Θεαγγελίς, Μακέτη, Μεσσήνιος, Ἀκάνθιος, Ἀθηναία.

Τῶν δὲ ἀνεκδότων, ἐφ᾽ ὅσον κατεγράφησαν σαφῶς ἄχρι τοῦδε, τάδε τὰ ἐθνικὰ συνελέξαμεν: *Ἰλλυρίαι, Βεροιαῖος, Ὑριατεῖνος, Ἰλιεύς, Κρής, Ἀράδιος, Ἰλλυρία, Μακεδὼν Σκυδραῖος, Σιδώνιος, Θρᾷξ Σίντος, Χαλκιδεύς, Ἀμφιπολίτης, [Πελ]λαῖος, ἐξ Σάρ[δεων], Λυσιμαχεύς, Παριανός, Ἀχαιός, [Αἰ;(Σ)]ολεύς, Λαμιακή, Πέρσης, [ἐκ Χαλ;]κίδος, Σιδωνία, Ἱστιαιεύς, Γαζαῖος, Θαυμακός, Ἀμβρακίς, Τεγεάτης, Ἐχιναῖος, Ἰλλυριός, [Ἀμ]βρακίς, Ἰλλυρία, Τριπολίτης, Μακεδών, Λοκρός, Μακεδὼν Βοττεάτης, Ἀσκαλωνίτης, Ἡρακλειώτης, Θρᾷξ, Ἀμαθούσιος, Κασσωπαῖος, Ἄργος* μὲν πατρίς, *(Λοκρίς), Θρᾷττα, Κουριεύς, Σικελός, Ἀλαβανδεύς, Κασσωπαία, Ἀμφιπολίτης, Ἀγγεάτης, Κεῖος, τῶν Ἐπιγόνων, Σινωπεύς, Κρὴς Ῥαύκιος, Σκοτουσσαία·* πρβ. καὶ *Ἀσιαγενὴς* ἄνω σελ. 62.

Χάριν βεβαίως τῆς τῶν Πανελλήνων λατρείας ἱδρύθησαν καὶ ἄλλα ἱερὰ καὶ ναοὶ ἐν Δημητριάδι, διὰ τῶν ἐπιγραφῶν γνωσθέντα· ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ *Σεραπίειον, (εἰκὼν* 105 τὸ Σ), ὅπερ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι αὐτὸ τὸ εὑρεθὲν ἐπὶ τοῦ λόφου, ὅστις διαχωρίζει τὴν ἱερὰν ἀγορὰν ἀπὸ τῆς κυρίως ἀγορᾶς ἐπὶ τῆς δι᾽ ἰδίου περιβόλου τειχισθείσης ἀκροπόλεως, ἣν ἐπωνομάσαμεν *κάτω ἀκρόπολιν*[1] ἐκεῖ ἀνετίθεντο ψηφίσματα τῶν Δημητριέων, ἐκλεκτὸς δὲ πρὸς τοῦτο τόπος καλεῖται «ἐπιφανέστατος τοῦ Σεραπιείου»[2]· ὁ ἱερεὺς τοῦ θεοῦ καθίστατο κατ᾽ ἐνιαυτὸν πιθανῶς ὑπὸ τῆς πόλεως, διῴκουν δὲ τὰ κατὰ τὸ ἱερὸν «οἱ ὑπόστολοι», σωματεῖόν τι ἐν εἴδει τοῦ νῦν καλουμένου ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου, ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνον παρ᾽ αὐτῆς χρηματικὴν ἀρωγὴν καί τινα προνόμια, συνερχόμενον κατ᾽ ἔτος εἰς «σύνοδον» καὶ ἐκδίδον σχετικὰ τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ ψηφίσματα· ὅτι ἐσυχνάζετο σπουδαίως τὸ ἱερόν, ἀποδεικνύει ἡ μνεία «θεραπευτῶν», ἤτοι προσκυνητῶν ἢ πιστῶν λατρευτῶν.[3]

Ὑπῆρχε δ᾽ ἐν Δημητριάδι καὶ ἱερὸν τῆς *Ἴσιδος*, ἔχον ἱερέα εἰδικόν· εἷς τούτων, Αἰγύπτιος ἐξελληνισθείς, ὀνομάζεται ἐν εὑρεθείσῃ στήλῃ[4] *Οὐάφρης Ὥρου Ποσειρίτης*, ἤτοι ἐκ Βουσίριδος· ἡ λατρεία αὐτῆς εὕρηται ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ κοινὴ μετὰ τοῦ Σαράπιδος καὶ τοῦ Ἀνούβιδος[5]· ἴσως ἄρα ἐν αὐτῷ τῷ Σεραπιείῳ ὑπῆρχον καὶ τῶν θεοτήτων τούτων βωμοί, ἢ παρ᾽ αὐτὸ μικρότερα ἱερά· ἐν ἔτει δὲ 1914ῳ εὕρομεν κατὰ τὰ Νότια τῆς πόλεως ἔσω τῶν τειχῶν καὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία ἱερόν τι μικρόν, οἰκτρῶς διεστραμμένον ὑπὸ Χριστιανικῶν κτισμάτων, ἔνθα ὑπῆρχον βάθρα τινὰ καὶ στήλης τμῆμα μετ᾽ ἐπιγραφῆς *Ἁρποκρ[άτει;]*· ἂν ὄντως ἀνάθεσις ἐπ᾽ αὐτῆς ἀνεγράφετο, ὅπερ πιθανώτατον, δηλοῦται ὅτι ἐν ἰδιαιτέρῳ τόπῳ ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν αὐτοῦ.

Τῆς δὲ *Ὑγιείας* καὶ τοῦ *Ἀσκληπιοῦ* ὑπῆρχεν ἐπίσης χάριν τῶν μετοικισάντων εἰς Δημητριάδα Πανελλήνων βεβαίως ἱερόν τι, γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν.[6] Τοῦ *Ἡρακλέους* θὰ ἦτό που ἐν τῷ χώρῳ τῆς πόλεως ἱερόν τι πρὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς πρὸς ἀνάμνησιν τῶν κατὰ τοῦ Κύκνου ἀγώνων τοῦ ἥρωος[7]· ὁμοίως ἀρχαιότερον ἦτο ἱερόν τι τῆς *Ἥρας*[8] καὶ ἴσως τὸ περίφημον τῆς *Πασικράτας*, οὗτινος πλεῖστα μὲν εὕρομεν ἀναθήματα, οὐχὶ δ᾽ ἔτι τὸ ἱερὸν αὐτό·[9] ἐπὶ

Εἰκὼν 105. (Ἡ πρὸς δεξιὰν συνέχεια ἐν *εἰκ.* 106). Ἄποψις τοῦ ἐμπορικοῦ λιμένος τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τῶν Παγασῶν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. **Τ**=ὁ ὅρμος «Ταρσανᾶς»· **Σ**=τὸ **Σεραπίειον** ἐπὶ τῆς κάτω ἀκροπόλεως· **Π—Π′** ἡ θέσις τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν· **Υ**=τὸ μεταγενέστερον ὑδραγωγεῖον, νῦν «Δόντια» λεγόμενον· **Θ**=τὸ θέατρον.

οὗτος λέγεται *Ταρουχίνας*, εἰκάζομεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτων ὅτι ἡ ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ λέξις *τσαρούχι* καὶ ἐπώνυμον *Τσαρούχης, Τσαρουχᾶς* (καὶ ἐπάγγελμα) ἔχει ληφθῆ ἐκ τῆς γλώσσης τῶν Γετῶν.

¹) Βλ. περὶ αὐτῆς *Πρακτικὰ* 1912 170 καὶ ἄνω *εἰκ.* 3· τὸ σημεῖον ΜΝ δηλοῖ τὸ Σεραπίειον· ἡ ἱερὰ ἀγορὰ κεῖται περὶ τὸ Ν μέχρι τοῦ Σ-Σ΄· ἡ κυρίως ἀγορὰ δείκνυται ἐν *εἰκ.* 4 μεταξὺ τῶν σημείων ΚΑ καὶ ΡΒΕ· βλ. καὶ *εἰκ.* 6· 7.

²) Τοῦ ἐν IG IX² 1108 εὕρομεν τὸ κάτω ἥμισυ, ἔνθα ἀναγράφεται ἡ ἀνάθεσις τῆς στήλης «ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Σ[αράπ]ιδος», ὡς καὶ ἐν ἀριθ. 1101· ἐν δὲ 1107 «[ἐν τῷ]| ἐπιφανεστάτῳ τοῦ Σεραπιείου τό[πῳ]».

³) Ἐν 1107 «οἱ ὑπόστολοι *εἶπαν*»· δὲν διασαφεῖται, ἂν ἐν τῇ βουλῇ ἢ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Δημητριέων εἶπαν· ἀλλ᾽ οὐδέτερον πιθανόν, διότι εἶπαν ἐν τῷ ἐν στίχ. 12-13 *κοινῷ* τῶν ὑποστόλων· τούτου ἄρα τοῦ κοινοῦ εἶναι τὸ σωθὲν ψήφισμα· αὐτόθι στίχ. 20-22 ἀπονέμεται τιμὴ «μετέχειν τ[ε διὰ]| βίου πάντων (τῶν) τοῖς ὑποστόλοις *διδομέν[ων φιλαν]|θρώπων*»· ὁ Wilamowitz προστίθησι τὸ *τῶν* πρὸ τοῦ *τοῖς*, ὃν ἀναγκαῖον· ἀνάθημα ἱερέως τοῦ Σαράπιδος ἀναφέρεται ἐν ἀριθ. 1133.

⁴) *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 248 κ. ἑ..

⁵) IG IX² 360· ἐν τμήματι ἑτέρας ἐπιγραφῆς, ἣν εὕρομεν ἐν τῷ Κάστρῳ τοῦ Βόλου, φαίνεται ὅτι ἀνεγράφετο μετ᾽ αὐτῶν καὶ ὁ *Ὄσιρις*.

⁶) IG IX² 1124· ἐν 1126 καλεῖται *Σωτὴρ* ὁ θεός.

⁷) Πρβ. IG ἔ. ἀ. 359· ὁ λίθος λέγεται ὅτι εὑρέθη παρὰ τὴν Μπουρμπλήθραν, ἐγγὺς ἄρα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἱεροῦ τῆς Ἥρας, περὶ οὗ βλ. τὴν σημ. 8.

⁸) Περὶ αὐτοῦ βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 91 καὶ *εἰκ.* 106 τὸ Η.

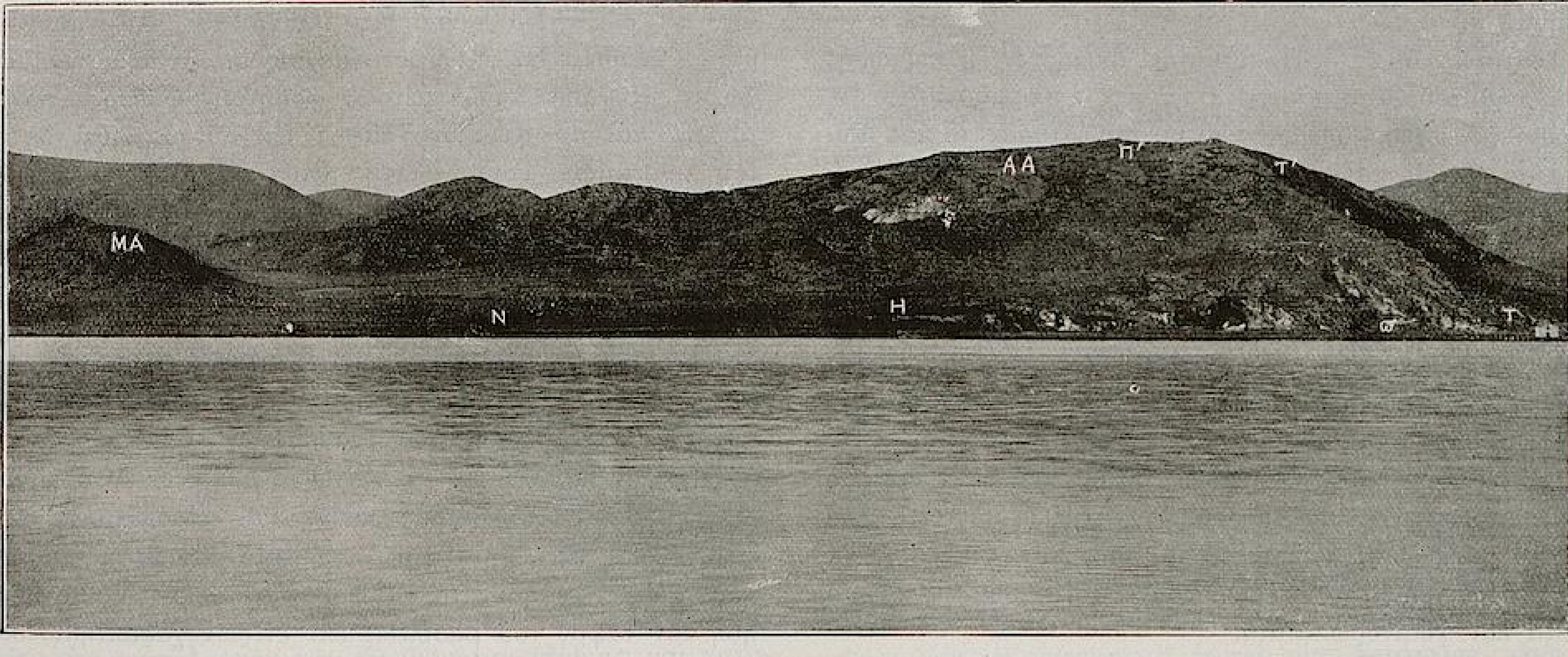
⁹) Τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ βεβαιοῦσι καὶ ἄλλαι ἐπιγραφαί, ὡς εἴπομεν ἄνω σελ. 44-45· οὕτω λύεται ἀμφιβολία τοῦ Kern ἐν Berliner phil. Wochens. 1915 ἀριθ. 2, στήλ. 54.

τοῦ ἰδίου χώρου αὐτῆς εὕρομεν ἀναθήματα καὶ βωμὸν τῇ *Ἐννοδίᾳ,* ἔτι δὲ κεραμίδα ἐσφραγισμένην τῷ *Ἑρμῇ,* κατὰ δὲ τὸν δεύτερον πύργον τοῦ *ἥρωος Ἐννοδίου*[1] ἐκ τῶν θέσεων τούτων βεβαίως ἐκομίσθη εἰς τὴν ἐν Βόλῳ ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἡ ἐπιγραφὴ *Ἐννοδίᾳ Πατρῴᾳ·*[2] τὰ ἱερὰ τούτων φαίνεται ὅτι ἱδρύθησαν ἐπὶ θέσεων, ἐν αἷς ὑπῆρχον προγενεστέρως τῆς κτίσεως τῆς Δημητριάδος τόποι λατρείας. Νέα ἱδρύματα θὰ ἦσαν καὶ τὸ ἱερὸν τῶν *Χαρίτων,* τὸ τοῦ *Ποσειδῶνος,*[3] τὸ τοῦ *Τελεσφόρου*[4] καί τι γενικὸν τῶν *Ἡρώων Ἡρωισσῶν κτιστῶν* σχετικὸν πρὸς τοὺς νεκρούς.[5]

Ἐκ τούτων καταφαίνεται καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς λατρείας μέριμνα τοῦ κτίστου τῆς πόλεως Δημητρίου, σεβασθέντος μὲν τὰ ἐπὶ τοῦ χώρου αὐτῆς παλαιότερα ἱερά, ἱδρύσαντος δὲ ναοὺς καὶ ἱερὰ νέα τῶν τε ὑπὸ τῶν συνοικισθέντων Μαγνήτων ὑπερόχως τιμωμένων παρ' ἑκάστοις θεοτήτων καὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἐν γένει μετοικησάντων εἰς τὴν πόλιν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐξόχως πολιτικὸς ὑπῆρξεν ὁ Δημήτριος ἐν τῷ διακανονισμῷ τοῦ *πολιτεύματος* τῆς τε ἐπωνύμου αὐτοῦ καὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων· καὶ δὲν εἶναι μέν τι διαρρήδην παραδεδομένον περὶ συντάξεως τῆς πολιτείας αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, ἀλλ' οὐδόλως πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ ἱδρυτής, κτίστης καὶ συνοικιστὴς αὐτῆς θὰ ὑπῆρξεν ἄμοιρος τοῦ διακανονισμοῦ τούτου.

Διότι ἄνευ συντάξεως ἁρμοζούσης πολιτείας τὸ μέγα ἵδρυμα αὐτοῦ θὰ ἦτό τις ἄψυχος καὶ δυσκίνητος ἑλέπολις βραχυτάτου βίου· τὸ δὲ συνέχον τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη δὲν εἶναι τόσον αἱ ἰσχυραὶ καὶ πολυτελεῖς καὶ μεγάλαι κατασκευαί, ὅσον ἡ διὰ καταλλήλου πολιτεύματος παροχὴ εὐνομίας τοῖς πολίταις, ἵνα ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ τάξει βιοῦντες συγκρατῶσι καὶ προάγωσι περαιτέρω τὰ κοινὰ πράγματα· οὐδὲ ἠγνόει τὰ στοιχειώδη ἄλλως ταῦτα ἀνὴρ τῆς μορφώσεως τοῦ Δημητρίου, ἵνα κατὰ συγκατάβασιν θεωρηθῇ μέτοχος τοῦ καθορισμοῦ τῆς πολιτείας τῶν Δημητριέων καὶ Μαγνήτων· διότι νεώτατος μὲν ὢν ἔσχε συμβούλους τοὺς ἀρίστους τῶν συστρατευσάντων μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, σύζυγον δὲ τὴν συνετὴν Φίλαν, περιεστοιχίζετο δὲ ὑπὸ σοφῶν ἀνδρῶν, ἐν οἷς ὁ ἱστοριογράφος Ἱερώνυμος·[6] πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀείποτε εὐπειθὴς καὶ ἐξαιρέτως φιλόστοργος, παρὰ δὲ τοῖς ἑαυτοῦ τέκνοις ἐκτάκτως ἀγαπητός, ἐν ᾧ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ συκοφάντας αὐτοῦ ἐδείχθη ὑπερμέτρως ἐπιεικὴς καὶ συγγνωμονικός.[7]

Ἀλλὰ τὴν μνήμην αὐτοῦ ἰσχυρῶς ἐμίαναν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Πλούταρχος: οἱ μὲν πρῶτοι, ἐλευθερωθέντες ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τῷ 307 π. Χρ., ὑπερέβησαν πᾶν μέτρον κολακείας πρὸς αὐτὸν οὕτως, ὥστε ὁ ἴδιος ἐλυπεῖτο, λέγων ὅτι «ἐπ' αὐτοῦ οὐδεὶς Ἀθηναίων γέγονε μέγας καὶ ἁδρὸς τὴν ψυχήν»· διότι αἱ κολακεῖαι καὶ αἱ ἄλλαι ὑπερβολαὶ «οὐκ ἦν ἐκείνῳ βουλομένῳ»,[8] ἀφ' οὗ «περιεώρα Δημήτριος τοὺς κολακεύοντας αὐτὸν ἐν τοῖς συμποσίοις»·[9] ἀτυχήσαντος δὲ αὐτοῦ, ἐπεδείξαντο οἱ Ἀθηναῖοι εὐτέλειαν χείρονα ἔτι καὶ τῶν προγενεστέρων κολακειῶν, ἐνδεικτικὴν τῆς ἐπικρατούσης διαφθορᾶς ἐν Ἀθήναις, αἵτινες χαρακτηρίζονται τότε[10] ὡς πλήρεις «Διονυσοκολάκων καὶ κλεπτῶν καὶ λωποδυτῶν, ἔτι δὲ ψευδομαρτύρων καὶ συκοφαντῶν καὶ ψευδοκλητήρων»· ὠργίασε δὲ μάλιστα ἡ νεωτέρα κωμῳδία κατὰ τοῦ Δημητρίου, ἰδίως διὰ τῶν κωμικῶν Φιλιππίδου, φίλου καὶ ὀργάνου τοῦ Λυσιμάχου, καὶ τοῦ Μάχωνος,[11] οἵτινες

Εἰκὼν 106. (Ἡ πρὸς ἀριστερὰν συνέχεια ἐν *εἰκ.* 105). Ἄποψις τοῦ ἐμπορικοῦ λιμένος τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. **ΜΑ** = ἡ μέση ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος· **Ν** = ἴχνη ναοῦ(;), νεωστὶ εὑρεθέντα παρὰ τὸ στάδιον· **Η** = ἀρχαϊκὸν ἱερὸν τῆς Ἥρας· **ΑΑ** = ἡ **ἄνω** ἀκρόπολις· **Π** = ὁ μέγας πύργος «Παλάτι»· **π** = αἱ πηγαὶ «Μπουρμπλήθρας»· **Τ-Τ'** = τὸ Βορροδυσμικὸν τέρμα τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος.

[1]) Βλ. ἄνω σελ. 29.

[2]) IG ἔ. ἀ. 358.

[3]) Βλ. περὶ αὐτῶν ἄνω σελ. 15 καὶ 29.

[4]) Ἀναφέρεται ἔν τινι *λογισμῷ* ἀναθημάτων, κειμένων ἐν τῷ νομοφυλακίῳ τῆς Δημητριάδος, μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Σωτῆρος ἐν IG ἔ. ἀ. 1126.

[5]) Ἀναθηματικοῦ τύπου ἐπιγραφὴ πρὸς τούτους μετὰ συμβόλων νεκρικῶν ἀναγράφεται ἐπὶ κυλινδρικῆς *θήκης* (βλ. ἄνω σελ. 58 καὶ σημ. 3) ἐν IG ἔ. ἀ. 1129. Οἱ *κτίσται* δυνατὸν εἶναι νὰ ἔχωσί τινα σχέσιν πρὸς καθιερωθείσας ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τιμὰς τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ Δημητρίῳ *(=ἥρωϊ)* καὶ Φίλᾳ *(=ἡρωΐσσῃ)* ὡς καὶ τῷ πάππῳ καὶ ἄλλοις οἰκείοις ἀποθανοῦσι· βλ. κάτω σελ. 94 καὶ σημ. 5.

[6]) *Διόδ.* ΙΘ΄ 69 «παρακατέστησε δ' αὐτῷ (ἐνν. ὁ Ἀντίγονος τῷ Δημητρίῳ) συμβούλους τέτταρας,... ἄνδρας πρεσβυτέρους καὶ συνεστρατευκότας τῷ Ἀλεξάνδρῳ πᾶσαν τὴν στρατείαν»· *αὐτ.* 59 «αὕτη δ' ἡ γυνὴ (ἐνν. Φίλα) συνέσει δοκεῖ διενηνοχέναι»· *αὐτ.* 100 καὶ ἄλλοι περὶ τοῦ *Ἱερωνύμου,* ἱστοριογράφου καὶ γεωγράφου, ὃν πολλαχοῦ καθίστη φρούραρχον ὅ τε Ἀντίγονος καὶ ὁ Δημήτριος.

[7]) *Διόδ.* ΚΑ΄ 16 «Δημήτριος ὁ βασιλεὺς λαβὼν ὑποχειρίους ἅπαντας τοὺς κατ' αὐτοῦ βλασφημεῖν εἰωθότας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ πάντα κατ' αὐτοῦ στρατηγεῖν φιλαπεχθημόνως, ἀφῆκεν ἀθῴους, ἐπιφθεγξάμενος ὅτι συγγνώμη τιμωρίας αἱρετωτέρα» καὶ 24· 25 καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ πολλαχοῦ ἐν βίῳ Δημητρίου, ἰδίως ἐν κεφ. *λδ'.*

[8]) *Δημοχάρης* παρ' *Ἀθην.* F΄ 253a.

[9]) *Φύλαρχος* παρ' *Ἀθην.* F΄ 261b.

[10]) Ὑπὸ *Θεοπόμπου* παρ' *Ἀθην.* F΄ 254b-c· διώρθωσα τὸ ἐν τῷ κειμένῳ *ναυτῶν,* μηδένα λόγον ἔχον, εἰς *κλεπτῶν.*

[11]) Ὁ *Ἄλεξις* ἐκτίθησι σωφρονέστερον τὰ κατὰ τὸν Δημήτριον.

καὶ τὰς σωματικὰς ἔτι λειτουργίας αὐτοῦ ἐσυκοφάντησαν καὶ διαστρόφως, ἢ κατ᾽ ἰδίαν ὅλως ἐπίνοιαν, περιέγραψαν.

Μεγίστης δὲ κατακρίσεως εἶναι ἄξιος ὁ Πλούταρχος, διότι ἐν τῇ διηγήσει τοῦ βίου τοῦ Δημητρίου καὶ τῷ χαρακτηρισμῷ τῶν πράξεων αὐτοῦ, ἐνισχύει μὲν τὰς περὶ αὐτοῦ δυσφημήσεις, ἀναγράφων τὰ «ἀνέκδοτα» καὶ τὰς φήμας τῶν Ἀθηναϊκῶν τριόδων, ἐξαίρει δὲ τὰ ἀστεῖα καὶ σπουδογέλοια τοῦ βίου αὐτοῦ, ἱκανὴν ῥυπαρότητα τῆς κωμῳδίας περισυλλέγων ἐπιμελῶς, τὸ δὲ χείριστον πράττει ταῦτα ἐν ἐπιγνώσει, λέγων[1] τὰ ἑξῆς μωρόσοφα· «ἡμεῖς δὲ τὴν μὲν *ἐκ διαστροφῆς ἑτέρων ἐπανόρθωσιν οὐ πάνυ φιλάνθρωπον οὐδὲ πολιτικὴν ἡγούμεθα*»· ἐν ᾧ δῆλον ὅτι ἀναγνωρίζει *διαστροφήν*, ὑφ᾽ ἑτέρων γενομένην περὶ τοῦ Δημητρίου, καὶ ἐν ᾧ εἶχε τὰ μέσα τῆς *ἐπανορθώσεως*, δὲν ἐθεώρησεν ὁ μακάριος τὸ ἔργον τοῦτο οὔτε λίαν φιλάνθρωπον οὔτε πολιτικόν· ἀπέκρουσεν ἄρα τὴν πρώτην καὶ μεγίστην ἀρετὴν τοῦ ἱστοριογράφου καὶ βιογράφου, καὶ ὑπέπεσεν εἰς τὸ ἐλάττωμα τοῦ «ἐφ᾽ ἡδονῇ καὶ διαγωγῇ τῶν ἐντυγχανόντων ποικίλλειν τὴν γραφήν», ὅπερ μάλιστα κατακρίνει ὁ ἴδιος.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ Πλούταρχος ἀπέμεινεν ἡ κυριώδης πηγὴ περὶ τοῦ Δημητρίου, ἐξ ἧς μετ᾽ ἐπιπολαιότητος ἀντλήσαντες νεώτεροι ἱστοριογράφοι, παρέστησαν τὰ κατ᾽ αὐτὸν λίαν ἄτοπα καὶ μεμακρυσμένα ἀπὸ τῆς ἀληθείας, μὴ διαγνόντες ἐπακριβῶς ὅτι ὁ ἀρχαῖος οὗτος συγγραφεὺς ἀντιστοιχεῖ τὰ πολλὰ πρὸς τοὺς σημερινοὺς χαριτογράφους καὶ ἀνεκδοτογράφους τῶν ἐφημερίδων, τοὺς ψυχαγωγικῶς καὶ εἰκῇ γράφοντας πρὸς ἡμερησίαν κατανάλωσιν· ἐγὼ ἀμφιβάλλω σφόδρα, ἂν ὁ φόρτος τῶν ἐλαττωμάτων, ἅτινα ἐπέθηκαν ἐπὶ τοῦ Δημητρίου οἱ προειρημένοι, εἶναι δίκαιον νὰ ἐπικάθηται σύμπας ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ·[2] διότι ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀποδεικνύεται οὐ μόνον στρατηγικὸς καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐξαίρετος, ἀλλὰ μάλιστα ὀξυδερκὴς καὶ σώφρων πολιτικός, διανοούμενος καὶ πράττων, παρὰ τὸν ἐπικρατοῦντα τότε συρφετόν, τὰ ἄριστα καὶ φιλανθρωπότατα.

Ὅτι ἄρα καὶ τὴν πολιτείαν τῶν Δημητριέων καὶ Μαγνήτων κατέστησεν αὐτός, θεωρῶ βέβαιον καὶ διαβλέπω τοῦτο ἐν τοῖς περισωθεῖσι περὶ αὐτῶν· οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως· διότι, ἀφ᾽ οὗ τοσοῦτον ἐπιμελῶς ἐφρόντισεν ὁ Δημήτριος περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνδύματος τῆς ἐπωνύμου αὐτοῦ, δαπανήσας καὶ μέγα χρηματικὸν ποσὸν πρὸς περιβολὴν αὐτῆς διὰ τειχῶν, ὑπολογιζομένων εἰς μῆκος δώδεκα περίπου χιλιομέτρων[3], θὰ ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου αὐτῆς, ἵνα καταστήσῃ τὸ δημιούργημα αὐτοῦ βιώσιμον, ὅπερ καὶ κατώρθωσε· διότι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας καὶ ἡ πόλις διετηρήθη καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῆς, τοῦτο μὲν μέχρι τῶν ἐσχάτων Ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἐκείνη δὲ παρὰ τὰς διηνεκεῖς καὶ μακροχρονίους συλήσεις ἐμφανὴς μέχρι σήμερον.

Καὶ τὴν μὲν κατάστασιν τῆς Δημητριέων καὶ Μαγνήτων πολιτείας θέλω δημοσιεύσει *ἀλλαχοῦ*, ἢ ἐν παραρτήματι ἐνθάδε· ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν τυχῶν τῆς πόλεως ἔχει κατὰ τὰς ἄχρι τοῦ νῦν γνωστὰς πηγὰς συντόμως εἰπεῖν ὧδε: ἐπὶ μὲν τοῦ Δημητρίου οὐδὲν[4] περὶ αὐτῆς διέσωσεν ἡμῖν ὁ τοσαῦτα περιττὰ γράψας Πλούταρχος, εἰ μὴ ὅτι τῷ 283 π. Χρ. ὑπεδέχθη ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὰ ὀστᾶ τοῦ ἱδρυτοῦ, κομισθέντα ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς αὐτοῦ υἱοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἐν μεγαλοπρεπεῖ κηδείᾳ, ἣν μετά τινος ἀτοπίας χαρακτηρίζει ὁ Πλούταρχος ὡς σχοῦσαν «τραγικήν τινα καὶ θεατρικὴν διάθεσιν»· ἀπέθανε δὲ ὁ Δημήτριος ἐν Χερρονήσῳ ἄγων τὸ πεντηκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, καθειργμένος ἐκεῖ ἐπὶ τριετίαν ὑπὸ τοῦ Σελεύκου· περὶ τῆς θέσεως τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐν Δημητριάδι[5] εἴπομέν τινα ἄνω ἐν σελ. 36-38 καὶ 60.

Ἀλλ᾽ ἐρευνήσαντες εἰδικῶς πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν πρώτην ἑξάμηνον τοῦ 1915ου ἔτους ἐντολῇ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, εὕρομεν μέν τινας ἀξιολογωτάτους τάφους καὶ σημαντικὰ κτερίσματα ἐν αὐτοῖς ἔξω τοῦ τρίτου πύργου (βλ. *εἰκ.* 40 τὸ ΙΤ καὶ *εἰκ.* 97 τὸ Τ-Τ΄-Τ΄΄), οὐχὶ δὲ τὸν τοῦ Δημητρίου, οὐδὲ τὸ ἀναμενόμενον ἡρῷον αὐτοῦ· καὶ ὁ ἄνω ἐν *σελ.* 57-60 καὶ *εἰκ.* 74· 75· 78· 79 μνημονευόμενος τύμβος, δοκιμασθεὶς ἐνιαχοῦ δι᾽ ἀνασκαφῶν, ἀπέδωκεν εἰς βάθος τριῶν μέτρων φορητοῦ χώματος πτωχοὺς τάφους καὶ τὸ φυσικὸν ἔδαφος ὑπ᾽ αὐτούς, οὐχὶ δὲ τὸν τοῦ Δημητρίου. Τούτων ἕνεκα ὑποπτεύω ὅτι ὁ τάφος τοῦ κτίστου τῆς πόλεως ἐποιήθη κατ᾽ ἐξαίρεσιν εὔλογον *ἐντὸς* αὐτῆς, ἔν τινι περιόπτῳ καὶ σπουδαίῳ σημείῳ· πρὸς τοῦτο πρῶτον μὲν ἐδοκίμασα τοὺς ἔσω τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τρεῖς μυθολογουμένους τύμβους, περὶ ὧν βλ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 32 καὶ κάτω τὰς *εἰκ.* 109 καὶ 110, νομίσας ὅτι ἠδύναντο νὰ σχηματισθῶσιν ἐπίτηδες καὶ ἐλλείψει χώματος ἐκ τῆς λατύπης τῶν ἐξαγομένων λίθων ἐκ τῶν παρακειμένων λιθοτομιῶν· ἀλλ᾽ ἐνωρὶς εἶδον ἐν δυσὶ τούτων ὅτι ὄντως καὶ αὐτόχρημα λατύπη καὶ ἀπορρίμματα συνεσωρεύθησαν ἐκεῖ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων λατόμων, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ὑπόκηται τάφος· διὸ ἀναζητῶ ἤδη τὸν τάφον τοῦ βασιλέως ἐπὶ ἑτέρων χαρακτηριστικῶν σημείων ἔνδον τῆς Δημητριάδος, θέλω δὲ ἀνακοινώσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐν καιρῷ.

Οἱ δὲ διάδοχοι τοῦ Δημητρίου ἔσχον βεβαίως τὴν Δημητριάδα σπουδαῖον ὁρμητήριον, οἷον καὶ αὐτὸς οὗτος· *ἀλλ᾽* οὐδὲν διαρρήδην ἐν λεπτομερείαις εἶναι παραδεδομένον περὶ αὐτῆς μέχρι τῆς εἰσόδου τῶν Ῥωμαίων εἰς τὰ Μακεδονικὰ καὶ Ἑλληνικὰ ἐν γένει πράγματα. Δέον δὲ καθ᾽ ὅλον τὸ ἀπὸ τοῦ ἔτους 294-168 π. Χρ. χρονικὸν διάστημα, πλὴν μικρῶν τινων διακυμάνσεων κατὰ τὸ 197-196 καὶ 192-191, νὰ θεωρῶμεν τὴν Μαγνησίαν ὡς τμῆμα τῆς Μακεδονίας, εἶδός τι ἐλευθέρου κράτους, προσηρτημένου αὐτῇ, ἀλλὰ διατηροῦντος τὴν ἑαυτοῦ αὐτοτέλειαν, περίπου ὡς ἔχει σήμερον ἡ Βαυαρία πρὸς τὴν Γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν· διὸ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Ἀντιγόνου[6] δὲν κατονομάζονται οἱ Μάγνητες *σύμμαχοι* τῶν Μακεδόνων, ὡς οἱ Θεσ-

[1]) Εὐθὺς ἀρχόμενος τῆς διηγήσεως τοῦ βίου τοῦ Δημητρίου ἐν *κεφ. α΄*.

[2]) Καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος διεβλήθη, ὡς γνωστόν, σφόδρα, προεξαρχόντων τῶν κρατούντων τοῦ καλάμου Ἀθηναίων ἐπίσης.

[3]) Βλ. ἄνω σελ. 89 καὶ σημ. 6· ἐπειδὴ τὸ πάχος τῶν τειχῶν εἶναι τριῶν μέτρων ὡς ἔγγιστα, τὸ δὲ ὕψος θὰ ἦτο οὐχὶ κατώτερον τῶν πέντε, ἡ ὅλη τειχοδομία συμποσοῦται εἰς ἡμιλαξεύτου ὀγκώδους λιθοδομίας κυβικὰ μέτρα ἑκατὸν ὀγδοήκοντα χιλιάδας, ὧν ἡ ἐκτέλεσις σήμερον ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους ἀπαιτεῖ δαπάνην εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἑκατομμυρίων δραχμῶν· τοιοῦτον ποσὸν ἐδαπανήθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἐντὸς δύο τὸ πολὺ ἐτῶν, χάριν τῶν τειχῶν μόνον καὶ τῶν πύργων.

[4]) Ὁ Fredrich ἐν Athen. Mitt. 1905 241 θεωρεῖ τὴν Δημητριάδα ὡς ὁρμητήριον τοῦ Ἀντιγόνου κατὰ τοῦ Λυσιμάχου τῷ 286-285 π. Χρ., ἀλλ᾽ οὐδεμίαν πηγὴν ἀναφέρει· *εἰκαστικῶς* δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὁρμητήριον καθ᾽ ὅλον τὸ διάστημα τῶν κατὰ τοῦ Λυσιμάχου, Πύρρου, Θηβαίων κλπ. ἐπιχειρήσεων τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀντιγόνου· πρβ. *Πλούτ.* βίῳ Δημητρ. *μ΄*.

[5]) Πῶς δύναται νὰ ὑπονοηθῇ ὁ τάφος οὗτος λέγει ὀρθῶς ὁ Fredrich ἔ. ἀ. σημ. 2· ἴσως ὁ τοσοῦτον φιλοπάτωρ Ἀντίγονος καθιέρωσεν ἔκτοτε τιμάς τινας τῷ Δημητρίῳ ὡς κτίστῃ· πρβ. τὰ ἐν σελ. 93 σημ. 5 λεχθέντα.

[6]) *Πολύβ.* Δ΄ 9 3-4 «ἔτι γὰρ ἔνορκος ἔμενε πᾶσιν ἡ γεγενημένη συμμαχία δι᾽ Ἀντιγόνου κατὰ τοὺς Κλεομενικοὺς καιρούς»· ἤτοι ἴσχυεν ἡ συνθήκη ἐκείνη καὶ μέχρι τοῦ 220 π. Χρ..

σαλοί, οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ Βοιωτοί, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ Φωκεῖς καὶ οἱ Ἠπειρῶται· διότι ἦσάν τι πλέον τῶν ἁπλῶν συμμάχων· οὐδὲ νῦν οἱ Βαυαροὶ λέγονται σύμμαχοι τῶν Γερμανῶν· καὶ ἐν ταῖς περὶ εἰρήνης συνθήκαις τοῦ Φιλίππου πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 205 π. Χρ. προσγράφονται μετὰ τῆς Μακεδονίας οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, οἱ περιλαμβανόμενοι ἐν τῇ παλαιᾷ συνθήκῃ τοῦ Ἀντιγόνου, ὀλίγον τι μεταβεβλημένῃ ἐκ τῶν περιστάσεων, οὐχὶ ὅμως οἱ Μάγνητες[1]· διότι οὗτοι λογίζονται τμῆμα τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὁ Φίλιππος τῷ 198 π. Χρ. ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἀῷον συνεντεύξει, προκαλούμενος νὰ ἐκβάλῃ γενικῶς τὰς φρουρὰς ἐκ τῶν πόλεων, καὶ ἐκ τῆς Δημητριάδος ἄρα, ἐκ ταύτης μάλιστα, εἶπεν ὅτι οὐχὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ἅπασαι αἱ πόλεις ὑπάγονται, αὐτὸς δὲ ἀδυνατεῖ νὰ ἀποχωρήσῃ ἐξ ἐκείνων, αἵτινες παρεδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ τῶν προγόνων· διότι ἡ κτῆσις αὐτῶν εἶναι κληρονομικὴ καὶ δικαία·[2] νοεῖ δὲ ἀναμφιβόλως τὴν Δημητριάδα κυρίως διὰ τῶν λόγων τούτων· διότι ἤδη περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Θεσσαλῶν προκληθεὶς νὰ γνωματεύσῃ, ἀπήντησεν ὁρμητικῶς ὅτι τοιαύτη ἀπαίτησις οὐδὲ πρὸς ἡττημένον ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ· ἀφ' οὗ λοιπὸν τὴν κυρίως Θεσσαλίαν, ἥτις διὰ παλαιῶν συνθηκῶν ἦτο συνδεδεμένη πρὸς τὸ Μακεδονικὸν βασίλειον ὡς σύμμαχος, θεωρεῖ νῦν κτῆμα Μακεδονικόν[3], πολλῷ μᾶλλον τὴν Μαγνησίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα ἦτο αὐτόχρημα προγονικὸν αὐτοῦ κτίσμα καὶ μέλος ἀναπόσπαστον τῆς Μακεδονίας.

Εἰδικῶς δὲ ἀναφέρεται ἡ Δημητριὰς ὡς ἀφετηρία τῶν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ βασιλέως Φιλίππου ἀπὸ τοῦ ἔτους 218 π. Χρ.· ἐν αὐτῇ δῆλα δὴ ἐγένετο τότε ἡ κρίσις περὶ τοῦ ἐπιτρόπου Πτολεμαίου, ἡ ἐν στρατιωτικῷ δικαστηρίῳ τῶν Μακεδόνων καταδίκη καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ[4]· πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς πόλεως ταύτης καὶ πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐπικινδύνου γειτονίας τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ἐποφθαλμιῶν πάντοτε καὶ αὐτὴν τὴν Δημητριάδα, ἐπετέθη τῷ 217 π. Χρ. ὁ Φίλιππος ἐναντίον τῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀχαιῶν τῶν ἐν Φθιώτισι Θήβαις· καὶ καταλαβὼν τὴν πόλιν, τοὺς μὲν κατοίκους ἐξέβαλε τὰ πολλά, αὐτὴν δὲ μετωνόμασε Φιλιππούπολιν· τούτους οἱ Αἰτωλοὶ παρῴκισαν ἐν Θρονίῳ[5]· τὰ δὲ κατὰ τὴν μάχην ταύτην διὰ μακρῶν μὲν περιγράφει ὁ Πολύβιος, ποιητικώτατα δὲ τὸ ἐπίγραμμα τῆς ἐν Δημητριάδι εὑρεθείσης στήλης τοῦ Ἀντιγένους[6].

Ἐκ τῆς συντριβῆς τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων ὁ μέγας ἀνταγωνιστὴς τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος, ὡς οὖσαι λίαν σημαντικὸν ἐπίσης ἐπίνειον τῆς Θεσσαλίας[7], εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ μέγιστα ὠφελήθη ἡ Δημητριάς, γενομένη ἔκτοτε τὸ μόνον καὶ ἀνανταγώνιστον ἐπίνειον τῆς χώρας· διὸ σφοδρῶς ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Τεμπῶν τῷ 185 π. Χρ. κατηγόρουν οἱ Θεσσαλοὶ τοῦ Φιλίππου, διότι ἅπασαν τὴν κατὰ θάλασσαν ἐμπορίαν ἀποτρέψας ἐκ Θηβῶν, διηύθυνεν εἰς τὴν Δημητριάδα[8]· ὁ Φίλιππος ὅμως ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο συνέβη φύσει, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ναυτικῶν προτιμώντων τὸν τελευταῖον τοῦτον λιμένα κατ' ἴδιον αὐτῶν ὑπολογισμὸν πρὸς τὰ ἑαυτῶν συμφέροντα[9]· ὄντως δὲ ὁ λιμὴν τῆς Πυράσου, παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς τῆς Δημητριάδος, περὶ ὧν προείπομεν, μάλιστα πρὸς τὸν μέγαν καὶ ἀσφαλέστατον ἐμπορικὸν ἢ Βόρειον *(εἰκὼν 4· 7· 105· 106)*, εἶναι καὶ ἀσήμαντος καὶ πολλῷ ἧττον προσιτός, ἰδίως ἐν τρικυμίᾳ.

Ἐπίσης τῷ 208 καὶ 207 π. Χρ. ἀναφέρεται ἡ Δημητριὰς ὡς κυριῶδες στρατιωτικὸν κέντρον τοῦ βασιλέως[10], ἔνθα παραμένει μετὰ τῆς βασιλικῆς ἴλης τῶν Νικατόρων καὶ τῶν εὐζώνων τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καραδοκῶν τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ διὰ φρυκτωριῶν μάλιστα[11], ποιεῖται τὰς ἀναγκαίας ἐκδρομὰς καὶ δέχεται πρεσβείας τῶν συμμάχων[12]· τοῦ τελευταίου μάλιστα τούτου ἕνεκα ἤκασα ὅτι ἐν Δημητριάδι θὰ ὑπῆρχε σημαντικὸν ἀνάκτορον τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας (πρβ. *εἰκ.* 109 τὸ Α), ἰδίως τοῦ Φιλίππου τούτου, ὅστις ἐπὶ πολὺ διέτριβεν ἐν αὐτῇ, οὕτω δ' ἔσχε πᾶσαν εὐκαιρίαν νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν χρησιμότητα τῆς πόλεως· διὸ προσέθηκεν αὐτὴν ὡς τρίτην *πέδην* τῆς Ἑλλάδος πρὸς ταῖς δυσὶ Φιλίππου τοῦ Β', ὡς ἐδηλώσαμεν ἄνω σελ. 85-86 καὶ σημ. 1.

Σπουδαιότερον δὲ πρόσωπον διεδραμάτισεν ἡ Δημητριὰς ἐν τῷ δευτέρῳ Φιλιππικῷ πολέμῳ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 200-197 π. Χρ. τετραετίαν: αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τοῦ Φιλίππου ἔχουσι συγκεντρωθῆ τῷ 200 π. Χρ. ἐν αὐτῇ, ἰδίως αἱ ναυτικαί[13]· ἵνα μὴ μεταχειρισθῇ δὲ κατὰ τῆς Δημητριάδος

---

[1]) *Λίβ.* 29 12 14 ab rege (ἐνν. Philippo) foederi adscripti Prusia .... Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae.

[2]) *Λίβ.* 32 10 4-5 Philippus aliam aliarum civitatium condicionem esse respondit;...quae sibi traditae a *maioribus* essent, earum *hereditaria* ac iusta possessione non excessurum.

[3]) Πρβ. *Λίβ.* 32 10 7· *Πολύβ.* Λ' 76 2-3.

[4]) *Πολύβ.* Ε' 29 5-6 «κομισθεὶς (ἐνν. Φίλιππος ὁ Ε') δι' Εὐρίπου, κατέπλευσεν εἰς Δημητριάδα· κἀκεῖ Πτολεμαῖον, ὃς ἦν ἔτι λοιπὸς τῆς τῶν περὶ τὸν Λεόντιον ἑταιρείας, κρίνας ἐν τοῖς Μακεδόσιν, ἀπέκτεινε».

[5]) *Λίβ.* 28 7 12.

[6]) Βλ. τῶν ἐμῶν *Θεσσαλ. Μνημ.* I σελ. 128-133· πρβ. καὶ Dittenberger εἰς IG VII 287· 288, οὗ ὅμως τὰς γνώμας δὲν ἠκρίβωσα.

[7]) *Πολύβ.* Ε' 99 2—4 «ἡ γὰρ ὅλη πρόθεσις ἦν αὐτῷ (ἐνν. τῷ Φιλίππῳ) τῆς στρατείας ἐξελεῖν τὰς Φθιώτιδας καλουμένας Θήβας· ἡ δὲ πόλις αὕτη κεῖται μὲν οὐ μακρὰν ἀπὸ τῆς θαλάττης,...ἐπίκειται δ' εὐκαίρως τῇ τε Μαγνησίᾳ καὶ τῇ Θετταλίᾳ, καὶ μάλιστα τῆς μὲν Μαγνησίας τῇ τῶν Δημητριέων χώρᾳ, τῆς δὲ Θετταλίας τῇ τῶν Φαρσαλίων καὶ Φεραίων· ἐξ ἧς καὶ τότε, κατεχόντων αὐτὴν τῶν Αἰτωλῶν καὶ συνεχεῖς ποιουμένων τὰς ἐπιδρομάς, μεγάλα συνέβαινε βλάπτεσθαι τούς τε Δημητριεῖς κτλ.»· *Λίβ.* 39 25 9 Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum ac frugiferum.

[8]) *Λίβ.* ἔ. ἀ. ibi navibus onerariis comparatis regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum derigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse.

[9]) *Λίβ.* 39 26 3-4 nam quae sibi crimina obiciantur de ... maritimis portubus frequentatis aut desertis,... ridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant.

[10]) Ἐνταῦθα παρασκευάζεται κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἵνα ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐχθρόν· *Λίβ.* 28 5 2 Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset.

[11]) Βλ. ἄνω σελ. 86 καὶ σημ. 5.

[12]) *Λίβ.* 27 32 10 ὅτι ὁ Φίλιππος διανύει τὸ ἐκ Δύμης εἰς Δημητριάδα διὰ Πελοποννήσου, Βοιωτίας, Εὐβοίας διάστημα εἰς δέκα ἡμέρας· *Πολύβ.* Ι' 42· ἐν Ι' 41 ὁ Πολύβιος δὲν δηλοῖ ὅτι εἰς τὴν Δημητριάδα προσῆλθον αἱ πρεσβεῖαι, ἀλλ' ὁ *Λίβ.* 28 5 3· αἱ διαδρομαὶ αὐτοῦ ἐκ Δημητριάδος εἰς Σκοτοῦσσαν καὶ Εὔβοιαν *αὐτ.* 28 7 3 καὶ 8 13· εἰς τοὺς χρόνους τούτους, ἤτοι τὸ θέρος τοῦ 207 π. Χρ., ἀναφέρεται τὸ τοῦ *Δίωνος Κασσ.* (τόμ. Α' σελ. 103· πρβ. *Ζωναρ.* σελ. 231) «Σουλπίκιος μετὰ τοῦ Ἀττάλου Ὠρεὸν μὲν προδοσίᾳ, Ὀποῦντα δὲ κατὰ τὸ ἰσχυρὸν ἔλαβεν· ὁ γὰρ Φίλιππος οὐκ ἠδυνήθη σφίσι διὰ ταχέων καίπερ ἐν Δημητριάδι ὢν ἐπαμῦναι, ἐπειδὴ οἱ Αἰτωλοὶ τὰς διόδους προκατέσχον· ὀψὲ δέ ποτε ἐπελθὼν κτλ.» = *Λίβ.* 28 8 3.

[13]) *Λίβ.* 31 33 1 Philippus impigre terra marique parabat bellum· *navalis copias Demetriadem* in Thessaliam

ὁ κατὰ θάλασσαν ἰσχυρὸς ἐχθρὸς τὴν Σκίαθον καὶ Πεπάρηθον ὡς ὁρμητήρια, καταρρίπτει τὰ τείχη αὐτῶν ὁ Φίλιππος[1], περιορίζων τὰς ἐλπίδας τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸν Ὠρεὸν καὶ μάλιστα εἰς τὴν Δημητριάδα, ἔνθα τάσσει ναύαρχον τὸν Ἡρακλείδην, ἵνα μόνον ἐν περιπτώσει ἀμελείας τινὸς τοῦ ἐχθροῦ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, οὐχὶ δ' ἐκ τοῦ συστάδην· διότι ἤδη καὶ οἱ Ῥόδιοι, ἐνισχύσαντες τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὸν Ἄτταλον, ἀπέκλειον πανταχόθεν ἐκ τῆς θαλάσσης τὸν Φίλιππον, ἀφ' οὗ κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐντὸς τοῦ Παγασιτικοῦ καὶ ἐγγὺς τῆς Δημητριάδος τὸ Ζηλάσιον καὶ τὸν Πτελεόν[2].

Τὴν μεγάλην ἀντοχὴν τῆς Δημητριάδος ἀπὸ θαλάσσης ἐνδεικνύουσι τὰ συμβάντα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο· διότι, καίτοι ἔχει λίαν ὑπερτέρας δυνάμεις ὁ ἐχθρὸς καὶ κατέστη ἀπόλυτος κύριος τῆς θαλάσσης, μετὰ τὴν πτῶσιν μάλιστα τοῦ Ὠρεοῦ, καίτοι φθάνει εἰς τὰ ὕδατα τῆς πόλεως, δὲν τολμᾷ νὰ προσβάλῃ αὐτήν, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς ναυτικὸν ἀποκλεισμόν· ὁ Λίβιος, ὅστις οὐχὶ σπανίως παρασιωπᾷ τινας ἀποτυχίας τῶν Ῥωμαίων ἢ τῶν συμμάχων αὐτῶν, φαίνεται ὅτι παρεσιώπησέ τινας ἐνταῦθα· διότι, ἐν ᾧ φέρει τοὺς Ῥοδίους καὶ τὸν Ἄτταλον μέχρι Πτελεοῦ καὶ Ζηλασίου, οὐδὲν περαιτέρω λέγει περὶ τῆς δράσεως αὐτῶν, ἐν ᾧ φυσικώτατον ἦτο νὰ προσβάλλωσιν οὗτοι ἐπανειλημμένως τὸ κέντρον τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἀντιπάλου, τὴν Δημητριάδα, ὁπόθεν μάλιστα ὁ Φίλιππος εἶχεν ἀφαιρέσει σημαντικὸν μέρος τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων, ἐξορμήσας διὰ ξηρᾶς πρὸς βοήθειαν τῆς Χαλκίδος[3]· εἶναι ἄρα εὔλογον νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐγένοντο ἀπόπειραί τινες τότε κατὰ τῆς Δημητριάδος ἀπὸ θαλάσσης, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἅπασαι ἐπιτυχῶς· οὐδ' ἑρμηνεύεται ἄλλως ἡ ἐκ τοῦ Παγασιτικοῦ αἰφνιδία ἀπομάκρυνσις σύμπαντος τοῦ στόλου τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν ἰσημερίαν τοῦ ἔτους 200 π. Χρ.[4].

Ἐπίσης περίεργον ἀπομένει ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Λιβίου τὸ ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ὀλίγῳ πρότερον διαβαίνει εἰς Σκίαθον καὶ προχωρεῖ εἰς Κασσάνδρειαν, ὁπόθεν, παρερχόμενος τὸ στόμιον τοῦ Παγασιτικοῦ, διαπλέει τὸν ἄνω Εὐβοϊκόν, ὁπόθεν μέρος αὐτοῦ καταίρει εἰς τὸν Μαλιακὸν κόλπον[5]· δὲν ἐτόλμησεν ἄρα τότε νὰ διαβῇ οὐδὲ τὸ στόμιον τοῦ Παγασιτικοῦ· πιθανὸν ὅμως εἶναι ὅτι θὰ ἐπεχείρησέ τινας ἐφόδους πρὸς τὴν Δημητριάδα, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ὑποκρύπτεται δὲ καί τις διαφθορὰ τοῦ ναυάρχου Ἡρακλείδου ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἢ ἀσύγγνωστος ἀμέλεια αὐτοῦ, δυναμένου μὲν νὰ βλάψῃ καιρίως τὸν ἐχθρικὸν στόλον, μὴ ἐνεργήσαντος δὲ τοῦτο· διότι ὀλίγον μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα βλέπομεν ὅτι ὁ Φίλιππος ἔρριψεν εἰς τὴν φυλακὴν τὸν ναύαρχον τοῦτον[6]. Θὰ ἴδωμεν δὲ καὶ περαιτέρω λίαν φανερὰς παρασιωπήσεις ἀποτυχιῶν τῶν Ῥωμαίων ὑπὸ τοῦ Λιβίου, προκειμένου περὶ ἑτέρων ἐπιχειρήσεων αὐτῶν κατὰ τῆς Δημητριάδος· ἴσως ὁ Πολύβιος ἔλεγέ τινα πλείονα περὶ τῶν ἄνω πολεμικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡνωμένου στόλου τῶν Ῥωμαίων, τοῦ Ἀττάλου καὶ τῶν Ῥοδίων, ἐν τοῖς μὴ περισωθεῖσι κεφαλαίοις τῆς ἱστορίας αὐτοῦ.

Τὴν δὲ κατὰ τῆς Δημητριάδος ὡς ἄνω ἀποτυχίαν τῶν Ῥωμαίων ἐνδεικνύει ἡ μὴ ἀναφορὰ αὐτῆς τῷ 199 καὶ 198 π. Χρ. ὑπὸ τοῦ Λιβίου ἢ ἄλλου συγγραφέως· μόλις ἐν ἔτει 197 π. Χρ., κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ γενομένην τὸν χειμῶνα σύνοδον περὶ προκαταρκτικῆς εἰρήνης, ἀναφέρεται μεταβὰς ἐκεῖσε διὰ θαλάσσης ὁ Φίλιππος, ἐκ τῆς Δημητριάδος ἐκκινήσας μετὰ στολίσκου[7]· κατὰ δὲ τὰς ἐν Ῥώμῃ συζητήσεις πρὸ τῆς ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς μάχης μέγας λόγος γίνεται περὶ τῆς Δημητριάδος: «τοῦτο δ' ἐπιμελῶς ἐντίκτειν ἐπειρῶντο τῇ συγκλήτῳ πάντες, διότι τῆς Χαλκίδος καὶ τοῦ Κορίνθου καὶ τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τῷ Μακεδόνι ταττομένων οὐχ οἷόν τε τοὺς Ἕλληνας ἔννοιαν λαβεῖν ἐλευθερίας·...οὐδὲ μὴν Θετταλοὺς οὐδὲ *Μάγνητας*[8] δυνατὸν ἐπαύρασθαι τῆς ἐλευθερίας οὐδέποτε, Δημητριάδα Φιλίππου κατέχοντος καὶ Μακεδόνων·...διόπερ ἠξίουν τὴν σύγκλητον ἢ τούτων τῶν πόλεων ἀναγκάσαι τὸν Φίλιππον ἐκχωρεῖν ἢ πολεμεῖν ἐρρωμένως πρὸς αὐτόν.... οἱ δὲ παρὰ τοῦ Φιλίππου (ἐνν. πρέσβεις) ἐρωτηθέντες..., εἰ παραχωροῦσι Χαλκίδος καὶ Κορίνθου καὶ Δημητριάδος, ἀπεῖπαν μηδεμίαν ἔχειν περὶ τούτων ἐντολήν»[9].

Ἀφ' οὗ οὕτως ἀμφοτέρωθεν ἐδείχθη ἐμμονὴ περὶ τὴν κτῆσιν ἢ μὴ ἀποβολὴν τῶν πεδῶν, ἐψηφίσθη ὁ πόλεμος· μετὰ δὲ τὴν ἧτταν τοῦ Φιλίππου ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς συνῆλθον κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν Τεμπῶν αὐτός τε καὶ ὁ Τίτος Φλαμινῖνος πρὸς συζήτησιν τῆς ὁριστικῆς εἰρήνης· πρὸς τοῦτο ὥρισεν ἡ σύγκλητος δέκα πρεσβευτάς, δοῦσα αὐτοῖς πληρεξουσιότητα, ἵνα μετὰ τοῦ Τίτου ἀποφασίσωσιν ὁριστικῶς περὶ τῆς Χαλκίδος, Κορίνθου, Δημητριάδος, Ὠρεοῦ καὶ Ἐρετρίας· τοῦτο δ' ἔπραξεν, ἐφαρμόζουσα παλαιὰν μέ-

contrahebat. Οὕτως ἄρα κατέστη κυριώδες «*ναύσταθμον* βασιλεῦσι Μακεδόνων» ἡ Δημητριάς.

[1]) *Λίβ.* 31 28 6 Sciathumet Peparethum...ne *classi* hostium praedae ac praemio essent, diruit.

[2]) *Λίβ.* 31 40 10 καὶ 45 12 καὶ 46 7 eam classem in stationem ad Zelasium miserunt—Phthiotidis super Demetriadem promunturium est peropportune obiectum—ut...in praesidio essent. Heraclides, praefectus regius, classem *ibi* (=ἐν Δημητριάδι) tenebat, magis per occasionem, si quam neglegentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus· τὸ *Ζηλάσιον* εἶναι πιθανώτατα τὸ νῦν ἀκρωτήριον τῆς Νέας Μιντζέλλας, περικλεῖον ἐξαίρετον ὅρμον.

[3]) *Λίβ.* 31 24 1-3 Demetriade tum Philippus erat...cum expeditis quinque milibus et trecentis equitibus extemplo profectus cursu prope Chalcidem contendit.

[4]) *Λίβ.* 31 46 14 καὶ 47 1 Piraeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt... *haec* ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque eius ab consule et legato Romanis adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis gesta.

[5]) *Λίβ.* 31 45 καὶ 46 1.

[6]) *Λίβ.* 32 5 7· πολὺ δύσκολον εἶναι νὰ πιστεύσωμεν μόνην τὴν ἀναγραφομένην αἰτίαν ὅτι ad Macedonum *animos* cum Heracliden amicum maxime *invidiae* sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincla coniecit ingenti popularium gaudio· ὁ *Πολύβ.* ΙΓ΄ 4 καὶ 5 περιγράφει τὸν Ἡρακλείδην εὐδιάφθορον καὶ ἀλλοπρόσαλλον, γενόμενον δ' αἴτιον καταστροφῶν τῷ Φιλίππῳ.

[7]) *Πολύβ.* ΙΗ΄ 1 1 «παρῆν ὁ μὲν Φίλιππος ἐκ Δημητριάδος ἀναχθεὶς εἰς τὸν Μηλιέα κόλπον, πέντε λέμβους ἔχων καὶ μίαν πρίστιν»=*Λίβ.* 32 32 9 eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit.

[8]) Οἱ Μάγνητες οὐδαμοῦ ἐμφανίζονται παραπονούμενοι κατὰ τῶν Μακεδόνων, ἀλλ' οἱ πεδινοὶ Θεσσαλοί, οἱ ὄντες μέν ποτε σύμμαχοι αὐτῶν, ὑπὸ δὲ Φιλίππου τοῦ Ε΄ εἰς εἶδός τι ὑποτελείας ἀχθέντες, ἐνδεικτικῆς ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 219 π. Χρ. ἐκ τῶν διαταχθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ πολιτογραφήσεων ἐν IG IX² 517. Παρεισήχθησαν ἄρα ὑπὸ τῶν πρέσβεων καὶ οἱ Μάγνητες, ὑπὸ τῶν ἐποφθαλμιώντων τὴν Δημητριάδα Αἰτωλῶν πιθανῶς.

[9]) *Πολύβ.* ΙΗ΄ 11 4-13. Ἐκ τοῦ Πολυβίου ἐμφανῶς ἤντλησεν ὁ *Ἀππιαν.* ἐκ τῆς Μακεδ. 8 «οἱ μὲν Ἕλληνες ἐν τῇ βουλῇ τῶν Ῥωμαίων ἠξίουν τὸν Φίλιππον ἐξαγαγεῖν ἐκ τῆς Ἑλλάδος τὰς τρεῖς φρουράς... ἡ δὲ βουλὴ τοὺς Φιλίππου πρέσβεις ἤρετο τί φρονοίη περὶ τῶνδε τῶν φρουρῶν ὁ βασιλεύς· ἀποκριναμένων δὲ ἀγνοεῖν, Φλαμινῖνον ἔφη κρινεῖν»· καὶ ὁ *Ζωναρ.* τόμ. Β΄ σελ. 296 «τῶν γὰρ Ἑλλήνων ἀποστῆναι αὐτὸν ἀξιούντων τῆς ... τε Δημητριάδος τῆς Θετταλικῆς οὐδὲν περὶ τούτων οἱ τοῦ Φιλίππου πρέσβεις ἐντετάλθαι ἔφασαν καὶ ἄπρακτοι ἀπηλλάγησαν»· καὶ ὁ *Λίβ.* 32 37 (πρβ. 34 23 9) ὅμοια τούτοις λέγει.

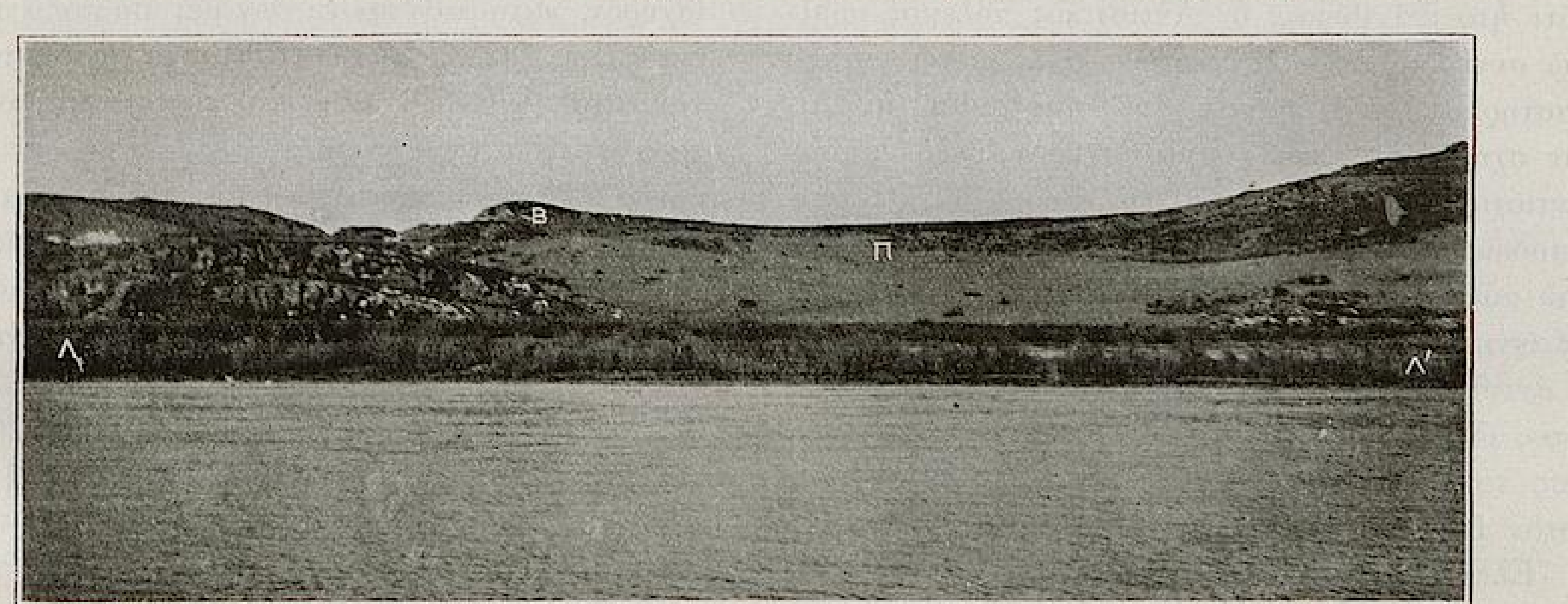
Ἐτυπώθη τῇ 20· 6· 1915.

θοδον αὐτῆς, ὅπως κρατῇ μετεώρους τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐμβάλλῃ αὐτοὺς εἰς νέας ἀπασχολήσεις, οὕτω δ' ἐξαντλῇ μὲν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων ἑαυτῶν δυνάμεων, μεταχειριζομένη ἀναλόγως τούτους ἢ ἐκείνους ὡς ὄργανα, ἐμποδίσῃ δὲ τὴν πρὸς τὸν Ἀντίοχον σύνταξιν αὐτῶν· διότι προέβλεπεν ἐπικείμενον τὸν Ἀντιοχικὸν πόλεμον[1].

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, οἷον ὡς ἄνω εἶχε κατ' οὐσίαν κανονισθῇ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων: ἡ Δημητριὰς καὶ αἱ ἄλλαι πέδαι παρεκρατήθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 197 π. Χρ. ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑπό τινα τύπον προσωρινότητος· διότι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Τίτου ι' λεγόμενον ὅτι «ὁ Τίτος ἐξέπεισε καὶ ταύτας τὰς πόλεις *ἀνεῖναι τῆς φρουρᾶς*, ὅπως ὁλόκληρος ἡ *χάρις* ὑπάρξῃ παρ' αὐτοῦ τοῖς Ἕλλησιν», εἶναι χρονικῶς ἀνακριβὲς καὶ διαψεύδεται ὑπό τε τοῦ Πολυβίου, λέγοντος (ΙΗ' 45 12) «τὸν δ' Ἀκροκόρινθον καὶ Δημητριάδα καὶ Χαλκίδα *παρακατέσχεν* (ἐνν. Τίτος)», καὶ ὑπὸ τοῦ Λιβίου (33 31 11) Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho *tamen* praesidium esset; Chalcidem ac Demetriadem *retineri*· μόλις δὲ τῷ 194 π. Χρ. ἐξετελέσθη ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκεῖθεν τῶν Ῥωμαϊκῶν φρουρῶν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος περαιτέρω λέγει[2].

Ἡ δὲ τότε ἀπόφασις αὕτη περὶ τῶν πεδῶν ἐξήγειρε τοὺς Αἰτωλοὺς ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων[3], ὅπερ οἱ τελευταῖοι προσεδόκων βεβαίως, εἰ μὴ αὐτόχρημα ἐπεζήτησαν· διότι ἦτο πλέον καιρός, ἀφ' οὗ μετεχειρίσθησαν αὐτοὺς ἐπὶ μακρὸν ὡς ὄργανα, ἵνα καταβάλωσι τὸν Φίλιππον, νὰ ἐξαδυνατίσωσι καὶ τούτους, ὄντας ἔτι ἀνυποτάκτους, χάριν τοῦ ἰσοζυγίου τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀδυναμίας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους διαπάλης τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν σωτηρίαν τῶν Ῥωμαίων· περιερχόμενοι δὲ τὰς πόλεις οἱ Αἰτωλοί, ἐβόων τότε κατ' αὐτῶν: «ἔφασκον γὰρ τὰς...παραδιδομένας Ῥωμαίοις...εἶναι...Ὠρεόν, Ἐρέτριαν, Χαλκίδα, Δημητριάδα, Κόρινθον· ἐκ δὲ τούτων εὐθεώρητον ὑπάρχειν πᾶσιν ὅτι μεταλαμβάνουσι τὰς Ἑλληνικὰς πέδας παρὰ Φιλίππου Ῥωμαῖοι, καὶ γίνεται μεθάρμοσις δεσποτῶν, οὐκ ἐλευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων·...ταῦτα μὲν οὖν ὑπ' Αἰτωλῶν ἐλέγετο κατακόρως»[4].

Οὕτως οἱ μὲν Αἰτωλοὶ ἀπέβαλον τότε τὴν ἐλπίδα τῆς κτήσεως ἢ προστασίας τῆς Δημητριάδος καὶ ὑπεκίνουν τὸν Ἀντίοχον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, μεταχειριζόμενοι λίαν παρακαίρως[5] τὸ τοσοῦτον προσφιλὲς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἄκουσμα τῆς ἐλευθερίας[6], ὅπερ τοσάκις μετεχειρίσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ἵνα ὑποδουλώσωσιν ἀκριβῶς δι' αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας[7]· καὶ τότε δ' ἐν τοῖς Ἰσθμίοις τοῦ 196 π. Χρ. ὁ ὑπέροχος «διπλωμάτης» Τίτος μετὰ μεγαλοπρεπείας ἀνεκοίνωσε πρὸ τῶν ἐκπλήκτων θεατῶν τὸ συγκλητικὸν δόγμα[8], καθ' ὃ «ἡ σύγκλητος ἡ Ῥωμαίων καὶ Τίτος

Εἰκὼν 107. Ἄποψις τοῦ μέσου τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς Δημητριάδος ἀπὸ τῆς θαλάσσης. **Λ-Λ'**=τὸ τέρμα τοῦ μεγάλου πολεμικοῦ λιμένος αὐτῆς· **Β**=ὁ δεύτερος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· **Π**=εὐρεῖα πύλη τῆς Δημητριάδος, ἡ ἄγουσα εἰς τὸν λιμένα τοῦτον.

---

¹) *Πολύβ.* ΙΗ' 45 10-11 «περὶ δὲ Χαλκίδος καὶ Κορίνθου καὶ Δημητριάδος ἐπιτροπὴν αὐτοῖς (ἐνν. τοῖς δέκα) δεδόσθαι διὰ τὸν Ἀντίοχον, ἵνα βλέποντες... βουλεύωνται περὶ τῶν προειρημένων πόλεων κατὰ τὰς αὑτῶν προαιρέσεις· ὁ γὰρ προειρημένος βασιλεὺς δῆλος ἦν ἐπέχων πάλαι τοῖς κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγμασι»=*Λιβ.* 33 13 καὶ 24.

²) Ἐν βίῳ Τίτ. ὡς ἄνω «Τίτος εἰς Χαλκίδα παρελθών, εἶτα πλεύσας ἐκεῖθεν *ἐπὶ Μαγνησίαν*, ἐξῆγε τὰς φρουρὰς καὶ τὰς πολιτείας ἀπεδίδου τοῖς δήμοις»· *Λιβ.* 34 51 3-4 Demetriadem inde proficiscitur; deductoque praesidio...pergit ire in Thessaliam. Τῷ 194 π. Χρ. εἶχεν ὑποσχεθῇ ὁ Τίτος ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Κορίνθου ὅτι Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta *Λιβ.* 34 49 5· εἶναι ἐμφανὲς ὅτι εἰς τοῦτο ἐξηναγκάσθη ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ὁ Τίτος.

³) *Πλούτ.* ἔ. ἀ. ι' «ἐπεὶ δὲ οἱ δέκα πρέσβεις, οὓς ἡ σύγκλητος ἔπεμψε τῷ Τίτῳ συνεβούλευσαν τοὺς μὲν ἄλλους Ἕλληνας ἐλευθεροῦν, Κόρινθον δὲ καὶ Χαλκίδα καὶ Δημητριάδα διατηρεῖν ἐμφρούρους ἕνεκα τῆς πρὸς Ἀντίοχον ἀσφαλείας, ἐνταῦθα δὴ ταῖς κατηγορίαις λαμπροὶ λαμπρῶς τὰς πόλεις ἀνερρήγνυσαν Αἰτωλοί, τὸν μὲν Τίτον κελεύοντες τὰς πέδας τῆς Ἑλλάδος λύειν κτλ.»· ἐπανέλαβον ἐπισήμως τὴν ἀξίωσιν ταύτην οἱ Αἰτωλοὶ ἐνώπιον τοῦ Τίτου ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Κορίνθου τοῦ ἔτους 195 π. Χρ.: *Λιβ.* 34 23 8 vano titulo libertatis ostentato Chalcidem et Demetriadem tenerent.

⁴) *Πολύβ.* ΙΗ' 45 3-6· ἐντεῦθεν ὁ *Λιβ.* 33 31 καὶ 34 49 6· ὁμολογεῖται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων δίκαιόν τι τοῖς Αἰτωλοῖς· διότι ἐν τῷ συγκλητικῷ δόγματι ὑπῆρχεν ἀοριστία περὶ τῶν τριῶν πεδῶν, ἐν ᾧ τῶν λοιπῶν πόλεων καθωρίζετο διαρρήδην ἡ ἀπελευθέρωσις· παρὰ *Ἰουστίνῳ* Λ' 4 17-18 ὑπάρχει τις ἀνάμειξις τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὰς βαρείας ἀποφάσεις τῶν Ῥωμαίων πρεσβευτῶν, τὰς ληφθείσας ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Τεμπῶν τοῦ ἔτους 185 π. Χρ., περὶ ἧς βλ. κάτω σελ. 101-102.

⁵) Διότι πρότερον, θέλοντες νὰ ἀποσπάσωσι τὰς πέδας ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, ἔλεγον τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ Πολυβίου, ἀναγραφὲν ἄνω, καὶ ὑπὸ τοῦ *Λιβ.* 34 23 9 μεταφραζόμενον numquam, donec Demetrias, Chalcisque et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore.

⁶) *Πολύβ.* Γ' 6 1-3 ὅτι τοῦ Ἀντιοχικοῦ πολέμου «αἰτίαν μὲν τὴν Αἰτωλῶν ὀργὴν θετέον· ἐκεῖνοι γὰρ δόξαντες ὑπὸ Ῥωμαίων ὠλιγωρῆσθαι κατὰ πολλά...Ἀντίοχον ἐπεσπάσαντο...*πρόφασιν* δ' ἡγητέον τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐλευθέρωσιν, ἣν ἐκεῖνοι περιπορευόμενοι μετ' Ἀντιόχου τὰς πόλεις ἀλόγως καὶ ψευδῶς κατήγγελλον»· τὸ *ἀλόγως* καὶ *ψευδῶς* εἶναι ὑπερβολαί, ἐνδεικτικαὶ εὐνοίας τινὸς τοῦ Πολυβίου πρὸς τοὺς Ῥωμαίους.

⁷) Παραπλήσιον τέχνασμα ἐφήρμοσαν ἐν ἔτει 1911φ οἱ Ἰταλοί, καταλαβόντες τὰς δώδεκα Ἑλληνικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι ἀπελευθεροῦσι μὲν αὐτὰς ἀπὸ τῶν Τούρκων, προσωρινῶς δὲ θὰ παρακρατήσωσιν, οὕτω δ' ἐνθουσιώδη καὶ ἀνύποπτον ἔγκρισιν λαβόντες παρὰ τῶν κατοίκων καὶ τῶν Πανελλήνων.

⁸) *Πολύβ.* ΙΗ' 46 5· *Λιβ.* 33 32 5· *Πλούτ.* β. Τίτ. ι'.

Κοΐνκτιος στρατηγὸς ὕπατος... ἀφιᾶσιν ἐλευθέρους...Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, *Μάγνητας*, Θετταλούς, Περραιβούς», καίτοι οἱ Μάγνητες τοὐλάχιστον δὲν ἐφάνησαν οὐδαμοῦ καθ' ἅπασαν τὴν τέως χρονικὴν περίοδον ζητοῦντες ἐλευθερίαν· *ἀλλ'* οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐδίστασαν καὶ τῷ 168 π. Χρ. νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν φενάκην ταύτην καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ· διότι καὶ τότε *ἠλευθέρωσαν* τοὺς Μακεδόνας, ἀφ' οὗ πρῶτον κατέλυσαν τὸ κράτος αὐτῶν ὁριστικῶς [1].

Ἡ δὲ Δημητριὰς ἔκτοτε ἔσχε μείζονας ἔτι περιπετείας· καὶ ἐν ἔτει μὲν 194 π. Χρ., ἐλθὼν ὁ Τίτος, ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς τὴν Ῥωμαϊκὴν φρουράν, κατ' ἀνάγκην μᾶλλον ἢ προαίρεσιν ἀγαθήν, ἵνα βεβαίως προσελκύσῃ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους φιλίαν τοὺς λίαν χρησίμους αὐτῷ Μάγνητας [2]· καὶ πάλιν τῷ 192 π. Χρ., ὁρισθεὶς προϊστάμενος πρεσβείας, περιερχομένης τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, διότι ἦτο ἐπὶ θύραις ὁ Ἀντιοχικὸς πόλεμος, ὡμίλησεν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Μαγνήτων· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, δραστηρίως ἐνεργήσαντες ἐν Δημητριάδι οἱ Αἰτωλοί, εἶχον σχηματίσει ἐκεῖ κόμμα ἰσχυρὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τοῦ Ἀντιόχου, διαδίδοντες ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀποδώσωσι τῷ Φιλίππῳ τὴν Δημητριάδα· ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κόμματος τούτου ἦτο αὐτὸς ὁ κοινὸς στρατηγός, ἢ Μαγνητάρχης ἐπισήμως λεγόμενος, ὁ Εὐρύλοχος, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀντιθέτου ὁ Ζήνων, εἷς τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ καὶ αὐτὸς ὤν.

Ὁ λόγος τοῦ Τίτου ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Μαγνήτων τὸ μὲν πρῶτον ὑπῆρξεν ἤπιος: ὑπέμνησεν αὐτοὺς ὅτι πάντες μὲν οἱ Ἕλληνες ὤφειλον τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν τοῖς Ῥωμαίοις, μάλιστα δὲ οἱ Μάγνητες, παρ' οἷς οὐχὶ ἁπλῶς Μακεδονικὴ φρουρὰ ὑπῆρχεν, ἀλλὰ πόλις ὅλη βασιλικὴ ἐνῳκοδομημένη, ἵνα ὁ κυρίαρχος ἀείποτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν παρίσταται [3]· διέλυσε τοὺς φόβους αὐτῶν περὶ σκοπουμένης ἀποδόσεως τῆς Δημητριάδος τῷ Φιλίππῳ, ὅστις πάντως θὰ ἦτο προτιμητέος νέου καὶ ἀγνώστου βασιλέως, τοῦ Ἀντιόχου· νῦν ὅμως πανταχοῦ ἀλλαχοῦ προσέχει τὸν νοῦν ὁ Φίλιππος ἢ πρὸς τοὺς Μάγνητας. Πρὸς ταῦτα ὁ Εὐρύλοχος εἶπεν ὅτι δὲν διαφεύγει τοὺς Μάγνητας ἡ σπουδαιότης τῆς φήμης περὶ ἀποδόσεως τῆς Δημητριάδος, ἣν παντὶ σθένει θὰ ἐμποδίσωσιν οἱ Μάγνητες· ἀλλὰ μήπως καὶ ἐν τῷ παρόντι ἡ Δημητριὰς εἶναι ἐλευθέρα; κατ' ὄνομα μόνον θεωρεῖται ἐλευθέρα, κατ' οὐσίαν δὲ ὑπείκει εἰς τὰ νεύματα τῶν Ῥωμαίων [4].

Τὸ τελευταῖον τοῦτο διήγειρε θύελλαν ἐν τῷ συνεδρίῳ, τῶν μὲν ἐπιδοκιμαζόντων, τῶν δὲ ἀποδοκιμαζόντων τὸν Εὐρύλοχον· τότε πλήρης ὀργῆς ὁ Τίτος, ἐκτείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπεκαλέσθη μάρτυρας τοὺς θεοὺς ἐναντίον τῶν ἀχαρίστων καὶ ἀπίστων Μαγνήτων· φοβηθεὶς δέ, ἢ προσποιούμενος ὅτι ἐφοβήθη τὴν ἀπειλὴν ταύτην ὁ Ζήνων, κλαίων παρεκάλει τὸν Τίτον καὶ τοὺς πρεσβευτὰς νὰ μὴ ἐπιρρίψωσιν ἀπάσῃ τῇ πολιτείᾳ τὴν ἄνοιαν ἑνὸς ἀνθρώπου, τοῦ Εὐρυλόχου δῆλα δή· ὅτι οἱ Μάγνητες ὀφείλουσι τοῖς Ῥωμαίοις οὐ μόνον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ παρ' ἀνθρώποις νομιζόμενα ἱερὰ καὶ προσφιλῆ [5]· ὁμοίως αὐτῷ παρεκάλουν καὶ οἱ λοιποὶ σύνεδροι· ἐπικρατήσαντος δὲ τοῦ κόμματος τῶν Ῥωμαίων οὕτως ἐν Δημητριάδι, ὁ Εὐρύλοχος ἐξέφυγεν ἐκ τοῦ συνεδρίου καὶ διὰ κρυφίων ὁδῶν ἔφθασεν εἰς τὴν πύλην· ἐκεῖθεν δὲ κατ' εὐθεῖαν κατέφυγεν εἰς Αἰτωλίαν [6].

Ὅτι ὅμως τὸ ὑπὲρ τῶν Αἰτωλῶν κόμμα ἐν Δημητριάδι δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀνίσχυρον, ὅσον θὰ ὑπελάμβανέ τις ἐκ τῶν προειρημένων, οὐδὲ τὸ ὑπὲρ τῶν Ῥωμαίων τοσοῦτον ἰσχυρόν, καταφαίνεται ἐκ τῶν μετ' οὐ πολὺ συμβάντων· διότι ἐντὸς τοῦ 192 π. Χρ. οἱ Αἰτωλοὶ ἀπεφάσισαν καὶ ἐξετέλεσαν τὴν κατάληψιν τῆς Δημητριάδος ὡς ἑξῆς: προπαρασκευασθέντων ἐνταῦθα τῶν πραγμάτων δι' ἐπιστολῶν ὑπὸ τοῦ Εὐρυλόχου [7], ἀπέστειλαν αὐτὸν ἐκεῖσε καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν ἵππαρχον αὐτῶν Διοκλέα· οὗτος τοὺς μὲν ἄλλους ἱππεῖς ἀπέκρυψε περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Δημητριάδος, ὀπίσω τῶν Ἀμφανῶν πιθανῶς, καὶ παρὰ τὴν μνημονευθεῖσαν κώμην μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Πυράσου [8], διατάξας νὰ ἕπωνται βάδην· αὐτὸς δ' ἔχων τρεῖς ἴλας, προηγήθη· ἀφίππευσαν πρὸ τῆς πεδινῆς πύλης (πρβ. *εἰκ.* 47), ἵνα φανῇ ὅτι εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν ὡς τιμητικὴ συνοδεία αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ὡς φρουρὰ καταλήψεως τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τῇ πύλῃ ἀφῆκε μίαν ἴλην πρὸς φύλαξιν, μετὰ δὲ τῶν λοιπῶν ἤγαγε διὰ μέσου τῆς πόλεως καὶ τῆς ἀγορᾶς, κρατῶν ἀπὸ τῆς χειρὸς τὸν Εὐρύλοχον, εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, πρὸς ὃν συνέρρεον πλεῖστοι συγχαίροντες· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ κατέλαβον οἱ ἱππεῖς τὰ καίρια σημεῖα τῆς πόλεως, ἐστάλησαν δὲ ἀποσπάσματα κατ' αὐτὴν πρὸς φόνον τῶν ἀντιθέτων· οὕτως ἡ πόλις περιῆλθεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Αἰτωλῶν [9], ἐξεπληρώθη δὲ παλαιὸν ὄνειρον αὐτῶν τοῦ νὰ καταλάβωσι τὴν ἰσχυροτάτην Δημητριάδα [10].

---

[1]) *Λίβ.* 45 18 omnium primum *liberos* (!) esse placebat Macedonas· ἀλλὰ δὲν παραλείπεται τὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία αὕτη εἶναι sub tutela populi Romani· ἐννοεῖται ὅτι τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους ἀφῄρεσαν πρώτους οἱ Ῥωμαῖοι παρὰ πᾶσαν τὴν δοθεῖσαν τοῖς Μακεδόσιν ἐλευθερίαν δῆθεν.

[2]) Βλ. ἄνω σελ. 97 σημ. 2. Τῷ 193 π. Χρ., γενομένης συνόδου πρέσβεων τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ Ἀντιόχου ἐν Ἐφέσῳ, ὁ Σουλπίκιος λέγει ὅτι a Philippo *liberavimus* Graeciam, et *repetant* posteri eius Corinthum Chalcidem Demetriadem et Thessalorum totam gentem? *Λίβ.* 35 16 12· τοῦτο ἐνδεικνύει τὰς ἀληθεῖς διαθέσεις τῶν Ῥωμαίων τοῦ νὰ θεωρῶσι κτήσεις ἰδίας τὰς δῆθεν ἀπελευθερωθείσας πόλεις καὶ χώρας.

[3]) *Λίβ.* 35 31 3-11· *ibi* (ἐνν. ἐν Δημητριάδι) enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus· βλ. ἄνω σελ. 87 σημ. 3.

[4]) *Λίβ.* 35 31 11-13 tum quoque *specie* liberam Demetriadem esse, *re vera* omnia ad nutum Romanorum fieri.

[5]) *Λίβ.* 35 31 13-16 Zeno....*semper* Romanorum haud dubie *partis* fuerat.

[6]) *Λίβ.* 35 32 1-2· ποῦ ἐγένετο ἡ συνέλευσις αὕτη, δὲν εἶναι γνωστόν· οἱ σύνεδροι τῶν Μαγνήτων εἶναι ἄγνωστον ἐπίσης, ἂν εἶχον ἴδιον οἰκοδόμημα ἐν Δημητριάδι, ἢ ἂν συνήδρευον ἐν τῷ θεάτρῳ, ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ· οἱ Δημητριεῖς ὅμως εἶχον ἰδίαν βουλὴν καὶ πιθανώτατα *βουλευτήριον* (πρβ. *εἰκ.* 109 τὸ Α), εἰς ὃ λίαν εὔλογον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συνήρχοντο καὶ οἱ σύνεδροι τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων· ὁ Εὐρύλοχος ex concilio *itineribus occultis* ad portam atque inde protinus in Aetoliam profugit· ἐπειδὴ ἐν τῷ λιμένι θὰ ἦσαν πλοῖα τῶν Ῥωμαίων, ὁ Εὐρύλοχος θὰ ἔφυγε διὰ στενωπῶν τῆς πόλεως πρὸς τὴν Φεραϊκὴν πύλην, ἢ μᾶλλον πρὸς τὴν κατὰ τὰς πηγάς (βλ. *εἰκ.* 44 καὶ 109), οὐχὶ δὲ διὰ τῆς πύλης τοῦ λιμένος, ἣν ἀποδίδει ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 107.

[7]) *Λίβ.* 35 34 7· οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι αὐτοῦ παρεσκεύασαν «ἱκετηρίαν» διὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων τοῦ Εὐρυλόχου ἐν Δημητριάδι, ἅτινα εἰσήγαγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κοινοῦ ἢ τὴν τῶν Δημητριέων, μαρτυρόμενοι, ὅπως μὴ ἀφήσωσιν ἐξόριστον, ἄνδρα ἀναίτιον καὶ ἀδίκαστον.

[8]) Βλ. ἄνω σελ. 71· ἐκεῖ ὑπεθέσαμεν μετ' ἀμφιβολιῶν, ὅτι εἶναι ἡ θέσις τῶν *Ἀφετῶν*· ἀλλὰ τὸ πόλισμα *Ἅλος* ἠδύνατο πιθανώτατα νὰ κεῖται ἐκεῖ, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἄνω σελ. 89 σημ. 9 εἰρημένων.

[9]) Ἡ διήγησις παρὰ *Λίβ.* 35 34 9-12.

[10]) *Λίβ.* 35 33 11 tantus *furor* illo tempore gentem Aetolorum, tantus magistratus eorum cepit· καὶ 35 34 4 Aetoli consilium cum rei, tum spei quoque non audacis modo sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem Chalcidem Lacedaemonem occupandi· τὸ κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐγχείρημα αὐτῶν

Καίτοι ὅμως ἀποκατεστάθη οὕτως ὁ Εὐρύλοχος, ὁ Τίτος δὲν ἐγκατέλιπε τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν φιλίαν τῶν Ῥωμαίων τοὺς Μάγνητας, διὰ τῆς πειθοῦς ἢ διὰ τῆς βίας· ἐκκινήσας δῆλα δὴ μετὰ στόλου ἐκ Κορίνθου, καὶ ἑνωθεὶς ἐν Χαλκίδι μετὰ τοῦ Εὐμένους, ἀπέστειλεν ἐκεῖθεν τὸν Βίλλιον εἰς Δημητριάδα, γράψας ταυτοχρόνως τῷ στρατηγῷ τοῦ κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν Εὐνόμῳ, ἵνα ὁπλίσῃ τὴν νεολαίαν αὐτῶν, ἐννοεῖται πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Δημητριάδος, ἥν οἱ Θεσσαλοὶ δὲν θὰ ἀπέστεργον νὰ ἐκτελέσωσι, σχόντες ποτὲ ὑπήκοον τὴν Μαγνησίαν· καὶ περὶ μὲν ἐπιθέσεώς τινος ὑπὸ τούτων κατὰ τῆς πόλεως δὲν εἶναί τι διαρρήδην γνωστόν· ὁ δὲ Βίλλιος, εἰρηνικῶς προσορμισθεὶς μετὰ πεντήρους πρὸ τοῦ στομίου τοῦ λιμένος τῆς Δημητριάδος (*εἰκ.* 103 τὸ σ· 108 τὸ Σ), ἠρώτησε τὸν προσδραμόντα ἐκ τῆς πύλης τοῦ λιμένος (*εἰκ.* 107· πρβ. ἄνω σελ. 88 καὶ σημ. 4) μετὰ τῶν συνέδρων καὶ ἄλλου πλήθους Μαγνήταρχον Εὐρύλοχον, ὡς πρὸς τίνας προτιμῶσιν οὗτοι νὰ θεωρήσωσιν αὐτὸν προσελθόντα, ὡς πρὸς ἐχθροὺς ἢ πρὸς φίλους· ὁ Εὐρύλοχος ἀπήντησεν ὡς πρὸς φίλους μέν, ἀλλὰ καλὸν νομίζει νὰ ἀπέλθῃ ὁ Βίλλιος ἐκεῖθεν καὶ νὰ ἀφήσῃ τοὺς Μάγνητας ἐν ὁμονοίᾳ, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὸ πρόσχημα συνομιλίας νὰ ὑποκινῇ αὐτούς· τότε ὁ Βίλλιος ἐξετράπη εἰς ἐπιτιμήσεις, ἀποκαλῶν ἀχαρίστους τοὺς Μάγνητας, καὶ εἰς ἀπειλὰς ἐπικρεμαμένου κατ' αὐτῶν ὀλέθρου, ἐν ᾧ τὸ πλῆθος ἐθορύβει, κατακρίνον τὴν σύγκλητον καὶ τὸν Τίτον[1]· οὕτως, ἀποτυχούσης τῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ μὲν Βίλλιος ἐπέστρεψεν εἰς Χαλκίδα, ὁ δὲ Τίτος, γράψας τῷ Εὐνόμῳ νὰ ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις ἐκ Δημητριάδος, μετέβη πάλιν εἰς Κόρινθον[2].

Ἡ κατάληψις τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν οὕτως ἐθεωρήθη σπουδαῖον γεγονὸς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑπερήφανοι δὲ διὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο οἱ Αἰτωλοί, διέδιδον αὐτὸ καὶ ἐνεψύχουν τοὺς Ἕλληνας[3]· ἐκ τούτου μάλιστα παρεκινήθη ὁ Ἀντίοχος νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν εἰς Ἑλλάδα ἐκστρατείαν καὶ νὰ ἄρξηται τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Ῥωμαίων[4]· ὄντως δὲ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ὡς *ἀρχὴ* τοῦ περιφήμου Ἀντιοχικοῦ πολέμου ὁ εἰς Δημητριάδα *κατάπλους* τοῦ Ἀντιόχου, παραβαλλόμενος μάλιστα πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρου διάβασιν εἰς τὴν Ἀσίαν[5]· εὐλόγως δὲ προυτίμησεν ὁ Ἀντίοχος τὴν Δημητριάδα, ὡς ἔχουσαν ἀσφαλεῖς καὶ μεγάλους λιμένας, τείχη ἰσχυρότατα, προμηθείας μεγάλας, δυναμένην δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἕνεκα νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὲς ὁρμητήριον ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι πρὸς εἰσβολὴν εἰς τὴν πεδινὴν Θεσσαλίαν, φρονοῦσαν τότε τὰ τῶν Ῥωμαίων, ὡς προείπομεν, καὶ τὴν Μακεδονίαν, σύμμαχον αὐτῶν ἐπίσης οὖσαν.

Εἰκὼν 108. Ἄποψις τοῦ μεγάλου πολεμικοῦ λιμένος τῆς Δημητριάδος ἀπὸ τῆς θαλάσσης. **Σ**=τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, ostium portus τοῦ Λιβίου (πρβ. *εἰκ.* 103)· **α-α'**=ὄγκοι φορητῆς ἄμμου ἑκατέρωθεν τοῦ στομίου· **Α**=τὸ τετειχισμένον φρυκτώριον, ἤτοι ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς μέγας πύργος· **ΠΑ**=ἡ τετάρτη, *παράκτιος*, ἀκρόπολις· **Κ**=καμπὴ τοῦ τείχους τοῦ Δημητρίου, ἀφίνουσα ἔξω τὴν ἀκρόπολιν ταύτην· **ΑΑ**=ἡ *ἄνω* ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος.

Θύσας δὲ ὁ βασιλεὺς τῇ Ἀθηνᾷ, ἐξεκίνησε μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ πρὸς τὴν Δημητριάδα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 191 π. Χρ.· ὄντος δὲ αὐτοῦ ἐν Σκιάθῳ, προϋπήντησαν αὐτῷ, μεταβάντες εἰς Πτελεόν, ὁ Μαγνητάρχης Εὐρύλοχος μετὰ τῶν κοινῶν ἀρχόντων καὶ τῶν συνέδρων· χαρεὶς δὲ ὁ Ἀντίοχος τούτου ἕνεκα, κατέπλευσε τὴν ἑπομένην εἰς τὴν Δημητριάδα καὶ κατηύλισε παρ' αὐτὴν τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἀποτελούμενον ἐκ δέκα χιλιάδων πεζῶν, πεντακοσίων ἱππέων καὶ ἓξ ἐλεφάντων[6], ἤτοι ἐκ συνολικῶν δυνάμεων, αἵτινες δὲν ἦσαν σημαντικῶς ἐπαρκεῖς πρὸς τοιοῦτον ἐγχείρημα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ δικαιολογήσῃ τοῦτο αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ὁμιλήσας ἐν Λαμίᾳ, καὶ νὰ στείλῃ τὸν Πολυξενίδαν μετ' οὐ πολύ, ἵνα κομίσῃ νέον στρατὸν ἐξ Ἀσίας[7]. Οὕτω λοιπὸν καταστήσας τὴν πόλιν ὁρμητήριον, ἐποιεῖτο ἐκεῖθεν τὰς διαδρομὰς πρὸς τὰ Φάλαρα καὶ τὴν Λαμίαν, ἐπιχειρῶν πρῶτον νὰ κυριεύσῃ τὴν Χαλκίδα· συγκαλέσας δὲ συνέδριον τῶν συμμάχων εἰς τὴν Δημητριάδα, ἐπιστρέφει ἐκεῖ καὶ αὐτός, καὶ ἀποστέλλει πρέσβεις πρὸς τοὺς Ἀχαιούς, προσελκύει εἰς τὴν ἑαυτοῦ φιλίαν τοὺς Ἀθαμᾶνας ὑπὸ τὸν Ἀμύνανδρον καὶ συσκέπτεται ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ, ἔνθα ὡμί-

---

ἀπέτυχε: *Λιβ.* 35 37 5 nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit.

[1]) Αἱ κατηγορίαι θὰ ἀνεφέροντο κυρίως εἰς τὴν ἐπανίδρυσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν Φθιωτῶν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, τοῦ ἀνταγωνιστοῦ τούτου τῆς Δημητριάδος· βλ. ἄνω σελ. 95 καὶ σημ. 7· 8· 9.

[2]) Ἡ διήγησις παρὰ *Λιβ.* 35 39· εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Εὔνομος, οὗ εὕρομεν ἀνάθημα ἐν Λαρίσῃ (βλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σελ. 376), εἶχε φθάσει πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος, ἀλλὰ πιθανῶς δὲν ἐπετέθη κάτ' αὐτῆς· διότι Quinctius nuntio ad praetorem (ἐνν. Thessalorum Eunomum) misso, ut **reduceret** *domum copias*, ipse navibus Corinthum rediit· ἡ *ἐπαναγωγὴ* τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων δηλοῖ ὅτι ὁ Εὔνομος, προελάσας ἐκ Λαρίσης, εἶχεν ἤδη φθάσει ἐγγὺς καὶ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος.

[3]) *Λιβ.* 35 42 4-5 omnibus in Graecia tumultu completis Demetriadem adferebat (ἐνν. Θόας ὁ Αἰτωλὸς) in potestate esse... *crexerat* multorum in Graecia *animos*.

[4]) *Λιβ.* 35 43 2 Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos *elatus* (ἐνν. ὁ Ἀντίοχος), κ. τ. λ..

[5]) *Πολύβ.* Γ' 6 4-5 καὶ 7 1-4.

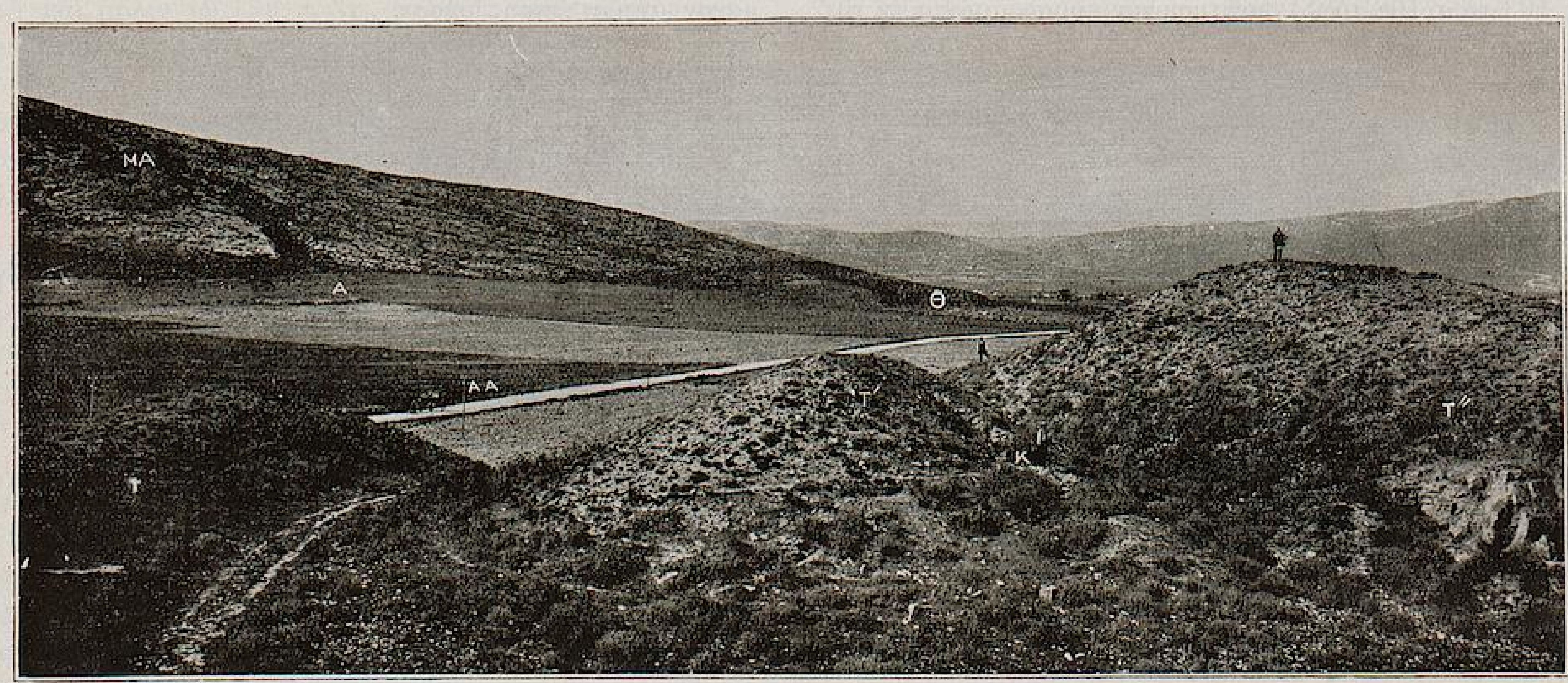
[6]) Ἡ διήγησις παρὰ *Λιβ.* 35 43 3-6· in portum urbis navibus est invectus· νοοῦνται πιθανῶς ὅ τε πολεμικὸς καὶ ὁ ἐμπορικὸς λιμήν (*εἰκ.* 4· 7· 78· 92· 95), ὧν ἡ ἐκ τῆς πόλεως θέα πλήρους νεῶν θὰ ἦτο βεβαίως μεγαλοπρεπής (*εἰκ.* 73· 91· 101· 105· 106).

[7]) *Λιβ.* 36 8 1.

λησε καὶ ὁ συνοδεύων αὐτὸν Ἀννίβας[1], συμβουλεύσας μὲν καὶ τότε τὰ ἄριστα, ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθείς.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἡ σύγκλητος ἐθεώρησεν ἐπισήμως κεκηρυγμένον τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Αἰτωλῶν, διότι κατέλαβον διὰ τῆς βίας πόλιν συμμάχου τοῖς Ῥωμαίοις, τὴν Δημητριάδα τοῦ Φιλίππου δῆλον ὅτι, καὶ ἐπήγαγον τὸν Ἀντίοχον πρὸς πόλεμον κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ[2]· ὁ δὲ πολύμητις Τίτος, διατρίβων ἐν Ἑλλάδι, ἐνεργεῖ δραστηρίως πρὸς πάντα κατὰ τὴν ἑαυτοῦ πολιτικὴν μέθοδον, συγκαλῶν τὰ προσφιλῆ αὐτῷ συνέδρια, μυκτηρίζων καὶ διαβάλλων τὸν Ἀντίοχον[3] καὶ τοὺς Αἰτωλούς, καὶ φροντίζων παντὶ σθένει, κυρίως ἵνα μὴ προσελκύσωσιν οὗτοι συμμάχους, ὅπερ ὁ πολύπειρος Ἀννίβας εἶχεν ἀκριβῶς συμβουλεύσει, διαγνοὺς ἄριστα τὰς περιστάσεις. Πληροφορίαι περὶ τῶν τότε γάμων καὶ πανηγύρεων τοῦ Ἀντιόχου ἐν Χαλκίδι ἐνέχουσιν ὀγκώδεις ὑπερβολάς, ἐν αἷς φαίνεται ὢν οὐχὶ ἀμέτοχος ὁ Τίτος· διότι ὁ πανουργότατος οὗτος ἀνήρ, γινώσκων ἄριστα τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων, σκωπτικῶν καὶ φιλοψόγων πρὸς τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς μεγάλους ἄνδρας, θὰ ἐκαλλιέργησεν ἄριστα τότε παρ᾿ αὐτοῖς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, πᾶσαν μικρὰν πρᾶξιν τοῦ Ἀντιόχου ἐξαίρων ἐν διαβολῇ καὶ καταλλήλως ἑλληνοκοπῶν παρ᾿ αὐτοῖς, ἵνα παντὶ σθένει ἐλαττώσῃ τὴν δύναμιν καὶ φήμην τοῦ φοβερωτάτου τοῖς Ῥωμαίοις βασιλέως τούτου.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατά τινας τῶν διαδρομῶν τούτων τοῦ Ἀντιόχου καὶ τοῦ στόλου αὐτοῦ ἐκ Δημητριάδος εἰς Χαλκίδα, συνελήφθη ὁ νεανίας Σκιπίων, υἱὸς τοῦ μεγάλου

Εἰκὼν 109. Οἱ τρεῖς μυθολογούμενοι τύμβοι ἐν Δημητριάδι, ἔσωθεν τοῦ τρίτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου. **Τ-Τ′-Τ″**=οἱ τύμβοι αὐτοί· **Κ**=σκαφικὴ διάπειρα Κουρουνιώτου· **ΑΑ**=ἡ ἐκ Βόλου εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτός· **Α**=θέσις μεγάλου ἐν τῇ πόλει οἰκοδομήματος (ἀνακτόρου ἢ βουλευτηρίου;)· **ΜΑ**=ἡ *μέση* ἀκρόπολις τῆς Δημητριάδος· **Θ**=τὸ θέατρον αὐτῆς (βλ. *εἰκ.* 111).

Ὄντως δὲ ἄλλοι τε καὶ οἱ πεδινοὶ Θεσσαλοὶ μένουσι πιστοὶ τοῖς Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καταβάλλονται οἱ πλεῖστοι ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ, πλὴν τῆς Λαρίσης, ἥτις, καὶ στενώτατα πολιορκουμένη, ἀνθίσταται· ἀποτυχὼν ὅμως εἰς τὴν ἐκπόρθησιν αὐτῆς ὁ Ἀντίοχος[4], καὶ ἐπερχομένων ἤδη ἀπὸ Βορρᾶ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἀποχωρεῖ εἰς τὴν Δημητριάδα, προφασισθεὶς τὸν χειμῶνα, καὶ ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς τὴν Χαλκίδα, ἔνθα λέγεται ὅτι ἐτέλει γάμους καὶ ἑορτὰς καὶ ὅτι ἐρρίφθη εἰς ἡδονάς[5].

Δὲν ὑπάρχει ὅμως παρ᾿ ἐμοὶ ἀμφιβολία ὅτι αἱ δαψιλεῖς Σκιπίωνος· περὶ τῆς συλλήψεως αὐτοῦ ὁ μὲν Πολύβιος[6] λέγει ἁπλῶς «συνέβαινε γὰρ *ἐν ἀρχαῖς τοῦ πολέμου* τὸν υἱὸν τὸν τοῦ Σκιπίωνος γεγονέναι τοῖς περὶ Ἀντίοχον ὑποχείριον», ὁ δὲ Ἀππιανὸς[7] ὅτι «ᾐρήκει γὰρ αὐτὸν ἐν τῇ Ἑλλάδι ὁ Ἀντίοχος, *ἐς Δημητριάδα ἐκ Χαλκίδος* διαπλέοντα»· ὁ Διόδωρος[8] λέγει ἀορίστως, καθ᾿ ἃ ὁ Πολύβιος, «Ἀντίοχος ...τὸν υἱὸν...ἦν εἰληφώς, ὅταν περὶ Εὔβοιαν διέτριβεν»· ὁ Λίβιος[9] τέλος, ἀναφέρων πολλὰς περὶ τοῦ συμβάντος τούτου ἐκδοχάς, ἀμφιβάλλει περὶ πασῶν *ubi* et *quando* et *quo casu* captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat.

Ἀρχομένου δὲ τοῦ ἔαρος τοῦ 191 π. Χρ., ὁ ὕπατος Ἀκίλιος, ἀνακαταλαβὼν τὰς πεδινὰς Θεσσαλικὰς πόλεις, καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς στρατιώτας τοῦ Ἀντιόχου, ἄλλους μὲν ἀποστείλας ἀόπλους εἰς τὴν Δημητριάδα, ἄλλους δὲ παραδοὺς ἐθελοντὰς τῷ Φιλίππῳ[10], σπεύδει πρὸς τὴν Ναύπακτον· τότε ὁ Φίλιππος ἐζήτησε παρ᾿ αὐτοῦ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ καταλάβῃ τὰς ἀποστάσας ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Ῥωμαίων πόλεις· λαβὼν δὲ αὐτήν, ἔστρεψε τὸν στρατὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν Δημητριάδα, ἔνθα ἐπεκράτει μεγίστη ταραχή· διότι ὁ μὲν Ἀντίοχος εἶχεν ἐγκαταλίπει τὴν πόλιν, ἐπὶ δὲ τῶν Αἰτωλῶν οὐδεμίαν ἔθετον ἐλπίδα οἱ πολῖται, ἀλλ᾿ ἡμέραν καὶ νύκτα

1) *Λίβ.* 35 44 6· σημείωσαι ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Ἀντιόχου τὸ ὅτι nec *impensae* nec labori nec periculo parsurum, διότι μάλιστα ἐπὶ τῶν χρημάτων αὐτοῦ ὑπελόγιζον οἱ Αἰτωλοί· ἡ λοιπὴ διήγησις ἐν 35 46 καὶ 47 καὶ 51 καὶ ἐν 36 6 6-9 (ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος συνέβησαν ταῦτα)· ὁ λόγος τοῦ Ἀννίβου ἐν 36 7· πρβ. καὶ 36 8 1· θὰ ἐγένετο δὲ ἡ συνεδρία ἐν τῷ θεάτρῳ (*εἰκ.* 105· 109· 111) ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ (*εἰκ.* 3 τὸ Σ-Σ′-Ν).

2) *Λίβ.* 36 3 11-12 cum Demetriadem, *sociorum* (δῆλον ὅτι τοῦ Φιλίππου· διότι οἱ Μάγνητες οὐδέποτε ἐλογίσθησαν ἐπισήμως σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων) urbem (ἐνν. τὴν Δημητριάδα), per vim occupassent...regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.

3) *Λίβ.* 35 49 9 et utinam subicere vestris oculis, Achaei, possem *concursationem* regis magni ab Demetriade κτλ..

4) Εὗρον ψήφισμα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην τῆς Λαρίσης, ὃ βλ. ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σελ. 345 κἑ..

5) *Πολύβ.* Κ΄ 8 1-5· *Λίβ.* 36 10 12 καὶ 11 1-3· ἡ κόρη τοῦ Κλεοπτολέμου ἐπωνομάσθη, σκωπτικῶς βεβαίως, *Εὔβοια*· πρβ. *Ἀθήν.* Ι΄ 439 f (ἐκ τοῦ Πολυβίου).

6) Ἐν ΚΑ΄ 15 3.

7) *Συριακῇ* κθ΄.

8) Ἐν ΚΘ΄ 10.

9) Ἐν 37 34 4-7.

10) *Λίβ.* 36 14 11 mille volentis Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem remittit.

ἀνέμενον ἀπέλπιδες ἢ τὸν Φίλιππον ἢ τοὺς ἐξωργισμένους Ῥωμαίους· ἐθορυβοῦντο δὲ μεγάλως οἱ Ἀντιοχικοί, διότι ὀλίγη μὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ἔνοπλος φρουρά, πλεῖστοι δὲ φυγάδες καὶ ἄοπλοι, μηδεμίαν ἐνεργὸν δύναμιν μηδ' εὐψυχίαν ἔχοντες, ἵνα ἀντιτάξωσιν ἰσχυράν τινα ἀντίστασιν[1].

Οὕτως ἄρα, λαβόντες συγγνώμην παρὰ τοῦ Φιλίππου οἱ Δημητριεῖς, ἀνέῳξαν αὐτῷ τὰς πύλας· οἱ ὄντες τοῦ κόμματος τῶν Αἰτωλῶν ἐκ τῶν κοινῶν ἀρχόντων τῶν Μαγνήτων, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς πόλεως, ὁ πολὺς Μαγνητάρχης Εὐρύλοχος ηὐτοκτόνησεν· οἱ ὑπόσπονδοι γενόμενοι στρατιῶται τοῦ Ἀντιόχου μετέβησαν τῇ συνοδείᾳ Μακεδόνων ἀνενόχλητοι εἰς Λυσιμάχειαν[2]· ὁ ναύαρχος αὐτοῦ Ἰσίδωρος, μαθὼν τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἧτταν τοῦ βασιλέως, καὶ νομίσας ὅτι πρὸς τὴν Δημητριάδα, τὸ κέντρον τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ, θὰ κατέφευγε, διέπλευσεν ἐκεῖσε ἀπὸ τοῦ Κηναίου[3]· ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος, ἐγκαταλιπὼν τελέως τὸν μέγαν ἀγῶνα, εἶχεν ἤδη διαπλεύσει εἰς Τῆνον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἔφεσον· οὕτω καὶ ὁ Ἰσίδωρος ἀπεχώρησε μετὰ τῶν ὀλίγων πλοίων αὐτοῦ ἐκ Δημητριάδος.

Ἐπανῆλθε λοιπὸν ὑπὸ τὸν νόμιμον κτήτορα αὐτῆς ἡ πόλις τοῦ Δημητρίου, καὶ διέμεινεν ἔκτοτε διαρκῶς ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ Φιλίππου, ὅστις, ἐπωφελούμενος τῆς δοθείσης ἀδείας ὑπὸ τοῦ ὑπάτου, κατέλαβε καὶ ἄλλας πόλεις καὶ χώρας τῆς Θεσσαλίας, Περραιβίας καὶ τῶν ἐγγὺς αὐτῶν[4], καίτοι ὁ διορατικώτατος Τίτος εἶχε συμβουλεύσει τῷ Ἀκιλίῳ νὰ ἐπιβλέπῃ τὸν Φίλιππον[5], ἵνα μὴ ὑπερμέτρως αὐξάνηται, ὑποπτεύων ἀποστασίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων. Ὄντως δὲ ὁ βασιλεὺς δὲν ἔμεινεν ἀργός, ἀλλά, καταστήσας ὁρμητήριον καὶ πάλιν τὴν Δημητριάδα, πόλιν ἰσχυρὰν καὶ πρὸς πᾶσαν δρᾶσιν προσφυᾶ, ἐπλήρου καὶ αὐτὴν καὶ τὰ ἄλλα στρατηγικὰ σημεῖα τῆς χώρας ὅπλων καὶ ἐφοδίων καὶ τροφῶν· τῶν τελευταίων μάλιστα, αἵτινες ὑπελογίζοντο εἰς ὀκτακοσίας μυριάδας μεδίμνους σίτου, μέγα μέρος θὰ ὑπῆρχεν ἐν Δημητριάδι· ἐξήσκει δὲ καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ ὁ Φίλιππος καὶ τὰς ἀνὰ τὰς πόλεις φρουρὰς ἐπώπτευε καταλλήλως, μελετῶν κατὰ τῶν Ῥωμαίων νέον πόλεμον[6].

Ἡ δὲ Δημητριὰς ἔμενεν οὕτως ἥσυχος ἀπὸ τοῦ 191 μέχρι τοῦ 185 π. Χρ., ὁπότε οἱ ὑποβλέποντες τὸν βασιλέα Φίλιππον Θεσσαλοὶ καὶ Περραιβοὶ προυκάλεσαν τὴν σύνοδον τῶν Τεμπῶν καὶ κατηγόρησαν αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν Ῥωμαίων πρεσβευτῶν, ὅτι κατακρατεῖ πόλεις αὐτῶν· ὑπῆρχον δὲ κατ' αὐτοῦ ὑποψίαι, ὡς παρασκευάζοντος πόλεμον κατὰ τῶν Ῥωμαίων, ἄλλαι τε καὶ τὸ ὅτι τὴν ὀχυρὰν καὶ εὐάρμοστον πρὸς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις Δημητριάδα μεθ' ἁπάσης τῆς Μαγνησίας ὑπήγαγεν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ· τούτων ἕνεκα οἱ πρέσβεις περιώρισαν τὸν Φίλιππον εἰς τὰ παλαιὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπέταξαν αὐτῷ νὰ ἀποσύρῃ τὰς φρουρὰς ἐκ τῶν πόλεων[7].

Ἐπειδὴ δ' ἐν ταῖς πρεσβείαις ταύταις, ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Τεμπῶν καὶ ἐν τῇ ἐκδοθείσῃ ἀποφάσει οὐδεμία ἐπίσημος ἀπαίτησις ὑπάρχει περὶ Δημητριάδος, συμπεραίνομεν ὅτι αὕτη ἐλογίσθη τῶν πόλεων τοῦ παλαιοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου· κατείχετο ἄρα καὶ μετὰ τὸ 185 π. Χρ. ὑπὸ Μακεδονικῆς φρουρᾶς· ἀλλ' ὁ Φίλιππος, ἐξαγριωθεὶς δικαίως

Εἰκὼν 110. Οἱ ἐν Δημητριάδι ἐκ λατύπης τρεῖς τύμβοι, ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς ὁρώμενοι. **Τ-Τ'-Τ''**=οἱ τύμβοι αὐτοί· **Λ-Λ'**=αἱ ἀρχαῖαι λιθοτομίαι, ἐξ ὧν τῶν ἀπορριμμάτων ἐσχηματίσθησαν οἱ τύμβοι· **ΑΑ**=ἡ εἰς Ἁλμυρὸν ἁμαξιτός.

[1]) *Λίβ.* 36 33 4 nec virium nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant.

[2]) *Λίβ.* 36 33 5-7.

[3]) *Λίβ.* 36 20 6 Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret *fuga* regem, traiecit· ἡ Δημητριὰς ἄρα κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὀλίγον μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἧτταν τοῦ Ἀντιόχου.

[4]) *Λίβ.* 36 33 7 inde Dolopiam et Aperantiam et Perrhaebiae quasdam civitates recipit.

[5]) *Λίβ.* 36 34 9 interest...*non* supra modum Philippum *crescere*.

[6]) *Λίβ.* 39 23 12-13 Demetriadem quoque, urben *validam et ad omnia opportunam*, et Magnetum gentem suae dicionis fecit. *Πλούτ.* β. Αἰμιλ. *η'* «καὶ τὰ μεσόγεια χωρία καὶ πόλεις ὅπλων καὶ χρημάτων καὶ σωμάτων ἀκμαζόντων ἐμπεπληκὼς ἐσωμάσκει τὸν πόλεμον...ὀκτακόσιαι δὲ (ἐνν. μυριάδες) σίτου μεδίμνων ἦσαν ἐγκατῳκοδομημέναι τοῖς τείχεσι»· πρβ. *Λίβ.* 39 24 1-4· βλ. κάτω σελ. 102 σημ. 7.

[7]) *Λίβ.* 39 26 14 pronuntiarunt legati placere deduci praesidia Macedonum *ex iis urbibus* (=39 25-26), et *antiquis Macedoniae terminis* regnum finiri· *Πολύβ.* ΚΒ' 1 2-3 «Φιλίππου διαφορὰ πρὸς Θετταλοὺς καὶ Περραιβοὺς περὶ τῶν πόλεων, ὧν κατεῖχε Φίλιππος ἐκ τῶν Ἀντιοχικῶν καιρῶν τῆς Θετταλίας καὶ Περραιβίας· ἡ γενομένη δικαιολογία περὶ τούτου ἐπὶ Κοΐντου Καικιλίου περὶ τὰ Τέμπη»· ἤδη τῷ 188 π. Χρ. πρέσβεις τῶν Θεσσαλῶν καὶ Περραιβῶν ὡμίλησαν περὶ τούτων ἐν Ῥώμῃ· *Πολύβ.* ΚΒ' 6 3. Πρὸς βεβαίωσιν τῶν ἐπὶ Καικιλίου ἀποφάσεων «ἔδοξε τῇ συγκλήτῳ πέμπειν *πάλιν* ἄλλους πρεσβευτὰς πρὸς τὸν Φίλιππον, τοὺς ἐπισκεψομένους πρῶτον μὲν εἰ παρακεχώρηκε τῶν ἐν Θετταλίᾳ καὶ Περραιβίᾳ πόλεων κατὰ τὴν τῶν περὶ τὸν Καικίλιον ἀπόκρισιν κτλ.» *Πολύβ.* ΚΒ' 11 3.

ἐκ τῆς ἄνω ἐπιβολῆς, εἶχεν ἀποφασίσει ἔκτοτε ὁριστικῶς τὸν πόλεμον, καὶ θὰ ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν Δημητριάδα· ἵνα δὲ ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Θεσσαλῶν, ἀπέσυρεν εἰς Ἠμαθίαν τῷ 182 π. Χρ. ἐκ τῶν παραλίων τόπων τὰ πλήθη τῶν πολιτῶν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν[1], ἵνα περιορισθῇ εἰς πόλεμον κατὰ ξηρὰν μόνον· ὅτι δ᾽ ἐφρόντιζε σπουδαίως περὶ τῆς Δημητριάδος, ἀποδεικνύει ἡ ἐκεῖ διαμονὴ αὐτοῦ ἐν ἔτει 181 π. Χρ.[2]· καὶ ὀλίγας δὲ ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ διεχείμασεν ὁ Φίλιππος ἐν Δημητριάδι τῷ 179 π. Χρ.· διότι ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Ἀμφίπολιν ἀπέθανεν[3], ἀφεὶς ὡς κληρονομίαν τῷ υἱῷ καὶ διαδόχῳ αὐτοῦ τὸν κατὰ τῶν Ῥωμαίων πόλεμον[4].

Κατεῖχε δὲ καὶ ὁ Περσεὺς ἀναμφιβόλως τὴν Δημητριάδα ἀπὸ τοῦ 179 π. Χρ., ὁπότε ἀνενέωσε τὴν πατρικὴν φιλίαν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους[5]· ἀλλὰ δὲν ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν, ἀπησχολημένος ὢν πρὸς τοὺς Δαρδάνους καὶ Βιστάρνας· πιθανῶς τῷ 174 π. Χρ. διῆλθεν ἐκ Δημητριάδος, ἐπιστρέφων εἰς Μακεδονίαν ἐκ Δελφῶν[6]· ὅτι δ᾽ ἐξηκολούθει συντονώτερον τοῦ πατρὸς τὰς παρασκευὰς πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ῥωμαίων πόλεμον, ἀποδεικνύει τὸ μέγα ὑπόμνημα τοῦ Εὐμένους, ἀποτελοῦν ἴδιον σύγγραμμα, τὸ ἀναπτυχθὲν ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς συγκλήτου τῷ 172 π. Χρ., καὶ οἱ Θεσσαλοὶ πρέσβεις[7]· δὲν λέγεταί τι ὅμως ὑπ᾽ οὐδετέρων περὶ τῆς Δημητριάδος διαρρήδην, τὸ μὲν διότι ἡ πόλις ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς βασιλικὴ Μακεδονική, τὸ δὲ διότι τὰ ἐν αὐτῇ εἶχεν ἤδη κανονίσει ἄριστα ὁ Φίλιππος, μόνον δὲ συμπληρώσεις τῶν παρασκευῶν διενήργησεν ὁ Περσεύς, ἃς δέον νὰ ὑπονοήσωμεν ἐκ τοῦ λεγομένου ἐν τῷ δόγματι τῆς συγκλήτου αἰτιολογικοῦ, δι᾽ οὗ ἐκηρύσσετο ὁ πρὸς Περσέα πόλεμος τῷ 171 π. Χρ., διότι «εἶχε παρασκευάσει ὅπλα, στρατιώτας, *στόλον*»[8].

Ἀρξαμένου δῆλα δὴ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τοῦ Περσικοῦ πολέμου, ὁ ὑπὸ τῆς συγκλήτου ὡς ἄνω μνημονευόμενος στόλος τοῦ Περσέως ἔσχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κύριον ὁρμητήριον καὶ κατὰ μέγα μέρος τὴν Δημητριάδα· διὸ ὁ ὕπατος Κράσσος, ἐντὸς τοῦ 171 π. Χρ., μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκπορθήσεως τῶν Γόννων παρὰ τὰ Τέμπη, ἐπῆλθεν εἰς τὴν Δυσμικὴν ἀκτὴν τοῦ Παγασιτικοῦ, καὶ τὰ μικρὰ μὲν ναυτικὰ ὁρμητήρια Πτελεὸν καὶ Ἀντρῶνα, ἅτινα τῷ 174 π. Χρ. ἐπισκεφθείς, θὰ εἶχεν ἐνισχύσει βεβαίως ὁ Περσεύς, τὸν μὲν ἐγκαταλειφθέντα κατέστρεψε, τὸν δὲ κατέλαβε παραδοθέντα· καὶ τὴν Κρεμαστὴν Λάρισαν κατέλαβεν ἐπίσης, ἐκβαλὼν τὴν Μακεδονικὴν φρουράν· κατόπιν δ᾽ ἐταλαντεύετο, καθ᾽ ἃ λέγει ὁ Λίβιος[9], ἂν ἔπρεπε νὰ προσβάλῃ τὴν Δημητριάδα· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἦτο τόσον ἐπιβεβλημένον καὶ φυσικὸν στρατιωτικῶς, τὸ νὰ προσβληθῇ δῆλα δὴ ὑπὸ τοῦ Κράσσου ἓν τῶν ἀρίστων κέντρων τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὥστε μόνον σημαντικῆς ἀποτυχίας τοῦ Ῥωμαίου ὑπάτου παρασιώπησις ὑπὸ τοῦ Λιβίου εἶναι αἰτία τῆς μὴ ἀναφορᾶς τῶν κατὰ τῆς Δημητριάδος γενομένων πράγματι ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Κράσσου, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς μηδὲ τοὺς μικροτάτους Γόννους νὰ ἐκπορθήσῃ, ἦτο λίαν εὔλογον νὰ ἀποτύχῃ πρὸ τῆς μεγίστης καὶ ὀχυροτάτης Δημητριάδος.

Τούτων ἕνεκα τῶν ἀποτυχιῶν βλέπομεν τῷ 169 π. Χρ. ἰσχυρότατον στόλον τῶν Ῥωμαίων[10], τοῦ Εὐμένους καὶ τοῦ Προυσίου, δρῶντα κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μάρκιον, ἀδελφὸν τοῦ ὑπάτου Μαρκίου, ἐνεργοῦντα τοῦτον ἐν συνδυασμῷ κατὰ ξηρὰν πρὸς τὸ Δῖον κατὰ τοῦ Περσέως, καὶ ἔχοντα μεθ᾽ ἑαυτοῦ ἐφ᾽ ἱκανὸν διάστημα τὸν Πολύβιον, ἐπὶ κεφαλῆς ὄντα πρεσβείας τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν[11]· ὡς ὢν ἄρα αὐτόπτης ὁ ἱστορικός, θὰ ἀνέγραφε λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον, τοῦ ἔτους τούτου μάλιστα, βεβαίως δ᾽ ἐξ αὐτοῦ θὰ ἤντλησε κατὰ τὸ σύνηθες ὁ Λίβιος τὰ κατὰ τὴν γενομένην τότε σπουδαιοτάτην πολιορκίαν τῆς Δημητριάδος, ἣν ἐξετέλεσεν ὁ στρατηγὸς Μάρκιος καὶ ὁ Εὐμένης, ἀποτυχούσης τῆς πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Κασσανδρείας καὶ Τορώνης ἐπιχειρήσεως αὐτῶν[12].

Οὗτοι δῆλον ὅτι, κυριαρχοῦντες τελείως τῆς θαλάσσης, συγκλείσαντες ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λιμέσι (*εἰκ.* 48· 73· 75· 78· 93· 96· 102· 103· 104· 107· 108) τὸν μικρὸν βεβαίως στόλον τοῦ Περσέως, ἀφ᾽ οὗ εἶδον πλήρη στρατιωτῶν τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος, παρέπλευσαν εἰς Ἰωλκόν, ἤτοι κατέλαβον τὴν ἀκτήν, καθ᾽ ἣν σήμερον ἐκτείνεται ὁ Βόλος (*εἰκ.* 3· 7· 91· 92· 95· 97· 101), σκοποῦντες, ἀφ᾽ οὗ πρῶτον δῃώσωσι τοὺς πέριξ ἀγρούς, νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Δημητριάδος[13]· ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἶχεν ἀποστείλει καὶ ὁ ὕπατος ἐκ Θεσσαλίας τὸν Ποπίλλιον μετὰ πέντε χιλιάδων πεζῶν, ἵνα καταλάβῃ τὴν Μελίβοιαν, προσφυῶς ἐπικειμένην πρὸς τὴν Δημητριάδα, καὶ ταύτην πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐκπορθήσεως αὐτῆς τῆς Δημητριάδος[14]. Ταῦτα μαθὼν ὁ Περ-

---

1) *Λίβ.* 40 3 3.

2) *Λίβ.* 40 24 3.

3) *Λίβ.* 40 54 1-2 καὶ 56 8.

4) *Λίβ.* 39 29 3 a patre bellum relictum filio videri possit καὶ 42 11 Persea *hereditarium* a patre relictum *bellum*.

5) *Λίβ.* 40 58 9.

6) Πρβ. *Λίβ.* 41 19 καὶ 22 καὶ 42 39 ὅτι διῆλθεν ἐκ Πτελεοῦ καὶ Ἀντρῶνος, ἐγγύτατα δῆλον ὅτι τῆς Δημητριάδος.

7) *Λίβ.* 42 4 ὅτι ἤδη τῷ 173 π. Χρ. πρέσβεις τῶν Θεσσαλῶν ἀνεκοίνουν ἐν Ῥώμῃ τὰς παρασκευὰς τοῦ Περσέως· 42 6 καὶ 11-13 τὸ ὑπόμνημα τοῦ Εὐμένους· αἱ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἄνω σελ. 101 σημ. 6 ἀποδιδόμεναι τῷ Φιλίππῳ παρασκευαί, φέρονται ὑπὸ τοῦ Εὐμένους ὡς ὑπὸ τοῦ Περσέως μάλιστα γενόμεναι.

8) Παρὰ *Λιβ.* 42 13 ὅτι ὁ Περσεὺς in decem annos frumentum praeparare... arma... in armamentaria congessisse· διὰ τούτων νοεῖται μάλιστα ἡ Δημητριάς· ἐπιβεβαιοῖ δὲ καὶ ὁ Περσεὺς τὰς παρασκευὰς ταύτας παρὰ *Λιβ.* 42 52· τῷ 172 π. Χρ. bello etsi non indicto tamen iam decreto *Λίβ.* 42 19· τὸ συγκλητικὸν δόγμα τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου ἐν 42 30· ἀντίπαλοι τοῦ Περσέως οἱ Θεσσαλοί: *Λίβ.* 42 38· κατάληψις τῆς Λαρίσης ὑπὸ τοῦ Ἀτιλίου 42 47.

9) *Λίβ.* 42 67 *dubitari* inde, utrum Demetrias adgredienda foret an in Boeotia aspiciendae res. Ὑπεστηρίζετο καὶ μακρόθεν ἡ Δημητριὰς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Περσέως Τιμοθέου, (οὗ υἱὸς φαίνεται ὢν ὁ ἐν τῇ ὑπ᾽ ἀριθ. 6 στήλῃ·—βλ. τῶν ἐμῶν *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 114 κέ.—ἀναγραφόμενος *Διόδοτος Τιμοθέου Μακεδών*), ἔχοντος κέντρον τὴν πόλιν Φίλαν κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Τεμπῶν, iussum Magnetas ex propinquo temptare *Λίβ.* αὐτ.. Παρέμενον ἄρα οἱ Μάγνητες, φρονοῦντες τὰ τοῦ Περσέως καὶ τῶν Μακεδόνων.

10) Ἤδη τῷ 172 π. Χρ. οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον παρασκευάσει μέγαν στόλον κατὰ τοῦ Περσέως· *Λίβ.* 42 27, πρβ. 42 45· περὶ τῶν κατ᾽ αὐτοῦ παρασκευῶν αὐτῶν τῷ 169 π. Χρ. βλ. *Λίβ.* 44 1-2 καὶ 12, ὅτι τοσοῦτον ἰσχυροὶ ἦσαν τότε κατὰ θάλασσαν οἱ Ῥωμαῖοι, ὥστε ἀπέπεμψαν πλοῖα τῶν Ἑλλήνων, ἐλθόντα πρὸς ἐπικουρίαν αὐτῶν.

11) *Πολύβ.* ΚΗ΄ 13 1-5.

12) *Λίβ.* 44 10 καὶ 11 καὶ 12.

13) *Λίβ.* 44 12 Demetriadem petunt (ἐνν. praetor et rex). ibi cum appropinquantes *repleta moenia armatis* vidissent, praetervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro vastato Demetriadem quoque adgressuri· δῄωσιν νοεῖ τὴν καταστροφὴν τῶν περὶ τὴν Δημητριάδα σπαρτῶν, ἐν οἷς ὑπερέχει ἡ κριθή (πρβ. *Ἡσύχ.* Δημητριὰς κριθή), τῶν κηπαίων, ἀμπέλων καὶ ὀπωροφόρων δένδρων, ἀφθόνως καὶ νῦν καλλιεργουμένων ἐνταῦθα καὶ δαψιλῶς εὐδοκιμούντων.

14) *Λίβ.* 44 13 consul... Popillium cum quinque milibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. sita est... opportune *imminens super Demetriadem*.

σεύς, ἀπέστειλε τὸν Εὐφράνορα μετὰ δισχιλίων ἐκλεκτῶν πεζῶν, διατάξας αὐτόν, ἵνα, ἂν ἤθελεν ἐκτοπίσει ἀπὸ τῆς Μελιβοίας τοὺς Ῥωμαίους, προλάβῃ καὶ εἰσέλθῃ διὰ συγκεκαλυμμένης ὁδοῦ εἰς τὴν Δημητριάδα, πρὶν μεταστρατοπεδεύσωσιν οἱ Ῥωμαῖοι ἐκ τῆς Ἰωλκοῦ παρὰ τὴν πρώτην πόλιν αὐτήν [1].

Διαλύσας ὄντως τὴν πολιορκίαν τῆς Μελιβοίας ὁ Εὐφράνωρ, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, βεβαίως διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ νῦν Λιμηνίου (βλ. *παρένθ. πίν.* Α΄ Ζ΄ Η΄) δυσβάτων ἀτραπῶν κατὰ τὴν θέσιν «Παλάτια» καὶ τὴν Φεραϊκὴν πύλην (*εἰκ.* 39 ἄνω δεξιά· 44· 45· 89, μάλιστα δὲ 94 καὶ 101), ἤτοι δι' ὁδῶν ὄντως συγκεκαλυμμένων· οὕτως ἀνεθάρρησαν οἱ πολιορκούμενοι, καὶ οὐ μόνον τὰ τείχη ἠδύναντο εὐπετῶς νὰ φυλάττωσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς λεηλασίας, τὰς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν γινομένας ἐν τοῖς πέριξ τῶν τειχῶν καὶ τῇ περιοχῇ τῆς ἔξω πόλεως, νὰ ἐμποδίζωσι· ποιοῦντες δὲ καὶ μακρὰν τῶν τειχῶν ἐφόδους πρὸς διεσπαρμένας μικρὰς μονάδας τοῦ λεηλατοῦντος ἐχθροῦ, ἔβλαπτον σπουδαίως αὐτόν, τραυματίζοντες τοὺς ἀντιπάλους [2]. Δυσχεραίνοντες οὕτως ὁ Μάρκιος καὶ ὁ Εὐμένης παρέπλευσαν τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος, βεβαίως τῆς Βορείου καὶ Ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτῆς (*εἰκ.* 104· 105· 106· 107· 108), ἵνα κατοπτεύσωσι τὴν θέσιν ἐν γένει τῆς πόλεως καὶ ἐκλέξωσι μέρος διεισδύσεως εἰς αὐτήν, εἴτε δι' ἰσχυρᾶς ἐφόδου, εἴτε διὰ ῥηκτικῶν τοῦ τείχους μηχανῶν [3].

Οὕτω περατῶν τὴν διήγησιν τῆς πολιορκίας ταύτης ὁ Λίβιος παρεισάγει μετὰ τοῦ Πολυβίου φήμας περὶ κρυφίων συνεννοήσεων τοῦ Εὐμένους μετὰ τοῦ Περσέως· αὗται φέρεται ὅτι ἐτελέσθησαν ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τοῦ Κύδαντος, ἀντιπροσώπου τοῦ Εὐμένους, καὶ πρῶτον μὲν μετὰ τοῦ Μενεκράτους, ἔπειτα δὲ μετὰ τοῦ Ἀντιμάχου, φρουράρχου τῆς Δημητριάδος, ἀμφοτέρων στρατηγῶν τοῦ Περσέως· διεδίδετο δὲ ὅτι καὶ ὀλίγῳ πρότερον ἐν Ἀμφιπόλει ἐγένοντο ὅμοιαι συνεννοήσεις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κύδαντος μετά τινος Χιμάρου, Κρητῶν ἀμφοτέρων, ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ Εὐμένους καὶ τοῦ Περσέως [4]. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ διαδόσεις εἶναι φανερὸν ὅτι ἐξήρθησαν πρὸς δικαιολογίαν τῆς πλήρους ἀποτυχίας τῶν Ῥωμαίων ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Δημητριάδος [5]· ἀνεπισήμως φαίνεται ὅτι οἱ προειρημένοι θὰ ἐξέφρασαν ἰδίους αὐτῶν πόθους καὶ γνώμας, ὄντες συμπολῖται, λόγῳ δὲ τῆς μισθοφορᾶς ἀντίπαλοι τότε.

Ἡ ἀποτυχοῦσα ὅμως πολιορκία τῆς Δημητριάδος καὶ ἐκ τῶν φημῶν ἔτι τούτων διαφαίνεται ὅτι ὑπῆρξε σφοδροτάτη· ὅτι δὲ αὕτη μάλιστα δύναται νὰ σχετισθῇ λίαν στενῶς πρὸς τὰς τεθραυσμένας στήλας καὶ τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα τῶν νεκροταφείων, τὰς εὑρεθείσας λιθίνας σφαίρας τῶν πετροβόλων μηχανῶν καὶ τὰ ἄλλα ζητήματα, λέγομεν κάτω ἐν ἐδαφ. *4*. Μετὰ δὲ τὴν πολιορκίαν ὁ μὲν Εὐμένης, συγχαρεὶς τῷ ὑπάτῳ, μετέβη εἰς Πέργαμον, τοῦ δὲ στόλου τῶν Ῥωμαίων μοῖρα μὲν ἀπέπλευσεν εἰς Σκίαθον πρὸς διαχειμασίαν, ἑτέρα δὲ εἰς Ὠρεὸν πρὸς συναγωγὴν τροφίμων καὶ ἀποστολὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ μαχόμενον Ῥωμαϊκὸν στρατόν [6].

Τότε πιθανώτατα ὁ στολίσκος τοῦ Περσέως, ὁρμώμενος ἐκ Δημητριάδος, καὶ διατελῶν ἐκ τοῦ φρυκτωρίου αὐτῶν (*εἰκ.* 102· 108) εἰς συνεννόησιν διὰ τῶν μνημονευθεισῶν πυρσουρίδων μετὰ κατασκοπευτικῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, εὗρεν εὐκαιρίαν καὶ ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στόλου, ἐπήνεγκε δὲ αὐτῷ σημαντικὴν φθοράν· ταύτην *ἐμφανῶς* παρασιωπᾷ ὁ Λίβιος [7], ἀναφέρει δὲ ὁ Πλούταρχος λεπτομερῶς, λαβὼν παρὰ τοῦ Πολυβίου πιθανώτατα: «τοῦ τε ναυστάθμου περὶ Ὠρεὸν ὁρμοῦντος *ἀπροσδόκητον* ἐπίπλουν θέμενος (ἐνν. Περσεύς), εἴκοσι μὲν αὐτοφόρτους ὁλκάδας ἐχειρώσατο, τὰς δ' ἄλλας *σίτου γεμούσας* κατέδυσεν· ἐκράτησε δὲ καὶ πεντηρικὰ τέσσαρα» [8].

Τούτων ἕνεκα οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐτόλμησαν ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 169 π. Χρ. μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 168 νὰ προσβάλωσι τὴν Δημητριάδα· φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Περσέως καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μελιβοίας ὑπὸ τοῦ Γναίου Ὀκταβίου [9] ἀντεῖχεν ἔτι ἡ Δη-

---

[1]) *Λίβ.* 44 13 Perseus cum audisset simul Meliboeam... oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem adgrederetur, Euphranorem ... cum delectis duobus milibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut si a Meliboea summovisset Romanos, Demetriadem prius *occulto itinere intraret*, quam ab Iolco *ad urbem* castra moverent Romani. Ὁ Περσεὺς θὰ ἔμαθε ταῦτα τοσοῦτον ταχέως καὶ ἀκριβῶς διὰ τῶν ἐκ Δημητριάδος φρυκτωριῶν μάλιστα, ὧν ἴδιον σύστημα εἶχεν ἐφεύρει, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 87.

[2]) *Λίβ.* 44 13 Euphranor soluta unius urbis obsidione *Demetriadem extemplo ducit nocte* [milites suos; praesidia urbis inde non] moenia modo sed agros etiam *confiderunt* se a populationibus tueri posse· συνεπλήρωσα τὸ χάσμα ὡς ἄνω· διότι οὕτως ἀπαιτεῖ ὁ νοῦς τῆς ἐκτιθεμένης ἐπιχειρήσεως: εἰσελθὼν δῆλα δὴ νύκτωρ ὁ Εὐφράνωρ εἰς τὴν Δημητριάδα, ἐνίσχυσε μεγάλως τὴν ἐν αὐτῇ φρουρὰν οὕτως, ὥστε ἠδύνατο αὕτη οὐ μόνον ἁπλῶς τὰ τείχη νὰ φυλάττῃ δεόντως, ἀλλὰ καὶ τοὺς πέριξ ἀγρούς, οὓς ὁ ἐχθρὸς ἐλεηλάτει· τούτου ἕνεκα et *eruptiones* in vagos populatores non sine vulneribus hostium factae sunt ὑπὸ τῆς οὕτως ἐνισχυθείσης φρουρᾶς.

[3]) *Λίβ.* 44 13 *circumvecti* tamen *moenia* sunt praetor et rex, *situm urbis* contemplantes, si *qua parte* temptare aut *opere* aut *vi* possent· ὅτι τὸ *opere* δηλοῖ μηχανὰς πολιορκητικάς, τὸ δὲ *vi* ἐφόδους στρατοῦ πρὸς ἀνάβασίν που ἐπὶ τοῦ τείχους, θεωρῶ φανερόν.

[4]) *Πολύβ.* ΚΘ΄ 6 1 «Κύδας ὁ Κρής, στρατευόμενος παρ' Εὐμένει καὶ τιμώμενος ὡς ἔνι μάλιστα, πρῶτον μὲν πρὸς Ἀμφίπολιν παραγενόμενος Χ(ε)ιμάρῳ τινὶ τῶν σὺν Περσεῖ στρατευομένων [Κρητῶν] καὶ πάλιν πρὸς Δημητριάδι *συνεγγίσας τῷ τείχει* [τῆς πόλεως], ἐκοινολογεῖτο τὸ μὲν πρῶτον Μενεκράτει, τὸ δὲ δεύτερον Ἀντιμάχῳ [τοῖς Περσέως στρατηγοῖς], εἴρηται» = *Λίβ.* 44 13 καὶ 24 *sub ipsis moenibus urbis* collocutus.

[5]) *Λίβ.* 44 13 ab Demetriade *certe abscessum est*. Ἐκ τούτου βεβαιοῦται ὅτι τὸ ἐν τῇ σημ. 3 *contemplantes* δὲν δηλοῖ ἁπλῆν θέαν δρωμένων ἐν θεάτρῳ, ἀλλ' ἐπιμόνους ἐφόδους, ἀποτυχούσας καὶ διὰ τοῦτο συγκαλυφθείσας ὑπὸ τοῦ Λιβίου.

[6]) *Λίβ.* 44 13· ἤδη ὀλίγῳ πρότερον ὁ ὕπατος, ἐπισιτισθεὶς ὑπὸ τοῦ στόλου ἐν Μακεδονίᾳ, ab invectis iam portum audit *onerarias naves Magnesiae relictas esse*· Μαγνησία νοεῖται ἐνταῦθα ἡ χερσόνησος (βλ. ἄνω σελ. 82)· θὰ ἐστάθμευσαν δὲ τὰ πλοῖα ταῦτα κατὰ τοὺς ὅρμους τοῦ νῦν «Τρίκκερι», ἵνα μὴ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τοῦ Ὠρεοῦ, ἔνθα ἦτο τὸ κύριον ναύσταθμον, ἤτοι ἡ ναυτικὴ βάσις τῶν Ῥωμαίων.

[7]) Πολλαχοῦ λέγει ὁ *Λίβ.* (π. χ. 39 48 6) ὅτι statui non ultra attingere *externa*, nisi qua Romanis cohaererent rebus· ἴσως τὰς ἐπιτυχίας τοῦ Περσέως ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων *καὶ τῶν συμμάχων* αὐτῶν κατέλεξε τοῖς externis καὶ παρεσιώπησε· καὶ ἡ σύγκλητος τῷ 168 π. Χρ. *μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Περσέως* λέγει πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Ῥοδίων ὅτι Perseus *in Thessaliam* exercitu inducto *per biennium Graecas* urbes alias obsideret, alias denuntiatione armorum terreret, ἀποφεύγουσα νὰ ὁμολογήσῃ τοσαύτας ἥττας τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν διετίαν ταύτην, ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Περσέως τῷ καθαρῶς Ῥωμαϊκῷ στρατῷ.

[8]) Ἐν βίῳ *Αἰμίλ.* *θ΄*. Πεντήρεις εἶχεν ὁ Ῥωμαϊκὸς στόλος τῷ 172 π. Χρ. πεντήκοντα, ἐπεσκευασμένας· περὶ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων ἐν ἔτει 169 π. Χρ. βλ. ἄνω σελ. 102 σημ. 10· εἶχε δὲ τότε διαταχθῇ ὁ στόλος νὰ προσορμισθῇ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς χώρας τοῦ ἐχθροῦ· *Λίβ.* 42 2 ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium littoribus.

[9]) *Λίβ.* 44 46 *inter haec* Meliboea a Cn. Octavio capitur *diripiturque*.

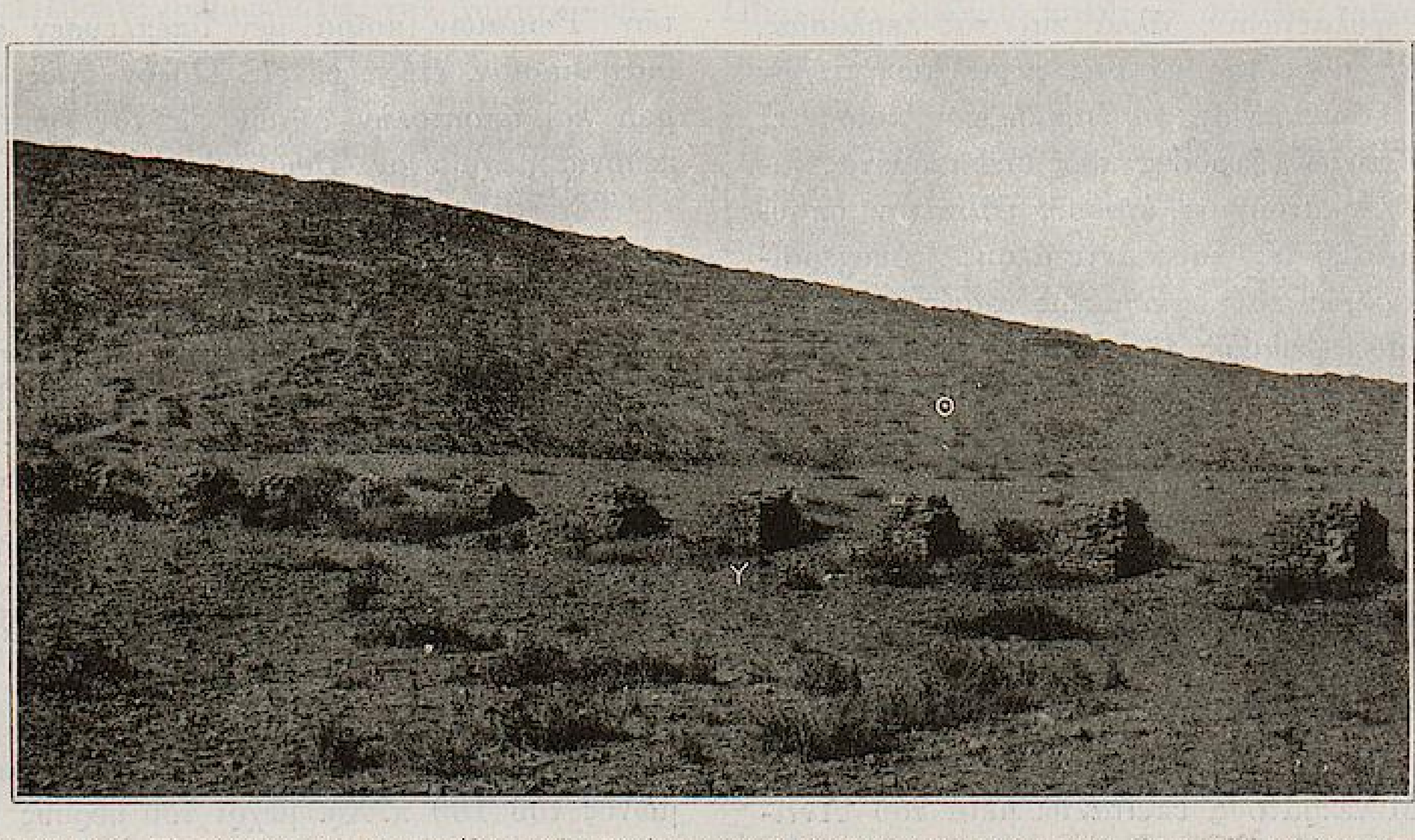
μητριὰς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ διὰ συνθήκης ἴσως παρεδόθη, ἀποσταλέντων πρὸς τοῦτο πρεσβευτῶν τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων πρὸς τὸν Αἰμίλιον Παῦλον μετὰ τὴν ἐν Πύδνῃ νίκην αὐτοῦ· διότι τὸ μὲν πολυάριθμοι πρεσβεῖαι μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ἵνα συγχαρῶσιν αὐτῷ, μάλιστα ἐκ Θεσσαλίας[1], τὸ δὲ ἡ τυχὸν ἐκπόρθησις τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου, οὖσα μέγα καὶ ἐνδοξότατον κατόρθωμα, δὲν ἦτο δυνατὸν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ παραλειφθῇ ὑπὸ τοῦ Λιβίου, ἀφ' οὗ, περὶ τῆς μικρᾶς Μελιβοίας προκειμένου, ἀνέγραψε τὴν κατάληψιν καὶ καταστροφὴν αὐτῆς.

Ἐκλεγέντων δὲ τῶν νέων ὑπάτων διὰ τὸ ἔτος 167 π. Χρ., ὡρίσθησαν κατὰ τὸ σύνηθες δέκα πρεσβευταὶ ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἵνα μετὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου καὶ τοῦ Λευκίου Ἀνικίου ῥυθμίσωσι τὰ κατὰ τὴν Μακεδονικὴν ἐν γένει χώραν τοῦ καταλυθέντος βασιλείου· ὑπὸ τούτων πάντων ἀπεφασίσθη καὶ ἐξετελέσθη ἡ κρήμνισις τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος· περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαμβάνομεν κάτω λεπτομερῶς ἐν ἐδαφ. *4*, ὡς σχετιζομένου ἐν τοῖς μάλιστα πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐντειχισμοῦ τῶν γραπτῶν στηλῶν.

Παρέμεινε δ' ἔκτοτε γυμνὴ ἡ πόλις τοῦ Δημητρίου ὑπὸ τὴν συνήθως διδομένην ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐλευθερίαν·[2] κατὰ τὰς μικρὰς ἐπαναστάσεις ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ἀνδρίσκου τῷ 147 π. Χρ. καὶ κατόπιν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου Ψευδοφιλίππου δὲν ἀναφέρεται· οὐδὲ κατὰ τὴν γενικὴν καὶ ἐπίσημον καταστροφὴν τῶν ἀδελφῶν τῆς Δημητριάδος πόλεων, τῆς Χαλκίδος καὶ Κορίνθου δῆλα δή,[3] τὴν τελεσθεῖσαν τῷ 146 π. Χρ., γίνεταί τις μνεία περὶ αὐτῆς· διότι ἤδη πρότερον τῷ 168 π. Χρ., εἶχεν ὑποστῇ τὴν αὐτὴν τύχην ἡ Δημητριάς.

Παραμένει δὲ οὕτως ἐπὶ μακρὸν ἀνώνυμος καὶ ἥσυχος ἡ πόλις, ὅτε τῷ 87-86 π. Χρ. ἀναφέρεται ὡς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου Μητροφάνους, σταλέντος μετὰ στρατοῦ, ἵνα προσελκύσῃ ἢ βίᾳ προσλάβῃ αὐτὴν καὶ τοὺς Μάγνητας εἰς τὴν φιλίαν ἐκείνου· ἐλεηλατήθη δὲ ὡς μὴ ἀποδεξαμένη τὰ τοῦ Μιθριδάτου·[4] ἂν ὁ Μητροφάνης εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, δὲν ἀναφέρεται· εἶναι ὅμως εὔλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν εἰσῆλθεν, ἀντιστάντων ἐπί τι ἐρρωμένως τῶν πολιτῶν· διότι ἄλλως θὰ κατέστρεφεν οὗτος τελείως τὴν Δημητριάδα, ὅπως καὶ τὴν Δῆλον καταληφθεῖσαν κατέστρεψεν, οὐδὲ θὰ περιωρίζετο εἴς τινας λεηλασίας τῶν πέριξ βεβαίως, οἵας τῷ 169 π. Χρ. εἶχον ἐκτελέσει περὶ αὐτὴν ὁ Μάρκιος καὶ ὁ Εὐμένης·[5] ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους γενομένη λεηλασία δὲν θὰ ὑπῆρξε λίαν σπουδαία· διότι, ἐπελθόντων ἐκ Μακεδονίας τῶν Ῥωμαίων, ἡττηθεὶς ἐν ναυμαχίᾳ, ἀπεχώρησεν.

Ἐχρησίμευε δὲ κατὰ τὸν Παρθικὸν πόλεμον τοῖς Ῥωμαίοις ἡ Δημητριὰς ὡς ὁπλοστάσιον καὶ ὡς σημαντικόν τι βεβαίως κέντρον ἐφοδιασμοῦ, οἷον εἶχε καθορίσει αὐτὴν πρότερον ὁ Φίλιππος μάλιστα καὶ ὁ Περσεύς· διότι ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ εἶχεν ἱδρύσει ἐκεῖ πρὸς τοῦτο ὁπλοστάσιον καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρει αὐτό· διὸ μετ' οὐ πολὺ ὁ Βροῦτος εὗρεν ἐκεῖ πολλὰ ὅπλα ἐκ τῆς προμηθείας τοῦ Καίσαρος, ἅτινα ἡ σύγκλητος ἐψήφισεν, ὅπως μεταχειρισθῇ εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος[6]· φαίνεται δὲ ὅτι καὶ κατὰ τοὺς πρὸς τὸν Ἀντώνιον πολέμους ἐτελεῖτο ἐκ Δημητριάδος ἐξαγωγὴ ὅπλων πρὸς αὐτόν, ἅτινα, ἐπελθὼν ὁ Ἀντίστιος, παρεκράτησεν[7]. Ἴσως διά τινα λόγον τοιούτου καθορισμοῦ τῆς πόλεως ὡς κέντρου ἐφοδιασμοῦ, γενομένου καὶ ὑπὸ τοῦ Πομπηΐου, καὶ ὠφελοῦντος βιοτε-

Εἰκὼν 111. Τὸ θέατρον τῆς Δημητριάδος (πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν), ὁπόθεν πιθανῶς ὡμίλησεν ὁ Ἀννίβας τῷ 191 π. Χρ.. Θ = τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Βόρειον πάροδον· Υ = τὸ μεταγενέστερον ἀσβεστόκτιστον ὑδραγωγεῖον.

[1]) *Λίβ.* 44 46 legationes frequentes... *maxime ex Thessalia*, auditae sunt· καὶ ἐν 45 31 frequentes et ex Peleponneso et ex Boeotia et ex *aliis* Graeciae *conciliis* adessent (ἐνν. legationes), *implevere aures* decem legatorum.

[2]) Ἀνάμνησίς τις αὐτῆς τελεῖται ὑπὸ τῶν Ῥοδίων ἐν τῇ συγκλήτῳ τῷ 167 π. Χρ. *Λίβ.* 45 22 Demetriade et Chalcide... occupato (ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου)·

[3]) *Λίβ.* ep. 52 Mummius...Corinthon *ex senatus consulto diruit*...Thebae quoque et Chalcis...*dirutae*. *Στράβ.* Η' 38123.

[4]) *Ἀππιαν.* Μιθρ. *κθ'* «τοῦ δ' αὐτοῦ χρόνου Μητροφάνης, ἐπιπεμφθεὶς ὑπὸ Μιθριδάτου μεθ' ἑτέρας στρατιᾶς, Εὔβοιαν καὶ Δημητριάδα καὶ Μαγνησίαν, οὐκ ἐκδεχομένας τὰ Μιθριδάτεια, *ἐλεηλάτει*· καὶ Βρύττιος, ἐκ Μακεδονίας ἐπελθὼν σὺν ὀλίγῳ στρατῷ, κατεναυμάχησέ τε αὐτῷ κ.τ.λ.»· τὰ συμβάντα ταῦτα τίθενται ἐπὶ Ἀρχελάου καὶ Σύλλα· παρὰ *Παυσαν.* Γ' 23 3-5 ὁ στρατηγὸς οὗτος τοῦ Μιθριδάτου καλεῖται *Μηνοφάνης*· λεηλατήσας δὲ ὁ αὐτὸς μετὰ ταῦτα ἀγρίως τὴν Δῆλον, κατεποντώθη ὑπὸ τῶν διασωθέντων Δηλίων.

[5]) Βλ. ἄνω σελ. 102 καὶ σημ. 13.

[6]) *Ἀππιαν.* Ἐμφ. Γ' 63 «ὁ δὲ (ἐνν. Μᾶρκος Βροῦτος) εἶχε καὶ ὅπλα πολλά, ὅσα ἐν Δημητριάδι Γαΐῳ Καίσαρι *ἐκ πολλοῦ* γιγνόμενα εὗρεν· οἷς ἅπασιν αὐτὸν ἡ βουλὴ τότε ἐψηφίζετο ἐς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος χρῆσθαι».

[7]) *Πλούτ.* β. Βρούτ. *κε'* «ὅσοι δὲ περὶ Θεσσαλίαν ἔτι τῆς Πομπηΐου στρατιᾶς ἐπλανῶντο, συνέρρεον ἀσμένως πρὸς αὐτὸν (ἐνν. τὸν Ἀντίστιον)...ἐπιπλεύσας τε τῇ Δημητριάδι, πολλῶν ὅπλων ἐξαγομένων πρὸς Ἀντώνιον, ἃ Καίσαρος τοῦ προτέρου κελεύσαντος ἐπὶ τὸν *Παρθικὸν* ἐποιήθη πόλεμον, ἐκράτησεν κτλ.».

Ἐτυπώθη τῇ 8· 8· 1915.

χνικῶς καὶ ἐμπορικῶς αὐτήν, ἐτιμήθη οὗτος δι᾽ ἀνδριάντος ἐντός τινος τῶν ἐτῶν μεταξὺ 66-62 π. Χρ.[1].

Κατὰ δὲ τοὺς πρωΐμους αὐτοκρατορικοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους φαίνεται ὅτι ἐγένετό τις σημαντικὴ εἰσβολὴ Γαλατῶν εἰς τὴν Μαγνησίαν καὶ περὶ τὴν Δημητριάδα, ἐξ ἧς ἐκινδύνευσε μὲν ἡ πόλις, ἐσώθη δὲ ὑπό τινος στρατηγοῦ, ἢ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς, ὅστις λέγεται ὅτι κατενίκησε τοὺς βαρβάρους καὶ πολλὰ συνήγαγε λάφυρα, ὧν ἀπαρχὴν ἀνέθηκε τῷ ἐν Δημητριάδι βεβαίως ἱερῷ τοῦ Διὸς Ἀκραίου[2]· ἐτιμήθη δὲ δι᾽ ἀνδριάντος καὶ ὀκταστίχου ἐπιγράμματος ὑπὸ τῶν πολιτῶν, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ κατεστάθη, ἴσως καὶ διὰ τὸ θανὸν ὅτι ἐποιήθη τὸ ὑδραγωγεῖον, τὰ πολλὰ σῳζόμενον νῦν καὶ καλούμενον κοινῶς «Δόντια» (*εἰκὼν* 5· 105· 109· 111)· τοῦτο εἶναι ἀσβεστόκτιστον, ἐν δὲ τοῖς λίθοις αὐτοῦ οὐδένα διεκρίναμεν, εἰλημμένον ἐκ μνημείου ἢ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἢ ἄλλως ἐξειργασμένον καλῶς πρότερον, ἢ ἐπιγεγραμμένον· ἂν ὅμως ἐκτίζετο κατὰ τὴν μετέπειτα περίοδον, θὰ ἔφερεν ἀναμφιβόλως πολλοὺς τοιούτους λίθους ἐντετειχισμένους, οἵους φέρουσι τὰ κατόπιν ἱδρυθέντα οἰκοδομήματα.

Διότι ἐν τῇ *χριστιανικῇ* γενομένῃ περὶ τὸ 400 μ. Χρ. Δημητριάδι[6], παρατηροῦμεν ἀληθῆ μανίαν κατὰ τῶν *ἐθνικῶν*

Εἰκὼν 112.—Τὸ μεσαιωνικὸν (Ἰουστινιάνειον καὶ πολλάκις μετέπειτα ἐπισκευασθὲν) τεῖχος τῆς Ἰωλκοῦ, νῦν «Κάστρον Βόλου» καλούμενον, κατὰ τὴν Βορρανατολικὴν πλευράν. **Θ**=ἡ νῦν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ὑφ᾽ ἣν ὑπάρχουσιν ἐρείπια Ἑλληνικοῦ ναοῦ, τῆς Ἰωλκίας Ἀρτέμιδος πιθανῶς· **Π**=προϊστορικὸν στρῶμα· **Τ-Τ′**=τάφοι νεολιθικοὶ ἢ τῆς χαλκῆς περιόδου.

κατόρθωμα τοῦτο, εἰς τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα[3]. Τῶν εἰσβολῶν τούτων καὶ τῆς ἐν γένει μεταβολῆς τῶν πραγμάτων ἕνεκα, εὑρίσκεται περὶ τὸ 20 μ. Χρ. συνεσταλμένη μὲν ἡ Δημητριάς, ἀλλὰ καὶ οὕτω διαφέρουσα πολὺ τῶν ἀνὰ τὴν Μαγνησίαν πόλεων[4].

Τὴν δὲ μετέπειτα μνείαν καί τινα γενικωτέραν σημασίαν αὐτῆς, διαδηλοῦσιν ἀναθήματα εἰς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας καὶ ἐρείπια μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Σευήρου καὶ Κάρου[5]· κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους, ἤτοι κατὰ τὴν μεταξὺ 200 καὶ 282 μ. Χρ. χρονικὴν περίοδον, φαίνεται πιοἰκοδομημάτων, ἀνδριάντων, ἐπιγραφῶν καὶ ὁμοίων μνημείων· πάντα δῆλα δὴ τὰ ποιηθέντα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίσματα, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ τάφοι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς, εἶναι πλήρη θραυσμάτων, εἰλημμένων ἐξ ἀρχαιοτέρων μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς περιόδου ποικιλωτάτων, ἐπίτηδες ἢ κατά τινα διαταγὴν θραυομένων πάντων ἄνευ οὐδενὸς ἐλέου· τὴν τοιαύτην ἐκ προνοίας γενομένην θραῦσιν βεβαιοῖ μάλιστα πάντων τὸ ἐπὶ τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου ἀποκαλυφθὲν μέγα, πρωΐμως μεσαιωνικόν, οἰκοδόμημα, οὗτινος οἱ ἐνιαχοῦ κρημνισθέντες ὑφ᾽ ἡμῶν τοῖχοι ἀπέδωκαν τμήματα σημαντικῶν μαρμαρίνων ἀνδριάντων, ἀρχιτεκτονικῶν ἐξειργασμένων μελῶν, ἐπιγραφῶν, βάθρων

[1]) IG IX² 1134.

[2]) Πρβ. τὰ προειρημένα ἐν σελ. 90-91 καὶ σημ. 1.

[3]) IG IX² 1135· πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἀπώλετο ὁ λίθος οὗτος, ἤδη ὑπὸ τοῦ Kern μὴ ἐπανευρεθείς· οὕτω δυσχερέστερον ἔτι δύνανται νὰ ἀναπληρωθῶσι καὶ κατανοηθῶσι τὰ κατὰ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο χάσματα.

[4]) *Στράβ.* Θ΄ 436 15· πρβ. *Πρακτικὰ* 1909 σελ. 147.

[5]) IG IX² 1137· 1138· τὰ τελευταῖα γνωστὰ νομίσματα τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων χρονολογοῦνται ἐπὶ Γαλλιηνοῦ· ἐκόπτοντο δὲ πάντοτε ἐν Δημητριάδι ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς.

[6]) Εὕρομεν ἔν τε τῇ Δημητριάδι καὶ ἐν τῷ «Κάστρῳ» τοῦ Βόλου ἐπιγραφὰς πρωΐμων χριστιανικῶν χρόνων, ἔτι δ᾽ ἐπιγεγραμμένον ψηφίδωμα ἐν τῇ πρώτῃ, φέρον τὴν λέξιν CΕΚΟΥΝΔΙѠΝ, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἄλλα γλυπτὰ τῆς αὐτῆς περιόδου· ἐκ τῶν ἐν Δημητριάδι ἐρειπίων ἐκομίσθησαν πιθανῶς τὰ νῦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς ἐντετειχισμένα πρώϊμα χριστιανικὰ ἀνάγλυφα, περὶ ὧν βλ. *Wace* ἐν Journ. of Hell. Stud. 1906 (XXVI) σελ. 155 καὶ *Πρακτικὰ* 1910 σελ. 203· πρβ. καὶ κάτω σελ. 109 σημ. 8.

κ.τ.τ.,[1] μέχρι ἀμόρφων σχιζῶν θραυσθέντων, τῶν ἀνδριάντων μάλιστα.

Ὅτι δὲ σπουδαίως ἤκμασεν ἡ χριστιανικὴ Δημητριάς,[2] ἀποδεικνύουσι τὰ πολυάριθμα περισωθέντα ἐρείπια ἐκκλησιῶν καὶ οἰκιῶν, ἀφθονοῦντα μάλιστα παρὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν καὶ περὶ τὴν μέσην ἀκρόπολιν ἢ διπλῆν ἀγοράν. Ἤρξατο δ᾽ ἔκτοτε καὶ ὁ πρὸς τὰς Φθιώτιδας Θήβας παλαιὸς ἀνταγωνισμὸς τῆς πόλεως, περὶ οὗ εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 95· διότι καὶ ἐκεῖ, ἤτοι ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Πυράσου, ὅπου κατῆλθον οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῶν Θηβῶν ἀπὸ τῆς πρωΐμου χριστιανικῆς περιόδου, ἀφθονοῦσι μὲν τὰ τοιαῦτα μνημεῖα καὶ ἐρείπια, ὑπῆρχε δὲ μέχρι τοῦ ἔτους 1907 καὶ τεῖχος μεσαιωνικόν, λίαν σπουδαῖον, οἵου ὑπόλοιπα διακρίνονται καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν παλαιῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, ἀμφότερα ὄντα Ἰουστινιανείων βεβαίως χρόνων, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Θηβῶν* δηλούμενα ὑπό τε τοῦ Προκοπίου καὶ ἐπὶ εὑρεθεισῶν ἐπιγεγραμμένων κεραμίδων ἐν Πυράσῳ, τῇ νῦν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ, μετ᾽ ἐντύπων σφραγίσεων *ἐκκ(λησιῶν) Θηβῶν.*[3]

Λέγει δὲ ὁ *Προκόπιος* ὅτι ἐπεσκευάσθησαν καὶ τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ·[4] ἀλλ᾽ ἐγώ, ἐρευνήσας πανταχοῦ τοὺς τόπους αὐτῆς, οὐδαμοῦ εὗρον σημαντικόν τι ὁπωσδήποτε ἴχνος *τείχους*[5], εἰ μὴ παρὰ τὴν Βόρειον ἀκτὴν ἀσβεστόκτιστα τοιχάρια, ἀνήκοντα εἰς περιβόλους ἐκκλησιῶν, οἰκιῶν καὶ ὁμοίων οἰκοδομημάτων, οὐχὶ εἰς *τεῖχος*· ἐπειδὴ δ᾽ ἔκ τε τῶν μνημονευθεισῶν καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων τῆς Θεσσαλίας, ἃς ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, διαγιγνώσκεται ὁ ῥυθμὸς τῆς Ἰουστινιανείου τειχοδομίας, ὅμοιος δὲ δὲν φαίνεται ὑπάρχων οὐδαμοῦ τῆς Δημητριάδος, οὐδὲ ἄλλος οἱοσδήποτε ἀσβεστόκτιστος σημαντικῆς ἢ τινὸς ἐκτάσεως, εἰκάζω ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος δὲν ἐπεσκεύασε τὸν περίβολον τοῦτον τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος, ὄντα ἄλλως καὶ μέγιστον καὶ τεραστίας ἀπαιτοῦντα δαπάνας[6], ἀλλ᾽ ἕτερον λίαν μικρότερον, πιθανώτατα τὸν ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν «Παλαιῶν» Βόλου, ἱκανῶς ἔτι καὶ νῦν σῳζόμενον, ὃν κατόπιν ἐπεσκεύασαν καὶ ἄλλοι, κατασχόντες τὸν τόπον (*εἰκ.* 112· 113).

Εἰκὼν 113. — Τὸ μεσαιωνικὸν (πρβ. *εἰκ.* 112) τεῖχος τῆς Ἰωλκοῦ, νῦν «Κάστρον Βόλου», κατὰ τὴν Δυσμικὴν πλευράν. Π-Π′ = προϊστορικὸν στρῶμα· Τ = τάφος νεολιθικὸς ἢ τῆς χαλκῆς περιόδου.

Τὸ ἐκεῖ δῆλα δὴ φρούριον, «Κάστρον» νῦν λεγόμενον, εἶναι ὄντως πλῆρες *ἐθνικῶν* λίθων, ἐξ αὐτοῦ δ᾽ ἐξήχθησαν

---

[1]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1907 σελ. 180-181 καὶ 1912 σελ. 156-158.

[2]) Περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐνταῦθα μὲν δι᾽ ὀλίγων διαλαμβάνομεν, ἀλλαχοῦ δὲ σκοποῦμεν νὰ γράψωμεν πλείονα, ὁπόταν δι᾽ ἀνασκαφῶν ἐξακριβώσωμεν τὰ καίρια σημεῖα τῆς χριστιανικῆς πόλεως.

[3]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1907 σελ. 165 καὶ 170, 1908 σελ. 169-170 καὶ 174· ὁ ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλλου μνημονευόμενος ἐν αὐτοῖς «μεσαιωνικὸς Ἁλμυρός», ὅ τε «Βόρειος» καὶ ὁ «Νότιος», εἶναι αὐθαίρετοι ὀνομασίαι ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐν γένει δὲ τὰ περὶ τούτων ὑπὸ Ν. Γιαννοπούλλου γραφέντα ἀποτελοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μυθεύματα, μηδεμίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν ἔχοντα· διὸ δέονται λεπτομεροῦς ἐξ ὑπαρχῆς ἐξετάσεως τὰ μεσαιωνικὰ ταῦτα ἐρείπια.

[4]) *Περὶ κτισμ.* Δ΄ 3 5 «ἐπὶ μέντοι Ἐχιναίου τε καὶ *Θηβῶν* (βλ. σημ. 3) καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων *ἁπασῶν*, ἐν αἷς *Δημητριάς* τέ ἐστι καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμφοι καὶ Τρίκκα, *τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος* ἐν τῷ ἀσφαλεῖ *ἐκρατύνατο*, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῷ, εὐπετῶς τε *ἁλωτοὺς* ὄντας εἴ τις προσίοι».

[5]) Μόλις παρὰ τὸν «Ταρσανᾶν» ὑπάρχει ἴχνος ἀσβέστου ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου τείχους, ἴσως νεωτέρα προσθήκη, γενομένη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ναυπηγῶν, τῶν ἱδρυσάντων παραπλεύρως οἰκίσκους καὶ ἐργαστήρια· περὶ δὲ τὰς πηγὰς τῆς Μπουρμπλήθρας ὑπάρχουσί τινα παλαιὰ ἀσβεστόκτιστα οἰκήματα καὶ ὑπέρκειταί τι ὅμοιον παρὰ τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τοῦ Δημητρίου.

[6]) Τὸ νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι τὰ τείχη τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατερρίφθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ οἱ λίθοι αὐτῶν ἀφῃρέθησαν χάριν τοῦ «Κάστρου» καὶ τῆς νῦν πόλεως Βόλου, ἔχει μέν τινα νοῦν, ἀλλ᾽ εἶναι δύσκολον εἰς πλήρη παραδοχήν· διότι *ἐντελὴς* ἐξαφανισμὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θὰ ἦτο ἀνερμήνευτος· οὐδόλως ὅμως ἀποκλείεται μικρά τις ἐπισκευὴ τῶν κατὰ τὴν Βόρειον μάλιστα ἀκτὴν ἀρχαίων τειχῶν τῆς Δημητριάδος μέχρι τῆς κάτω ἀκροπόλεως ἢ διπλῆς ἀγορᾶς· ἦτο δὲ αὕτη ἀναγκαία πρός τινα ἄμυναν κατὰ τῶν ἑκάστοτε ἐπιδρομέων, ἥτις ὅμως μετέπειτα ὑποχρεούμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐξηφανίσθη.

τὰ πλεῖστα τῶν σῳζομένων ψηφισμάτων τῶν Δημητριέων καὶ Μαγνήτων καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιγραφαί [1]· ὑπάρχουσι δ' ἔτι ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκεῖ οἰκιῶν πολυάριθμοι ἀρχιτεκτονικοὶ λίθοι Ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδομημάτων, δηλοῦντες ὅτι οὐ μόνον ἀναλώμασι τῆς Δημητριάδος ἐκτίσθησαν ταῦτα, *ἀλλ'* ὅτι ἀφῃρέθησαν ἐν πρωΐμοις χρόνοις, καθ' οὓς ὑπῆρχον ἔτι ἐν τῷ ἐμφανεῖ σπουδαῖα ἐρείπια τῶν ναῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως [2]· ἴσως λοιπὸν ὁ Προκόπιος, θεωρῶν τὸν λόφον τοῦτον, ὀλίγον ἀφιστάμενον τῆς Βορείου ἀκτῆς τῆς Δημητριάδος (πρβ. *εἰκ.* 114 τὸ Ι), ἐν ᾗ εἶχε τότε συσταλῆ ἡ πόλις, ὡς ἀποτελοῦντα ἐπέκτασίν τινα, ἢ ἐξωτερικὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς, καὶ μὴ ἔχων ἄλλο δηλωτικὸν ἢ πολυθρύλητον ἱστορικὸν ὄνομα, ὢν δὲ καὶ ἄλλως ἐπιπόλαιος καὶ ἱκανῶς ἀμαθής, ἀφ' οὗ τὸν γνωριμώτατον Πηνειὸν ἀναγράφει πηγάζοντα ἐκ τοῦ Πηλίου, ὠνόμασεν αὐτὸν Δημητριάδα· δὲν θὰ ἠξιοῦμεν βεβαίως ἐν τοπογραφικοῖς ζητήμασι μείζονα ἀκρίβειαν παρὰ τοῦ Προκοπίου, μεμακρυσμένην τῶν γνώσεων καὶ τῆς διανοητικότητος αὐτοῦ· μεταγενέστεροι ὅμως αὐτοῦ συγγραφεῖς καὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσιν ἀκριβέστερον αὐτοῦ ὡς Δημητριάδα τὴν *ἀληθῆ* πόλιν, νοοῦντες αὐτὴν ἄνευ τοῦ Κάστρου τούτου πιθανῶς [3].

Οὕτω βεβαίως νοεῖ ὁ *Ἱεροκλῆς* τὴν Δημητριάδα, κατὰ τὴν F΄ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδα καὶ μετέπειτα ἀναφερομένην, ὡς ἀνήκουσαν τῇ ἐπαρχίᾳ Θεσσαλίας καὶ μετ' αὐτῆς τῷ δευτέρῳ θέματι τοῦ κράτους, ἤτοι τῷ Μακεδονικῷ [4]. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους λέγει ὁ Προκόπιος ὅτι ἡ Θεσσαλία ἐλεηλατήθη ὑπὸ τῶν Οὔννων [5]· ἂν περιελαμβάνετο μετ' αὐτῆς ἡ Δημητριάς, εἶναι ἄγνωστον, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ πιθανόν. Ἐκ ταύτης ἴσως, καὶ τῆς βεβαίας ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τῷ 902 μ. Χρ. γενομένης οἰκτρᾶς λεηλασίας τῶν πέριξ τῆς πόλεως [6], παρεκινήθησαν οἱ κάτοικοι εἰς μετοικεσίαν κατ' ὀλίγον πρὸς τὰς ὑπερκειμένας κλιτῦς τοῦ Πηλίου, κτίζοντες ἔκτοτε ἐπὶ ἀσφαλεστέρου ἀπὸ τῶν πειρατῶν καὶ τῶν ἐπιδρομέων ἐδάφους τὰ νῦν σῳζόμενα γραφικώτατα χωρία τοῦ Πηλίου, καλούμενα κοινῶς «εἰκοσιτέσσαρα χωριὰ τοῦ Βόλου», ἢ ἁπλῶς «τὰ Εἰκοσιτέσσερα» (*εἰκὼν* 91· 95· 97· 101· 104· 114· 116).

Ἀλλ' ἡ Δημητριὰς οὐδ' ἔκτοτε ἠρημώθη· ὅτι τοὐναντίον διετέλει οὖσα ἀρκούντως πολυάνθρωπος, ἀποδεικνύει σημείωμα τοῦ Ἄραβος γεωγράφου *Ἐδρισῆ* [7], ἀναγράφοντος αὐτὴν ἐν ἔτει 1154 ὡς «μικράν, καλῶς οἰκουμένην πόλιν». Ἀναφέρεται δ' ἔκτοτε συχνότερον: κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων γενομένην τῷ 1204 διανομὴν τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, ἡ Δημητριὰς ἐδόθη Βονιφακίῳ τῷ Μομφερρατικῷ [8]· ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1222, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου, τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, ἀνήκει τῷ δεσποτάτῳ τούτῳ· μετὰ δὲ τὴν διανομὴν αὐτοῦ ἐν ἔτει 1271 ἐδόθη εἰς Ἰωάννην τὸν Α΄, δοῦκα τῶν Νέων Πατρῶν. Ὀλίγον μετέπειτα, τῷ 1275, κατελήφθη προσωρινῶς ὑπὸ στρατοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄, τοῦ Παλαιολόγου· τότε δ' ἐγένετο ἡ σημαντικὴ ναυμαχία τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τοῦ Βυζαντιακοῦ στόλου κατὰ τῶν Λομβαρδῶν τῆς Εὐβοίας, ἣν περιγράφει ὁ Παχυμέρης [9] καὶ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ὅστις ὅμως ἀνέμειξε τὴν Δημητριάδα ταύτην πρὸς τὴν ἐπί τινα βραχὺν χρόνον ὑπάρξασαν μετονομασίαν τῆς Σικυῶνος, παρερμηνεύσας τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου [10].

Ἀναφέρει δὲ πρὸς τούτοις ὁ Παχυμέρης [11] τειχισμόν τινα τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν ἐγγὺς στρατηγικῶν θέσεων, ἐν ἔτει 1283 γενόμενον· λέγει δῆλα δὴ ὅτι τότε ὁ Μιχαὴλ «προσβαλὼν Δημητριάδι, ἐκεῖ συνέταττε τὰς δυνάμεις, οὓς μὲν πέμπων εἰς σκῦλα καὶ ἁρπαγάς, οἷς δὲ ἐπὶ *ἀνοικοδομὴν* τῶν ἐκεῖ χρώμενος πολισμάτων· καὶ πρῶτον αὐτῷ τῶν ἔργων (ἦν) πύργοις ξυλίνοις, αὐθημερὸν εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας ποσουμένοις, *περιβαλέσθαι Δημητριάδα,* **διχῇ τε περιταφρεῦσαι καὶ ὕδωρ ἐκ θαλάσσης ἐνεῖναι ταῖς τάφροις** καὶ οὕτως ἀνέθην κατ' ὀλίγον κτίζοντα **ἀνεγείρειν λίθοις** τὸ πόλισμα».

Τοῦ τειχισμοῦ τούτου διατηροῦνται νῦν σαφῆ σημεῖα: ὑπάρχει δῆλα δὴ ἐσωτάτω τοῦ ὅρμου «Ταρσανᾶ» τάφρος, τὰ πολλὰ ὑπὸ βρύων νῦν κεκαλυμμένη, *ἀλλ'* ἐμφανὴς (*εἰκ.* 114 τὸ Τ-Τ΄-Τ΄΄), [12] διατηροῦσα καὶ ἴχνη τοίχου ἀσβεστοκτίστου, διήκουσα πρὸς τὴν ξηρὰν εἰς δύο βραχίονας, Ἀνατολικῶς μὲν κατὰ τέταρτον περίπου κύκλου, Νοτίως δὲ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ μῆκος ὑπερπεντήκοντα μέτρων· ἡ πρώτη ἔχει πλάτος τριῶν σχεδὸν μέτρων καὶ ἐκτείνεται εἰς μῆκος πεντηκοντάδος ὡς ἔγγιστα· τῆς δὲ δευτέρας τὸ πλάτος εἶναι ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου· ὅτι δ' ἐποιήθησαν πρὸς εἴσοδον ἐν αὐταῖς θαλασσίου ὕδατος, διαφαίνεται ἐκ τοῦ στομίου τῆς πρώτης, ὅπερ καὶ νῦν κατέχεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης (*εἰκὼν* 114)· ἑτέρας δὲ τάφρου λίαν βαθὺς χάνδαξ διατηρεῖται ὀλίγον περαιτέρω Ἀνατολικῶς, ἐγγύτατα τῶν νῦν Πυριτιδαποθηκῶν, ἐκτισμένος τὰς πα-

---

1) Βλ. Kern ἐν IG IX² σελ. 233 καὶ *Πρακτικὰ* 1908 σελ. 221 καὶ 1910 σελ. 171-172 καὶ 1912 σελ. 158-159.

2) Περὶ τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν διὰ φορτηγίδων ἁμαξῶν ἢ σχεδιῶν βλ. *Πρακτικὰ* 1912 σελ. 160.

3) Τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα τοῦ «Κάστρου» τοῦ Βόλου δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ δι' εὐρυτέρας ἐρεύνης τῶν χρονογράφων· τὸ ὅτι ἐκαλεῖτό ποτε *Μικραὶ Φεραί*, ὡς ἤκασα ἐν *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 6 καὶ 69, θεωρῶ ἀπίθανον· διότι οὕτω θὰ ὠνομάσθη μᾶλλον τὸ παρὰ τὸν νῦν Βελεστῖνον χωρίον Ἅγιος Γεώργιος· ἀργά, μετὰ τὰς μεγάλας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων, φαίνεται ὅτι ἀπεκλήθη τοῦτο *Γόλ*, ἐξ οὗ τὸ νῦν ὄνομα *Γόλος* καὶ *Βόλος*, δηλοῦν ὕψωμα γῆς ἐν πεδιάδι, ὡς λέγεται· ἀναφέρει δὲ πρῶτος τὸ ὄνομα «Γόλος» ὁ *Κατακουζηνὸς* παρὰ *Γεωργιάδῃ* ἐν «Θεσσαλίᾳ» 1894 σελ. 123.

4) *Συνεκδ.* σελ. 6 = *Κωνστ. Πορφυρογ.* σελ. 53 (στερ. ἐκδ.).

5) *Περὶ κτισμ.* Β΄ δ΄ 10.

6) *Finlay,* Hist. of Greece Β΄ 265, ἔνθα καλεῖται «*Κάστρον Δημητριάς*»· ἴσως νοεῖται οὕτω τὸ «Κάστρον» τοῦ Βόλου (*εἰκ.* 112· 113) συμφώνως τῷ Προκοπίῳ, ὡς εἴπομεν εὐθὺς ἄνω· διότι «Κάστρον» παρά τε τοῖς μεσαιωνικοῖς χρονογράφοις καὶ τῷ νῦν Ἑλληνικῷ λαῷ σημαίνει ἐν γένει ἐμφανῶς τετειχισμένον φρούριον, τῶν τειχῶν διατηρουμένων σαφῶς· ἀλλ' ἡ ἐκτεταμένη Δημητριάς, ἄνευ ἐπεσκευασμένων τειχῶν ὕψους τινὸς σημαντικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κληθῇ τότε «Κάστρον», οὐδὲ νῦν καλεῖται.

7) *Jaubert,* Géographie d' Edrisi (1880) Β΄ 296· ὀνομάζεται ἐσφαλμένως *Demetriana* ἀντὶ *Demetriada* = ἡ *Δημητριάδα,* κατὰ τὴν τότε καὶ νῦν κοινὴν ἐκφορὰν τῶν τοιούτων τριτοκλίτων· βλ. καὶ *Tafel* Const. Porphyr. (1847) 36.

8) *Ersch-Gruber* 85 σελ. 207 πρβ. καὶ 232· *Tafel-Thomas* fontes rerum Austriacarum II Bk. XII σελ. 464 κ. ἑ., ὅτι προωρίσθη διὰ τὰς κτήσεις τῆς πρώην αὐτοκρατείρας Εὐφροσύνης. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς σημ. 6· 7· 8· 9· 10 (ἐν τέλει)· 11 παραπομπῶν καὶ τῶν περαιτέρω ἐν σελ. 109 σημ. 1· 3· 5· 7 ὑπέχουσιν ὁ *William Miller* καὶ ὁ *Wace* παρὰ *Fredrich* καὶ μετ' αὐτοῦ ἐν Athen. Mitt. 1905 σελ. 242-244, ὁπόθεν ἔλαβον, μὴ σχὼν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ ἀναδράμω εἰς αὐτὰς καὶ συγκεντρώσω καὶ πολλὰς ἄλλας, ὑπαρχούσας περὶ τῆς πόλεως ταύτης· πρβ. ἄνω σελ. 106 σημ. 2.

9) Ἐν τόμ. Α΄ 307· 322.

10) *Γρηγορᾶς* ἐν τόμ. Α΄ σελ. 109 «καταντῶσιν εἰς τὰ *πλησίον* τῆς Δημητριάδος χωρία (= Κάστρον Βόλου)· πόλις δὲ αὕτη *Σικυὼν* μὲν *πρότερον* ἐπικεκλημένη, ὕστερον δὲ τὴν ἐπωνυμίαν πρὸς τὸν κτησάμενον μετενεγκοῦσα, Δημήτριον δῆλα δὴ τὸν Πολιορκητήν»· βλ. ἄνω σελ. 88-89 καὶ σημ. 1. Ἀναφέρεται δὲ ἡ ναυμαχία καὶ ὑπὸ *Sanudo* (Hoff, Chron. Gréco-rom)· σελ. 102-122.

11) Ἐν Β΄ 68 κ. ἑ., πρβ. 284.

12) Ἐν *εἰκ.* 92 κατὰ τὸ σημεῖον Μ διακρίνεται ἡ γενικωτέρα θέσις αὐτῆς· ἐκεῖ σημειοῦται ἐκ παραδρομῆς τὸ ἔτος 1275 ἀντὶ τοῦ 1283 τῆς ποιήσεως τῶν τάφρων τούτων.

ρειὰς διὰ τοίχου μικρῶν λίθων, δι᾽ ἀσβέστου συγκεκολλημένων (*εἰκὼν* 115)· τὸ βάθος αὐτῆς εἶναι τριῶν περίπου μέτρων, τὸ δὲ μῆκος ἐπ᾽ ὀλίγα μόνον μέτρα διετηρήθη, καλυφθὲν ὑπὸ χωμάτων καὶ καταληφθὲν ὑπὸ νεωτέρας ἀποθήκης.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει *πολίσματα*, νοητέον ὅτι καὶ τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου (*εἰκὼν* 112· 113) καὶ πιθανῶς μενον ἐνιαχοῦ ἀσβεστόκτιστον τεῖχος[2], ἐποιήθη τότε, εἰ μὴ ἐπεσκευάσθη ἀρχαιότερος περίβολος, ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ πρῶτον ποιηθείς. Ἐπίσης ἐκ τοῦ Παχυμέρου ὑπολαμβάνομεν ὅτι τότε ἡ Δημητριὰς ἦτο λίαν περιωρισμένη περὶ τὸν Ταρσανᾶν καὶ μέχρι τοῦ Φανοῦ μὲν Ἀνατολικῶς, μέχρι δὲ τῶν πηγῶν καὶ τοῦ θεάτρου Δυσμικῶς· οὗτος λοιπὸν

Εἰκὼν 114.—Αἱ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Βορείου ὅρμου τῆς Δημητριάδος ἀνοιχθεῖσαι τάφροι ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ ἐν ἔτει 1283. **Τ-Τ΄-Τ΄΄**=τὸ στόμιον τῶν τάφρων ἐκ τῆς θαλάσσης· **Ν**=τὸ νῦν ναυπήγιον ἢ «Ταρσανᾶς»· **Ι**=ἡ ἀρχαία Ἰωλκός, νῦν «Κάστρον τοῦ Βόλου»· **Μ**=τὸ ἐπὶ τοῦ Πηλίου νῦν χωρίον Μακρυνίτσα.

Εἰκὼν 115.—Τοῖχος ἀσβεστόκτιστος τάφρου, ποιηθείσης ἐν ἔτει 1283 μ. Χρ.. **Β-Β΄**=τὸ νῦν σῳζόμενον κατὰ τὸ βάθος τέρμα αὐτῆς· **Π**=νεωτέρα πυριτιδαποθήκη, κτισθεῖσα ἐπὶ τοῦ τοίχου αὐτῆς.

τοῦ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Γορίτσας (*εἰκὼν* 116) ἀρχαίου τείχους θὰ ἐγένετό τις τότε συμπλήρωσις ἢ ἐπισκευή· ὄντως δ᾽ ἐπὶ τοῦ τελευταίου διέκρινε κατὰ τὸ Δυσμικὸν τῆς ἀκροπόλεως ἴχνη σαφῆ ἀσβεστοκτίστου ἐπισκευῆς ὁ Judeich κατά τινα ἐπίσκεψιν τοῦ τόπου μετ᾽ ἐμοῦ καὶ τοῦ Brückner πρὸ ἓξ ἐτῶν[1]· ἴσως καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς σῳζόμενον ... εἶναι ὁ λόγος, οὗ ἕνεκα *ἐντὸς τῆς ἀρχαίας πόλεως* καὶ παρὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα σημεῖα ὑπάρχουσι Βυζαντιακῶν χρόνων τάφοι, ὧν τινας ἀνεσκάψαμεν[3].

Τὸ δὲ ἀκόλουθον ἔτος 1284 κατέλαβον τὴν Δημητριάδα οἱ Βυζαντῖνοι στρατηγοὶ Ταρχανιώτης καὶ Ἀλέξιος Ῥαούλ, ἐν τῷ πολέμῳ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ

[1]) Καὶ ὁ Wace παρὰ Fredrich παρετήρησεν ἐπί τινων πύργων τῆς ἀκροπόλεως ἐπισκευήν, ἣν ἀποδίδει τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν Ath. Mitt. 1905 σελ. 232 σημ. 1 καὶ σελ. 242· πιθανώτερον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν οὖσαν τοῦ ἔτους 1283. Καὶ ἐγώ, ἀνεξαρτήτως τῶν προειρημένων, παρετήρησα καὶ ἀνέγραψα αὐτὴν ἐν *Πρακτικοῖς* 1907 σελ. 172.

[2]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1910 σελ. 202.

[3]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1906 σελ. 123 καὶ 1909 σελ. 146-147.

Β΄ κατὰ τοῦ μνημονευθέντος δουκὸς Ἰωάννου τοῦ Α΄[1]. Ἀναφέρεται δὲ ἡ πόλις καὶ ἐν ἔτει 1299. Ὅτι ὁ Μανουὴλ κατέλαβεν αὐτὴν καὶ ἔσχεν ὡς ὁρμητήριον, λέγει καὶ *Γεώργιος ὁ Ἀκροπολίτης*[2] «καταλαβὼν οὖν τὸν τῆς Δημητριάδος χῶρον ὁ Μανουὴλ κἀκεῖθεν τοῖς μὲν τῶν οἰκείων γραφαῖς παρασημήνας τὴν αὐτοῦ ἔφοδον, τοὺς δὲ ὑποθέλξας ταῖς ὑποσχέσεσιν, οὐ διὰ πολλῶν συνηθροίκει τῶν ἡμερῶν περὶ αὐτὸν στράτευμα, ἧρξέ τε Φαρσάλων καὶ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ τῶν περὶ αὐτά».

Περαιτέρω ἐν ἔτει 1324 ὁ *Πιρῆ Ῥεῆς* σημειοῖ τὸν τόπον κατοικούμενον, ἀλλ' οὐδὲν ὄνομα ἀναγράφει ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτοῦ πίνακος, οὔτε ἐν τῷ κειμένῳ, ὡς βεβαιοῖ ὁ O. Mann παρὰ Fredrich ἔ. ἀ. σελ. 243. Κατὰ δὲ τὸν Rubio y Lluch[3] ἀναγράφεταί τις περὶ τὸ τέρμα τῆς περιόδου τῶν Καταλάνων, κατὰ τὸ ἔτος 1380, ὡς *κόμις τῆς Μήτρας* ἐνταῦθα· νοεῖται δὲ *Μήτρα* ἡ *Δημητριάς*, συγκεκομμένως ἐξενηνεγμένη κατὰ τὴν καὶ νῦν γενικὴν συνήθειαν, καθ' ἣν καὶ *Μῆτρος* ἀποκαλεῖται κοινῶς ὁ *Δημήτριος*· οἱ ξένοι τότε ἀνέγραφον καὶ ἐλάμβανον εἰς χρῆσιν τὰς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκφερομένας ὀνομασίας, ἃς καὶ διέστρεφον κατὰ τὴν ἑαυτῶν κατανόησιν, προσαρμόζοντες πρὸς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ὡς π. χ. τὸ *Εὔριπος* ἐκ κοινῆς τῶν τότε Ἑλλήνων προφορᾶς *Ἔγριπος* ἢ *Νέγριπος* (πρβ. *Ναύπακτος-Ἔπαχτος, Νάξος-Ἄξος, Ἴος-Νιός, ὦμος-νῶμος κτλ.*) ἐγένετο *Egripo*, καὶ ἕνεκα τῆς γεφύρας *Egriponte*, καὶ περαιτέρω, παρετυμολογικῶς πρὸς τὸ *negro*, *Negroponte*, ἐξ οὗ τὸ νῦν ἐν χρήσει ἐπώνυμον *Νεγρεπόντης*· ὁμοίως *Ὑπάτη* (Ὑπάτα) ἡ *Πάτα-Πάτρα, Νέαι Πάτραι, Πατρατζὶκ κτλ.*.

Καταληφθείσης δὲ τῆς Θεσσαλίας περὶ τὸ ἔτος 1390 ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ Δημητριὰς ἐξακολουθεῖ ὑπάρχουσα καὶ μνημονευομένη ὡς ἕδρα ἐπισκόπου, ὑπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Λαρίσης· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀπὸ λίαν παλαιοτέρων χρόνων θὰ ἦτο ἕδρα ἐπισκόπου[4]· φαίνεται δὲ ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας μάλιστα ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος διέμενε, κατὰ τὸ θέρος τοὐλάχιστον, ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ Βόλου βουνοῦ, ὅστις ὀνομάζεται *Ἐπισκοπή*, καὶ ἔχει ἀξιόλογον ἐκκλησίαν μετὰ περιβόλου· διατηροῦνται δ' ἐκεῖ καὶ ἴχνη ἑτέρων μεσαιωνικῶν οἰκοδομημάτων[5]· καὶ οἱ τελευταῖοι δ' ἐπίσκοποι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διεθέριζον ἔν τινι τῶν ὑπερκειμένων τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης χωρίων[6]· κατὰ δὲ τόδε τὸ ἔτος ὁ νῦν Δημητριάδος Γερμανὸς Μαυρομμάτης ἔκτισεν ἐν Βόλῳ ἰδίαν *Ἐπισκοπὴν* μετ' ἐκκλησιδίου τοῦ *Νέου Ἀποστόλου*. Ἀναγράφεται δὲ ὑπὸ τοῦ Lequien[7] καὶ ὡς ἀρχιεπισκοπὴ ἐπί τινα χρόνον ἡ Δημητριάς· ἐπίσκοπος δὲ αὐτῆς ὀνομάζεταί τις ἐν ἔτει 1564· τῷ δὲ 1639 ἀναφέρεται ὁ Κάλλιστος ἐπίσκοπος αὐτῆς[8], καὶ τῷ 1721 ἕτερος παρὰ τῷ αὐτῷ Lequien τόμ. Β΄ σελ. 111. Τέλος τῷ 1740 βεβαιοῖ τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς καὶ ἀναγράφει ὡς Δημητριάδα-Dimitriada ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος ὁ αὐτὸς Lequien· ἐπίσης ὁ Μελέτιος τῷ 1728 καὶ ὁ Γαζῆς τῷ 1807 ἀναφέρουσι τὴν ἐπισκοπὴν Δημητριάδος[9]. Διατηρεῖται δ' ἔτι ἡ θρησκευτικὴ αὕτη ἀρχὴ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, γνωστὸν οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἐγγραμμάτοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ λαῷ, ὅστις ὀνομάζει ὁμοίως τὸν ἐπίσκοπον «ὁ Δημητριάδος» ἢ «ὁ ἅγιος Δημητριάδος», ἢ ἁπλῶς «*ὁ δεσπότης*».

Τῶν δ' Εὐρωπαίων περιηγητῶν, τῶν περιελθόντων τὴν Μαγνησίαν, ὁ Dodwell[10] ἀναγράφει τῷ 1819 τὴν Δημητριάδα ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς θέσεως αὐτῆς, ἑπόμενος βεβαίως ἐγχωρίῳ τινὶ παραδόσει, διότι ἀρχαιολογικὰς γνώσεις, μάλιστα τοπογραφικάς, κέκτηται ὁ περιηγητὴς οὗτος οὐχὶ πολλάς, οὐδὲ λίαν σαφεῖς· ὄντως δὲ πολλοὶ τῶν ἐπιχωρίων, τῶν κληρικῶν μάλιστα, οὐδέποτε θὰ ἀμφέβαλλον περὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῆς Δημητριάδος μέχρι τοῦ ἔτους 1835· διότι ἡ πόλις αὕτη κατῳκεῖτο συνεχῶς ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς, καίτοι κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας ὑπ' ὀλίγων κατοίκων, νῦν δὲ ὑπ' ἐλαχίστων, μονίμως ὅμως διαμενόντων ἐκεῖ ἐν τῷ ὅρμῳ «Ταρσανᾶ» ὡς ναυπηγῶν, καί τινων οὐ μακρὰν τῆς θέσεως ταύτης ὡς κηπουρῶν.

Ἀλλ' ἀτυχὴς γνώμη τοῦ ἄλλως πολυμαθεστάτου καὶ ὀξυδερκοῦς Leake[11], μετέθεσεν ἔκτοτε τὴν Δημητριάδα ἐκ τῆς ἀληθοῦς θέσεως αὐτῆς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ βουνοῦ «Γορίτσας» ἀρχαίαν πολίχνην· ἐπεκράτησε δὲ ἀπ' αὐτοῦ ἡ μετάθεσις τοσοῦτον μονίμως καὶ βαθέως, ὥστε οὐδείς, πλὴν Νικολάου τοῦ Μάγνητος[12], ἐξέφρασέ τινα ἀμφιβολίαν περὶ τούτου, ἕως οὗ αἱ ἡμέτεραι ἀνασκαφαί, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1907 γενόμεναι, καὶ αἱ ἐκ τούτων προκύψασαι καὶ ἀμέσως ἐκφρασθεῖσαι πολλάκις ὑπ' ἐμοῦ ἀπὸ τοῦ 1908 ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ὡς πρὸς τὰς Παγασὰς καὶ τὴν Δημητριάδα, διέσεισαν τὴν γνώμην ταύτην· τῇ τολμηρᾷ δὲ καὶ εὐστόχῳ ἐπικουρίᾳ τοῦ Beloch, ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1911 γενομένῃ, ἐρευνήσας ἐκ νέου τοὺς τόπους τῷ 1912, ἀποκατέστησα τὴν πόλιν τοῦ βασιλέως Δημητρίου ἐν τῇ ἀλη-

---

[1]) *Παχυμέρης* Β΄ 69-71.

[2]) Σελ. 61-62 (στερ. ἐκδ.)· πρβ. ἄνω τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1283 σημειούμενα γεγονότα.

[3]) Los Navarros en Grecia κτλ. σελ. 220· 262.

[4]) *Γεώργ. Κύπρ.* σελ. 78 (στερ. ἐκδ.) «τῇ Λαρίσῃ τῆς Ἑλλάδος: α΄ ὁ Δημητριάδος».

[5]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1910 σελ. 202-203.

[6]) Περὶ τοῦ συμβάντος τῷ 1466 ἐν Θεσσαλίᾳ μεγάλου λοιμοῦ, βλ. Frg. Hist. Gr. V σελ. 160, ἔνθα ὅμως δὲν λέγεταί τι εἰδικῶς περὶ Δημητριάδος· ἐν τῷ χωρίῳ Μακρυχῶρι παρὰ τοὺς Γόννους οἱ κάτοικοι ἀνεκοίνωσάν μοι ἐκ παραδόσεως περὶ τοῦ λοιμοῦ, ὅστις «ἔγινε λίγα χρόνια, ὄντας ἐπάρθη ἡ Πόλι».

[7]) Oriens Christianus Γ΄ 983 καὶ Β΄ 111.

[8]) Οὕτως ἀνέγνων τὴν ἐπὶ τῆς Ἐπισκοπῆς ἐπιγραφὴν «ὁ Δημητριάδος Κάλ(λ)ισ(τος) καὶ κτήτορ τῆς ἐκκλησίας· ζρΜ΄ζ»· βλ. *Πρακτικὰ* 1910 σελ. 203· ὁ Wace ἐν Journal of Hell. Stud. 1906 σελ. 155 ἀναγινώσκει ὀλίγον διαφόρως· αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἀνερμήνευτοι ἀφεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἀναγλύφων δύνανται νὰ ἀναγνωσθῶσιν «ἡ Μακρι(νί)/τισσα/ Μ(ήτη)ρ θ(εο)ῦ· ‖ Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς /καὶ ὀξεῖ(α) ἐπί/σκεψις»· αὗται θὰ ἐχαράχθησαν κατόπιν ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀναγλύφων.

[9]) *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα* Α΄ σελ. 442· ὁ *Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης* ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ «Φήμη» τοῦ 1886 Β΄ σελ. 6-16 ἀναγράφει λεπτομερῶς τοὺς ἐπισκόπους Δημητριάδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1790 καὶ ἐφεξῆς· καὶ ἐν 1887 σελ. 68-69 σημειοῖ τινα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Δημητριάδος τῶν μέσων αἰώνων, ἅτινα ὅμως δέονται ἐπιστημονικῆς ἐξακριβώσεως.

[10]) A tour through Greece τόμ. Β΄ σελ. 86-87. Ἐν τῇ ἐπιμελεστάτῃ ὑπὸ Kern ἀναγραφῇ ἐν JG IX [2] σελ. XXVII τῶν νεωτέρων περιηγητῶν δὲν ἀναφέρεται οὗτος.

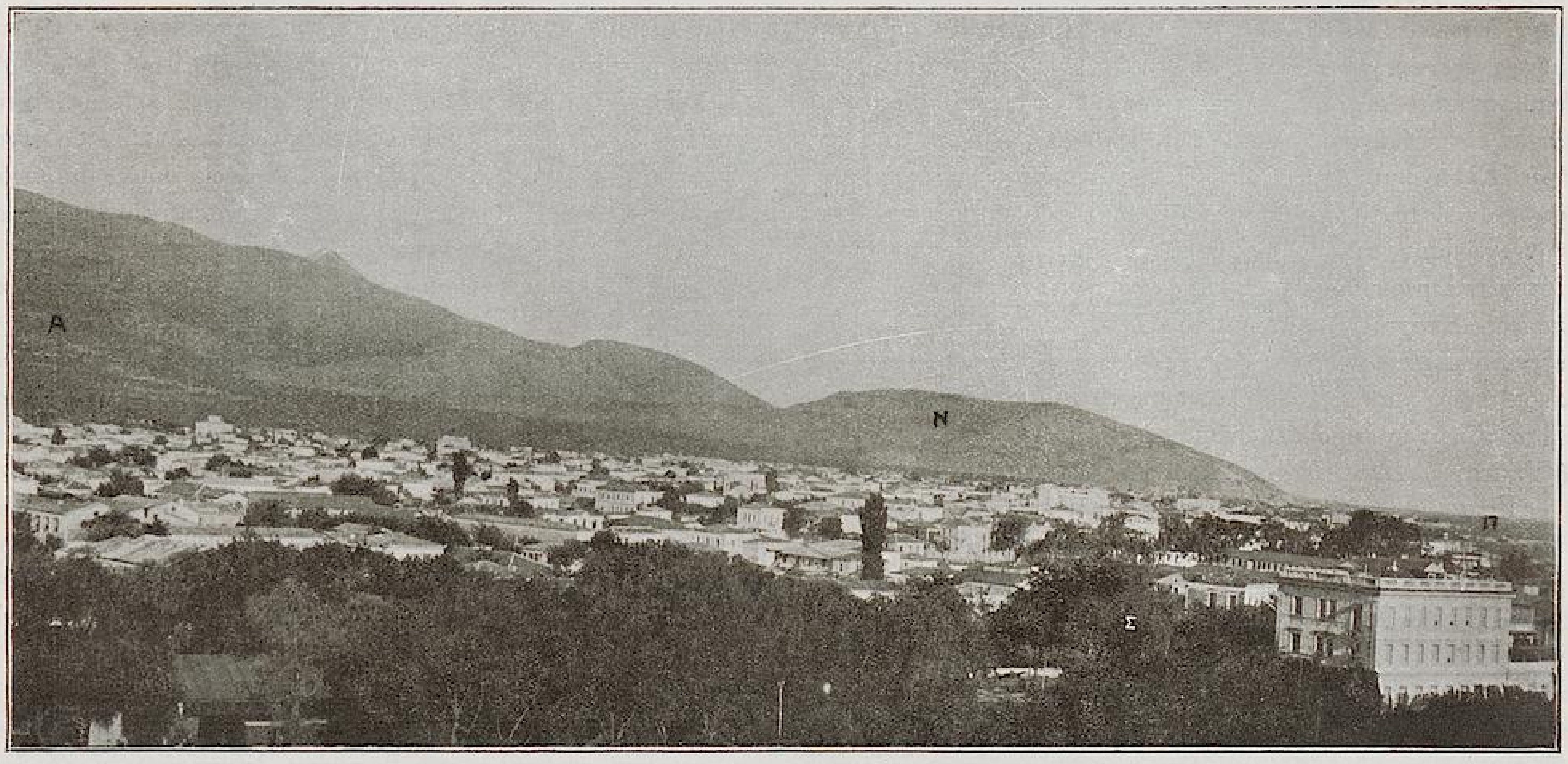
[11]) Travels in North. Gr. IV σελ. 368· πρὸ αὐτοῦ ὁ *Φιλιππίδης* καὶ *Κωνσταντᾶς* ἐν τῇ «Γεωγραφίᾳ» αὐτῶν σελ. 211-212 ἀνέγραψαν τὴν Δημητριάδα ὡς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ «Γορίτσας» κειμένην· τὴν γνώμην ὅμως ταύτην θὰ ἠγνόει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Leake.

[12]) Βλ. ἄνω σελ. 64 καὶ σημ. 8· ὁ Β. Στάης φαίνεται ὅτι ἐξέφρασεν ἐν ἔτει 1901 τὴν γνώμην ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ «Διμηνίου» ἔκειτο ἡ *Ἰωλκός*· διότι ὑπὸ ἐντοπίου λογίου τοῦ Βόλου ἐν τῷ «Παραρτήματι τοῦ Προμηθέως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 154 φύλλου τοῦ 1901» σελ. 16 γράφεται ὅτι «τὸ ἄστυ τῆς Ἰωλκοῦ (ἐνν. ἔκειτο ἐπὶ τοῦ λόφου «Διμηνίου»), τῆς γνώμης ταύτης ἐξενεχθείσης, ὡς τοὐλάχιστον ἀνηγγέλθη διὰ τῶν ἐφημερίδων, παρὰ τοῦ διενεργοῦντος τὰς ἐν λόγῳ ἀνασκαφὰς ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Στάη κτλ.»· μᾶλλον οἱ ἐκεῖ θολωτοὶ τάφοι, θὰ ἐξέφρασεν ὁ Στάης τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἀνήκουσι τῇ Ἰωλκῷ τῆς μυκηναίας περιόδου, ὅπερ φαίνεταί μοι ὀρθόν. (Ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς σημειώσεως ταύτης εὕρηται ἐν τοῖς προειρημένοις ἄνω ἐν σελ. 69 σημ. 2· παρεισέφρησε δ' ἐνταῦθα).

θεῖ θέσει αὐτῆς [1], ἣν ἤδη ἀπεδέξαντο δύο ἄριστοι ἐρευνηταὶ τῆς Θεσσαλίας, ὁ Stählin καὶ ὁ Kern [2].

Αἱ δὲ τῶν πραγμάτων μεταβολαὶ καὶ ἡ φυσικὴ ῥοπὴ τοῦ λαοῦ πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀρίστου τούτου ἐπινείου τῆς Θεσσαλίας, καὶ πρὸς κτῆσιν δι' αὐτοῦ τῶν πόρων τοῦ ζῆν, ἐπεκύρωσαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὴν πολιτικὴν μεγαλοφυΐαν καὶ στρατιωτικὴν διορατικότητα τοῦ βασιλέως Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, μετὰ πάροδον ὑπερδισχιλίων ἐτῶν: διότι ὁ νῦν *Βόλος (εἰκὼν* 116· πρβ. καὶ ἄνω *εἰκ.* 3· 91· 95· 97· 100· 101*)*, ἡ πολυάνθρωπος αὕτη καὶ ἐμπορικωτάτη καὶ πλουσία πόλις, ἀνέθορεν αὐτόχρημα ὡς *συνοικισμός*, λεληθότως καὶ φύσει γενόμενος ἐξ ἁπάσης τῆς Μαγνησίας, ἐν μέρει δὲ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας τε καὶ μήπω ἀπελευθερωθείσης, ἀκριαὐτὸν ἀποτελοῦντα ἤδη κώμην τινὰ λόγου ἀξίαν, ἰσχυρότερον μετέπειτα συνοικιζομένην· διότι τῷ 1858 ἐκτίζετο ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου [4], ἐνδεικτικὴ τῆς μονιμότητος τῶν τέως μετοικισάντων.

Ἰδίως ὅμως ἀπὸ τοῦ 1881, ὁπότε ἡ Θεσσαλία, τύχῃ ἀγαθῇ, προσηρτήθη τῇ Νοτίᾳ Ἑλλάδι, ἀπελευθερωθεῖσα ἀπὸ τοῦ μακραίωνος ζυγοῦ ξένου κατακτητοῦ, ἀνεπτύχθη ὁ Βόλος ἁλματικῶς, καὶ ἐπεκταθεὶς ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν κατὰ μῆκος τῆς Βορείου παραλίας, ἣν ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι, ὡς *συνεχῆ* τῇ *Ἰωλκῷ αἰγιαλόν*, *Ἰωλκὸν* ἐπίσης [5], κατώρθωσε διὰ φρονίμου τὰ πολλὰ τοπικῆς διοικήσεως οὐ μόνον νὰ ἐξαρθῇ εἰς ἰσχυρὸν ἐμπορικὸν κέντρον, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὰ ἀπαραίτητα μέσα πάσης περαιτέρω ἀσφαλοῦς εὐδοκιμήσεως, ἣν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μειώσῃ οὔτε ὁ ἑνωτικὸς

Εἰκὼν 116.— Ἄποψις τῆς νέας πόλεως Βόλου, νῦν «Καινούργια» κοινῶς καλουμένης, ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, ἀπὸ τοῦ κωδωνοστασίου τῶν Ἁγίων Θεοδώρων (πρβ. *εἰκ.* 112 τὸ Θ) θεωμένης. **Α**=τὸ νῦν χωρίον «Ἄλλη Μεριὰ» ἢ «Βλαχομαχαλᾶς»· **Ν**=ἡ ἀρχαία *Νήλεια* ἐπὶ τοῦ βουνοῦ, τοῦ νῦν «Γορίτσα» καλουμένου· **Σ**=ὁ σταθμὸς τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων· **Π**=ὁ Παγασιτικὸς κόλπος.

βῶς ἀντίστοιχος τῷ ἐκ προνοίας καὶ καθ' ὑπολογισμὸν καὶ ἀπὸ σκοποῦ τελεσθέντι ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, ὧν ἕνεκα καὶ ἀνώτερος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος τοῦ παρόντος, καὶ ἰσχυρότερος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, καὶ ἐν καταλληλοτέρῳ τόπῳ ἱδρυμένος.

Διότι ὄντως ἀπὸ τῶν περὶ τὸ ἔτος 1650 χρόνων ἤρξαντό τινες κάτοικοι τῶν ὑπερκειμένων χωρίων, ἁλιεῖς μάλιστα καὶ ἔμποροι, κατερχόμενοι εἰς τὴν παρὰ τὸ «Κάστρον», ἔνθα μόνον Τοῦρκοι κατῴκουν, παραλίαν, καὶ μικράς τινας καλύβας καὶ ἐργαστήρια καὶ ἀποθήκας κτίζοντες· καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἔβαινε λίαν βραδέως, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὁριστικῆς ἱδρύσεως τοῦ μικροῦ Βασιλείου τῆς Νοτίας Ἑλλάδος, ἐν ἔτει 1832, καθίστατο πυκνότερος οὕτως, ὥστε ὁ *Ἰω. Ἀ. Λεονάρδος* [3], ὀλίγον πρὸ τοῦ 1836, εὗρεν σιδηρόδρομος Πειραιῶς-Θεσσαλονίκης, οὐδὲ οἱ λιμένες τῶν δύο τούτων μεγίστων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς τε παλαιᾶς καὶ τῆς νεωστὶ ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος.

Ἀλλ' ὁ οὕτως ἀδοκήτως καὶ ἄνευ προνοίας συντελεσθεὶς συνοικισμὸς τῶν Μαγνήτων ἐν Βόλῳ, ὁ προσελκύσας καὶ ὁσημέραι προσελκύων, καθ' ἃ ἡ ἀρχαία Δημητριάς, ἐκ πάσης γωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατοίκους πολυπληθεῖς, καὶ ἀλλοφύλους ἔτι παμπόλλους [6], ἔσχε τὸ σπουδαῖον μὲν ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἐλάττωμα, ἀπὸ δὲ ἀρχαιολογικῆς σημαντικὸν προτέρημα, τοῦ νὰ ἱδρυθῇ ἐπὶ χώρου ἀκαταλλήλου, τελματώδους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀσθενοῦς, ὡς προελθόντος ἐκ προσχώσεων ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων τοῦ

[1]) Ἐκτενέστερον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διέλαβον ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Δημητριὰς—Παγασαί*, δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ. 1914 σελ. 264-272.*

[2]) Ὁ πρῶτος ἐν ἐπιστολῇ πρός με· ὁ δεύτερος ἐν Berl. philol. Wochens. 1915 σελ. 54-55.

[3]) Ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ «Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία», ἐν Πέστῃ τῆς Οὐγγαρίας τῷ 1836 ἐκδοθέντι, λέγει ἐν σελ. 113-114: «Ὁ Βόλος εἶναι ἀπὸ πολὺν καιρὸν πολεμικὸς Τόπος καὶ ἐμπορικὴ Σκάλα, ἔχων Λιμένα χωρητικὸν καὶ Φρούριον παρὰ τὴν Θάλασσαν ὀχυρόν, τὸ ὁποῖον φυλάττουσιν οἱ Τοῦρκοι, κατοικοῦντες εἰς περίπου 100 Ὀσπίτια, οἵτινες, οὔσης βαθουλῆς καὶ βαλτώδους τῆς περὶ αὐτὸν θέσεως, ἀναπνέουσι νοσώδη ἀέρα· μ' ὅλον τοῦτο ὁ Τόπος εἶναι ὡραῖος καὶ ἡ γῆ εὔφορος. Ὁ Βόλος εἶναι οὕτως εἰς τὸ ἐμπόριον εὐδιατεθειμένος, ὥστε καὶ πρὸ Ἑκατονταετηρίδος (;) ἐφθονεῖτο ἀπὸ τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἐμπόρους· *μάλιστα δὲ τώρα* διὰ τὴν πλησιεστάτην γειτονίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, πολλοὶ Ἕλληνες μετέβησαν ἐδῶ, καὶ ἔκτισαν εἰς τὴν Ἀκροαιγιαλίαν τοῦ Φρουρίου Ἀποθήκας καὶ Ἐργαστήρια, ὅπου ἐμπορευόμενοι ζῶσιν ἐν ὑπολήψει. Εἰς τὰ *ὀλίγα καλὰ* Κτίρια ταῦτα εὑρίσκονται καὶ Καφφενεῖα μὲ Δωμάτια διὰ μπιλάρδα .., καὶ τὸ *Πολισμάτιον* ἀναλαμβάνει καλὴν αὔξησιν».

[4]) Βλ. τὰ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Μάγνητος ἄνω ἐν σελ. 23 σημ. 4 ἐκτιθέμενα.

[5]) Πρβ. *παρένθ. πίν. Η'* καὶ ἄνω σελ. 69 καὶ σημ. 3.

[6]) Πρβ. *Θεσσαλικὰ Μνημ.* Ι σελ. 150· 158· 165· 190· 283· 291· 300· 303· 311· 328· 409· 410· 444· 447.

Πηλίου ὁρμητικῶν χειμάρρων, οἵτινες ἀείποτε ἀπειλητικοὶ ἐπικρέμανται κατὰ τῆς νέας ταύτης πόλεως· τούτων ἕνεκα τὸ κλῖμα αὐτοῦ καθίσταται βαρύ, καὶ ἐνίοτε, κατὰ τὰς ἐνιαυσίους ἑκάστοτε καιρικὰς μεταβολάς, νοσῶδες, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐλαφρόν, ἤπιον καὶ ὑγιεινότατον κλῖμα τῆς Δημητριάδος, ἐχούσης καὶ αἰσθητικὴν ἔτι ὑπεροχήν, τὴν θέαν δῆλα δὴ τοῦ ὡραιοτάτου Πηλίου ἐξ ἀπόπτου, ἧς στερεῖται ὁ Βόλος.

Ὑπῆρξεν ὅμως τὸ ἐλάττωμα τοῦτο τῆς νέας πόλεως εὐεργετικὸν τῇ ἀρχαίᾳ (πρβ. ἄνω σελ. 12), ἤρξατο δὲ καὶ μειούμενον ὑπὸ τῶν νοῦν ἐχόντων καὶ φιλοτιμοτάτων κατοίκων, διὰ κατασκευῆς ἔργων διαρρυθμίσεως τῆς κοίτης τῶν ἐπικινδύνων χειμάρρων καὶ ἄλλων συναφῶν· ἔτι δὲ μᾶλλον θὰ μειωθῇ τοῦτο διὰ τῆς μελετωμένης ἤδη χωροσταθμίσεως καὶ τῆς διασκευῆς προσηκόντως ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους, διὰ τῆς ἀποξηράνσεως τῶν μικρῶν, ἀλλ' ἐπιβλαβεστάτων ἑλῶν, καὶ διὰ τῆς σκοπουμένης διακομιδῆς πηγαίου ὕδατος ἐκ τοῦ Πηλίου. Τούτων τελουμένων, καὶ τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος πλήρως ἀνασκαπτομένης, καὶ προσηκόντως ἀναδασουμένης, οὕτω δὲ καθισταμένης ἐξαιρέτου κέντρου ἀναψυχῆς καὶ μορφώσεως τῶν κατοίκων, θὰ καταστῇ μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἡ νέα αὕτη πόλις, ἓν τῶν ἀρίστων καὶ ὑπερόχως διαφερόντων, ἔτι δὲ θελκτικωτάτων κέντρων τῆς Εὐρώπης ἀπὸ φυσικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως.

4) Οἱ χρόνοι τοῦ ἐντειχισμοῦ τῶν στηλῶν.

Πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐνετειχίσθησαν αἱ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι πύργοις εὑρεθεῖσαι στῆλαι, ὡς πρώτην ἀφετηρίαν ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν τὸ χωρίον τοῦ ἐπιτομέως τοῦ *Διοδώρου*[1], λέγοντος ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τῷ 168 π. Χρ. «ἐξέπεμψάν τε δέκα μὲν πρεσβευτὰς ἐκ τοῦ συνεδρίου εἰς Μακεδονίαν, πέντε δὲ εἰς Ἰλλυριούς. οἵ καὶ πρὸς Αἰμίλιον *Μᾶρκον ἐλθόντες, *συνεῖδον τὰ τείχη Δημητριάδος, πόλεως Μακεδόνων πρώτης, καθελεῖν*». Ὅτι τὸ *Μᾶρκον* κεῖται ἐσφαλμένως ἀντὶ τοῦ *Παῦλον*, καθίσταται ἐμφανὲς ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου, ἔνθα ὁ ἐπιτομεὺς λέγει «Αἰμίλιος *Μᾶρκος, Ῥωμαίων ὕπατος καὶ ἄριστος στρατηγός, *Περσέα λαβὼν αἰχμάλωτον κτλ.*»· περαιτέρω καλεῖται ὁ αὐτὸς ἁπλῶς *Αἰμίλιος*· πρόκειται ἄρα ἀναμφισβητήτως περὶ τοῦ Αἰμιλίου *Παύλου*, καὶ εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ διόρθωσις τοῦ *Μᾶρκον*.

Τὴν ἐκλογὴν τῶν πρεσβευτῶν καὶ τὰς διαταγὰς τῆς συγκλήτου ἀναγράφει λεπτομερῶς ὁ *Λίβιος* ἐν 45 17 legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paulus L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam quinque in Illyricum· ἵνα μὴ δ' αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχιστρατήγων ἀποβῶσιν ἀνάξιαι τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἐπιεικείας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, τὸ μὲν κατεβλήθη μεγάλη προσοχὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν πρεσβευτῶν, τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐδόθησαν αὐτοῖς ἐξ ὑπαρχῆς καὶ ἐν περιλήψει ὡρισμέναι *περὶ πάντων* αἱ πρὸς τὸν Αἰμίλιον καὶ Ἀνίκιον ἀποφάσεις τῆς συγκλήτου, ὡς λέγει ὁ Λίβιος μετά τινος ἀντιφατικῆς ὑπερβολῆς[2]· διότι ὁ ἴδιος μετ' οὐ πολὺ προστίθησιν ὅτι *τὰ λοιπὰ* ἀφείθησαν τοῖς πρεσβευταῖς καὶ τοῖς εἰρημένοις δυσὶν ἀρχιστρατήγοις, ἵνα ἐκ τῆς παρούσης ἑκάστοτε καταστάσεως τῶν πραγμάτων βουλευόμενοι καθ' ἑαυτοὺς ἀποφασίσωσι τὰ δέοντα[3]· τὰ λοιπὰ δὲ ταῦτα ἦσαν πλεῖστα καὶ σπουδαιότατα.

Ἐκ δὲ τοῦ *Πολυβίου* ἐλάχιστα ἐσώθησαν περὶ τῶν δέκα τούτων ἐν Λ' 12 6-9 «πρὸς μὲν οὖν τὰς ἄλλας πόλεις καὶ τὰς ἐθνικὰς συστάσεις *οἱ δέκα δι' αὐτῶν τῶν στρατηγῶν ἐποιήσαντο τὴν ἐπιταγήν*, οὓς δεήσει πορεύεσθαι τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ῥώμην· οὗτοι δ' ἦσαν, ὡς ἐπίπαν, οὓς ἀπέγραψαν οἱ προειρημένοι *κατὰ τὰς ἰδίας ἀντιπαραγωγάς*... πρὸς δὲ τὸ τῶν Ἀχαιῶν ἔθνος πρεσβευτὰς ἐξέπεμψαν *τοὺς ἐπιφανεστάτους ἄνδρας τῶν δέκα*»· ὅμως καὶ ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἀφείθη σημαντικὴ ἐξουσία τοῖς δέκα καὶ τοῖς ἀρχιστρατήγοις, ἧς τὰ μαρτύρια ἀπόκεινται παρὰ Λιβίῳ, ὄντα πλήρεις διαρπαγαὶ πόλεων, τοῦ μὲν Αἰγινίου καὶ τῶν Ἀγασσῶν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Αἰμιλίου Μαξίμου, τῆς δ' Αἰνείας ὑπὸ τοῦ Ποστομίου[4], ἑβδομήκοντα δὲ πόλεων τῆς Ἠπείρου ἄρδην ἀνατροπὴ καὶ ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδων Ἠπειρωτῶν ἐξανδραποδισμός, μετὰ σημαντικὴν λεηλασίαν καὶ αὐτῆς τῆς *ἐλευθερωθείσης(!)* Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ ἰδίου Αἰμιλίου Παύλου[5].

Ὀρθῶς ἄρα ὁ *Παυσανίας* ἐν Ζ' 10 7 χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τῶν δέκα τούτων πρεσβευτῶν μετὰ τῶν δύο ἀρχιστρατήγων, λέγων ὅτι «Μακεδόνων δὲ καὶ Περσέως κεχειρωμένων πολέμῳ... ἄνδρες τῆς Ῥωμαίων βουλῆς δέκα ἐπέμφθησαν *καταστησόμενοι πρὸς τὸ ἐπιτηδειότατον Ῥωμαίοις τὰ ἐν Μακεδονίᾳ*»· οὐδὲ ὑπάρχει λόγος, παρὰ τὰ συνήθη προσχήματα τῶν Ῥωμαίων, νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι οἱ νικηταὶ ἀπέβλεψαν κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ἀπηνῆ μὲν καταστροφὴν τῶν πόλεων καὶ τῶν κατοίκων, συμφώνως πρὸς τὰ γενικὰ συμφέροντα τῆς Ῥώμης, εἰς πλήρη δὲ λεηλασίαν τῶν περιουσιῶν αὐτῶν, πρὸς μεγαλοπρεπῆ τέλεσιν τριῶν θριάμβων[6].

Κατὰ ταῦτα τοῦ μὲν Διοδώρου ἡ ἄνω πληροφορία εἶναι ἀληθής, τῶν δὲ τειχῶν τῆς Δημητριάδος ἡ κατάρριψις ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ ἢ κοινῇ διαταγῇ τῶν πρεσβευτῶν καὶ τοῦ Αἰμιλίου, ἢ ὑπ' αὐτοῦ τούτου[7], ἢ ὑπὸ τοῦ συλλαβόντος τὸν Περσέα (*Λίβ.* 45 5) Γναίου Ὀκταβίου, ὅστις, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 103, εἶχε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν καταστρέψει τὴν Μελίβοιαν, τὸ προπύργιον τῆς Δημητριάδος· ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ἀναγράφεται ὡρισμένως ἡ πρώτη περί-

[1]) Ἐν ΛΑ' 13· βλ. *Πρακτικὰ* 1912 σελ. 185.

[2]) Ἐν 45 17 ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset imperatores *nihil indignum* nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est *summa* consiliorum, ut inchoata *omnia* legati ab domo ferre ad imperatores possent: μόλις δύναται νὰ συγκρατηθῇ τὸ *omnia* διὰ τοῦ *summa*.

[3]) Ὁ *Λίβ.* 45 18 ἀπαριθμεῖ τὰ κεφάλαια τῶν ἐπιταγμάτων τῆς συγκλήτου· καταλήγει δὲ λέγων *cetera* ipsis imperatoribus legatisque *relicta*, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.

[4]) *Λίβ.* 45 27 Paulus...Q. Maximum filium...ad Aeginium et Agassas *diripiendas* mittit...ad Aeniorum quoque urbem *diripiendam* L. Postumium misit.

[5]) *Πολύβ.* Λ' 15 «τῶν γοῦν Ἠπειρωτῶν *ἑβδομήκοντα πόλεις* ἀνατρέψαι Παῦλον... πέντε δὲ καὶ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων ἐξανδραποδίσασθαι»· ὅτι διὰ τὴν Ἤπειρον ὑπῆρχε συγκλητικὸν δόγμα, ἵνα παραδοθῶσι τῷ στρατῷ ὡς λεία αἱ πρὸς τὸν Περσέα ἀποστᾶσαι Ἠπειρωτικαὶ πόλεις, λέγει ὁ *Λίβ.* ἐν 45 34· ἀλλὰ *muri deinde* direptarum urbium *diruti* sunt: ea fuere oppida circa *septuaginta*.

[6]) Αἱ λεηλασίαι παρὰ *Λιβ.* ἐν 45 33· *πρβ. 45 39*· οἱ θρίαμβοι ἐν 45 35 καὶ 40-42.

[7]) Διότι κατὰ *Λίβ.* 45 27 ὁ Αἰμίλιος *ante adventum decem legatorum* ἔστειλε τοὺς μνημονευθέντας ἄνω ἐν σημ. 4, ἵνα βεβαίως σὺν τῇ διαρπαγῇ καταρρίψωσιν ἄλλων πόλεων τὰ τείχη· ἠδύνατο ἄρα ἐν τοῖς τοιούτοις νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἄνευ τῆς γνώμης τῶν δέκα.

πτωσις· δέον ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἡ συνάντησις τοῦ Αἰμιλίου μετὰ τῶν δέκα ἐγένετο ἐν Ἀπολλωνίᾳ τῇ Μακεδονικῇ, ὅπου μετέβη οὗτος ἐκ Δημητριάδος, περατώσας τὴν ἀρχαιολογικὴν αὐτοῦ περιοδείαν ἀνὰ τὴν Νοτίαν Ἑλλάδα[1]· ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ ταύτῃ πόλει διατρίβων, συνηντήθη μετὰ τοῦ Ὀκταβίου, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους πάντας ἀφεὶς ἐκεῖ, αὐτὸν δὲ λαβὼν μεθ᾽ ἑαυτοῦ[2], ἀνεχώρησεν εἰς Ἀπολλωνίαν καὶ Ἀμφίπολιν· οὐδ᾽ ἐπέστρεψεν ἔκτοτε εἰς Δημητριάδα, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἠπείρου μετέβη εἰς Ῥώμην. Δὲν ὑπῆρξεν ἄρα περίπτωσις προτέρας συνεννοήσεως τοῦ Αἰμιλίου μετὰ τῶν δέκα.

Οὕτω λοιπὸν ὑποχρεούμεθα, συμφώνως τῇ πληροφορίᾳ τοῦ Διοδώρου, νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἐξ Ἀπολλωνίας ἢ Ἀμφιπόλεως ἐστάλη, κοινῇ συνεννοήσει τοῦ ἰδόντος τὴν Δημητριάδα Αἰμιλίου καὶ τῶν πρεσβευτῶν διαταγή, ἵνα κρημνισθῶσι τὰ τείχη τῆς πόλεως· ὑπῆρχε δὲ στρατὸς τῶν Ῥωμαίων ἐν Δημητριάδι, ὁ ἀφεθεὶς ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου, omnibus aliis omissis, ὡς εἶπεν ὁ Λίβιος, ὅστις περιέργως οὐδὲν λέγει[3] περὶ τοῦ γεγονότος τούτου τῆς κρημνίσεως τῶν τειχῶν, καίτοι ἄλλων πόλεων καταστροφὰς ἀνέγραψε πρό τε τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετ᾽ αὐτό· ἴσως ὅμως ἢ δὲν εἶχεν αἰτίαν τινὰ νὰ ἀναφέρῃ[4], ἢ ἐθεώρησεν ἀσύμφορον τὴν ἐνταῦθα παράθεσιν τῆς κρημνίσεως τῶν τειχῶν τοσαύτης καὶ τοιαύτης βασιλικῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου, καὶ τὴν ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἀναγραφὴν τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπιτιμήσεως τοῦ Σολπικίου, διότι οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἐν Ἀμφιπόλει, παρασκευάζοντες τὰ ἑαυτῶν χειμάδια, ἀφῄρεσάν τινας κεραμίδας ἐκ τοῦ τείχους, τῇ ἐγκρίσει αὐτοῦ, ἃς ὁ Αἰμίλιος διέταξε νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν[5]· ἡ κρήμνισις τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος, παρατιθεμένη τῇ περί τινων κεραμίδων τῆς Ἀμφιπόλεως φιλευσπλάγχνῳ μερίμνῃ τοῦ ἀρχιστρατήγου, θὰ παρῆγεν ἐντύπωσιν κωμικὴν τῷ ἀναγινώσκοντι.

Ἐντὸς ἄρα τοῦ χειμῶνος τοῦ ἔτους 168 π. Χρ.[6] ἐκρημνίσθησαν τὰ τείχη τῆς Δημητριάδος, θεωρουμένης ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Διοδώρου κατ᾽ οὐσίαν *Μακεδονικῆς* τῆς πόλεως ταύτης καὶ *πρώτης* τῶν ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Μακεδονίας· πρὸς τοιαύτην ἀπόφασιν κύριον λόγον θὰ ἔσχον οἱ Ῥωμαῖοι τὸ ἑαυτῶν συμφέρον, φοβούμενοι καὶ πάλιν ἐπανάστασίν τινα· διότι ἑτέρα σημαντικὴ ἀφορμὴ οὔτε διαφαίνεταί που, οὔτε θὰ ἦτο λίαν ἰσχυρά, καὶ ἂν ὑπῆρχεν, ἀφ᾽ οὗ

Εἰκὼν 117. Πύργος ἐπηυξημένος ὑπὲρ τὴν Φεραϊκὴν πύλην κατὰ τὴν ἄνω ἀκρόπολιν τῆς Δημητριάδος. **Ε-Ε΄** = ἡ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις· **ε-ε΄** = ὁ ἐσωτερικὸς πύργος τοῦ Δημητρίου· **Γ** = γωνιαῖος λίθος τοῦ ἐσωτερικοῦ πύργου μετὰ καθέτου βαθείας λαξεύσεως, παρεντεθεὶς ἐν τῷ ἐπηυξημένῳ πύργῳ ὡς ἁπλοῦν μέλος τοίχου.

οἱ κάτοικοι ἀμαχητὶ παρέδοσαν τὴν πόλιν, ὡς ᾐκάσαμεν ἄνω σελ. 104. Τούτων οὕτω γενομένων, ἐγείρεται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἂν ἡ ἐπαύξησις τῶν ἀνασκαφέντων πύργων, καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν, ἐτελέσθη *πρὸ* τῆς ὡς ἄνω καθωρισμένης κρημνίσεως ἢ *μετ᾽* αὐτήν, καὶ πότε καὶ ὑπὸ τίνων καὶ διὰ τίνα λόγον.

Ἡ προχειροτέρα πρὸς ταῦτα ἀπάντησις θὰ ἦτο ὅτι *μετὰ* τὴν κρήμνισιν τῶν τειχῶν ἐτελέσθησαν τὰ ἄνω· αὕτη δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡμῶν ἡ πρώτη εἰκασία καὶ τοῦ A. Reinach[7], ἀναγράψαντος χρόνον τὴν ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Ἀνδρίσκου ἐν ἔτει 147 π. Χρ. ἐπανάστασιν, καὶ ἐκτελεστὰς τὴν ἐκεῖ συγκεντρωθεῖσαν Ῥωμαϊκὴν φρουράν· ἀλλὰ τὰ τότε συμβάντα

¹) Περὶ τὰς ἀρχὰς σχεδὸν τοῦ φθινοπώρου ἤρξατο τῆς ἀρχαιολογικῆς περιοδείας αὐτοῦ ὁ Αἰμίλιος· πρβ. *Λίβ.* 45 27-28 ita peragrata Graecia... Demetriadem cum revertitur... ipse convento Cn. Octavio Demetriade, postquam *fama accidit traiecisse iam mare decem legatos*, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit.

²) Διότι ἐν Ἀμφιπόλει ὁ Ὀκτάβιος οὗτος μεθηρμήνευσεν ἑλληνιστὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου ἐκφωνηθέντα λόγον· *Λίβ.* 45 29 nam et *ipse aderat* (ἐνν. ὁ Cn. Octavius)· ἴσως ἡ φράσις αὕτη δηλοῖ ὅτι, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Αἰμιλίου διαμείνας ἐν Δημητριάδι ὁ Ὀκτάβιος, μετέβη εἰς Ἀμφίπολιν· λοιπὸν ἐκ τούτου ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐκτελεστὴς τῆς τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος κρημνίσεως αὐτὸς ὁ Ὀκτάβιος, ἐντολῇ βεβαίως τοῦ Αἰμιλίου.

³) Τὸ νὰ θεωρήσωμεν διεφθαρμένον τὸ *omnibus aliis omissis* ἔκ τινος *muris urbis dirutis* ἢ ὁμοίου, θὰ ἦτο δυσχερές, καίτοι παλαιογραφικῶς ἔχει τινὰ λόγον.

⁴) Πάσας τὰς μνημονευθείσας διαρπαγὰς καὶ κρημνίσεις τειχῶν πόλεων δικαιολογεῖ ὁ Λίβιος, ἀναγράφων ὁπωσδήποτε τὰς αἰτίας, αἵτινες ἐπέβαλλον δῆθεν τὴν τιμωρίαν.

⁵) *Λίβ.* 45 28 quod... indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur, referrique tegulas et refici tecta, sicut fuerant, iussit.

⁶) Ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τοῦ Λιβίου ἀναγράφεται περὶ τῶν γεγονότων τούτων τὸ ἔτος 167 π. Χρ., ἐπειδὴ εἶχον κατασταθῆ οἱ διὰ τὸ ἔτος τοῦτο νέοι ὕπατοι· ἀλλ᾽ ἡ μάχη τῆς Πύδνης ἐγένετο κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἔτους 168 π. Χρ. (*Λίβ.* 44 36)· τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους περιώδευσεν ὁ Αἰμίλιος τὴν Ἑλλάδα· κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος μετέβη εἰς Ἀμφίπολιν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ εἶχον κατασταθῆ οἱ νέοι ὕπατοι διὰ τὸ ἔτος 167 π. Χρ.· ἡ κρήμνισις ἄρα τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος συνέβη τὸν χειμῶνα τοῦ 168 π. Χρ..

⁷) Revue archéolog. 1913 I σελ. 19 σημ. 1· βλ. καὶ *Πρακτικὰ* 1908 σελ. 205 καὶ 220-221.

Ἐτυπώθη τῇ 3· 3· 1916.

δὲν δικαιολογοῦσι τοσοῦτον ἔργον*· διότι ἀναφέρεται μὲν ὅτι, καταλαβὼν τὴν Μακεδονίαν ὁ Ἀνδρίσκος, *ἐσκόπει* νὰ εἰσβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν[1], ἡ ἐπιχείρησις ὅμως αὕτη, καὶ ἂν ὄντως ἐξετελέσθη, ὅπερ εἶναι ὅλως ἀμφίβολον, ὑπῆρξεν ἀσήμαντος καὶ τάχιστα κατεστάλη ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐπικουρησάντων τῷ Κοΐντῳ Καικιλίῳ, ὅστις, νικήσας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ συλλαβὼν τὸν Ἀνδρίσκον, ἐθριάμβευσεν ἐξ αὐτοῦ· ὀρθῶς λοιπὸν λέγει καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Παυσανίας ἐν Ζ΄ 13 1 ὅτι «ὁ... ἐν Μακεδονίᾳ πόλεμος ἔμελλεν *ὡς ῥᾷστα* κατὰ τὸ ἐπιτηδειότατον Ῥωμαίοις κριθήσεσθαι».

Ὑπὲρ τῆς ἐπὶ Ἀνδρίσκου ἐπαυξήσεως τῶν πύργων, καί που τῆς τῶν τειχῶν ἐπισκευῆς, φέρει ὁ A. Reinach τὰς στήλας αὐτὰς καὶ τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα τῶν νεκροταφείων, ὧν ἡ ὑπὸ Ἑλλήνων καταστροφὴ πρὸς λῆψιν ὑλικοῦ ἀντίκειται ὁμολογουμένως πρός τε τὰ καλλιτεχνικὰ αἰσθήματα καὶ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἐν γένει πεποιθήσεις τῶν Ἑλλήνων. Διὸ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραλληλίσωμεν τὸ γεγονὸς τοῦ ἐν Δημητριάδι ἐντειχισμοῦ στηλῶν πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις τῷ 479 π. Χρ. ὅμοιον συμβάν (βλ. ἄνω σελ. 17), ἤτοι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐν Δημητριάδι εἶχον ὑπὸ *ἐχθροῦ* καταρριφθῆ πρότερον τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ αἱ στῆλαι, ἐπιχειρήσαντος μετὰ σφοδρότητος καὶ πείσματος νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ χρῆσις τῶν οὕτω καταρριφθέντων καὶ βλαβέντων μνημείων καὶ στηλῶν, ὡς ὑλικοῦ ἐπισκευῆς ἐν ἀνάγκῃ, πρὸς οὐδὲν θὰ ἀντέκειτο, ἵνα καὶ ὑφ᾽ Ἑλλήνων τελεσθῇ· διότι καὶ ἐν τοῖς λίαν αὐστηροτέροις ἐκείνοις χρόνοις οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί, οὐ μόνον ἐνετείχισαν τὰς στήλας τῶν ἑαυτῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἐσφυρηλάτησαν αὐτὰς ἐξισωτικῶς, ἵνα ἁρμόττωσιν ἑκασταχοῦ[2]· ἡ ὑπὸ βαρβάρων ἐχθρῶν κατάρριψις αὐτῶν καὶ ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη τῆς ταχίστης ἀνοικοδομήσεως τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἠπίωνεν ἅπαν τὸ ἔργον τοῦτο καὶ ὅσιον αὐτὸ καθίστη.

Ὄντως δ᾽ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δημητριάδος ἀπηντήσαμεν πολιορκίας τινὰς τῆς πόλεως, καὶ ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν τειχῶν αὐτῆς, τὰς μὲν ἁπλῶς εἰκαζομένας, τὰς δὲ διαρρήδην ἀναφερομένας, μάλιστα τὴν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μαρκίου καὶ τοῦ βασιλέως Εὐμένους περὶ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 169 π. Χρ. τελεσθεῖσαν, ἧς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν ὁρμὴν δι᾽ ἐφόδων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν κατεδείξαμεν[3]· ὅτι δὲ κατὰ τὰς πολιορκίας τῶν πόλεων ἐν γένει ἐβλάπτοντο σπουδαίως τὰ ἔξω τῶν τειχῶν ἐπιτάφια μνημεῖα, καὶ φανερὸν εἶναι, καὶ πολλάκις ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκεῖ τὸ παράδειγμα τῆς ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ε΄ τῷ 200 π. Χρ. γενομένης πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν, ἧς ἡ ἀφήγησις παρὰ μὲν τῷ Πολυβίῳ (ΙϚ΄ 27-28) διετηρήθη ἐν μικρᾷ περιλήψει «Νικάνορος τοῦ παρὰ Φιλίππου *κατατρέχοντος* τὴν Ἀττικὴν ἕως τῆς Ἀκαδημείας», παρὰ δὲ Λιβίῳ ἐν 31 24-26 ἐκτίθεται διὰ μακρῶν καὶ μετὰ διαφέροντος ἐκτάκτως αἰσθηματικοῦ καὶ φιλοτέχνου, πρὸς ὑποβιβασμὸν βεβαίως τοῦ βασιλέως τούτου καὶ πρὸς παράστασιν αὐτοῦ ὡς βαρβάρου.

Εἰκὼν. 118. Ἀναπαράστασις ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου ἐπιταφίου μνημείου τῆς Δημητριάδος· παρετέθησαν λίθιναι σφαῖραι πετροβόλων μηχανῶν τῶν ἐν εἰκ. 119.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν λοιπὸν ταύτην, τελουμένης τῆς μάχης μεταξὺ Διπύλου καὶ Ἀκαδημείας, ἤτοι κατὰ τὸ ἐκτεταμένον καὶ ἐπίσημον νεκροταφεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς τῶν ἐπὶ τῶν τειχῶν συνηθροισμένων θεατῶν δυναμένων νὰ διακρίνωσι τοὺς μαχομένους[4], καὶ κατόπιν κατὰ τὸ Κυνόσαργες καὶ τὸ Λύκειον, ἐβλάβησαν σπουδαίως οὐ μόνον τὰ μακρὰ τείχη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ τὰ ἔξω τῆς πόλεως ἱερὰ κατ᾽ ἀναπόδραστον ἀνάγκην[5], καίτοι ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τοῦτο εἰς ἐπίτηδες δοθεῖσαν διαταγὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἵνα δῆθεν καὶ ταῦτα καὶ τὰ κατὰ τοὺς δήμους ἱερὰ καῶσι καὶ κρημνισθῶσιν ἅπαντα, ὅπερ ἐπαναλαμβάνουσιν ἔτι ῥητορικώτερον, ἀλλ᾽ ἀκαίρως καὶ μετὰ θεατρικῆς συγκινήσεως, οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων παρὰ τοῖς Αἰτωλοῖς[6]· εἰς τοιαύτας ὑπερβο-

*) Τὸ 14ον τυπογραφικὸν φύλλον τοῦδε τοῦ συγγράμματος, παρασκευασθὲν τελείως τῇ 9ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1915ου, δὲν ἐξετυπώθη τότε, ἐλλείψει χάρτου· ἀπὸ δὲ τῆς 12ης τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους διέκοψα πᾶσαν περαιτέρω ἐργασίαν ἐπ᾽ αὐτοῦ, διότι καὶ πάλιν ἐπεστρατεύθην. Ἤδη δ᾽ (ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ τοῦ 1916ου ἔτους) ἐξακολουθῶ ἔκτοτε ὑπηρετῶν συνεχῶς ἐν τῷ ἐνεργῷ στρατῷ ὡς ἔφεδρος ὑπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, ἐν τῷ Στρατηγείῳ τῆς IV Μεραρχίας, ἔνθα, μετὰ τὴν περάτωσιν ἑκάστοτε τῶν στρατιωτικῶν μου ἀπασχολήσεων, ἐκτελῶ καὶ τὴν περαιτέρω ἀνασύνταξιν, διόρθωσιν καὶ ἐκτύπωσιν τοῦδε τοῦ ἔργου, ὡς ἐξευρεθέντος ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ χάρτου.

1) *Πολύβ.* ΛΓ΄ 9 1 καὶ 10 2-5 «Φίλιππος... πάσης Μακεδονίας κρατεῖ, καὶ Θετταλῶν γράμματα καὶ πρεσβευτὰς πεμψάντων πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ παρακαλούντων βοηθεῖν, *ὡς καὶ περὶ αὐτοὺς ὑπάρχοντος κινδύνου*»· πρβ. καὶ 17 13-14 καὶ *Λίβ.* ἐν ep. 49 Andriscus... contracto exercitu totam Macedoniam aut voluntate incolentium aut armis occupavit · ep. 50 Thessalia, cum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus *vellet*, per legatos Romanorum auxiliis Achaeorum *defensa* est,...*in Macedonia*... a Q. Caecilio *victus* captusque est, et recepta Macedonia· πρβ. ep. 52 καὶ 53 ὅτι *alter* Pseudophilippus *in Macedonia* a L. Tremellio quaestore cum excercitu caesus est. Βλ. καὶ *Justin.* pro. lib. 33 καὶ *Στράβ.* Ζ΄ 331 48.

2) Τοιαύτην, οἰκτρῶς ἐσφυρηλατημένην στήλην, φέρουσαν μάλιστα καὶ ἀνάγλυφον παράστασιν, ἐξήγαγεν ἐξ ἐπισκευασθέντος τότε τμήματος τοῦ τείχους ὁ Noack, ἣν βλ. ὑπ᾽ ἀριθ. 2687 ἐν τῇ Α΄ αἰθούσῃ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

3) Βλ. ἄνω σελ. 102-103.

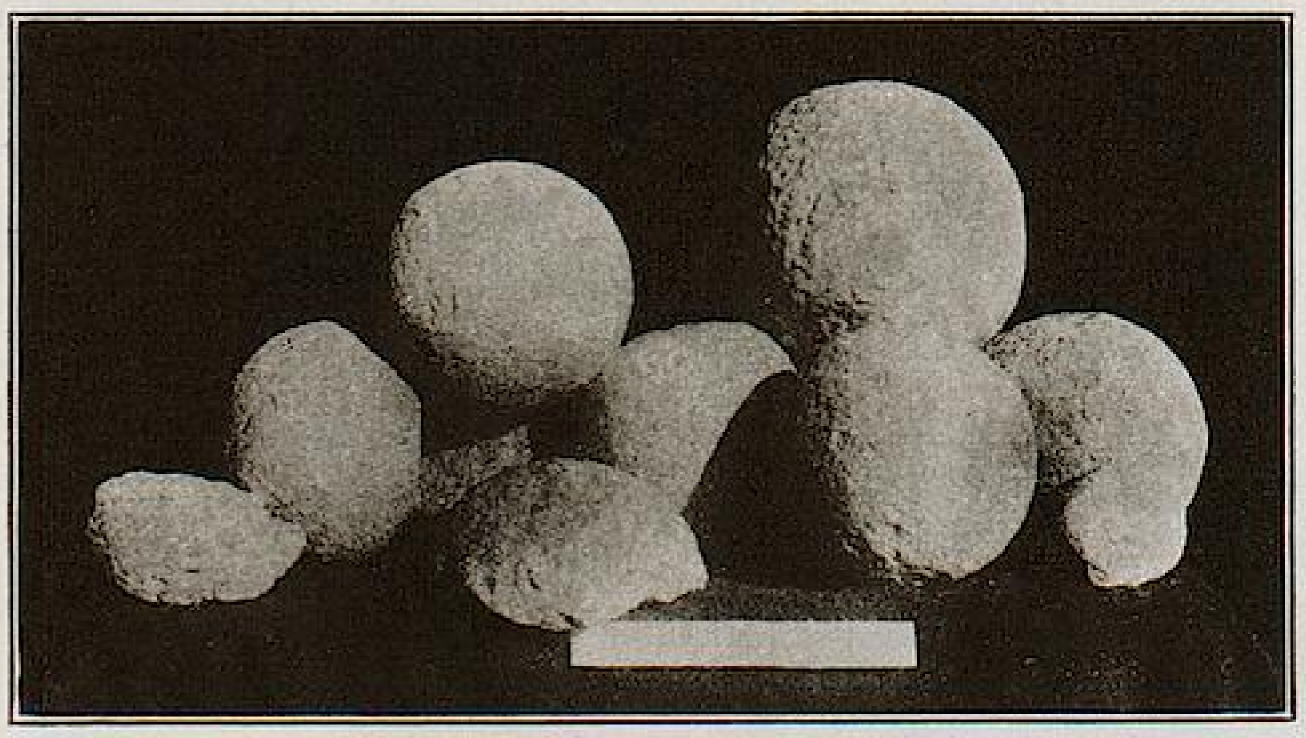
4) *Λίβ.* 31 24 13 quod *ingenti turba completis* etiam *ad spectaculum muris* conspici se pugnantem egregium ducebat (ἐνν. rex = Φίλιππος ὁ Ε΄).

5) *Λίβ.* 31 24 18 et Cynosarges et Lyceum et quidquid sancti amoenive circa urbem erat *incensum* est, *dirutaque* non tecta solum, sed etiam *sepulcra*· 31 26 8 *semiruti muri*, qui bracchiis duobus Piraeum Athenis iungit.

6) *Λίβ.* 31 26 9-12 *sepulcris* circa urbem *diruendis* exer-

λὰς καὶ καταχρήσεις λόγων διήγειρον τότε εὐκόλως τὸν λαὸν οἱ δημαγωγοί, οὗ ἕνεκα μετά τινος οὐχὶ ἀδίκου χλευασμοῦ ὁ Λίβιος λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολέμουν καὶ αὐτοὶ τότε κατὰ τοῦ Φιλίππου διὰ γραμμάτων, ἀρῶν καὶ λόγων, ἐν οἷς καὶ μόνοις ἴσχυον[1].

Ὁμοίως ἄρα θὰ ἐβλάβησαν καὶ τῶν νεκροταφείων τῆς Δημητριάδος τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ αἱ στῆλαι, καὶ αὐτὰ βεβαίως τὰ τείχη ἐνιαχοῦ, κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ 169 π. Χρ.· ἀλλ' ὁ μὲν Λίβιος εἶχε συμφέρον οὐχὶ μόνον νὰ μὴ ἐξάρῃ, ἀλλὰ μηδὲ νὰ μνημονεύσῃ τοιούτων βλαβῶν, οἱ δὲ Δημητριεῖς δὲν εἶχον ῥήτορας καὶ συγγραφεῖς, ἵνα οὗτοι, περιερχόμενοι τὴν Ἑλλάδα, στιγματίσωσι τὸν Μάρκιον καὶ τὸν φιλότεχνον Εὐμένη. Ὁ δὲ Περσεὺς εὐλόγως διέταξεν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ, τὴν ταχίστην ἐπισκευὴν αὐτῶν, φοβούμενος ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθέσεως· ἐπειδὴ

Εἰκὼν 119. Λίθιναι σφαῖραι πετροβόλων μηχανῶν, εὑρεθεῖσαι ἐν τοῖς διακένοις τῶν ἐπηυξημένων πύργων, φέρουσαι κεχαραγμένα συμβολικὰ γράμματα.

δὲ ἀπὸ θαλάσσης κυρίως ἀνέμενε πάλιν τὸν ἐχθρόν[2], ἐνίσχυσε τοὺς παρὰ τὸν πολεμικὸν λιμένα πύργους (*εἰκὼν* 8· 21· 46· 48· 64· 65· 73 καὶ δὴ 93· 96· 102· 108), μάλιστα τὸν ὡς φρυκτώριον χρησιμεύοντα πρῶτον μέγαν πύργον, ὡς καὶ τὸν ὑποστηρίζοντα τὴν παράκτιον πύλην τῆς πόλεως δεύτερον ἐπαυξήσας αὐτοὺς σπουδαίως, ἔτι δὲ καὶ τοὺς κειμένους εἰς εὔβατα σημεῖα κατὰ τὴν πεδιάδα, τὸν τρίτον δῆλα δή, τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφέντα (*εἰκὼν* 38· 39· 40· 42), οὐχ ἧττον δὲ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν Φεραϊκὴν πύλην καὶ τὴν ἄνω ἀκρόπολιν[3] (*εἰκ.* 117· 153· 154). Πρὸς τοιοῦτον ἐπικείμενον κίνδυνον οἱ πολῖται τῆς Δημητριάδος, βλέποντες τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ τὰς στήλας τῶν πατέρων αὐτῶν ἤδη κατερριμμένα τὰ πολλά, καὶ τὴν ἑαυτῶν πόλιν κινδυνεύουσαν, οὐ μόνον δὲν θὰ διεμαρτυρήθησαν, ἀλλὰ καὶ θὰ παρεβοήθουν εὐλόγως.

Ἴσχυε δὲ μεγάλως καὶ τότε ὁ Περσεύς[4], καὶ ηὐπόρει τὰ μάλιστα χρημάτων· ὁ δὲ κατὰ διαταγὴν καὶ δαπάναις αὐτοῦ ἐκτελεστὴς τοῦ ἔργου φρούραρχος τῆς Δημητριάδος Ἀντίμαχος, εἶχεν ἀρκοῦντα πρὸς τοῦτο χρόνον, ἓν σχεδὸν ἔτος, καίτοι βεβαίως, ἐνωρὶς ἀναμένων τὸν ἐχθρόν, θὰ ἔσπευσε πρὸς ταχίστην ἐντὸς μηνῶν τινων ἐπαύξησιν καὶ ἐπισκευὴν τοῦ περιβόλου, ἔνθα ἐπεβάλλετο στρατηγικῶς, ἢ ὅπου εἶχεν οὗτος ἤδη καταπονηθῆ· ἡ δ' ἐνίσχυσις τῶν παρὰ τὸν πολεμικὸν λιμένα σημείων, ὑποδηλοῖ φόβον ἀπὸ θαλάσσης, οἷον δὲν εἶχον αἱ ὑποτεθεῖσαι ὅτι συνεκεντρώθησαν ἐν Δημητριάδι φρουραὶ τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ Ἀνδρίσκου. Καὶ τοῦτο ἄρα εἶναι σημαντικὸν ἐπιχείρημα ἐναντίον μὲν τῆς γνώμης τοῦ **A. Reinach**, ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως δὲ ἡμῶν, τοῦ ὅτι ὁ δραστηριώτατος καὶ γνώστης τῶν ἀναγκῶν ἑκάστου τόπου Περσεύς, ἐπεχείρησε καὶ ἐξετέλεσε πρὸς *ἄμυναν* τῆς Δημητριάδος τοιοῦτον ἔργον, ὅπερ πάντως καὶ ἐμφανῶς φέρει ἀμυντικὸν χαρακτῆρα.

Πρὸς δὲ τοῦτο καὶ ἄλλως συνηγοροῦσι τὸ μὲν ἡ ἔλλειψις ἀσβέστου, ἣν κατὰ τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν θὰ μετεχειρίζοντο οἱ Ῥωμαῖοι, ἂν αὐτοὶ ἐτέλουν τὰς ἐπαυξήσεις καὶ ἐπισκευάς, τὸ δὲ ὁ ῥυθμὸς τῆς τειχοδομίας, ὢν καθαρῶς Ἑλληνικὸς τῆς τελευταίας Ἑλληνιστικῆς καλουμένης περιόδου[5], ὡς δύναταί τις νὰ διακρίνῃ μάλιστα ἐν *εἰκ.* 117· 153· 154, οὗ ἕνεκα τὸ ἔργον εἶναι ἀδύνατον νὰ καταβιβασθῇ κάτω τῶν μέσων τῆς Β΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Οὕτως ἄρα ἡ παραδοχὴ τῆς ἐν ἔτει 169-168 π. Χρ. ἐπισκευῆς καὶ ἐπαυξήσεως μέρους τῶν τειχῶν καί τινων πύργων τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τοῦ Περσέως, ἥτις ἐν τῇ προόδῳ τῶν ἀνασκαφῶν, ἤδη ἐν ἔτει 1907[6], ὑπετέθη πρώτη, καίτοι δὲν ἀνεγράφη διαρρήδην ὑπ' ἐμοῦ[6], ἔχει μεγίστας πιθανότητας. Τῶν οὕτω δ' ἐπισκευασθέντων ἡ κρήμνισις ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου ἔτι μᾶλλον ἰσχυρῶς, τούτου ἀκριβῶς ἕνεκα· διότι εἶδε πρὸ ὀλίγου τελεσθὲν γενναῖον ἔργον ὑπὲρ τῆς ἀμύνης τῆς Δημητριάδος, καὶ ἐφοβήθη τὴν καὶ περαιτέρω τινὰ χρῆσιν τῆς ἰσχυροτάτης ταύτης πόλεως ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων.

Ἑτέρας δέ, ἧττον πιθανὰς ὑποθέσεις περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπισκευῆς, δύναταί τις νὰ προτείνῃ πρῶτον μὲν τὸ ἔτος 200 π. Χρ., ὁπότε ὁ βασιλεὺς Φίλιππος, ἐπιστρέφων ἐκ Μακεδονίας καὶ κρημνίσας τὰ τείχη τῆς Σκιάθου καὶ Πεπαρήθου διὰ τὸν ἄνω ἐν σελ. 95-96 ἐκτεθέντα λόγον, ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν Δημητριάδα πρὸς ἄμυναν κατὰ προσδοκωμένων ἐπιθέσεων τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τῆς θαλάσσης· ἀλλ', ἂν τοῦτο συνέβαινεν οὕτω, τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα καὶ αἱ στῆλαι

cuisset, ne quid inviolatum relinqueret, *templa* deum, quae *pagatim* sacrata habebant, *dirui* atque incendi iussit… neque enim *diruere* modo ipsa templa ac simulacra *evertere* satis habuit, sed *lapides* quoque, ne integri cumularent ruinas, *frangi* iussit· 31 30 5-8 *omnia sepulcra monumenta*, *que diruta* esse… *omnium* nudatos manes, *nullius* ossa terra tegi… circa ea *omnia* templa (=pagatim) Philippum infestos circumtulisse ignes. Αἱ ὑπερβολαί, ἐξικνούμεναι μέχρι ἀηδίας, εἶναι ἐμφανέσταται ἐν τοῖς παρατεθεῖσι τούτοις χωρίοις. Καὶ ἀληθῶς μὲν ὁ Φίλιππος ἐξ ὑπερβαλλούσης ὀργῆς, νεώτερος ὤν, κατέστρεψέ τινα ἱερὰ τῶν Αἰτωλῶν ἀγριώτερον τοῦ πρέποντος· ἀλλ' ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ταύτῃ ἔβλαψεν, ἕνεκα φανερᾶς παντὶ στρατιωτικῆς ἀνάγκης, τὰ παρεμβεβλημένα τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ὡς προσκόμματα μνημεῖα καὶ ἱερά τινα. Καὶ σήμερον ἐν τῷ Εὐρωπαϊκῷ πολέμῳ ἀκούομεν καταστροφάς, ἐπενεχθείσας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν τοῖς Ῥήμοις, τῇ Λουβαίνῃ καὶ ἄλλαις πόλεσιν, ἐχούσαις καλλιτεχνικὰ μνημεῖα· ταύτας ὅμως ἐπιβάλλει ἡ δίνη τοῦ πολέμου· διότι δὲν δύναται νὰ καταστῇ πιστευτὸν τὸ ὑπὸ τῶν ὑπεναντίων τοῖς Γερμανοῖς καθ' ὑπερβολὴν λεγόμενον, ὅτι ἄνευ αἰτίας καὶ ἄνευ ὑπερτάτης ἀνάγκης, πιθανῶς δὲ καὶ μετὰ πολλῆς λύπης, ἐξετέλεσαν τοιαύτας βλάβας οἱ πεπολιτισμένοι καὶ φιλότεχνοι Γερμανοί· ὁμοίως θὰ ἔπραττον, καὶ ἴσως ἔπραξαν, καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀντιπάλων, οὐχ ἧττον φιλότεχνοι Γάλλοι, Ἄγγλοι καὶ λοιποί, εἰς παρομοίας περιπτώσεις.

[1]) *Λίβ.* 31 44 3 nec umquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam . . . καὶ § 9 Athenienses quidem litteris verbisque, quibus *solis* valent, bellum adversus Philippum gerebant.

[2]) *Λίβ.* 44 32 nec minus *terroris a classe* Romana et *periculo maritimae orae* habebat (ἐνν. ὁ Περσεύς).

[3]) Βλ. ἄνω σελ. 40-42 καὶ *εἰκ.* 44· 45.

[4]) *Λίβ.* 43 11 quantusque *timor* socios populi Romani cepisset, *tot urbibus in potestatem regis* (ἐνν. τοῦ *Περσέως*) *redactis*.

[5]) Τοὺς περὶ τὴν Φεραϊκὴν πύλην καὶ τὴν θέσιν «Παλάτια» *ἐπηυξημένους* τούτους πύργους, ἐν εἰκ. 114· 117· 153 ἀπεικονιζομένους, ἰδὼν βεβαίως ὁ Wace, καθώρισεν ὀρθῶς τὸν ῥυθμὸν αὐτῶν, οἷον εἴπομεν ἄνω σελ. 85, καὶ ὡς ὁρίζομεν σαφέστερον ἐν τέλει τοῦδε τοῦ κεφαλαίου σελ. 121-122.

[6]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1908 σελ. 205 καὶ 220 καὶ *Θεσσαλ. Μνημ.* I σελ. 68.

θὰ κατερρίπτοντο ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἄνευ λίαν ἀποχρῶντος λόγου [1], τοῦτο δὲ θὰ δυσηρέστει ὑπερβαλλόντως τοὺς Δημητριεῖς, ὅπερ πάντως ἀπέφευγεν ὁ Φίλιππος· διότι ἄλλοθέν τε καὶ ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος τῆς στήλης τοῦ Ἀντιγένους [2] βεβαιούμεθα περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτι ἐτίμα αὐτοὺς καὶ τοὺς Μάγνητας ὁ βασιλεὺς οὗτος· οὐδὲ ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ καταστρέψῃ ὁ Φίλιππος τὰ μνημεῖα προγονικῆς αὐτοῦ *βασιλείου* πόλεως, ἐν ᾗ ἐπὶ μακρὸν καὶ αὐτὸς διέμενε, καὶ ἔνθα ὁ πρόπαππος αὐτοῦ, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Δημητριάδος, εἶχε ταφῆ.

Εἰκὼν 120. Σφραγὶς κεραμίδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος.

Ἀλλὰ μέγα ἐπιχείρημα κατά τε τοιαύτης τινὸς γνώμης καὶ ἑτέρων, ὅτι δῆλα δὴ κατὰ τὰς κρυφίας πρὸς πόλεμον ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων παρασκευὰς τοῦ τε Φιλίππου ἀπὸ τοῦ ἔτους 191 καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 185 π. Χρ. [3], καὶ τοῦ Περσέως ἀπὸ τοῦ 179 — 172 π. Χρ. [4], ἐτελέσθη τοιοῦτον ἔργον, παρέχουσιν αὗται αἱ ἐπαυξήσεις· διότι ἐν τοῖς διακένοις τῶν πύργων τούτων καὶ ἐν τοῖς τοίχοις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπενδύσεων εὑρέθησαν ἐκτισμένοι, ἢ ὡς γόμωσις ἐρριμμένοι, *λίθοι αὐτοῦ τοῦ τείχους καὶ τῶν πύργων τοῦ Δημητρίου*, τινὲς μάλιστα γωνιαῖοι (*εἰκὼν 117 τὸ Γ*), φέροντες τὰ βαθέα καὶ ἱκανοῦ πλάτους κάθετα λαξευτὰ πλαίσια, δι' ὧν ἰδίως χαρακτηρίζονται οἱ πύργοι τοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου ποιηθέντος περιβόλου [5]· τὸ γεγονὸς τοῦτο δεικνύει ὅτι ἢ αὐτοὶ οἱ ἐπισκευασταὶ ἐκρήμνισάν τινας δόμους τῶν ἐσωτερικῶν προγενεστέρων πύργων, ἢ οἱ λίθοι οὗτοι εἶχον ἤδη καταπέσει καὶ παρέκειντο ἄχρηστοι· τὸ δεύτερον τοῦτο εἶναι εὐλογώτερον καὶ πιθανώτερον πρὸς παραδοχὴν καὶ πίστιν.

Ὑπόκειται ἄρα ὡς ἀνάγκη τὸ νὰ θεωρήσωμεν ὅτι πύργοι τινὲς καὶ μέρος τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τοῦ Δημητρίου εἶχον ἤδη καταρριφθῆ, ἐπί τινας τοὐλάχιστον δόμους, ***πρὸ*** τῆς ἐπαυξήσεως καὶ τῆς ἐπισκευῆς· τοῦτο δὲ θὰ συνέβη οὐχὶ κατά τινα τύχην ἕνεκα τοῦ χρόνου, διότι τοιαῦται βλάβαι καὶ μικραὶ θὰ ἦσαν καὶ ὑπὸ τῶν τειχοποιῶν, μεγίστης ἀρχῆς ἐν τῇ Δημητριέων πολιτείᾳ [6], ἐπηνωρθοῦντο, ἀλλὰ μάλιστα ἐκ πολιορκίας καὶ ἐχθρικῶν ἐφόδων πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς πόλεως· τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτοι ἔκειντο παρερριμμένοι ἐκ τῆς συστηματικῆς κρημνίσεως τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, καὶ ὅτι ἄρα ἐλήφθησαν ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῆς μετὰ τὸ ἔτος 168 π. Χρ. γενομένης δῆθεν ἐπισκευῆς, δὲν εἶναι εὔλογον πρὸς παραδοχήν· διότι δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ *γενική* τις ἐπισκευὴ καὶ ἐπαύξησις, *ἀλλ' εἰδικὴ* τῶν καταπεπονημένων ἢ ἐπισφαλῶν πύργων, καὶ τούτων οὐχὶ πλειόνων τῶν δώδεκα ἴσως, ἐκ τῶν ὑπερεκατὸν τῆς πόλεως [7], καὶ μέρους ἐνιαχοῦ τῶν τειχῶν· πρὸς τούτοις οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι θὰ ἐπέτρεπον ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν ὀλίγον μετὰ τὸ 168 π. Χρ., οὔτε ἄλλον τινὰ λόγον θὰ εἶχεν αὕτη [8].

Ὑποθέτομεν λοιπὸν εὐλόγως ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπισκευὴ ἐτελέσθη πρὸ μὲν τοῦ 168 π. Χρ., μετὰ σημαντικὴν δέ τινα πολιορκίαν τῆς Δημητριάδος, καθ' ἣν κατεπονήθη ἰσχυρῶς ὁ περίβολος μετὰ τῶν πύργων· σπουδαία ὅμως πολιορκία τῆς πόλεως ταύτης οὐδεμία, πλὴν τῆς ἐν ἔτει 169 π. Χρ. γενομένης, εἶναι παραδεδομένη. Οὕτως ἐπέρχεται καὶ διὰ τῶν συμπερασμάτων τούτων ἐπιβεβαίωσις τῆς παραδοχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἐπαυξήσεως καὶ ἐπισκευῆς τινῶν πύργων καὶ ἐν μέρει τῶν τειχῶν τῆς Δημητριάδος.

Ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης συνηγοροῦσιν ἐπίσης αἱ ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι πύργοις, μάλιστα ἐν τῷ πρώτῳ, εὑρεθεῖσαι ἐν τοῖς διακένοις πολυάριθμοι λίθιναι σφαῖραι πετροβόλων μηχανῶν (*εἰκὼν* 118· 119)· αὗται ἔχουσιν ἐξεργασθῆ διὰ τῆς σφύρας, τινὲς δὲ καὶ διὰ τοῦ λιθογλυφικοῦ κτενός· ἡ διάμετρος αὐτῶν ποικίλλει ἀπὸ 0·14-0·38 μ. Δέκα καὶ ὀκτώ, ὧν ἓξ ἀκέραιοι, φέρουσιν ἐπιγεγραμμένα διὰ βαθείας χαράξεως καὶ εὐδιακρίτως τὰ ἑξῆς σύμβολα: δύο σφαῖραι τὸ Τ, μία τὸ ΤΤ· δύο τὸ Λ, τέσσαρες τὸ ΛΕ, *ἀλλ'* ἡ τετάρτη λοξῶς >Ε· δύο τὸ ΛΛΕ, ἡ ἑτέρα ἁπλῶς ΛΛΕ, ἐκ σφάλματος ἴσως τοῦ χαράκτου· μία τὸ Ν, μία κατὰ μὲν τὸ ἓν μέρος ΡΛΛ, κατὰ δὲ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ Ρ· αἱ λοιπαὶ πέντε φέρουσιν ὅμοια, *ἀλλ'* ἐλλιπῆ γράμματα· ἄλλαι ἑβδομήκοντα, ὧν τὸ τρίτον ἀκέραιοι, οὐδὲν σύμβολον φέρουσι.

Φαίνεται δὲ πιθανώτατον ὅτι αἱ σφαῖραι αὗται ὑπῆρξαν, κατὰ μέγιστον μέρος τοὐλάχιστον, ἐχθρικαί, ῥιφθεῖσαι ἐν πολιορκίᾳ τῆς πόλεως, τῇ ὑπὸ τοῦ Μαρκίου βεβαίως καὶ τοῦ Εὐμένους γενομένῃ τῷ 169 π. Χρ.· διότι, ἂν ἀνῆκον τοῖς πολιορκουμένοις, δὲν θὰ ἐνετειχίζοντο λόγῳ εἰδικῆς περαιτέρω χρήσεως· ὡς οὖσαι ἄρα ὑλικὸν ἄχρηστον, ἐρρίφθησαν ἐν τῇ γομώσει τῶν διακένων ὡς ἁπλοῖ λίθοι· τοὐναντίον αἱ σχεδὸν ἐνενήκοντα ὅμοιαι, *ἀλλ'* ἄρτιαι σφαῖραι, μηδὲν σύμβολον φέρουσαι, ἃς εὕρομεν ἐν μικρῷ ἐσωτερικῷ πύργῳ τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ «Γορίτσας» ἀρχαίας Νηλείας [9], εἶναι ἐμφανῶς ἡ προμήθεια τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, μὴ τεθεῖσα εἰς χρῆσιν, ἢ ὑπόλειμμα τοιούτων μείζονος πλήθους *πυρομαχικῶν*, ὡς νῦν ἀποκαλοῦμεν τὰ τοιαῦτα· διὸ πᾶσαι ἦσαν ἀκέραιοι, ἐν ᾧ αἱ ἡμίσειαι σχεδὸν τῶν ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσι πύργοις τῆς Δημητριάδος εὑρεθεισῶν ἐσώθησαν ἐλλιπεῖς, θραυσθεῖσαι κατὰ τὴν ῥῖψιν βεβαίως αἱ πλεῖσται· ὁμοίως τεθραυσμέναι ἦσαν αἱ ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Νοτίας πλευρᾶς ἀνὰ τὰ νεκροταφεῖα ἐν διασπορᾷ εὑρεθεῖσαι δέκα τοιαῦται σφαῖραι.

Τοὐναντίον ὅμως ἡ γνώμη, ἣν ἐξέφρασα ἐν ἔτει 1912 φ,

[1]) Ἡ ὑποτεθεῖσα ἄνω σελ. 96 ἐπίθεσις ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῆς Δημητριάδος δὲν ἐπεξετάθη τοσοῦτον, οὐδ' ἐπέτυχεν, ὥστε νὰ βλάψῃ τὰ νεκροταφεῖα καὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης, σπουδαίως τοὐλάχιστον.

[2]) Βλ. *Θεσσαλικὰ Μνημ.* Ι ἀριθ. 10, μάλιστα τὴν σελ. 130.

[3]) Ἀπήχησίν τινα πρὸς τὸ ζήτημα δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν παρὰ *Λιβ.* 39 23 12· ἀλλ', ἂν ἐτελεῖτο τότε ἐπαύξησις καὶ ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν, θὰ ἐλέγετο τοῦτο διαρρήδην, μάλιστα ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Τεμπῶν τοῦ ἔτους 185 π. Χρ..

[4]) *Λιβ.* 42 6· ἐν τῇ περιλήψει τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Εὐμένους ὑπάρχει quod de *apparatibus* belli omnia inquirens (ἐνν. ὁ Περσεύς), οὐδὲν ὅμως λέγεται ὡρισμένως περὶ τῆς Δημητριάδος.

[5]) Βλ. κάτω τὰ ἐν τέλει τοῦδε τοῦ κεφαλαίου ἐκτιθέμενα ἐν σελ. 122 καὶ *εἰκ.* 150.

[6]) Οὗτοι ἀναφέρονται ἐπὶ ψηφισμάτων τῶν Δημητριέων τῶν περὶ τὸ 200-168 π. Χρ. χρόνων: IG IX ² 1108 (ἐν τῷ ὑφ' ἡμῶν εὑρεθέντι κάτω ἡμίσει) καὶ 1109· τοὐναντίον ἐν τῷ ψηφίσματι IG V ² 367, ὅπερ ἀνήκει τινὶ τῶν ἐτῶν μεταξὺ 160-150 π. Χρ., δὲν ἀναγράφονται, καίτοι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἀναφέρεται, ὃ ἐτέλουν οἱ τειχοποιοί· διότι, κρημνισθέντων τῶν τειχῶν τῷ 168 π. Χρ., ὡς διατεινόμεθα διὰ τῶν κάτω περαιτέρω ἐκτιθεμένων, ἐξέλιπον βεβαίως καὶ οἱ τειχοποιοί, μηδένα σπουδαῖον λόγον ἔχοντες ἔκτοτε, ἐφ' ὅσον διετηρεῖτο ἡ Ῥωμαϊκὴ κοσμοκρατορία.

[7]) Βλ. ἄνω σελ. 13.

[8]) Ἕτερα ἐπιχειρήματα κατὰ τοιαύτης τινὸς γνώμης παρέχομεν καὶ κάτω περὶ τὰ τέλη τοῦ κεφαλαίου τούτου ἐν σελ. 122-123.

[9]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1907 σελ. 172· πάσας ταύτας ἐμάθομεν ὅτι ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν ἡμῶν κατέρριψαν οἱ ἐπίτροποι τῆς παρακειμένης ἐκκλησίας ἐν αὐτῷ τῷ ἀνασκαφέντι πύργῳ, ὃν καὶ κατέχωσαν ὅλον πρὸς ἐξίσωσιν τοῦ ἐδάφους.

καὶ ὑπὲρ ἧς ἀποκλίνει μετὰ μικρᾶς προσθήκης ὁ A. Reinach[1], κατιδὼν τὴν ἀπιθανότητα τῆς ἐπὶ Ἀνδρίσκου ἐπαυξήσεως καὶ ἐπισκευῆς, καὶ καθ᾽ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος τῷ 191 π. Χρ. ἐπηύξησε τοὺς πύργους, καί που τὰ τείχη ἐπεσκεύασεν, ἀποδεικνύεται νῦν οὐ μόνον οὐχὶ ἰσχυροτέρα τῆς προηγουμένης, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν προϋποτεθεισῶν ἀσθενεστάτη· διότι δι᾽ αὐτῆς δὲν ἑρμηνεύεται ὁ φόβος τοῦ κατὰ θάλασσαν ἐπικρατοῦντος ἐχθροῦ, οὔτε ἡ προγενεστέρα βλάβη τῶν πύργων καί που τῶν τειχῶν, οὐδὲ ἡ τῶν ἐπιταφίων μνημείων καὶ στηλῶν προτέρα κατάρριψις· τὸ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐξ ὑπαρχῆς ἐκρήμνισε πάντα ταῦτα ὁ Ἀντίοχος, ὄντα τέως ἀβλαβῆ, ἀντίκειται πρός τε τοῦ βασιλέως τούτου τὴν οὐδὲ ἀπὸ ξηρᾶς ἔσχε φόβον τινὰ σπουδαῖον ἐνταῦθα· ἡ δ᾽ ἐγκατάλειψις ὑπ᾽ αὐτοῦ τῆς Δημητριάδος, δεικνύει ὅτι δὲν εἶχε λίαν σοβαρῶς ἀναλάβει νὰ διακινδυνεύσῃ τὰ πάντα διὰ πολέμου ἐν αὐτῇ.

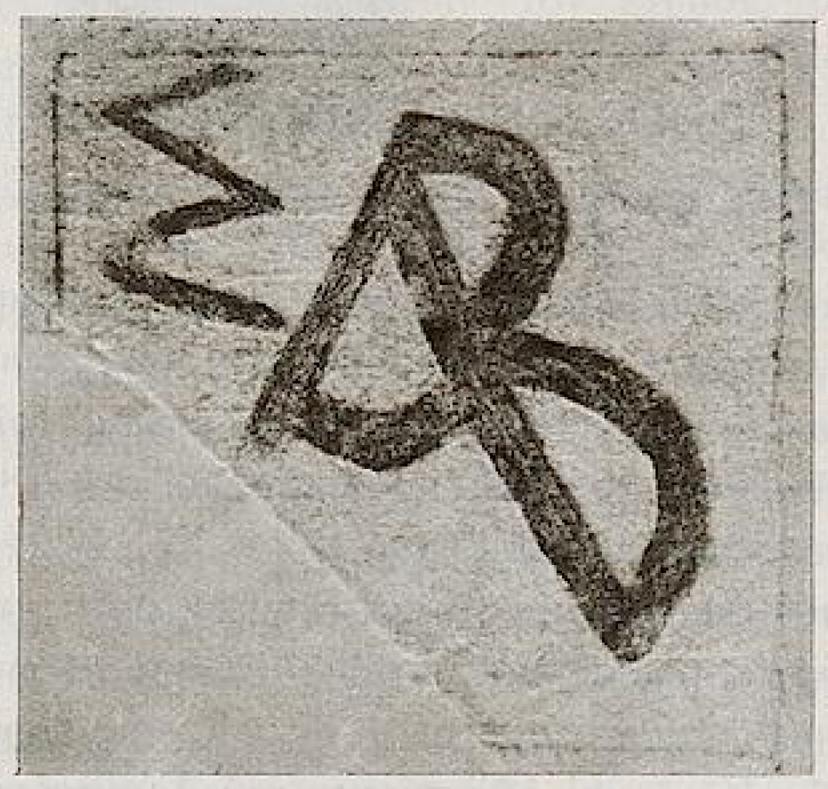
Τὰ δ᾽ ἐπὶ τῶν κεραμίδων, αἵτινες εὑρέθησαν ἐν τοῖς ἐπηυξημένοις πύργοις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὑπάρχοντα μονογραφήματα καὶ σύμβολα[2], δύνανται καὶ ἄλλως νὰ ἑρμηνευθῶσιν, οὐχὶ δὲ ὡς ἐπειράθην προχείρως νὰ ἑρμηνεύσω τινὰ τούτων ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1912 σελ. 185. Ἔχομεν δὲ ὑπ᾽ ὄψει ὑπὲρ τὰς τριακοσίας τοιαύτας ἐσφραγισμένας κεραμίδας, πηλοῦ λίαν ἐκλεκτοῦ καὶ ὀπτήσεως ἀρίστης, ὧν αἱ μὲν στρωτῆρες φέρουσι τὴν σφράγισιν καὶ ἐρυ-

Εἰκὼν 121. Σφραγὶς κεραμίδος πλήρης

Εἰκὼν 122. Τύπος σφραγῖδος

Εἰκὼν 123. Σφραγὶς κεραμίδος ἐλλιπής

τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος.

εὐγένειαν καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐπιδειχθεῖσαν πρὸς αὐτὸν φιλίαν καὶ θερμὴν ὑποδοχήν, περὶ ἧς βλ. ἄνω σελ. 99.

Οὐδὲ συντελεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης μου ἐκείνης τὸ ὑπὸ τοῦ A. Reinach ἔ. ἀ. προστεθέν, ὅτι οἱ μὲν Αἰτωλοί, καταλαβόντες τὴν πόλιν τῷ 192 π. Χρ., ἤρξαντο ἐνισχύοντες αὐτήν, ὁ δὲ Ἀντίοχος ἐπεράτωσε τὸ ἔργον ἐκείνων· διότι ἡ ἀναγκαία πρὸς τοιαύτην ἐκτέλεσιν ἐπαυξήσεως καὶ ἐπισκευῆς προϋπόθεσις, ὅ ἐστιν ἡ βλάβη τῶν ἐπιταφίων μνημείων, τῶν πύργων καὶ τοῦ τείχους, δὲν ὑπάρχει οὐδ᾽ ἐνταῦθα: οἱ Αἰτωλοὶ αὐτοὶ κατέλαβον ἀκόπως τὴν Δημητριάδα καὶ εἶχον ἐν αὐτῇ κόμμα ἰσχυρόν, οὗ θὰ ἀπεξενοῦντο, ἂν ἀπετόλμων νὰ ἐκτελέσωσι τοιαύτην σύλησιν τῶν νεκροταφείων πρὸς λῆψιν ὑλικοῦ κτίσεως συγκεντρικῶν πύργων· οὐδεμία δ᾽ ἐπείγουσα ἀνάγκη τότε ὑπῆρχε πρὸς τοιοῦτον ἔργον· οὔτε ὁ Ἀντίοχος διέτρεχέ τινα κίνδυνον ἀπὸ θαλάσσης, προχωρήσας δὲ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θεσσαλίας, θρὰν ἢ πορφυρᾶν ἀλοιφὴν ἐπὶ τῆς κοίλης ἐπιφανείας, αἱ δὲ καλυπτῆρες τὰ αὐτὰ ἐπὶ τῆς κυρτῆς· τῶν πρώτων ὁ ἀριθμὸς εἶναι σχεδὸν πενταπλάσιος τοῦ τῶν δευτέρων· ἡ μὴ ἀληλιμμένη ἐπιφάνεια τῶν πρώτων φέρει βαθύνσεις ἐλαφρᾶς ποικίλων σχημάτων, ἃς οἱ νῦν κεραμεῖς ὀνομάζουσι «δαχτυλιές», ἤτοι ἀποτυπώσεις τῶν δακτύλων, δι᾽ ὧν ἀπομάσσονται τὰ ὑπολείμματα τοῦ πηλοῦ, τὰ ἐπὶ τῶν χειρῶν συγκολλώμενα ἐν τῇ πλάσει· ἴσως τινὲς προέρχονται ἐκ τῶν ὀκριβάντων καὶ μητρῶν, ἐφ᾽ ὧν ἐπλάττοντο αἱ κεραμίδες αὗται.

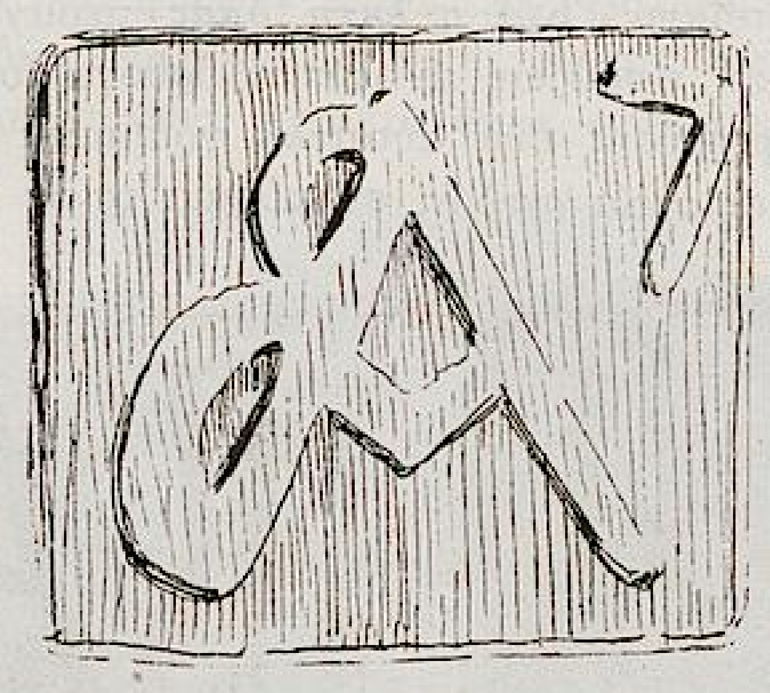
Διεκρίναμεν δ᾽ *ἐννέα ὁμάδας* αὐτῶν. Ἡ ***πρώτη ὁμὰς*** περιλαμβάνει ἓξ *εἴδη*, ἔχοντα κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὴν ἐπιμελῆ τετράγωνον σφράγισιν καὶ ἐν μέσῳ συμπίλημα δύο μεγάλων γραμμάτων ϐᴧ, ὧν τὸ πρῶτον ἔχει κοινὴν τὴν κάθετον κεραίαν μετὰ τῆς ἀριστερᾶς λοξῆς τοῦ ἑτέρου· ὅτι δέον ταῦτα νὰ ἀναγνωσθῶσι ***βα***, ἀποδεικνύει ἡ τετάρτη ὁμάς. Τὸ *πρῶτον εἶδος* αὐτῆς φέρει ἁπλῶς τὸ συμπίλημα, ἄνευ ἑτέρου διακριτικοῦ συμβόλου· τούτῳ ἀνήκουσιν ἕνδεκα βέβαια καὶ πέντε πιθανώτατα παραδείγματα, ἔτι δ᾽ ἓν μοναδικόν, φέρον διὰ λίαν μικρᾶς σφραγῖδος ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τὸ αὐτὸ συμπίλημα, ὅπερ, ληφθὲν δι᾽ ἐκτύπου, ἀπεδόθη ἐν τῇ *εἰκ.* 120, οὐχὶ ὡς φαίνεται ἐπὶ τῆς κεραμίδος, ἀλλ᾽ οἷον ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς σφραγῖδος. Τὸ *δεύτερον εἶδος* φέρει πρὸς τῷ προειρημένῳ συμπιλήματι καὶ σύμβολον Ʒ, ἄνω δεξιὰ ἀσθενῶς τετυπωμένον· τούτου ὑπάρχουσι δέκα καὶ ἑπτὰ ἀντίτυπα· καὶ ἐν μὲν τρισὶν εἶναι σαφὲς τὸ σημεῖον, ὡς δεικνύουσιν αἱ *εἰκ.* 121 καὶ 123, ἐξ ἐκτύπων ποιηθεῖσαι, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς διασῴζεται τὸ κάτω ἥμισυ μόνον, ὡς δηλοῖ ἡ *εἰκ.* 122, ποιηθεῖσα ἐξ ἰχνογραφήσεως τοῦ τύπου τῆς σφραγῖδος, οἷος φαίνεται ἐπὶ τῆς κεραμίδος.

Τοῦ *τρίτου εἴδους* ἡ σφραγὶς εἶναι ὀλίγῳ μικροτέρων διαστάσεων τῶν λοιπῶν· φέρει ἄνω δεξιὰ σύμβολόν τι ᴧ, ἀποδιδόμενον, καθ᾽ ὃν τρόπον φαίνεται ἐπὶ τῆς κεραμίδος, διὰ τοῦ ἐν *εἰκ.* 124 ἰχνογραφήματος· τούτου ὑπάρχουσι δέκα καὶ τέσσαρα ἀντίτυπα. Τὸ *τέταρτον εἶδος* φέρει κατὰ

[1]) Ἐν τῇ Revue Archéol. 1913 I *σελ.* 24 σημ. 1· πρβ. *Πρακτικὰ* 1912 *σελ.* 185· ἡ ἐνταῦθα ἐκφραζομένη ὑπὸ τοῦ A. Reinach ἑτέρα εἰκασία, ὅτι ἡ ἐπαύξησις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς τῷ 197—193 π. Χρ., ἀντίκειται πρὸς τὰ ἐκτεθέντα ἄνω σελ. 97 γεγονότα, καθ᾽ ἃ ἡ φρουρὰ αὕτη εἶχε προσωρινὸν χαρακτῆρα, καὶ ἀπεσύρθη ὑπὸ τοῦ Τίτου, δὲν ἠπειλήθη δέ, οὐδὲ ἀντέστη κατά τινος, οὔτε εἶχε συμφέρον νὰ τειχίζῃ σπουδαίαν πόλιν τῶν Μακεδόνων, ἀποδοθησομένην αὐτοῖς· ἀντίκειται δὲ καὶ πρὸς τὰ πράγματα ἡ προειρημένη εἰκασία τοῦ A. Reinach: διότι τότε οἱ Ῥωμαῖοι περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τὴν φιλίαν τῶν Μαγνήτων· δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ κρημνίσωσι τὰ ἐπιτάφια μνημεῖα αὐτῶν τοσοῦτον ἀγρίως καὶ ἄνευ λόγου· δὲν ἑρμηνεύονται δὲ οἱ εὑρεθέντες ἐν τῇ γομώσει τῶν διακένων λίθοι τοῦ τείχους καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων πύργων ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει.

[2]) Αἱ κεραμίδες αὗται διατηροῦνται ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου καὶ φέρουσι διακριτικοὺς ἀριθμούς, ὑπ᾽ ἐμοῦ χαραχθέντας, ἵνα μὴ ἀποσβεννύωνται κατὰ τὴν πλύσιν· ἡ πλήρης ἔκδοσις αὐτῶν θὰ τελεσθῇ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς δημοσιεύσεως ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* τῶν ἡμετέρων *Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν*.

τὰς ἄνω γωνίας, ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ Λ, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ Ͻ, ἰσχυρῶς τετυπωμένα, ὡς δεικνύει τὸ ἐν *εἰκ.* 125 ἰχνογράφημα· τούτου διεκρίναμεν εἴκοσιν ἀντίτυπα. Τὸ *πέμπτον*

Εἰκὼν 124. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τρίτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος.

εἶδος φέρει συμπίλημα τριῶν γραμμάτων, ὧν τὰ μὲν δύο εἶναι τὰ αὐτὰ τοῖς προηγουμένοις, τὸ δὲ τρίτον, δεξιὰ συγκεκολλημένον, ὑποτίθεται ὂν πιθανώτατα μὲν Φ, ἴσως δὲ

Εἰκὼν 125. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τετάρτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος.

τοὐλάχιστον Ρ· πρὸς τούτοις φέρει ὑπὸ τὸ Α μικρὸν ϰ· τὸ ἐν *εἰκ.* 126 ἰχνογράφημα ἀποδίδει τὴν ἐπὶ τῆς κεραμίδος ὄψιν, ἡ δ' ἐξ ἐκτύπου *εἰκὼν* 127 τὴν ἐπὶ τῆς σφραγῖδος· τῷ

Εἰκὼν 126. Τύπος σφραγῖδος

Εἰκὼν 127. Σφραγὶς κεραμίδος

τοῦ πέμπτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος.

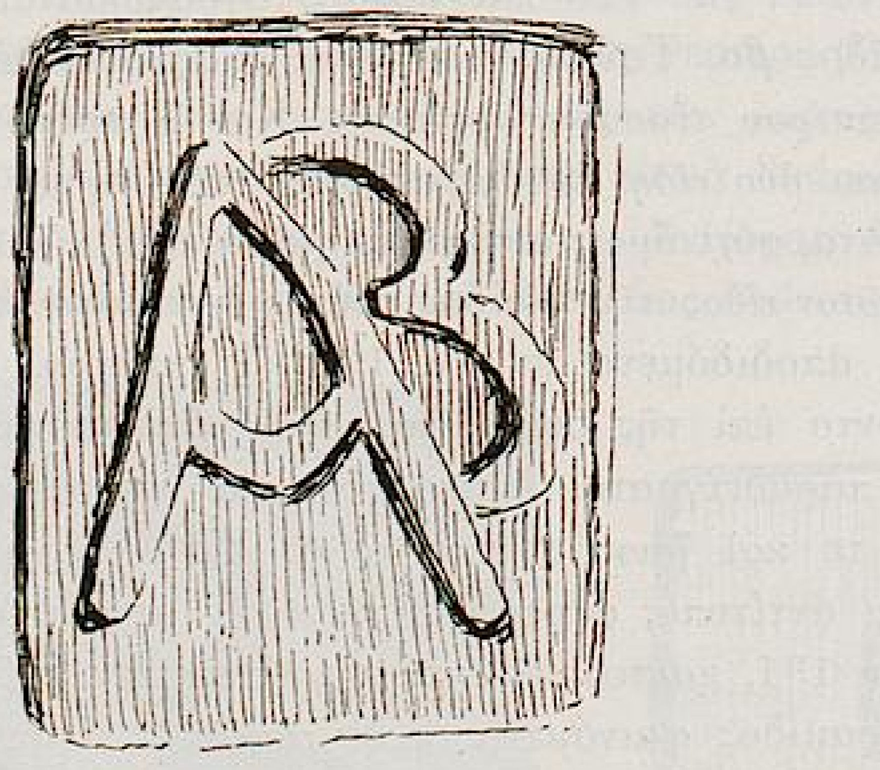
εἴδει τούτῳ ἀνήκει τὸ ἐν IG IX² 396 δημοσιευθὲν ἀντίτυπον, ἔνθα ὅμως δὲν ἀποδίδεται τὸ ϰ, ἴσως διότι ἀπετρίβη· θὰ ὑπῆρχε δὲ καὶ ἐν αὐτῷ· διότι οὐδὲν μὲν ἄνευ τούτου καὶ μετὰ τοῦ αὐτοῦ τριγραμμάτου συμπιλήματος ἀντίτυπον εὑρέθη, ἐξ οὐδενὸς δὲ τῶν ἑβδομήκοντα περίπου ἡμετέρων ἀντιτύπων ἐλλείπει. Τοῦ *ἕκτου εἴδους* ὑπάρχει ἓν ἐλλιπὲς ἀντίτυπον, φέρον τὸ αὐτὸ τοῖς ἄνω μνημονευθεῖσι διγράμματον συμπίλημα, ἔτι δὲ κατὰ μὲν τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν Ǝ, κατὰ δὲ τὴν ἀριστερὰν ʌ. Σημειωτέον δὲ ὅτι περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτι ἐλλιπῆ ἀντίτυπα ἀνήκουσιν εἴδει τινὶ τῆς ὁμάδος ταύτης ἀσφαλῶς.

Ἡ **δευτέρα ὁμὰς** περιλαμβάνει *δύο εἴδη*· ἐν ἀμφοτέροις ἀποδίδεται τὸ αὐτὸ τῇ προηγουμένῃ συμπίλημα σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι τὸ Β εἶναι συγκεκολλημένον δεξιὰ τοῦ Α· ἀναγινώσκεται ἄρα ἐπὶ μὲν τῆς κεραμίδος **αβ**, καθ' ἃ ἀποδίδουσι τὰ ἐν *εἰκ.* 128 καὶ 129 ἰχνογραφήματα, ἐπὶ δὲ τῆς σφραγῖδος **βα**. Τοῦ *πρώτου εἴδους* ὑπάρχουσι δέκα καὶ ὀκτώ, τοῦ *δευτέρου* τέσσαρα ἀντίτυπα. Καὶ ἡ **τρίτη ὁμὰς** περιλαμβάνει *δύο εἴδη*· ἐν ἀμφοτέροις ἀπεδόθησαν τὰ αὐτὰ δύο γράμματα, οὐχὶ ὅμως συγκεκολλημένα, *ἀλλ'* εὐδιακρίτως ΑΒ. Τὸ *πρῶτον εἶδος* τῆς ὁμάδος ταύτης ἔχει μόνον τὰ γράμματα ταῦτα, ἀποδιδόμενα ἐν *εἰκ.* 130 ἐξ ἐκτύπου, ὡς δῆλα δὴ ἐφαίνοντο ἐπὶ τῆς σφραγῖδος, ἤτοι **βα**· τούτου ὑπάρχουσι πέντε παραδείγματα· ἕκτον φαίνεται φέρον ΑΒ, ἕβδομον ταῦτά τε καὶ ἴσως ʘ ὑπὸ τὸ Α. Τὸ *δεύτερον εἶδος*, ἔχον δώδεκα ἀντίτυπα, φέρει ὑπὸ τὸ Α ἓν μικρότερον αὐτοῦ Ν· ἡ *εἰκὼν* 131, καίπερ ἐξ ἐκτύπου, ἀπέδωκεν ἐπίτηδες τὰ ἐπὶ τῆς κεραμίδος φαινόμενα, ἡ δὲ *εἰκ.* 132, ἀνήκουσα ἑνὶ μόνον ἀντιτύπῳ μικροτέρας σφραγῖδος, ἀποδίδει τὰ γράμματα, οἷα ἐφαίνοντο ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης, ἤτοι **βα-ν**.

Ἐν τῇ **τετάρτῃ ὁμάδι** τὰ δύο χαρακτηριστικὰ γράμματα φαίνονται ἐπὶ τῆς κεραμίδος εὐδιακρίτως ΒΑ, ληφθείσης βεβαίως ἀναλόγου προνοίας ἐν τῇ σφραγῖδι· ταύτης διακρίνονται *δέκα εἴδη*. Τὸ *πρῶτον εἶδος* μετὰ τεσσάρων ἢ πέντε ἀντιτύπων φέρει ἁπλῶς **βα** (*εἰκὼν* 133), τὸ *δεύτερον* μετὰ δύο ἀντιτύπων φέρει ταῦτά τε καὶ δεξιόθεν τοῦ Α συγκεκολλημένον Κ, τὸ *τρίτον* ἔχει ὑπὸ τὸ Α μικρὸν Θ· τούτου ὑπάρχει μείζων μὲν σφραγὶς μετὰ τριῶν ἀντιτύπων, ἐλάσσων δὲ (*εἰκὼν* 134) μετὰ ἕξ. Τὸ *τέταρτον εἶδος* ἔχει κυκλικὴν σφραγῖδα, φέρουσαν ἐν μέσῳ τὸ ΒΑ, ὑπεράνω δὲ καὶ ὑποκάτω αὐτοῦ ἀνὰ μίαν, ὁριζοντίως παριστανομένην, κορύνην ἢ ῥάβδον (*εἰκὼν* 135) μετὰ τριῶν ἀντιτύπων· ὑπάρχουσι καὶ τέσσαρα παραδείγματα αὐτῆς, ἐν οἷς μόνον ὑποκάτω ὑπάρχει ὁμοία κορύνη.

Τὸ *πέμπτον εἶδος*, κυκλικῆς ἐπίσης, *ἀλλ'* εἰς δύο συγκεντρικοὺς κύκλους ἐσχηματισμένης σφραγῖδος, φέρει ἄνω μὲν τὸ ΒΑ, ὑπ' αὐτὸ ὁριζοντίως δέσμην τριῶν ῥάβδων ἐν εἴδει κεραυνοῦ, ὑπ' αὐτὴν δὲ κορύνην, ἴσως ὑπὸ δεξιᾶς ἄκρας χειρὸς κρατουμένην, καὶ ὑπ' αὐτὴν μικρὸν Θ (*εἰκὼν* 136)· ταύτης ὑπάρχουσι πέντε παραδείγματα, ὧν ἓν μὲν εἶναι ἐλλιπὲς καὶ ἀμφίβολον, τρία δὲ μείζονος σφραγῖδος, ἤτοι διαμέτρου 0·066 καὶ ἄνευ δέσμης ἢ κεραυνοῦ. Τὸ *ἕκτον εἶδος*, ὂν μικρᾶς κυκλικῆς σφραγῖδος, φέρει τὸ ΒΑ καὶ ὑπ' αὐτὸ ΦΘ· διεσώθησαν δύο ἀντίτυπα αὐτοῦ. Τὸ *ἕβδομον εἶδος*, ὂν ἐπίσης μικρᾶς, ἀλλὰ τετραγώνου σφραγῖδος, φέρει τρία γράμματα ΒΑΦ, ὑπὸ δὲ τὸ Α μικρὸν Θ, ἤτοι οὐσιαστικῶς τὰ αὐτὰ

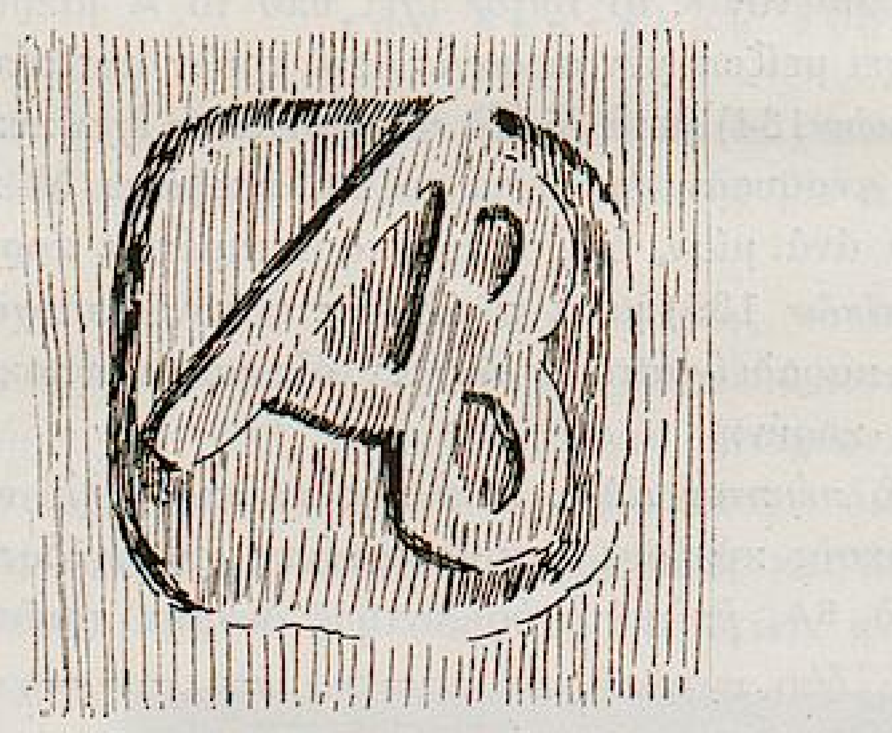
τῷ προηγουμένῳ· μόνον ἓν ἀντίτυπον αὐτοῦ εὑρέθη. Τὸ *ὄγδοον εἶδος* περιλαμβάνει τέσσαρα ἀντίτυπα, ὧν οὐδὲν εὑρέθη ἐν τοῖς πύργοις, μεγάλης κυκλικῆς σφραγῖδος ὄντα· τὸ πρῶτον ἀντίτυπον φέρει τὸ ΒΑ, ὑπὲρ αὐτὸ ὁριζοντίως ἓν Ρ, καὶ ὑποκάτω ὁμοίως ἓν Κ (*εἰκὼν* 137)· τὸ δεύτερον ἀντίτυπον φέρει ὑπὸ τὸ ΒΑ δύο γράμματα ΘΕ· τὸ τρίτον καὶ τέταρτον, ὄντα

Εἰκὼν 128. Τύπος σφραγῖδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς δευτέρας ὁμάδος.

δυσδιάγνωστα, φαίνεται ὅτι φέρουσι τὸ ΒΑ, περὶ ὃ διακρίνονται τρία γράμματα, ἄνω μὲν Ι, ὑποκάτω Δ καὶ δεξιὰ Φ μὲν πιθανώτατα, τοὐλάχιστον δὲ Ρ.

Τὸ *ἔνατον εἶδος*, κυκλικῆς ὂν μικρᾶς σφραγῖδος, φέρει ἐπίσης τὸ ΒΑ, ὑπ' αὐτὸ δὲ τὴν λέξιν ΠΑΡΙΣ, ἐμφανῶς *Πάρις*, ἥκιστα *χαρίς*, διότι τὸ Π εἶναι ὀλίγον ἀποτετριμμένον· ἀνα-

Εἰκὼν 129. Τύπος σφραγῖδος τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς δευτέρας ὁμάδος.

γινώσκονται δὲ οὕτω ταῦτα ἐπὶ τῆς νῦν φαινομένης ὄψεως τῆς κεραμίδος· τούτου ὑπάρχουσι τρία ἀντίτυπα, εὑρέθη δὲ τέταρτον πρό τινων ἡμερῶν ἐν τῷ ἀνακαλυφθέντι *Θεσμοφορίῳ* τῆς Δημητριάδος, περὶ οὗ βλ. κάτω σελ. 120. Τὸ *δέκατον εἶδος*, τετραγώνου ὂν σφραγῖδος, φέρει τὸ ΒΑ καὶ ὑπ' αὐτὸ διὰ μικροτέρων γραμμάτων ΜΑΘΗ· τούτου ὑπάρ-

Εἰκὼν 130. Σφραγὶς κεραμίδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς τρίτης ὁμάδος.

χει μία μὲν μικρὰ σφραγὶς μετὰ ἓξ ἀντιτύπων (*εἰκὼν* 138), ἑτέρα δ' ἔχουσα τὸ αὐτὸ μὲν ὕψος, πλάτος δὲ 0·06 μετὰ τῶν αὐτῶν, κατά τι μειζόνων γραμμάτων, μετὰ ἕνδεκα ἀντιτύπων· ἔχει δὲ ἡ σφραγὶς αὕτη σχῆμα ὀρθογώνιον, ἀλλὰ πρὸς τόξον ἀποκλινουσῶν τῶν ἑκατέρωθεν πλευρῶν· πάντα τὰ ἀντίτυπα τοῦ εἴδους τούτου εὑρέθησαν ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ.

Ἡ **πέμπτη ὁμὰς** περιλαμβάνει *ἓν εἶδος* μετὰ δύο ἐλλιπῶν ἀντιτύπων κυκλικῆς σφραγῖδος, ὧν τὸ μὲν διασῴζει ΑΑ καὶ ὑπ' αὐτὰ μικρὸν Θ ἢ Ο, τὸ δὲ ἴχνη μόνον τῶν γραμμάτων τούτων. Καὶ ἡ **ἕκτη ὁμὰς** περιέχει *ἓν εἶδος* μετὰ δέκα καὶ τεσσάρων ἀντιτύπων ὀρθογωνίου πλατείας σφραγῖδος, φερούσης δύο αὐτοτελῆ γράμματα ΒΙ καὶ περαιτέρω, ἐν συνεχείᾳ σχεδόν, συμπίλημα τριῶν γραμμάτων

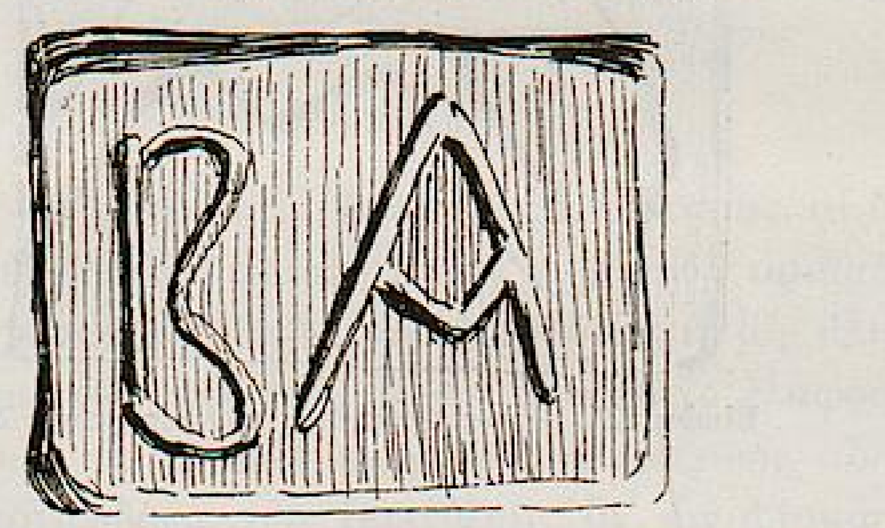
Εἰκὼν 131. Τύπος σφραγῖδος

Εἰκὼν 132. Σφραγὶς κεραμίδος

τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς τρίτης ὁμάδος.

ΚΑΡ (*εἰκὼν* 139). Ἡ **ἑβδόμη ὁμὰς** περιλαμβάνει *ἓν εἶδος* ἐπίσης μετὰ δύο ἐλλιπῶν ἀντιτύπων, ὁμοίας τῇ προηγουμένῃ σφραγῖδος, ἧς ὅμως ἐσώθησαν μόνον τὰ δύο τελευταῖα γράμματα...ΔΙ, ὄντα τύπου ἀναθηματικοῦ κατὰ δοτικήν, π. χ. *[Ἀρτέμι]δι*, ἤ τι τῶν πολλῶν ὁμοίων, ὧν τὸ *[Σαράπι]δι* δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸν μέγιστον ἐν Δη-

Εἰκὼν 133. Τύπος σφραγῖδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

μητριάδι ναόν, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 92 καὶ σημ. 2· ἀμφότερα τὰ ἀντίτυπα εὑρέθησαν περιέργως ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ, οὐχὶ δ' ἐν τῷ *Σεραπιείῳ*, οὔτε κατ' ἄλλον τινὰ ναόν, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις.

Τῆς **ὀγδόης ὁμάδος**, ἥτις περιλαμβάνει ἀποτυπώματα μορφῶν καὶ πραγμάτων, διεκρίναμεν *πέντε εἴδη*. Τὸ *πρῶτον*

Εἰκὼν 134. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τρίτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

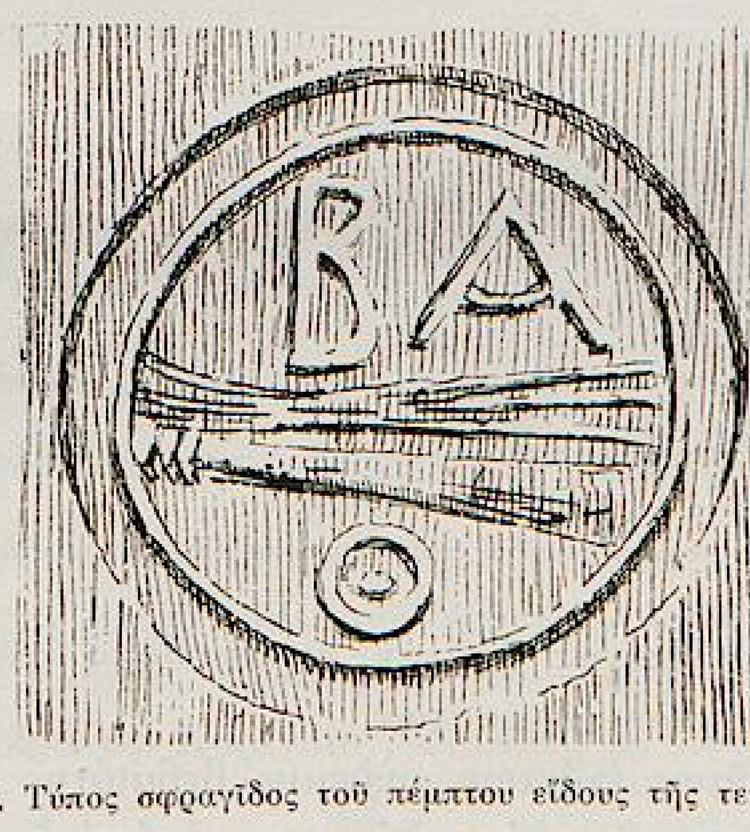
εἶδος, ὂν λίαν μεγάλης κυκλικῆς σφραγῖδος, ἐν ἐλλιπεῖ ἀντιτύπῳ ἐκ τοῦ πρώτου πύργου σωθείσης, φέρει σχῆμά τι ὑπὸ τὰ ἀποτετριμμένα γράμματα ΒΑ, ὧν τὸ δεύτερον βέβαιον, τὸ πρῶτον πιθανώτατον· τὸ σχῆμα τοῦτο ἰχνογραφήθη καὶ ἀποδίδεται ἐν *εἰκ.* 140 ἀτελῶς ὡς ἰχθύς, ἢ ζῷόν τι, οἷον τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνομίσθη· πρό τινων ὅμως ἡμερῶν, ἤτοι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1915^{ου} ἔτους, ἀνασκάπτοντες συστάδα κεραμοστεγῶν τάφων κατὰ τὸ Νότιον νεκροταφεῖον (βλ. ἄνω σελ. 57 καὶ *εἰκ.* 79 ὑπὲρ τὸ Δ), εὕρομεν κεραμίδα τάφου, διασῴζουσαν πλήρη τὴν σφραγῖδα καὶ ἀποδίδουσαν τὰ μνημονευθέντα γράμματα ΒΑ καὶ ὑπ' αὐτὰ μέγα *τρισκελές*. Τὸ *δεύτερον εἶδος*, ὂν κυκλικῆς ἐπίσης, ἀλλὰ μικροτέρας σφραγῖδος, φέρει ἐπὶ τοῦ κέντρου ἔκτυπον κεφαλὴν μετὰ

λαιμοῦ ἀνδρὸς ἀγενείου κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον, ἱκανῶς ἐφθαρμένην, ὑπ᾽ αὐτὴν δὲ χιαστὶ δύο διασταυρουμένας κορύνας πιθανῶς, ἢ ἴσως ξίφη, περὶ αὐτὰ δὲ πάντα στέφανον κλάδων καὶ φύλλων ἐλαίας, ὡς φαίνεται (*εἰκὼν* 141)· ἐσώθησαν δύο ἀντίτυπα, ὧν τὸ ἓν ἐλλιπές, καὶ τρίτον μείζονος μὲν σφραγῖδος, τὰ αὐτὰ ὅμως φερούσης. Τὸ *τρίτον*

Εἰκὼν 135. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τετάρτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

εἶδος, ὂν μικρᾶς κυκλικῆς σφραγῖδος, φέρει τροχόν, ἢ τοὐλάχιστον ῥόδακα, ἓξ ἀκτίνων (*εἰκὼν* 142)· εὑρέθη ἓν μόνον ἀντίτυπον αὐτοῦ. Τὸ *τέταρτον εἶδος*, ὂν ὀρθογωνίου σφραγῖδος, φέρει κόσμημά τι, πιθανῶς σταφυλὴν μετὰ μίσχου (*εἰκὼν* 143), περὶ ἧς 6λ. τὰ ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1914 σελ. 8

Εἰκὼν 136. Τύπος σφραγῖδος τοῦ πέμπτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

λεχθέντα· τούτου ἐσώθησαν τρία ἀντίτυπα, ὧν ἓν ἀμφίβολον. Τὸ δὲ *πέμπτον εἶδος*, ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἐλλιπῶν ἀντιτύπων, φέρει μέρος κοσμήματος ἀβεβαίου, ἴσως τριαίνης.

Τῆς ***ἐνάτης ὁμάδος*** τέλος τὰ μὲν *τρία πρῶτα* εἴδη, ἐξ ἑνὸς ἀντιτύπου ἕκαστον, εὑρέθησαν οὐχὶ ἐν τοῖς πύργοις.

Εἰκὼν 137. Τύπος σφραγῖδος τοῦ ὀγδόου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

Τὸ *πρῶτον εἶδος*, ὂν ἐπιμήκους ὀρθογωνίου σφραγῖδος, ἐν τοῖς τάφοις τοῦ κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Πασικράτας τύμβου εὑρεθέν (πρβ. ἄνω σελ. 62 καὶ 93 καὶ *εἰκ.* 79 τὸ Π), φέρει ἀνάθεσιν *Ἑρμῆ...*, ἀποδιδομένην ἐξ ἐκτύπου ἐν *εἰκ.* 144, ὡς ἐφαίνετο ἐπὶ τῆς σφραγῖδος. Τὸ *δεύτερον εἶδος*, εὑρεθὲν παρὰ τὴν Βόρειον ἀγοράν (πρβ. ἄνω σελ. 14 καὶ *εἰκ.* 7), φέρει *[Π]αυσανίου* καὶ ἀποδίδεται ὁμοίως ἐν *εἰκ.* 145. Τὸ *τρίτον εἶδος*, ὑπάρχον ἐν τῇ ἐν τῷ Γυμνασίῳ Βόλου ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ, καὶ εὑρεθέν, πρὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἀφίξεώς μου, κατὰ τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως ἐν θέσει «Δόντια», ὡς λέγεται (6λ. ἄνω *εἰκ.* 105 τὸ Υ), φέρει ***Μενωνίδου***, ὁμοίως ἀποδιδόμενον ἐν *εἰκ.* 146. Τὸ δὲ *τέταρτον εἶδος* καὶ ἀντίτυπον, ἐν τῷ Δ´ πύργῳ εὑρεθέν, ἀποτελεῖ κεραμίδος τμῆμα,

Εἰκὼν 138. Τύπος σφραγῖδος τοῦ δεκάτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος.

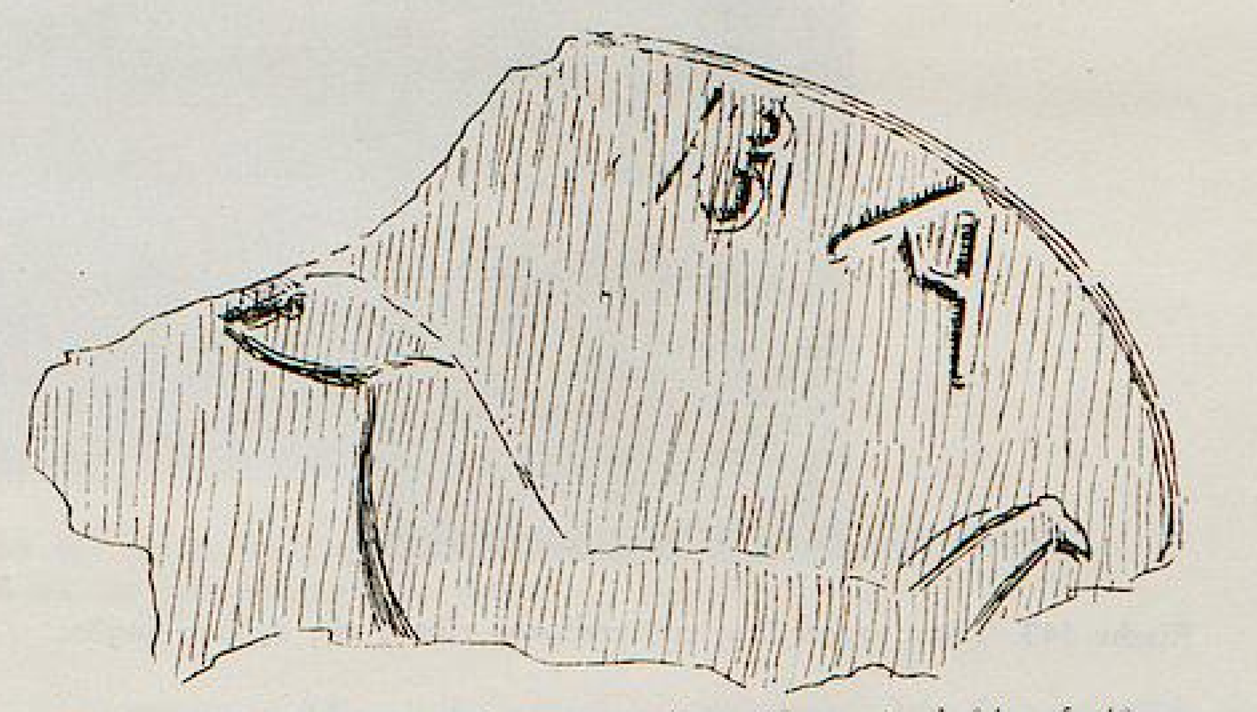
φέρον διὰ λίαν ἀσθενοῦς χαράξεως, ἐπὶ ὠπτημένου ἤδη τοῦ πηλοῦ, τὰ ἐν *εἰκ.* 147 γράμματα, ἐξ ὧν διακρίνονται ἀσφαλῶς μὲν δύο ὀνόματα *Γλαῦκ[ος (ἢ—ίας)]* | *Ἀ[μ]ύντ[αν (ἢ—ου)]*, περαιτέρω δὲ ἀμφίβολα ἴχνη δύο λέξεων, ἴσως κυρίων ὀνομάτων· πρόκειται δὲ πιθανώτατα μὲν περὶ ἀναγραφῆς ἐργατῶν, ἐν τῇ κτίσει τοῦ ἐπηυξημένου τούτου

Εἰκὼν 139. Τύπος σφραγῖδος τῆς ἕκτης ὁμάδος.

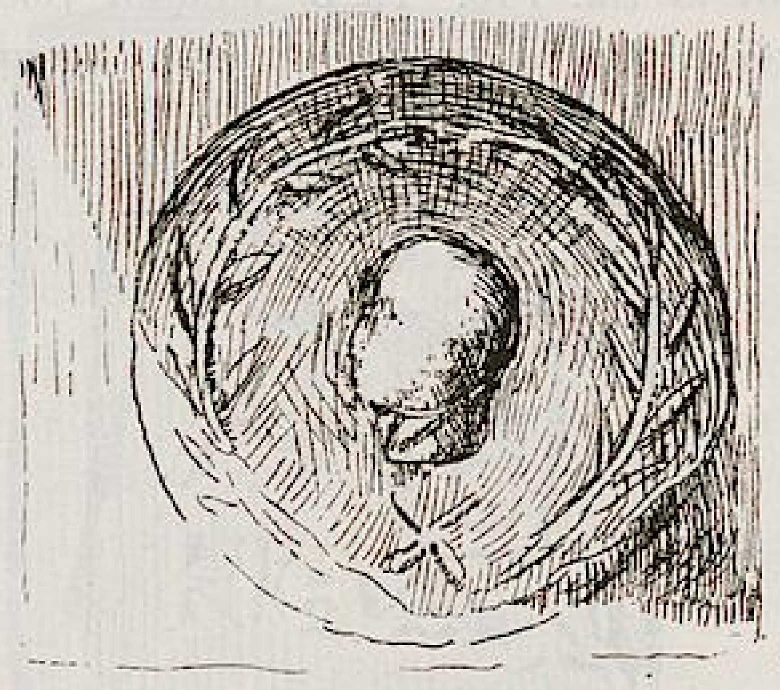
πύργου ἐργαζομένων, ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου τῆς ἐργασίας διά τινα λόγον, ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει, ἀναγραφέντων προχείρως, ἧττον δὲ πιθανῶς περὶ ἐρωτικῆς ἐξομολογήσεως π. χ. *Γλαῦκ[ος]* | *Ἀ[μ]ύντ[αν]* | *[φ]ιλ[εῖ;]* κ.τ.λ..

Μετὰ δὲ τῶν εἰδῶν τούτων λογιστέον βάρος τετράγωνον χαλκοῦν, ἐξαιρέτου ὂν διατηρήσεως, καὶ περιέργως ἄνευ

Εἰκὼν 140. Τύπος σφραγῖδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς ὀγδόης ὁμάδος.

κατιώσεως σωθέν, ὅπερ εὗρεν ὁ Ἀλέξιος Σαμαρᾶς, φιλάρχαιος ἀνὴρ ἐν Βόλῳ, κατὰ τὴν θέσιν «Δόντια», ὡς εἶπεν ἡμῖν, καὶ παρέδωκεν, ἵνα κατατεθῇ ἐν τῷ Μουσείῳ· τοῦτο φέρει ἐκτύπος μέγα χυτὸν συμπίλημα, ἐπιμελέστατα ἀποδεδομένον, δύο γραμμάτων, ΔΗ ἐμφανῶς, ἤτοι *Δη(μητριέων)*,

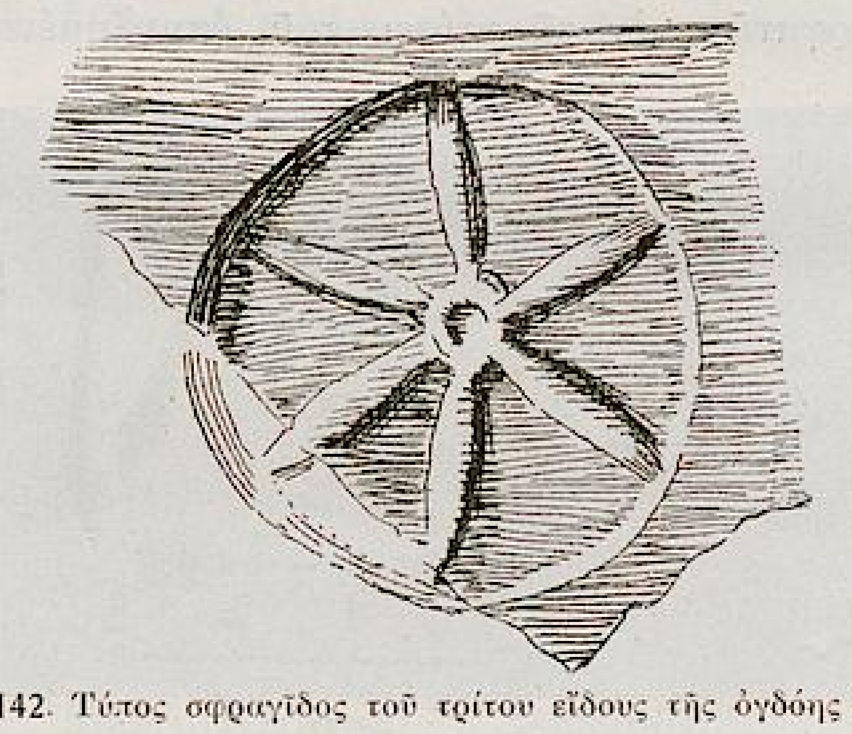
καὶ ὑπ᾽ αὐτὸ δι᾽ ἐλαφρᾶς χαράξεως ἕτερον συμπίλημα διγράμματον, ἴσως (Τ)Α· κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν ὑπάρχει τρῆμα ἐξαρτήσεως (*εἰκὼν* 148 ἐξ ἰχνογραφήματος). Σημειωτέον ὅτι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ συμπίλημα ΔΗ φέρεται ἐπὶ νομισμάτων τῶν Μαγνήτων καὶ δὲν ἑρμηνεύεται ἐν τῷ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum,

Εἰκὼν 141. Τύπος σφραγῖδος τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς ὀγδόης ὁμάδος.

Thessaly to Aetolia σελ. 34· δέον ἐμφανῶς νὰ ἑρμηνευθῇ *Δη(μητριέων)* ἢ *Δη(μητριὰς)* ὁμοίως, ὡς τὸ προηγούμενον· διότι πόλις κοπῆς νομισμάτων τῶν Μαγνήτων ἦτο αὕτη (πρβλ. ἄνω σελ. 105 σημ. 5).

Προσθετέον δὲ τούτοις ὅτι ἐν ἔτει 1915ῳ, ἀνασκάπτων ἐν Δημητριάδι δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ

Εἰκὼν 142. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τρίτου εἴδους τῆς ὀγδόης ὁμάδος.

τῆς Λιμενικῆς Ἐπιτροπείας Βόλου, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Μαρτίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰουλίου, εὗρον κατὰ τὸ Νότιον νεκροταφεῖον καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἠλία (βλ. ἄνω σελ. 83) πολυαρίθμους τάφους, μάλιστα κεραμοστεγεῖς, ὧν αἱ μεγάλαι κεραμίδες φέρουσι σφραγίσεις τῆς *πρώτης ὁμάδος*, ἰδίᾳ τοῦ πρώτου καὶ τετάρτου, καὶ

Εἰκὼν 143. Τύπος σφραγῖδος τοῦ τετάρτου εἴδους τῆς ὀγδόης ὁμάδος.

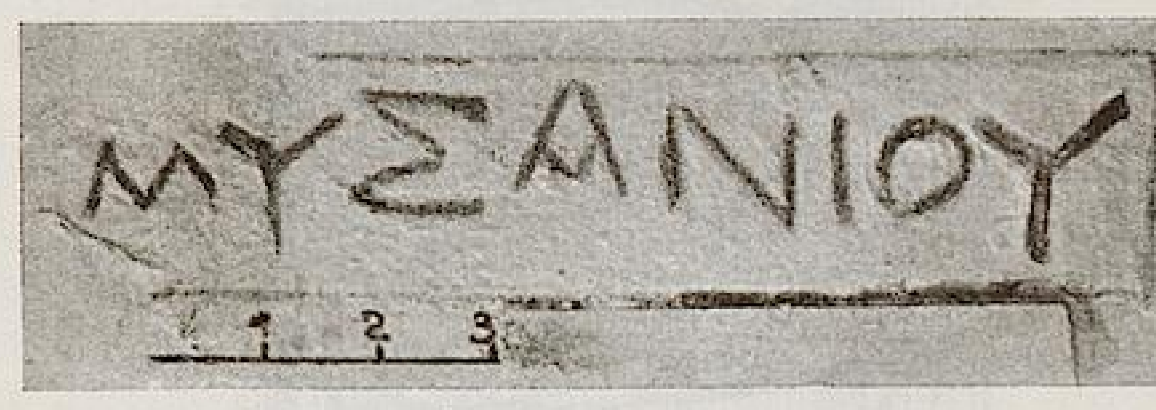
ἰδιαίτατα τοῦ πέμπτου εἴδους αὐτῆς· τοῦ τελευταίου τούτου ἐπίσης εὗρον ἱκανὰ ἀντίτυπα καὶ ἐν ταῖς ἐφέτος (1915) γενομέναις ἀνασκαφαῖς ἐπί τινος ἐπάρματος, κειμένου κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως, ὀλίγον ἔσω τῶν τειχῶν, ἔνθα ᾔκασα, ἐν τοῖς ἄνω σελ. 91, τὴν ὕπαρξιν ναοῦ τοῦ *Ποσειδῶνος*, ὁρμηθεὶς ἐξ εὑρεθείσης τῷ 1912 μικρᾶς μαρμαρίνης κεφαλῆς πωγωνοφόρου θεοῦ.

Ἐβεβαιώθη ὅμως νῦν ὅτι αὕτη μὲν ἀνήκει τῷ *Πλούτωνι*, ὁ δ᾽ ἐν μέρει ἀνασκαφεὶς νεωστὶ ὑπ᾽ ἐμοῦ ναὸς ὅτι ἀνῆκε τούτῳ τε καὶ τῇ *Δήμητρι* καὶ *Κόρῃ*[1]· διότι πολλὰ εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς βάθρα ἀγαλμάτων ἐπιγεγραμμένα, εἶναι ἀναθήματα τοῖς τρισὶ τούτοις θεοῖς· εὑρέθη δ᾽ ἐκεῖ καὶ ψήφισμα τῶν *ἀστυνόμων*, βεβαιοῦν τὴν ὡς ἄνω ἀπόδοσιν τοῦ ναοῦ, καὶ ἀναφέρον *Θεσμοφόριον*, ὅπερ εἶναι ἢ αὐτὸς ὁ εὑρεθεὶς ναός, ἢ ἕτερόν τι μικρότερον ἱερὸν παρακείμενον, μήπω ἀνακαλυφθέν. Ἐνταῦθα εὑρέθησαν καί

Εἰκὼν 144. Σφραγὶς κεραμίδος τοῦ πρώτου εἴδους τῆς ἐνάτης ὁμάδος.

τινες ἐπιγεγραμμέναι κεραμίδες ἄλλων ὁμάδων καὶ ἐξ λαβαὶ πηλίνων μεγάλων ἀγγείων ἀβαφῶν, ὀξέων ἀμφορέων πιθανώτατα, ἐν οἷς μάλιστα διετηρεῖτο οἶνος καὶ ἔλαιον, ἐφ᾽ ὧν φέρονται τετυπωμέναι τρίστιχοι ἢ δίστιχοι ἐπιγραφαί[2]. Ἐν δὲ τοῖς μνημονευθεῖσι τάφοις εὗρον πολυάριθμα ἀγαλμάτια πήλινα, ὧν διέκρινα τρία, φέροντα διὰ σφραγῖδος τὸ ὄνομα τῶν κοροπλαστῶν. Περὶ πάντων τούτων θὰ γράψω εὐθέτως τὰ δέοντα, μετὰ πλειόνων λεπτομερειῶν

Εἰκὼν 145. Σφραγὶς κεραμίδος τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς ἐνάτης ὁμάδος.

καὶ παρατιθεὶς εἰκόνας, ὁπόταν περατωθῇ ὁ καθαρμὸς καὶ ἡ συγκόλλησις τῶν εὑρημάτων.

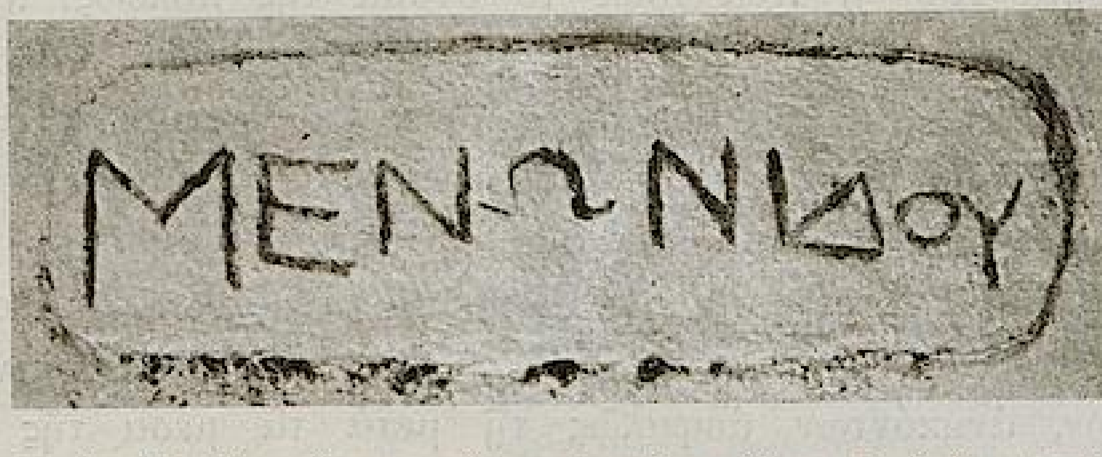
Τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδεμία βεβαιότης περὶ ὡρισμένου ὀνόματος βασιλέως δύναται νὰ ὑπάρξῃ· ὁ Hiller ἐν ταῖς IG IX² ἀνέγνω μετ᾽ ἀμφιβολιῶν τὸ συμπίλημα τοῦ πέμπτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος *Βα(σιλέως) Φ(ιλίππου)*, ὅπερ δὲν εἶναι ἄτοπον, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δημητριάδος ἄνω ἐκτεθέντα ἐν σελ. 101 περὶ γενομένων ὑπ᾽ αὐτοῦ παρασκευῶν· ὄντως δὲ τὸ συχνότατα ἁπάντων **βα** δύναται νὰ σημαίνῃ *βα(σιλικόν)*, ὑπονοουμένου τοῦ *σῆμα*, ἢ *βα(σιλέως)* ἢ *βα(σιλική-ός)*, ὑπονοουμένου τοῦ *κέραμος*. Ἀκριβῶς δὲ φέρονται καὶ ἐπὶ νομισμάτων τοῦ

[1]) Τοῦ ναοῦ διατηρεῖται εἰς δύο μὲν ἢ τρεῖς δόμους καλοῦ πώρου ἡ Νοτία πλευρά, τῶν δὲ λοιπῶν ἴχνη· τὰ ἔσω καὶ πέριξ αὐτοῦ δὲν ἀνέσκαψα ἔτι· τοῖχος δέ τις περιβόλου μικροῦ, δι᾽ οὗ περιωρίζετο *τέμενος*, μνημονευόμενον ἐν τῷ ψηφίσματι τῶν ἀστυνόμων, εὑρέθη ἔξω τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ.

[2]) Τῆς διστίχου διεκρίναμεν *ἐπ[ὶ Π]αυσα|νία Δα[λ]ί[ου;]*, πρὸς ὃ παραβλητέον τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς ἐνάτης ὁμάδος· *Δάλιος* θὰ εἶναι βεβαίως ἐθνικόν, *Δήλιος*· τῆς τριστίχου [*ἐπὶ*---] *τάρ[χ]ο[υ] | Διονυ[σ]ο[κλέ]ου[ς;] | Κνιδί[ου] (ἢ Κνιδί[ων], ἢ Κνίδι[ον])*, καὶ ἑτέρας μετ᾽ ἀκροστολίου [*ἐπὶ*--] *δάμα | Ξάνθου | Κνιδί[ω]ν (ἢ Κνίδι[ο]ν)*· τετάρτη φέρει Β καὶ περὶ αὐτὸ *[Κλ;...] | [Ἀ]ριστοφάνη[ς]*. Ταῦτα πάντα φαίνονται ὡς ἐμβλήματα διακρίσεως ὑγρῶν ἐμπορευμάτων, ἄλλοθεν κομιζομένων εἰς Δημητριάδα, καὶ βεβαιουμένων ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα διὰ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ *Μαγνητάρχου* ἢ *ἱερέως*, ἢ ἄρχοντός τινος σχετικοῦ, ὡς δηλοῖ τοὐλάχιστον ἡ πρόθεσις *ἐπί*.

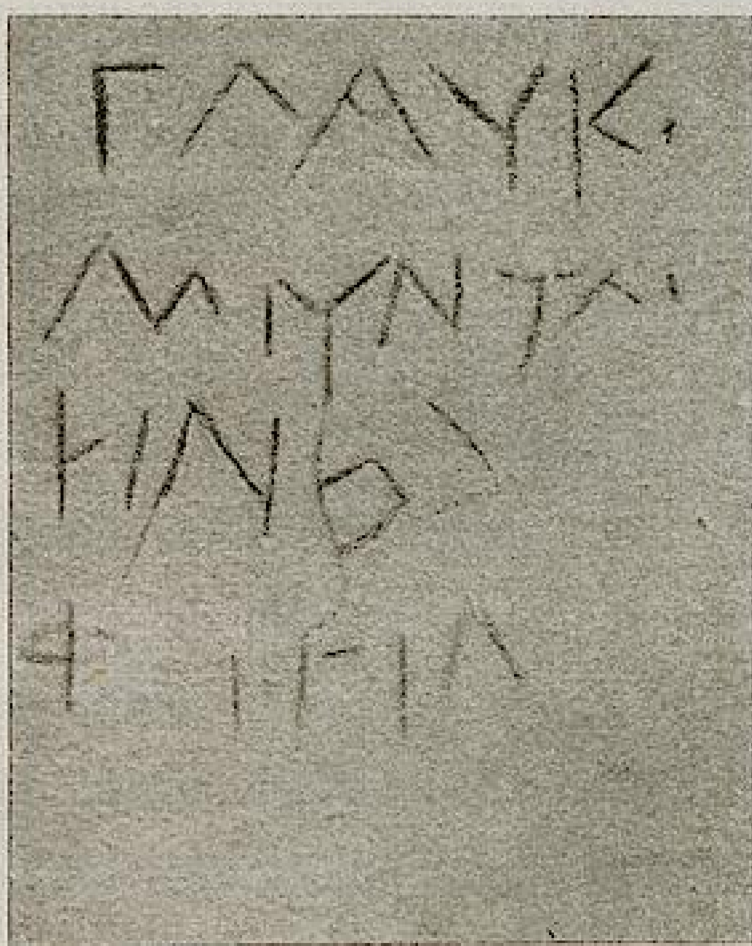
Ἐτυπώθη τῇ 22· 6· 1916.

βασιλέως τούτου, ἤτοι Φιλίππου τοῦ Ε΄, τὰ αὐτὰ γράμματα ΒΑ ἢ ΒΑΦ ἢ ΒΑ ΦΙ, ὡς καὶ ἐπὶ ὁμοίων τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ὑπάρχει τὸ αὐτὸ ΒΑ, ἐπὶ δὲ τῶν τοῦ

Εἰκὼν 146. Σφραγὶς κεραμίδος τοῦ τρίτου εἴδους τῆς ἐνάτης ὁμάδος.

βασιλέως Δημητρίου τοῦ Β΄ τὸ ΒΑ ΔΗ καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Περσέως τὸ ΒΑ ΠΕ· πρβλ. *Head*, Historia Nummorum ἐκδ. 2ας σελ. 232-235. Ἐν ἑνὶ χαλκῷ νομίσματι, ὅπερ εἴ-

Εἰκὼν 147. Χάραγμα ἐπὶ ὠπτημένης κεραμίδος τοῦ τετάρτου εἴδους τῆς ἐνάτης ὁμάδος.

δομεν ἐν τῇ μικρᾷ συλλογῇ τοῦ ἐν Λαρίσῃ κ. Εὐσταθίου Ἰατρίδου, ὑπάρχει ἔμπροσθεν μὲν κεφαλή, Ἀθηνᾶς ἴσως, φοροῦσα κράνος Κορίνθιον, ὄπισθεν δὲ πρόσθιον τριήρους·

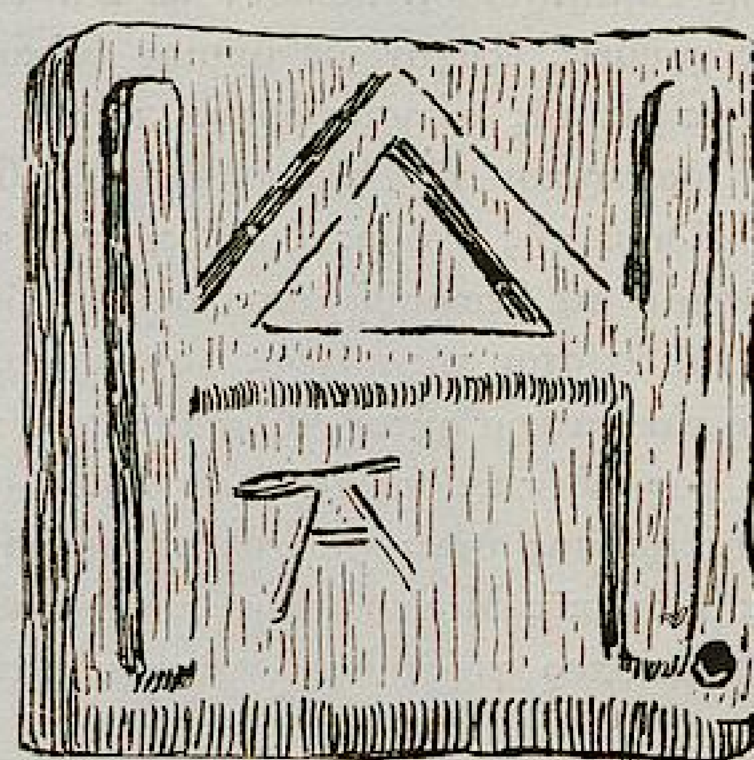

Εἰκὼν 149. Δεῖγμα τοῦ πρώτου ῥυθμοῦ (354 π. Χρ., ἔργον Φιλίππου τοῦ Β΄) τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου. Π–Π΄=ὁ ἐπὶ τοῦ λιθίνου πλίνθινος τοῖχος.

ὑπὲρ αὐτὸ ἀποδίδεται εὐδιακρίτως ΒΑ, ὑποκάτω δὲ ΑΡ ἐν συμπιλήματι ὁμοιοτάτῳ τοῖς δυσὶ τελευταίοις γράμμασι τῆς *εἰκ.* 139.

Οὕτω λοιπὸν συμπεραίνομεν ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἐν Δημητριάδι, ἢ ἐγγύτατα αὐτῆς, ἐργαστήριον κεραμοπλαστικῆς, οἷα καὶ νῦν ὑπάρχουσιν ἐν Βόλῳ πολλά, μικρά τε καὶ μεγάλα, συντηρούμενον *βασιλικῇ δαπάνῃ* καὶ ἀσχολούμενον εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν συχνάκις ἀπαιτουμένων πολυαρίθμων κεράμων διὰ τὸν στεγασμὸν μάλιστα τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων, ἔτι δὲ καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων τῆς Δημητριάδος, καὶ πρὸς κοινὴν ἐν γένει ποικίλην χρῆσιν ὑπὸ τῶν πολιτῶν· ὅτι θὰ ἦτο ὄντως σημαντικώτατον τὸ κεραμοποιεῖον τοῦτο, ἀποδεικνύει τό τε γενναῖον καὶ τέλειον τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἀφθονία τῶν κεράμων μετὰ τοῦ σήματος τούτου [1].

Ἧττον πιθανή, ἀλλὰ μὴ δυναμένη ὅλως νὰ ἀποκλεισθῇ, εἶναι καὶ ἡ εἰκασία ὅτι τὸ **βα,** ἢ **βα(ρ),** ἴσως ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συλλαβὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐργαστηριάρχου, οἷος ἦτο ὁ *Παυσανίας* καὶ *Μενωνίδης* τῆς ἐνάτης ὁμάδος, καὶ

Εἰκὼν 148. Ἔκτυπον καὶ ἐγχάρακτον συμπίλημα ἐπὶ χαλκοῦ βάρους τῆς Δημητριάδος, φυσικοῦ μεγέθους.

ὅτι τὰ περαιτέρω γράμματα δηλοῦσι τόπους ἐξαγωγῆς παραγγελθεισῶν κεραμίδων, ἢ δημόσια τῆς πόλεως οἰκοδομήματα· οὕτω π. χ. τὸ Φ καὶ Θ ἢ ΦΘ δύναται νὰ δηλοῖ *Φ(εραίων)*, *Θ(ηβαίων)*, *Φ(θιωτῶν) Θ(ηβαίων)*· ἐπίσης τὸ Κ *Κ(οροπαίων)*, τὸ Ο *Ὀ(ρμινέων)* ἢ *Ὀ(μολιέων)* κττ.· ἀκριβῶς δ' εὕρομεν. ἐν μὲν τῷ ἱερῷ τοῦ Κοροπαίου Ἀπόλλωνος δύο ἀντίτυπα τῆς πρώτης ὁμάδος, ἐλλιπῆ μέν, ἀλλ' ἔχοντα τὸ κύριον συμπίλημα αὐτῆς, ἐν δὲ Φθιώτισι Θήβαις ἓν τῆς αὐτῆς, ἐν δὲ Ὁμολίῳ ἓν τοῦ αὐτοῦ διγραμμάτου συμπιλήματος, ἀλλ' ἐπὶ εὐτελοῦς κεραμίδος, ἔτι δὲ σφραγίσεις μετ' ἐπιγραφῆς *Μένωνος*, ὀνόματος σχετικοῦ τῷ τοῦ μνημονευθέντος *Μενωνίδου* οὕτω δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ

[1]) Πολλάκις ἑνὸς εἴδους ἀντίτυπα φέρουσι σφράγισιν οὐχὶ διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ πολλῶν σφραγίδων τοῦ αὐτοῦ τύπου· πολλοὶ ἄρα κεραμεῖς ταυτοχρόνως ἐποίουν ἓν μόνον εἶδος· τοῦτο δεικνύει τὴν ταχύτητα καὶ τὴν ἀφθονίαν τῆς παραγωγῆς, λόγῳ ἰδίως τῶν συχνῶν πολέμων τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Περσέως.

τὸ Ν *ν(εωσοίκων)* ἢ *Ν(ηλείων)*, τὸ ΘΕ *θε(άτρου)* κτλ. ἀναλόγως[1].

Ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων τῶν εἰκασιῶν ἡ κατὰ μέρος πιθανότης δὲν ἀποκλείεται· κατ' αὐτὴν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον τὸ ὅτι ὑφίσταντο ἐν Δημητριάδι πολλὰ ἐργαστήρια κεραμοπλαστικῆς καὶ ὅτι τὸ μέγιστον τούτων, λαμβάνον χορηγίαν τινὰ παρὰ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, μάλιστα παρὰ Φιλίππου τοῦ Ε΄, εἶχεν ἐπίσημον χαρακτῆρα, ἐν εἴδει τῶν νῦν λεγομένων «προμηθευτῶν τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς», ἐργαζόμενον μὲν κυρίως πρὸς συντήρησιν τῶν στεγασμάτων τῶν τειχῶν, πύργων καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων τῆς Δημητριάδος, πωλοῦν δὲ καὶ τοῖς πολίταις πρὸς ποικίλας χρήσεις, ἐξάγον δὲ ὅμοιον ὑλικὸν καὶ πρὸς ὁμοίους σκοποὺς εἰς τὰς πλησιοχώρους πόλεις καὶ κώμας, ἢ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θεσσαλίας· τὸ ἔμβλημα ἰδίως τοῦ δευτέρου εἴδους τῆς ὀγδόης ὁμάδος, ἔχον τύπον νομισματικόν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπεικονίζον βασιλέα τινὰ τῶν διαδόχων τοῦ κτίστου τῆς πόλεως Δημητρίου, ἴσως αὐτὸν τὸν Περσέα, ἢ τὸν πατέρα αὐτοῦ Φίλιππον, καὶ πιστοποιοῦν τὴν βασιλικὴν χορηγίαν· ἐπίσης τὰ ἄλλα σύμβολα τῆς τετάρτης καὶ ὀγδόης ὁμάδος δύνανται νὰ σχετισθῶσι πρὸς τὸν ἀρχηγέτην τῆς βασιλικῆς Μακεδονικῆς οἰκογενείας *Ἡρακλέα*, τὸ ῥόπαλον ἰδίως, ὅπερ φέρεται καὶ ἐπὶ νομισμάτων τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Ε΄ (βλ. Head² σελ. 233, ἔνθα ὅμως δὲν ἑρμηνεύεται ὡς ῥόπαλον)· αὐτόχρημα δ' ἔμβλημα τοῦ Φιλίππου τούτου, οἷον ὑπάρχει ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ δηλοῖ τὸ ἕβδομον εἶδος τῆς τετάρτης ὁμάδος, ἤτοι ***βα****(σιλέως)* ***Φ****(ιλίππου)*, τοῦ ὑποκειμένου ⊙ δυναμένου νὰ ἑρμηνευθῇ πως ὡς ἀρκτικοῦ γράμματος ὀνόματος οἰκοδομήματός τινος ἢ ὁμοίου κτίσματος.

Δυσχερῶς ὅμως δύναται νὰ κατανοηθῇ τὸ ***μαθη*** τοῦ δεκάτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος· πιθανὴν ἑρμηνείαν θεωροῦμεν τὸ ὅτι ὑπῆρχέ τι «παράρτημα» ἢ «ὑποκατάστημα», ὡς νῦν λέγομεν, τοῦ μεγάλου βασιλικοῦ ἐργαστηρίου, οὗτινος τὰ παραγόμενα διεκρίνοντο διὰ τῆς προσθήκης *μαθη(τῶν)*, ἤτοι ὡς προελθόντα οὐχὶ ἐκ τοῦ κυριώδους καὶ τρόπον τινὰ κεντρικοῦ ἐργαστηρίου ΒΑ. Τὸ δὲ *Πάρις* τοῦ ἐνάτου εἴδους τῆς τετάρτης ὁμάδος σημαίνει ἴσως ἰδιάζοντα τύπον κεραμίδος, ᾧ ἐδόθη πρὸς διάκρισιν τὸ ὄνομα τοῦ *Πάριδος*, καθ' ἃ σήμερον γίνεται μεγίστη κατάχρησις ὀνομάτων θεῶν, ἡρώων, μεγάλων ἀνδρῶν, χωρῶν, πόλεων, ἁπλῶν ὀνομάτων ἀνθρώπων, ζῴων, φυτῶν κττ., πρὸς διάκρισιν ἑκάστου εἴδους, ἢ ἑκάστης ὁμάδος ποιότητος τῆς παραγωγῆς ἑνὸς ἐργαστηρίου καθ' ἕκαστον· δυνατὸν ὅμως νὰ δηλοῖ τὸ κύριον τοῦτο ὄνομα φρούραρχον ἤ τινα ἄρχοντα τῆς Δημητριάδος.

Ἐπίσης δυσχερὴς εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῆς ἕκτης ὁμάδος, καίτοι πέντε ὅλα γράμματα παρεδόθησαν· ταῦτα φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐκ δύο λέξεων, ὧν τὰ μὲν *Βι* δηλοῦσι τὴν πρώτην συλλαβὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐργαστηριάρχου, τὰ δὲ λοιπὰ *Καρ* ἢ *Κρα* ἴσως τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, π. χ. *Κρα(ννωνίων;)*, ἥτις θὰ εἶχε παραγγείλει μεγάλην τινὰ ποσότητα ἰδιάζοντος μέτρου κεραμίδων· τοὐναντίον ἡ ἀνάγνωσις *Βικαρ(ίου)* φαίνεται ἀπίθανος, ὡς καὶ ἡ *Βαρ(ίου)* τοῦ πέμπτου εἴδους τῆς πρώτης ὁμάδος· διότι ἐν οὐδεμιᾷ μὲν κεραμίδι διαγιγνώσκεταί τι Ῥωμαϊκὸν σύμβολον ἢ ὄνομα ἢ γράμμα ἀσφαλές, ἐπὶ πολλῶν δὲ ὀπτοπλίνθων καί τινων λύχνων, ἀνηκόντων ἀσφαλῶς τῇ μετὰ τὰ μέσα τῆς Α΄ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος περιόδῳ, εὑρέθη ἐπιγραφὴ ΛΟΥΚΙΟΥ, τοῦ τότε Ῥωμαίου πιθανῶς ἢ Ἰταλιώτου ἐργαστηριάρχου.

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον καὶ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἐπαύξησις τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων τῆς Δημητριάδος εἶναι ἔργον, μὴ δυνάμενον χρονολογικῶς νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια γενικῶς εἰπεῖν τῆς μεταξὺ 200—168 π. Χρ. περιόδου, προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς τειχοδομίας τῶν ἐπαυξηθέντων πύργων, οἵτινες εἶναι ἔργον *Ἑλληνικὸν* τῶν τεθέντων χρόνων, ποιηθὲν ὑπὸ ἐντοπίων κτιστῶν, ἐργαζομένων κατὰ τὸ σύστημα καὶ τὰς ἀναμνήσεις τῶν ἑαυτῶν προγόνων, οἵτινες ἔκτισαν αὐτὰ τὰ τείχη, τοὺς πύργους καὶ τὰς ἀκροπόλεις τῆς Δημητριάδος. Τοῦτο κατανοεῖ τις διὰ τῆς ἐπισταμένης ἐξετάσεως τῶν τριῶν κυριωδῶν ῥυθμῶν τῆς τειχοδομίας[2], οἵτινες ἀπαντῶσιν εὐδιακρίτως καὶ ἐν μεγάλῃ ἢ τινὶ ἀξιολόγῳ ἐκτάσει ἀνὰ τὴν πόλιν ταύτην, καὶ περὶ ὧν εἴπομέν τινα γενικώτερον ἐν τοῖς ἄνω σελ. 85.

Εἰκὼν 150. Δεῖγμα τοῦ δευτέρου ῥυθμοῦ (294 π. Χρ., ἔργον Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ) τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ δευτέρου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου. Π—Π′=ὁ ἐπὶ τοῦ λιθίνου πλίνθινος τοῖχος· Γ=κάθετος, βαθεῖα, λαξευτὴ γωνίωσις.

Καὶ ἀρχαιότατος μὲν τῶν τριῶν εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ τοῦ ἐσωτερικοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος πύργου, ὃν παρατίθεμεν καὶ ἐνθάδε ἰδίᾳ πρὸς τοῦτο ἐν *εἰκ.* 149, καὶ ὃν βλέπει τις πολλάκις ἄνω ἐν *εἰκ.* 9· 11· 12· 14· 15· 16· 17· 19· 20· 59· 65· 66· 67· 68· 69· 73. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι ὅτι κατὰ τὰς γωνίας οὐδεμίαν φέρει λάξευσιν· ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν λίθων κατὰ μέγεθος καὶ σχῆμα, ὡς πρὸς τὴν κτίσιν αὐτῶν ἔν τινι ἐπιμελέστερον ἐπιδιωκομένῃ ἰσοδομικότητι, καὶ ὡς πρὸς τὴν μὴ σφυρηλασίαν τοῦ προσώπου τῶν λίθων, δύναται νὰ παραβληθῇ στενῶς πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῆς τειχοδομίας τῶν παρακειμένων Φεραϊκῶν Παγασῶν καὶ τῶν Ἀμφανῶν, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν *εἰκ.* 83· 84· 85· 86· 87, δι' ὧν ἡ συγγένεια καταφαίνεται· διὸ εὐλόγως ἀπεδώκαμεν αὐτὸν τοῖς περὶ τὰ μέσα τῆς Δ΄ π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος χρόνοις, εἰκάσαντες ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β΄, ἐν τοῖς ἄνω σελ. 81.

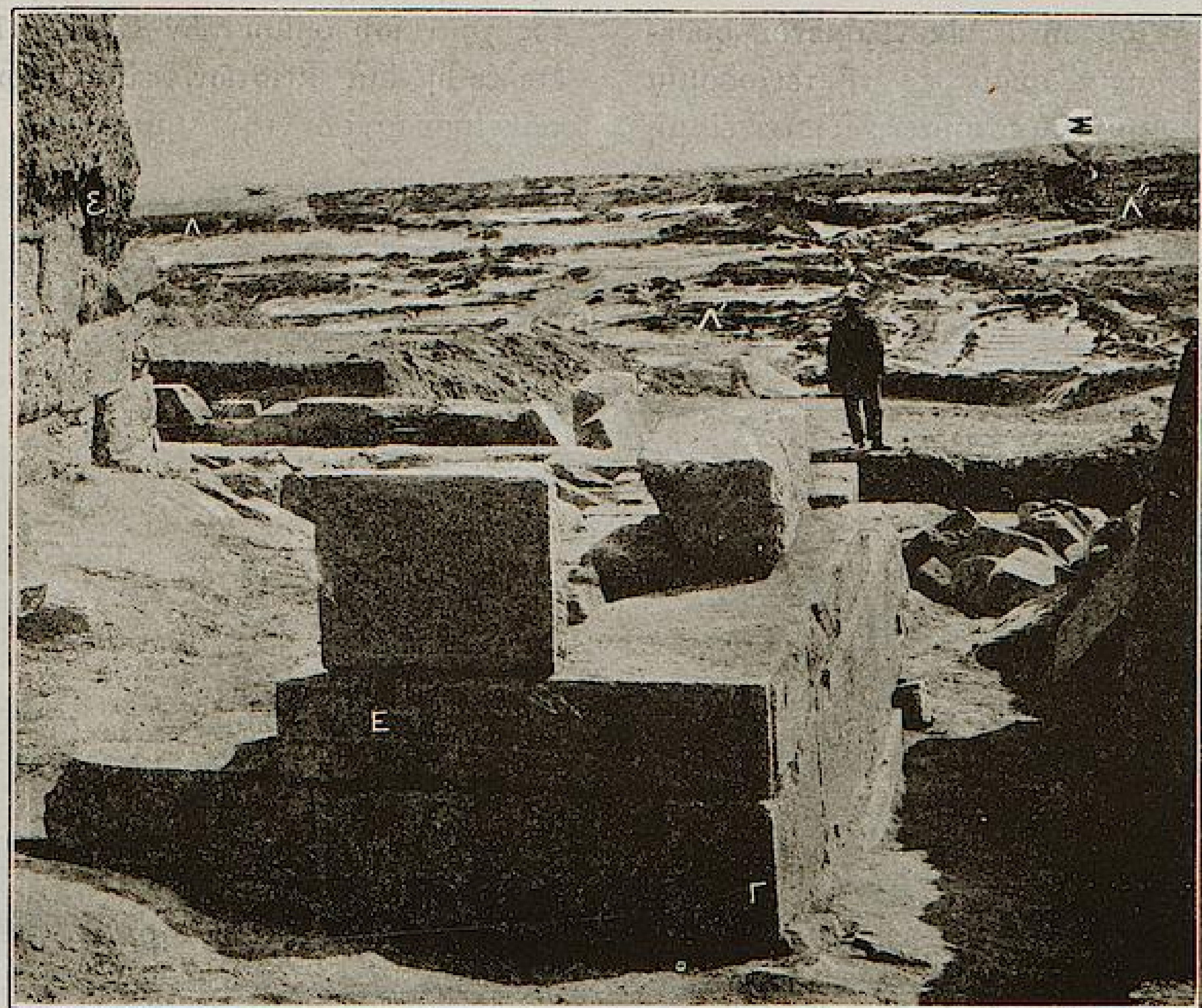
Δεύτερος δὲ *ῥυθμὸς* εἶναι ὁ ἐπικρατῶν καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν τῆς Δημητριάδος, καὶ ἐνδεικνύων τὸν τρόπον τῆς

[1]) Σημειωτέον ὅτι ἡ φέρουσα τὸ ΘΕ τοῦτο κεραμὶς εὑρέθη οὐχὶ ἐν πύργῳ, ἀλλ' ἐν ἐρειπίοις τῆς Δημητριάδος.

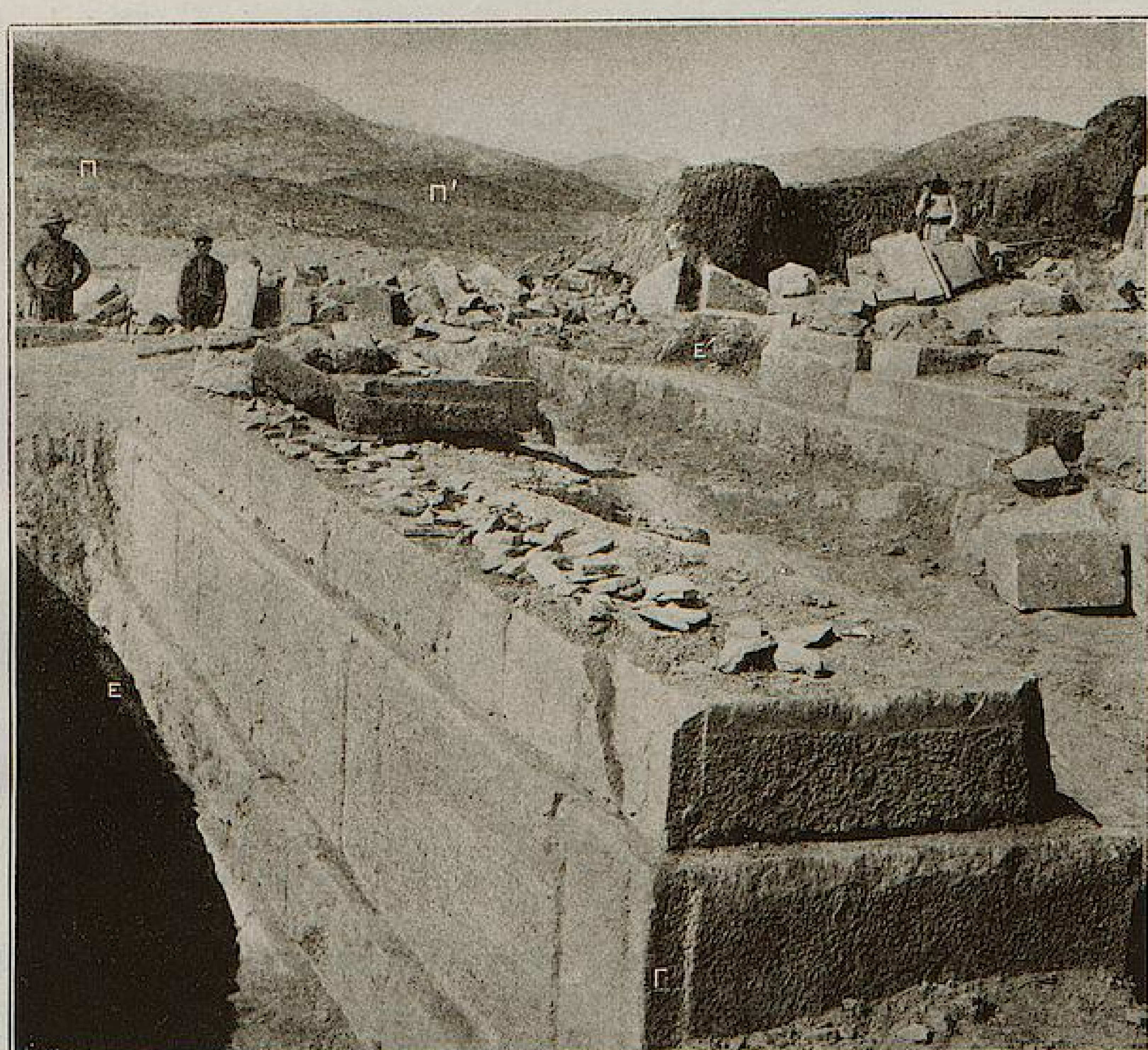
[2]) Ὁ ῥυθμὸς τῶν τειχῶν τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν δὲν ἐλλογεῖται ἐνταῦθα, διότι μόλις διετηρήθη ἐνιαχοῦ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς Δημητριάδος, ὁπόθεν διῆλθον τὸ πρῶτον τὰ τείχη τῶν Παγασῶν, ἐφ' ὧν που ἐπέβησαν τὰ τοῦ Δημητρίου.

τειχοδομίας ἐν τῇ κτίσει ἁπάντων τῶν ἐκτεταμένων περιβόλων καὶ πλείστων μεγάλων οἰκοδομημάτων αὐτῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου· ἡ διὰ τῆς *εἰκ.* 150 ἐμφαινομένη διαφορὰ πρὸς τὸν πρῶτον εἶναι μεγάλη. Καὶ κύριον μὲν χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶναι ἡ κατὰ τὰς γωνίας τῶν πύργων κάθετος λαξευτὴ βάθυνσις πρὸς ἐπιτυχίαν ῥυθμικῆς γωνιώσεως τῶν λίθων τούτων ἑκάστων, ἐμφανὴς καὶ ἄνω ἐν *εἰκ.* 22· 23· 26· 27· 28· 29· 33· 99, οὐχ᾽ ἧττον δὲ σπουδαῖον τὸ κατὰ τὴν ἐκλογὴν λίαν μειζόνων καὶ ἐπιμηκεστέρων λίθων, οὐχὶ πάντοτε τετραγώνων καὶ ὀρθογωνίων, ἀλλὰ καὶ τραπεζοειδῶν, παραλληλεπιπέδων καὶ πολυγώνων ἐνίοτε, ἔτι δὲ ἡ ποιά τις διὰ τῆς σφύρας λάξευσις τοῦ προσώπου αὐτῶν[1].

Ὁ δ᾽ ἐν τῇ τειχοδομίᾳ τῶν ἐπηυξημένων πύργων *τρίτος ῥυθμὸς* εἶναι ἐμφανῶς λίαν συγγενὴς τῷ δευτέρῳ· κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἐπιδεικνύει ἡ καὶ ἐν αὐτῷ κάθετος λαξευτὴ βάθυνσις τῶν γωνιῶν, βαθυτέρα ὅμως καὶ βραχυτέρα ἐκείνης ὡς ἐνδείκνυται ἔκ τε τῶν *εἰκ.* 151· 152· 153· 154 διὰ τοῦ

Εἰκὼν 151. Δεῖγμα τοῦ τρίτου ῥυθμοῦ (169 π. Χρ., ἔργον τοῦ Περσέως) τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἐκ τῆς Νοτοδυσμικῆς γωνίας τοῦ ἐξωτερικοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου. **Ε**=ὁ ἐξωτερικὸς πύργος· **ε**=ὁ ἐσωτερικός· **Γ**=κάθετος, βαθεῖα, λαξευτὴ γωνίωσις· **Λ—Λ′—Λ″**=ὁ μέγας κλειστὸς πολεμικὸς λιμὴν τῆς Δημητριάδος· **Σ**=τὸ στόμιον αὐτοῦ.

Εἰκὼν 152. Δεῖγμα τοῦ τρίτου ῥυθμοῦ (169 π. Χρ., ἔργον τοῦ Περσέως) τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ πρώτου ἀνασκαφέντος μεγάλου πύργου. **Ε—Ε′**=ὁ ἐξωτερικὸς πύργος· **Γ**=κάθετος, βαθεῖα, λαξευτὴ γωνίωσις· **Π—Π′**=ἡ θέσις τῶν Φεραϊκῶν Παγασῶν.

[1] Περὶ τῆς κτίσεως τοῦ πάχους αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει σπουδῆς, ἀλλὰ καὶ οὕτω μετ᾽ ἐπιμελείας, βλ. τὰ προειρημένα ἐν σ. 12-13 καὶ 84.

σημείου Γ καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἄνω τεθεισῶν *εἰκ.* 13· 14· 16· 17· 18· 31· 59· 60· 61· 62· 69· 70. Ἡ συγγένεια αὕτη εἶναι μᾶλλον καταφανὴς ἐν τῇ διὰ λατομηθέντων κοινῶν λίθων ἐπαυξήσει τῶν ὑπὲρ τὴν Φεραϊκὴν πύλην καὶ κατὰ τὴν ἄνω ἀκρόπολιν πύργων, οὓς ἀποδίδουσιν αἱ *εἰκ.* 44· 117· 153· 154· οἱ δύο μάλιστα τελευταῖοι οὗτοι εἰκονιζόμενοι, οὐδεμίαν σχεδὸν διαφορὰν παρουσιάζουσιν ἐν τῇ τειχοδομίᾳ πρὸς τὴν τῶν πύργων τοῦ Δημητρίου οὕτως, ὥστε, εἰ μὴ τὴν ἱστορίαν τῆς Δημητριάδος προεκτεθέντα ἄνω ἐν σελ. 101-102.

Πάντως ὅμως οἱ χρόνοι ἀμφοτέρων τῶν ἐπενδύσεων κεῖνται, λόγῳ τῆς μεγάλης συγγενείας τοῦ ῥυθμοῦ αὐτῶν πρὸς τὴν τειχοδομίαν τοῦ Δημητρίου, ἐντὸς τοῦ προτεθέντος χρονικοῦ ὁρίου τῶν ἐτῶν 191-169 π. Χρ.· ἡ δ᾽ ἐργασία ἐτελέσθη διὰ κτιστῶν, εἰθισμένων ἐν τῇ τεχνικῇ μεθόδῳ τῶν ἱδρυσάντων τὴν Δημητριάδα, ἐκ παραδόσεως πατρικῆς

Εἰκὼν 153. Δεῖγμα τοῦ τρίτου ῥυθμοῦ (175 ἢ 169 π. Χρ., ἔργον τοῦ Περσέως) τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἔκ τινος ὑπὲρ τὴν Φεραϊκὴν πύλην ἐπηυξημένου πύργου. Ε—Ε′=ἡ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις τοῦ πύργου τοῦ Δημητρίου, μὴ διακρινομένου· Γ=κάθετος, βαθεῖα, λαξευτὴ γωνίωσις.

ἦτο καταφανὴς ἡ δι᾽ ἐπενδύσεως ἐπαύξησις τῶν πύργων τοῦ βασιλέως τούτου, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ χρῆσις παλαιότερον εἰργασμένων λίθων τινῶν, θὰ ἀπέδιδέ τις καὶ τούτους τῷ Δημητρίῳ.

Τοὐναντίον δ᾽ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐπαυξηθεῖσι πύργοις, ἔνθα ἐγένετο γενικὴ χρῆσις λίθων, ἤδη πρότερον ποικίλως καὶ τρόπον τινά, καὶ ἡ δαπάνη καὶ ἐπίβλεψις ἐγένετο ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ πρώτου ἱδρυτοῦ, δῆλα δὴ ὑπὸ μὲν Φιλίππου τοῦ Ε΄ ἴσως πύργων τινῶν ὀρεινῶν, ἐν οἷς δὲν ἐνετειχίσθησαν μνημεῖα, ἄλλως τε καὶ μὴ ὑπάρχοντα κατὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς πόλεως, ὑπὸ δὲ τοῦ Περσέως βεβαίως τῶν πεδινῶν καὶ ἀνασκαφέντων ἤδη, ἐν οἷς πολυάριθμα τοιαῦτα

Εἰκὼν 154. Δεῖγμα τοῦ τρίτου ῥυθμοῦ τῆς ἐν Δημητριάδι τειχοδομίας, ἐξ ἑτέρου ὑπὲρ τὴν Φεραϊκὴν πύλην πύργου (τοῦ 200 ἢ 191 ἢ 185 ἢ 169 π. Χρ., ἔργον Φιλίππου τοῦ Ε΄ ἢ τοῦ Περσέως). Ε—Ε′=ἐπένδυσις ἐξωτερική· Γ=κάθετος, βαθεῖα, λαξευτὴ γωνίωσις.

ἐπιμελῶς εἰργασμένων, ὡς ἐξ ἐπιταφίων μάλιστα κρηπιδωμάτων καὶ μνημείων ἐν γένει προερχομένων, παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ μὲν ἐργασία καὶ ἡ λαξευτὴ γωνίωσις, γενικωτέρα δέ τις μικρὰ διαφορά, βεβαίως ἕνεκα τῆς χρήσεως τοιούτων λίθων· ἠδύνατό τις μάλιστα νὰ ὑποπτεύσῃ, μήπως οἱ ὀρεινοὶ ἐκεῖνοι πύργοι ἐπενεδύθησαν εἰς χρόνους ὀλίγον προγενεστέρους ἐκείνων, καθ᾽ οὓς ἐποιήθησαν αἱ ἐπαυξήσεις τῶν μεγάλων ἀνασκαφέντων πέντε πεδινῶν πύργων καὶ τῶν παρ᾽ αὐτοὺς μικροτέρων· τοιαύτης διττῆς ἐπισκευῆς τὴν παραδοχήν, καίπερ ἀμφιβόλου, δὲν ἀποκρούουσι τὰ κατὰ μνημεῖα ἐνετειχίσθησαν, ὄντα παρερριμμένα ἐκ τῆς πολιορκίας μάλιστα τοῦ ἔτους 169 π. Χρ..

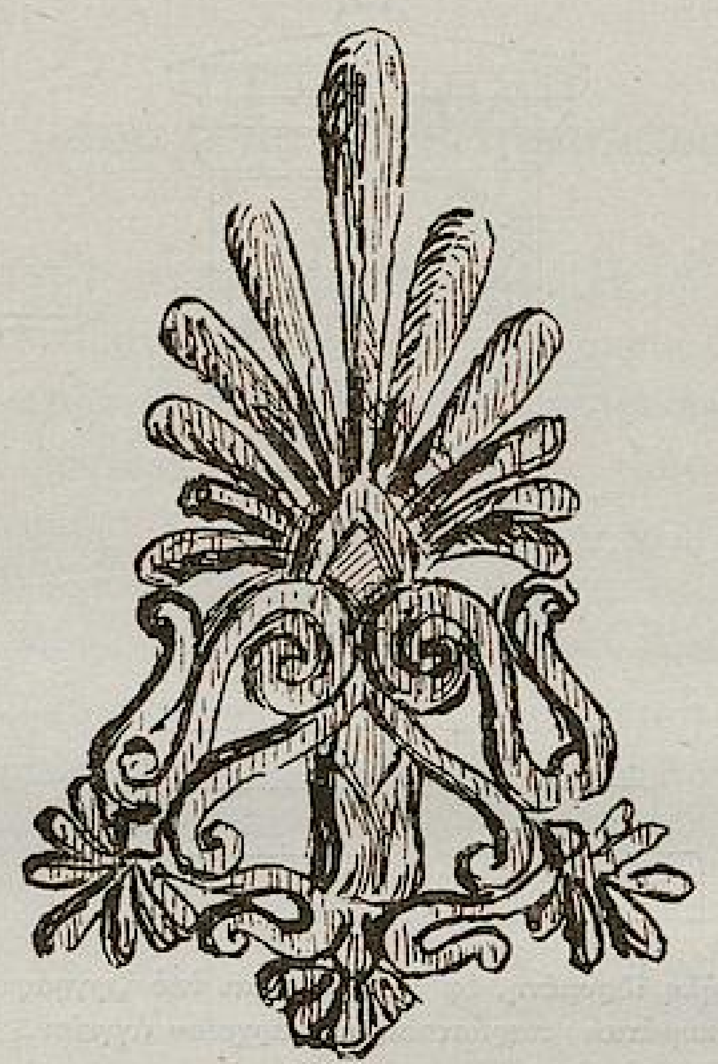
Οὕτως ἄρα θεωροῦμεν βέβαιον τὸ ὅτι ὁ ἐντειχισμὸς τῶν στηλῶν ἐγένετο τῷ 169-168 π. Χρ., δαπάναις μὲν καὶ διαταγῇ τοῦ βασιλέως Περσέως, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ τοῦ γνώστου τῶν τοιούτων ἀμυντικῶν ἀναγκῶν τῆς πόλεως φρουράρχου τῆς Δημητριάδος Ἀντιμάχου[1].

[1]) Καὶ αἱ ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν φέρουσιν ἡμᾶς εἰς παραδοχὴν τοῦ συμπεράσματος τούτου· διότι

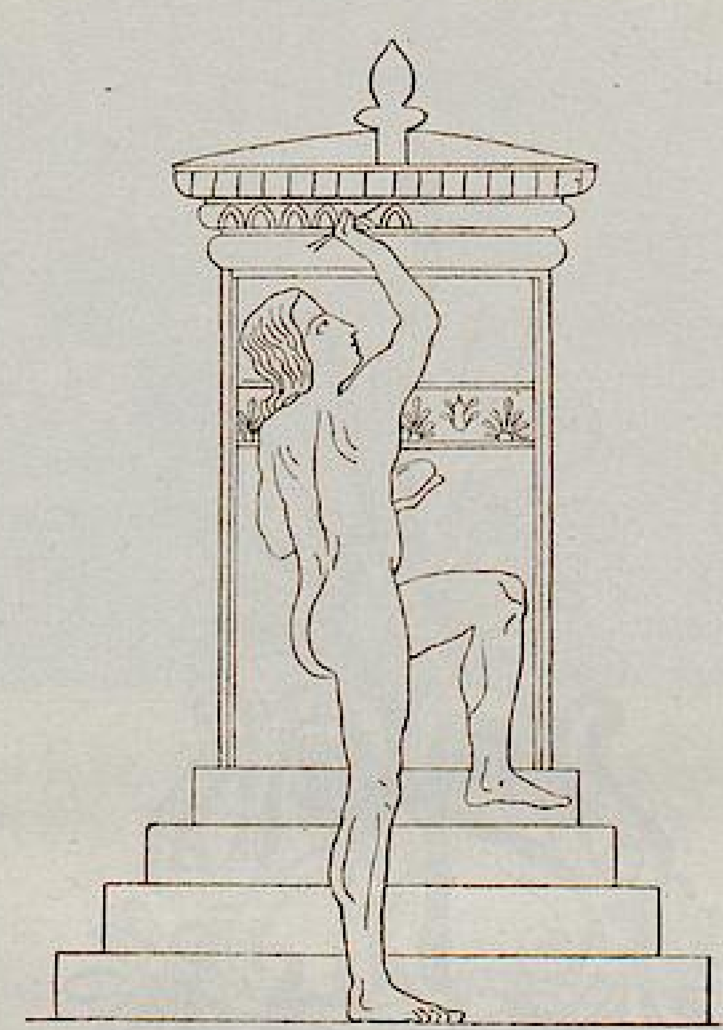
Ἐπισκευασθέντες δὲ οἱ πύργοι οὗτοι, κατερρίφθησαν μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου κατὰ τὸ τέρμα τοῦ ἔτους 168 π. Χρ.· ἔκτοτε δὲν φαίνεται γενομένη τις σημαντικὴ ἐπισκευή, εἰ μή τις πρόχειρος διὰ πλίνθων ὠμῶν· διότι ἐν γενναιοτέρᾳ τινὶ ἐπισκευῇ θὰ ἐγίνετο καὶ χρῆσις μάλιστα κεραμίδων [1], ἀνανεουμένων καὶ ἄλλως λόγῳ τοῦ εὐθραύστου αὐτῶν· τοιαῦται ὅμως κεραμίδες, οὖσαι ἤδη γνωσταὶ ἐκ μεταγενεστέρων κεραμοστεγῶν τάφων, ἀπὸ τῶν μέσων που τῆς Β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν χρονολογουμένων, δὲν εὑρέθησαν ἐν τοῖς πύργοις, οὐδὲ κατὰ τὰ τείχη ἐμφανίζονται σαφῶς· θὰ ἦσαν δ' εὐδιάκριτοι· διότι ἀπὸ τοῦ τεθέντος χρονικοῦ τούτου ὁρίου ἄρχεται καὶ ἐνταῦθα τῆς κεραμοπλαστικῆς ἡ κατάπτωσις καὶ τῶν ἔργων αὐτῆς γενικῶς ἡ εὐτελὴς καὶ μετριωτάτη ἐκτέλεσις. Ἔμεινεν ἄρα ἡ λιθίνη θεμελίωσις τῶν ἐπαυξήσεων τούτων τοῦ Περσέως γενικῶς εἰπεῖν ἀδιατάρακτος ἐπὶ ἔτη ὑπερδισχίλια, καὶ μόνον ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὑπὸ τυμβωρύχων τινῶν, καὶ ὑπὸ γεωργῶν ἐξεφορήθησαν πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν λίθοι καὶ στῆλαι αὐτῆς ἐνιαχοῦ, καθ' ἃ εἴπομεν ἐν ταῖς ἄνω σελίσι 16· 23· 26-27· 32-33.

πᾶσαι καὶ πάντα εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ ἔτους 169 π. Χρ., ὡς θὰ δείξῃ ἡ εἰς περαιτέρω τεύχη παράθεσις αὐτῶν.

[1]) Ἐκ τῆς ἀνανεώσεως αὐτῶν, ἀπὸ τῆς κτίσεως ἤδη τῆς Δημητριάδος μέχρι τοῦ 169 π. Χρ., δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ἡ εὕρεσις πολλῶν τύπων κεραμίδων ἐν τοῖς πύργοις.

Εἰκὼν 154α. Χαλκοῦν κοσμηματικὸν ἐπίθημα ἐπίπλου ἢ ὁμοίου, εὑρεθὲν ἐν Δημητριάδι μετὰ τοῦ ἐν εἰκ. 148 βάρους (μέγεθος φυσικόν· ἐξ ἰχνογραφήματος).

Εἰκὼν 154β. Στήλη ἱδρυμένη, ἐφ' ἧς γράφεται ὑπὸ ζῳγράφου πολύχρωμον κυμάτιον· παράστασις ἐπὶ ἀρχαίου ἀγγείου.

Β΄

Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΝΙΔΡΥΣΙΣ ΤΩΝ ΣΤΗΛΩΝ

α΄) Τὰ πρῶτα μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν.

Τὴν κατὰ μῆνα Αὔγουστον τοῦ ἔτους $1907^{ου}$ ἐκ τῆς εὑρέσεως τῶν πρώτων γραπτῶν στηλῶν προελθοῦσαν χαρὰν ἡμῶν, διεδέχθη σημαντικὸς φόβος ἀμέσου ἐκπτώσεως τῶν βαφῶν· διότι πολλάκις εἴχομεν ἤδη πρότερον ἀκούσει, καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως συγγραμμάτων προγενεστέρων τινῶν ἀρχαιολόγων, μάλιστα τοῦ L. Ross, διετηροῦμεν σαφῆ τινα ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ἐπὶ στηλῶν ὁμοίως μαρμαρίνων, εὑρεθεισῶν ἀπὸ τοῦ 1809 ἐν Πειραιεῖ, ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, γραπταὶ ἐπίσης παραστάσεις, πολύχρωμοι ταινίαι καὶ κοσμήματα κατεστράφησαν μετ᾽ οὐ πολύ, γενόμενα ὅλως ἐξίτηλα, ἢ διότι, ὡς ἐφέρετο ὑπὸ τῆς φήμης, ἐπλύθησαν δοκιμαστικῶς ἀλλὰ λίαν ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν εὑρόντων αὐτάς, ἢ διότι ἀφείθησαν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ὑπαίθρου, τῆς βροχῆς μάλιστα καὶ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἢ διότι φύσει τοιαύτη ἀνέμενεν αὐτὰ τύχη, ὡς ἐλέγετο ὑπὸ τῶν εὑρετῶν, μὴ οὔσης ἀνθρωπίνως δυνατῆς τῆς συγκρατήσεως τῶν χρωμάτων.[1]

Διεσῴζομεν ὅμως καὶ ἱκανὴν δυσπιστίαν ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο δικαιολόγημα τῶν ἀνακαλυψάντων μὲν ὁμοίως γραπτὰς στήλας ἀρχαιολόγων, μὴ δυνηθέντων δὲ νὰ διασώσωσι τὰς βαφὰς αὐτῶν· διότι κατὰ τὰς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ σπουδὰς ἡμῶν εἴχομεν ἴδει ἔν τε τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου καὶ ἐν τῷ Βρεττανικῷ τοῦ Λονδίνου κεφαλάς τινας μαρμαρίνας, βεβαμμένας μὲν ἀρχῆθεν, διατηρούσας δ᾽ ἔτι ἱκανὰ τῶν λίαν λεπτῶν χρωμάτων, καὶ μέλη ἀρχιτεκτονικὰ οἰκοδομημάτων καὶ ἀνάγλυφα, ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδίως, διασῴζοντα ἐπίσης πολλὰς τῶν βαφῶν· ἐν δὲ τῷ Τυρρηνικῷ Μουσείῳ τῆς Φλωρεντίας εἴχομεν ἴδει αὐτόχρημα γραπτὴν ἐπὶ μαρμάρου παράστασιν, οἷαι ἦσαν αἱ ὑφ᾽ ἡμῶν εὑρεθεῖσαι, διατηρουμένην καὶ συντηρουμένην ἐν ὑαλίνῃ θήκῃ μετὰ παραπετάσματος,[2] ἀποτελοῦσαν τὸ ἄνω διάζωμα σοροῦ τινος μαρμαρίνης. Τούτων ἕνεκα ὑπέλαβον καθ᾽ ἑαυτόν, εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῶν πρώτων στηλῶν ἐν τῷ πρώτῳ πύργῳ, ὅτι δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν αἱ πολύχρωμοι ἐπὶ μαρμάρου γραπταὶ παραστάσεις, ἐάν τις μετὰ περισκέψεως καὶ σωφροσύνης προσενεχθῇ πρὸς τὰ μνημεῖα ταῦτα, δοκιμάζων οὐχὶ ἀνηκέστως καὶ τὸν νοῦν ὀξέως προσέχων ἐν ταῖς δοκιμασίαις.

Ταῦτα λοιπὸν πάντα καὶ τὰ παρόμοια τότε ἀναμιμνησκόμενος, ἐφρόντισα πρῶτον μὲν περὶ τῆς προσηκούσης ἀμέσου μεταφορᾶς τῶν διατηρουσῶν γραπτὰς παραστάσεις στηλῶν, ἀνεπάφων ὅλως, ὡς ἕκασται ἐξήγοντο δεόντως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, καθ᾽ ἃ εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 53-56, εἰς τὰ ὑπὸ τὸ ἐν Βόλῳ Γυμνάσιον ὑπόγαια, μήπω ὑπάρχοντος Μουσείου, δεύτερον δέ, πᾶν φῶς τότε φοβηθείς, ἀπέκλεισα τὰ παράθυρα τῶν δωματίων, τρίτον δέ, τὴν ὑγρασίαν καὶ τὴν κόνιν φοβούμενος οὐχ ἧττον, ἐποίησα μεγάλην κιβωτὸν ὑαλόφρακτον, ἐν ᾗ ἔθηκα τὰς λίαν ἐξαιρέτους στήλας, καὶ ἐπεκάλυψα ἔτι αὐτὴν ἔξωθεν διὰ μελάνων ὑφασμάτων[3]· ἐπετήρουν δὲ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν τὰς βαφάς, λογιζόμενος ἐν ὡρισμένοις σημείοις τὴν ἔντασιν τῶν χρωμάτων, καὶ παρακολουθῶν ὁσημέραι αὐτήν, ἂν ὑπέστη μεταβολήν τινα.

Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἐνήργουν ποικίλας δοκιμασίας ἐπὶ μικρῶν τμημάτων, διατηρούντων βαφάς τινας, ἐκτιθεὶς αὐτὰ ποτὲ μὲν εἰς τὸ φῶς καὶ εἰς τὰς ἀκτῖνας ἔτι τοῦ ἡλίου, ποτὲ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν βροχήν, ὀλίγα δέ τινα καὶ ἀσήμαντα δοκιμάζων διὰ πλύσεως, προϊούσης ἐξ ἠπιωτάτης εἰς ἰσχυροτάτην, καθ᾽ ἃ ἤδη ἐξέθηκα ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1908 σελ. 53-56. Διὰ τῆς συνεχοῦς λοιπὸν ταύτης δοκιμασίας καὶ ἐπισκοπήσεως διέγνωσα ἐγκαίρως ὅτι τρεῖς ἦσαν ***οἱ μέγιστοι ἐχθροὶ*** τῶν γραπτῶν παραστάσεων, ταινιῶν καὶ κοσμημάτων, πρῶτος μὲν ἡ ***βροχὴ*** τοῦ ὑπαίθρου, δεύτερος δὲ ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἐνίοτε οἱαδήποτε ***πλύσις,*** καὶ τρίτος ἡ ***προστριβὴ*** ἐπ᾽ αὐτῶν οἱουδήποτε ἀντικειμένου· ἡ δὲ κόνις, τὸ φῶς, καὶ αἱ ἀκτῖνες ἔτι τοῦ ἡλίου, ἦσαν οὐχὶ τοσοῦτον φοβεροὶ ἐχθροί· διότι ἡ μὲν δι᾽ ἠπίας ἐκφυσήσεως διεξέφευγε τὰ δὲ εἴδομεν ὅτι οὐχὶ ἀμέσως οὐδὲ σπουδαίως ἔβλαπτον τὰς βαφάς.

Καὶ οὕτως ὅμως ἔβλεπον ὅτι βαφαί τινες, τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ φυλασσομένων στηλῶν, ἐξησθένουν μετὰ πάροδον ἡμερῶν τινων, ὀλίγον μὲν καὶ ἀνεπαισθήτως τοῖς ἄλλοις θεαταῖς, αἰσθητῶς δ᾽ ἐμοί, μάλιστα μὲν αἱ κυαναῖ, μεταβαλλόμεναι σὺν τῷ χρόνῳ ἐλαχίστῳ εἰς ὑποκυάνους, καὶ πε-

---

[1]) Οὕτως ἐδικαιολογεῖτο συνήθως ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ἀρχαιολόγων ἡ ἔκπτωσις τῶν βαφῶν ἐκ πολυχρώμων γραπτῶν παραστάσεων, ταινιῶν καὶ κοσμημάτων, ὑπαρχόντων ἀρκούντως εὐδιακρίτων κατὰ τὴν εὕρεσιν ἐπὶ μαρμαρίνων ληκύθων καὶ στηλῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ὧν τινες ἔτι διατηροῦσιν ἴχνη τινὰ καὶ φθορὰν ἐγκαεισῶν ποτε βαφῶν.

[2]) Πρβ. *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα* Ι σελ. 19-23· τὴν δι᾽ ἐρυθρῶν παραπετασμάτων συντήρησιν ὁμοίων γραπτῶν στηλῶν, ἐφαρμοσθεῖσαν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ καὶ Ῥωμαϊκῷ Μουσείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπερ εἴχομεν ἐπισκεφθῆ καὶ μελετήσει ἐν ἔτει 1904ῳ, ἐμάθομεν ἐν ἔτει 1908ῳ· ὅτι ὅμως ἡ μέθοδος αὕτη δὲν εἶναι ἀξία μιμήσεως, λέγομεν κάτω μετ᾽ οὐ πολύ.

[3]) Ταῦτα, συνιστᾶσα καὶ ἡ ἁρμοδία κεντρικὴ ὑπηρεσία ἐξ Ἀθηνῶν, ἐνέκρινεν, ἐκ προτέρου ἤδη τελεσθέντα ὑπ᾽ ἐμοῦ, λόγῳ τοῦ ἐπείγοντος τῆς ὑποθέσεως· βλ. *Πρακτικὰ* 1909 σελ. 134.

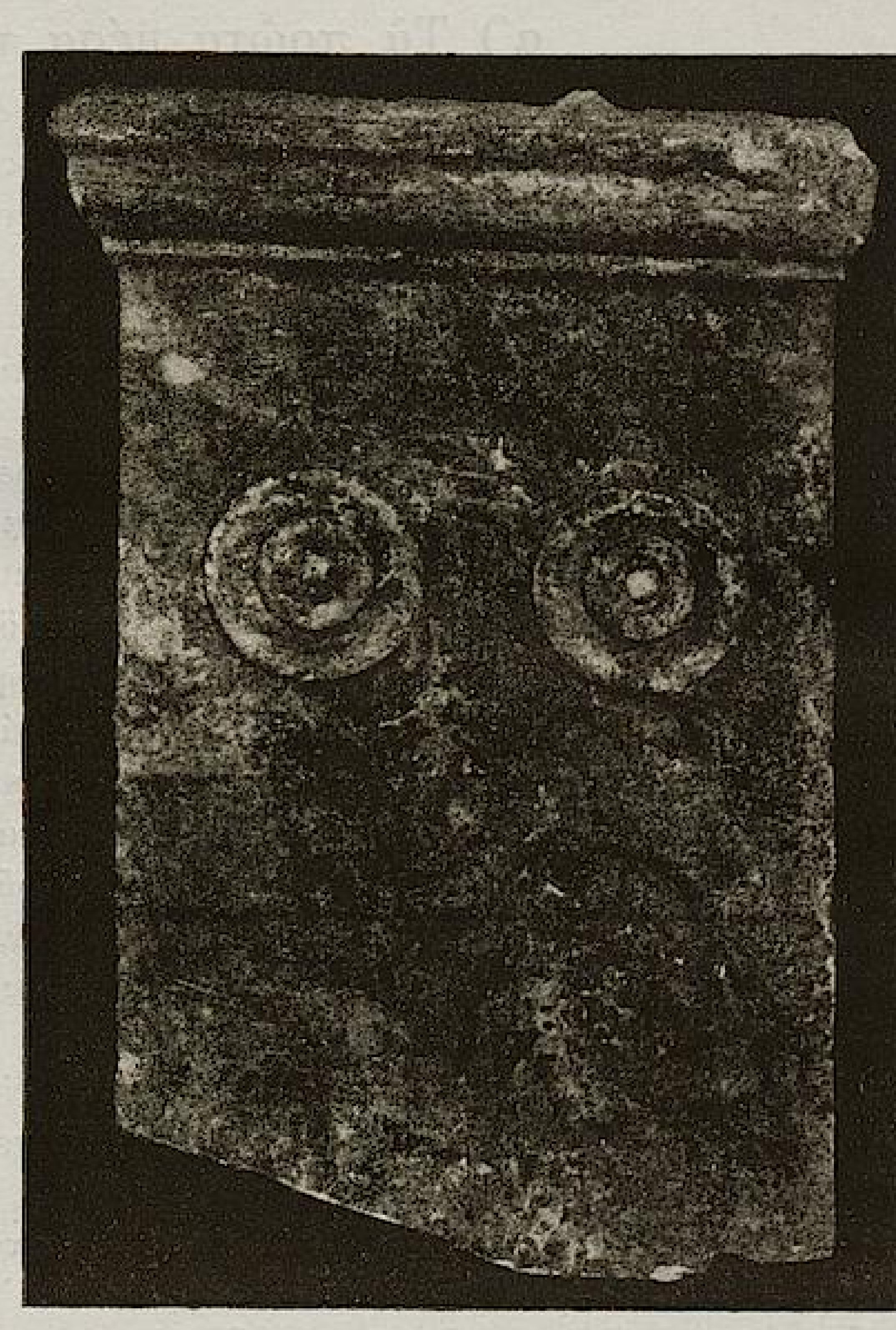
ραιτέρω εἰς σχεδὸν τεφρώδεις, ἔτι δ᾽ αἱ κρόκιναι καὶ κίτριναι, ὠχρούμεναι ὁσημέραι. Μεγάλως δ᾽ ἐκ τούτου ἀνησυχήσας, καὶ πλήρη ἀποχρωματισμὸν φοβηθείς, καίτοι τοσαῦται προφυλάξεις ἐγένοντο, ἐθεώρησα ἀπαραίτητον νὰ ἀναζητήσω καὶ ἐφαρμόσω ἰσχυρότερόν τι μέσον ἀσφαλεστέρας καὶ πολυχρονιωτέρας συντηρήσεως τῶν βαφῶν, τοὐλάχιστον τοσαύτης, ὅση θὰ ἤρκει πρὸς ἀντιγραφὴν αὐτῶν, ἣν τάχιστα εἶχον συστήσει ἁρμοδίως, εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῶν πρώτων γραπτῶν στηλῶν· διότι ἀνελογιζόμην ὅτι οὐδεμίαν μὲν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν θὰ εἶχον αἱ παραστάσεις, εἰ μὴ ἀντεγράφοντο ταχέως, οὐδὲν δέ, εἰ μὴ λίαν μικρόν, κέρδος θὰ προέκυπτεν ἐκ τῶν μνημείων τούτων, ἂν ἐφυλάσσοντο οὕτωσὶν ἀποκεκλεισμένα, ἡμῶν ἀναμενόντων ἠρέμα καὶ μοιραίως τὸν θάνατον αὐτῶν, μηδὲ τὸ πᾶν ποιούντων πρὸς ἀποσόβησιν ἢ μακροτέραν χρονικὴν ἀναβολὴν αὐτοῦ.

Πολλῶν δὲ μέσων προτεινομένων ἀνευθύνως ἢ ἡμιεπισήμως ἔξ Ἀθηνῶν τε καὶ ἐν Βόλῳ, οἷον τὸ δι᾽ *ἐπιχρίσεως* τῶν παραστάσεων δι᾽ ἀναλελυμένου κηροῦ, ἢ *ἐπαλείψεως* αὐτῶν διά τινος φαιδρυντικοῦ τῶν κοινῶς νῦν καλουμένων «βερνικίων»[1], ἀπέκρουσα πάντα, μηδὲ δοκιμασίας ἀξιώσας, διότι πρῶτον μὲν ἐνεῖχον τὴν *προστριβήν*, ἕνα τῶν μεγίστων ἐχθρῶν τῶν βαφῶν, ὡς προεῖπον, ἔπειτα δ᾽ ἕτερα ἐλαττώματα καταφανῆ, διαφθείροντα μὲν τὴν γνησιότητα τῶν βαφῶν, παραποιοῦντα δὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν παραστάσεων, οἵα παρεδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἥτις μάλιστα πάντων ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ. Μνημονευτέον δὲ ὡς δεῖγμα τῶν θερμῶν μεριμνῶν καὶ φροντίδων πρὸς συντήρησιν τῶν βαφῶν τῶν πολυχρώμων τούτων στηλῶν, ἅτινα ἀνεπτύχθησαν τότε παρὰ τῷ κοινῷ ἡμῶν, ὡς συνήθως ἀνακύπτουσι παρ᾽ ἡμῖν ἐν τῇ εὑρέσει σπουδαίων ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων, διαδηλοῦντα τὸ διαφέρον τοῦ λαοῦ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν γένει, τὸ ὅτι τινὲς συνέστησαν νὰ ἐπανατεθῶσιν αἱ ἐξαχθεῖσαι στῆλαι ἐν τῷ ἀνασκαπτομένῳ πύργῳ, καὶ νὰ παραμείνωσιν ἐκεῖ κατακεχωμέναι μέχρι ἐξευρέσεως τελικοῦ μέσου διατηρήσεως τῶν βαφῶν.

Ἀλλ᾽ ἐν καιρῷ ὑπενόησα ἐκ τῶν ποικίλων τοιούτων ἀναζητήσεών μου ὅτι ὁ δι᾽ ἠπίας ἐμφυσήσεως *ψεκασμὸς* τῶν βαφῶν, ἐπιτιθεμένου ἐν εἴδει λεπτοτάτης βροχῆς *τονωτικοῦ* τινος ἐλαφροῦ ὑγροῦ, ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ τὰς βαφὰς σπουδαίως, ἐμποδίζων μὲν τὸν ἀποχρωματισμόν, συγκρατῶν δὲ τήν τε ἔκπτωσιν αὐτῶν καὶ τὴν φθοράν ἄξιος δὲ προτιμήσεως καθιστάμενος, ὡς μὴ ἐπιφέρων προστριβήν· ἵνα δὲ μὴ χρονοτριβήσω, ἐξετέλεσα δοκιμαστικῶς τοιοῦτον ψεκασμὸν ἐπί τινων τμημάτων πρῶτον, διατηρούντων βαφάς, ἐμφυσήσας τὸ κοινότατον, ἐπὶ ἰχνογραφημάτων ἤδη καὶ εἰκόνων χαρτίνων ἐφαρμοζόμενον *τονωτικόν*, ὅπερ καλεῖται fixatif pour crayons et fusains· τὰ οὕτω ψεκασθέντα, ἐκτιθέμενα εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ φωτὸς καὶ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, καὶ ἐπιτηρούμενα ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὑπ᾽ ἐμοῦ συνεχῶς, ἵνα διαγνωσθῶσιν αἱ τυχὸν γινόμεναι μεταβολαὶ τῆς δυνάμεως τῶν χρωμάτων, δὲν ἐπέδειξαν οὐδεμίαν ἐπὶ τὰ χείρω μετατροπήν, οὐδὲ ἄλλην τινὰ διαστροφὴν αὐτῶν.

[1]) Κατόπιν ἔμαθον ὅτι διὰ τοιούτου τινὸς «βερνικίου» γενομένη *ἐπάλειψις* ἐγχρώμων εὑρημάτων τῆς Κνωσσοῦ, ἀποκειμένων νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου τῆς Κρήτης, ἀπέδωκε δυσάρεστα ἀποτελέσματα, καὶ ἐκρίθη μετὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν ἀδόκιμος καὶ κινδυνώδης, καίτοι τὰ ἐπαλειφθέντα ἐκεῖ ἀρχαῖα, φέροντα ἐπὶ ἄλλης ὕλης βαφάς, ἦσαν ἰσχυρότερα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ προειρημένου μέσου. Ἀγνοῶν τὰ πράγματα ὁ χημικὸς *Ἀ. Δαμβέργης*, γράφει ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 *σελ.* 261 «*ἐπιχριομένων* τῶν εἰκόνων δι᾽ ἀραιῶν βερνικίων κτλ.»· διότι ἡ *ἐπίχρισις* τῶν ζωγραφιῶν ἰσοῦται τῇ *καταστροφῇ* αὐτῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἐνέμεινα ἐν τοῖς ὑπὸ τῆς φυσικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκ συνεχοῦς παρατηρήσεως προερχομένης ἐμπειρίας ἐνδεικνυμένοις συμπεράσμασι, καὶ τὸ μέσον τοῦτο ἐθεώρησα ὡς τὸ πάντων ἄριστον, μετὰ τὸν μνημονευθέντα πειραματισμόν, λαβὼν ὑπ᾽ ὄψιν τὰ ἑξῆς: αἱ ἐπὶ τῶν στηλῶν βαφαὶ ἐνεφάνιζον *τρεῖς* τεχνικῶς καὶ ἐμπειρικῶς εὐδιακρίτους *ῥυθμούς*, ἢ κατηγορίας, ὡς ἐπικείμεναι ἐπὶ τοῦ μαρμάρου ἢ **λεῖαι** ἄνευ ἐξογκώσεων, ἢ παχεῖαι μὲν καὶ ἰσχυραί, *ἀλλ᾽* **ἐσχαρώδεις**, διερρηγμέναι δῆλον ὅτι εἰς μικρὰς ἐσχάρας, ἢ ὅλως **παιπαλώδεις** καὶ μόλις συγκρατούμεναι, ὑπὸ μόνου ἐλαφροῦ ἐμφυσήματος δυνάμεναι νὰ ἐκπίπτωσι· τινὲς τῶν στηλῶν ἔφερον βαφὰς τῆς μιᾶς μόνον, ἄλλαι τῶν δύο, τινὲς δὲ καὶ τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τάξις, ἡ τῶν *λείων* βαφῶν, δὲν εἶχεν ἀνάγκην οὐδεμιᾶς, ἢ ἐλαχίστης ἐδεῖτο φροντίδος· τὸ πρὸς αὐτὴν εὐεργέτημα θὰ ἦτο νὰ διαμείνωσιν, ὡς εὑρέθησαν, ζωηραὶ αἱ βαφαί, καὶ νὰ μὴ μεταπέσωσι τυχὸν εἰς τὴν δευτέραν, ἢ τὴν τρίτην μάλιστα τάξιν· τοιαῦται δὲ βαφαὶ ἦσαν ἰδίως αἱ πορφυραῖ καὶ αἱ ἐρυθραὶ μετὰ τῶν ἑαυτῶν ἀποχρώσεων.

Εἰκὼν 155. Τὸ ἄνω τμῆμα τῆς στήλης τῆς **Φίλας** (πίν. VII), πλῆρες χωμάτων, οἷον τὸ πρῶτον εὑρέθη, ἐν ἔτει 1907φ.

Τῆς δευτέρας ὅμως, καὶ μάλιστα τῆς τρίτης κατηγορίας αἱ βαφαί, ἐδέοντο ἀμέσου μερίμνης· διότι αἱ μὲν *παχεῖαι*, εἴτε ἦσαν ἤδη εἰς ἐσχάρας διερρηγμέναι, εἴτε προσδόκιμοι νὰ ἀποβῶσιν *ἐσχαρώδεις*, λόγῳ διαφαινομένων ἤδη ῥωγμῶν, ὑφίσταντο, σὺν τῷ χρόνῳ οὐχὶ μακρῷ, συστροφὴν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, μετὰ δὲ τοῦτο ἀπολέπισιν καὶ ἔκπτωσιν· καὶ τὸ μὲν γεγονὸς ἦτο τοῦτο, αἴτιον δὲ ἴσως ἡ ξηρότης, ἥτις φύσει ἐπήρχετο ἐκ τῆς ἐξατμίσεως τῆς νοτίδος, ἣν ἐνεῖχον αἱ ἐκ τοῦ βάθους ἐκείνου μετὰ ὑπερδισχίλια ἔτη ἐξαγόμεναι στῆλαι. Αἱ δὲ *παιπαλώδεις*, καὶ ἐν τῇ ὁσονδήποτε μικρᾷ μετακινήσει, πολλάκις δὲ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς μετακινήσεως, ὑφίσταντο ἀπορροὴν κατὰ μόρια μικρότατα ἅτινα κατέπιπτον μέν, λόγῳ ἴσως τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος καὶ ἐλλείψει συνοχῆς, ἂν αἱ στῆλαι ἵσταντο κάθετοι, ἐπέπλεον δὲ τρόπον τινά, ἂν ἐκεῖναι ἔκειντο ὁριζοντίως· ὑπῆρχον δὲ τοιαῦται βαφαὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων, τῶν κορωνίδων, ἀκρω-

Ἐτυπώθη τῇ 12· 7· 1917.

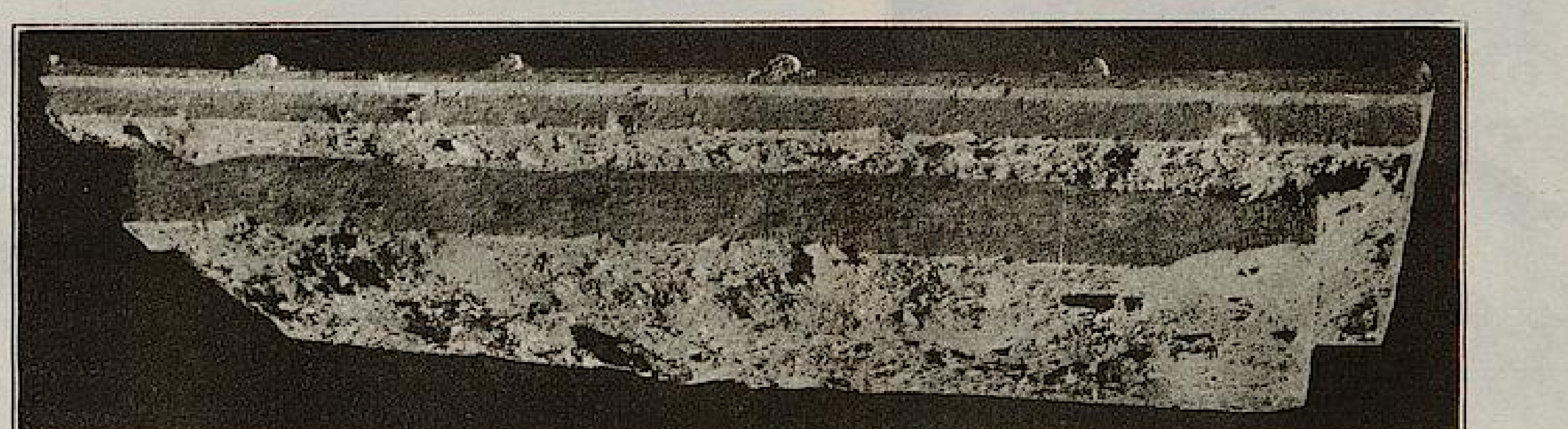
τηρίων, ἀετωμάτων κτλ., σπανιώτατα δ᾽ ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν παραστάσεων, ἐπὶ τῶν ἐπίπλων μάλιστα.

Ἀλλὰ πρὸς πάσας τὰς παθήσεις ταύτας ἦτο θεραπευτικὸν τὸ ἄνω δηλωθὲν τονωτικόν· διότι τὰς μὲν *λείας* καθίστη *ζωηράς*, ὅσον ἐνεδέχετο, καὶ διετήρει αὐτὰς οὕτως ἐπὶ μακρόν τι χρονικὸν διάστημα, ἐμποδίζον τὴν διάρρηξιν αὐτῶν εἰς ἐσχάρας, ἢ εἰς μόρια παιπαλώδη, τὰς δὲ *παχείας* καὶ *ἐσχαρώδεις συνεκόλλα* ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, λόγῳ βεβαίως τῆς ἐν ἑαυτῷ ὑπαρχούσης ῥητινώδους τινὸς ὕλης, καὶ δὲν ἐπέτρεπεν αὐταῖς νὰ συστρέφωνται καὶ ἀπολεπίζωνται, πιθανῶς λόγῳ τῆς προσφερομένης ὑπὸ τοῦ τονωτικοῦ νοτίδος, οὐδὲ νὰ ἐκπίπτωσιν ἄρα τούτου ἕνεκα· τὰς δὲ *παιπαλώδεις συνεκράτει* ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν θέσεως ἰσχυρῶς καὶ καθ᾽ ὅλα τὰ μόρια, προσφέρον αὐτοῖς τὴν ἐκλιποῦσαν συνοχὴν διὰ τῆς αὐτῆς ῥητινώδους καὶ κολλητικῆς ὕλης, τῆς ἐν τῷ τονωτικῷ ὑπαρχούσης. Ἁπάσαις δὲ ταῖς βαφαῖς προσέδιδε πρὸς τούτοις τὴν μεγίστην, ἄνευ παραποιήσεως ἢ νοθείας, δυνατὴν ἔντασιν, διά τινος διαρκεστέρας ὑγρότητος.

Καὶ αὗται μὲν ἐβεβαιώθην ὅτι ἦσαν αἱ ἀρεταὶ τοῦ εὑρεθέντος ὑφ᾽ ἡμῶν τονωτικοῦ· ἐλάττωμα δὲ αὐτοῦ ἓν μόνον διέκρινα, τὸ ὅτι προσέδιδε τῇ ἐπιφανείᾳ τῶν παραστάσεων ὑαλώδη τινὰ λάμψιν, ἠπιωτέραν ἢ ἰσχυροτέραν ἀναλόγως ἑκάστης τῶν βαφῶν, δυσάρεστον μέν, ἀλλὰ μικρὰν καὶ του ἕνεκα ἀρκούντως· διότι μείζων βλάβη προελήφθη διὰ μεταγενεστέρου, καίπερ παρακαίρου, ψεκασμοῦ.

Τὴν μέθοδον δὲ ταύτην ἐφηρμόζομεν ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1907ου, ἐφ᾽ ὅσον αἱ ἀνευρισκόμεναι παραστάσεις ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐστεροῦντο ἐπικειμένων χωμάτων ἐπὶ τῶν βαφῶν· τινὲς ὅμως, ὡς τὸ ἄνω τμῆμα τῆς στήλης τῆς *Φίλας*, ἐν *εἰκ.* 155 ἀποδιδόμενον, ἔφερον ἐπάνω συγκεκολλημένα χώματα, ὧν ἡ ἀφαίρεσις ἐπεβάλλετο βεβαίως· διότι ἄλλως, μὴ διαγιγνωσκομένων σαφῶς τῶν παραστάσεων [2], δὲν θὰ εἶχον οὐδεμίαν, ἢ λίαν μικρὰν ἀξίαν, αἱ στῆλαι αὗται· ἀλλά, μὴ ἐξευρὼν κατ᾽ ἀρχὰς μηδένα τρόπον ἀσφαλοῦς καὶ ἀκινδύνου ἀφαιρέσεως τῶν ἐπικειμένων οὕτω χωμάτων, ἀνέβαλον τὸ ἔργον εἰς μελλούσας φροντίδας, καὶ ἀπέθετον ἐν ἰδιαιτέρῳ τόπῳ τὰς οὕτω μετὰ χωμάτων κομιζομένας στήλας (πρβ. ἄνω σελ. 55-56).

Ἐλθόντος ὅμως ἐνωρὶς τοῦ δοκίμου ζῳγράφου E. Gilliéron κατὰ πρόσκλησίν μου, πρὸς ἀντιγραφὴν τῶν ἀρίστων στηλῶν, καὶ ζητοῦντος πρὸς τοῦτο καὶ τὸ ἄνω τμῆμα τῆς Φίλας, ηὑρημένου ἤδη τοῦ κάτω αὐτῆς καὶ ἁρμόττοντος ἐκείνῳ, ἦτο ἀπαραίτητον νὰ λάβω τινὰ ὁριστικὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀφαιρέσεως τῶν χωμάτων· μετὰ πολλὴν σκέψιν καί τινας δοκιμασίας, ἐθεωρήσαμεν ὅτι σύμφορος τρόπος θὰ ἦτο ἡ προσήκουσα *ἀπόξεσις* τῶν χωμάτων.

Εἰκὼν 156. Ὁ μέγας μαρμάρινος ὄροφος τοῦ μνημείου τοῦ **Ἡγησιστράτου**, ἐν τῷ τρίτῳ πύργῳ εὑρεθείς, φέρων ἐπὶ τῶν γραπτῶν κοσμημάτων καὶ τῶν πολυχρώμων φατνωμάτων παχὺ ἐπίστρωμα χώματος.

δυσδιάκριτον μακρόθεν, μόνον δ᾽ ἐξ ἀντανακλάσεως τοῦ φωτὸς διαφαινομένην, ἣν ὅμως ἀποφεύγει τις, ἐὰν παρεκκλίνῃ ὀλίγον πρὸς τὰ πλάγια, καὶ ἐκεῖθεν βλέπῃ πρὸς τὴν ζῳγραφίαν. Ἀλλ᾽ αἱ προσγιγνόμεναι αὐταῖς διὰ τοῦ τονωτικοῦ τούτου εὐεργεσίαι ἐφαίνοντο οὖσαι τοσαῦται, ὥστε τὸ τελευταῖον τοῦτο, ὂν ὅλως ἐξωτερικὸν καὶ μικρὸν ἐλάττωμα, δὲν ἦτο εὔλογον οὐδόλως νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἴασιν αὐτῶν, τοσοῦτον μάλιστα ἐπείγουσαν.

Οὕτως ἄρα κρίνας πάντα ταῦτα, καὶ ἀναμετρήσας δεόντως τὰ ἀποτελέσματα, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀποβλέπων, ἐφήρμοσα ἐπὶ τῶν πλείστων καὶ ἀρίστων πολυχρώμων στηλῶν, ἐκ τῶν ἐν ἔτει 1907ῳ εὑρεθεισῶν, τὸν περιγραφέντα ψεκασμὸν δι᾽ *ὑγιοῦς* τονωτικοῦ· διότι, ἐὰν τοῦτο δὲν ἐξελεγχθῇ πρότερον, ὡς μὴ ὑποστάν τινα πτῆσιν τοῦ ἐνυπάρχοντος πνεύματος, ἐμφανῆ ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ χρώματος αὐτοῦ, ἐπιφέρει κηλῖδας ἐπὶ τῶν βαφῶν, καὶ σχηματίζει παχείας τινὰς γραμμάς, ὑδατίνας καὶ σχεδὸν ἀνεξιτήλους, χρώματος καστανόχρου, ὡς διεκρίναμεν ἐφ᾽ ἑνὸς τμήματος πειραματισθέντες. Ἀφῆκα ὅμως ὀλίγας στήλας καλάς, ὡρισμένως τὴν τοῦ Μηνοφίλου,[1] ἀψεκάστους, τμημάτων δέ τινων ἐψέκασα μόνον τὸ ἥμισυ, ἵνα σὺν τῷ χρόνῳ διαγνώσω τὸ ἐπωφελὲς ἢ βλαβερὸν τῆς μεθόδου ταύτης, ἐπιτηρῶν τὰς διαφοράς· θὰ ἴδωμεν δ᾽ ἐν *κεφ. β΄* ὅτι μόνον τὰ μὴ ψεκασθέντα ἐξησθένωσαν κατὰ τὰς βαφάς, καὶ ἐβλάβησαν τούμέχρι ἐξευρέσεως ἑτέρου βελτίονος· καὶ περὶ μὲν τῆς μεθόδου, δι᾽ ἧς ἐτελέσθη ἡ ἀπόξεσις, θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα μετ᾽ οὐ πολύ· κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο καὶ μέχρι τοῦ 1912ου, ἀπεφύγομεν τὴν ἐκτενῆ χρῆσιν τῆς μεθόδου ταύτης, περιορισθέντες εἰς μόνα τὰ ὑπὸ τῆς ἀντιγραφῆς ἀπαιτούμενα τμήματα, καὶ εἰς ἐλαχίστας ὅλας στήλας, αἵτινες, ὀλίγα φέρουσαι ἐπὶ τῶν παραστάσεων χώματα, καὶ εὐκόλως διαγιγνωσκόμεναι ὡς ἄξιαι ἀντιγραφῆς, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν· τὰς δὲ πλείστας μετὰ χωμάτων στήλας, ὧν ἰδέαν λαμβάνει τις ἐκ τῶν παρατιθεμένων *εἰκ.* 156-160, ἀφῆκα ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὡς εἶχον οὕτω πλήρεις χωμάτων· καὶ νῦν (ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ τοῦ 1917ου ἔτους) δύναταί τις νὰ ἴδῃ πλείστας στήλας ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου ἀνεπάφους ὅλως, οἷαι τὸ πρῶτον ἀνευρέθησαν ἐν τοῖς πύργοις.

Τὸ δ᾽ ἐπίστρωμα τῶν τοιούτων χωμάτων ἐπὶ τῶν γραπτῶν παραστάσεων ὀλίγων εὐτυχῶς ἐκ τῶν ἀρίστων στηλῶν, τῶν εὑρεθεισῶν ἐν ἔτει 1907ῳ, πολλῶν ὅμως ἐκ τῶν ἀνακαλυφθεισῶν τῷ 1908-1912ῳ, ἦτο διττόν, ἀναλόγως τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἑκάστη στήλη εἶχεν ἐντειχισθῆ: ὅσαι δῆλα δὴ ἐκτίσθησαν ἀρχῆθεν ἐντὸς τῶν διακένων τῶν πύργων ἐπὶ

[1]) Βλ. *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα* I σελ. 223. *Εἰκόνα* αὐτῆς ἐδημοσίευσα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908 σελ. 55-56 *εἰκ.* 6 ἀριθ. 2.

[2]) Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ μου, κατὰ τὴν πρώτην σύντομον περιγραφὴν τοῦ τμήματος τούτου, ἀναγράφω ὡς πιθανῶς διακρινόμενον ἐπὶ τῆς παραστάσεως *ἵππον*, οἷος ὄντως φαίνεται, κατ᾽ ἀπατηλὸν ὅμως σχηματισμόν, καὶ ἐπὶ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὅλως διαστρόφως θὰ ἔβλεπέ τις καὶ θὰ ἡρμήνευε τὰς παραστάσεις, εἰ μὴ ἀφῃροῦντο τὰ χώματα.

παχέος ὁπωσδήποτε στρώματος πηλοῦ, ἄν, ἀνεγειρόμεναι, δὲν κατέλειπον ἀμέσως τὸν πηλὸν τοῦτον, ἅτε ὄντα ἤδη μεταβεβλημένον εἰς λίαν συμπαγὲς χῶμα, ἀλλὰ συναπεκόμιζον αὐτὸν ἐπικείμενον, ἔφερον μεθ᾽ ἑαυτῶν *ὀγκῶδες* τὸ ἐπίστρωμα (*εἰκὼν* 156· 157· πρβ. καὶ *εἰκ.* 71)· τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ εἰς μεγάλα τμήματα συνολικῶς, διασειόμενον δι᾽ ὀξέος μαχαιρίου μετὰ προσοχῆς πανταχόθεν κατὰ τὰς ἀκμὰς τῆς στήλης, ἔνθα ἡ παράστασις δὲν ἐβλάπτετο, ὡς μὴ ἐξικνουμένη πολλάκις ἕως ἐκεῖ. Ὄντως δὲ πολλὰς ἐν γένει, μάλιστα τῶν δευτέρας τάξεως στηλῶν, ἀπεχωρίσαμεν οὕτως ἀπὸ τοῦ χωματώδους ἐπιστρώματος, ὅπερ καὶ διετηρήσαμεν, ὡς φέρον ἀποτύπωσιν τῶν βαφῶν, λίαν διδακτικὴν πρὸς ἐκτέλεσιν πιστῆς ἀντιγραφῆς τῶν παραστάσεων.

Ἀλλ᾽ ὅσαι στῆλαι εἶχον κτισθῇ ἐπὶ τῶν τοίχων, ἢ ἐπὶ τῶν διακένων τῶν ἐπηυξημένων πύργων, ἐπὶ *ξηροῦ* ὅλως τοῦ λίθου, ἢ κεχρισμένου διὰ λίαν *λεπτοῦ* στρώματος πη-

Εἰκὼν 157. Στήλη ἐκ τοῦ τρίτου πύργου, φέρουσα γραπτὴν παράστασιν ὅλως ἀδιάγνωστον, ὡς εὑρέθη μετὰ τῶν ἐπικειμένων χωμάτων.

λοῦ, καθ᾽ ἃ περιεγράψαμεν ἄνω σελ. 34 καὶ 54, αὗται συναπεκόμισαν *πεπωρωμένον* ἐπίστρωμα χώματος, λίαν ἀπεσκληρυμμένον καὶ δυσχερέστατον πρὸς ἀποχωρισμὸν διὰ τῆς ἄνω δηλωθείσης διασείσεως (*εἰκὼν* 155· 158· 159· 160)· ἐν τῇ τάξει δὲ ταύτῃ κατελέγετο καὶ τὸ ἄνω τμῆμα τῆς στήλης τῆς Φίλας· διότι τὸ κάτω ἥμισυ αὐτῆς, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐννέα τῶν ἐν τῷδε τῷ Α΄ τεύχει πολυχρώμως ἀπεικονιζομένων στηλῶν, δὲν ἔφερον οὐδὲν ἐπίστρωμα, εἰ μή τινας ὀγκίσκους χωμάτων καὶ ῥιζίδια θάμνων· ἐκαθαρίσαμεν δὲ τότε τὸ τμῆμα ἐκεῖνο διὰ λεπίδος μαχαιρίου, ἠρέμα καὶ μετὰ μεγάλης προσοχῆς διαξέοντες τὰ χώματα. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐφάνη ἡμῖν ἔκτοτε τὸ μέσον τοῦτο τοῦ καθαρμοῦ λίαν κινδυνῶδες· διότι συμπαρεσύροντο μετὰ τῶν ἀποξεσμάτων ἐνιαχοῦ καὶ βαφῶν τινων τμήματα, μάλιστα τῶν παχυτέρων καὶ ἐξωγκωμένων· διὸ ἐπὶ ἐλαχίστων στηλῶν περαιτέρω ἐφήρμοσα πλήρη τοιαύτην ἀπόξεσιν, ἐπί τινων δὲ *μερικὸν* ἀποχωρισμὸν τῶν ὀγκωδέστερον ἐπικειμένων χωμάτων, ἀφεὶς τὰ πεπωρωμένα εἰς ὑπέρθεσιν, ὡς δεικνύουσιν αἱ *εἰκ.* 159· 160.

Ἀπὸ δὲ τῶν στεγανῶν εὑρεθεισῶν στηλῶν, ἤτοι τῶν ἄνευ οὐδενὸς χωματώδους ἐπιστρώματος, ἐφ᾽ ὧν ὑπῆρχον μόνον ὀγκίσκοι τινὲς χωμάτων κατεσπαρμένοι, καὶ σεσηπότα ῥιζίδια θάμνων, ἡ ἀπόσπασις αὐτῶν ἐτελέσθη ἀκινδύνως καὶ εὐχερῶς, διασειομένων τούτων καὶ ἀφαιρουμένων δι᾽ ὀστεΐνων ἢ ξυλίνων βελονῶν, σπανιώτερον διὰ μεταλλικῶν, ὅπου τυχὸν ἐπεκάθηντο ταῦτα σκληρότατα καὶ πεπωρωμένα, ἢ ἔνθα ἐπέκειντο συνεσφιγμένα λατυπώδη λιθάρια μετὰ κόνεως μαρμάρου, προελθόντα ἐκ συγκρούσεων πρὸς ἑτέρους λίθους καὶ στήλας, ἢ ἐκ σφυρηλασιῶν διὰ λιθοκοπικῶν ἐργαλείων, ἐπὶ τῶν παραστάσεων καὶ ἀλλαχοῦ τῶν στηλῶν γενομένων ὑπό τε τῶν συγκομισάντων τὰς στήλας ἐκ τῶν νεκροταφείων τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, καὶ ὑπὸ τῶν κτισάντων αὐτὰς ἐν τοῖς πύργοις· διότι ἀμφότεροι, ἐπισπεύδοντες ἐμφανῶς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, συνέκρουον πολλάκις τὰς στήλας ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως καὶ ἄνευ οὐδενὸς οἴκτου, ἢ ἔθραυον αὐτάς, ἢ ἐσφυρηλάτουν κατὰ τὰς ἑκασταχοῦ παρουσιαζομένας ἀνάγκας πρὸς δέουσαν ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν διακένων προσαρμογήν, καθ᾽ ἃ εἴπομεν ἐν τοῖς ἄνω σελ. 49.

Καὶ ταῦτα μὲν ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν, καὶ οὕτως ἐψεκάσθησαν αἱ πλεῖσται καὶ ἄρισται τῶν πρώτων εὑρεθεισῶν ἐν ἔτει 1907ῳ στηλῶν, ὀλίγον μετὰ τὴν εὕρεσιν καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἅπαξ ἢ δίς, ἐνίοτε καὶ τρίς, ὅπου ὁ ἀντιγράφων αὐτὰς ζωγράφος ἦτο ἀνάγκη νὰ διαγνώσῃ μετ᾽ ἐμοῦ δυσδιακρίτους τινὰς λεπτομερείας τῶν παραστάσεων· ἔκτοτε δὲ ἀφείθησαν ἀψέκαστοι, πλήν τινων, ἃς περιγράφων λεπτομερέστερον κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 1908ου, ἐψέκασα ἅπαξ καὶ ἐλαφρότατα· ὁμοίως διέμειναν παντελῶς ἀψέκαστοι ἔκτοτε καὶ αὗται καὶ αἱ λοιπαὶ εὑρεθεῖσαι στῆλαι πᾶσαι μέχρι τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1912ου, δι᾽ ὃν λόγον θὰ ἐκθέσω ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ.

Ὑπέστησαν δέ τινες στῆλαι μικρὰς βλάβας μετὰ τὴν εὕρεσιν, ἐπενεχθείσας ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων, ἐπισκεψαμένων αὐτάς: καὶ πρῶτον μὲν ἡ στήλη τῆς Πηνηΐδος (*εἰκὼν 10)*, πρώτη εὑρεθεῖσα, ὡς εἶπον ἐν τοῖς ἄνω σελ. 17, συνεχύθη κατὰ τὸν ὦμον τοῦ ἀνδρὸς τὰς βαφὰς ὑπό τινος ζωγράφου ἐν Βόλῳ, ὃν ἅμα τῇ εὑρέσει προσεκάλεσα, ἵνα τάχιστα ἀντιγράψῃ αὐτήν· οὗτος ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτῆς, σιελώσας τὸν ἀντίχειρα καὶ τὸν δείκτην τῆς ἑαυτοῦ χειρός, ἐπέτριψεν ἐκεῖ ὅλως ἀπροσδοκήτως τὰς βαφὰς πρὸς δοκιμασίαν[1], πρὶν προλάβω νὰ ἐμποδίσω αὐτόν. Κατὰ δὲ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1907ου, καθ᾽ ὃ ἦσαν εἰς μεγίστην ἔντασιν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ τὰ εὑρήματα πολυαριθμότατα ἐξήγοντο καθ᾽ ἑκάστην, προσῆλθον καὶ διέμειναν ἐν Βόλῳ ἐπί τινας ἡμέρας φιλόμουσοι Γάλλοι περιηγηταὶ πολυπληθεῖς, ὧν πλεῖστοι ἐπεσκέφθησαν τὰς ἀνασκαφάς, καὶ ἀπόντος ἔτι ἐμοῦ, πρὸς καθοδήγησιν ἑτέρων ἀνὰ τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον, ἢ συνήρχοντο εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἐν ᾧ ἐγὼ μετέβαινον εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ἢ ἀλλαχοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν[2].

Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο καὶ λίαν ἐνδεχόμενον, καίτοι δὲν δύναται νὰ πιστοποιηθῇ ὑπ᾽ ἐμοῦ, μὴ ὑπάρξαντος αὐτόπτου, τὸ ὅτι ὑπέστησάν τινας τότε προστριβὰς ἐνιαχοῦ τῶν παρα-

[1]) Βλ. *Θεσσαλ. Μνημ.* Ι σελ. 196.

[2]) Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ μου τοῦ 1907 κεῖνται τάδε γεγραμμένα: «11 Σεπτεμβρίου· ἐξακολουθοῦμεν τὴν ἀνασκαφήν· ἐπεκτείνομεν τὴν τομὴν τῆς Νοτίας πλευρᾶς· *χθὲς τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας καὶ σήμερον συνοδεύσαμεν τοὺς ἐλθόντας Γάλλους εἰς Δημητριάδα* (=«Γορίτσαν») *καὶ Μηλέας*, καὶ ἡρμηνεύσαμεν τὰ εὑρήματα· σήμερον μετέβημεν *δι᾽ ὀλίγην ὥραν* μετὰ R..... τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς (ἐνν. εἰς τὰς ἀνασκαφάς)· εὑρέθησάν τινα εἰς πάντα τὰ σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς, ἅτινα μετεκομίσαμεν ἐνταῦθα».

στάσεων στῆλαί τινες, ἃς μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας ἐξηκρίβωσα, περιγράφων αὐτάς, ἢ ὑπό τινων τῶν περιηγητῶν τούτων, ἀγνοούντων μὲν αὐτῶν τὰ πράγματα, μὴ παρισταμένων δὲ τῶν καθοδηγούντων αὐτοὺς εἰδικῶν ἀρχαιολόγων καὶ καλλιτεχνῶν, ἢ ὑπό τινων τῶν ἐπιχωρίων, συνοδευόντων μὲν ὁμάδας τινὰς τῶν περιηγητῶν τούτων, λόγῳ φιλοξενίας καὶ ἑρμηνείας τῶν θέας ἀξίων, φιλοτιμουμένων δὲ νὰ ἐπιδείξωσι πλείονας γνώσεις ἐκείνων καὶ τόλμαν, ἐκ τούτων πηγάζουσαν, ἔτι δ᾽ ἐπιθυμούντων νὰ ἐξάρωσι τὰ εὑρήματα τῆς ἑαυτῶν ἰδιαιτέρας πατρίδος, καὶ τὴν ἔκτακτον σταθερότητα τῶν βαφῶν μετὰ τοσούτους αἰῶνας πειραματικῶς νὰ ἀποδείξωσιν, ἢ ὑπ᾽ ἀμφοτέρων ἀκόντων, ὡς προστριβομένων ἀνεπαισθήτως, λόγῳ τῆς στενοχωρίας τῶν δωματίων τοῦ ὑπὸ τὸ Γυμνάσιον προσωρινοῦ Μουσείου, τῶν ἐνδυμάτων

ἀνακαλύψεως τῶν στηλῶν ἠρξάμην τῆς τε καταγραφῆς αὐτῶν καὶ τῆς πλήρους περιγραφῆς[2], ὡς βεβαιοῦσι τὰ ἐμὰ ἡμερολόγια, ἐπιγράφων αὔξοντα ἀριθμὸν ἐφ᾽ ἑκάστης πλήρους στήλης ἢ τμήματος· παραβαλὼν δὲ τὰς ἐν τῷ Μουσείῳ νῦν διατηρουμένας πρὸς τὰς περιγραφείσας καὶ καταγραφείσας, εἶδον ὅτι δὲν ἐλλείπει οὐδεμία, οὔτε τμῆμα οὐδέν.

Ἀλλ᾽ ἦτο καὶ ἄλλως ἀδύνατος ἡ ἐκ τοῦ προσωρινοῦ Μουσείου ὑφαίρεσις στηλῶν· διότι κατὰ τὴν ἐκ Βόλου μακρὰν κατὰ καιροὺς ἀπουσίαν μου, πρὸς ἐκτέλεσιν ἑτέρων δημοσίων ὑπηρεσιῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Δεκεμβρίου τοῦ 1907^{ου} ἔτους μέχρι τέλους Μαΐου τοῦ 1909^{ου}, ὁπότε πᾶσαι αἱ στῆλαι μετεκομίσθησαν εἰς τὸ ὁριστικὸν Ἀθανασάκειον Μουσεῖον[3], κατεῖχε τὰς κλεῖδας ὁ ἐπιμελέστατος γυμνασιάρχης Βόλου Δημήτριος Σακελλαρίου, μηδενὶ

Εἰκὼν 158. Τρεῖς στῆλαι ἐκ τοῦ τρίτου πύργου, ὧν αἱ γραπταὶ παραστάσεις μόλις διαφαίνονται, φωτογραφηθεῖσαι ὡς εὑρέθησαν πλήρεις χωμάτων.

αὐτῶν ἐπὶ τῶν βαφῶν· τοῦτο δὲ θεωρῶ τὸ πάντων πιθανώτατον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τρία ἔτη μετὰ ταῦτα διεδόθη, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἀνεγράφη ἐν ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν πληροφορία τις, καθ᾽ ἣν δύο στῆλαι ἀκέραιοι, φέρουσαι γραπτὰς παραστάσεις ἀρίστης διατηρήσεως, ἀνεφάνησαν ἔκτοτε ὑπάρχουσαι ἐν τῷ ἐν Παρισίοις Μουσείῳ τοῦ Λούβρου, καὶ ὅτι αὗται προήρχοντο ἐκ «Παγασῶν», ἐμφανῶς ἢ ἐκ τῶν ἐμῶν ἀνασκαφῶν τοῦ πρώτου πύργου, ἢ ἐκ τοῦ προσωρινοῦ Μουσείου Βόλου. Ἐὰν ὄντως συμβαίνῃ τοῦτο καὶ αἱ στῆλαι ἐκεῖναι προέρχωνται πράγματι ἐντεῦθεν[1], θὰ ἐλήφθησαν οὐχὶ ἐκ τοῦ Μουσείου· διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς

ἐπιτρέπων τὴν εἰς αὐτὸ εἴσοδον, εἰ μὴ προσωπικῇ αὐτοῦ συνοδείᾳ· κατὰ δὲ τὰς νύκτας, τὰς μὲν κλεῖδας παρεκράτει αὐτός, τὰ δὲ δωμάτια ἐφύλασσεν ἔξωθεν ὁ ἐπιστάτης τοῦ Γυμνασίου Ἰωάννης Κυριακᾶτος, οὗ τὴν πίστιν βεβαιοῖ ὁ προειρημένος γυμνασιάρχης· πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἐφάνη που, οὔτε τι σημεῖον διαρρήξεως, οὔτε παραποίησις κλειδῶν· ἦτο δ᾽ ἐν γένει δυσχερὴς ἡ ἐκεῖθεν ἀποφορὰ ὀγκωδῶν ἀντικειμένων, οἷά εἰσιν αἱ στῆλαι, ἄνευ ἀντιλήψεως τοῦ ἐνοικοῦν-

[1]) Αἱ ὑπ᾽ ἐμοῦ γενόμεναι διερευνήσεις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, δι᾽ ἐξετάσεως Ἑλλήνων, διαμεινάντων ἐν Παρισίοις, καὶ ἰδόντων λεπτομερῶς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου, φέρουσιν ἐν τῷ παρόντι ὡς *βεβαίαν* τὴν ἐμφάνισιν μιᾶς ἢ δύο γραπτῶν στηλῶν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1912^{ου} τοὐλάχιστον· πόθεν ὅμως προέρχονται αὗται, οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων εἶπέ τί μοι βέβαιον· ἀλλ᾽ εἶναι εὐχερὲς νὰ διαγνώσωμεν αὐτὰς ἐκ τοῦ μαρμάρου καὶ τῆς τέχνης, ὅπερ σκοπῶ νὰ ἐκτελέσω ἐν καιρῷ, μεταβαίνων εἰς Παρισίους.

[2]) Τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς ἠρξάμην τῇ 30 Αὐγούστου τοῦ 1907^{ου} ἔτους καὶ ἐπέσπευδον αὐτὴν ἐντονώτατα, διότι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἔλαβον ἁρμοδίως σημείωμα, ἵνα ὡς τάχιστα παρασκευάσω τὰ καθ᾽ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀνατεθειμένην μοι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπηρεσίαν, ἅτε ἀποφασισθείσης *τῆς εἰς Ὀλυμπίαν μεταθέσεώς μου*, ἵνα ἐπί τινας μῆνας, ἴσως καὶ ἔτη, ἀντικαταστήσω τινὰ τῶν ἐκεῖ ἐπιμελητῶν· καὶ ἡ μὲν μετάθεσις δὲν ἐξετελέσθη, ἐμοῦ περιγράψαντος τὸ ἄκαιρον αὐτῆς (πρβ. τὰ ἐν σελ. 18 ἀνωτάτω προειρημένα), ἔσχεν ὅμως τὸ ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ἐπιταχύνω τὸ ἔργον καὶ καταγράψω *πάντα* τὰ ἐν Βόλῳ τέως ὑπάρχοντα εὑρήματα λεπτομερῶς, ὧν τὸ μέγιστον τμῆμα κατέλαβον αἱ νεωστὶ ηὑρημέναι στῆλαι.

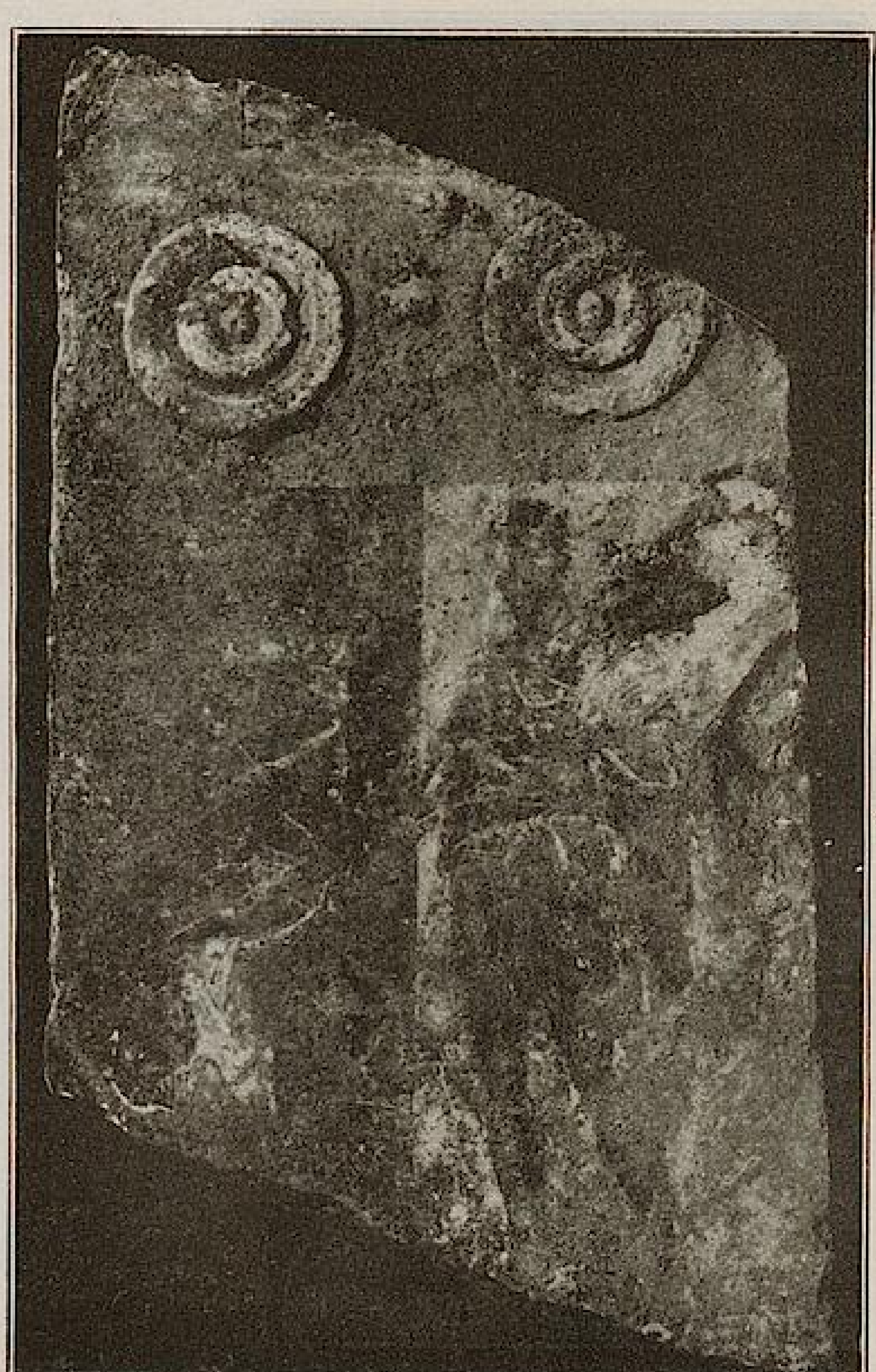
[3]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1909 σελ. 132—135.

τος παραπλεύρως τοῦ προσωρινοῦ ἐκείνου Μουσείου ἐπιστάτου μετὰ τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας. Τούτων ἕνεκα τῶν λόγων, ἰδιαίτατα τοῦ πρώτου αὐτῶν, εἶναι ἀδύνατος ἡ παραδοχὴ ὑπεξαιρέσεως στηλῶν ἐκ τοῦ Μουσείου, ἢ τοῦ προσωρινοῦ ἢ τοῦ ὁριστικοῦ.

Κατὰ πᾶσαν ἄρα πιθανότητα, ἐν ἀληθεῖ περιπτώσει ὑπάρξεως γραπτῶν στηλῶν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου, μεταγενεστέρων μὲν τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1907ου, ὡρισμένως δ' ἐκ «Παγασῶν» (=Δημητριάδος) προερχομένων, αἱ στῆλαι αὗται θὰ ὑπεξῃρέθησαν βεβαίως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν μου· διότι ἡ ὑπὸ τυμβωρύχων ἢ λαθρεμπόρων δι' ἰδίας αὐτῶν ἀνασκαφῆς κρυφίου, κατά τινα ἀπουσίαν μου γενομένης, ἀνεύρεσις δύο ἀρτίων καὶ διατηρουσῶν τὰς βαφὰς στηλῶν, φαίνεταί μοι ἀπίθανος, ἐπειδὴ δὲν διέκρινα τοιαύτην σκαφὴν ἐν ἑτέρῳ τινὶ πύργῳ, ἢ ἀλλαχοῦ τῶν τειχῶν, γενομένην τότε· οὐδὲ εἶναι εὐχερὲς νὰ εὑρεθῇ στήλη, διατηροῦσα καλῶς τὰς βαφάς, ἐπὶ οἱουδήποτε ἐδάφους τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως καὶ ἐν μικρῷ βάθει αὐτοῦ. Ἡ λοιπὸν ἀνεσκάφη λάθρᾳ σημεῖόν τι τῆς ἐμῆς ἀνασκαφῆς[1], καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ μὲν ἀπουσίαζον, φύλαξ δὲ οὐδεὶς παρέμενεν ἐκεῖ, ὡς μηδενὸς διορισθέντος[2] πρὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1909ου, ἢ διαρκουσῶν τῶν ἐμῶν ἀνασκαφῶν, ἰδιαίτατα κατὰ τὸ ἐν σελ. 130 σημ. 2 μνημονευθὲν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἀπουσίασα, ἐπειδὴ ἡ ἐξαγωγὴ στηλῶν ἐτελεῖτο πάντοτε παρόντος ἐμοῦ, καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐργασίας παραμένοντος ἐπὶ τόπου, παρεπείσθη τις τῶν ἐργατῶν μου, χρήμασι βεβαίως διαφθαρείς, καὶ παρέδωκε μήπω ὀφθείσας ὑπ' ἐμοῦ στήλας, τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος δύο· ἔφθασαν δὲ αὗται, δι' ἑτέρων χειρῶν κατὰ τὸ σύνηθες μεταβιβαζόμεναι, ἕως ἐκεῖ, δῆλον ὅτι μέχρι τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου.

Δέον ὅμως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ τόδε ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ δημοσιεύσῃ τὰς δύο οἱασδήποτε καὶ ὁθενδήποτε προερχομένας γραπτὰς ἐκείνας στήλας τοῦ Λούβρου, ὅτι ὁ μνημονευθεὶς ζῳγράφος Gilliéron, πρός τινα πωλητὴν ἀρχαίων ἀντικειμένων, διαμένοντα ἐν Ἀθήναις, προσκομίσαντα αὐτῷ δύο μαρμαρίνας ἀγράφους στήλας ἐν ἔτει 1908ῳ, ἵνα ἐπὶ ῥητῇ ἀμοιβῇ ἐπιγράψῃ ἐπ' αὐτῶν πολυχρώμους παραστάσεις, ὁμοίας ταῖς ἤδη πεφημισμέναις τῶν «Παγασῶν», μηδόλως ἀντειπὼν φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἅτε τοῦ τοιούτου ἔργου μηδὲν ὄνειδος τοῖς τεχνίταις προσάπτοντος, ἐξετέλεσε τὰς ζῳγραφίας, μιμούμενος παραστάσεις τῶν γνησίων ἡμετέρων στηλῶν, ἃς εἶχεν ἀντιγράψει ἐν Βόλῳ πρὸ ὀλίγου τέως χρόνου· ταῦτα δὲ διηγήθη μοι αὐτὸς ὁ Gilliéron ἐν ἔτει 1909ῳ καὶ 1910ῳ, προσθεὶς τὸ ὅτι αἱ δύο ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαι ὡς ἄνω στῆλαι, ἐπωλήθησαν εἴς τι Μουσεῖον τῶν τῆς Ἑσπερίας Εὐρώπης, καὶ ὅτι ταὐτὰ διηγήθη καὶ τῷ Th. Homolle[3].

Συνέβησαν δ' ἔτι καὶ περαιτέρω ὅμοιαι βλάβαι ταῖς στήλαις διὰ προστριβῶν ὑπὸ τῶν θεατῶν, κινουμένων ἔκ τινος

Εἰκὼν 159. Ἡ ἐξαίρετος στήλη τοῦ **Ἀριστοκύδους,** ἐκ τοῦ δευτέρου πύργου, πρὸ παντὸς καθαρμοῦ, φέρουσα ἀπεσκληρυμμένα ἐπὶ τῆς παραστάσεως χώματα, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὀγκωδέστερον ἐπικειμένων.

Εἰκὼν 160. Στήλη καθημένης **δεσποίνης,** ἐκ τοῦ δευτέρου πύργου (ἡ αὐτὴ ἐν εἰκ. 25· 26· 28· 29· 71), μετὰ τὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἔκπτωσιν τῶν πολλῶν χωμάτων καὶ τὴν παραμονὴν τῶν πεπωρωμένων, πρὸ παντὸς καθαρμοῦ.

[1]) Ὁ κίνδυνος οὗτος ἀποτελεῖ, πρὸς τοῖς ἄνω ἐν σελ. 30—31 εἰρημένοις, ἕτερον λόγον ἀμέσου καὶ συνολικῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐνεχόντων στήλας πύργων.

[2]) Τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1907 ἦλθε καὶ ἐπεσκέφθη τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον ἐπιτροπεία, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν τριβώνων τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας καθηγητῶν Π. Καββαδίου, Ν. Πολίτου, Χ. Τσούντα, μεθ' ἧς περιήλθομεν τῇ 26· 27· 28ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς πολλὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας.

[3]) Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Gilliéron ἑρμηνεύει τὴν ἀπὸ τῶν αἰθουσῶν τοῦ Λούβρου ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀναφερομένων ἐν τοῖς ἄνω σελ. 131 σημ. 1 στηλῶν, αἵτινες λέγεται ὅτι ἀπό τινος χρόνου δὲν εἶναι πλέον ἐκτεθειμέναι πρὸς θέαν.

ἐμφύτου ῥοπῆς, ἐξ ἀκατανικήτου περιεργίας προερχομένης, τοῦ νὰ δοκιμάζωσι διὰ τῶν δακτύλων αὐτῶν τὸ ἀνεξίτηλον ἢ ἀσθενὲς τῶν βαφῶν· ἐγὼ αὐτὸς ἠμπόδισά τινα τῶν ἀνωτάτων ὑπαλλήλων, ἐν ᾧ ἐπέθετεν ὅλας τὰς ἑαυτοῦ χεῖρας ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ *Στρατονίκου (πίν. I)* τῷ 1909· ἀλλ' Ἄγγλον τινὰ ἀνταποκριτὴν ἐφημερίδος δὲν προέλαβον νὰ ἐμποδίσω ἐν ἔτει 1912ῳ ἀπὸ τοῦ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἰσχὺν τῶν βαφῶν τῆς μεγάλης στήλης *τῶν πολεμιστῶν*, ἣν ἐνόμιζεν οὖσαν ἀνάγλυφον μετὰ βεβαμμένων τῶν μελῶν, καὶ ἣν ἐπέψαυσε πρὸς ἐπιβεβαίωσιν καὶ τούτου, μὴ καλῶς καθορῶν· οὕτω δὲ τοῦ ὀρθοῦ ἱσταμένου συνέχυσεν ἔτι μᾶλλον τὰς βαφὰς τῆς λόγχης. Δὲν ἠδυνήθην πρὸς τούτοις οὐδὲ Ἀμερικανίδα τινὰ γυναῖκα, ὁμοίως διαστρέψασαν ἐνιαχοῦ τὰς βαφὰς τῆς στήλης τοῦ *Ἥρωος Ἀρχίππου*, οὐδέ τινα ἀρχιμανδρίτην, ταὐτὸ ποιήσαντα διὰ τοῦ δακτύλου ἐπὶ τοῦ ναΐσκου τοῦ *Σωσιβίου Ἥρωος*, νὰ συγκρατήσω ἐγκαίρως, προλαμβάνων τὸ κακόν. Τούτων ἕνεκα ἐκρίθη ἀναγκαιότατον ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐμοῦ προτείναντος, νὰ ἐντεθῶσιν αἱ καλῶς διατηροῦσαι τὰς βαφὰς στῆλαι ἐντὸς ὑαλίνων θηκῶν· ἤρξαντο δὲ ὄντως καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου προστατευόμεναί τινες στῆλαι ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1909ου, οὕτω δὲ περιπεφραγμέναι, παρέχονται τοῖς θεαταῖς αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τῇ Α' καὶ Β' αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου πρὸς θέαν ἀνιδρυμένων στηλῶν (πρβ. *εἰκ.* 161· 211-217).

Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἔνθεσις παραβλάπτει βεβαίως τὴν ἄποψιν τῶν ζωγραφιῶν· διότι τὸ φῶς, ἀντανακλώμενον ἐπὶ τῆς ὑάλου τῶν θηκῶν, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπὸ πάσης ἀποστάσεως ὄψιν τῶν ζωγραφιῶν προσηκόντως, καὶ δυσαρεστεῖ τὸν θεατήν, ὄντα ἠναγκασμένον νὰ ἀναζητήσῃ θέαν, ἀπηλλαγμένην τῆς ἀντανακλάσεως· ἐν γένει δὲ καὶ κατὰ σύνολον δὲν καθίσταται, λόγῳ τῆς ὑάλου, πλήρης καὶ εὐάρεστος ἡ ταυτόχρονος ὄψις πασῶν, ἢ μεγάλου ἀριθμοῦ στηλῶν, μιᾶς αἰθούσης. Τὰ ἐλαττώματα ὅμως ταῦτα εἶναι ἀσήμαντα ἔναντι τῆς σωτηρίας τῶν ζωγραφιῶν, προστατευομένων οὕτως ἀπό τε τῆς κόνεως, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν προστριβῶν· διὸ καὶ ἐπιβάλλεται ἡ διὰ τοιούτων θηκῶν περίφραξις πασῶν τῶν λόγου ἀξίων στηλῶν· μόνον δὲ εἰδικοὶ ἀρχαιολόγοι, καλλιτέχναι καὶ ἀντιγραφεῖς δύνανται ἀκινδύνως νὰ προσβλέπωσι καὶ μελετῶσιν αὐτὰς γυμνάς, ἀφαιρουμένων εὐκόλως τῶν θηκῶν, ἅς τούτου ἕνεκα, καὶ χάριν τῆς συντηρήσεως τῶν στηλῶν, ἐποιήσαμεν εὐαποσπάστους.

β') Αἱ ὁριστικαὶ μέθοδοι τῆς διατηρήσεως τῶν ζωγραφιῶν.

Εἰσαγωγή.

Τὰ μὲν λοιπὸν ἐν τοῖς ἄνω μνημονευθέντα ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν, ἅτινα ἐφήρμοσα ἐν ἔτει 1907ῳ ἐπὶ τῶν πρώτων εὑρεθεισῶν στηλῶν, αἵτινες συνέπεσε νὰ ὦσιν αἱ πλεῖσται καὶ ἄρισται. Κομισθέντων δὲ τῶν ἀντιγράφων τινῶν τούτων εἰς Ἀθήνας, καὶ δι' ἀνακοινώσεώς μου, γενομένης ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ τῇ 31ῃ Ἰανουαρίου τοῦ 1908ου ἔτους[1], γνωστοποιηθείσης εὐρύτερον τῆς μεγάλης σημασίας τῶν εὑρημάτων τούτων, ἤρξατο συζητουμένη μάλιστα ἡ ἐξεύρεσις μεθόδου συντηρήσεως τῶν βαφῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας τὰ εὑρήματα ταῦτα πάντα, ἢ τοὐλάχιστον τὰ ἄριστα, μήπω ὑπάρχοντος ἐν Βόλῳ Μουσείου, ἵνα ἐκεῖ καὶ ἡ μέθοδος τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν ἐξευρεθῇ καὶ κάλλιον διαφυλαχθῶσιν αἱ στῆλαι· ἀλλ' ἀπέκρουσα τοῦτο, παραστήσας τὸ ἐπιβλαβὲς καὶ λίαν κινδυνῶδες τοιαύτης ἐπὶ μήκιστον μεταφορᾶς εὐπαθεστάτων μνημείων, οὗ ἕνεκα ἐγκατελείφθη ἐνωρίς, καὶ λίαν ὀρθῶς, ἡ γνώμη αὕτη.

Ἔπειτα δέ, καίτοι ἐκρίθη ὑπὸ τῶν χημικῶν, οἷς εἶχεν ἐπιτραπῇ ἡ συντήρησις τῶν ἀρχαίων ἐν γένει μικρῶν ἀντικειμένων τῶν Μουσείων τοῦ Κράτους[2], τῶν *χαλκῶν* καὶ τῶν παραπλησίων μάλιστα, ὅτι ὁ ὑπ' ἐμοῦ γενόμενος ψεκασμὸς διὰ τοῦ μνημονευθέντος τονωτικοῦ ὑπῆρξεν ἐπιβλαβής, ἀορίστως ὅμως καὶ ἄνευ ἀποδείξεων, δὲν προετείνετο οὐδεὶς ἄλλος θεραπευτικὸς τρόπος, μόνον δὲ ἀρνητικῶς ἀπεφασίσθη, ὅπως μὴ γένηται περαιτέρω χρῆσις αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀνακαλυφθῇ ὑπὸ τῶν χημικῶν ὁριστική τις μέθοδος διατηρήσεως τῶν βαφῶν· ὄντως δ' ἔκτοτε δὲν ἐνηργήθη κανονικός τις ψεκασμὸς οὐδείς, οὔτε δι' ἄλλου, οὔτε διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ.

Ἀλλ' ἡ μὲν ἀνακάλυψις νέας τινὸς μεθόδου συντηρήσεως δὲν ἐτελεῖτο, τὰ δὲ ἀρχαῖα ταῦτα παρέμειναν καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου τοῦ 1907ου ἔτους μέχρι τοῦ μηνὸς Ἰουλίου τοῦ 1912ου χρονικὸν διάστημα ἀμέτοχα ἐφαρμογῆς οἱουδήποτε θεραπευτικοῦ ἢ συντηρητικοῦ μέσου, πλὴν ὀλίγων στηλῶν, ἃς ἐλαφρότατα καὶ ἐνιαχοῦ τῶν παραστάσεων ἅπαξ ἐψέκασα διὰ τοῦ αὐτοῦ τονωτικοῦ, κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1908ου ἔτους, ὅτε συνεπλήρουν τὴν σύνταξιν τοῦ περιγραφικοῦ καταλόγου μου· τοῦτο δ' ἔπραξα, ἵνα σαφῶς διακρίνω ἀμφίβολά τινα σημεῖα τῶν παραστάσεων, χάριν τῆς πληρεστέρας καὶ πιστοτέρας περιγραφῆς. Τὰς τότε ψεκασθείσας οὕτω στήλας θὰ ἀναγράψω ὀνομαστὶ ἐνθάδε μετ' οὐ πολύ.

Ὅτε δ' ἐν ἔτει 1909ῳ ἀπέδειξα διὰ περαιτέρω ἀνασκαφῶν καὶ ἀνακαλύψεων, ἐν τῷ δευτέρῳ πύργῳ, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ γῇ καὶ ἄλλα ὅμοια τοῖς τέως εὑρεθεῖσιν ἀρχαῖα ἀντικείμενα, λίαν σημαντικὰ ἐπίσης, μάλιστα δὲ ἀφ' οὗ ἐκ τούτων παρωρμήθη καὶ τάχιστα ἵδρυσεν ἐν Βόλῳ τὸ ἄσυλον τῶν ἀρχαίων στηλῶν ὁ φιλόπολις Πηλιορείτης Ἀλέξιος Ἀθανασάκης,[3] ἐν δὲ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ Μουσείου τούτου πολλοὶ καὶ εἰδικοὶ ἄνδρες εἶδον τὰ εὑρήματα, καὶ τήν τε σπουδαιότητα αὐτῶν ἐνέκριναν, καὶ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐφαρμοσθὲν τονωτικὸν ἐθεώρησαν κατάλληλον πρὸς συντήρησιν τῶν βαφῶν[4], ἐστάλη δὶς εἰς Βόλον ἐπιτροπεία, ἵνα ὁριστικῶς ἀπο-

[1]) Περίληψις αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τότε ἐκδιδομένῳ «*Μηνιαίῳ Παραρτήματι*» τῆς ἐφημερίδος «*Ἀθῆναι*» τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου τοῦ μνημονευθέντος ἔτους ἐν σελ. 13-16· βλ. ἄνω σελ. 10.

[2]) Κυρίως ὁ χημικὸς *Ὀθ. Ῥουσόπουλος* ἐξέφραζε τοιαύτην γνώμην καὶ ἄλλοι, ἀκούσαντες αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν ἔγραψέ τι ἐπισήμως τότε οὐδείς, καθ' ὅσον γινώσκω, οὔτε διὰ τοῦ τύπου ἐδημοσίευσεν. Ὁ δὲ τέως Γενικὸς Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος *Π. Καββαδίας* ἀντέλεγε πρὸς τὰς οὕτω φερομένας γνώμας, διότι ἐθεώρει τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐφαρμοσθὲν τονωτικὸν ὡς λίαν κατάλληλον· εἶχε δὲ ἴδει οὗτος τὰς στήλας ἐν ἔτει 1907ῳ, ἐν ᾧ ὁ Ὀθ. Ῥουσόπουλος ἀμφιβάλλω ἂν εἶδεν αὐτὰς πρὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1909ου ἔτους.

[3]) Βλ. ἄνω *εἰκ.* 1 καὶ 2 καὶ *Πρακτικὰ* 1909 σελ. 131-132 καὶ *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα* I σελ. 7-8.

[4]) Πρβ. *Πρακτικὰ* 1909 σελ. 134 καὶ *Θεσσαλ. Μνημ.* I σελ. 223, ἔνθα ἀναφέρονται γνωματεύσαντες δημοσίᾳ ὅ τε εἰδικώτατος περὶ

φασίσῃ περὶ ἐξευρέσεως μεθόδου συντηρήσεως καὶ περαιτέρω πολυχρονίου διατηρήσεως τῶν βαφῶν τῶν στηλῶν [1].

Ταύτης λοιπὸν τῆς ἐπιτροπείας ὁ μὲν *Ἰ. Σβορῶνος* προέτεινε τὴν δι᾽ ἐρυθρῶν ὑάλων τῶν θηκῶν τῶν στηλῶν καὶ τῶν παραθύρων τῶν αἰθουσῶν, καὶ τὴν δι᾽ ἐρυθρῶν ἔτι παραπετασμάτων ἀμφοτέρων, συντηρητικὴν ἐπικάλυψιν [2]· ἡ γνώμη αὕτη ἀπερρίφθη τῇ προτάσει μου, παραστήσαντος τὸ ἄτοπον τῆς ἐμφανίσεως τῶν αἰθουσῶν ὑπὸ τὴν ἄπλετον ἔκχυσιν τοσαύτης ἀποκρουστικῆς καὶ ἐκτυφλωτικῆς ἐρυθρότητος, ἥτις, ἐν ᾧ πράγματι δὲν παρεῖχεν οὐδεμίαν οὐσιώδη ὠφέλειαν, καθίστη ὅλως ἀοράτους τὰς παραστάσεις καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἴσην τῷ μηδενί· τοῦτο δύναταί τις εὐκόλως νὰ ὑπονοήσῃ, ἀποβλέπων εἰς τὴν παρατιθεμένην *εἰκ.* 161 τῆς Α΄ αἰθούσης, ἧς τὸ μὲν κάτω διάζωμα ἦτο ἐρυθρόν, οἱ δὲ τοῖχοι, ἐπιχρισθέντες τὸ πρῶτον δι᾽ ἐρυθρᾶς βαφῆς, καὶ ἀποδόντες ἐμφάνισιν βλαβεράν, ἐβάφησαν κατόπιν προχείρως διὰ λευκῆς, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐρυθρότητος ἀκριβῶς (πρβ. κάτω *κεφάλ. δ΄*).

Ἕτερον δὲ μέλος τῆς ἐπιτροπείας ταύτης, ὁ ζωγράφος καὶ δόκιμος ἐπισκευαστὴς νεωτέρων ἐλαιογραφιῶν *Δ. Χατζόπουλος*, προέτεινε τὴν ἑκάστοτε ἀναμονὴν τῆς ἀφ᾽ ἑαυτῶν εἰς ἐσχάρας ῥήξεως καὶ ἐκπτώσεως τῶν βαφῶν τῶν στηλῶν, τὴν περισυλλογὴν καὶ σύλληψιν τῶν ἐκπιπτόντων τούτων μορίων, καὶ τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν πάλιν ἐπὶ τοῦ σημείου τῶν παραστάσεων, ὁπόθεν ταῦτα ἐξέφευγον. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη ἀπερρίφθη φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐμοῦ ἀντειπόντος ὅτι ἀκριβῶς τὴν διάρρηξιν ταύτην καὶ ἔκπτωσιν τῶν βαφῶν πρέπει νὰ ἐξεύρωμεν μέσον, ὅπως προλάβωμεν, οὐχὶ δὲ νὰ ἐπανορθῶμεν γιγνομένην, καὶ μάλιστα διὰ τρόπου ἀγνώστου ἔτι καὶ ἀδυνάτου τὴν ἐφαρμογήν, ἔτι δὲ ὅπως ἐμποδίσωμεν αὐτήν τε καὶ τὸν ἐν γένει ἀποχρωματισμὸν τῶν βαφῶν. Τὰς ἀντιρρήσεις μου ταύτας ἐθεώρησαν εὐλόγους τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας, ὁ *Χ. Τσούντας*, *Κ. Κουρουνιώτης* καὶ *Ὀθ. Ῥουσόπουλος*.

Ὁ δὲ τελευταῖος οὗτος προέτεινε πρῶτον μὲν τὴν ἐκ τῶν ζωγραφιῶν τῶν στηλῶν *ἀφαίρεσιν* τοῦ ὑπ᾽ ἐμοῦ ψεκασθέντος τονωτικοῦ, ὅπου τοῦτο εἶχε τέως ἐφαρμοσθῆ, δεύτερον δὲ τὴν ἁρμόζουσαν *πλύσιν* τῶν στηλῶν, τὸ κατ᾽ ἀρχὰς μὲν διὰ κοινοῦ, κατόπιν δὲ ἀμέσως καὶ δι᾽ ἀπεσταγμένου ὕδατος, ἵνα οὕτως ἐκφύγωσιν ἀπὸ τῶν παραστάσεων τὰ χώματα, ἡ κόνις καὶ τὰ ἅλατα, τρίτον δὲ μετὰ ταῦτα τὸν δι᾽ ἄλλου τινὸς ὑγροῦ, ὡρισμένως τοῦ κυτταροειδοῦς, *ψεκασμόν* [3]. Τινὰ τῶν μέσων τούτων καθίστατο ἐμφανὲς ὅτι ἦσαν λίαν δυσχερῆ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἐκτάκτως κινδυνώδη τὴν ἐφαρμογήν· ἐν τούτοις ἐνεκρίθησαν πάντα ὑπὸ τῶν λοιπῶν μελῶν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ποιηθῶσι μὲν ἀμέσως ξύλιναι σκάφαι, κατάλληλοι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν στηλῶν καθ᾽ ἑκάστας, νὰ παραμείνωσι δ᾽ αἱ στῆλαι πᾶσαι περαιτέρω, ὡς εἶχον, ἄνευ μηδεμιᾶς ἐφαρμογῆς ὑπ᾽ ἐμοῦ οἱουδήποτε ψεκασμοῦ, ἢ ἄλλου τινὸς μέσου συντηρήσεως.

Πράγματι δὲ παρέμειναν τούτου ἕνεκα αἱ στῆλαι πᾶσαι οὕτως ἀθεράπευτοι καὶ ἔκτοτε, μέχρι τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Ἰουλίου τοῦ 1912ου ἔτους, εἴτε διότι μεταξὺ ὁ προτείνας δὲν εἶχεν ἔτι καθορίσει τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν γνωμῶν αὐτοῦ, εἴτε δι᾽ ἕτερόν τινα λόγον.

Ἀφ᾽ οὗ δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου τοῦ 1912ου ἔτους ἠρξάμην τὸ τρίτον ἤδη ἀνευρίσκων δαψιλεῖς στήλας, φερούσας ἐν ἀρίστῃ καταστάσει πολυχρώμους γραπτὰς παραστάσεις, ἐν τῷ τρίτῳ ἀνακαλυφθέντι μεγάλῳ πύργῳ, περὶ οὗ βλ. ἄνω σελ. 33, καὶ ὁ μὲν ἀοίδιμος ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας *Γ. Μιστριώτης*, μέγα διαφέρον ὑπὲρ αὐτῶν δεικνύων [4], καὶ πρώτιστον ὑπὲρ τῶν εὑρημάτων τούτων καθῆκον ἡμῶν ἁπάντων θεωρῶν εὐλόγως τὴν ταχίστην ἀντιγραφὴν τῶν ζωγραφιῶν, ἦλθεν εἰς Βόλον μετ᾽ ἀντιγραφέων καὶ ἄλλων εἰδικῶν πρός τε τῶν λοιπῶν ζητημάτων τὸν καθορισμὸν καὶ τὸν τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν, ὁ δὲ τέως διευθύνων τὸ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύ-

Εἰκὼν 161. Ἡ Βορρανατολικὴ γωνία τῆς Α΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου κατὰ τὰ ἔτη 1909—1912, μήπω ἐπιχρισθεῖσα δεόντως.

τὴν ἀρχαίαν ζωγραφικὴν *Paul Herrmann*, ὅτι ἡ ἐμὴ μέθοδος πρὸς συντήρησιν τῶν βαφῶν ἦτο καλὴ μέχρι ἐξευρέσεως βελτίονος, καὶ ὁ διοικῶν τὰς ἀρχαιότητας τοῦ Κράτους τέως Γενικὸς Ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων *Π. Καββαδίας*.

[1]) Αὕτη τὸ μὲν πρῶτον ἐστάλη κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1909ου ἔτους, ὁπότε δὲν ἐγνωμάτευσεν οὐδὲν σαφὲς οὐδὲ θετικόν, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τοῦ ὑπ᾽ ἐμοῦ προταθέντος τονωτικοῦ, τὸ δεύτερον δ᾽ ἐστάλη κατὰ μῆνα Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1911ου.

[2]) Ὁ χημικὸς *Ἀ. Δαμβέργης* προτείνει ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 σελ. 261 «*καστανοχρόους* ὑαλοπίνακας»· ἀλλ᾽ αὗται δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν σαφῆ ὄψιν καὶ διάκρισιν τῶν βαφῶν τῶν παραστάσεων· λέγει δὲ περὶ αὐτῶν ὁ *Ὀθ. Ῥουσόπουλος αὐτ.* σελ. 261-262 ὅτι «ἴσως ἴσως δὲ νῦν *δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία* ἡ χρησιμοποίησις ἐγχρώμων ὑαλοπινάκων, καθόσον ἐδείχθη ἐκ τῆς χημικῆς ἐξετάσεως ὅτι αἱ βαφαί εἰσιν ἀνόργανοι ἑνώσεις χαλκοῦ, σιδήρου ὑδραργύρου κλπ., μόνον δὲ ἴχνη ὀργανικῆς οὐσίας εὑρέθησαν, ὀφειλόμενα ἴσως εἰς τὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι φαίδρυνσιν»· ὁ αὐτὸς ὅμως φαίνεται ὅτι μετέγνω ἐν *Archiv* für die Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik, Band 4, 1913 σελ. 400, ἔνθα συνιστᾷ τάδε: Die Fenstervorhänge *werden rot* oder auch *braun gewählt*. Καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιτροπεία προέτεινεν ἐν ἔτει 1911ῳ τὴν δι᾽ ἐρυθρῶν παραπετασμάτων ἐπικάλυψιν τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν, ἣν ὅμως δὲν ἐφήρμοσα· διότι, δοκιμάσας, εἶδον ὅτι αἱ βαφαὶ τῶν στηλῶν ἐφαίνοντο σχεδὸν πᾶσαι ἐρυθραί.

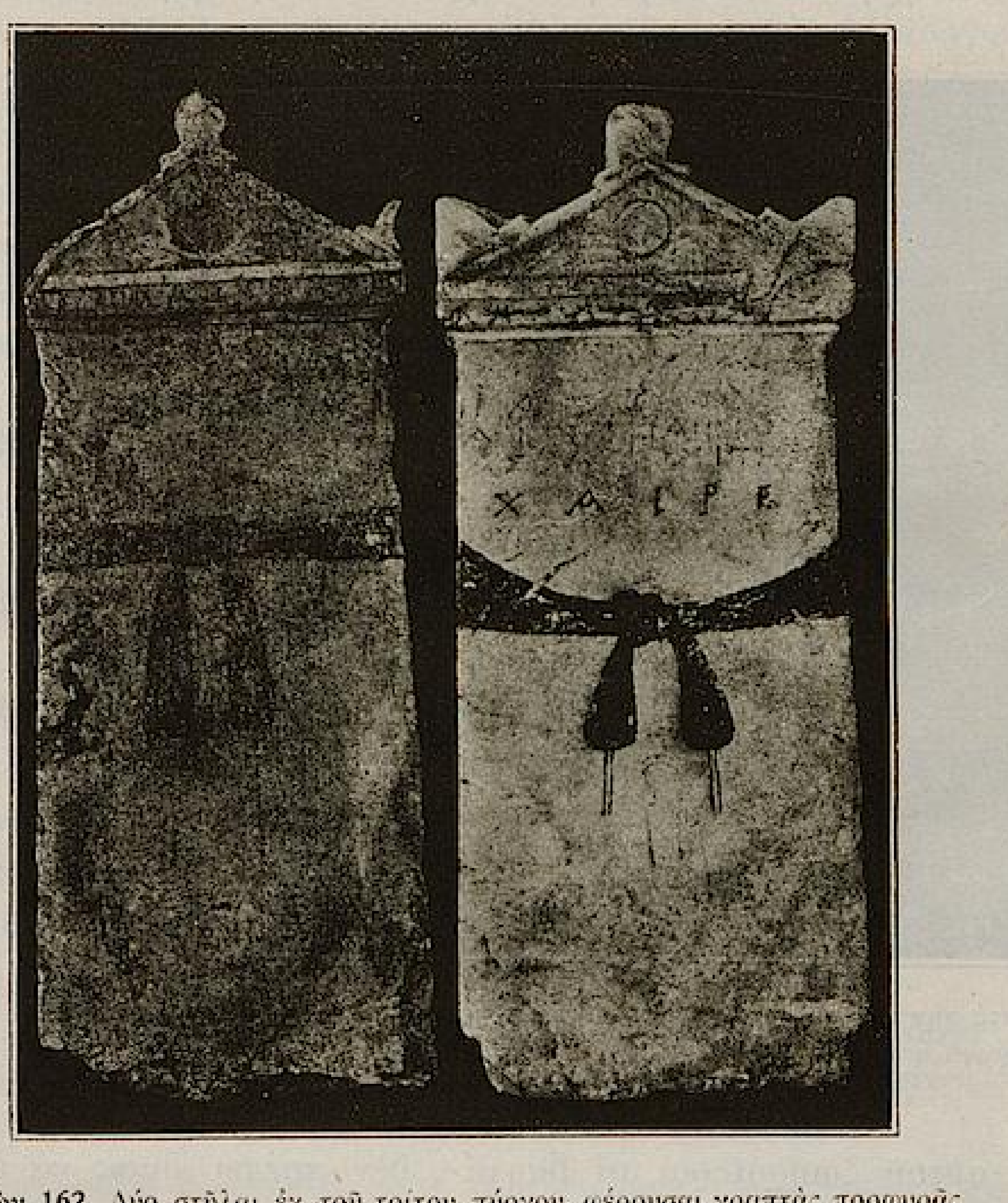
[3]) Ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἐπιτροπείας ταύτης, τῇ γενομένῃ τῇ 26ῃ Αὐγούστου 1911, ὑπὸ στοιχεῖον 4 γράφονται τάδε: «κρίνει *ἀναγκαίαν* καὶ *ἐπιβεβλημένην* τὴν στερεοχρώμησιν τῶν στηλῶν διὰ *διαλύματος κυτταροειδοῦς*, ὅπερ χρησιμοποιεῖται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ· ἡ ἐργασία θὰ γίνηται διὰ ψεκαστῆρος καταλλήλως».

[4]) Μέγιστον ἐπίσης διαφέρον ὑπὲρ τῶν στηλῶν ἐπεδείξατο καὶ ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς ἡμῶν *Γεώργιος*, ἐπὶ πολλὴν ὥραν μετὰ προσοχῆς παρατηρήσας αὐτάς, καὶ συστήσας τοῖς ἁρμοδίοις πᾶσαν ὑπὲρ αὐτῶν μέριμναν, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1912ου ἔτους.

σεως Ἀρχαιολογικὸν τμῆμα νῦν διευθυντὴς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν *Β. Λεονάρδος*, ἀνεκίνησε πρὸς ὁριστικὴν λύσιν καὶ τὸ ζήτημα τῆς συντηρήσεως τῶν βαφῶν, ὑπὲρ τὴν τριετίαν ἤδη κοιμηθέν, ἐνετάλημεν ἐπισήμως ὁ Ὄθ. Ῥουσόπουλος καὶ ἐγὼ νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν ἐν ἔτει 1911ῳ ἀποφασισθεῖσαν ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης ἐπιτροπείας μέθοδον, ἤτοι κυρίως τὰ ἐν σελ. 134 σημ. 3 ἀναγραφέντα, περὶ ὧν ἐγὼ διεφώνουν, ἐκείνου μὲν ὁρισθέντος ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ αὐτοκράτορος[1], ἐμοῦ δ᾽ ἐκτελεστοῦ κατὰ τὰς ὑποδείξεις αὐτοῦ καί που ἁπλοῦ συμβούλου.

1) Ἡ πλύσις καὶ ὁ διὰ κυτταροειδοῦς ψεκασμὸς τῶν ζῳγραφιῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἠρξάμεθα ὄντως τοῦ ἔργου ἡμῶν τῇ 15ῃ Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1912ου καί, περατώσαντες αὐτὸ μετὰ ἕνα μῆνα ἀκριβῶς, συνετάξαμεν τὴν προσήκουσαν ἔκθεσιν. Ἐξετελέσαμεν δὲ τάδε καὶ ἔσχομεν τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα[2]: πρῶτον μὲν ἀφῃρέσαμεν διὰ πλύσεως τὰ χώματα καὶ τὴν κόνιν, ἐκ νεωστὶ εὑρεθεισῶν στηλῶν τοῦ τρίτου πύργου, ἐντιθέντες ὀλίγον ἐπικλινῶς ἑκάστην στήλην ἐν σκάφῃ, καὶ πληροῦντες αὐτὴν ἠρέμα διὰ σιφώνων ὕδατος οὕτως, ὥστε

Εἰκὼν 162. Δύο στῆλαι ἐκ τοῦ τρίτου πύργου, φέρουσαι γραπτὰς πορφυρᾶς ταινίας, φωτογραφηθεῖσαι εὐθὺς μετὰ τὴν πλύσιν.

νὰ μὴ ἐπέρχηται τοῦτο μετὰ μηδεμιᾶς ὁρμῆς, ἀλλ᾽ ἠπιώτατα, μόλις ἁπτόμενον τῆς ἐπιφανείας τῆς στήλης ἐπὶ τοσοῦτον, ὅσον ἤρκει, ἵνα διαλύσῃ καὶ παρασύρῃ τὸ χῶμα καὶ τὴν κόνιν· ἐπετηροῦμεν δὲ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου τὰς βαφάς, μήπως τινὲς διαλυθῶσιν, ἢ παρασυρθῶσι παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν· ἄν που συνέβαινε τοῦτο, ἐψεκάζομεν προληπτικῶς ἐπὶ μέρος ἢ καθ᾽ ὅλον τὸ διάστημα τὰς βαφὰς διά τινος ὑδατόχρου ἀρωματικοῦ ὑγροῦ, ἀποσταλέντος ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ὅπερ ὁ Ὄθ. Ῥουσόπουλος ὁρίζει ὡς «διάλυμα κυτταροειδοῦς ἐν ὀξικῷ ἀμυλίῳ καὶ ἀσετονίῳ[3]»· ἂν καὶ τοῦτο δὲν κατώρθου νὰ συγκρατήσῃ τὰς βαφάς, ἀπεμακρύνομεν ἐκεῖθεν τὴν στήλην ἡμίπλυτον, ἤτοι τὰ μὲν ἄλλα κεκαθαρμένην, τὴν δὲ γραπτὴν παράστασιν καὶ τὰς ἄλλας ἐν γένει βαφὰς ἄπλυτον.

Ὑπῆρξε δὲ ἡμῖν τὸ ἔργον τοῦτο ἐπιπονώτατον καὶ ταῖς στήλαις λίαν κινδυνῶδες[4]· διότι πολλὰ μὲν χώματα, ὄντα ἀρχῆθεν πεπωρωμένα, δὲν ἐξέφευγον, τούτου δ᾽ ἕνεκα ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ διασείωμεν αὐτὰ διὰ ξυλίνων καὶ ὀστεΐνων βελονῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ μαχαιρίων, πολλαὶ δὲ βαφαὶ διερρηγνύοντο ἐν τῷ ὕδατι εἰς ἐσχάρας, ἢ ὅλως διελύοντο ἀπροσδοκήτως, ἐν εἴδει νιφάδων χιόνος, καὶ μετ᾽ αὐτὸν ἔτι τὸν προληπτικὸν δι᾽ ἰσχυροῦ κυτταροειδοῦς ψεκασμόν. Τούτων ἕνεκα τῶν λόγων συνέβησάν τινα ἡμῖν ἀτυχήματα[5], περὶ ὧν θὰ γένηται ὁ προσήκων λόγος ἐν τῇ *περιγραφῇ* ἑκάστης τῶν στηλῶν κατὰ τόδε καὶ τὰ μετέπειτα ἐκδοθησόμενα τεύχη.

Παρὰ πάντα ταῦτα ὅμως αἱ πλεῖσται τῶν οὕτω πλυθεισῶν καὶ καθαρθεισῶν στηλῶν, μάλιστα αἱ τοῦ πρώτου καθορισθέντος ἐν τοῖς ἄνω σελ. 128 ῥυθμοῦ τῶν *λείων* βαφῶν, αἵτινες ἐξαιρέτως ἀντέχουσιν ἐν τῷ ὕδατι, ὠφελήθησαν σημαντικῶς, καὶ αἱ παραστάσεις αὐτῶν, ἀπαλλαγεῖσαι τῶν μικρῶν χωμάτων καὶ τῆς κόνεως, ἐξήρθησαν μὲν εἰς ἔντασιν καὶ ζωηρότητα γνησίαν, ἔλαβον δέ τινα διαρκεστέραν φαιδρότητα, ὡς ἄρτι ἀπὸ λουτροῦ ἐξελθοῦσαι, καὶ παντὸς ῥύπου μονίμως καὶ τέλεον ἀπαλλαγεῖσαι, καίτοι πολλὰ τῶν ὠφελημάτων τούτων ὑπῆρξαν παροδικά· διότι μετὰ τὴν πλύσιν, ἐξατμιζομένης τῆς νοτίδος, ἤρχιζον πάλιν καὶ ἐξηκολούθουν αἱ βαφαὶ νὰ ὠχριῶσι. Τὴν εὐθὺς μετὰ τὴν πλύσιν εὔνουν ἐμφάνισιν τῶν στηλῶν δεικνύει ἡ *εἰκὼν* 162.

Ἵνα δὲ μή τι ἀνήκεστον συμβῇ κατὰ τὸ οὑτωσὶ τελούμενον ἔργον, ἀντεγράφομεν πρότερον τὰς σημαντικωτάτας τῶν στηλῶν, καὶ ἐφωτογραφοῦμεν ἁπάσας τὰς μελλούσας νὰ ὑποστῶσι τὸν τοιοῦτον ἐπικίνδυνον καθαρμὸν πρὸ αὐτοῦ· μόνον τὰς ἐν *εἰκ.* 162 στήλας καί τινα μικρὰ τμήματα, πλήρη ὄντα πάντα χωμάτων, καὶ πρῶτα *δοκιμαστικῶς* πλυθέντα, δὲν ἐφωτογραφήσαμεν πρὸ τοῦ καθαρμοῦ, ἀλλ᾽ εὐθὺς μετ᾽ αὐτόν· δέον ὅμως νὰ ὑπονοηθῶσι ταῦτα ἐπικεκαλυμμένα πρότερον διὰ χωμάτων, παραπλησίως τῶν ἐν *εἰκ.* 157 καὶ 158 ἐν τοῖς προηγουμένοις παρατεθεισῶν στηλῶν.

Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν διπλῆν ταύτην πλύσιν, τήν τε δι᾽ ἁπλοῦ δῆλον ὅτι καὶ κατόπιν δι᾽ ἀπεσταγμένου ὕδατος, ἐψεκάζομεν τὰς βαφὰς πολλάκις διὰ τοῦ προειρημένου κυτταροειδοῦς, καὶ ἐφωτογραφοῦμεν αὐτὰς διὰ πολυχρώμων

[1]) Πρβ. *Rhousopoulos* ἐν *Archiv* ἔ. ἀ. *σελ.* 399: Das Königliche Kultusministerium trug nun, auf Vorschlag des kompetenten Sektionschefs Herrn B. Leonardos, *mir die ganze Sache auf*, nachdem verschiedene Kommissionen.... sich damit beschäftigt und *meine Vorschläge akzeptiert hatten.*

[2]) Ὁ *Ὄθ. Ῥουσόπουλος* ἐδημοσίευσε τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκτελέσεως καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1912 *σελ.* 261-262 καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι *Archiv* σελ. 397-401, ἐγὼ δ᾽ ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* τοῦ 1912 σελ. 218-226.

[3]) Ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ. *σελ.* 261 καὶ ἐν τῷ *Archiv* ἔ. ἀ. σελ. 399. Ταὐτὸ προτείνει καὶ ὁ *Ἀ. Δαμβέργης* ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ., ἀλλὰ δι᾽ *ἐπιχρίσεως*, οὐχὶ διὰ *ψεκασμοῦ*.

[4]) Βλ. *Πρακτικὰ* 1912 σελ. 220-221· δὶς ἐκινδύνευσα νὰ ὑποστῶ συμφόρησιν ἐκ τῆς συνεχοῦς προκύψεως ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἧς τὸ ἐμπράγματον μέρος ἐτέλουν ἐγώ, ὡς θεωρηθεὶς ὀξυδερκέστερος, ὢν δὲ καὶ νεώτερος τοῦ συνεργάτου μου. Βλ. καὶ *Rhousopoulos* ἔ. ἀ. σελ. 399: Mit vieler *Mühe, Ausdauer* und *Geduld*.

[5]) *Rhousopoulos* ἔ. ἀ. *σελ.* 399: Es gibt Farbstoffe, die *abstauben*, und andere, die in kleinen Schuppen *abspringen.*

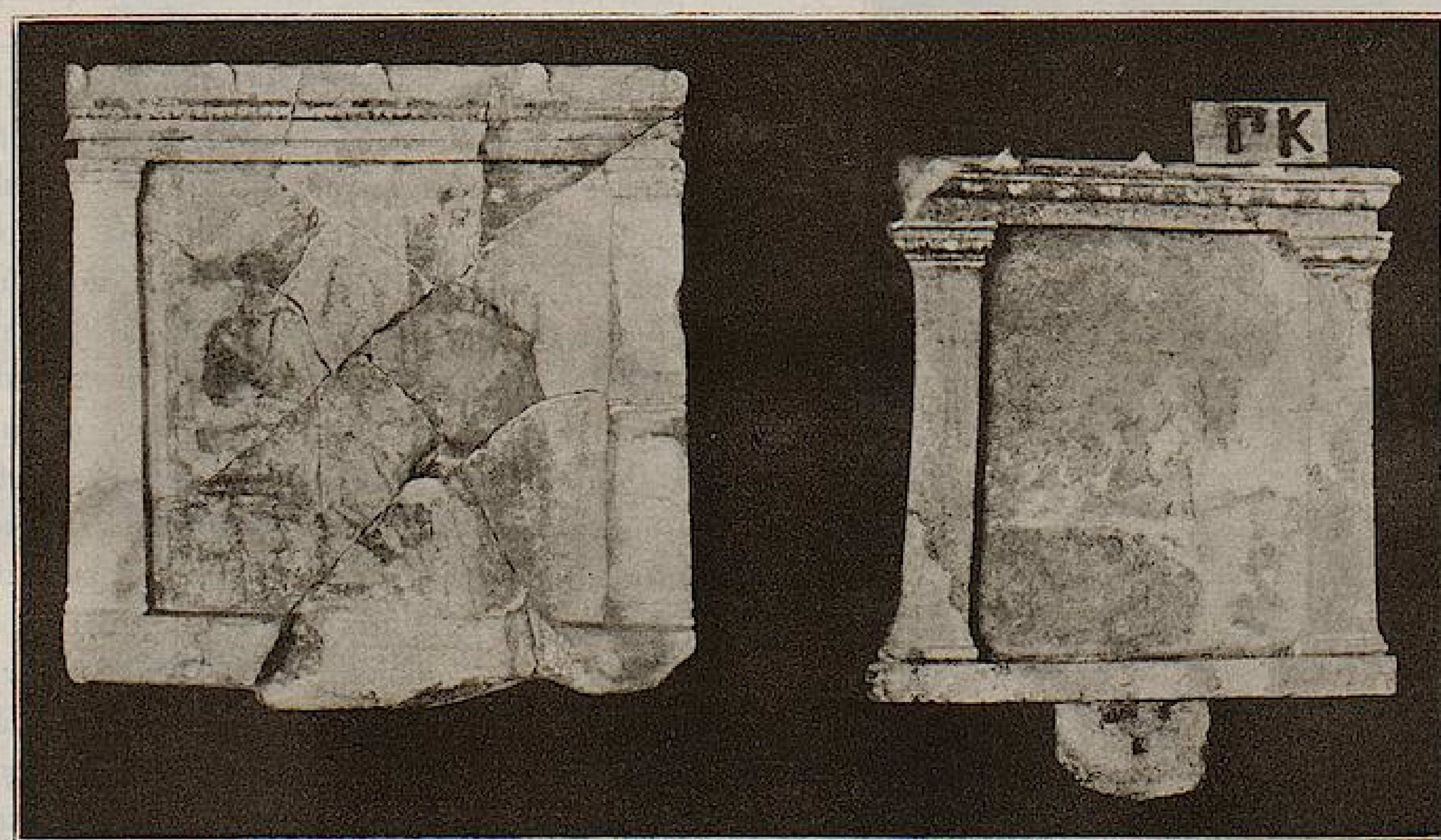
πλακῶν [1]· τὸ ἔργον τοῦτο τῆς φωτογραφήσεως, τὸ πρῶτον τότε ἐφαρμοζόμενον ἐν Ἑλλάδι, ἐξετέλεσεν, ἀναλαβὼν αὐτὸ προθύμως καὶ εὐγενῶς, ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου κ. *Ἰω. Φραγκούδης*, γνώστης τῆς μεθόδου ταύτης, ἔχων βοηθοὺς τοὺς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀποσταλέντας δοκίμους φωτογράφους καὶ φωτοτύπους κ. κ. *Β. Παππαγιαννόπουλον* καὶ *Ἀντ. Πετρίτσην*.

Δεύτερον δ᾽ ἐζητήσαμεν μετὰ τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου τὴν εὕρεσιν μεθόδου πρὸς πολυχρόνιον *διατήρησιν* τῶν βαφῶν τῶν, ὡς ἐν τοῖς ἄνω περιεγράφη, πλυθεισῶν στηλῶν, *αἵτινες ἦσαν ἀποκλειστικῶς αἱ νεωστί, πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἢ ἡμερῶν, ἐν τῷ τρίτῳ πύργῳ εὑρεθεῖσαι*, καὶ αἵτινες *δὲν εἶχον τέως ὑποστῇ οὐδένα ψεκασμὸν ὑπ᾽ ἐμοῦ*, ὡς ἀφεθεῖσαι ἐντελῶς ἀνέπαφοι, καθ᾽ ἃ εὑρέθησαν· μετέλαβον δ᾽ αἱ στῆλαι αὗται πάντων τῶν εὐεργετημάτων, ἅτινα ἐδίδαξέ με πενταετὴς πεῖρα (1907-1912), ἤτοι ἅμα τῇ εὑρέσει ἐξήχθησαν μὲν δεόντως ἀλώβητοι, προεφυλάχθησαν δ᾽ ἐν εἰδικῷ φυλακείῳ ἀπό τε τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ φωτὸς καὶ ἀπὸ τῆς κόνεως, μετεκομίσθησαν δ᾽ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐφ᾽ ἁμαξῶν, ἐγκεκλεισμέναι ἐντὸς εἰδικῶν κιβωτίων, κατ᾽ εὐθεῖαν εἰς τὸ ὁριστικὸν Μουσεῖον. Ταῦτα δέον τις νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἐν τοῖς ἑξῆς ἀναγραφομένων.

Ἀλλ᾽ ἐν τῇ ζητήσει ταύτῃ τῆς μετὰ τὴν πλύσιν ἐφαρμογῆς ὁριστικῆς μεθόδου πρὸς πολυχρόνιον διατήρησιν τῶν βαφῶν διεφώνησα πρὸς τὸν Ὄθ. Ῥουσόπουλον, προτείνοντα τὸν ἐπανειλημμένον ψεκασμὸν τῶν πλυθεισῶν στηλῶν διὰ προϊούσης ἰσχυροτέρας διαλύσεως κυτταροειδοῦς, ἐν ᾧ ἐγὼ ἐπέμενον νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ τοῦτο μηδόλως, νὰ γένηται δὲ χρῆσις τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου τονωτικοῦ, ὅπερ τέως εἶχον ἐφαρμόσει ἐπὶ στηλῶν τοῦ πρώτου πύργου, καὶ περὶ οὗ εἶχον ἤδη πενταετῆ πεῖραν, μὴ εὑρὼν κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τελειότερον ἐκείνου μέσον, καίπερ ἀναζητήσας πολλάκις.

Ἐξενίκησεν ὅμως ἡ γνώμη τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου, διὰ τὸν ἐν σελ. 135 καὶ σημ. 1 προειρημένον λόγον, καὶ ἐψεκάσθησαν πᾶσαι αἱ πλυθεῖσαι τότε στῆλαι τοῦ τρίτου πύργου πολλάκις διὰ διαλύσεων κυτταροειδοῦς [2]. Ἰδὼν ὅμως καὶ οὕτως ὁ Ὄθ. Ῥουσόπουλος ὅτι ἡ ἔντασις καὶ ζωηρότης τῶν βαφῶν δὲν διετηρεῖτο, ἀλλὰ τοὐναντίον τάχιστα, ἐξατμιζομένου τοῦ ἐν τῷ κυτταροειδεῖ πνεύματος, ὠχρίων μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας αἱ βαφαί, μὴ προϊοῦσαι μὲν τότε καταδήλως πρὸς τὰ χείρω, ἀλλὰ μηδὲ πρὸς τὰ βελτίω, πάντα δὲ κόπον καὶ μέριμναν καὶ φροντίδα καταβάλλων ἐντόνως καὶ φιλοτίμως πρὸς ἀπόδοσιν ταῖς βαφαῖς διαρκεστέρας τινὸς ζωηρότητος, ἐνίσχυε μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ἑαυτοῦ κυτταροειδοῦς [3], δὲν κατώρθου ὅμως οὐδὲν τῶν ποθουμένων οὐδὲ οὕτω.

Τότε λοιπὸν ἤρξατο ὁ Ὄθ. Ῥουσόπουλος νὰ ἀποκλίνῃ ὁπωσδήποτε πρὸς τὸ ἐμὸν παλαιὸν καὶ ἁπλοῦν τονωτικόν, καὶ νὰ συμφωνῇ ἐν μέρει μετ᾽ ἐμοῦ, γνωματεύσας, μετὰ τὰ περιγραφέντα συμβάντα, ὅτι εἶναι μὲν ὠφέλιμος ἡ ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐφαρμογὴ *φαιδρυντικοῦ* τινος, καθ᾽ ἃ χαρακτηρίζει τὸ ἐμόν, ὡς μὴ θεωρῶν ἴσως αὐτὸ *τονωτικόν*, ἤτοι *συντηρητικὸν* τῶν βαφῶν ὑγρόν, ἐπειδὴ ἐμφανίζονται δι᾽ αὐτοῦ ζωηρότεραι αἱ βαφαί [4], δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπ᾽ αὐτῶν τὸ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκλεγὲν fixatif pour crayons et fusains, ἀλλ᾽ ἕτερόν τι προσόμοιον, ὅπερ διὰ πολλῶν κόπων ἀνεζήτησεν ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου, δοκιμάσας ἐπί τινος τμήματος στήλης ὑπὲρ τὰς δέκα καὶ ἓξ τοιαύτας συνθέσεις, καὶ ἐπιτηρήσας τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν βαφῶν καὶ τοῦ μαρμάρου [5].

Εἰκὼν 163. Δύο στῆλαι ἐκ τοῦ τρίτου πύργου, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1912ῳ ἀνεύρεσιν φωτογραφηθεῖσαι, ὡς εἶχον, πρὸ οἱουδήποτε καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ.

---

[1]) Ἐκ τῶν πλακῶν τούτων δὲν καθίσταται δυνατὸν νὰ ληφθῶσιν ἀντίτυπα, οὐδὲ νὰ ποιηθῶσιν εἰκόνες, αἵτινες θὰ ἦσαν λίαν διδακτικαὶ διὰ τὴν παραβολὴν τῆς πρὸ τοῦ καθαρμοῦ καταστάσεως τῶν στηλῶν καὶ τῆς εὐθὺς μετ᾽ αὐτόν.

[2]) Πρβ. Rhousopoulos ἔ. ἀ. σελ. 399: Nach der vollständigen Reinigung werden die Tafeln (= αἱ στῆλαι) 1-2 Tage lang zum Trocknen gelassen und *dann* mit einer 5 proc. *Zaponlösung* durch einen Zerstäuber *fixiert*. Die Fixierung wird *noch je einmal* in den *zwei* folgenden Tagen *wiederholt*. Βλ. αὐτὸν καὶ ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ. σελ. 261.

[3]) Πρβ. *Rhousopoulos* ἔ. ἀ: Man *kann* dann auch *noch* einmal mit *noch* etwas *stärkerer Lösung* fixieren, wenn es die *Umstände* erheischen und erlauben.

[4]) Βλ. *Ῥουσόπουλον* ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ. σελ. 262: «Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς φαιδρύνσεως ταύτης (ἐνν. τῆς διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ) *φαίνονται αἱ εἰκόνες ζωηρότεραι*, ὑπεστηρίχθη ἡ ἰδέα (ἐνν. ὑπ᾽ ἐμοῦ), ὅπως ἐφαρμοσθῇ *ἐφ᾽ ἁπασῶν τῶν στηλῶν φαίδρυνσις*».

[5]) Πρβ. *Ῥουσόπουλον* ἔ. ἀ.: «Ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε πρέπει *οἱ ἐπαΐοντες* νὰ δώσωσι γνώμην ὡς πρὸς τὸ κατ᾽ ἀρχὴν ζήτημα τῆς φαιδρύνσεως καὶ ὡς πρὸς *τὴν ἐκλογὴν* τοῦ καταλληλοτάτου φαιδρυντικοῦ, ἀφ᾽ οὗ προηγηθῶσι *πειράματα* καὶ *δοκιμαὶ* διὰ τῶν κυριω-

Ἐτυπώθη τῇ 28 8· 1917.

2) Ἡ ἀφαίρεσις ἀπὸ τῶν ζωγραφιῶν τοῦ τονωτικοῦ καὶ ἡ ἐπανάθεσις αὐτοῦ.

Τελευταῖον ἔργον ἐμοῦ τε καὶ τοῦ Ὄθωνος Ῥουσοπούλου ὑπῆρξε κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1912 προσπαθείας ἡμῶν πρὸς διατήρησιν τῶν χρωμάτων τῶν ζωγραφιῶν Δημητριάδος—Παγασῶν, τὸ τίνα ἀπόφασιν ἔπρεπε νὰ λάβωμεν περὶ τῶν ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1907 ψεκασθεισῶν γραφῶν τῶν ἀρίστων στηλῶν τοῦ Α' πύργου. Καὶ ὁ μὲν Ὄθ. Ῥουσ. ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ τονωτικὸν ἐκεῖνο, ἐγὼ δὲ σφοδρῶς ἀντέλεγον· ἀλλ' ἐξενίκησεν ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὄντος «αὐτοκράτορος» κατ' ἀνωτέραν ἐπιταγὴν τῶν ἁρμοδίων, ὡς ἐξέθηκα ἐν τοῖς ἄνω σελ. 135 καὶ σημ. 1.

Ὠφείλετο δὲ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., τοῦ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ τονωτικόν μου, εἰς τὴν πεπλανημένην ἰδέαν αὐτοῦ περὶ τοῦ ὅτι ἐψέκασα ἐγὼ ζωγραφίας τινὰς ἐν ἔτει 1907 εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν αὐτῶν, *ἀκαθάρτους* οὔσας· διότι λέγει[1]: « αἱ ἐν ἀρχῇ εὑρεθεῖσαι στῆλαι (δηλ. ἐν τῷ Α' πύργῳ τῷ 1907) εἶχον τύχει, *ἀκάθαρτοι οὖσαι*, πρὸς συγκράτησιν τῶν βαφῶν, ψεκασμῶν διὰ τοῦ κοινοῦ βερνικίου τῶν φωτογράφων καὶ ζωγράφων pour crayons et fusains, ὅπερ *ἀποφαίνει ταύτας ζωηροτέρας*». Ἀλλ' ὁ Ὄθ. Ῥουσ. δὲν εἶδε τὰς στήλας τῷ 1907, ἀλλὰ τὸ πρῶτον καὶ ἐπ' ὀλίγον τῷ 1909, σαφῶς δὲ τῷ 1912· δὲν δύναται ἄρα νὰ βεβαιώνῃ ὅτι αἱ ἐν ἀρχῇ εὑρεθεῖσαι στῆλαι ἐψεκάσθησαν «ἀκάθαρτοι οὖσαι»· εὐθὺς μετ' ὀλίγον ὅμως ἀποδεικνύω τοὐναντίον ὅτι ἐψεκάσθησαν οὐχὶ ἀκάθαρτοι οὖσαι.

Ὁπωσδήποτε ὅμως ἐξέβαλε τῷ 1912 ὁ Ὄθ. Ῥουσ. τὸ τονωτικόν μου, ψεκάσας τὰς πρώτας ἐκείνας στήλας διὰ θερμοῦ καθαροῦ οἰνοπνεύματος 97 βαθμῶν· μετὰ τοῦτο ἐπλύναμεν αὐτὰς δι' ἁπλοῦ καὶ ἀπεσταγμένου ὕδατος, καὶ ἐψέκασεν ἐκ νέου τὰς βαφὰς ὁ Ὄθ. Ῥουσ. διὰ τοῦ κυτταροειδοῦς, ὡς λέγει, ἔ. ἀ.: «ἐπλύθησαν δὲ αὗται εἶτα δι' ὕδατος καὶ ἀπεσταγμένου ὕδατος, ὅπως αἱ λοιπαί, καὶ ἐκαθαρίσθησαν τελείως. Ἔπειτα ἐστεγνώθησαν καὶ τὰ χρώματα ἐστερεώθησαν διὰ τοῦ διαλύματος τοῦ κυτταροειδοῦς».

Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν καὶ λυπούμενοι εἴδομεν ὅτι τοσοῦτον οἰκτρὰ ἀπέβη οὕτως ἡ ἐμφάνισις τῶν ζωγραφιῶν, ὥστε τῆς μὲν ἐπὶ τῆς στήλης τῆς Ἡδίστης, πίναξ II, παραστάσεως ἐλάχισται τῶν λεπτομερειῶν διεκρίνοντο καὶ ὀλίγαι τῶν ζωηροτάτων μόνον βαφῶν, τῆς δ' ἐπὶ τῆς στήλης τῆς *Φίλας*, πίν. VII, δὲν διεκρίνετο πλέον οὐδεμία λεπτομέρεια οὔτε βαφή· διότι εἶχεν ἐπικαθήσει ἐπ' αὐτῶν ῥητινῶδές τι μῖγμα ἐν εἴδει καλύπτρας, ἥτις ἐσκέπασε μὲν τὰς παραστάσεις, δὲν καθίστατο δὲ δυνατὸν νὰ ἀφαιρεθῇ οὔτε νὰ ἐξουδετερωθῇ διὰ τοῦ κυτταροειδοῦς.

Τούτων ἄρα τῶν λόγων ἕνεκα ἠναγκάσθη ὁ Ὄθ. Ῥουσ. νὰ ψεκάσῃ αὐτὰς ἐπανειλημμένως διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ, ὅπερ τόσον εἶχε κατακρίνει, καὶ χαίροντες εἴδομεν ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων παραστάσεις καὶ βαφαὶ ἤρξαντο κατὰ μικρὸν καὶ μονίμως ἀναλαμβάνουσαι τὴν προτέραν αὐτῶν ἐμφάνισιν καὶ ζωηρότητα· ὁμολογεῖ δὲ τοῦτο ὁ Ὄθ. Ῥουσ. λέγων ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ. ἀ. «μετὰ τοῦτο ἐψεκάσθησαν ἐκ νέου *διὰ τοῦ αὐτοῦ βερνικίου, ὅπερ πρὶν εἶχον*, ὅπως φαιδρυνθῶσι καὶ μὴ φαίνωνται *ὠχρότεραι* ἢ προηγουμένως» καὶ ἐν *Archiv* ἔ. ἀ. σελ. 400: «Es wurde nun die Beobachtung gemacht, dass diese Tafeln (δηλ. αἱ καλαὶ στῆλαι τοῦ 1907), nachdem sie vollständig gereinigt und mit Japonlösung, wie oben beschrieben, fixiert waren, ***die Farben nicht so lebendig erscheinen liessen*** wie früher. Erhielten sie dagegen eine ***neue*** Bespritzung mit dem Fixatif pour crayons et fusains oder einem anderen ähnlichen Mittel (ἀλλὰ τοιοῦτον δὲν ἐφήρμοσεν), ***so erschienen sie lebendiger***».

Εἶναι λυπηρὸν τὸ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἀπέθανεν ὁ Ὄθων Ῥουσόπουλος: διότι, καίτοι ἐξ ὑπαιτιότητος αὐτοῦ ὑπέστησαν σχεδὸν ἀνεπανορθώτους συμφορὰς αἱ λοιπαὶ λαμπρόταται στῆλαι, ἃς ἀνεκάλυψα τῷ 1909, καὶ μάλιστα τῷ 1912, καὶ ἃς διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους δέν μοι ἐπετράπη νὰ ψεκάσω διὰ τοῦ αὐτοῦ τονωτικοῦ, δι' οὗ ἐψέκασα τὰς τοῦ 1907, θὰ ὡμολόγει τὴν ἀποτυχίαν τῶν προταθέντων καὶ ἐφαρμοσθέντων ὑπ' αὐτοῦ φαρμάκων, καί, ἀναγνωρίζων τὴν ἐπιβολὴν τῆς πραγματικότητος, θὰ συνίστα τὰ τῆς σωτηρίας τῶν στηλῶν τῆς Δ', Ε' καὶ Ϝ' αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου, κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀπουσίας μου· θὰ ἐξετέλει δὲ ταῦτα, διότι ἀνεγνώριζε τὸ ἀληθές, καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ ὁμολογῇ, ἄν που ἐπλανήθη, ἔστω καὶ διὰ συγκεκαρασμένων τινῶν φιλανθρώπων ἐκφράσεων.

Πάντως ὅμως εἶναι πολύτιμος ἡ συμβουλὴ τοῦ ἀοιδίμου Ὄθωνος Ῥουσοπούλου περὶ τοῦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ψεκάζωνται δι' οἱουδήποτε φαρμάκου αἱ ζωγραφίαι τῶν στηλῶν, προτοῦ τελείως καθαρισθῶσιν·[2]) ἔχει ὅμως ἄδικον ὁ μακαρίτης, διατεινόμενος ὅτι ἐψεκάσθησαν ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1907 στῆλαι ἀκάθαρτοι, ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ.: «ἐκ τῶν πλακῶν τούτων, εἰς ἃς εἶχον ἤδη *στερεωθῆ τὰ χώματα*, καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος, *ἀπολεπιζομένου* τοῦ βερνικίου, νὰ συμπαρασυρθῶσι καὶ αἱ βαφαὶ» καὶ μάλιστα ἐν *Archiv* ἔ. ἀ. σελ. 398—399: «durch die *mitfixierten* Unreinlichkeiten wurde *manches verdeckt*, aber es war die Gefahr vorhanden, dass diese aufgetragene Harze abspringen und den Farbenstoff mit entfernen könnten»· διότι ἐγὼ ἐψέκασα τῷ 1907 μόνον τὰς ἄνευ ἐπικειμένων χωμάτων εὑρεθείσας στήλας· ἐάν τινα χωμάτια ἢ ῥιζίδια θάμνων ἐπέκειντο ἐπὶ τῶν βαφῶν, ἀφήρεσα αὐτὰ τότε μηχανικῶς, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατὸν καὶ ἀκίνδυνον, πρὸ τοῦ ψεκασμοῦ μετὰ πολλῆς προσοχῆς οὕτως, ὥστε οὐδεμία βαφὴ ἐκαλύφθη διὰ τοῦ ψεκασμοῦ.

Ὅτι δὲ πολλαὶ καὶ ἄρισται στῆλαι, φέρουσαι γραπτὰς παραστάσεις, εὑρέθησαν σχεδὸν ἀνέπαφοι, ἤτοι ἄνευ χωμάτων καὶ ἀκαθαρσιῶν, ἢ μετ' ἐλαχίστων, αἵτινες καὶ ἠδύναντο ἀκινδύνως νὰ ψεκασθῶσιν, ὡς ὄντως πολλαὶ ἐψεκά-

---

τάτων ἐκ τῶν οὐσιῶν τούτων, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ φοινικικοῦ κηροῦ». Ἀλλὰ σημειῶ ὅτι ἡ ἐπίκλησις τῶν ἐπαϊόντων εἶχε τελεσθῆ μέχρι τοῦ 1912, ἐξετέθησαν δὲ ἤδη ἐν τοῖς ἄνω συντόμως αἱ γνῶμαι αὐτῶν ἀπὸ τῶν παραδοξοτάτων μέχρι τῶν λόγου τινὸς ἀξίων, τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτῶν ἐκόμισεν εἰς Βόλον αὐτὸς ὁ Ὄθ. Ῥουσ. ὡς ὢν ὁμολογουμένως ὁ ἄριστος καὶ εἰδικώτατος πάντων τούτων. —Μετὰ δεκαετῆ διακοπὴν ἐπαναλαμβάνεται ἤδη (τέλη Μαΐου 1927) ἡ συνέχισις τῆς ἐκτυπώσεως πρὸς περάτωσιν τοῦ πρώτου τούτου τεύχους ἀπὸ ταύτης τῆς σελίδος (137)—.

[1]) Ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 σελ. 262 καὶ ἐν *Archiv* für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik, Band 4,1913 σελ. 398-399: «es wurde ursprünglich der *Fehler* begangen, einigen der zuerst (δηλ. τῷ 1907) gefundenen Tafeln — noch befor ein Fachmann konsultiert werden konnte — ohne *vollständige Reinigung* mit dem s.g. Fixatit pour crayons et fusains zu fixieren». Ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἡ διάφορος ἔκφρασις τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., ἐν μὲν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. ἔ.ἀ. ὀνομάζοντος τὰς στήλας «*ἀκαθάρτους*», ἐν δὲ τῷ Archiv «οὐχὶ *τελείως* καθαρισθείσας», καὶ ἡ ἐσφαλμένη βεβαίωσις ὅτι δὲν ἐζήτησα ἐγὼ τότε τὰς γνώμας τῶν ἁρμοδίων· τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ζητήσας ἢ δὲν ἔλαβόν τινα σαφῆ συμβουλήν, ἢ ἔλαβον συμπίπτουσαν πρὸς τὴν γνώμην μου.

[2]) Κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου ἐν τοῖς ἔτεσι 1917-1920 ἐπήλειψάν τινας στήλας ἀπλύτους καὶ ἀρνητικὰ τῆς Γ' αἰθούσης οἱ ἀδαεῖς ἐπιμεληταὶ τοῦ Μουσείου Βόλου διά τινος παχέος βερνικίου, ἐφευρεθέντος ὑπὸ τοῦ ἐν Βόλῳ ζωγράφου Γκέσκου, ὡς αὐτὸς διατείνεται

σθησαν ὑπ᾽ ἐμοῦ, ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν πινάκων I-X κατωτέρω παρατιθέμεναι εἰκόνες καὶ τὰ περὶ τῆς *τύχης* ἑκάστης αὐτῶν ἀναγραφόμενα εἰδικῶς, ἔτι δὲ αἱ ἤδη ἐν τοῖς ἄνω παρατεθεῖσαι *εἰκ.* 18· 30 τὸ Σ, 62 τὸ Σ-Σ΄-Σ΄΄, 63 τὸ Σ-Σ΄, 64 καὶ 66 τὸ Σ, 68 τὸ Σ, 69 τὸ σ σ΄-σ΄΄, 72 τὸ α-ά-β-γ δ-ε-Ϝ-ζ-η, ληφθεῖσαι εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῶν στηλῶν: διότι κατ᾽ εὐτυχῆ πρόνοιαν, ἐφωτογράφησα ἅμα τῇ εὑρέσει καὶ μεταφορᾷ, πολλάκις δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ τόπου τῶν ἀνασκαφῶν, πολλὰς στήλας τῶν φερουσῶν γραπτὰς παραστάσεις· θὰ ἐφωτογράφουν δὲ πάσας, εἰ μὴ βοὴ τότε πρός με ἐξ Ἀθηνῶν ἐξεπέμπετο συνεχῶς, ὅτι τὰ φωτογραφικά μου ἔξοδα ἀπέβαινον ὑπέρμετρα.

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ ψεκασθεῖσαι ὑπ᾽ ἐμοῦ στῆλαι δὲν ἔφερον χώματα, οὔτε ἄλλας ἀκαθαρσίας, αἵτινες θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμψεκασθῶσιν· ἐάν που κατὰ τύχην μορίδιόν τι χώματος ἀπέμεινε, δὲν ἦτο εὔλογον νὰ ἐξογκώσῃ τοῦτο ὁ προειρημένος.

Ὅτι δὲ τέλος ὁ φόβος τοῦ Ὀθ. Ῥουσ. ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ.ἀ., μήπως τυχὸν «ὑπῆρχε κίνδυνος, *ἀπολεπιζομένου τοῦ βερνικίου,* συμπαρασυρθῶσι καὶ αἱ βαφαὶ» ἦτο μάταιος, ἀποδεικνύει τὸ ὅτι ὁ ἴδιος οὗτος δὲν κατώρθωσε νὰ ἐκβάλῃ τὸ «βερνίκιον» τοῦτο, καίτοι ἐπανειλημμένως ἐπέχυσεν ἐπ᾽ αὐτοῦ διὰ ψεκασμοῦ θερμὸν ἰσχυρότατον οἰνόπνευμα· πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο εὔλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀφ᾽ ἑαυτοῦ θὰ ἐξέπιπτέ τι ἄψυχον, ἀφ᾽ οὗ τὸ ἴδιον, ἐπενεργούσης ἐξωτερικῆς δυνάμεως καὶ βίας δὲν ἐκβάλλεται;

Ἔπειτα ὁ ἴδιος Ὀθ. Ῥουσ. ὁμολογεῖ παρακατιὼν τὰ ἐναντία λέγων ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἀ.: «σημειοῦμεν δὲ ὅτι μετὰ τὴν στερέωσιν (ἐννοεῖ μετὰ τὸν διὰ κυτταροειδοῦς ψεκασμὸν) ἡ φαίδρυνσις (ἐννοεῖ: τὸν διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ ψεκασμὸν) *δὲν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ βλάβην* ἢ ***ἀπολέπισιν τῶν*** *βαφῶν* ὁμοῦ μετὰ τοῦ φαιδρυντικοῦ (ἐννοεῖ: μετὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ), διότι μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν βαφῶν τὸ στερεοχρωμικὸν στρῶμα»· τὰ τῆς *μεσολαβήσεως* ὅμως ταύτης δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ μετριωτέρα ἔκφρασις τοῦ ὅτι διὰ τοῦ ἐφαρμοσθέντος ὑπ᾽ ἐμοῦ τονωτικοῦ δὲν ἀπολεπίζονται οὐδαμῶς αἱ βαφαί· τοῦτο ἄλλως τε ἀποδεικνύει καὶ ἡ πολυχρόνιος παρατήρησις: ἐν τῇ Α΄ αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου, ὅπου εἶναι ἐκτεθειμέναι αἱ στῆλαι τοῦ Α΄ πύργου, αἱ τονωθεῖσαι ὑπ᾽ ἐμοῦ ἤδη τῷ 1907, δὲν παρατηρεῖται σήμερον καὶ μετὰ τὰ τόσα δεινὰ καὶ τὴν πάροδον εἰκοσαετίας οὐδεμία ἀπολέπισις, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ τονωτικοῦ μου: αἱ συμβᾶσαι εἴς τινας τῶν στηλῶν τούτων ἀπολεπίσεις καὶ ἐκπτώσεις βαφῶν ὀφείλονται τοὐναντίον ἢ εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐπανελήφθη ἐγκαίρως, καὶ δὲν ἐπανελαμβάνετο συνεχῶς παραιτέρω κατὰ τριμηνίαν ἢ ἑξαμηνίαν, ὁ διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου ψεκασμός, ἢ εἰς τὰς δονήσεις ἐκ τῶν συχνῶν ἀποτοιχίσεων καὶ ἐντοιχισμῶν, ἢ εἰς βιαίας ψαύσεις καὶ ἐπαφὰς κτλ.

Ἐκ τούτων ἄρα ἐμφαίνεται ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ὀθ. Ῥουσ. ἐνέκρινε τέλος τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἰδικοῦ μου τονωτικοῦ ὑπὸ μικράς τινας ἐπιφυλάξεις. Μετανοῶ δέ, διότι δὲν ἐψέκασα τότε ἀμέσως τῷ 1907, πάσας καὶ κατόπιν ἁπάσας τὰς ἐξαιρέτους ἐκείνας στήλας τοῦ Γ΄ πύργου, ὧν πλεῖσται εὑρέθησαν φέρουσαι λαμπρὰς καὶ δὴ ἀνεπάφους γραπτὰς παραστάσεις, παραβαίνων ἔστω καὶ τὰς αὐστηρὰς καὶ *κατηγορηματικὰς διαταγὰς τοῦ νὰ μὴ* ψεκάσω μηδεμίαν στήλην, ἃς ἐλάμβανον κατ᾽ ἐπανάληψιν ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις κεντρικῆς ὑπηρεσίας, ἥτις ἐξ αὐτοψίας τέλεον ἠγνόει τὰ κατὰ τὰς στήλας καὶ τὴν συντήρησιν αὐτῶν. Διότι, ἂν οὕτως ἔπραττον τότε, δὲν θὰ παριστάμεθα σήμερον πρὸ τοῦ οἰκτροῦ θεάματος τοῦ νὰ ἔχωμεν παρατεταγμένας ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βόλου, καὶ δὴ ἐν τῇ Δ΄, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Ε΄ καὶ Ϝ΄ αἰθούσῃ αὐτοῦ, τὰς καλλίστας ποτὲ ζῳγραφίας τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ πύργου ὠχρὰς νῦν καὶ ἀπεσβεσμένας τὰ πολλὰ καὶ μετὰ βαφῶν πιτυροειδῶν καὶ ἀκατασχέτως ἐκπιπτουσῶν.

Διότι ἡ πραγματικότης σήμερον τοῦτο ἐμφανίζει: αἱ μὲν ὑπὸ δυσμενεστάτας συνθήκας ἐξαχθεῖσαι καὶ μετακομισθεῖσαι εἰς τὸ Γυμνάσιον Βόλου, καὶ ἐκεῖθεν κατόπιν εἰς τὸ κτισθὲν Μουσεῖον, στῆλαι τοῦ 1907 διατηροῦνται σήμερον λίαν ἐπαρκῶς, διότι ἐψεκάσθησαν ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐγκαίρως τότε αἱ πλεῖσται· αἱ δὲ ὑπὸ τὰς ἀρίστας τῶν συνθηκῶν ἐξαχθεῖσαι καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον μετακομισθεῖσαι στῆλαι τοῦ 1912 φαίνονται σήμερον ὠχρόταται, ἄτονοι, οἰκτραί, διότι πολλοὶ ἰατροὶ ὑπὸ τύπον ἐπιτροπῶν καὶ ἄλλοι, εἰδικοὶ θεωρούμενοι, ἐπέπεσον κατ᾽ αὐτῶν, ἵνα θεραπεύσωσι τὸν μὴ νοσοῦντα, ἀλλὰ τροφῆς δεόμενον.

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ λυπηρὰ κατάστασις, εἰς ἣν εὑρίσκονται σήμερον αἱ μνημονευθεῖσαι ζῳγραφίαι τῆς Ε΄ καὶ Ϝ΄ αἰθούσης, δὲν ὀφείλεται ὁλοκληρωτικῶς εἰς τὸν διὰ τοῦ κυτταροειδοῦς τοῦ Ὀθ. Ῥουσοπούλου ψεκασμὸν καὶ τὰ ἄλλα συντηρητικὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ· διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὀλίγους μῆνας μετὰ ταῦτα ἦτο ἐμφανὴς ἡ ἐξασθένωσις τῶν βαφῶν, ἡ διάρρηξις αὐτῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἡ πιτυρίασις καὶ ἔκπτωσις αὐτῶν, μεταβαλλομένων εἰς κόνιν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔβαινον αἱ βλάβαι αὗται μετὰ καλπασμοῦ πρὸς τὰ χείρω, ἂν ἐλαμβάνετο πρόνοιά τις καὶ δὲν μετετρέποντο κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου αἱ αἴθουσαι ἐκεῖναι εἰς ἐργαστήρια συγκολλητῶν μετὰ δριμειῶν ἀναθυμιάσεων ὑγρῶν, μετὰ καπνῶν, πυρὸς κτλ., καὶ εἰς ἀποθήκας παντοειδῶν πηλίνων ἀρχαίων μηδαμινῆς σημασίας, παραδοθέντος τότε τοῦ Μουσείου Βόλου εἰς ὅλως ἀδαεῖς τινας καὶ μωροδόξους ἐπιμελητάς, ἐξαιρουμένου τοῦ κ. Γ. Χατζηνικολάου, ἐπ᾽ ἐλάχιστον δυστυχῶς χρόνον ἐπιμελησαμένου, ἅτε ἀπαλλαγέντος τῇ ἐνεργείᾳ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Ἰ. Κατσουροῦ καὶ Ν. Γιαννοπούλου.

Ἐκ τῆς πείρας λοιπὸν τῶν διαρρευσάντων ἐτῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 σελ. 261 ἐνθουσιασμὸς τοῦ Ὀθ. Ῥουσ. περὶ τῶν 150 στηλῶν, ἃς μεγαλαύχως λέγει ὅτι ἐστερεοχρώμησεν οὕτως, ὥστε «*ἀντέχουσι νῦν εἰς πάσας τὰς προσβολάς: ἀέρος, ὕδατος, κονιορτοῦ, κτλ.*», ἀτυχῶς ὑπῆρξεν ἕωλος· διότι ἤδη τῷ 1913, ἐπιστρέφων ἐκ τῶν πολέμων καὶ διερχόμενος ἐκ Βόλου, εἶδον ὅτι τὸ κυτταροειδὲς εἶχεν ἐνιαχοῦ διαρρήξει τὰς βαφὰς εἰς βαθμόν, ὥστε ἤρχισαν ἔκτοτε πιτυριῶσαι καὶ πίπτουσαι, ἔτι δὲ εἶχεν ἀποχρωματίσει αὐτὰς δεινῶς, καὶ ὅτι ἔκτοτε δὲν ἀντεῖχον οὐχὶ μόνον εἰς τὴν προσβολὴν ἀέρος, ὕδατος καὶ κονιορτοῦ, ἀλλ᾽ οὐδὲ εἰς ἁπλῆν ἐμφύσησιν. Ἤδη δὲ μετὰ πάροδον δεκατετραετίας, ἐγκατελειφθεῖσαι, ἔπαθον βεβαίως ἔτι δεινότερα, καὶ μόλις ἐλπίζω νὰ διασώσω τὰ ὑπολειφθέντα, ἂν τάχιστα ψεκάσω αὐτὰς διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, *ὁ ἴδιος λαμβάνων τὰς ἀπαιτουμένας προφυλάξεις.*

3) Συμπέρασμα: ἡ ἀρίστη μέθοδος συντηρήσεως τῶν βαφῶν.

Συνδυάζοντες τὰς ἀγαθὰς συμβουλὰς τοῦ Ὀθ. Ῥουσοπούλου, τὰς ἐξαγομένας ἐκ τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ γραφέντων, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μετριωτέρων τινῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ, ἃς ἐμφανῶς προώρισε πρὸς συγκερασμὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας, ὅτι ἐν πολλοῖς ἐπλανήθη, πρὸς τὰ διδάγματα τῆς πείρας καὶ τῆς πολυετοῦς παρατηρήσεως, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τό γε νῦν ἡ ἀρίστη μέθοδος πρὸς συγκράτησιν καὶ συντήρησιν τῶν βαφῶν τῶν ἐπὶ μαρμάρου ἐν γένει ζῳγραφιῶν εἶναι ἡ ἑξῆς: (πρβλ. καὶ τὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1908 σελ. 53-57 πρὸς διάγνωσιν αὐτῶν εἰρημένα):

Α'.) Ὡς πρὸς τὰς νῦν διατηρουμένας ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου γραφάς:

1) Νὰ καταβληθῇ σύντονος μέριμνα ὑπό τε τοῦ Δήμου Παγασῶν, ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [1]) καὶ ὑπὸ τῶν βουλομένων ἐκ τῶν φιλοτέχνων ἰδιωτῶν, ἵνα καθαρισθῇ καὶ ἐπισκευασθῇ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Μουσείου Βόλου, χρωματιζομένων καλῶς καὶ τῶν τοίχων τῶν αἰθουσῶν, ἵνα μὴ ἀποτρίβηται τὸ κονίαμα αὐτῶν καὶ παράγῃ κόνιν, ἥτις ἐπικάθηται ἐπὶ τῶν ζῳγραφιῶν καὶ βλάπτει αὐτὰς σημαντικῶς, ὅπερ ἤδη συμβαίνει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν.

2) Νὰ ποιηθῶσι περιαιρεταὶ θῆκαι ὑαλόφρακτοι, οἵας ἤδη ἐποίησα τῷ 1909, καὶ νὰ τεθῶσι πρὸ τῶν σημαντικωτέρων στηλῶν· αἱ ὕαλοι θὰ εἶναι ἁπλαῖ καὶ λευκαί, αἱ δὲ θῆκαι θὰ χρησιμεύωσι κυρίως, ἵνα μὴ διεισδύῃ κόνις καὶ ἵνα μὴ ἐπιθέτωσι τὰς χεῖρας καὶ προστρίβωνται οἱ θεαταὶ ἐπὶ τῶν στηλῶν. Κατὰ τριμηνίαν, ἢ τὸ πολὺ καθ' ἑξαμηνίαν, θὰ ἀνοίγωνται καὶ θὰ καθαρίζωνται καὶ αἱ προθῆκαι καὶ τὰ περὶ τὰς στήλας μέρη τοῦ τοίχου μετὰ προσοχῆς ἄνευ προστριβῶν.

3) Νὰ ἱδρυθῶσι δεόντως ἐν τῇ ὑπολειπομένῃ Ζ' αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου αἱ λοιπαὶ στῆλαι, ὧν τινες, καίπερ σημαντικώταται, κατάκεινται ὅλως ἀνίδρυτοι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, καὶ νὰ ἀφαιρεθῶσιν ἐκ τῶν αἰθουσῶν τὰ ἄλλα ἀρχαῖα, μετακομιζόμενα ἢ εἰς Ἀθήνας, ἢ εἰς τὰς δύο ὑπολοίπους μικρὰς αἰθούσας, ἢ εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Μουσείου Βόλου καὶ εἰς τὰ ὑπόστεγα αὐτοῦ ἀναλόγως, ἀφινομένων τῶν ἑπτὰ κυρίων αἰθουσῶν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν στηλῶν μόνων, ἀποβαινούσης οὕτως ὅλως ἐξαιρετικῆς καὶ μοναδικῆς τῆς *εἰδικότητος* τοῦ Μουσείου τούτου.

4) Νὰ ψεκασθῶσι δι' ὑγιοῦς τονωτικοῦ, τοῦ ἤδη ὑπ' ἐμοῦ ἐφαρμοσθέντος, αἱ γραφαὶ τῶν ἐν ταῖς αἰθούσαις Δ', Ε', Ϝ' στηλῶν, ἀφ' οὗ μετὰ μεγίστης προσοχῆς ἀπομακρυνθῇ ἀπ' αὐτῶν δι' ἀσθενοῦς ἐμφυσήσεως ἡ κόνις, ἥτις ἤδη παχεῖα ἐπικάθηται ἐπ' αὐτῶν· τὰς γραφὰς τῶν ἐν ταῖς αἰθούσαις Α', καὶ ἐν μέρει Β', Γ' στηλῶν, ἐκαθάρισα ἐγὼ αὐτὸς τῷ 1924 καὶ ἐψέκασα δεόντως, δοθείσης μικρᾶς τινος πιστώσεως ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

5) Νὰ ἐπαναλαμβάνηται, μετὰ τὴν ὡς ἄνω ὑπὸ στοιχ. 2 καὶ 4 κάθαρσιν, ὁ ψεκασμὸς οὗτος ἁπασῶν τῶν γραφῶν κατὰ τριμηνίαν, ἢ τὸ πολὺ καθ' ἑξαμηνίαν. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἐκλέγηται, ἢ νὰ παραγγέλληται εἰς ἁρμόδιον ἐργοστάσιον, τὸ *ἀραιότατον* ἐκ τῶν ὑπαρχόντων καὶ ἤδη ἐν χρήσει ὄντων fixatif pour crayons et fusains.

6) Νὰ ἀποκαθηλωθῶσι καὶ νὰ πλυθῶσι δεόντως αἱ ὑπολειπόμεναι τῶν ἱδρυμένων ἐν ταῖς αἰθούσαις Β' καὶ Γ' στηλῶν, καὶ μετ' αὐτό, ψεκαζόμεναι διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, νὰ ἱδρυθῶσιν ἐκ νέου

Β) Ὡς πρὸς τὰς εὑρεθησομένας ἐπὶ μαρμάρου γραφάς.

Εἶπον ἤδη ἄνω ἐν σελ. 38-40 ὅτι ἀνεκάλυψα καὶ ἄλλον μέγαν πύργον, ἐνέχοντα στήλας· δὲν ἀνέσκαψα ὅμως αὐτὸν ἕνεκα τῶν παρεμπεσόντων ἀνωμάλων γεγονότων, μάλιστα δὲ διότι ἀνελογιζόμην ὅτι τὸ Μουσεῖον Βόλου δὲν εἶχε πλέον χῶρον πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἄλλων στηλῶν: προτοῦ ἐπιβαρύνωμεν αὐτὸ διὰ νέου ὑλικοῦ, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσωμεν καὶ συντηρήσωμεν τὸ ὑπάρχον· καθίσταται λοιπὸν ἀναγκαῖον νὰ ποιηθῶσι δύο νέαι αἴθουσαι ἐκεῖ, ἐπεκτεινομένων τῶν πτερύγων, ὅπου μάλιστα προέβλεψα νὰ ἀφήσω ἀνὰ μίαν μεγάλην θύραν, ἤδη ἐντετοιχισμένην καὶ μὴ φαινομένην.

Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι βέβαιον μὲν ὅτι θὰ εὑρεθῶσιν ἐν Δημητριάδι καὶ ἄλλαι στῆλαι μετὰ γραπτῶν παραστάσεων, πιθανὸν δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη, θὰ ἀπέβαινεν ἐπωφελὲς διὰ τοὺς μέλλοντας εὑρετὰς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀποτελέσματα τῆς πείρας ἐμοῦ καὶ τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου, ἅτινα καὶ ἐπὶ τῶν ἤδη ἀλλαχοῦ ὑπαρχουσῶν γραφῶν ἐπὶ μαρμάρου ἀναλόγως ἐφαρμοζόμενα θὰ ἦσαν ἐπωφελῆ:

1) Ἂν εὑρεθῇ τι μάρμαρον, διατηροῦν βαφάς, ἐὰν μὲν ἐπικάθηται ἐπ' αὐτοῦ παχὺ στρῶμα πηλοῦ, πρέπει τοῦτο νὰ διασεισθῇ προσηκόντως ἐκ τῶν ἄκρων, καὶ νὰ ἀφαιρεθῇ ὁλόκληρον εἰς ἕν, εἰ δυνατὸν τμῆμα, ἢ εἰς ὅσον ἔνεστιν ὀλιγώτερα· τὰ χώματα ταῦτα θὰ φέρωσιν ἀποτύπωσιν τῶν βαφῶν, καὶ εἶναι πολύτιμα, ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ γραφή· καὶ ἡ μὲν ἀρνητικὴ αὕτη ἀποτύπωσις πρέπει ἀμέσως νὰ ψεκασθῇ διὰ τοῦ τονωτικοῦ, ὁ δὲ ὄγκος, ἢ οἱ ὄγκοι τῶν χωμάτων, πρέπει νὰ συγκρατηθῶσι δι' ἐγχύσεως γύψου ἐν τοῖς πέριξ· διότι ἄλλως διαρρήγνυται τὸ χῶμα μετ' οὐ πολὺ [2]).

2) Ἂν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, τοῦ φέροντος τὴν γραφήν, ἐπικάθηται ὄγκος σκληροῦ πεπιεσμένου χώματος ἢ πωρώδης ὕλη, ἢ λατύπη κτλ., πρέπει τὸ μάρμαρον νὰ τεθῇ ἐπικλινῶς ἐν σκάφῃ, καὶ δι' ἠπίας ἐγχύσεως ὕδατος ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑγρανθῇ ἕως ὅτου διαλυθῶσι τὰ ἐπικαθήμενα, ἀπομακρυνόμενα δι' ὀστεΐνων ἢ ξυλίνων βελονῶν καταλλήλως. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα θὰ πλυθῇ καὶ πάλιν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὸ μάρμαρον δι' ἀπεσταγμένου ὕδατος καί, ἀφ' οὗ στεγνώσῃ, θὰ ψεκασθῇ διὰ τοῦ τονωτικοῦ.

3) Ἂν ἡ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου γραφή, εἰς τὰς δύο προηγουμένας περιπτώσεις, σύγκειται ἐκ παχειῶν ἢ παιπαλωδῶν βαφῶν, πρέπει ἢ νὰ μὴ πλυθῇ ὅλως διόλου, ἢ νὰ ψεκασθῇ προληπτικῶς δι' ἀραιᾶς διαλύσεως τοῦ τονωτικοῦ μου, καὶ νὰ πλυθῇ ἐν μέρει εἴς τι ἄκρον, ἵνα βεβαιωθῇ, ἂν ἀντέχῃ εἰς τὸ ὕδωρ· ἂν δὲν ἀντέχῃ, δύναται νὰ ψεκασθῇ δι' ἰσχυροτέρας διαλύσεως τοῦ τονωτικοῦ μου καὶ ἀμέσως νὰ πλυθῇ δοκιμαστικῶς· ἂν καὶ πάλιν διαλύωνται αἱ βαφαί, θὰ ἀπομακρύνῃ τις τὰ χώματα καὶ τὰς ἀκαθαρσίας ἐν γένει μηχανικῶς ἄνευ πλύσεως, καὶ ἐν τέλει θὰ ψεκάσῃ τὴν γραφὴν πολλάκις διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου· ἄλλως δὲν συγκρατοῦνται, ἀλλ' ἐκπίπτουσιν αἱ βαφαὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν

4) Ἂν ἡ ἐπὶ μαρμάρου γραφὴ εὑρεθῇ καθαρά, ἤτοι ἀπηλλαγμένη χωμάτων καὶ ἄλλων ξένων ὑλῶν, ἢ ἐλάχιστα τούτων ἐνέχουσα, πρέπει τις νὰ διαγνώσῃ, ἂν αἱ βαφαὶ ἐπικάθηνται: α) στερρῶς λεῖαι, ἅτε ἐγκαεῖσαι ἀρχῆθεν ἀρτίως καὶ μετὰ τέχνης, ἢ β) ἐπεστρωμέναι ὁπωσδήποτε ἰσχυρῶς διὰ τοῦ κέστρου ἐν εἴδει σημερινῆς ἐλαιογραφίας, ἢ γ) ἀνίσχυροι καὶ παιπαλώδεις, ὡς ἀτέχνως ἐγκεκαυμέναι.

5) Ἐν τῇ ὑπὸ στοιχ. 4α' περιπτώσει δύνανται ἀφόβως

---

[1]) Τὸ μέγιστον μέρος τῆς δαπάνης καὶ τῆς φιλοτίμου μερίμνης ὑπὲρ τοῦ Μουσείου Βόλου ἐν γένει κατέβαλεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, καὶ ὡς ἔργον αὐτῆς πρέπει τοῦτο νὰ λογίζηται.

[2]) Ἡ ἀναγραφομένη ὑπὸ τοῦ Ὄθ. Ῥουσ. ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 σελ. 262 μέθοδος πρὸς συντήρησιν τῶν ἀρνητικῶν τούτων γραφῶν ἐπὶ τῶν χωμάτων εἶναι ἡ πασῶν χειρίστη· διότι τὰ *οὕτως ὑπ' αὐτοῦ συντηρηθέντα* ἀρνητικά, καὶ ἦσαν τὰ ἄριστα τῶν εὑρεθέντων, σχεδὸν κατεστράφησαν ὁλοτελῶς. Ὁ τεχνίτης τῶν Μουσείων κ. Ἀνδρέας Παναγιωτάκης συνεκράτησε τὰ ὑπόλοιπα χώματα δι' ἁπλῆς ἀλλὰ δεξιωτάτης ἐγχύσεως γύψου περὶ αὐτά· ἀνήρτησα δὲ τὰ πινακίδια ταῦτα παρὰ τὰς στήλας, εἰς ἃς ἀνήκουσιν.

νὰ ἐντίθενται ἐν τῇ σκάφῃ τὰ μάρμαρα, καὶ νὰ ἐκτελῶνται τὰ προεκτεθέντα ἐν στοιχ. 2· ὁ προληπτικὸς διὰ τονωτικοῦ ψεκασμὸς δὲν βλάπτει· ἐν τῇ β΄ περιπτώσει ἀπαιτεῖται προληπτικὸς ψεκασμὸς καὶ δοκιμασία εἴς τι ἄκρον, μήπως τὸ ὕδωρ ἐπιφέρῃ ἐξόγκωσιν τῶν βαφῶν, ἥτις εἶναι προμήνυμα διαλύσεως αὐτῶν· ἐν τῇ γ΄ περιπτώσει ἐφαρμόζονται τὰ προειρημένα ὑπὸ στοιχ. 3.

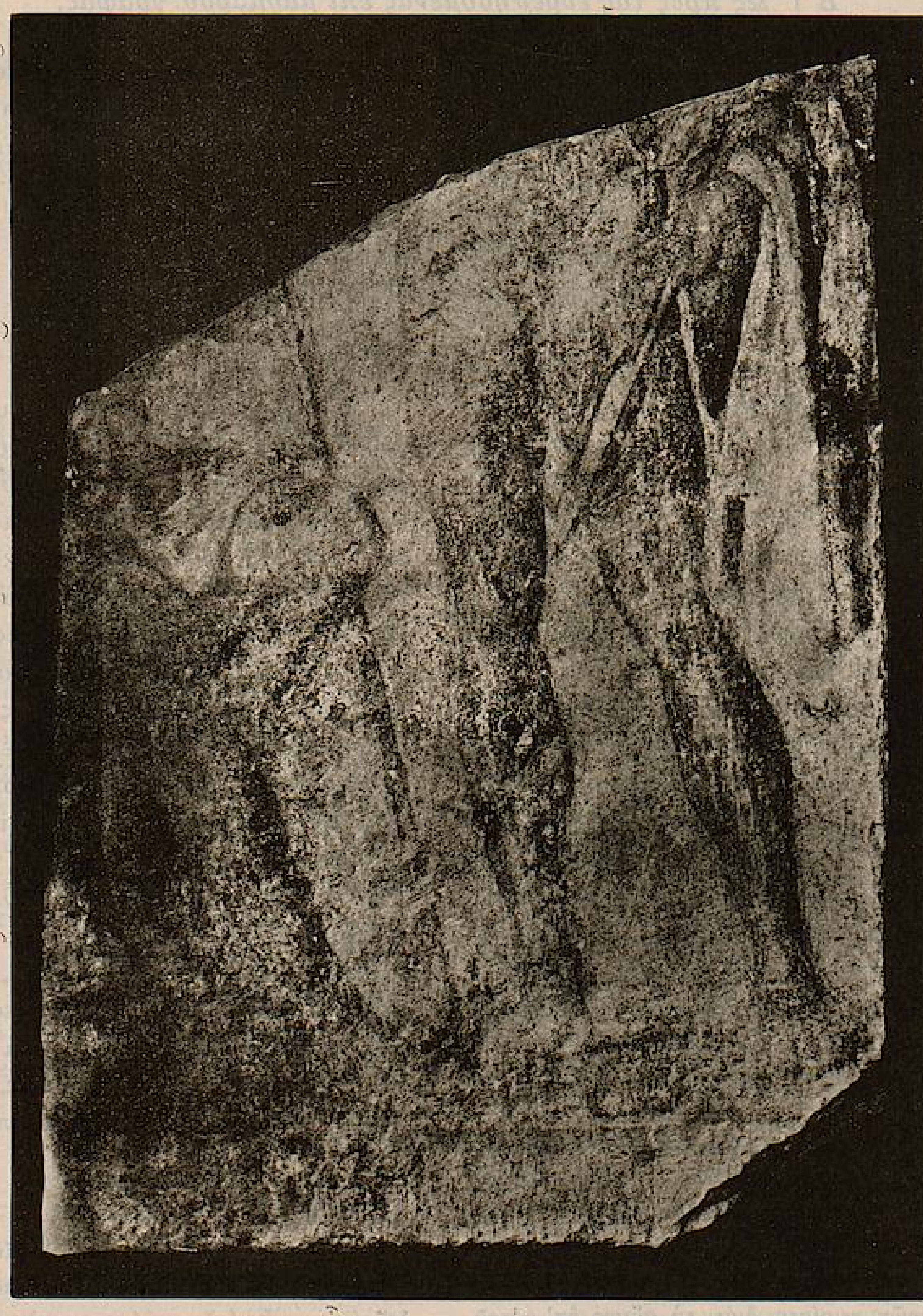
6) Πᾶσα προστριβή, ἢ πλύσις ἰσχυρά, ἢ ἐμφύσησις ἁπλῶς μετὰ δυνάμεως, εἶναι καταστρεπτική· ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι ὅλως ὀλεθρία καὶ βάναυσος ἀποβαίνει ἡ διὰ σπόγγου ἢ ψήκτρας πλύσις, οἵαν λέγεται ὅτι ἐφήρμοσάν τινες τῶν ἡμετέρων πρὸ πολλῶν ἐτῶν: *οἱ ἀρχαιολόγοι* δηλ. ἐκεῖνοι, ἐξαγαγόντες λαμπρὰς μαρμαρίνας στήλας, διατηρούσας ἄριστα γραπτὰς παραστάσεις, δὲν ἀνέπεμψαν εὐχαριστήρια τῷ Ἑρμῇ, ἀλλά, παθόντες ἔκπληξιν φρενῶν ὑπό τινος κακοῦ δαίμονος, ἔλαβον ὁ μὲν ψήκτραν, ὁ δέ σπόγγον, βεβρεγμένα, καὶ δι᾿ αὐτῶν ἔπλυναν τὰς γραφὰς ἰσχυρῶς· ἐννοεῖται ὅτι μετ᾿ ὀλίγον εὑρέθησαν ἐνώπιον λείου λευκοῦ μαρμάρου, ἐξαλειφθεισῶν ὅλως τῶν παραστάσεων καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἀλλ᾿ οἱ ἑορακότες ἐμαρτύρησαν.—Πρό τινων δὲ μηνῶν τῷ 1927 εἶδον στήλην, εὑρεθεῖσαν ἐν ταῖς σκαφαῖς τῶν Βασιλικῶν Στάβλων τῆς ἐν Ἀθήναις ὁδοῦ Σταδίου, φέρουσαν γραπτὴν παράστασιν, ἣν ἔπλυναν ἀτόπως οἱ εὑρόντες καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπέσβεσαν.

7) Ἡ χρῆσις τοῦ κυτταροειδοῦς ἀπεδείχθη ὀλεθρία. Ἄλλα ὑγρὰ καὶ ὕλας δύναταί τις νὰ δοκιμάσῃ μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς· διότι καὶ τὰ ἄλλα ὑγρά. ἅτινα ἐφήρμοσεν ὁ Ὄθ. Ῥουσ., παρετήρησα ὅτι κατ᾿ ἀρχὰς μὲν προσδίδουσι ζωηρότητά τινα καὶ συγκράτησιν τῶν βαφῶν, ὡς τὸ κυτταροειδές, κατόπιν ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι διαρρηγνύουσιν αὐτάς, καὶ καθιστῶσιν οὐχὶ ἁπλῶς παιπαλώδεις, ἀλλ᾿ αὐτόχρημα πιτυροειδεῖς καὶ ὅλως ὠχράς· ἐν γένει τὰ ὑγρά τὰ μὴ ἐνέχοντα τὰ στοιχεῖα τοῦ τονωτικοῦ μου, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρά, διαφθείρουσι τὴν ἔντασιν τῶν βαφῶν καὶ ἀποχρωματίζουσιν αὐτὰς ἁπάσας.

Ἄν τις εὕρῃ πραγματικῶς βελτίονα τρόπον συντηρήσεως τῶν βαφῶν, πρῶτος ἐγώ, ὅστις ὑπέστην ἀληθῆ μαρτύρια διὰ νὰ περισώσω τὰς στήλας ταύτας Δημητριάδος—Παγασῶν ἀπὸ τῶν πολλαπλῶν κινδύνων, θὰ ἀναπέμψω αὐτῷ θερμοτάτους αἴνους.

γ΄) Ἡ ἀντιγραφὴ τῶν ζωγραφιῶν τῶν στηλῶν.

Ὡς εὐτύχημα πρέπει νὰ λογισθῇ τὸ ὅτι, εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῶν στηλῶν, ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντιγραφῆς τῶν ἄριστα διατηρουσῶν γραπτὰς παραστάσεις. Διὸ ἐστάλη κατ᾿ Αὔγουστον ἤδη τοῦ 1907 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ E. Zilliéron πατήρ, καὶ ἐν μιᾷ τῶν αἰθουσῶν τοῦ Γυμνασίου Βόλου ἀντέγραψεν ἱκανὰς ἐξ αὐτῶν· αἱ

Εἰκὼν 164. Ἡ μεγάλη στήλη τῶν πολεμιστῶν μετὰ γραπτῆς παραστάσεως, ὡς εὑρέθη τῷ 1912 ἄνευ καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ τῆς γραφῆς οἱουδήποτε.

στῆλαι προσεκομίζοντο ἐκ τῶν ὑπογείων, ὅπου ἐφυλάσσοντο ἐντὸς μεγάλης ξυλίνης κιβωτοῦ, εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον, ἔνθα ὑπῆρχε φῶς ἐπαρκές.

Ὑπῆρξε δὲ ὁ προειρημένος ἀντιγραφεὺς δεξιώτατος καὶ λίαν προσεκτικός: ἐπὶ μακρὸν συνεζητοῦμεν μετ' αὐτοῦ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν λεπτομερειῶν, ὅσαι ἦσαν ἀμφίβολοι ἢ δυσδιάκριτοι οὕτως, ὥστε ἡ πίστις τοῦ ἀντιγράφου ἐξησφαλίζετο [1]), ὅσον καθίστατο δυνατὸν τελειότατα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τὰς ἐκ τοῦ χρόνου ἐπενεχθείσας κηλῖδας καὶ ἄλλας βλάβας, ὑπαρχούσας ἐπὶ τῶν στηλῶν, δὲν ἀπεμιμούμεθα πρὸς ἀπόδοσιν πάσας καὶ ἐπὶ τῶν ἀντιγράφων, ὡς οὔσας περιττάς· τούτου ἕνεκα τὰ ἀντίγραφα φαίνονται ζωηρότερα καὶ νωπότερα τῶν ἀρχετύπων, φυσικῷ τῷ λόγῳ.

Τὰς δὲ ἀποχρώσεις καὶ τὴν ἔντασιν τῶν χρωμάτων ἀπέδιδεν ἐπίσης ὁ προειρημένος ὅσον τὸ δυνατὸν πιστότερον· ἀλλ' ἐνιαχοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἰσχυροτέραν τῆς ἐπὶ τοῦ ἀρχετύπου ὑπαρχούσης ἀπόδοσιν τῆς ἐντάσεως ταύτης· διὸ ἡ παραβολὴ τῶν ἀντιγράφων τούτων πρὸς τὰ ἀρχέτυπα δεικνύει σημαντικὴν διαφορὰν σήμερον ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔκτοτε ἀπώλετο πολὺ τῆς δυνάμεως τῶν χρωμάτων ἀπὸ τῶν γραφῶν, ἐν ᾧ τοῦτο εἶναι ἐν μέρει μόνον ἀληθές, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐν τῇ περιγραφῇ μου ἐν τμήματι Γ´ κατωτέρω παρατιθέμεναι εἰκόνες.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ γέρων Zilliéron εἶχεν ἔμφυτον ἰδιάζουσάν τινα λεπτότητα καὶ κομψότητα εἰς τὴν

Εἰκὼν 165. Ἡ αὐτὴ τῇ ἐν εἰκ. 164 στήλη τῶν πολεμιστῶν. Ἀριστερόθεν: τὸ ἀρχέτυπον, καθαρισθὲν μηχανικῶς ὑπ' ἐμοῦ καὶ ψεκασθέν. Δεξιόθεν: τὸ ὑπὸ Zilliéron υἱοῦ ποιηθὲν τῷ 1912 ἀντίγραφον.

ἀπόδοσιν τῶν γραμμῶν, μετέδωκε δ' ἑκὼν ἄκων τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ταύτας καὶ εἰς τὰ ἀντίγραφα οὕτως, ὥστε πολλαχοῦ ταῦτα ἐμφανίζονται χαριέστερα τῶν ἀρχετύπων γραφῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπομακρύνωνται ἀπ' αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν· μόνον ἡ ἐνιαχοῦ σκληρότης καί τις τραχύτης τῶν γραμμῶν τῶν ἀρχετύπων παραστάσεων ἔχει καμφθῇ ὁπωσδήποτε καὶ ἔχει ἠπιωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ἐκείνου.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ δοκιμώτατος οὗτος περὶ ταῦτα ζωγράφος δὲν ἀντέγραψε πολλὰς στήλας· διότι κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πολλῶν καὶ λαμπρῶν στηλῶν τοῦ Γ´ πύργου τῷ 1912, ὁπότε ἐζήτησα νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς Βόλον καὶ νὰ ἀντιγράψῃ ἀμέσως τὰς ἀρίστας, ἐπενέβησαν οἱ ἐγχώριοι ζωγράφοι καὶ ἀπήτησαν νὰ ἀνατεθῇ καὶ εἴς τινας ἐξ αὐτῶν ἡ ἐργασία αὕτη· οὕτω λοιπόν, ἀποσταλέντων πολλῶν πρὸς τοῦτο, ἀπεχώρησεν ὁ προειρημένος.

Ἀλλ' οἱ νέοι οὗτοι ἀντιγραφεῖς, καίτοι κατέβαλον πολλὰς προσπαθείας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσι τὸν πεπειραμένον Zilliéron· πάντως ὅμως τὰ ἀντίγραφα καὶ αὐτῶν εἶναι σήμερον χρήσιμα, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ ἐκδόσεως ἄξια εἰς προσεχῆ τεύχη κατὰ τὴν δημοσίευσιν ἑτέρων στηλῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ἀντιγράφων ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ ἀρχέτυπα ἐξετέλεσα ἐγὼ αὐτὸς δι' ἐπανειλημμένων δοκιμασιῶν, ἐν συνεννοήσει μετὰ πάντων τῶν ἀντιγραφέων ἐν γένει, εἰς οὓς καὶ συνεβούλευον τὰ δέοντα.

Εἶναι δὲ ἀξιολογώτερα τὰ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ προμνημονευθέντος Zilliéron ποιηθέντα ἀντίγραφα, καίτοι ταῦτα

[1]) Αἱ κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀντιγραφῆς ἐντατικῶς ἐνεργούμεναι ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφαὶ δέν μοι ἐπέτρεψαν νὰ ἐπαληθεύω πάντοτε καὶ πάσας τὰς λεπτομερείας τῶν ἀντιγράφων ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ ἀρχέτυπα· τούτου ἕνεκα ἐν ταῖς περιγραφαῖς μου κατωτέρω ὑπάρχουσί τινες λεπτομέρειαι διαφόρως ἀποδιδόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως τούτου· ἀλλ' εἶναι εὐτυχῶς ὀλίγαι καὶ μικρᾶς σημασίας.

ὑπολείπονται πολὺ τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ποιηθέντων. Δεῖγμα συγκρίσεως ἐν γένει τῶν ἀντιγράφων πρὸς τὰ ἀρχέτυπα παρέχουσιν αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες 164 καὶ 165· καὶ ἡ μὲν *εἰκ.* 164 ἀποδίδει τὴν περίφημον γραφὴν τῶν *πολεμιστῶν* ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τὴν ἑπομένην ἡμέραν τῆς εὑρέσεως τῆς στήλης ταύτης ἐν τῷ Γ΄ πύργῳ τῷ 1912, πρὸ παντὸς καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ [1]).

Ἡ δὲ *εἰκ.* 165 ἀποδίδει ἀριστερὰ μὲν τὸ αὐτὸ ἀρχέτυπον, δεξιὰ δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Zilliéron ἀντίγραφον, ποιηθὲν ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν. Ἡ παραβολὴ αὐτῶν ἀποδεικνύει ὅτι παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν καὶ ἐπαλήθευσιν, δυσχερῶς ἀποδίδεται πλήρης ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ χάρις τοῦ ἀρχετύπου: ἐμφανὴς εἶναι ἡ διαφορὰ ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς γραμμῆς τοῦ δεξιοῦ μηροῦ τοῦ ὀρθοῦ πολεμιστοῦ, ἡ θέσις τῶν δακτύλων τῆς ἄκρας χειρὸς τοῦ ἰδίου, αἱ λεπτομέρειαι τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους τοῦ καθημένου καὶ ἄλλαι πολλαί, περὶ ὧν θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος ἐν τῇ δημοσιεύσει τῆς στήλης ταύτης εἴς τι τῶν προσεχῶν τευχῶν.

δ΄.) Ἡ ἀνίδρυσις τῶν στηλῶν.

Ἓν τῶν δυσχερεστάτων ἐπίσης ἔργων ἡμῶν ὑπῆρξεν ἡ προσήκουσα ἀνίδρυσις τῶν στηλῶν ἐν τῷ Μουσείῳ Βόλου. Καὶ τὰς μὲν τῷ 1907-1909 εὑρεθείσας στήλας τοῦ Α΄ πύργου, μὴ ὑπάρχοντος τέως Μουσείου, εἶχον τοποθετήσει ἐν τοῖς ὑπογείοις τοῦ Γυμνασίου Βόλου, τὰς ἀρίστας ἐντὸς μεγάλης ξυλίνης θήκης· κτισθέντος δὲ τῇ ἐνεργείᾳ μου δαπάναις τοῦ ἀοιδίμου Ἀλεξίου Ἀθανασάκη, τοῦ ἐκ Πορταριᾶς τοῦ Πηλίου, τοῦ γνωστοῦ Μουσείου Βόλου, καὶ ἐπικειμένων τῶν ἐγκαινίων αὐτοῦ κατὰ Μάϊον τοῦ 1909, μετεκόμισα τὰς στήλας εἰς αὐτό, καὶ δι᾽ ἀποσταλέντων ἐξ Ἀθηνῶν τεχνιτῶν ἀνίδρυσά τινας ἐν τῇ Α΄ αἰθούσῃ.

Ἥ τε μεταφορὰ ὅμως τῶν στηλῶν τούτων καὶ ἡ τότε ἀνίδρυσις ἐτελέσθησαν μετὰ τάχους τὸ κατ᾽ ἀρχὰς καὶ οὐχὶ προσηκόντως: [2]) διότι ἐγένετο χρῆσις σιδηρῶν συνοχέων (κοινῶς καλοῦνται ντζινέττια), δι᾽ ὧν μονίμως προσεκολλᾶτο ἐπὶ τοῦ τοίχου ἑκάστη στήλη, τοῦ μὲν ἑνὸς ἄκρου τῶν συνοχέων ἐντοιχιζομένου, τοῦ δὲ ἑτέρου ἐμβαλλομένου ἐν τῇ στήλῃ δι᾽ ἀνοίξεως ὀπῆς μιᾶς ἢ πλειόνων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἀπεδεικνύετο ἐμφανῶς ἀδόκιμος, λόγῳ κυρίως τῆς μονιμότητος τῆς καθηλώσεως τῶν στηλῶν· διαταχθεὶς δὲ τέλος νὰ ἐνεργήσω τὰ δέοντα μόνος ἐγώ, μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἐγκαινίων, ἀπετοίχισα τὰς ἱδρυθείσας στήλας, καὶ ἐφήρμοσα ἑτέραν μέθοδον ἔκτοτε καὶ ἐφεξῆς περὶ ἧς λέγω εὐθὺς παρακατιών.

Ἐν ταῖς διανοιγομέναις δῆλον ὅτι ὀπαῖς τῶν στηλῶν προσήρμοζον κοχλίαν μόνιμον, ἐκ δὲ τῶν τοίχων ἐξήρτων συνοχεῖς ἐπίσης μονίμους, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν καμπτομένους, ὧν τὸ ἄκρον, φέρον ὀπήν, ἐφηρμόζετο πρὸς τὴν τῆς στήλης, καὶ δι᾽ ἑτέρου περιαιρετοῦ κοχλίου συνεκρατεῖτο ἑκάστη· οὕτω δύναταί τις ἐν πάσῃ ὥρᾳ νὰ ἀφαιρέσῃ τοὺς περιαιρετοὺς κοχλίας καὶ νὰ ἀποκομίσῃ εὐχερῶς καὶ ἀκινδύνως ὁλόκληρον τὴν στήλην, ὅπου ἐπιθυμεῖ, πρὸς ἀντιγραφήν, φωτογράφησιν, καθαρισμόν, στερεοχρώμησιν κτλ., καὶ πάλιν νὰ τοποθετήσῃ αὐτὴν εἰς τὴν θέσιν, ὁπόθεν ἀφῃρέθη [3]).

Ἀνίδρυσα δὲ μέχρι τοῦδε τὰς πλείστας τῶν στηλῶν οὕτως ἐν τῇ Α΄, Β΄ καὶ Γ΄ αἰθούσῃ τῆς Ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ Μουσείου Βόλου· ὁ πρόδομος αὐτοῦ λαμβάνει κατ᾽ ἀνάγκην τὸ ὄνομα Δ΄ αἰθούσης, καίπερ πρῶτος τῷ εἰσερχομένῳ· διότι τὰ ἐν αὐτῷ ἀρχαῖα ἵδρυσα μετὰ τὴν περάτωσιν τῶν προηγουμένων, καὶ οἱ ἀριθμοὶ οὕτω συνεχίζονται ἐκ τῶν τῆς Γ΄ αἰθούσης. Τῆς δὲ Δυτικῆς πτέρυγος τοῦ Μουσείου, ἐχούσης ἐπίσης τρεῖς αἰθούσας, τὰς μὲν δύο, τὴν Ε΄ καὶ Ϝ΄, κατέλαβον αἱ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐπίσης μονίμως ἱδρυθεῖσαι τῷ 1917 στῆλαι, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκ τῆς ὑπηρεσίας βιαίας ἀπομακρύνσεώς μου, αἱ λαμπρόταται ἀλλ᾽ ἀτυχέσταται στῆλαι τοῦ Γ΄ πύργου, τὴν δὲ τρίτην, τὴν Ζ΄ κατ᾽ ἀριθμητικὴν ἀκολουθίαν, παρεσκεύασα μὲν πρὸς ὑποδοχὴν στηλῶν, ποιήσας τὰ τοιχάρια, τὰ χρησιμεύοντα ὡς βάθρα, καὶ ἑτοιμάσας τελείως τὰς στήλας, δὲν ἐπεράτωσα ὅμως δι᾽ ὁριστικῆς ἀνιδρύσεως αὐτῶν ἕνεκα τῶν μνημονευθέντων λόγων. Οἱ ἀριθμοὶ συνεχίζονται ἐκ τῶν τῆς Δ΄ αἰθούσης, φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὰς στήλας τῆς Ε΄ καὶ Ϝ΄. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἔκτοτε διαρρεύσασαν δεκαετίαν δὲν ἐτελέσθη περαιτέρω οὐδὲν ἔργον ἐκεῖ.

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς καθηλώσεως τῶν στηλῶν ἐπὶ συνεχῶν βάθρων ἐν παρατάξει, εἶναι βεβαίως μονότονον καὶ ἀκαλαίσθητον ἐν γένει· προκειμένου ὅμως νὰ περισώσω ὁπωσδήποτε τὰς στήλας, αἵτινες, ὅλως ἀνίδρυτοι παραμένουσαι, θὰ κατεστρέφοντο, μὴ δυνάμεναι νὰ συντηρῶνται προσηκόντως τόσον πολλαί, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἁπλῆν τοιαύτην ἵδρυσιν ἀπαντῶν δυσχερείας καὶ ἀδιαφορίαν, ἐξακολουθοῦσαν εἰσέτι διὰ τὰς ὑπολοίπους, θὰ ἦτο μάταιον καὶ κωμικῶς φιλόδοξον τὸ νὰ ἀποβλέψω καὶ εἰς καλαίσθητον πολυτελεστέραν ἵδρυσιν τῶν στηλῶν. Καὶ ὅμως ἔλαβόν τινα μέριμναν νὰ κρατήσω ἀνιδρύτους στήλας τινὰς ὁμορρύθμους, καὶ ταύτας ἐκ τῶν ἀρίστων, ἵνα ἐν καιρῷ ἀνιδρύσω αὐτὰς ἐπὶ βάθρων ἰδίων ἐν μέσῳ ἀνὰ τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου πρὸς ἠπίωσιν τῆς μονοτονίας.

Οὕτω λοιπὸν προϋπελόγισα τὴν κατασκευὴν ὀκτὼ ἰδίων βάθρων κατὰ τὰ μέσα τῶν αἰθουσῶν, ἐφ᾽ ὧν ἐσκόπουν νὰ τοποθετήσω τὰς προειρημένας καὶ ἄλλας ἐν τῷ μέλλοντι ὁμοίας εὑρεθησομένας στήλας, ἀνὰ δύο ἀντινώτους οὕτως, ὥστε νὰ μετακινῶνται κατὰ βούλησιν τοῦ θεατοῦ περιστροφικῶς, ἵνα θεῶνται καταλλήλως πρὸς τὸ προσπίπτον φῶς καὶ νὰ ἀντιγράφωνται προσηκόντως καὶ εὐχερῶς [4])· ἀλλὰ παρέμεινεν ἡ ἰδέα αὕτη πόθος εὐσεβής. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅμως ὅτι τοῦτο θὰ ἐκτελεσθῇ ποτε ἐν τῷ μέλλοντι.

---

[1]) Ἤδη καὶ ἡ στήλη αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι ἄνευ χωμάτων καὶ ἀκαθαρσιῶν εὗρον πολλὰς ἀνεπάφους γραφὰς οὕτως, ὥστε ἡ κατάκρισις τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., περὶ ἧς προεῖπον, ὅτι συνεψεκάσθησαν χώματα κττ., ὑπῆρξε λίαν ἐπιπολαία.

[2]) Πρβλ. *Πρακτικὰ* τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. τοῦ 1909 σελ. 132-133.

[3]) Πρβλ. *Πρακτικὰ* τοῦ 1912 σελ. 228 καὶ τοῦ 1915 σελ. 177 καὶ τοῦ 1920 σελ. 18-21.

[4]) Πρβλ. *Πρακτικὰ* τοῦ 1909 σελ. 133.

1.

Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΣΤΗΛΩΝ

(Προσημειώσεις: — 1) Οἱ πίνακες I - X ἐποιήθησαν ἐξ ἀντιγράφων τοῦ Zilliéron πατρὸς ὑπὸ τοῦ ἐν Μονάχῳ Joh Hamböck Μὴ ἐγκριθείσης λόγῳ οἰκονομίας τῆς μεταβάσεώς μου ἐκεῖσε, ἵνα ἐπιβλέψω καὶ ἐπαληθεύσω τὴν ἀπὸ τῶν ἀντιγράφων ἐκτύπωσιν, ἐγένοντο σφάλματά τινα καὶ παραλείψεις ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν λεπτομερειῶν, μὴ καταριθμουμένων καί τινων τεχνικῶν ἀτελειῶν. — 2) Τὸ μάρμαρον ἁπασῶν τῶν στηλῶν τούτων εἶναι ἐντόπιον, ὀρυσσόμενον οὐχὶ μόνον ἐν Παγασαῖς, *ἀλλὰ* καὶ καθ' ὅλην τὴν μέχρι Φερῶν, Φθιωτίδων Θηβῶν καὶ πρὸς τὸ Πήλιον ἔκτασιν· τὸ ἄριστον ὅμως εἶδος λευκοῦ μαρμάρου ὠρύσσετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον ὀρυσσόμενον, εἰς τοὺς πρόποδας καὶ τὰ πέριξ τοῦ ὄρους Τισαίου τῆς χερσονήσου Μαγνησίας εἰς τὴν Νοτιανατολικὴν πλευρὰν τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου, ἐν θέσει νῦν καλουμένῃ «*Τζάσιερη*»· ὁμοιάζει δὲ τοῦτο πρὸς τὸ τῆς Πεντέλης· ξενικοῦ μαρμάρου στήλην, ἤτοι ἐξ ἄλλης περιφερείας ἐκτὸς τῶν μνημονευθεισῶν ὀρυχθέντος, δὲν διέκρινα εἰσέτι οὐδεμίαν. — 3) Τὰς στήλας τῶν δημοσιευομένων ἐνταῦθα πινάκων I VIII, ὡς καὶ πάσας τὰς ἱδρυμένας μέχρι τοῦδε ἐν τῇ Α΄, Β΄ καὶ Γ΄ αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου, περιγράφω λεπτομερῶς ἐν τῷ ἰδίαις μου δαπάναις ἐκδοθέντι τῷ 1909 ἔργῳ μου «*Θεσσαλικὰ Μνημεῖα. Περιγραφὴ τῶν ἐν τῷ Ἀθανασακείῳ Μουσείῳ Βόλου γραπτῶν στηλῶν*»· ἡ ἐνταῦθα περιγραφὴ εἶναι συντομωτέρα ἀλλ' ἐν πολλοῖς βελτίων ἐκείνης, καὶ ὀρθὸν ἀποβαίνει νὰ συνεξετάζωνται ἀμφότεραι αἱ περιγραφαί, διότι συμπληροῦσιν ἀλλήλας· αἱ δὲ ἐν πίν. IX καὶ X στῆλαι νῦν τὸ πρῶτον δημοσιεύονται. — 4) Αἱ ἀναγραφόμεναι διαστάσεις τῶν στηλῶν καθ' ὕψος, πλάτος, πάχος εἶναι αἱ μέγισται ὑπάρχουσαι ἑκάστης. — 5) Τὸ τμῆμα τοῦτο Γ΄ προϋπελογίσθη νὰ περιλάβῃ ἁπάσας τὰς ἀρίστας στήλας εἰς τεύχη, προσεχῶς καὶ ταχέως, ὡς ἐλπίζομεν καὶ ἐφ' ὅσον ἐξ ἐμοῦ ἐξαρτᾶται, ἐκδοθησόμενα κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ παρόντος πρώτου· οὕτω λοιπὸν τὰ περαιτέρω τεύχη θὰ περιέχωσι μόνον τὴν περιγραφὴν τῶν ἑκάστοτε ἐκδιδομένων πινάκων, λογιζομένων τῶν προηγηθέντων δύο τμημάτων Α΄ καὶ Β΄ τοῦ συγγράμματος τούτου ὡς γενικῆς εἰσαγωγῆς, ἀναφερομένης εἰς ἁπάσας τὰς στήλας).

α΄. Ἡ στήλη τοῦ Στρατονίκου.

(Πίναξ I καὶ εἰκὼν 166· 167· 168· 169 καὶ ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1908 πίν. 3)

Τῆς Α΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 9. — Ὕψ. 0·81, πλάτος 0·565, πάχος 0·20, τῆς δὲ εἰκόνος μόνης ὕψος 0·505, πλάτος ἀνωτάτω 0·40, κατωτάτω 0·435. Εὑρέθη ἐκ τῶν πρώτων κατ' Αὔγουστον τοῦ 1907 ἀντεστραμμένη ἐν τῷ διακένῳ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ Α΄ πύργου. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλικοῖς Μνημείοις μου σελ. 162-167.

Στήλη τοῦ *Στρατονίκου* ἐκ λευκοῦ καλοῦ μαρμάρου ἀκέραιος, πλὴν μικρῶν ἀποσχίσεων ἐνιαχοῦ· κάτω λήγει ἐν μέσῳ εἰς γόμφον, ἵνα ἐνσφηνωθῇ ἐντὸς τόρμου βάθρου, οἷα εὗρον πολυάριθμα ἐν τοῖς πύργοις, ὧν τινα μετεκόμισα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου· ἀπέφυγον ὅμως νὰ δοκιμάσω, ἄν τινα ἀνήκωσι ταῖς στήλαις, ἵνα μὴ αὗται διαταραχθῶσιν ἄνευ σοβαροῦ λόγου· μικρῶν τινων ὅμως στηλῶν ἀνεῦρον καὶ τὰ ἀνήκοντα βάθρα.

Ἐποιήθη ἐν εἴδει *ναΐσκου* κατά τινα μίμησιν τοῦ σηκοῦ τῶν ναῶν καὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς αὐτῶν: δύο παραστάδες ἑκατέρωθεν, λήγουσαι ἄνω εἰς κιονόκρανα, ἀνέχουσι θριγκόν, ἤτοι ἐπιστύλιον, ταινίας, γεῖσον μετὰ κυματίου, καὶ ἀνωτάτω τὴν στέγην μετὰ πέντε ἀνθεμωτῶν ὀρθοκεράμων. Ἅπασαι αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὗται λεπτομέρειαι εἶχον ἐνισχυθῇ ἀρχῆθεν διὰ βαφῶν, αἱ δὲ γλῶσσαι τῶν κυματίων καί τινες ταινίαι εἶχον ἀποδοθῇ μόνον γραπτῶς· διεσώθησαν δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ βαφαὶ αὗται.

Κατωτάτω ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος διετηρήθη μετρίως τὸ μέλαν περίγραμμα *ἑρμοῦ* Ἑρμοῦ χθονίου, κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον παρασταθέντος, καὶ ἐπὶ ταπεινοῦ βάθρου δύο ἀναβαθμῶν ἱδρυμένου· ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ δὲν διετηρήθη, ἀλλ' εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὁ θεὸς ὑπετέθη προσβλέπων τοὺς ἐν τῇ εἰκόνι παρισταμένους· ἐπίσης ἔχουσιν ἐξαφανισθῇ καὶ αἱ πλεῖσται τῶν γραπτῶν ποτε λεπτομερειῶν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐχαράχθη βαθέως καὶ λίαν ἐπιμελῶς τὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρικὸν τοῦ ἀποθανόντος: ***Στρατόνικος Στράτωνος***· τὰ γράμματα, ὧν ὕψος 0.014-0.021, ἦσαν βεβαμμένα πάντα μέλανα, διατηρηθείσης τῆς βαφῆς αὐτῶν κατὰ τὸ πλεῖστον. Σημειωτέον δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἀναγραφήν, ὡς ἄνω, τῶν ὀνομάτων τῶν ἀποθανόντων, ἐγράφετο τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν· ἡ μὴ ἀναγραφὴ ἐθνικοῦ ἐπὶ ταύτης καὶ ἄλλων πολλῶν στηλῶν θεωρῶ εὔλογον ὅτι ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τοῦ ὅτι ὁ κατονομαζόμενος ἦτο ἐντόπιος *Δημητριεύς*.

Τὸ ἔσω τῆς στήλης ἐβαθύνθη κατὰ 0.015-0.026 καὶ προϋπελογίσθη πρὸς γραφὴν πίνακος, ἀφεθέντος ἄνω καὶ κάτω κενοῦ διαστήματος· καὶ τὸ μὲν ἄνω ἀφεθὲν ὕψους 0.054 χωρίζεται ἀπὸ τῆς παραστάσεως διὰ δύο ἐγγύτατα γραφεισῶν ὁριζοντίων γραμμῶν, τῆς πρώτης κιτρίνης, τῆς ἑτέρας μελαίνης [1]), ἀφ' ὧν ἄρχεται ἡ γραπτὴ παράστασις, τὸ δὲ κάτω, ὕψους 0.025, ἐχωρίζετο ἐπίσης δι' ὁμοίας μελαί-

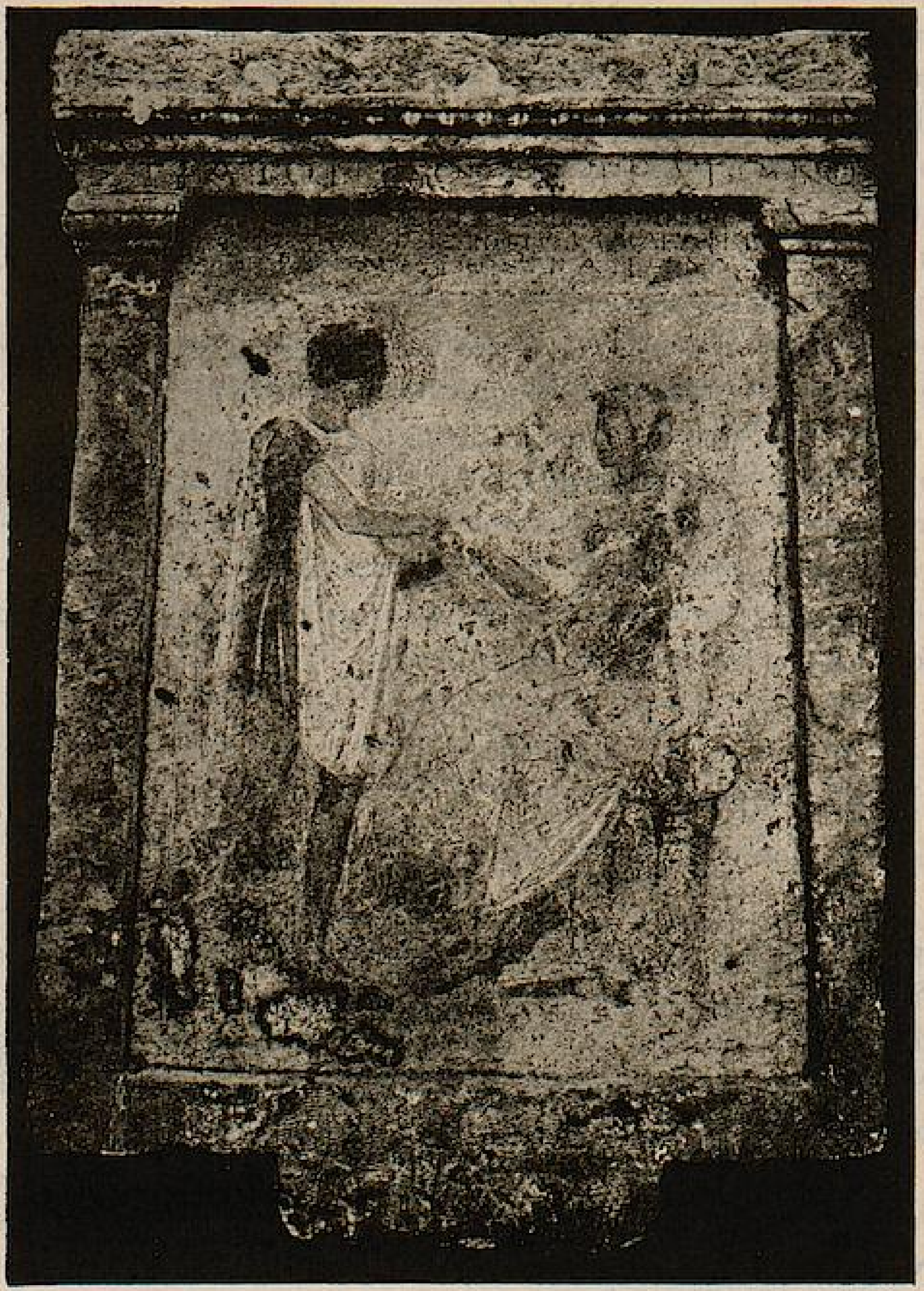
[1]) Ἐπὶ τοῦ ἀντιγράφου δὲν ἀπεδόθησαν σαφῶς αἱ γραμμαὶ αὗται· ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων φωτογραφιῶν, ἐξ ὧν ἐποιήθησαν αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες 166 καὶ 167, διακρίνονται.

νης γραμμῆς, ἐν μέρει δεξιὰ σωθείσης, πρὸς δήλωσιν τοῦ τέρματος τοῦ πίνακος.

Ἐπὶ τοῦ ἄνωθεν ἀφεθέντος κενοῦ διαστήματος ἐχαράχθη τρίστιχος ἐπιγραφὴ ἀβαθῶς καὶ ἐπιμελῶς· ὕψ. γραμμ. 0.008-0.012, διάστιχον 0.005. Τὰ γράμματα διατηροῦσιν ἐπίσης πολὺ τῆς μελαίνης βαφῆς, δι᾽ ἧς ἦσαν ἀρχῆθεν βεβαμμένα. Εἶναι ὅμως ἄξιον παρατηρήσεως τὸ ὅτι ὁ χαράκτης [1]) ἔγραψε λίαν πυκνῶς τὰ γράμματα τῶν δύο πρώτων στίχων, ἀρξάμενος εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον διαστήματος· ἀλλὰ τὸν τρίτον στίχον ἔγραψε δι᾽ ἀραιῶν γραμμάτων μετὰ πάσης ἀνέσεως· τοῦτο ὑποδηλοῖ φόβον τινὰ αὐτοῦ, μήπως ἡ ἐπιγραφὴ καταλάβῃ χῶρον μείζονα τοῦ προωρισμένου· θὰ ἦτο ἄρα ἢ ἤδη γεγραμμένη ἡ παράστασις, ὅταν ἐχαράσσετο ἡ ἐπιγραφή, ἢ τοὐλάχιστον ὁ χῶρος αὐτῆς ἦτο προδιαγεγραμμένος μετ᾽ ἀξιώσεως, ἵνα μὴ διαταραχθῇ μήτε ἄλλως περιορισθῇ.

Τοῦτο ἐνθυμίζει ἀνέκδοτόν τι, ὑπὸ τοῦ *Εὐσταθίου* (1612, 36· βλ. καὶ Ὀδυσσείας *ι* στίχ. 3-4) ἀναφερόμενον περὶ τοῦ ζωγράφου *Ἀναξήνορος*, ὅστις παρέλιπεν ἓν γράμμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἐπέγραψεν ἐπὶ εἰκόνος ἀοιδοῦ τινος (*αὐδή*, ἀντὶ *αὐδήν*)· τοῦτο δ᾽ ἔπραξεν ἕνεκα τῆς «*στενοχωρίας τοῦ ὑποκειμένου πίνακος*» (παρὰ Στράβωνι ΙΔ΄ 648 διαφόρως: «τοῦ πλάτους τῆς βάσεως μὴ συνεξαρκοῦντος»)· ἀνάλογον στενοχωρίαν εὑρίσκομεν ἐνταῦθα· τὸ ἐπίγραμμα λόγῳ τῆς παραλείψεως κατέστη ἀνόητον [2]).

Ἡ δὲ ἐπιγραφὴ λέγει: «***ψυχὴν μὲν ἐν Εἰδομένῃ*** [3]) ***προελίνπα | νεν, ὀστέα δὲ ὧδε μητρί τε καὶ ἀδελφῇ | ἀνιηρὸν κῆδος ἵκανεν***». Αὕτη εἶναι ἐμφανῶς μετρική, καίτοι δὲν δύναται νὰ μετενεχθῇ εἰς τὰ συνήθη τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραμμάτων μέτρα τῶν ἑξαμέτρων ἢ ἐλεγείων. Ἴσως δ᾽ ἐλήφθη ἔκ τινος γνωστοῦ τῷ συνθέτῃ χωρίου ποιητοῦ τινος [4])· ἦτο δὲ ἀρκούντως δυσνόητος, ὅπως τὸ πρῶτον με-

Εἰκὼν 166. — Ἡ στήλη τοῦ *Στρατονίκου*, φωτογραφηθεῖσα τῷ 1907 εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν, ὡς εἶχεν, ἄνευ ψεκασμοῦ ἢ καθαρμοῦ.

Εἰκὼν 167. — Ἡ στήλη τοῦ *Στρατονίκου*, φωτογραφηθεῖσα τῷ 1909, ἀφ᾽ οὗ παρέμεινεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἄνευ ἀναψεκασμοῦ.

τεγράφη ὑπ᾽ ἐμοῦ, ὡς ἐλλείποντος ἀντικειμένου· διὰ τῆς ἄνω ὅμως μεταγραφῆς ἄριστα νοεῖται ὅτι οἱ οἰκεῖοι, ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸν παροδίτην, λέγουσιν ὅτι «τὴν μὲν ψυχὴν ἐγκατέλιπεν (ὁ Στρατόνικος) ἐν τῇ Ἰδομένῃ, τὰ δὲ ὀστᾶ αὐτοῦ ἔφθασαν ἐκεῖ (ἐν τῇ πατρίδι) ὡς θλιβερὰ φροντὶς διὰ τὴν μητέρα καὶ τὴν ἀδελφὴν πρὸς φύλαξιν καὶ ταφήν».

Ἐκ τούτου ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Στρατόνικος ἀπέθανε μακρὰν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἴσως ἔν τινι μάχῃ, καθ᾽ ἣν οἱ

[1]) Παρέλιπε τὴν ἔσω κεραίαν τοῦ τελευταίου Α τοῦ στίχ. 2 καὶ δὲν ἐχάραξεν, ἀλλὰ μόνον γραπτῶς ἀπέδωκε, τὸ τελευταῖον Ι τοῦ αὐτοῦ στίχου.

[2]) Τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ ἀνεκδότου ἀναγράφω ἐν *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1908 σελ. 51 σημ. 1. Ἐν τοῖς *Θεσσαλ. Μνημ.* μου, σελ. 124 ἀπέδωκα αὐτὴν δυσνοητότερον.

[3]) Τὴν ὀρθὴν μεταγραφὴν ***ἐν Εἰδομένῃ(ι)*** διέγνωσεν ὁ Wilamowitz ἀπὸ τοῦ 1910, ὡς συμπεραίνω ἐξ ἀνακοινώσεως προφορικῆς τοῦ κ. Ἰω. Καλιτσουνάκη πρὸς ἐμέ· μετὰ πολλὰ ἔτη διέγνωσεν αὐτὴν καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Χ. Χαριτωνίδης (ἐν τῇ Mnemosyne τοῦ 1919) χωρὶς νά μοι ἀνακοινώσῃ τι, καίπερ συναντήσας με πολλάκις ἔκτοτε.

[4]) Τὸ *προλιμπάνω* νῦν τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται, παρὰ τὰ μόνα γνωστὰ *ἀπολιμπάνω, καταλιμπάνω*· σημαίνει δὲ ὅ τι τὸ *προλείπω*· πρβλ. *Ἀριστοφ.* Ὄρν. 1556-8 «ἔνθα καὶ Πείσανδρος ἦλθε | δεόμενο *ψυχὴν* ἰδεῖν, ἣ | ζῶντ᾽ ἐκεῖνον *προὔλιπε*», πρὸς δήλωσιν δειλοῦ· περὶ τοῦ Στρατονίκου δηλοῦται ὅτι προὔλιπεν αὐτὸς τὴν ψυχὴν ἀποθανών· τὸ νὰ λάβωμεν ἀντικείμενον τὸ *ὀστέα*, καὶ νὰ νοήσωμεν ὅτι *ἡ ψυχὴ προελίμπανεν ὀστέα*, εἶναι δυσχερές, διότι ἔπρεπε νὰ γραφῇ δὶς ἡ λέξις *ὀστέα*. Ὡς πρὸς τὸ μέτρον φαίνεται ὅτι ἐνέχει πολλοὺς δακτύλους ἢ ἀναπαίστους.

Ἐτυπώθη τῇ 11· 6· 1927.

νεκροὶ προϋπελογίσθη νὰ καῶσι, καὶ τὰ ὀστᾶ αὐτῶν νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Δημητριάδα· ἡ μεταγραφὴ *ἵκανεν ἂν ἱηρὸν κῆδος* θὰ ἐδήλου ὅτι ταῦτα δὲν εἶχον ἔτι μετενεχθῆ, ὅτε ἐποιήθη καὶ ἐστήθη ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου ἡ στήλη. Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη φαίνεταί μοι ὡς ἐπίσης εὔληπτος καὶ φυσικὴ ἑρμηνεία τοῦ ἐπιγράμματος.

Παρίσταται δὲ ἐν δεξιᾷ τῷ θεατῇ κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον ὁ *Στρατόνικος*, καθήμενος ἐπὶ ἕδρας ἁπλῆς ἄνευ ἐρεισινώτου· αὕτη ἔχει τέσσαρας τορευτοὺς μακροὺς πόδας καὶ εἶναι ἐπεστρωμένη διὰ παχέος προσκεφαλαίου, φέροντος κεντήματα πολύχρωμα. Παρεστάθη δὲ ὁ ἀποθανὼν ὡς νεώτατος ἀνήρ, ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος, φορῶν λεπτὸν χιτῶνα, ἡμιχειρίδωτον, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἱμάτιον πολυτελές, περιβάλλον τὰ νῶτα, τὸ ἄνω ἀριστερὸν ἥμισυ καὶ ὅλον τὸ κάτω τοῦ σώματος μέχρι τῶν ἀστραγάλων· φορεῖ δὲ καὶ σχιστά, πολὺ καλὰ σανδάλια, ἐρυθρά, διὰ μελάνων ἱμάντων συγκρατού-

Εἰκὼν 168. — Ἡ στήλη τοῦ *Στρατονίκου*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912 πρὸ τῆς πλύσεως, ἀλλὰ μετὰ διετῆ παραμονὴν ἄνευ ἀναψεκασμοῦ.

Εἰκὼν 169. — Ἡ στήλη τοῦ *Στρατονίκου* ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ 1912 καὶ ἀφ' οὗ ἐψεκάσθη ἐκ νέου.

μενα, καὶ στηρίζει ἐλαφρῶς τοὺς ἄκρους πόδας ἐπὶ ὑποποδίου, ἀποσύρων ὀλίγον τὸν δεξιὸν πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ πατῶν διὰ τοῦ προσθίου ἡμίσεος αὐτοῦ. Ἡ κόμη αὐτοῦ ἀπεδόθη βραχεῖα καὶ διὰ πορφυρᾶς[1]) βαφῆς πρὸς δήλωσιν βαθέως ξανθοῦ νέου.

Τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἐξερχομένην γυμνὴν ἐκ τοῦ ἱματίου ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πήχεως, φέρει ἠπίως ἐπὶ τοῦ ἄνω τοῦ μηροῦ μετὰ κεκλεισμένων ἐλαφρῶς δακτύλων, ὡς εἰ ἐκράτει τι, ἤτοι τὸ ἱμάτιον, ἢ μᾶλλον εἶδός τι κυλίνδρου ἢ τόμου βιβλίου. Ἐκ τῆς ἀμφιέσεως ἐν γένει, τῶν λεπτῶν χαρακτηριστικῶν, τοῦ βαθέως σιτόχρου τοῦ σώματος καὶ τῶν βιβλίων, φαίνεται ὢν ὁ Στρατόνικος εὐγενοῦς τινος καὶ ἀρκούντως πλουσίας οἰκογενείας, καὶ ὑπονοεῖται ὡς περὶ τὰ γράμματα πολὺ καλῶς ἠσκημένος.

Τὴν δὲ δεξιὰν χεῖρα, γυμνὴν ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, προεκτείνει, ἀνυψῶν αὐτὴν ὀλίγον, ἔχων ἀνοικτὴν πρὸς τὰ ἄνω τὴν παλάμην, ἀλλὰ μετὰ κεκλεισμένων τῶν δακτύλων, ὡς διὰ νὰ δεχθῇ τι ἐλαφρὸν ἀντικείμενον, ἐμβαλλόμενον αὐτῇ ὑπὸ τῆς ὁμωνύμου χειρὸς ἑτέρου νεανίου· ἡ συνήθης χειραψία δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὑπόκειται ἐνταῦθα.

Ἵσταται δὲ ὁ ἕτερος *νεανίας* ὀρθὸς ἐνώπιον τοῦ Στρατονίκου κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, φέρων τὸ μεῖζον βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, πατοῦντος δι' ὅλου τοῦ πέλματος τοῦ ἄκρου ποδός, ἐν ᾧ τὸ δεξιὸν ἀποσύρει ἱκανῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, ὀλίγον κεκαμμένον, ἐν ἀναπαύσει· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μέσου που τῆς κνήμης ἀπεσβέσθη τὰ κάτω τὸ σκέλος τοῦτο καὶ δὲν διεσώθη. Φορεῖ δὲ βραχύν, ἡμιχειρίδωτον χιτῶνα, βαθέως πορφυροῦν, ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφύν, καὶ λευκὴν χλαμύδα, ἐρριμμένην ἔμπροσθέν τε καὶ ὄπισθεν, πορπουμένην ἴσως ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου· φορεῖ δὲ καὶ ἐνδρομίδας ἐρυθρὰς μετὰ μελάνων ἱμάντων, κατὰ τὴν ἐν γένει ἐμφάνισιν τῶν ἱππέων.

Εἶναι δὲ καὶ αὐτὸς ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος καὶ ἔχει βραχεῖαν κόμην, βαθέως πορφυρᾶν δηλωθεῖσαν. Τὴν ἄκραν ἀριστερὰν χεῖρα, ἐφ' ἧς πίπτει ἡ χλαμύς, προεκβάλλει ἠπίως, κρατοῦσαν κύλινδρον, ἐξ οὗ κρέμανται προεκβεβλημένα ἔξ ἄκρα μηρίνθου· τὴν δὲ δεξιάν, γυμνὴν ἀπὸ τοῦ δικεφάλου, προεκτείνει, καταβιβάζων ὀλίγον, μᾶλλον ἵνα ἐγχειρίσῃ τι εἰς τὸν Στρατόνικον, ἧττον δὲ ἵνα συνάψῃ αὐτὴν εἰς χειραψίαν μετ' ἐκείνου· ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν ἄκρων χειρῶν δὲν διεσώθησαν σαφῶς.

[1]) Ἐν τῷ δημοσιευομένῳ πολυχρώμῳ πίνακι ἀποδίδεται ἀστόχως, ὡς εἰ ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον μέλαινα.

Ὄπισθεν αὐτοῦ διετηρήθησαν σαφῆ ἴχνη τρίτης μορφῆς ἀνθρώπου, ὑποτιθεμένης ὡς βαθύτερον καὶ μακρὰν τῶν δύο πρώτων κειμένης· διὰ τοῦτο παρεστάθη προοπτικῶς εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἀναλογιῶν τῶν δύο πρώτων· φαίνεται δὲ οὗτος ὢν παῖς ἐκ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Στρατονίκου, κατενώπιον ὀρθὸς ἱστάμενος, ὡς προσβλέπων τοὺς δύο νέους, ἢ βαδίζων πρὸς αὐτούς· φορεῖ χιτῶνα, ἀφίνοντα γυμνὰ τὰ σκέλη ἀπὸ τῶν γονάτων, καὶ καταβιβάζει τὴν ἀριστερὰν παρὰ τὸ πλευρόν.

Τὸ *βάθος* τῆς εἰκόνος ἀπεδόθη τὸ πλεῖστον διὰ ῥοδίνης βαφῆς· ὅτι θὰ εἶχον δηλωθῆ ἀρχιτεκτονικαὶ ἢ ἄλλαι λεπτομέρειαι τοῦ δωματίου, ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι συναντῶνται ἐν τῇ ζωῇ οἱ παριστάμενοι, δεικνύουσιν ἴχνη τινὰ γραμμῶν περὶ τὴν τρίτην μορφήν, καὶ ἕτερα ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὀρθοῦ νεανίου καὶ τοῦ Στρατονίκου· ἀλλ' αὗται δὲν εἶναι ἐμφανεῖς, ἵνα τι σαφὲς καθορισθῇ.

Περὶ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς ἐγκαύσεως τῶν βαφῶν ταύτης τε καὶ πασῶν τῶν λοιπῶν στηλῶν, ἐξ οὗ ὁρμώμενος ἐπειράθην νὰ ἀποδώσω εἰς τρεῖς *σχολάς*, ἤτοι εἰς τρία συστήματα, τὰς ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων γραφάς, τὴν *Σικυωνίαν*, τὴν *Ἰωνικὴν* καὶ τὴν *Ἀττικήν*, περὶ τῆς *τέχνης* ἐν γένει καὶ τῆς ἀξίας τῆς στήλης ταύτης, περὶ τῶν παρουσιαζομένων διαφορῶν ἐν τῇ ἀποδόσει τοῦ Στρατονίκου καὶ τοῦ ἑτέρου νεανίου, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἂν εἶχε *πρότυπόν τι* πρὸ ὀφθαλμῶν πρὸς μίμησιν κατὰ τὴν γραφὴν τῆς στήλης ταύτης ὁ ποιήσας ἐν Δημητριάδι τὸν πίνακα τοῦτον ζωγράφος, εἶπον τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ (ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1908 σ. 57-59, καὶ ἐν τοῖς *Θεσσαλ. Μνημείοις μου* σελ. 126-127, ἔτι δὲ ἀνὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἄλλων στηλῶν), θὰ ἐκθέσω δ' εὐρύτερον τὰ περὶ τούτων μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκδόσεως τῶν στηλῶν. Οἱ δὲ *χρόνοι* τῆς στήλης καθίσταται προφανὲς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι κεῖνται περὶ τὰ μέσα τῆς Γ' πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

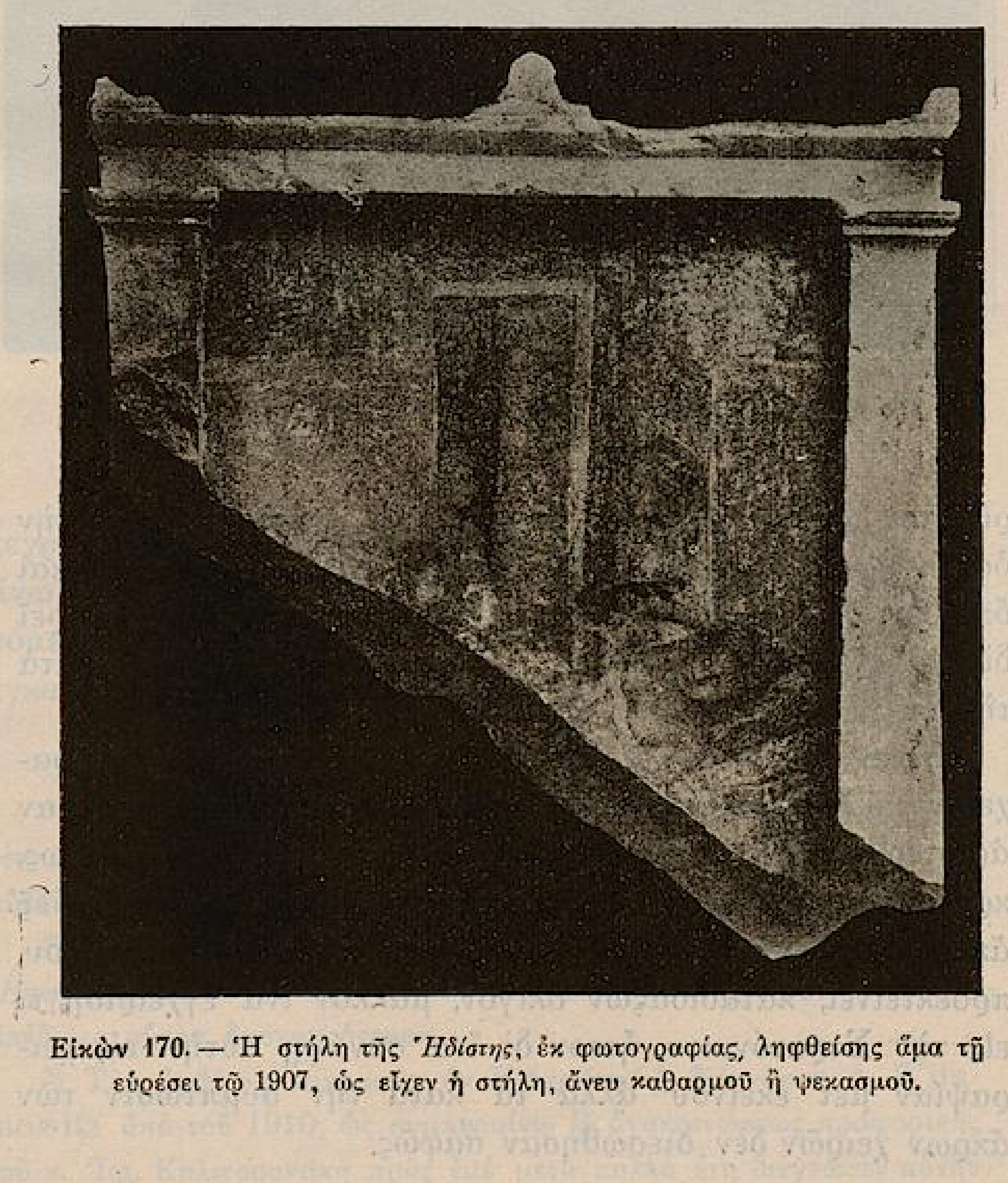
Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης σημειωτέον τὰ ἑξῆς: ὡς ἦτο ἀρχῆθεν ἐρριμμένη πρηνής, παρέμεινέ τι κενὸν μεταξὺ τῆς θέσεως, ὅπου ἐκτίσθη, καὶ τοῦ βαθύσματος, ἔνθα εἶχε γραφῆ ἡ παράστασις· εἰς τὸ κενὸν τοῦτο εἶχον εἰσδύσει ῥιζίδια θάμνων, καὶ εἶχον ἐμφωλεύσει ζωΰφια, ἐξ ὧν προῆλθον αἱ φθείρασαι τὰς βαφὰς κηλῖδες, ἐμφανεῖς οὖσαι μάλιστα κάτω ἀριστερά. Ὅταν ἐξήγαγον αὐτήν, ἐξέπεσον ἀφ' ἑαυτῶν τὰ πλεῖστα τῶν ῥιζιδίων καὶ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν ζωϋφίων.

Τὴν πρώτην λοιπὸν ταύτην ἐμφάνισιν τῆς στήλης δεικνύει ἡ εἰκὼν 166, ποιηθεῖσα ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1907, καὶ δὴ τὴν ἑπομένην ἡμέραν τῆς εὑρέσεως τῆς στήλης, πρὸ παντὸς καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ αὐτῆς· διὸ καὶ τὰ ἐπικεκολλημένα ὀλίγα χώματα, μάλιστα ἐπὶ τῶν παραστάδων, ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ ἀριστερὰ καὶ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ βαθύσματος, ἰδίως δὲ ὄπισθεν τοῦ Στρατονίκου, εἶναι ἐμφανῆ ἐπὶ τῆς φωτογραφίας.

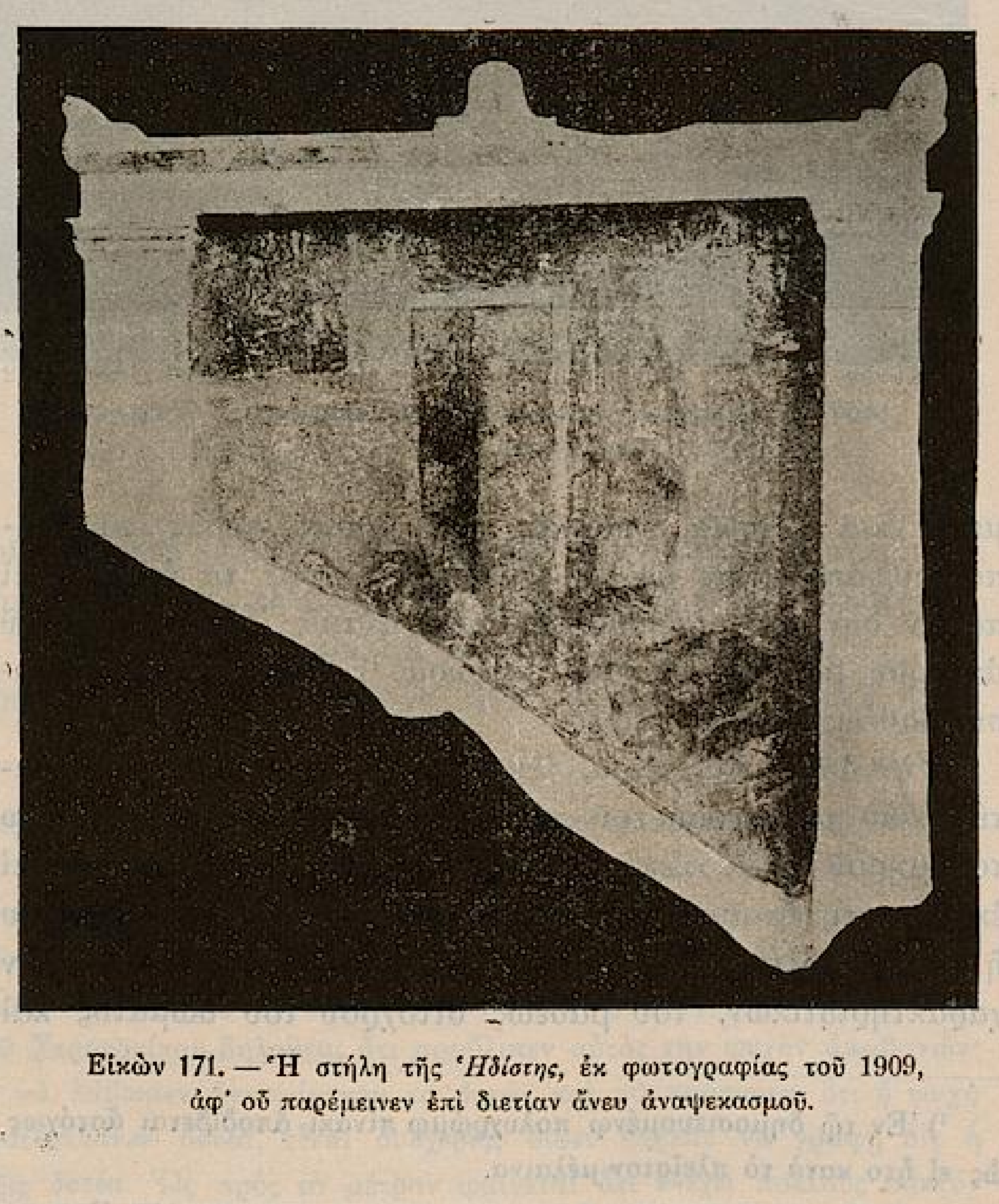
Ὀλίγας δὲ ἡμέρας μετὰ ταῦτα, ἐλθόντος τοῦ ἀντιγραφέως, ἐκαθάρισα τὰ ὑπόλοιπα χώματα μηχανικῶς διὰ μαχαιρίου καὶ βελονῶν, καὶ ἐψέκασα τὴν γραφὴν διὰ τοῦ μνημονευθέντος τονωτικοῦ μου· οὕτως ἔχουσα ἀντεγράφη. Κατόπιν καὶ μέχρι τοῦ 1909 ἔμεινεν ἀψέκαστος· διὸ ἡ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ληφθεῖσα φωτογραφία, ἐξ ἧς ἐποιήθη ἡ εἰκὼν 167, ἐμφανίζει τὴν γραφὴν σημαντικῶς ἀσθενεστέραν· καὶ βαφαὶ μὲν δὲν εἶχον τέως ἐκπέσει, εἰ μὴ ὀλίγον τι τῆς κυανῆς τοῦ προσκεφαλαίου κατὰ τὴν ἵδρυσιν, ἀλλ' ἡ ζωηρότης αὐτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ, τοῦτο δὲ ἀποδοτέον εἰς τὸ ὅτι δὲν ἀνεψεκάσθη ἡ στήλη διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου.

Ἕνεκα λοιπὸν τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἤρχισα νὰ ψεκάζω διὰ τοῦ ἰδίου τονωτικοῦ τὰς στήλας ταύτας ἀπὸ τοῦ 1909, κατὰ χρονικὰ διαστήματα πέντε ἢ ἓξ μηνῶν, μέχρι τοῦ 1912, ὁπότε ἀπετοίχισα τὴν στήλην, ἵνα πλυθῇ κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου· πρὸ πάσης ὅμως πλύσεως ἐφωτογράφησα αὐτὴν τότε, ἐκ δὲ τῆς φωτογραφίας ἐκείνης ἀποδίδεται ἡ εἰκὼν 168, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ἡ ζωηρότης τῶν χρωμάτων εἶχεν ἐπανέλθει διὰ τοῦ ἀναψεκασμοῦ, καὶ διετηρεῖτο διὰ τῆς ψεκάσεως τοῦ τονωτικοῦ μου, καίτοι ἀπὸ τοῦ 1911 ἔμεινεν ὅλως ἀψέκαστος ἡ στήλη κατ' ἀνωτέραν ἐπιταγήν.

Κατὰ δὲ τὴν διὰ θερμοῦ οἰνοπνεύματος ἀφαίρεσιν τοῦ τονωτικοῦ μου ὑπὸ τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., ὁπότε ἐπεκαλύφθη ἡ γραφὴ διὰ ῥητινώδους μίγματος, καὶ δὲν διεκρίνετο οὐδεμία σχεδὸν λεπτομέρεια, δὲν ἔλαβον φωτογραφίαν· διότι συνεχωρήθη ὑπὸ τοῦ προειρημένου ὁ ἐκ νέου ψεκασμὸς αὐτῆς διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ, τούτου δὲ τελεσθέντος, ἐπανῆλθεν ἡ γραφὴ εἰς τὴν ἐν εἰκόνι 168 ὄψιν. Τέλος ἡ εἰκὼν 169 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ἣν ἔλαβον τῷ 1915 κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ψεκάσας τὴν γραφὴν διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου· ἡ ἐμφάνισις τῆς παραστάσεως, παρὰ τὴν σμικρότητα τῆς φωτογραφίας, εἶναι λίαν εὐνοϊκὴ ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον εἰκόνα 166.

Εἰκὼν 170. — Ἡ στήλη τῆς *Ἡδίστης*, ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης ἅμα τῇ εὑρέσει τῷ 1907, ὡς εἶχεν ἡ στήλη, ἄνευ καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ.

Εἰκὼν 171. — Ἡ στήλη τῆς *Ἡδίστης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909, ἀφ' οὗ παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν ἄνευ ἀναψεκασμοῦ.

β΄—) Ἡ στήλη τῆς Ἡδίστης.

(Πίναξ II καὶ εἰκὼν 170·171·172·173 καὶ ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τοῦ 1908 πίν. 1).

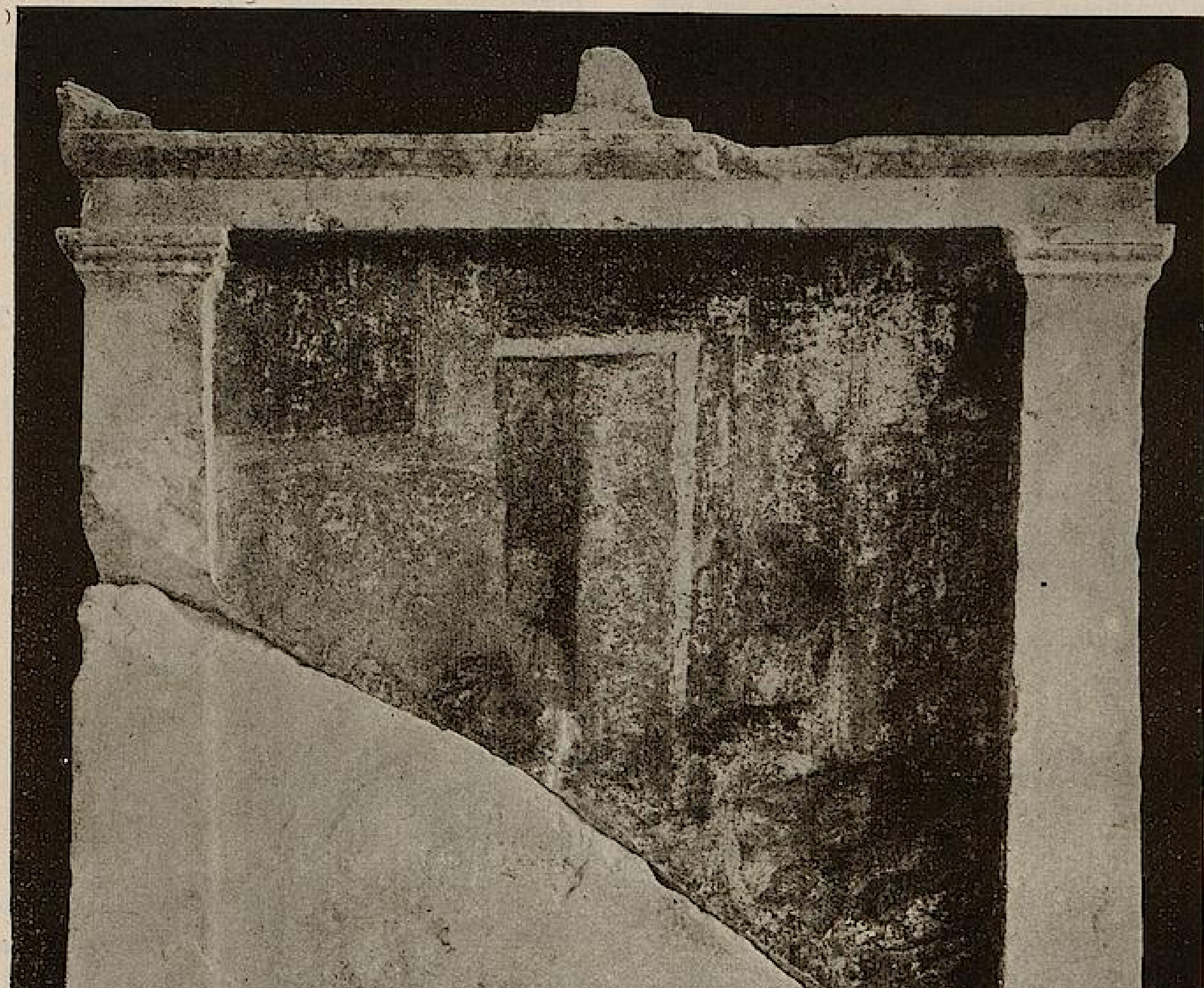
Τῆς Α΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 1.— Ὕψος 0.73, πλάτος 0.536, πάχος 0.137, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0.50, πλάτος ἀνωτάτω 0.39, κατωτάτω 0.38. Τὸ ἄνω ἥμισυ αὐτῆς εὑρέθη τῷ 1907 ἐν τῷ διακένῳ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ Α΄ πύργου ἀντεστραμμένον, οὐ μακρὰν τῆς προηγουμένης στήλης, τὸ δὲ κάτω ἥμισυ εὑρέθη τῷ 1909 ἐν τοῖς θεμελίοις τοῦ ὑποκειμένου τῷ πύργῳ τούτῳ, κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου πρὸς τὴν παραλίαν, παλαιοῦ Τουρκικοῦ οἰκοδομήματος παρὰ τὰ Καλύβια Ἁλυκῶν, ὅπερ ἐκαλεῖτο «κονάκι τοῦ Σουλεϊμάν». Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις σελ. 97-104 καὶ 215-219.

Στήλη τῆς *Ἡδίστης* ἐκ μαρμάρου λευκοφαίου, ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων συγκολληθεῖσα ἀκέραιος, πλὴν μικρῶν ἀποσχίσεων καί τινων ἀποκοπῶν· κάτω ἔληγεν εἰς γόμφον, ὅστις ἀπεκόπη μετὰ τοῦ πλείστου τοῦ ἑκατέρωθεν ἐξέχοντος πλαισίου. Ἐποιήθη, ὡς ἡ προηγουμένη, ἐν εἴδει ναΐσκου: αἱ παραστάδες εἶναι ὅμοιαι, ἀλλ᾽ ὁ θριγκὸς ἁπλούστερος, ἀνωτάτω δὲ ὑπάρχουσι τρεῖς ἀνθεμωταὶ ὀρθοκέραμοι ἐν εἴδει ἀκρωτηρίων· αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι εἶχον ἀρχῆθεν ἀποδοθῆ καὶ ἐνισχυθῆ διὰ βαφῶν, ὧν διετηρήθησαν πολλὰ ἴχνη· ἦσαν δὲ αὗται μετὰ τέχνης βεβαμμέναι.

Φέρει δὲ κάτω ὑπὲρ τὸν γόμφον μεταξὺ τῶν παραστάδων ἐλαφρὸν βάθυσμα ὀρθογώνιον ὕψους 0.10, πλάτους 0.375, ἐν εἴδει πινακίδος, ἐφ᾽ οὗ ἐχαράχθη ἐβαθῶς καὶ ἐπιμελῶς ἑξάστιχον ἐλεγεῖον κατὰ στίχον· τὰ γράμματα διατηροῦσιν ἔτι ἱκανὸν τῆς μελαίνης αὐτῶν βαφῆς· ὕψος αὐτῶν 0.006-0.011, διάστιχον 0.008-0.014:

Λυπρὸν ἐφ᾽ Ἡδίστηι Μοῖραι τότε νῆμα ἀπ᾽ ἀτράκτων
κλῶσαν, ὅτε ὠδῖνος νύμφη ἀπηντίασεν·
σχετλίη! Οὐ γὰρ ἔμελλε τὸ νήπιον ἀγκαλιεῖσθαι,
μαστῶι τε ἀρδεύσειν χεῖλος ἑοῖο βρέφους.
Ἓν γὰρ ἐσεῖδε φάος καὶ ἀπήγαγεν εἰς ἕνα τύμβον
τοὺς δισσούς, ἀκρίτως τοῖσδε μολοῦσα, Τύχη.

Τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι προφανῶς ἓν τῶν ἀριστουργη-

Εἰκὼν 172. — Ἡ στήλη τῆς *Ἡδίστης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ψεκαζομένη κανονικῶς ἀπὸ τοῦ 1909-1911, πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ὀθ. Ῥουσοπούλου.

μάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας· θὰ ἐποιήθη δὲ ὑπό τινος λίαν σημαντικοῦ ἐν Δημητριάδι ποιητοῦ.

Παρίσταται δ᾽ ἐν τῷ βαθύσματι, ὅπερ εἰσέχει κατὰ 0.025-0.033, ἐν δεξιᾷ τῷ θεατῇ νεαρὰ γυνή, ἡ ἀποθανοῦσα *Ἡδίστη*, κατακειμένη ὑπτία ἐπὶ κλίνης καὶ κοιμωμένη· ἡ κλίνη παρεστάθη ἀρκούντως πολυτελής, φέρουσα ὑπόστρωμα, ἕτερον στρῶμα ἐπ᾽ αὐτοῦ καὶ ἀνωτάτω δύο μεγάλα προσκεφάλαια, κεντητὰ διὰ πολυχρώμων ζωνῶν· ὑπετέθη δὲ ἡ κλίνη χαμηλὴ καὶ ξυλίνη, διακρινομένων ἐνιαχοῦ τῶν τορευτῶν αὐτῆς ποδῶν, ἀριστερὰ μάλιστα, καὶ φέρουσα ἐπεστρωμένας δύο σινδόνας, ὧν ἡ μία εἶναι διῃρημένη εἰς μεγάλα πολύχρωμα τετράγωνα, καὶ καταπίπτει εὐρέως μέχρι σχεδὸν τοῦ δαπέδου· πρὸ τῆς κλίνης διακρίνονταί τινα ἴχνη ὑποποδίου.

Παρεστάθη δὲ ἡ Ἡδίστη γυμνὴ τὰ ἄνω ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ στήθους καὶ μετὰ πλουσίας, καστανῆς κόμης, συνηγμένης εἰς τὴν κορυφήν, ὀλίγον ἀτημελήτου· τὸ λοιπὸν σῶμα αὐτῆς ἐσκεπάζετο διὰ σινδόνης· τὰς χεῖρας, ὅλως γυμνάς, ἔφερε κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, τῆς ἀριστερᾶς διακρινομένης ἐν μέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτῆς.

Ἀπέναντι τῆς Ἡδίστης παρίσταται νέος ἀνὴρ κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, βραχυπώγων βεβαίως καὶ βραχυμύσταξ, καθήμενος ἐπὶ κλισμοῦ ξυλίνου, προκλίνων ὀλίγον τὸ σῶμα, μετὰ προσοχῆς δ᾽ ἐντεταμένης καὶ ἀγωνίας προσβλέπων τὴν κοιμωμένην, καὶ πιθανῶς κρατῶν τὴν ἄκραν ἀριστερὰν αὐτῆς χεῖρα διὰ τῆς προτεταμένης δεξιᾶς αὐτοῦ· οὗτος εἶναι προφανῶς ὁ σύζυγος τῆς Ἡδίστης.

Βαθύτερον τῶν δύο τούτων παρεστάθη γυνὴ μεσῆλιξ, τροφὸς ἢ μαῖα, περὶ τὰ τρία τέταρτα κατενώπιον, ὀρθὴ ἱσταμένη, φοροῦσα χιτῶνα ἀχειρίδωτον, ἀφίνοντα γυμνὸν τὸν λαιμὸν καὶ μέρος τοῦ στήθους, ἔτι δὲ τὰς χεῖρας ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν ὤμων· ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φαίνεται ἐπερριμμένον καὶ ἱμάτιον· ἡ κόμη αὐτῆς παρεστάθη μειξοπόλιος καὶ ἀναδεδεμένη διὰ πλατυτάτης ἐρυθρᾶς ταινίας, φερούσης ἐπὶ τοῦ μέσου κεντητὸν κόσμημα· δυνατὸν εἶναι ἡ ταινία νὰ ἀποτελῇ γείσωμα βραχέος καλύμματος, ὁμοίου πρὸς τὴν σημερινὴν «σκούφιαν», ἢ πρὸς βραχὺ «φέσιον». Διὰ τῆς κεκαμμένης ἀριστερᾶς ὑποβαστάζει ὁριζοντίως κείμενον ἐσπαργανωμένον *βρέφος*, ὃν κεκαλυμμένον καθ᾽ ὅλον τὸ σῶμα διὰ πορφυροῦ ὑφάσματος, ἔχον γυμνὸν τὸ πρόσωπον καὶ πιθανῶς ἡμιανοίκτους τοὺς ὀφθαλμούς, ἤτοι ζῶν εἰσέτι. Τὴν δεξιὰν χεῖρα καταβιβάζει ἡ γυνὴ κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ὅπερ δὲν φαίνεται ἀπὸ τῆς κοιλίας τὰ

Εἰκὼν 173. — Ἡ στήλη τῆς *Ἡδίστης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915 (μηνὶ Σεπτεμβρίῳ), μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ὀθ. Ῥουσοπούλου ψεκαζομένη κανονικῶς.

κάτω, ὡς ἐπιπροσθούσης τῆς κλίνης· ὕψωνε δὲ τὸν πῆχυν αὐτῆς καὶ ἐξέτεινεν αὐτὸν πρὸς τὴν παραστάδα τῆς θύρας [1]).

Τὴν δὲ κεφαλὴν στρέφει πρὸς δεξιὰ αὐτῆς οὕτως, ὥστε παρεστάθη κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον, ἵνα εἴπῃ τι πρὸς *τετάρτην μορφήν*, ἣν προσβλέπει· αὕτη εἶναι νεανικὴ καὶ φορεῖ χιτῶνα ἀχειρίδωτον, παρεστάθη δὲ ἔτι μικροτέρα τῆς προηγουμένης, ὡς ἔτι βαθύτερον κειμένη· ἐκ τῆς βραχείας κόμης φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ἀνήκει εἰς *νεανίαν*, συγγενῆ ἢ ὑπηρέτην, ὅστις, ἀνοίξας τὸ φύλλον τῆς θύρας, ὡς κληθεὶς ὑπὸ τῆς μαίας, στρέφει πρὸς αὐτὴν τὴν κεφαλήν, παρασταθεῖσαν διὰ τοῦτο κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, ἵνα ἐρωτήσῃ, ἢ λάβῃ διαταγήν. Διὰ τοῦ ἀνοιχθέντος φύλλου τῆς θύρας διακρίνονται εἰς τὸ βάθος μακρὰν *τὰ δένδρα* τοῦ κήπου.

Παρεστάθησαν δὲ μετὰ πάσης ἀκριβείας αἱ λεπτομέρειαι τῆς γυναικωνίτιδος εἰς τὸ *βάθος* τῆς εἰκόνος: ὑποτίθεται ὅτι ὄπισθεν τῆς μεσήλικος εἶναι ἓν δωμάτιον, δεύτερον δὲ ἀπέναντι αὐτῆς πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς στήλης, καὶ τρίτον ἐσωτάτω, ἤτοι ὁ κοιτών, ἔνθα παρίσταται ἡ Ἡδίστη καὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς· τὰ τρία ταῦτα δωμάτια φαίνεται ὅτι ἦσαν ἓν μέγα, εἰς τρία κεχωρισμένον διὰ σανιδωμάτων, μετὰ δύο μεγάλων παραθύρων ἀνοικτῶν, ἤτοι εἰς δύο μικρότερα πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἓν μέγα, τὸν κυρίως κοιτῶνα, ἐσώτερον αὐτῆς. Τὸ δὲ *δάπεδον* τοῦ δωματίου παρεστάθη ἐπ' ὀλίγον διάστημα ἐντεῦθεν τῶν ποδῶν τῆς κλίνης καὶ τοῦ κλισμοῦ. Κατωτάτω ἀφείθη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς εἰκόνος μικρὸν διάστημα ἀβαφές.

Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀποτελεῖ ἐμφανῶς *ἔργον καλλιτεχνικόν*, ὅπερ οἱ βιοτέχναι ζωγράφοι τῆς Δημητριάδος δὲν ἦτο εὔκολον ἀφ' ἑαυτῶν νὰ συνθέσωσι μετὰ τοσαύτης τελειότητος. Διὸ νομίζω ὅτι ἢ λίαν σημαντικὸς ζωγράφος, τῶν μέσων που τῆς Γ΄ πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἅ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἐποιήθη ἡ στήλη, ἔγραψε ταύτην τε καί τινας ἄλλας τῶν εὑρεθεισῶν ὁμοίων τεχνικωτέρων εἰκόνων, ἐργασθεὶς ἐν Δημητριάδι, ἢ δεξιώτατός τις τεχνίτης ἀντέγραψεν, ἢ ἐν πλείστοις ἐμιμήθη, γνωστὴν ὁμοίαν εἰκόνα ὀνομαστοῦ ζωγράφου. Ἀκριβῶς δὲ εἶναι μεμαρτυρημένον [2]) ὅτι ἐν Σικυῶνι, ἔνθα ἐπὶ μακρόν, καὶ ἰδιαίτατα κατὰ τοὺς τεθέντας χρόνους, ἤκμαζεν ἡ Ζωγραφική, ἔνθα ὑπῆρχεν ἡ πρώτη Πινακοθήκη, ὅπου εἰργάζοντο οἱ ἄριστοι ἐγκαῦσται, καὶ ὅπου τέλος ἐλειτούργει αὐτὸ τοῦτο ἡ Ἀκαδήμεια τῆς Ζωγραφικῆς τοῦ τότε κόσμου, πρὸς ἀκριβῆ σπουδὴν τῆς τέχνης, ὑπῆρχεν ἱδρυμένη τοιαύτη ἐπὶ μαρμάρου ἐπιτύμβιος, ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν προκειμένην, γραφή.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης μαρτυροῦσιν αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες 170—173. Καὶ ἡ μὲν εἰκ. 170 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης αὐθημερὸν ἅμα τῇ εὑρέσει τῆς στήλης τῷ 1907, ὡς εἶχε, πρὸ οἱουδήποτε καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ· διὸ καί τινα ὀλίγα χωμάτια καὶ κηλῖδες ῥιζιδίων καὶ τμήματα μικρᾶς λατύπης διακρίνονται ἔτι ὑπάρχοντα ἐπὶ τῶν παραστάδων καὶ τοῦ ἐπιστυλίου, ἐν ᾧ ἡ ἐν τῷ βαθύσματι γραφὴ ἐμφαίνεται ὁ [illegible]-αφος. Μετ' οὐ πολὺ ἀπεκάθηρα προχείρως, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς, ἀπὸ τῇ στ τὰ εἰρημένα, καὶ ἐψέκασα αὐτὴν διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, οὕτω δὲ ἀντεγράφη τότε.

Ἡ δὲ *εἰκ.* 171 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1909 κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον· λόγῳ τῆς ἀπὸ τοῦ 1908 βοῆς, ὑπὸ τῶν θεωρούντων ἑαυτοὺς ὡς πλείονα τῶν ἄλλων γινώσκοντας, ἐναντίον τῆς ψεκάσεως τῶν γραφῶν διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ, καὶ κατὰ διαταγάς, ἐπανειλημμένως πρός με δοθείσας, παρέμεινε καὶ ἡ στήλη αὕτη ἀψέκαστος μέχρι τοῦ 1909, ὁπότε ἐλήφθη ἡ φωτογραφία αὕτη. Ἁπλῆ ὅμως παραβολὴ πρὸς τὴν προηγουμένην δεικνύει ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξέπεσον ἱκαναὶ βαφαί, μάλιστα ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βάθους. Διὰ τῶν φωτογραφιῶν τούτων ἐπείσθησαν οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπέτρεψαν τὸν διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου ἐκ νέου ψεκασμόν, ὅστις γενόμενος ἔκτοτε ὑπ' ἐμοῦ καὶ περαιτέρω μέχρι τοῦ 1911, συνεκράτησε τὴν μείζονα ἔκπτωσιν τῶν βαφῶν καὶ τὸν ἀποχρωματισμὸν αὐτῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ *εἰκ.* 172, ποιηθεῖσα ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1912, ὅτε ἀποκαθήλωσα μὲν τὴν στήλην, ἵνα ὁ ἐλθὼν Ὄθων Ῥουσόπουλος ἐξαγάγῃ τὸ τονωτικόν μου, ὡς ἀπῄτει, ἐφωτογράφησα ὅμως αὐτὴν πρὸ τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκείνου, δεικνύει ὅτι ἐν τοῖς τρισὶν ἔτεσιν, ἅτινα τέως εἶχον παρέλθει, δὲν ἔπαθόν τι περαιτέρω κακὸν αἱ βαφαί. Ἐπίσης ἡ *εἰκ.* 173, ποιηθεῖσα ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τοῦ 1915, δεικνύει ὅτι, καίτοι ὑπέστη καὶ ἡ στήλη αὕτη τὸ διὰ θερμοῦ οἰνοπνεύματος 97 βαθμῶν λουτρὸν τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., καὶ ἄλλα ψεκάσματα διὰ κυτταροειδῶν, ἐν τούτοις, ἀναψεκασθεῖσα διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, δὲν ἔπαθέ τινα νέαν ἔκπτωσιν βαφῶν, πλὴν μικρᾶς θολώσεως γενικῆς, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀφῆκαν, δυστυχῶς μονιμωτέραν ἐπὶ τῆς γραφῆς, τὰ οἰνοπνεύματα καὶ τὰ κυτταροειδῆ.

γ΄.—) Ἡ στήλη τῆς Ἀρχιδίκης.

(Πίναξ III καὶ εἰκὼν 174· 175· 176· 177· 178· 179 καὶ ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* τοῦ 1908 πίν. 2).

Τῆς Α΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 20.— Ὁλοκλήρου τῆς περισωθείσης στήλης ὕψ. 1.105, πλάτ. 0.473, πάχ. 0.12, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0.485, πλάτ. ἀνωτάτω 0.413, κατωτάτω 0.459. Τὸ κάτω μετὰ τῆς γραφῆς τμῆμα εὑρέθη ἐν τῷ διακένῳ τῆς Νοτίου πλευρᾶς τοῦ Α΄ πύργου τῷ 1907, τὸ δὲ ἄνω τμῆμα εὑρέθη κατὰ τὸ μέγα διάκενον τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῷ 1907 ἐπίσης.— Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις μου σελ. 155-164.

Στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ μελανολεύκου καλοῦ μαρμάρου, λευκοτέρου, ἐκ δύο τμημάτων συναρμοσθεῖσα [3])· ἐλλείπει κάτω ἱκανὸν μετὰ τοῦ τέρματος τῆς παραστάσεως. Ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα μετὰ τριῶν ἀκρωτηρίων, ὧν τὰ ἀνθέμια ἀπεδόθησαν δι' ἐλαφρᾶς γλυφῆς, καὶ ἐνισχύθησαν διὰ βαφῶν, ἐλάχιστα σῳζομένων· διετηρήθησαν ὅμως αἱ γραπταὶ γλῶσσαι τῶν κυματίων καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τυμπάνου πορφυροῦς καρπὸς ῥοιᾶς, πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος δοθέντος τῇ Περσεφόνῃ, ἵνα καταγάγῃ αὐτὴν εἰς τὸν Ἅδην.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον μετὰ μικρὸν διάστημα κενόν, ὅπερ θὰ κατεῖχέ ποτε γραπτὴ κορωνίς, ἐχαράχθη διὰ λίαν μικρῶν γραμμάτων, ἀβαθῶς καὶ ἐπιμελῶς, ἑξάστιχον ἐλεγεῖον κατὰ στίχον, ὡς ἀκριβῶς τὸ τῆς Ἡδίστης· ὕψ. γραμμ. 0.004-0.014,

[1]) Ἡ ἀπόδοσις τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπὶ τοῦ ἀντιγράφου δὲν εἶναι κατὰ πάσας τὰς λεπτομερείας ἀκριβής.

[2]) *Παυσαν.* Β΄ 7,3 «προελθοῦσι δὲ καὶ ἐπιστρέψασιν ὡς ἐπὶ τὴν πόλιν (ἐνν. τὴν Σικυῶνα), Ξενοδίκης *μνῆμά* ἐστιν, *ἀποθανούσης ἐν ὠδῖσι*· πεποίηται δ' οὐ κατὰ τὸν ἐπιχώριον τρόπον, ἀλλ' ὡς ἂν *τῇ γραφῇ* μάλιστα ἁρμόζοι· ***γραφὴ δὲ εἴπερ ἄλλη τις καὶ αὕτη ἐστὶ θέας ἀξία***».

[3]) Κάτω ἀριστερὰ παρὰ τὴν ἀκμὴν εἶχεν ἀποκοπῆ ἀρχῆθεν σχίζα, ἣν συνεκόλλησεν ὁ ἀρχαῖος τεχνίτης, ποιήσας δύο κυλινδρικὰ τρήματα ἐπὶ τῆς στήλης· κατόπιν ὅμως ἀπεκολλήθη κατὰ τὸν ἐντοιχισμὸν ἡ σχίζα ἐκείνη καὶ δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι.

διάστιχ. 0.018· τὰ γράμματα ἦσαν ἀρχῆθεν βεβαμμένα μέλανα, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ὀλίγων ἐσώθη ἡ βαφή:

Εἰ κέκρικας χρηστήν, Ῥαδάμανθυ, γυναῖκα καὶ ἄλλην
ἢ Μίνως, καὶ τήνδε, οὖσαν Ἀριστομάχου
κούρην. Εἰς Μακάρων Νήσους ἄγετ᾽. Εὐσεβίαν γὰρ
ἤσκει καὶ σύνεδρον τῆσδε Δικαιοσύνην·
ἣν Τύλισος μὲν ἔθρεψε, πόλις Κρῆσσα, ἥδε δὲ γαῖα
ἀμφέπει ἀθάνατον — μοῖρα σοί, Ἀρχιδίκη! —

Καὶ τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι λίαν εὐφυές: ὁ ποιητής, μὴ ἔχων τι ἄλλο σημαντικὸν νὰ ἐξάρῃ, ἐπεκαλέσθη τοὺς συμπολίτας τῆς Ἀρχιδίκης κριτὰς τοῦ Ἅδου, καὶ ὑπεδήλωσε τὸν βίον τῆς ἀποθανούσης, ἥτις εἶχε πολλούς, ὡς φαίνεται, συγγενεῖς ἐν Δημητριάδι, ὅπου ἔζων Κρῆτες στρατιωτικοὶ μισθοφόροι τῶν Μακεδόνων· διότι ἐπὶ ἄλλης στήλης ὑπάρ-

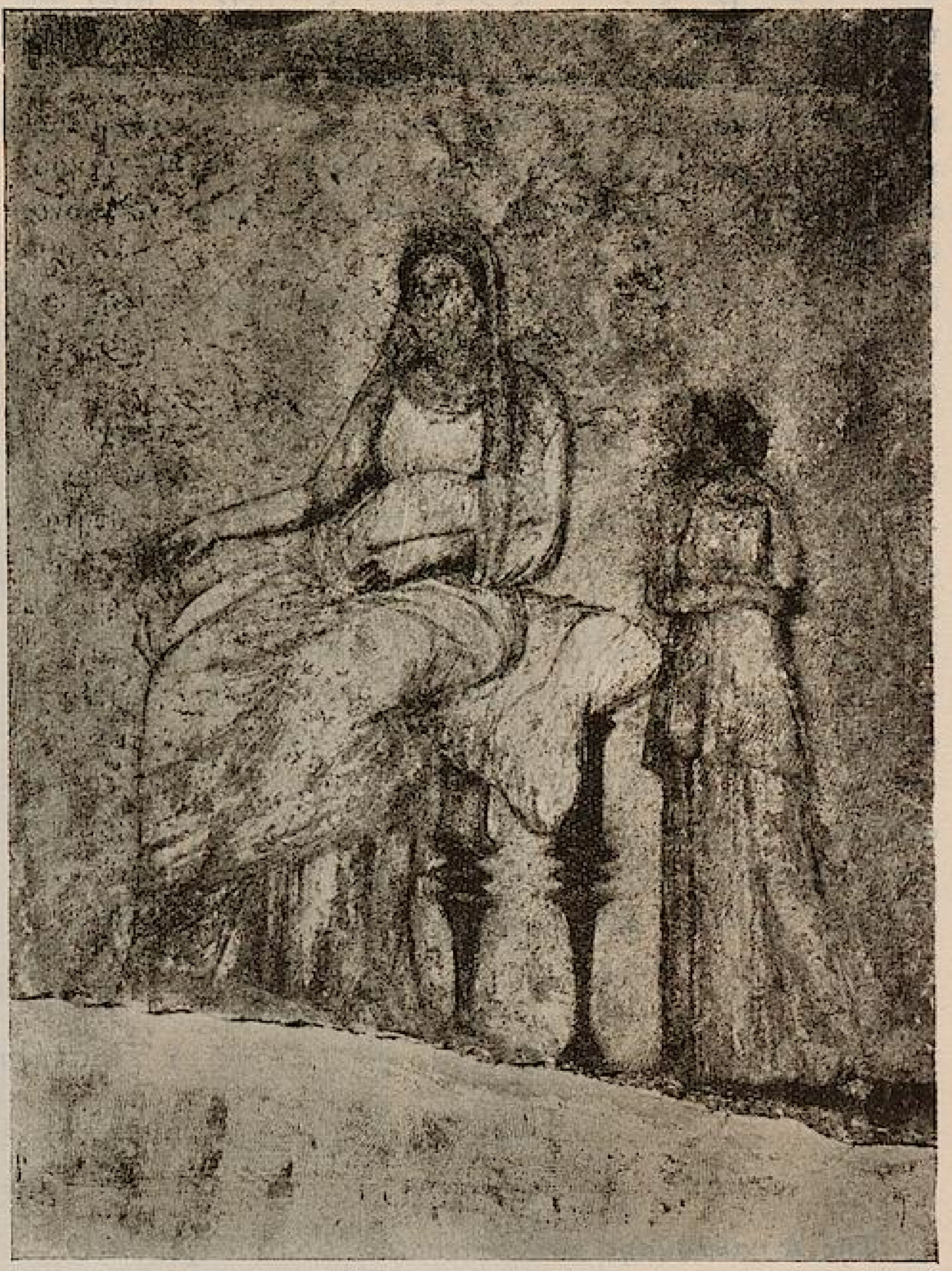
Εἰκὼν 174. — Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1907, εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν ληφθείσης, πρὸ τοῦ καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ, φέρουσα ὅμως ἐπιδιορθώσεις, γενομένας κρυφίως καὶ αὐτοβούλως ὑπὸ τοῦ φωτογράφου.

χουσι τὰ ὀνόματα: «*Πολύτιμος Γνάθιος, Ὑγιαμένης Ἀριστομάχου, Κρῆτες Τυλίσιοι*», καὶ ἐπὶ τρίτης «*Ἀνθὶς Ὑγιαμένους Κρῆσσα*», ἐξ ὧν δηλοῦται ὅτι ἡ Ἀρχιδίκη εἶχεν ἀδελφὸν Ὑγιαμένην, καὶ ἀνεψιὰν Ἀνθίδα, ἴσως δὲ θεῖον Γνάθιν καὶ πρῶτον ἐξάδελφον Πολύτιμον.

Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ὑπάρχουσι δύο ἐκτύπως ἀναγεγλυμμένοι ῥόδακες, εἰς δύο συγκεντρικοὺς κύκλους, ὧν οἱ ὀμφαλοὶ διατηροῦσι πορφυρᾶν βαφὴν καὶ ἀνὰ τέσσαρας γραπτὰς ἀκτῖνας· θὰ ἦσαν δέ ποτε δαψιλῶς βεβαμμένοι. Ὑπ᾽ αὐτοὺς ἄρχεται γραπτὴ παράστασις διὰ πλατείας ὁριζοντίου, κροκίνης γραμμῆς, καὶ ὑπ᾽ αὐτὴν δι᾽ ἑτέρας μελαίνης εὐθυτάτης, προσδιωρισμένη.

Παρίσταται περὶ τὸ μέσον ἡ *Ἀρχιδίκη*, ὥριμος γυνή, καθημένη ἐπὶ πολυτελοῦς κλινέδρας, ἐν εἴδει θρόνου μετ᾽ ἐρεισινώτου, καὶ ἐρείσματος δεξιόθεν, ἐπεστρωμένης διὰ πολυτελοῦς, παχέος, κεντητοῦ προσκεφαλαίου· οἱ δύο πόδες τῆς ἕδρας, ἄριστα τετορνευμένοι, διετηρήθησαν καλῶς. Φορεῖ δὲ χιτῶνα ποδήρη, ἀχειρίδωτον, μετὰ πλατείας παρυφῆς περὶ τὸ στῆθος, ἐζωσμένον διὰ λεπτῆς ζώνης περὶ τὴν ὀσφύν· φορεῖ δὲ καὶ πλούσιον ἱμάτιον, ἠγμένον ἐπὶ τῶν νώτων καὶ ὄπισθεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐν εἴδει πέπλου, καλύπτον καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος μέχρι που τοῦ μέσου τῶν κνημῶν.

Συγκρατεῖ δὲ ἠπίως τὸ ἱμάτιον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἐξερχομένης ἐκ τοῦ ἱματίου γυμνῆς, ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος περίπου, καὶ ἀναπαυομένης ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ σώματος ἔμπροσθεν· ἴσως ἐκράτει τι ἐν εἴδει καρποῦ ῥοιᾶς. Τὴν δὲ δεξιὰν γυμνὴν καταβιβάζει ἐπιχαρίτως, κεκαμμένην ὀλίγον, καὶ στηρίζει ἐλαφρῶς ἐπὶ τοῦ ἐρείσματος τῆς ἕδρας. Ἡ κόμη αὐτῆς ἀπεδόθη καστανή, χωρίζεται ἐν μέσῳ, καὶ βαίνει

Εἰκὼν 175. — Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909, ληφθείσης μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 1907 καὶ ἐφεξῆς (πρβλ. εἰκ. 177) ἐπί τινα χρόνον ψεκασμὸν διὰ τοῦ τονωτικοῦ.

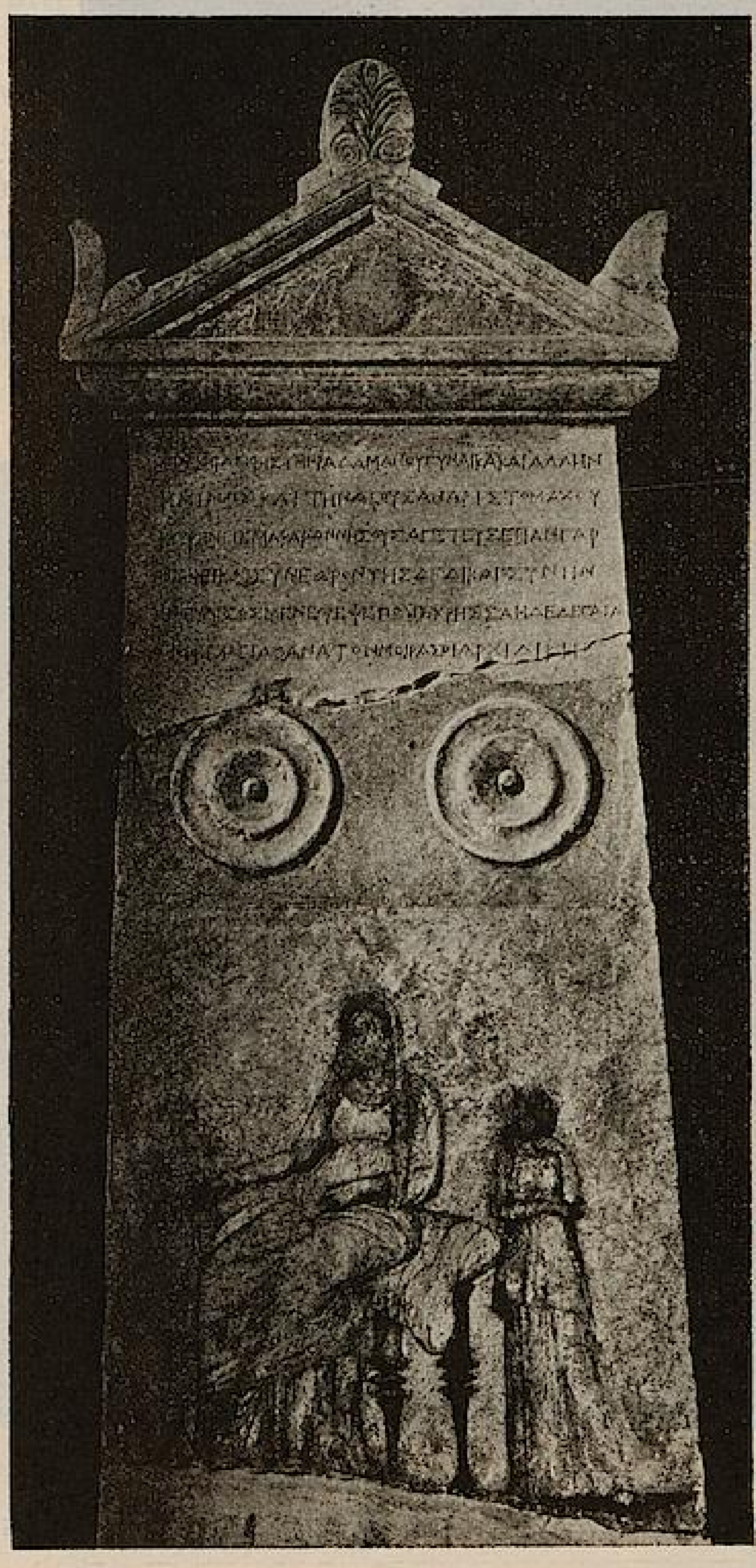
εὐρύθμως ἑκατέρωθεν, λίαν ἐπιμελῶς ἐκτενισμένη, καλύπτουσα πιθανῶς τὰ ἄνω τῶν ὤτων· ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτῶν φαίνεται κρεμάμενον ἐνώτιον. Αἱ λεπτεμέρειαι τοῦ προσώπου αὐτῆς, πλὴν τῶν διασωθέντων ἐν μέρει μελάνων ὀφθαλμῶν, δὲν διετηρήθησαν.

Ἀριστερὰ τῆς Ἀρχιδίκης παρίσταται νεαρὰ *θεράπαινα*, ἱσταμένη ὀρθή, φέρουσα τὸ μεῖζον βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ σκέλους, ἐν ᾧ ἀποσύρει τὸ ἀριστερόν, ὀλίγον κεκαμμένον, παραπλεύρως, ἐκφαινομένου τοῦ προσθίου τοῦ ἄκρου γυμνοῦ ποδός. Φορεῖ δὲ χιτῶνα ποδήρη, ἀχειρίδωτον, καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐσθῆτα, ἀχειρίδωτον ἐπίσης, ἐν εἴδει ἐπενδύτου, στενῶς ἐπικειμένην, καὶ φθάνουσαν μέχρι που τοῦ μέσου τῶν μηρῶν.

Ἡ κόμη αὐτῆς, βαθέως πορφυρᾶ ἀποδοθεῖσα, εἶναι

συνηγμένη εἰς μικρὸν ὄγκον εἰς τὰ ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς. Τὴν δεξιὰν χεῖρα καταβιβάζουσα, φέρει ὁριζοντίως πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἰσχίον, κρατοῦσά τι ἐλαφρόν, πιθανῶς ῥιπίδιον, καὶ στηρίζει ἐπὶ τῆς ἄκρας χειρὸς τὸν ἀγκῶνα τῆς ἀριστερᾶς, ἣν ἐπίσης ἔχει καταβιβάσει παρὰ τὸ σῶμα, ὑψώσασα ὅμως τὸν πῆχυν, ἐκ τῶν ἔξω διὰ τοῦτο φαινόμενον, ἵνα διὰ τῆς ἄκρας χειρός, μετ' ἐλαφρῶς κεκλεισμένων τῶν δακτύλων, στηρίξῃ τὴν ἐκ τῆς θλίψεως βεβαρημένην κεφαλὴν αὐτῆς, ἣν στρέφει δεξιά, προσβλέπουσα τὴν δέσποιναν· διὰ τοῦτο τὸ μὲν σῶμα αὐτῆς παρεστάθη κατενώπιον, ἡ δὲ κεφαλὴ κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον.

Τὸ *δάπεδον* τῆς εἰκόνος μόλις ἐσώθη ὀλίγον δεξιά,

Εἰκὼν 176.—Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1908, μετὰ τὸν ψεκασμόν, οὗ ἕνεκα ἐξέφυγον ἀφ' ἑαυτῶν αἱ ἐν εἰκ. 174 αὐθαίρετοι ἐνισχύσεις τοῦ φωτογράφου.

Εἰκὼν 177.—Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909, μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 1907 καὶ ἐφεξῆς (πρβλ. εἰκ. 175) ἐπί τινα χρόνον ψεκασμόν.

δηλωθὲν διὰ βαθέως πορφυροῦ χρώματος, πρὸς ἀπόδοσιν ἴσως τῶν καλυπτόντων τὸ δωμάτιον, ἔνθα ὑπόκειται ἡ παράστασις, ταπήτων· ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα τῆς Ἀρχιδίκης εἶναι ὑπόλοιπα τοῦ ὑποποδίου πιθανῶς. Τὸ δὲ *βάθος* τῆς εἰκόνος δὲν ἐμφανίζει λεπτομερείας τῆς αἰθούσης, αἵτινες ὅμως θὰ εἶχον ἀρχῆθεν ἀποδοθῆ, ὡς δεικνύει τὸ ἀριστερὸν τῆς εἰκόνος, ἔνθα αἱ ἀποχρώσεις τῶν βαφῶν εἶναι διάφοροι τῶν τοῦ λοιποῦ βάθους· τοῦτο δύναται νὰ ἀποδοθῇ καὶ εἰς τὸν διάφορον σκιασμὸν τοῦ μέρους ἐκείνου.

Ἡ δὲ *τύχη* τῆς στήλης ταύτης ὑπῆρξεν ἀρκούντως περίεργος: τὸ φέρον τὴν παράστασιν τμῆμα εὗρον ἐλεύθερον χωμάτων, πλὴν ἐλαχίστων ἐπικειμένων ἄνω ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ βάθους καὶ ἐπὶ τῶν ῥοδάκων· εὗρον δὲ αὐτὸ κατὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐργασίας τῆς ἡμέρας, καὶ ἐκόμισα εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ φωτογράφου· οὗτος ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ φωτογραφίαν αὐτοῦ ἐνώπιόν μου, ὡς συνέβαινεν ἕως τότε, ἅτε ἐγγιζούσης ἤδη τῆς νυκτός· ἀφῆκα λοιπὸν αὐτὸ ἐκεῖ πρός τε φύλαξιν καὶ φωτογράφησιν τὴν ἐπαύριον, καί, ἐπανελθὼν τὴν δείλην τῆς ἑπομένης, συναπεκόμισα εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Γυμνασίου Βόλου μετὰ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων τῆς ἡμέρας.

Ἀλλ' ὅτε παρέδωκα τοῦτο μετά τινα χρόνον εἰς τὸν ἀντιγραφέα, οὗτος παρετήρησεν ὅτι ἡ ῥὶς καὶ τὸ στόμα ἔφερον περίγραμμα διὰ νωπῆς βαφῆς, τοῦτο δ' ἐβεβαίωσα καὶ ἐγώ, ἐπιστήσας τὴν προσοχήν μου· κατόπιν δέ, ἀνεξαρτήτως ἡμῶν, παρετήρησε τοῦτο καὶ ὁ Paul Hermann, διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τῆς Δρέσδης, ἐλθών, ἵνα μελετήσῃ τὰς στήλας.

Καθίστατο λοιπὸν προφανὲς ὅτι ὁ φωτογράφος, ὅστις ἦτο ταὐτοχρόνως καὶ ἁγιογράφος, ἐντόπιος δὲ Πηλιορείτης, ἐπωφεληθεὶς τῆς ἀπουσίας μου, προσέθηκεν ἀφ' ἑαυτοῦ ῥῖνα καὶ στόμα οὐ μόνον εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἀρχιδίκης, ἀλλ', ὡς ὕστερον κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς στήλης ἐβεβαιώθην, καὶ εἰς τὸ τῆς θεραιπαίνης. Οὕτως ἡ ἐκ τῆς ἀρχετύπου φωτογραφίας, γενομένης τῷ 1907, ποιηθεῖσα *εἰκὼν* 174, ἐμφανίζει πάντα ταῦτα εὐκρινῆ, ὡς καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ δεξιοῦ ὤμου καὶ τοῦ βραχίονος τῆς θεραπαίνης, ἅτινα ἐπίσης ἐνίσχυσεν ὁ προειρημένος φωτογράφος—ζωγράφος.

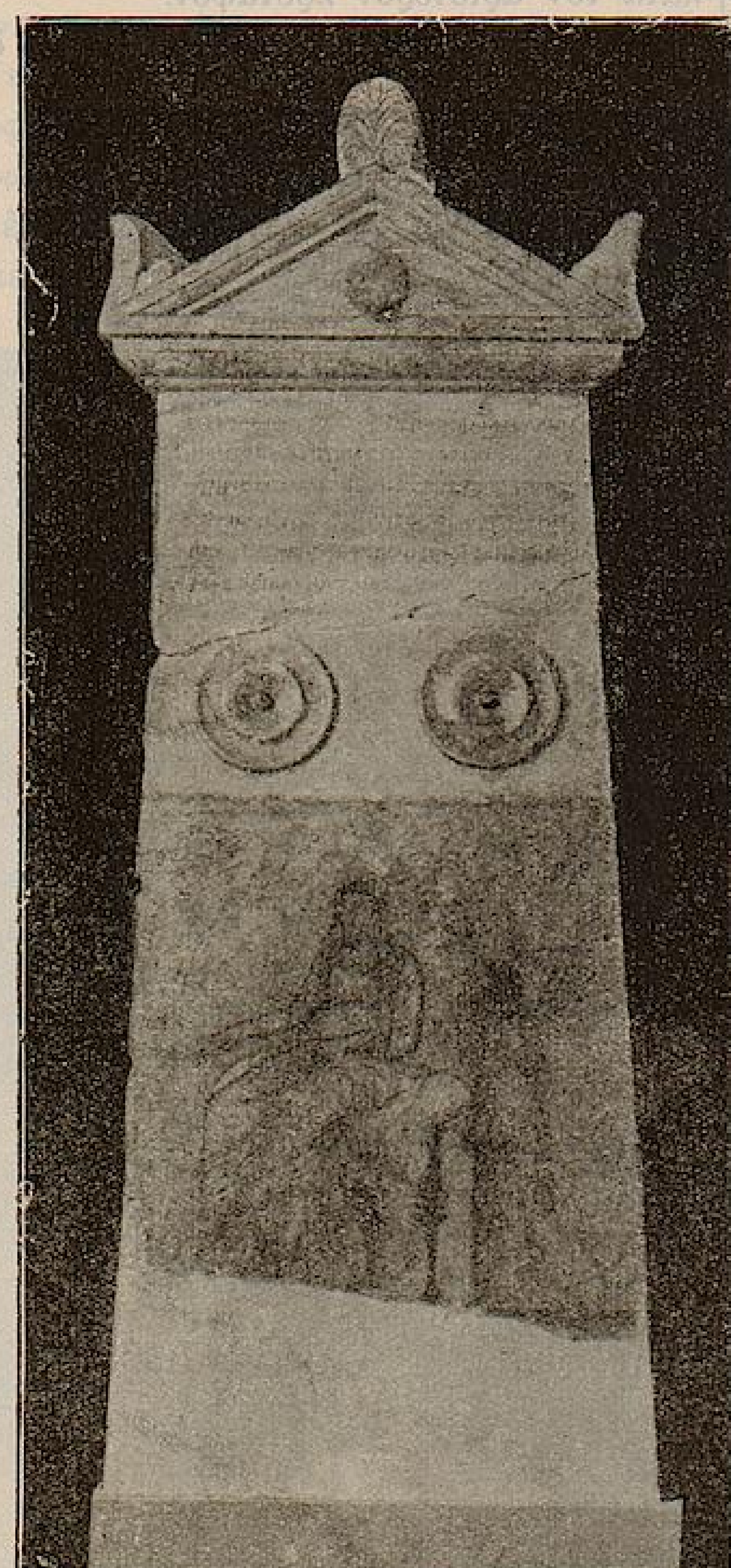
Ψεκασθείσης δὲ κατόπιν τῆς εἰκόνος διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, αἱ προμνημονευθεῖσαι προσθῆκαι ἐξηφανίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀφ' ἑαυτῶν οὕτως, ὥστε ἐπὶ τῶν *εἰκόνων* 175· 176· 177, αἵτινες ἐποιήθησαν ἐκ φωτογραφιῶν, ληφθεισῶν τῷ 1908 (τῆς 176) καὶ τῷ 1909 (τῆς 175 καὶ 177), δὲν ὑπάρχουσι πλέον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ εἰκὼν *177* ἀποδίδει τὴν στήλην ἄρτι ψεκασθεῖσαν διὰ τοῦ τονωτικοῦ. Κατὰ δὲ τὸ διαρρεῦσαν τέως χρονικὸν διάστημα δὲν συνέβη τις ἔκπτωσις τῶν βαφῶν· διότι αὗται εἶχον ἐγκαῆ ἀρχῆθεν ἰσχυρῶς καὶ μετὰ τέχνης,

ἐπέκειντο δὲ λεῖαι καὶ ἐμπεποτισμέναι ἐν τῷ μαρμάρῳ αἱ πλεῖσται· μικρά τις ὅμως ἐξασθένωσις αὐτῶν φαίνεται ὅτι συνετελέσθη ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ 1907 καὶ 1909 διετίᾳ, καθ' ἣν λόγῳ τῆς μνημονευθείσης ἐκ τοῦ κέντρου διαταγῆς, ἔμεινεν ἀψέκαστος ἡ στήλη.

Ἡ δὲ *εἰκὼν* 178 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς δι' οἰνοπνεύματος ἀποπείρας τοῦ Ὄθ. Ῥουσ. πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ τονωτικοῦ μου τῷ 1912. Μετὰ δὲ τὸν πλήρη καθαρισμὸν αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν, ἐλάβομεν φωτογραφίας διὰ πλακῶν ἐγχρώμων, αἵτινες ὅμως δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν λῆψιν ἀντιτύπων· ἀλλὰ μετὰ τὸν κατὰ καιροὺς ψεκασμὸν διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου ἔκτοτε, ἔλαβον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1915 φωτογραφίαν αὐτῆς, ἐξ ἧς ἐποιήθη ἡ *εἰκ.* 179· αὕτη ἀποδίδει καθαρωτέραν τὴν στήλην, καὶ ἀπηλλαγμένην τῶν ἐπὶ τοῦ ἀετώματος χωματιδίων, ἔτι δὲ εὐδιάκριτα τὰ περιγράμματα, ἀλλ' ἐνδεικνύει καί τινα συσκοτισμὸν καὶ θάμβωσιν, ὀφειλόμενα τῷ διὰ θερμοῦ οἰνοπνεύματος ψεκασμῷ. Οὕτω λοιπὸν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ μὲν δι' ὕδατος ἁπλοῦ καὶ ἀπεσταγμένου καθαρισμὸς ὠφέλησε τὴν στήλην, ὁ δὲ δι' οἰνοπνεύματος καὶ κυτταροειδοῦς ψεκασμὸς ἔβλαψεν αὐτήν, ἐν ᾧ ὁ ἀναψεκασμὸς διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου συνεκράτησε καὶ συγκρατεῖ ἔκτοτε τὰς βαφὰς τῶν στηλῶν τοῦ 1907, ἃς ἀρχῆθεν εἶχον ἐγὼ ψεκάσει.

Εἰκὼν 178.—Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ληφθείσης πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου.

Εἰκὼν 179.—Ἡ στήλη τῆς *Ἀρχιδίκης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου ψεκαζομένη κανονικῶς.

δ΄.—Ἡ στήλη τοῦ Ἀρισστοκλέους.

(Πίναξ IV καὶ εἰκὼν 180· 181· 182).

Τῆς Α΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 2.— Ὕψ. 0.56, πλάτος 0.353, πάχος 0.093, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0.298, πλάτος ἀνωτάτω 0.332, κατωτάτω 0.342 μετὰ τῶν πλαισίων, ὧν τὸ δεξιὸν ἔχει πλάτ. 0.03, τὸ δὲ ἀριστερὸν 0.024. Εὑρέθη τῷ 1907 ἐν τῷ Α΄ πύργῳ κατὰ τὸ διάκενον τῆς Νοτίας πλευρᾶς. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις σελ. 104-108.

Στήλη τοῦ *Ἀρισστοκλέους*, ἐκ λευκοφαίου πολὺ καλοῦ μαρμάρου, ἧς ἐλλείπει τὸ κάτω τρίτον περίπου. Ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα μετ' ἀκρωτηρίων, ὧν τὸ μέσον εὑρέθη ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ποίησιν τοῦ ἀντιγράφου, καὶ συνεκολλήθη ἁρμοδίως, διατηροῦν ἴχνη πρασίνης βαφῆς· αἱ γραπταὶ λεπτομέρειαι τοῦ γείσου, τῶν πλαισίων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων, διεσώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον· ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τυμπάνου ὑπάρχει ἀβαθῶς ἔκτυπος ῥόδαξ μετ' ὀμφαλοῦ ὡραιότατος, ἐκ τεσσάρων πετάλων καὶ μετὰ γλυπτῶν λεπτομερειῶν, αἵτινες ἐνισχύοντο καὶ διὰ βαφῶν, διασωθεισῶν ἐν μέρει· ἐξεφύετο δ' ὁ ῥόδαξ ἐκ φύλλων γραπτῶν καὶ ἑλίκων, ὧν ἐλάχιστα ἴχνη διεσώθησαν, εὐδιάκριτα ὅμως ἐπὶ τοῦ ἀρχετύπου.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον μετὰ μικρὸν διάστημα, κατεχόμενόν ποτε πιθανῶς ὑπὸ γραπτῆς κορωνίδος, μὴ διατηρηθείσης, ἐχαράχθη ἀβαθῶς καὶ ἐπιμελῶς ἡ ἐπιγραφή· τὰ γράμματα, ὧν

Ἐτυπώθη τῇ 12· 7· 1927.

ὕψος 0.008 - 0.02, διάστιχον 0.022, διατηροῦσιν ἴχνη μελαίνης βαφῆς:

Ἀρισστοκλῆς
Θευφάνους.

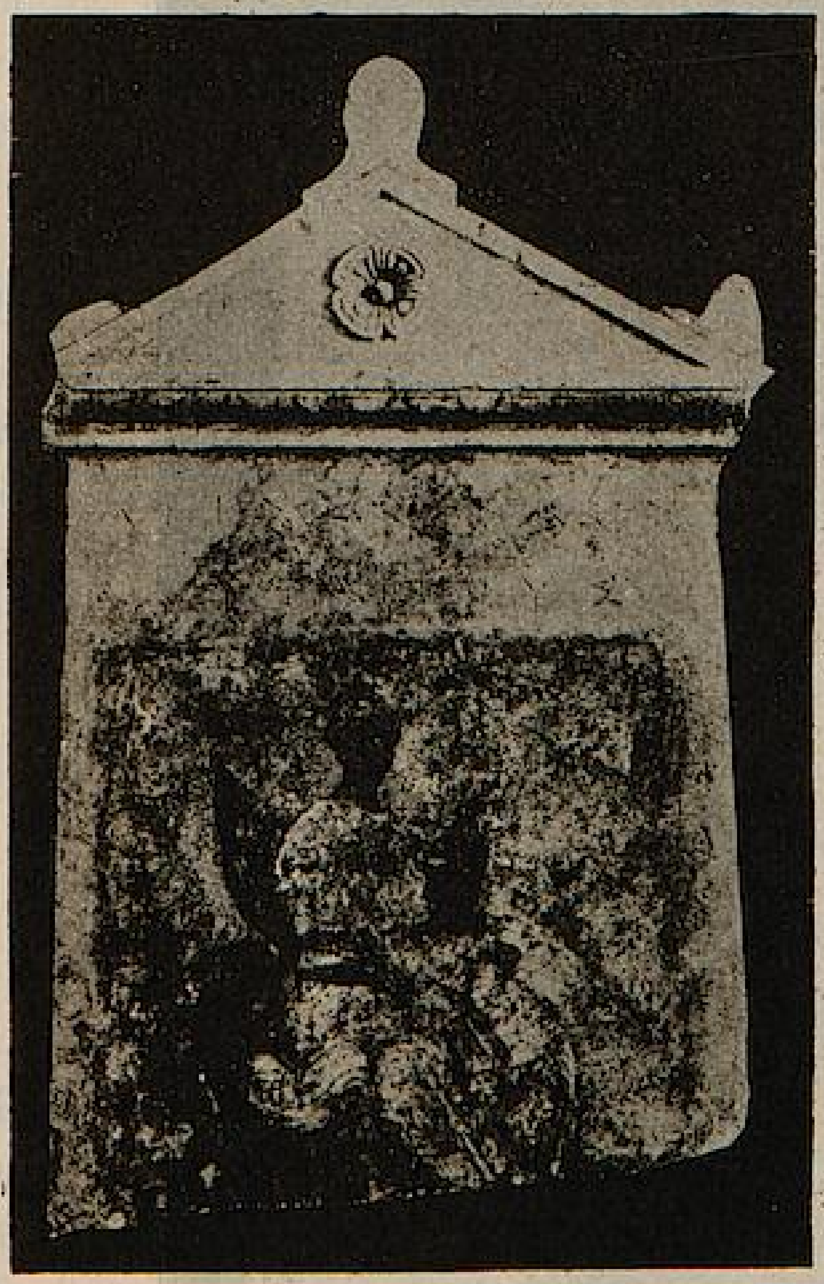
Ὁ διπλασιασμὸς τοῦ Σ δηλοῖ τὴν ἐν τοιαύτῃ θέσει ὡς γαλλικοῦ ch προφορὰν αὐτοῦ, εἶναι δὲ λίαν συχνὸς ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς. Ἀλλ' ἡ γραφὴ ΕΥ ἀντὶ ΕΟ δὲν ἀπαντᾷ ἐν αὐταῖς, καὶ φαίνεται ὅτι θὰ ἦτο ἡ προφορὰ *ευ* ἀντὶ *εο* τοπικὴ τῶν Μαγνήτων. Εὗρον δ' ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῶν πύργων καὶ στήλην μετ' ἐπιγραφῆς *Θεύδωρος* | *Ἀρισστοκλέους*, ἀνήκουσαν πιθανώτατα εἰς υἱὸν τοῦ προηγουμένου. Ἀμφοτέρων τούτων αἱ στῆλαι ἐποιήθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Γ' πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος· εἶναι ἄρα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Δημητριάδος. Ἡ μὴ ἀναγραφὴ ἐθνικοῦ ἐπ' αὐτῶν δηλοῖ πιθανῶς ὅτι οὗτοι ἦσαν ἐντόπιοι Δημητριεῖς.

Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἐγράφη ἡ εἰκών, ἀφεθέντος ἑκατέρωθεν κενοῦ πλαισίου· δὲν εἶναι ὅμως οὔτε ἡ ἀρχὴ εὐθεῖα, ἀλλὰ ὀλίγον λοξή, οὔτε τὰ κενὰ τῶν πλαισίων σύμμετρα, τῆς εἰκόνος ἀπώλετο κάτω ἱκανὸν μετὰ τῆς στήλης. Παρίσταται δ' ἐν μέσῳ ὁ ἀποθανὼν *Ἀρισστοκλῆς*, σχεδὸν κατενώπιον,

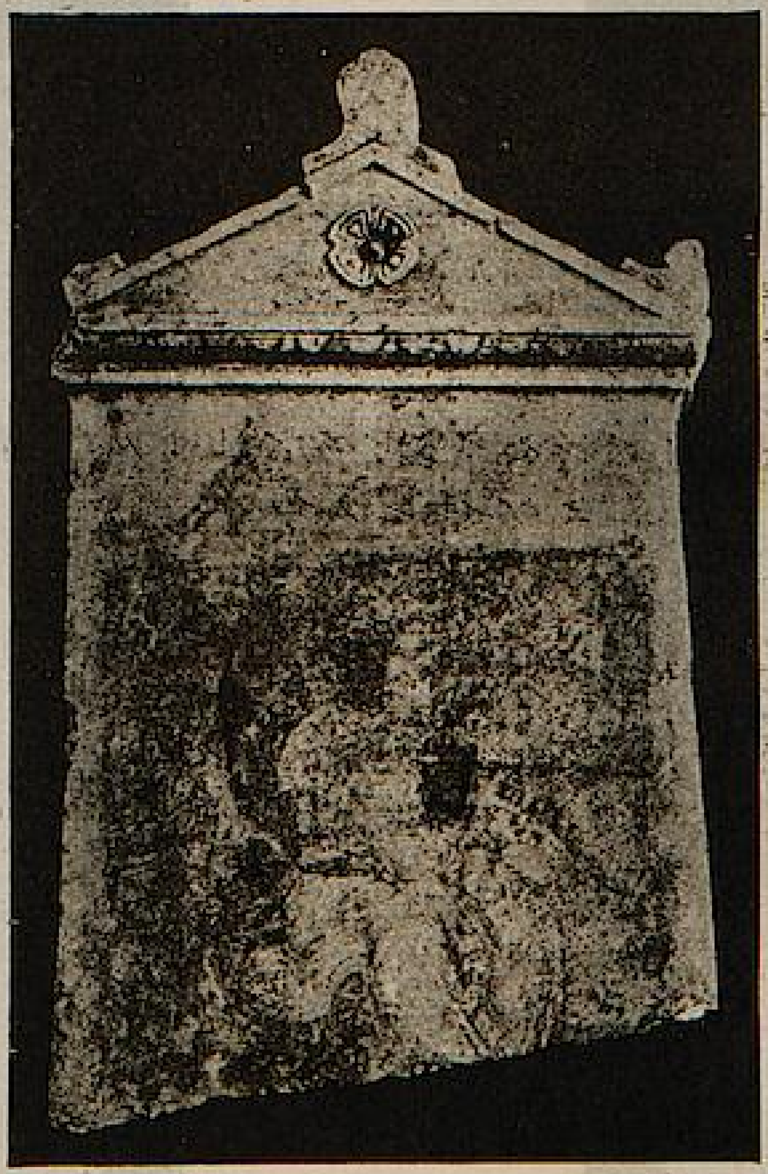
Εἶναι δὲ ὁ Ἀρισστοκλῆς ὥριμος ἀνήρ, ὡς ἐμφαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ καστανὴ καὶ σχεδὸν πολιὰ κόμη αὐτοῦ, βραχεῖα μὲν ὑπὲρ τὸ μέτωπον, πυκνὴ δὲ καὶ βοστρυχώδης παρὰ τοὺς κροτάφους καὶ τὰ ὦτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ φαλακρὸν αὐτῆς ὑπὲρ τὸ μέτωπον· παρεστάθη ὅμως ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἐξύρει ταῦτα.

Τὴν κεφαλὴν στρέφει ὀλίγον πρὸς δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ διευθύνει τὸ βλέμμα δεξιὰ καὶ ὀλίγον κάτω, ἢ ὡς ἁπλῶς εἰς τὸ ἄπειρον ἀτενίζων, ἢ ἵνα δώσῃ διαταγήν τινα πρὸς τὸν δεξιόθεν αὐτοῦ ὀρθὸν ἱστάμενον *παῖδα*. Οὗτος παρεστάθη σχεδὸν κατενώπιον, φορῶν ἡμιχειρίδωτον χιτῶνα μόνον, διήκοντα μέχρι που τοῦ κάτω τῶν μηρῶν· καταβιβάζει δὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ σώματος, κρατῶν τι ἀντικείμενον, πιθανῶς κύλινδρον βιβλίων τοῦ λογίου αὐτοῦ κυρίου, πρὸς ὃν καὶ προσβλέπει, ὡς ἵνα λάβῃ διαταγάς.

Τοῦ δὲ *βάθους* τῆς εἰκόνος διετηρήθησαν συγκεχυμέναι τινὲς βαφαί, δι' ὧν θὰ ἐδηλοῦντό ποτε αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ δωματίου, καὶ ἴσως κοσμήματα τῶν τοίχων, ἢ παραπετάσματα.

Εἰκὼν 180. — Ἡ στήλη τοῦ *Ἀρισστοκλέους*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1907, ληφθείσης μετὰ τὸν ψεκασμὸν αὐτῆς.

Εἰκὼν 182. — Ἡ στήλη τοῦ *Ἀρισστοκλέους*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, ψεκαζομένη κανονικῶς ἀπὸ τοῦ 1912 μετὰ τὴν πλύσιν.

Εἰκὼν 181. — Ἡ στήλη τοῦ *Ἀρισστοκλέους*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, παραμείνασα ὑπὲρ τὴν τετραετίαν ἄνευ ἀναψεκασμοῦ.

καθήμενος ἐπὶ ἕδρας ἐν εἴδει θρόνου, ἐχούσης εὐρύ, καμπυλωτόν, ἐλλειψοειδὲς ἐρεισίνωτον, βαθέως καστανὸν δηλωθέν, ἐφ' οὗ φαίνονται ἴχνη κοσμημάτων τοῦ ὑποτιθεμένου ἐγγλύφου ξύλου· ἐδηλώθη δὲ καὶ ὁ δεξιὸς ποὺς τῆς ἕδρας ἐπίσης καμπυλωτός, πρὸς τὰ ἔσω συγκλίνων· τοῦ δὲ ὀπισθίου ἀριστεροῦ ποδὸς διακρίνεται τὸ τέρμα κατὰ τὸ βάθος, πλουσίως τετορνευμένον· εἶναι δὲ ἐπεστρωμένη ἡ ἕδρα διὰ μεγάλου προσκεφαλαίου, φέροντος κεντητὰς πολυχρώμους ζώνας. Ἡ διάταξις αὕτη ἐνθυμίζει τοὺς *φιλοσόφους*.

Φορεῖ δὲ ὁ Ἀρισστοκλῆς λεπτὸν ἡμιχειρίδωτον χιτῶνα, καὶ πλούσιον ἱμάτιον, περιβάλλον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος· τὴν δεξιὰν χεῖρα καταβιβάζων, ἀναπαύει ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ σώματος, κρατοῦσαν ἴσως ὀρθογώνιον μικρόν τι ἀντικείμενον, ἢ ἁπλῶς τὸ ἱμάτιον· τὴν δὲ ἀριστερὰν ἀφίνει νὰ καταπέσῃ ἐν ἡγεμονικῇ ἀναπαύσει ὄπισθεν τῆς ἕδρας, ἐφ' ἧς καὶ στηρίζεται διὰ τῆς μασχάλης.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης εἶναι διδακτικαὶ αἱ παρατιθέμεναι *εἰκόνες:* ἡ ὑπ' ἀριθ. 180 ἐποιήθη μετὰ τὴν λῆψιν τοῦ ἀντιγράφου τῷ 1907, ὀλίγας ἑβδομάδας μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς στήλης, ἀφ' οὗ αὕτη ἐψεκάσθη διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, ἀφαιρεθέντων τῶν ἐλαχίστων ἄλλως ὑπαρχόντων ἐπ' αὐτῆς χωματιδίων· διότι ἡ στήλη εὑρέθη ἀνέπαφος. Ἡ δὲ *εἰκ.* 181 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1912, πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ὄθ. Ῥουσ. ἐνεργείας· ἡ στήλη, παραμείνασα διὰ τὰς προεκτεθείσας ἀπαγορευτικὰς διαταγὰς τοῦ κέντρου ἀψέκαστος ἀπὸ τοῦ 1908 μέχρι τοῦ 1912, ἔπαθεν ἐξασθένωσιν τῶν βαφῶν ἐμφανῆ.

Ἡ δὲ εἰκ. 182, γενομένη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1915 κατὰ Σεπτέμβριον, δεικνύει τὴν στήλην ψεκασθεῖσαν διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου μετὰ τὰ παθήματα τῆς ἀφαιρέσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ὄθ. Ῥουσ., ἅτινα ἐθάμβωσαν ὁπωσδήποτε τὰς βαφάς, ἐν ᾧ ἡ πλύσις ὠφέλησεν ἐν γένει αὐτήν, ἐπιδείξασα καθαρὰν καὶ ἀπηλλαγμένην κόνεων καὶ χωματιδίων.

ε′.—) Ἡ στήλη τῆς Χοιρίλης.

(Πίναξ V καὶ εἰκὼν 183· 184)

Τῆς Β′ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 55.— Ὕψος 0.665, πλάτος 0.343, πάχος 0.06, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0.247, πλάτος ἀνωτάτω 0,31, κατωτάτω δὲ 0.34. Τὰ ἄνω τμήματα εὑρέθησαν ἐν τῷ διακένῳ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς, τὰ δὲ κάτω μακρὰν ἀλλήλων ἐν τῷ τῆς Νοτίας τοῦ Α′ πύργον, πάντα τῷ 1907. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις μου σελ. 257-262.

Στήλη τῆς *Χοιρίλης*, ἐκ λευκοῦ καλοῦ μαρμάρου, καταλήγουσα εἰς γόμφον, καθωρισμένον δι᾽ ὁριζοντίου βαθείας ἐντομῆς, ἵνα προσαρμοσθῇ ἐν τόρμῳ βάθρου· ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα μετ᾽ ἀκρωτηρίων, ὧν μόνον τὸ ἀριστερὸν διεσώθη, φέρον καὶ βαφὴν πρασίνην καὶ ἴχνη ἀνθεμωτῶν κοσμημάτων· αἱ γλῶσσαι τοῦ γείσου καὶ τὰ πλαίσια ἀπεδόθησαν διὰ ζωηροτάτων βαφῶν, αἵτινες διεσώθησαν· ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τυμπάνου ὑπάρχει ἀβαθῶς ἀναγεγλυμμένη μελῶς· τὰ γράμματα, ὧν ὕψ. 0.023-0.026, διάστιχ. 0.008, τοῦ μὲν πρώτου στίχου διατηροῦσι τὴν ζωηροτάτην πορφυρᾶν αὐτῶν βαφήν, τοῦ δὲ δευτέρου ἴχνη μελαίνης:

Χοιρ[ίλ]η
Ἡρακ[λεο]δώρου.

Ἡ μὴ ἀναγραφὴ ἐθνικοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ Χοιρίλη ἦτο ἐντοπία ἐκ Δημητριάδος. Ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου τῆς στήλης, ὅπερ συνεκολλήθη ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων καὶ μιᾶς σχίζης, ὧν ἑκατέρωθεν, ἄνω ἀριστερὰ καὶ κάτω δεξιά, ἐλλείπει ἱκανόν, παρίσταται ἐν *ἀριστερᾷ* τῷ θεατῇ γυνή, ἡ ἀποθανοῦσα *Χοιρίλη*, κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, καθημένη ἐπὶ ἕδρας ἄνευ νώτων, κιτρίνων βεβαμμένων τῶν τετορνευμένων αὐτῆς ποδῶν, ἐπεστρωμένης δὲ διὰ δύο πολυχρώμων προσκεφαλαίων.

Τῆς γυναικὸς διετηρήθησαν τὰ κάτω τοῦ σώματος ἀπὸ

Εἰκὼν 183.— Ἡ στήλη τῆς *Χοιρίλης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909, ψεκαζομένη κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοῦ 1907.

Εἰκὼν 184.— Ἡ στήλη τῆς *Χοιρίλης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, πλυθεῖσα τῷ 1912 καὶ ψεκαζομένη ἔκτοτε.

φιάλη σπονδική, τὰ ἔσω κοίλη, εἰς δύο συγκεντρικοὺς κύκλους βεβαμμένους, μετ᾽ ὀμφαλοῦ, διατηροῦντος πορφυρᾶν βαφήν· ὑπ᾽ αὐτὴν ὑπάρχουσιν ἴχνη ἑλίκων καὶ φύλλων γραπτῶν.

Τὸ ἀέτωμα τοῦτο, μετὰ μέρους τῆς ἀκτηρίδος ἀριστερά, συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τμημάτων· καὶ δὲν ἁρμόττει μὲν τῇ λοιπῇ στήλῃ, διότι μεταξὺ ἐλλείπει ἱκανόν, ἀλλὰ τὸ μάρμαρον καὶ ἡ κατεργασία αὐτοῦ, ἔτι δὲ ἡ διατήρησις τῶν βαφῶν καὶ ἡ ἐπιγραφή, καὶ μάλιστα αἱ διαστάσεις, καθιστῶσι βέβαιον ὅτι πάντα τὰ συντρίμματα ταῦτα ἀνήκουσι τῇ αὐτῇ στήλῃ.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον ὑπῆρχέ ποτε γραπτὴ κορωνίς, μὴ διασωθεῖσα, μεθ᾽ ἣν ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ βαθέως καὶ λίαν ἐπι-

τοῦ μέσου που τῶν μηρῶν. Ἐφόρει χιτῶνα ποδήρη καὶ ἱμάτιον εὐρύ, ἐξ οὗ ἐκφαίνεται τὸ πρόσθιον τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἐν σανδαλίῳ, πατοῦντος ἐπὶ ταπεινοῦ, μακροῦ ὑποποδίου [1]· τὸ ἀριστερὸν σκέλος ἀποσύρει πρὸς τὰ ὀπίσω· τὴν δεξιὰν χεῖρα φαίνεται ὅτι προεξέτεινεν ἐλαφρῶς, ἵνα λάβῃ τι ἐρυθρὸν ἀντικείμενον, ὡς καρπὸν ῥοιᾶς, προσφερόμενον ὑπὸ τῆς παιδίσκης. Ὄπισθεν αὐτῆς παρὰ τὴν ἕδραν ὑπάρχουσιν ἀσαφῆ ἴχνη κατακειμένου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σκεύους τινὸς μεγάλου,

[1]) Τοῦ ὑποποδίου αἱ λεπτομέρειαι εἶναι λίαν σαφεῖς ἐπὶ τοῦ ἀρχετύπου, δὲν ἀπεδόθησαν ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιγράφου ὁμοίως σαφῶς.

κυλινδρικοῦ, ἢ ὑπόλοιπα μορφῆς τινος, ἤτοι δευτέρας θεραπαίνης, ἢ παιδίου κττ.

Ἐνώπιον καὶ ἐγγύτατα τῆς Χοιρίλης παρίσταται *θεραπαινὶς* μικρά, ὀρθὴ ἱσταμένη κατενώπιον, φοροῦσα χιτῶνα ποδήρη, ἀχειρίδωτον, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ὀσφύος ἐζωσμένον καὶ κατερχόμενον μέχρι τῶν ποδῶν, ἐπίμηκες ὑπηρετικὸν ὕφασμα, τὴν καλουμένην σήμερον «ποδιάν». Τὴν δεξιὰν χεῖρα καταβιβάζουσα, προεκτείνει ἠπίως μετ' ἀνοικτῆς πρὸς τὰ ἄνω τῆς παλάμης, ἐφ' ἧς ὑπάρχει ἀντικείμενόν τι δυσδιάκριτον, στρογγύλον, ὅπερ προσφέρει πρὸς τὴν δέσποιναν, στρέφουσα ὀλίγον δεξιὰ πρὸς αὐτὴν τὴν κεφαλήν, ὡς προσβλέπουσα ἐκείνην· ἐκεῖ φαίνονται καί τινα ἴχνη τῆς ἄκρας χειρὸς τῆς δεσποίνης ἀσαφῆ.

Τὴν δὲ ἀριστερὰν χεῖρα καταβιβάζει ἐπίσης ἡ θεραπαινὶς ἐγγύτατα πρὸς τὸ σῶμα, κρατοῦσα διὰ τῆς ἄκρας χειρὸς ἕτερόν τι ἀντικείμενον ἐν εἴδει καρποῦ, ἢ δέσμης ἀνθέων, ὅπερ ἔλαβεν ἐκ κυλινδρικοῦ *βωμοῦ*, πρὸς ὃν στηρίζει τὴν ἄκραν χεῖρα· φέρει δὲ ὁ βωμὸς ἄνω τε καὶ κάτω εὐρύ, ἐξέχον διάζωμα, καὶ εἶναι ἐστεμμένος διὰ ταινίας, βαθυπρασίνων φύλλων καὶ κόκκων, μύρτου πιθανῶς, λοξῶς ἐπικειμένης ἐκ τῶν ἄνω δεξιὰ πρὸς τὰ κάτω ἀριστερά· ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ βωμοῦ διακρίνονται ἐπιτεθειμένα μικρά τινα ἀντικείμενα ἐν εἴδει ἀνημμένων, καί τινων μήπω πυρακτωθέντων, ἀνθράκων, ἢ ἴσως μικρῶν ποπάνων καὶ ἀνθέων, ἂν ἡ *θυσία* θεωρηθῇ ἄπυρος, ὅπερ εὐλογώτερον.

Ὀλίγον ὑπὲρ τὸν βωμὸν καὶ δεξιὰ ὑπάρχουσί τινες φθοραὶ βαφῶν καὶ ἐκπτώσεις, παρέχουσαι ἔμφασιν καπνοῦ, ἀνερχομένου ἄνω δεξιὰ λοξῶς καὶ διαχυνομένου πρὸς τὰ κάτω. Περαιτέρω δεξιὰ εἰς τὸ ἄκρον τῆς στήλης ὑπάρχει εἶδος ὀρθοστάτου ὑψηλοῦ, τραπεζοειδοῦς τὰ ἄνω σχήματος, πρὸς δήλωσιν πιθανῶς κόγχης ἐπιταφίου μνημείου. Ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸ σῳζόμενον πλάτος τῆς στήλης ὑπάρχουσι βαθεῖαι πράσιναι, μολυβδόχροοι καὶ μέλαιναι βαφαί, πρὸς δήλωσιν βεβαίως τοῦ ὑπαίθρου, διότι καὶ τὸ λοιπὸν *βάθος* τῆς γραφῆς ἀπεδόθη κυανίζον καὶ μολυβδόχρουν, ὡς ὁ ὁρίζων μετὰ νεφελῶν.

Ὑπὸ τὴν παράστασιν ἐπὶ τοῦ μέσου ὑπάρχει γραπτὸς *ἑρμῆς* Ἑρμοῦ χθονίου νεανικοῦ: ἐπὶ ταπεινοῦ βάθρου ἐδηλώθη ἐρειδομένη ἡ ἀκτηρὶς μετὰ τῶν δῆθεν χειρῶν, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον, ἀναδεδεμένη διὰ πορφυρᾶς ταινίας, ἀνεμιζομένων ὄπισθεν τοῦ τραχήλου τῶν ἄκρων αὐτῆς· ἑτέρα ὁμοία ταινία περιβάλλει τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατέρχεται ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ στήθους· περαιτέρω, ἐν τῇ ἁρμοζούσῃ θέσει, ἀπεδόθη ἐρυθρὸς ὁ φαλλός, καὶ κατωτάτω ἐπὶ τῆς ἐξοχῆς τοῦ βάθρου δηλοῦνται κατατεθειμένα δύο στρογγύλα ἀντικείμενα, ἐν εἴδει ἀγγείων, τοῦ σχήματος τῶν βυμβυλιῶν, ὧν τὸ μὲν πορφυροῦν δύναται νὰ ἐκληφθῇ πιθανώτερον ὡς καρπὸς ῥοιᾶς, τὸ δὲ κίτρινον, ὅπερ ὅμως δὲν ἀπεδόθη ἐπὶ τοῦ δημοσιευομένου πίνακος, ὡς μῆλον, ἢ ὡς ἄωρος καρπὸς ῥοιᾶς ἐπίσης.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης σημειωτέον ὅτι τὸ μὲν δεξιὸν μέγα τμῆμα μετὰ τῆς σχίζης εἶχον φωτογραφήσει τῷ 1907 καὶ ἐψέκασα διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, τὸ δὲ ἀριστερὸν ἀφῆκα, δοκιμασίας ἕνεκεν, ἀψέκαστον, καίπερ ἐπίσης ἄριστα σῳζόμενον· τούτου ἕνεκα ἀπεχρωματίσθη αὐτὸ ὀλίγον· ἀλλ' ἐψέκασα κατόπιν ὁμοίως καὶ αὐτό, οὕτω δ' ἔλαβον φωτογραφίαν τοῦ συνόλου τῷ 1909, ἐξ ἧς ἐποιήθη ἡ *εἰκ.* 183 (ἡ φωτογραφία τοῦ 1907 ἀπέτυχεν ὅλως).

Ἡ δὲ *εἰκ.* 184 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1915, ἀφ' οὗ ἐψέκασα διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου τὴν ἤδη τῷ 1912 πλυθεῖσαν καί, ὡς λοιπαί, δεινοπαθήσασαν στήλην· ἡ μὴ ἐπιτυχία ὅμως τῆς φωτογραφίας, ἐξ ἧς ἐποιήθη ἡ εἰκ. 183, δὲν ἐπιτρέπει τὴν σύγκρισιν· πάντως ὅμως διακρίνεται ἐκ τῆς εἰκ. 184 ὅτι ἡ στήλη ἀπέβη καθαρωτέρα καὶ αἱ λεπτομέρειαι εὐκρινεῖς, ἀλλ' ὅτι αἱ βαφαὶ ἀρκούντως ἐθαμβώθησαν.

F'.—) Ἡ στήλη τῆς Ἀφροδεισίας.

(Πίναξ VI καὶ εἰκὼν 185·186·187 καὶ ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1908 σελ. 24 εἰκ 4 καὶ πίν. 4 ἀριθ. 2).

Τῆς Α´ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 28.— Ὕψος 0.78, πλάτος 0.363, πάχος 0.06, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0.34, πλάτος ἀνωτάτω 0.313, κατωτάτω 0.346. Εὑρέθησαν ἀμφότερα τὰ τμήματα ἐν τῷ διακένῳ τῆς Νοτίας πλευρᾶς τοῦ Α´ πύργου τῷ 1907. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις σελ. 188 - 194.

Στήλη τῆς *Ἀφροδεισίας*, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων συναρμοσθεῖσα ἀκέραιος, πλὴν μικρῶν ἀποκοπῶν καὶ ἀποσχίσεων. Ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποσχισθὲν καὶ ἀποκοπέν, πλὴν εὐμεγέθους σχίζης, ἥτις, μετὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῆς στήλης εὑρεθεῖσα, συνεκολλήθη [1]· ἦσαν δὲ πλουσίως βεβαμμέναι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ ἀετώματος, καὶ διετηρήθησαν ἄριστα αἱ βαφαὶ ἐπὶ τῆς σχίζης, μετὰ μέρους βαθέως κιτρίνου καρποῦ ῥοιᾶς, ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τυμπάνου· ὁ κίτρινος καρπὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑποδηλοῖ ἴσως τὸ ἄωρον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἀποθανόντος, ὁ δὲ πορφυροῦς τὸ ὥριμον ἀμφοτέρων.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον διατηρεῖται ἡ ἀρχῆθεν ῥοδίνη βεβαμμένη κορωνίς· ὑπ' αὐτὴν δ' ἐχαράχθη βαθέως καὶ ἐπιμελῶς ἡ ἐπιγραφή· τὰ γράμματα, ὧν ὕψος 0.011 - 0.027, διάστιχ. 0.008, διατηροῦσι τοῦ μὲν πρώτου στίχου ζωηρότατα, τῶν δὲ λοιπῶν ἀσθενέστερον, τὴν βαθέως ἐρυθρὰν αὐτῶν βαφήν:

Ἀφροδεισία
⟨Ἡδίστη⟩ Θευδότου
Ἐπειρῶτις.

Τὸ ὄνομα *Ἡδίστη* ἀπέξεσεν ὁ χαράκτης, ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐξαφανισθῇ· θὰ ἦτο δὲ αὕτη ἀδελφὴ τῆς *Ἀφροδεισίας*, προαποθανοῦσα· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προϋπελογίσθη ἡ ποίησις κοινῆς ἀμφοτέρων στήλης, ἔπειτα ὅμως, μεταγνόντες οἱ οἰκεῖοι, ἐποίησαν ἰδίαν στήλην τῆς Ἡδίστης, καὶ τούτου ἕνεκα διέταξαν τὴν ἀπόξεσιν τοῦ ὀνόματος. Περὶ τοῦ ΕΟ, προφερομένου ὡς ΕΥ, βλ. τὰ προειρημένα ἐν τῇ στήλῃ τοῦ Ἀριστοκλέους· τὸ δὲ Ε τοῦ *Ἐπειρῶτις*, ἀντὶ τοῦ Η, δηλοῖ τὴν τότε ἀδιάφορον προφορὰν αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠπειρῶται ὠνομάζοντο γενικῶς οὕτω, καὶ οὐχὶ κατὰ πόλεις, ἀπὸ τοῦ 276 πρὸ Χρ., καὶ μάλιστα, ἀπὸ τοῦ 238 πρὸ Χρ., συμπεραίνομεν ὅτι ἡ στήλη αὕτη δὲν εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ 275 πρὸ Χρ., ἀλλ' οὔτε νεωτέρα τοῦ 168 πρὸ Χρ., ὁπότε ἡ χώρα ἐκείνη κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Πάντως οἱ χρόνοι τῆς στήλης κεῖνται ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τῆς Γ´ πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ὑπάρχει κιτρίνη ὁριζόντιος γραμμή, καὶ ὀλίγον ὑπ' αὐτήν, μετὰ κενὸν ὕψους 0.028, τρεῖς ἕτεραι ὅμοιαι πλὴν τῆς μέσης, οὔσης ῥοδίνης· δι' αὐτῶν πε-

[1]) Εἶχεν ὅμως ἀρχῆθεν ἀποκοπῆ ἡ ἄκρα δεξιὰ γωνία τοῦ ἀετώματος, καὶ συνεκολλήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου τεχνίτου (πρβλ. τὴν στήλην τῆς Ἀρχιδίκης), διατηρηθείσης καὶ σήμερον λευκῆς κόνεως, ἥτις τότε ἐχρησίμευεν, ὡς φαίνεται, ὡς λιθόκολλα.

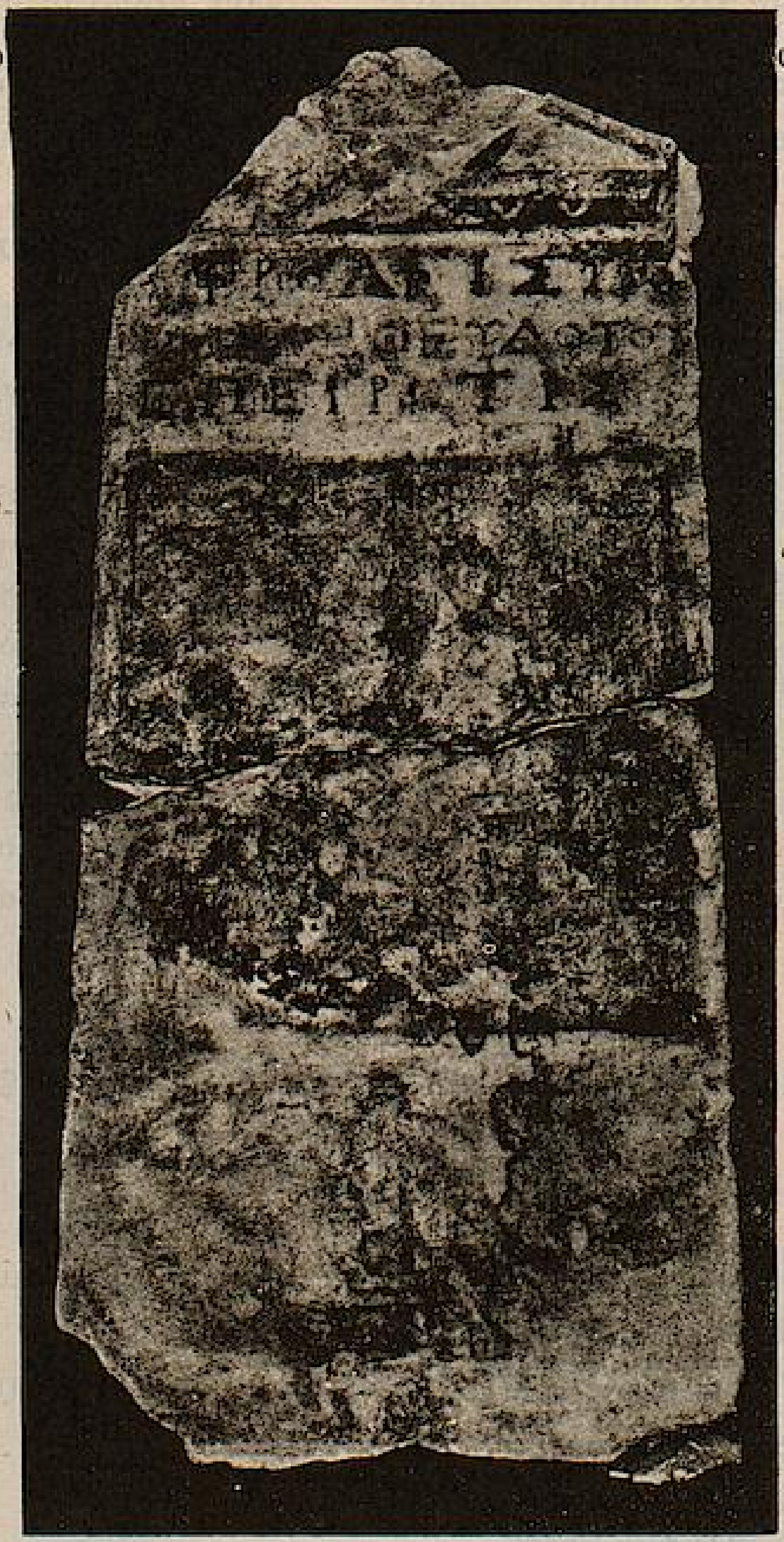
ριωρίζετο ἡ παράστασις [1]), ἀφεθέντος καὶ ἑκατέρωθεν τῆς στήλης κενοῦ καθέτου πλαισίου, πλάτους 0.018-0.02, καθ' ἃ ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Ἀρισστοκλέους καὶ ἄλλων· ὁ περιορισμὸς οὗτος δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι οἱ ζωγράφοι ἐκεῖνοι τῆς Δημητριάδος εἶχον ἀντίγραφα ὡρισμένων διαστάσεων, εἰλημμένα ἐξ ἀρχετύπων μεγάλων ζωγράφων, ἅτινα ἐμιμοῦντο, ἢ ὅλως ἀντέγραφον.

Παρίσταται δ' ἐν μέσῳ γυνὴ νεαρά, ἡ *Ἀφροδεισία*, σχεδὸν κατενώπιον, μετὰ μικρᾶς πρὸς δεξιὰ κλίσεως, καθημένη ἐπὶ κλινέδρας θρονοειδοῦς μετ' ἐρεισινώτου, ἐπεστρωμένης διὰ προσκεφαλαίου, φέροντος ζώνας πολυχρώμους κεντητάς, καὶ ἐχούσης χονδροὺς τετορνευμένους πόδας.

Ὑπάρχει ὅμως δεξιά, κατὰ τὸ ἄκρον τῆς γραφῆς, καὶ πούς κίτρινος, μὴ ἀνήκων εἰς τὴν ἕδραν ταύτην, ἀλλ' εἰς

Εἰκὼν 185. — Ἡ στήλη τῆς *Ἀφροδεισίας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909, ὡς διετηρεῖτο ἀπὸ τοῦ 1907 ψεκαζομένη κανονικῶς διὰ τοῦ τονωτικοῦ.

Εἰκὼν 186. — Η στήλη τῆς *Ἀφροδεισίας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ἀφ' οὗ παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀψέκαστος, πρὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Ὄθ. Ῥουσοπούλου.

Εἰκὼν 187. — Ἡ στήλη τῆς *Ἀφροδεισίας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, ψεκαζομένη κανονικῶς διὰ τοῦ τονωτικοῦ μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ 1912.

ἑτέραν, ἢ εἰς κλίνην, ἢ εἰς ἐξέδραν, ὄπισθεν κειμένην, διήκουσαν καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς γραφῆς, ἔχουσαν ὑπεράνω εἶδός τι ὑφάσματος, ἡμικυκλιοειδοῦς, ἐκτεταμένου ἐν εἴδει οὐρανοῦ κλινῶν, βεβαμμένου κροκίνου, ὡς ὁ πούς, καὶ καταλαμβάνοντος τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης γραφῆς· ἴσως οὗτος εἶναι ἡ *νυμφοστόλος* ἐξέδρα, οἵαν προχείρως ἐποίουν πρὸ ἐτῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ, καὶ ὅπου ἐτοποθέτουν τὴν νύμφην πρὸ τοῦ γάμου, καλοῦντες αὐτὴν «νυφοστόλην» ἀρσενικῶς· οἱ χονδροὶ ἄλλως τε πόδες τῆς ἕδρας ὑποδηλοῦσι μᾶλλον κλίνην ἐν εἴδει ἐξέδρας, ἢ ὅμοιόν τι εὐρύτερον αὐτῆς.

Φορεῖ δὲ ἡ Ἀφροδεισία χιτῶνα πλούσιον, λεπτόν, ποδήρη, ἀχειρίδωτον, ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφύν, μετὰ πλατειῶν παρυφῶν ῥοδίνων, καὶ πλούσιον ἱμάτιον κυανοῦν, ἐξαρτώμενον ἐκ τῶν ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς παρὰ τὴν κορυφὴν αὐτῆς, ἐν εἴδει νυμφικῆς καλύπτρας, τοῦ σήμερον καλουμένου *πέπλου* τῶν νυμφῶν, ὅπερ περιβάλλει τὰ νῶτα καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος μέχρι που τοῦ μέσου τῶν κνημῶν, φέρον ὁμοίας τῷ χιτῶνι παρυφάς. Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ πέπλου, ὁμοία τῶν σήμερον παρ' ἡμῖν νυμφευομένων, δηλοῖ ὅτι ἡ Ἀφροδεισία ἀπέθανεν ὡς μνηστή, ὀλίγον πρὸ τοῦ γάμου αὐτῆς, ὅπερ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑποδηλοῖ ὡς ἀναγράφουσα μόνον τὸ πατρικὸν αὐτῆς.

Ἐκ τοῦ χιτῶνος ἐκφαίνεται τὸ πρόσθιον τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ ποδός, πατοῦντος ἐπὶ ὑποποδίου, οὗτινος ἐσώθησαν βαθέως πορφυραῖ καί τινες κίτριναι βαφαί· τὸ δὲ δεξιὸν σκέλος ἀπέσυρε πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἡ πορφυρᾶ κόμη αὐτῆς παρεστάθη ὡς εἰ ἀνῆκεν εἰς νεανίαν, χωρίζεται δ' ἐν μέσῳ καὶ σχηματίζει ὄπισθεν μικρὸν ὄγκον. Τὴν ἀριστερὰν καταβιβάζει κεκαμμένην καὶ ἀναπαύει παρὰ τὸ μέσον τοῦ σώματος, ἔνθα ἐκράτει ἐλαφρῶς τὸ ἱμάτιον.

Τὴν δὲ δεξιάν, καταβιβάζουσα ὁμοίως κεκαμμένην, προεκτείνει μετὰ τῆς παλάμης πρὸς τὰ κάτω, ἵνα λάβῃ μικρόν τι ἀντικείμενον, ὅπερ προσφέρει αὐτῇ διὰ τῆς προεκτεταμένης δεξιᾶς, νεανίσκος, δεξιόθεν αὐτῆς ὀρθὸς ἱστάμενος, εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον, καὶ διὰ τοῦτο εἰς μικροτέρας διαστάσεις τῶν τῆς Ἀφροδεισίας παρασταθείς, καίτοι σχεδὸν ὁμῆλιξ αὐτῇ ὤν, κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον, φορῶν βραχὺν κρόκινον χιτῶνα, διήκοντα μέχρι τοῦ μέσου τῶν μηρῶν, καὶ χλαμύδα λευκὴν μετὰ ῥοδίνων παρυφῶν, ἔμπροσθέν τε καὶ ὄπισθεν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καὶ τῶν νώτων κατερχομένην, ὡς συνήθως ἐμφανίζονται ἐν ταῖς στήλαις ταύταις τὰ παιδία ἐνδεδυμένα.

Ἡ βραχεῖα, πορφυρᾶ κόμη αὐτοῦ εἶναι τεταινιωμένη διὰ ταινίας, πορφυρᾶς ἐπίσης. Ἐστήριζε δὲ οὗτος τὸ μεῖζον βάρος

[1]) Αἱ γραμμαὶ αὗται καὶ τὸ ἀφεθὲν κενόν, ὅπερ θὰ ἦτό ποτε βεβαμμένον, δίδουσιν ἔμφασιν *πλαισίου* ἐξαρτήσεως τῆς εἰκόνος, ἵνα κρέμαται που, καὶ δηλοῦσι βεβαίως μίμησιν ἄλλου ἔργου.

τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους, ἀποσύρων ὀπίσω τὸ δεξιόν, κεκαμμένον ἐν ἀναπαύσει· τὰ σκέλη ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν μηρῶν, μετὰ τῶν παρακειμένων τῆς λοιπῆς γραφῆς, δὲν ἐσώθησαν, πλὴν κατωτάτω ἴχνους τοῦ ἄκρου ποδός, πατοῦντος διὰ τοῦ προσθίου τοῦ πέλματος. Φαίνεται δὲ ὅτι οὗτος ἦτο μᾶλλον ἀδελφὸς ἢ ὁ μνηστὴρ τῆς Ἀφροδεισίας.

Τοῦ δαπέδου ἐσώθη γραμμὴ ὑπέρυθρος δεξιά. Τὸ δὲ *βάθος* τῆς εἰκόνος διετηρήρησε σαφῆ ἴχνη ἀρχιτεκτονικῶν λεπτομερειῶν τοῦ δωματίου, ἔνθα ὑπόκειται ἡ παράστασις· ἰδίως ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεανίσκου διακρίνεται ὁριζόντιος γραμμὴ τοῦ διαχωρίσματος. Φαίνεται δὲ δηλουμένη καὶ μεγάλη θύρα ἄνευ φύλλου.

Ὑπὸ τὴν γραφὴν ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς στήλης ὑπάρχει γραπτὸς *ἑρμῆς* νεαροῦ Ἑρμοῦ χθονίου σχεδὸν κατενώπιον, ἐπὶ βάθρου τριῶν ἀναβαθμῶν ἱδρυμένος, ἀναδεδεμένος τὴν κόμην διὰ πορφυρᾶς ταινίας· τοῦ κιτρίνου φαλλοῦ αὐτοῦ διετηρήθησαν ἴχνη. Ἐπὶ τοῦ ἄνω ἀναβαθμοῦ τοῦ βάθρου ἐδηλώθησαν κατατεθειμένοι καρποὶ ῥοιᾶς, ἐπὶ δὲ τοῦ μέσου φαίνονται ἀντικείμενά τινα ἐν εἴδει πτηνῶν, ἅτινα ὅμως θὰ ἦσαν κοσμήσεις τοῦ βάθρου ἀνάγλυφοι, ἤτοι βουκράνια ἢ ἀνθοδέσμαι κττ.

Τὴν *τύχην* τῆς στήλης ταύτης δηλοῦσιν αἱ εἰκόνες 185· 186· 187, ὧν ἡ πρώτη ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1907, μετὰ ψεκασμὸν τῆς γραφῆς διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου· ἡ *εἰκ.* 186, ποιηθεῖσα ἐκ φωτογραφίας, γενομένης τῷ 1912, πρὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Ὀθ. Ῥουσ., δεικνύει ὅτι ἡ γραφή, μὴ ψεκασθεῖσα ἐπὶ μακρόν, ἔπαθεν ἐξασθένωσιν τῶν βαφῶν. Ἡ δὲ εἰκ. 187, γενομένη ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, παρουσιάζει τὴν στήλην μετὰ τὰς ἐν ἔτει 1912 πλύσεις, καὶ ἀφ' οὗ ἔκτοτε πολλάκις ἐψεκάσθη ὑπ' ἐμοῦ διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου· ἡ στήλη ἐμφανίζεται οὕτω καθαρωτέρα, ἀλλὰ λεπτομέρειαί τινες, τῶν ἐνδυμάτων ἰδίως τῆς Ἀφροδεισίας, ἐξέπεσον.

ζ'.—) Ἡ στήλη τῆς Φίλας.

(Πίναξ VII καὶ εἰκ. 155· 188· 189· 190 καὶ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τοῦ 1908 πίναξ 4 ἀριθ. 1).

Τῆς Α' αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 30.— Ὕψος 0·955, πλάτος 0·406, πάχος 0·105, τῆς δὲ εἰκόνος ὕψος 0·423, πλάτος ἀνωτάτω 0·384, κατωτάτω 0.401. Εὑρέθη τῷ 1907 κατὰ τὸ εὐρὺ διάκενον

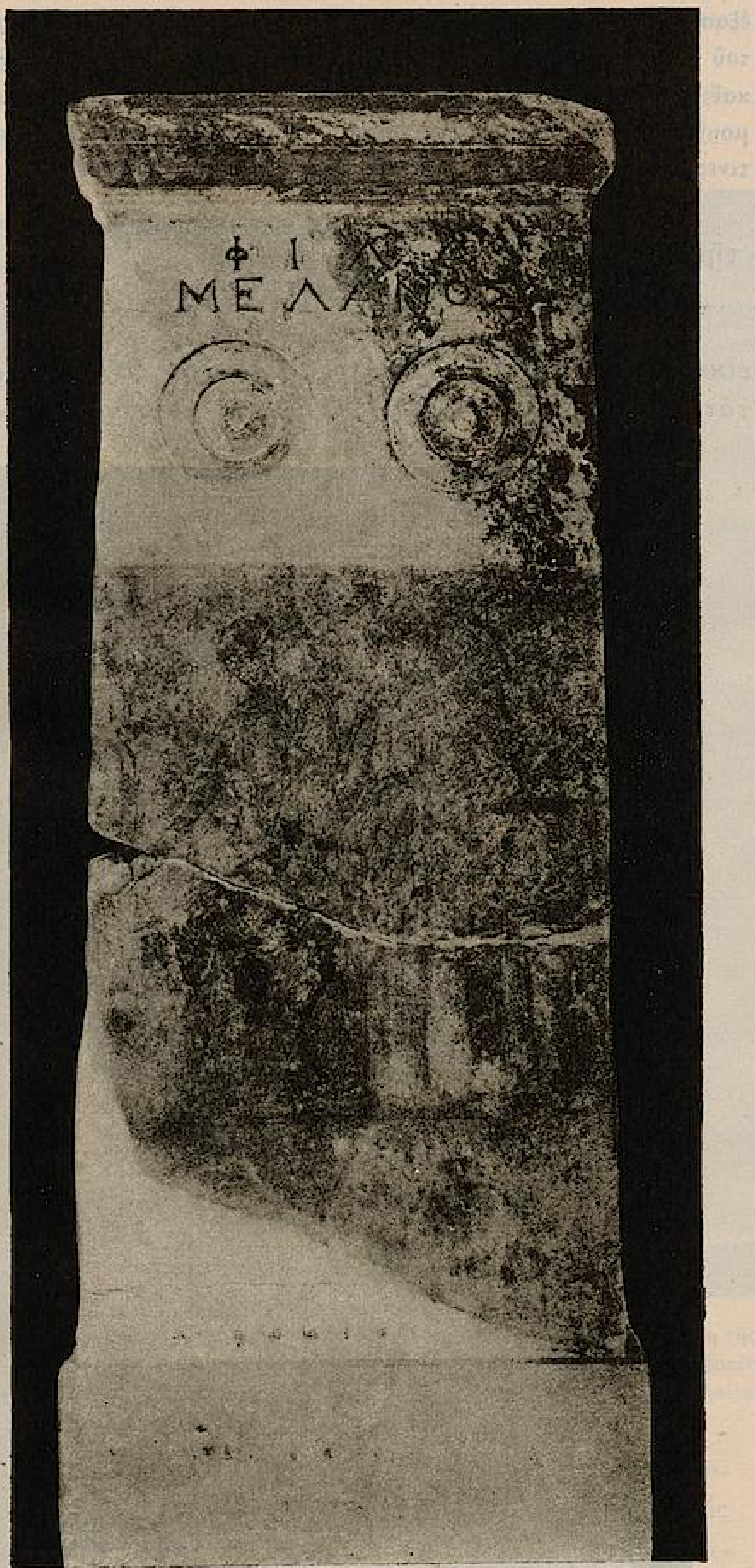
Εἰκὼν 188. — Ἡ στήλη τῆς *Φίλας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1909. ψεκαζομένη κατὰ καιρούς.

Εἰκὼν 189. — Ἡ στήλη τῆς *Φίλας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ἀφ' οὗ παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν ἀψέκαστος.

τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Α΄ πύργου, εἰς διάφορα σημεῖα τὸ ἓν τμῆμα ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις μου σελ. 199-205.

Στήλη τῆς *Φίλας*, ἐκ μελανολεύκου καλοῦ μαρμάρου, ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων συναρμοσθεῖσα ἀκέραιος, πλὴν κάτω ἀριστερὰ τμήματος, ἀποκοπέντος καὶ ἐλλείποντος, καὶ μικρῶν τινων ἀποσχίσεων. Ἄνω λήγει εἰς ὁριζόντιον γεῖσον, οὗ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι διατηροῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον ζωηρότατα τὰς βαφὰς αὐτῶν. Ἐπὶ τῆς κάτω ταινίας δεξιὰ

Εἰκὼν 190. — Ἡ στήλη τῆς *Φίλας*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ 1912 καὶ τὸν ἐφεξῆς ψεκασμόν.

ὑπάρχουσί τινες λίαν λεπταὶ χαραγαὶ τυχαῖαι, παρέχουσαι ἔμφασιν γραμμάτων· ἐνταῦθά που θὰ ἀνεμένομεν τὸ ὄνομα τοῦ γραφέως τῆς στήλης, ἐφ᾽ ὅσων ἐπεγράφετο.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον θὰ ὑπῆρχεν ἡ συνήθης γραπτὴ κορωνίς, μεθ᾽ ἣν ἐχαράχθη βαθέως καὶ λίαν ἐπιμελῶς ἡ ἐπιγραφή, τῶν γραμμάτων, ὧν ὕψος 0.02 - 0.027, διάστιχ. 0.007, διατηρούντων κάλλιστα τὴν πορφυρᾶν αὐτῶν βαφήν:

Φίλα
Μέλανος.

Ὅτι αὕτη θὰ ἦτο ἐντοπία ἐκ Δημητριάδος, ὑποδηλοῖ ἡ μὴ ἀναγραφὴ ἐθνικοῦ.

Ὑπ᾽ αὐτὴν ὑπάρχουσι δύο ἔκτυποι ῥόδακες, ἐν εἴδει σπονδικῆς φιάλης, εἰς δύο συγκεντρικοὺς κύκλους μετ᾽ ὀμφαλοῦ, διῃρημένοι διὰ μελαινῶν γραμμῶν ὁ μὲν ἔξω εἰς ὀκτώ, ὁ δὲ ἔσω εἰς τέσσαρα πέταλα· τῶν βαφῶν αὐτῶν ὀλίγα ἴχνη διετηρήθησαν.

Ὑπ᾽ αὐτούς, μετὰ κενὸν ὕψους 0.053, ὑπάρχει γραπτὴ παράστασις, ὁλόκληρος σωθεῖσα. Περὶ τὸ μέσον τῆς γραφῆς, ἐν δεξιᾷ τῷ θεατῇ, παρίσταται νεαρὰ γυνή, ἡ ἀποθανοῦσα *Φίλα*, ὀρθὴ ἱσταμένη κατενώπιον. Φορεῖ χιτῶνα ποδήρη, ἀχειρίδωτον, ἐζωσμένον ἐλαφρῶς περὶ τὴν ὀσφύν, καὶ ἱμάτιον περὶ τὰ νῶτα, περιβάλλον τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ καὶ μέρος τοῦ ὅλου κάτω σώματος μέχρι που τῶν γονάτων, οὗτινος ἓν ἄκρον πίπτει ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς δεξιᾶς χειρός, καὶ κατέρχεται. Τὸ μεῖζον βάρος τοῦ σώματος στηρίζει ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ σκέλους, ἐν ᾧ τὸ ἀριστερόν, ὀλίγον κεκαμμένον, ἀποσύρεται παραπλεύρως ἐν ἀναπαύσει· ἐκ τοῦ χιτῶνος ἐκφαίνονται τὰ πρόσθια τῶν ἄκρων ποδῶν ἐν σανδαλίοις, ἰδίως τοῦ ἀριστεροῦ.

Ἡ μέλαινα πλουσία κόμη αὐτῆς κατέρχεται εἰς βοστρύχους, ἐπιμελέστατα ἐκτενισμένους, καλύπτοντας τὰ ὦτα· περιεβάλλετο δὲ αὕτη κατὰ τὰ ὄπισθεν συγκρατουμένη, διὰ πλατέος κεφαλοδέσμου, κατερχομένου πρὸς τὸν τράχηλον καὶ τοὺς ὤμους, καθ᾽ ἃ σήμερον περιβάλλει τὴν κεφαλήν, συγκρατεῖται καὶ κατέρχεται, τὸ καλούμενον κοινῶς «τσεμπέρι» τῶν νεανίδων ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καταβιβάζει ἐντὸς τοῦ ἱματίου, τοῦ πήχεως φερομένου ὁριζοντίως ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἐκφαινομένης ἄκρας χειρὸς στηριζούσης τὸ ἱμάτιον, καὶ κρατούσης καρπόν, πιθανῶς μῆλον.

Τὴν δὲ δεξιὰν καταβιβάζει, σχεδὸν τεταμένην, προεκβάλλουσα αὐτὴν ὀλίγον ἔξω τοῦ σώματος, καὶ διευθύνουσα τὴν ἄκραν χεῖρα, κρατοῦσάν τι, ἐξίτηλον γενόμενον, ἵνα ἀποθέσῃ αὐτὸ ἐπὶ στρογγύλης *τραπέζης* τρίποδος, βαθέως καρυόχρου βαφῆς, διατηρουμένης, μετὰ ἰόχρου ἄντυγος, ἧς οἱ καλλιτεχνικῶς τετορνευμένοι πόδες μιμοῦνται ὁπωσδήποτε σκέλη ζῴου, ἵππου ἢ ἐλάφου, μάλιστα λέοντος, ἢ ὁμοίου (πρβλ. τὴν ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Δημητρίου πίν. Χ τράπεζαν)· ἐπ᾽ αὐτῆς ὑπάρχει ἀποτεθειμένος μέγας *σκύφος* μόνωτος.

Δεξιόθεν τῆς Φίλας, εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον, καὶ ὄπισθεν τῆς τραπέζης, παρίσταται ὀρθὸς ἱστάμενος *νεανίας*, πιθανῶς ὁ μνηστὴρ αὐτῆς, ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος, τρία τέταρτα κατενώπιον, φορῶν ἡμιχειρίδωτον χιτῶνα, διήκοντα μέχρι τοῦ μέσου τῶν κνημῶν, ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφὺν διὰ πλατείας ζώνης, καὶ χλαμύδα μᾶλλον ἢ ἱμάτιον, ἐρριμμένην ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, καὶ καλύπτουσαν αὐτόν τε καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὸ ἀριστερὸν πλευρόν. Στηρίζει δὲ τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπ᾽ ἀμφοτέρων τῶν σκελῶν, κατά τι μᾶλλον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, τοῦ ἀριστεροῦ φαινομένου κατενώπιον, τοῦ δὲ δεξιοῦ ἐκ τοῦ πλαγίου [1]· ἐφόρει καὶ ὑποδήματα, πιθανῶς ἐνδρομίδας ἱππικάς (πρβλ. σελ. 145). Ἡ ὑπομέλαινα κόμη αὐτοῦ εἶναι βραχεῖα καὶ ἀκάλυπτος.

Τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καταβιβάζει παρὰ τὸ σῶμα κεκαμμένην, φέρων τὸν πῆχυν ὀλίγον λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω· ἐκ τῆς χλαμύδος ἐκφαίνεται μόλις ἡ ἄκρα χείρ, κρατοῦσα καρπόν, οἷον ἡ Φίλα· τὴν δὲ δεξιὰν καταβιβάζει καὶ προεκτείνει ἔξω τοῦ σώματος, πρὸς τὰ κάτω καὶ δεξιά, ἵνα ἀποθέσῃ τι, ὡς θυσίαν προσφερόμενον, ἐπὶ τῆς ἄνω βαθμῖδος τοῦ βάθρου *Πριάπου*, ἰσχυρῶς ἰθυφαλλικοῦ, σιμοῦ, ὀξυγενείου, φοροῦντος ὕφασμα συνεστραμμένον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐν εἴδει μίτρας ἢ Τουρκοελληνικοῦ «*σαρικίου*», ἀνιδρυμένου

[1]) Ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τὸ ἀριστερὸν σκέλος παρεστάθη ὑπὲρ τὸ δέον πορφυροῦν.

δ' ἐπὶ λίαν ὑψηλοῦ βάθρου δύο ἀναβαθμῶν, καὶ κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον παρασταθέντος τεταινιωμένου· πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς ἀποθέσεως τοῦ δώρου διευθύνει τὸ βλέμμα, καταβιβάζων ὀλίγον τὴν κεφαλήν, ὁ νεανίας.

Ἀριστερόθεν τῆς Φίλας, εἰς βαθύτερον κατά τι ἐπίπεδον αὐτῆς, παρεστάθη, σχεδὸν κατενώπιον, *θεράπαινα*, φοροῦσα ποδήρη, ἀχειρίδωτον χιτῶνα, ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφύν, καὶ ἐσθῆτα βραχεῖαν, καθ' ἃ ἡ τῆς Ἀρχιδίκης ἐν πίν. III· καταβιβάζει δὲ ἡ θεράπαινα τῆς Φίλας ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας παρὰ τὸ σῶμα, καὶ ὑψώνει τοὺς πήχεις, ὡς κρατοῦσα ἐκ τῶν κάτω πρὸ τοῦ στήθους αὐτῆς *δίσκον*, ἢ λοπάδα ἀβαθῆ, ἐπιμήκη, ἐλλειψοειδῆ, ἐφ' ἧς ὑπάρχει εἷς ἔτι καρπός· καταβιβάζει δὲ ὀλίγον καὶ τὴν κεφαλήν, καὶ φαίνεται ὅτι ἔχει συνηγμένην τὴν κόμην ὄπισθεν εἰς ὄγκον· ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ διακρίνονταί τινες πτυχώσεις τοῦ δέρματος, ἢ σκιασμοὶ καὶ διορθώσεις ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, γενόμεναι ὑπὸ τοῦ γραφέως.

Τὸ *δάπεδον* τῆς εἰκόνος ἐδηλώθη εὐρύ, κεραμόχρουν, τὸ δὲ *βάθος* τὰ πολλὰ ἰόχρουν βαθύ, μὴ διατηρῆσαν ἐμφανεῖς λεπτομερείας τοῦ χώρου, ἔνθα ὑπόκειται ἡ παράστασις.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης σημειωτέον ὅτι τὸ μὲν ἄνω τμῆμα αὐτῆς εὑρέθη πλῆρες ἀνθρακιᾶς καὶ τέφρας, ἰσχυρῶς ἐπικειμένων, ἔτι δὲ μετὰ στρώματος σκληροῦ πηλοῦ, ἐπὶ τῆς παραστάσεως ἐπικεκολλημένου, ὡς δεικνύει ἡ *εἰκ.* 155, γενομένη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1907 εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν· ταῦτα ἀπέξεσα καὶ ἐν μέρει ἔπλυνα τότε, καθ' ἃ εἶπον ἄνω ἐν σελ. 129· τὸ δὲ κάτω τμῆμα αὐτῆς εὑρέθη ἄνευ χωμάτων, πολὺ καλῶς σῳζόμενον, Ἐψέκαζον δὲ κατὰ καιροὺς καὶ τὴν στήλην ταύτην διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, καὶ οὕτω διεσῴζοντο αἱ βαφαὶ μέχρι τοῦ 1909, ὁπότε ἔλαβον τὴν ἐν *εἰκ.* 188 φωτογραφίαν. Κατόπιν, ἀφεθεῖσα ἀψέκαστος. ἔπαθε σοβαρὰν ἐξασθένωσιν τῶν βαφῶν, ὡς δεικνύει ἡ *εἰκ.* 189, γενομένη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1912, πρὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ὄθ. Ρουσ. Ἡ δὲ *εἰκ.* 190 ἀποδίδει τὴν στήλην μετὰ τὰ παθήματα τοῦ διὰ τοῦ θερμοῦ οἰνοπνεύματος ψεκασμοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἐβλάβη καὶ αὐτὴ πολύ, καὶ μετὰ τὸν διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ πάλιν ἀναψεκασμόν, ἀφ' οὗ ἐπλύθη δεόντως τῷ 1912· ἐποιήθη δὲ ἡ εἰκὼν 190 ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1915, ἀφ' οὗ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐψεκάσθη καὶ διετηρήθη διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου πᾶν ὅ τι εἶχεν ὑπολειφθῆ ἐκ τῶν μνημονευθέντων παθημάτων.

η'.—) Ἡ στήλη τῆς θωπευούσης κοράσιον γυναικός.

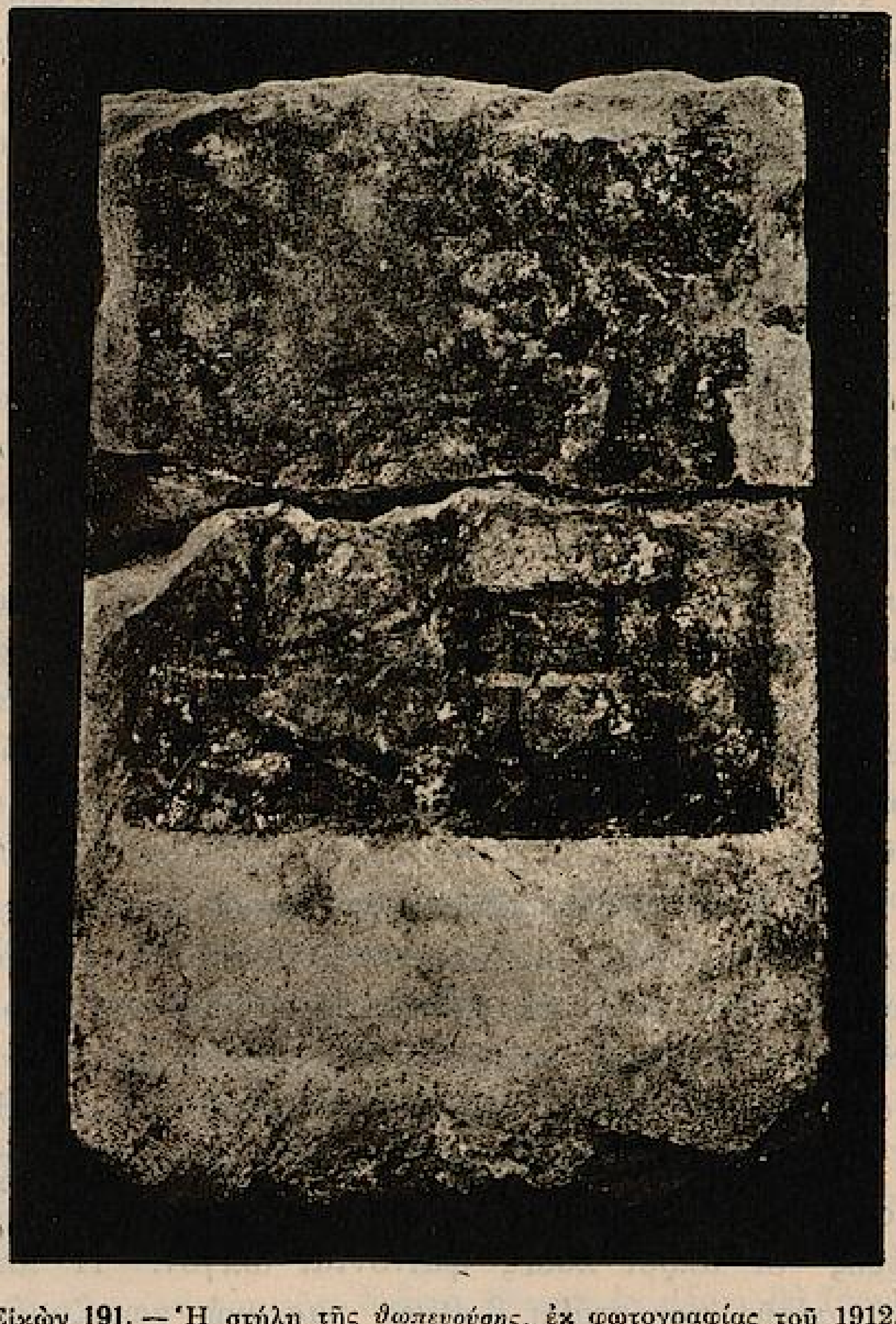
(Πίναξ VIII καὶ εἰκὼν 190· 191).

Τῆς Β' αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου ἀριθ. 50.— Ὕψος 0.607, πλάτος 0.397, πάχος 0.09, τῆς δὲ εἰκόνος μόνης ὕψος 0.41, πλάτος ἀνωτάτω 0.32, κατωτάτω 0.34. Εὑρέθη τῷ 1907 ἐν τῷ Α' πύργῳ. Περιγράφεται ἐν τοῖς Θεσσαλ. Μνημείοις μου σελ. 242-246.

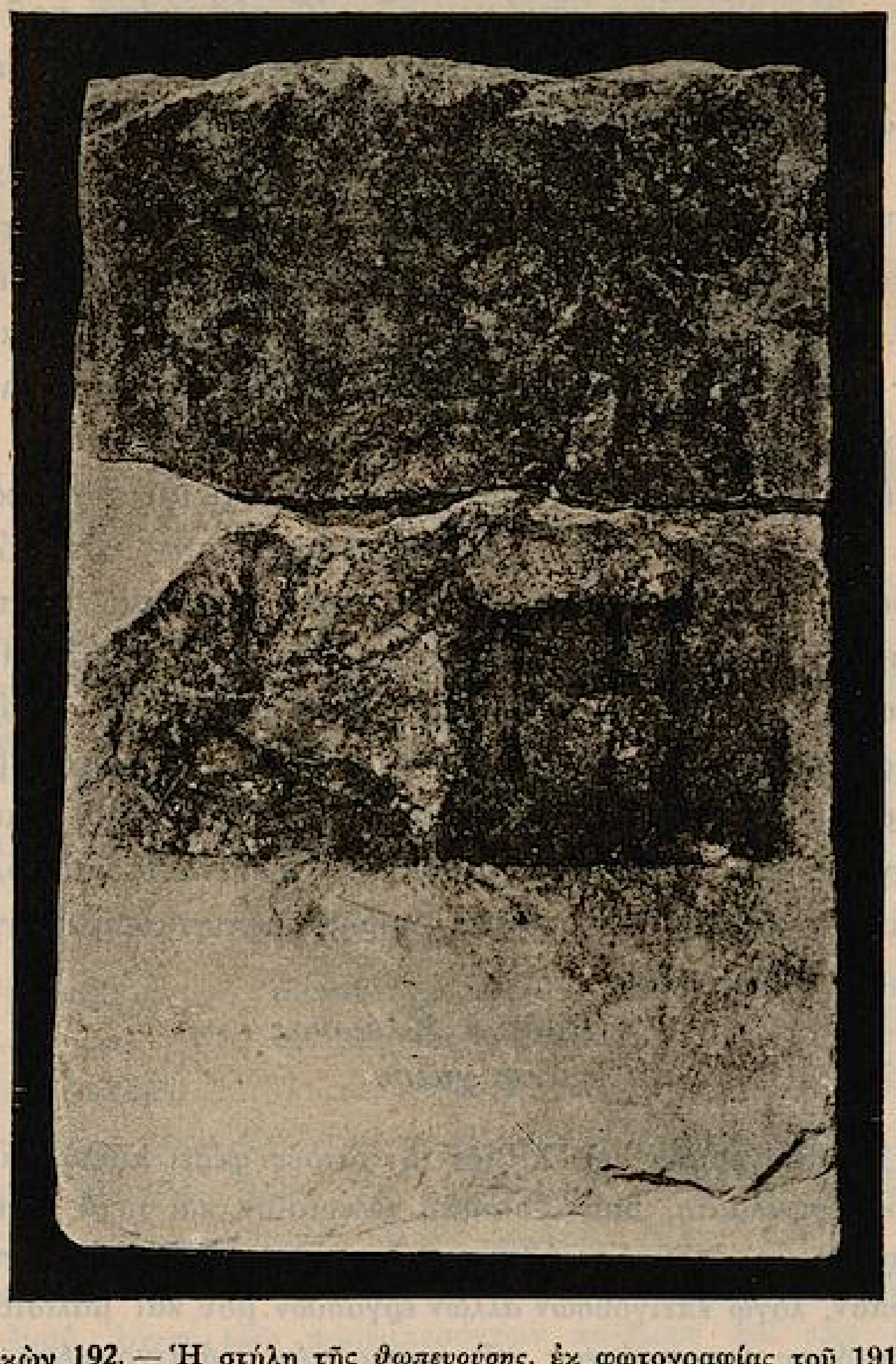
Στήλη καθημένης γυναικός, ἐκ μελανολεύκου μαρμάρου, λευκοτέρου, ἐκ δύο τμημάτων συναρμοσθεῖσα, ἧς τὰ ἄνω· ἀπὸ τῆς ἀρχῆς που τῆς γραφῆς, ἐλλείπουσιν ἀποκοπέντα, φέρει δ' ἐνιαχοῦ καὶ μικράς τινας ἀποκοπὰς καὶ ἀποσχίσεις. Ἡ ἀρχὴ τῆς γραφῆς μόλις διακρίνεται· ἐποιήθη δὲ αὕτη δι' ἀφέσεως κενοῦ καθέτου πλαισίου ἑκατέρωθεν, πλάτους δεξιὰ μὲν 0.025, ἀριστερὰ δὲ 0.022, διὰ τὸν ἄνω ἐν τῇ στήλῃ τῆς Ἀφροδεισίας καὶ ἄλλαις εἰκαζόμενον λόγον.

Κατὰ τὸ μέσον τῆς γραφῆς, ἐν δεξιᾷ τῷ θεατῇ, παρίσταται *νεαρὰ γυνή*, ἡ ἀποθανοῦσα, κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον, καθημένη ἐπὶ ἕδρας μετ' ἐρεισινώτου πλατέος, τριγωνικοῦ τὰ ἄνω, φαινομένου ὁλοκλήρου ἐκ τῶν ἔσω, διότι προέκυψεν ἡ γυνὴ τὸν κορμόν· τῆς ἕδρας διακρίνονται καὶ οἱ τέσσαρες τετορνευμένοι πόδες, καὶ κατωτάτω οἱ συγκρατοῦντες αὐτοὺς μέλανες συνοχεῖς· εἶναι δὲ ἡ ἕδρα ἐπεστρωμένη διὰ παχέος, πολυχρώμου προσκεφαλαίου.

Φορεῖ δὲ ἡ γυνὴ λεπτὸν χιτῶνα, ἀχειρίδωτον, ὅστις ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς προκύψεως τοῦ κορμοῦ κατεκυλίσθη ἐν μέρει

Εἰκὼν 191.—Ἡ στήλη τῆς *θωπευούσης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ψεκαζομένη ἀπὸ τοῦ 1907, πρὸ τοῦ διὰ πλύσεως καθαρμοῦ.

Εἰκὼν 192.—Ἡ στήλη τῆς *θωπευούσης*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ 1912 καὶ τὸν ἔκτοτε κανονικὸν ψεκασμόν.

φυσικῷ τῷ λόγῳ, καὶ ἀφῆκε τὸ στῆθος καὶ τὰς χεῖρας ὅλως γυμνάς· φορεῖ δὲ καὶ ἱμάτιον πλούσιον, μετὰ παρυφῶν, ἐκ τῶν νώτων φερόμενον, καὶ περιβάλλον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος μέχρι τοῦ μέσου που τῶν κνημῶν· ἐκ τῶν ἐνδυμάτων ἐκφαίνεται τὸ πρόσθιον τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου ποδὸς ἐντὸς κομψοῦ σανδαλίου, τοῦ τύπου τῶν σημερινῶν μετὰ «φιόγκου», ἤτοι μετὰ ταινίας διπλοῦ περιάμματος, πατοῦν ἐπὶ ὑψηλοῦ ὑποποδίου· τὸ δεξιὸν σκέλος ἀποσύρεται πρὸς τὰ ὀπίσω.

Τὴν πλουσίαν καστανὴν κόμην, ἐπιμελῶς ἐκτενισμένην, καὶ ἐπ᾽ ὀλίγον πίπτουσαν πρὸς τὸ μέτωπον, ἔχει συναγάγει εἰς ὄγκον, δεδεμένον διὰ ταινίας, ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς.

Προεκτείνει δὲ ὁριζοντίως ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας, ἵνα τὴν μὲν δεξιὰν ἐπιθέσῃ θωπευτικῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἵνα ἑλκύσῃ ἐκ τῆς χειρὸς πρὸς ἑαυτήν, *κοράσιον*, πενταετὲς περίπου, παρασταθὲν μεταξὺ τῶν σκελῶν αὐτῆς, ὀρθὸν ἱστάμενον, κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον· φορεῖ δὲ τοῦτο χιτωνίσκον λευκόν, βραχύν, ἀχειρίδωτον, ἀφίνοντα πιθανῶς γυμνὰ τὰ σκέλη καὶ τοὺς ἄκρους πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων.

Καὶ αἱ μὲν ἄλλαι λεπτομέρειαι τοῦ κορασίου δὲν ἐσώθησαν, πλὴν ἐν μέρει τῆς πλουσίας καὶ ἀτημελήτου κόμης, διετηρήθησαν ὅμως αἱ γυμναὶ χεῖρες, ἃς προεκτείνει ἰσχυρῶς μετὰ στοργῆς καὶ πόθου πρὸς τὴν μητέρα, προσκλίνον καὶ τὸ σῶμα, καὶ ἁπτόμενον τῶν μηρῶν ἐκείνης, ὡς διὰ νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τῆς ἀγκάλης αὐτῆς.

Ὄπισθεν τῆς γυναικὸς ὑπάρχουσιν ἴχνη βαφῶν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸ βάθος τῆς εἰκόνος, *ἀλλ᾽* εἰς μορφὴν *θεραπαίνης*, ἧς ὅμως αἱ λεπτομέρειαι ἐγένοντο τὰ πολλὰ ἐξίτηλοι· φαίνεται ὅτι ἵστατο ὀρθὴ κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον.

Ἐκ τῶν περιγραφέντων τούτων συνάγεται ὅτι μετ᾽ ἐκτάκτου καὶ βαθύτατα συγκινητικῆς τρυφερότητος, ἐξ ἄλλου δὲ μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ κομψότητος, ἀπέδωκεν ὁ τεχνίτης θέμα κοινὸν τοῦ καθ᾽ ἡμέραν βίου: Ὁ θάνατος τῆς νεαρᾶς ταύτης καὶ ὡραιοτάτης, ὅσον καὶ φιλοστόργου μητρός, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξαρθῇ περιπαθέστερον καὶ μετὰ περισσοτέρας χάριτος ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτοῦ, καὶ νὰ θίξῃ τὰς μυχιαιτάτας χορδὰς τῆς ψυχῆς παντὸς μὴ ἀπεκτηνωμένου παροδίτου.

Τούτων ἕνεκα ἐξέφρασα πολλαχοῦ καὶ ἐν τοῖς ἄνω, καὶ μάλιστα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν στηλῶν ἐν τοῖς *Θεσσαλικοῖς Μνημείοις μου* καὶ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1908, τὴν γνώμην ὅτι οἱ ἐν Δημητριάδι βιοτέχναι ζωγράφοι ἐλάμβανον τὰ θέματα αὐτῶν, ἢ ἐμιμοῦντο, ἢ πολλάκις ἀντέγραφον, ἐξ εἰκόνων μεγάλων καὶ ὀνομαστῶν ζωγράφων, ὧν διετήρουν παρ᾽ ἑαυτοῖς σχετικὰ ἀντίγραφα, ἅτινα οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν *γραφίδας*.

Τὸ *δάπεδον* τῆς εἰκόνος παρεστάθη βαθέως πορφυροῦν, μετά τινων μελαινῶν γραμμῶν, τοῦ δὲ *βάθους* αὐτῆς διετηρήθησαν λεπτομέρειαι, ἐμφανεῖς μάλιστα ἄνω ἀριστερά, ὅπου διακρίνονται πρόμοχθοι στέγης, ἢ ξύλιναι παραστάδες, μετὰ κιονοκράνων θύρας μεγάλης, ἀγούσης εἰς ἕτερα δωμάτια τῆς γυναικωνίτιδος· ἡ παράστασις λοιπὸν ὑπετέθη ὡς ὑποκειμένη εἰς δωμάτιον ἔσωθεν τῆς θύρας ταύτης, ἢ ἐπὶ ἐξώστου πρὸς τὴν αὐλήν.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης ὀλίγα μόνον ἔχω νὰ ἐκθέσω· διότι δὲν ἔλαβον φωτογραφίας τῶν τμημάτων τούτων τῷ 1907, λόγῳ τῆς ἐπιβληθείσης φειδοῦς, περὶ ἧς προεῖπον ἐν σελ. 138. Ἡ *εἰκ.* 191 ἐποιήθη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης τῷ 1912, πρὸ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ὀθ. Ῥουσ., ἡ δὲ *εἰκ.* 192 ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, ὁπότε ἡ στήλη εἶχε μὲν πλυθῆ τῷ 1912, ἐψεκάζετο δ᾽ ἔκτοτε διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου· εἶναι δ᾽ ἐμφανὲς ἐκ τῆς συγκρίσεως ὅτι ἀμφότερα ταῦτα ὠφέλησαν τὴν στήλην, ἥτις ἐξ ἄλλου ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ μὴ ψεκασθῇ διὰ τοῦ θερμοῦ ἐκείνου οἰνοπνεύματος, οὔτε διὰ τῶν κυτταροειδῶν, λόγῳ τυχαίας λησμοσύνης.

ϑ΄—) Ἡ στήλη τῆς Ῥοδίου [1].

(Πίναξ IX καὶ εἰκὼν 72 τὸ *β*· 193· 194).

Ἀνίδρυτος καὶ ἄνευ ἀριθμοῦ ἔν τινι, ὡς προχείρῳ θήκῃ χρησιμευούσῃ, σκάφῃ τῆς Ζ΄ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου. — Ὕψος 0.543, πλάτος 0.256, πάχος 0.093, τῆς δὲ εἰκόνος μόνης ὕψος 0.24, πλάτος ἀνωτάτω 0.24, κατωτάτω 0.252. Εὑρέθη τῷ 1912 ἐν τῷ Γ΄ πύργῳ. Νῦν τὸ πρῶτον περιγράφεται ἐνταῦθα.

Στήλη τῆς *Ῥοδίου*, ἐκ λευκοῦ καλοῦ μαρμάρου, ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων καὶ μιᾶς σχίζης συγκολληθεῖσα, ἀκέραιος· ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα, ἀβαθῶς ἀναγεγλυμμένον ὅλον, καὶ οὐχὶ αὐτοτελές, ὡς συνήθως ἐμφανίζονται ταῦτα αὐτοτελῆ ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων· αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἀκρωτηρίων, ὧν τὸ ἀριστερὸν ἐλλείπει ἀποσχισθέν, ἀπεδόθησαν διὰ βαφῆς, ἔτι δὲ καὶ τὸ βάθος αὐτῶν, ὡς καὶ τοῦ τυμπάνου, εἶχον βαφῇ ἀρχῆθεν βαθέως ἐρυθρά, διατηρηθέντων ἄριστα τῶν χρωμάτων· ἐπίσης τὰ πλαίσια τοῦ ἀετώματος διατηροῦσί τι τῆς παλαιᾶς βαθείας πρασίνης αὐτῶν βαφῆς, ἄριστα δὲ διεσώθησαν αἱ γραπταὶ γλῶσσαι τοῦ κυματίου.

Εὐθὺς ὑπὸ τὸ γεῖσον ἐχαράχθη ἐλαφρότατα καὶ μόλις, τὰ δὲ λοιπὰ ἐγράφη δι᾽ ἐρυθρᾶς βαφῆς, ἡ ἐπιγραφή· ὕψ. γραμμ. 0.005 - 0.017, διάστιχ. 0.01 :

Ῥόδιον Κλέωνος
γυνὴ χαῖρε.

Ὑπ᾽ αὐτὴν ἄρχεται, προσδιορισθεῖσα δι᾽ ὁριζοντίου πορφυρᾶς γραμμῆς, εἰκὼν γραπτή, διήκουσα καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος τῆς στήλης· παρίσταται δὲ γυνὴ κατακεκλιμένη, ἡ ἀποθανοῦσα *Ῥόδιον*, ἐπὶ κλίνης, φερούσης παχὺ στρῶμα καὶ τρία πολύχρωμα κεντητὰ σινδόνια, καταπίπτοντα ἔμπροσθεν ἀνισοϋψῶς· οἱ πόδες τῆς κλίνης δὲν διετηρήθησαν σαφῶς· μόλις διαφαίνεται ὁ ἀριστερός, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, τετορνευμένος, ὁ δὲ δεξιὸς φαίνεται ὅτι παρίστατο κατωτάτω ἐν εἴδει κεκυφότος ἀνθρώπου, ἤτοι Ἄτλαντος ἢ ὁμοίου, φέροντος τὰ ὑπερκείμενα ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ· ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ τοξοειδοῦς ἄκρου τῆς κλίνης ὑπάρχουσι δύο παχέα πολύχρωμα προσκεφάλαια, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐδάφους, πρὸ τοῦ μέσου αὐτῆς, ἐδηλώθη εἶδός τι μακροῦ ἀναβάθρου ἢ ὑποποδίου, διὰ τὴν εὐχερεστέραν ἀνάβασιν ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ τὴν κάθοδον ἐξ αὐτῆς· ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δεξιὰ εἶναι ἀποτεθειμένον λοξῶς καί τι ἕτερον, ὅμοιον ὑποποδίῳ, ἐρυθρόχρουν ἀντικείμενον, δυσδιάγνωστον, ἴσως σκεῦός τι.

Αὐτὴ δὲ ἡ Ῥόδιον παρεστάθη νεαρά, φοροῦσα χιτῶνα ἀχειρίδωτον, ποδήρη, καλύπτοντα μετὰ τοῦ ἱματίου τὸ ἐξηπλωμένον κατὰ μῆκος τῆς κλίνης κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος αὐτῆς, μετ᾽ ἐλαφρᾶς κάμψεως τοῦ δεξιοῦ σκέλους, ἐν ᾧ τὸ ἄνω ἥμισυ αὐτοῦ, κατενώπιον παρασταθέν, ὀρθοῦται ἐπὶ τῆς κλίνης· φορεῖ δὲ καὶ ἱμάτιον κρόκινον, ὑπολελυμένον, περιβάλλον τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ὀσφύος· οἱ ἄκροι πόδες φαίνονται ὀλίγον. Ἡ πλουσία κόμη αὐτῆς παρεστάθη βαθέως καστανή, χωριζομένη ἐν

[1]) Τὸ ἀντίγραφον τοῦ Zilliéron πατρὸς φέρει πολλὰς παραλείψεις καὶ σφάλματα, διότι ἐποιήθη τελευταῖον καὶ μετὰ τάχους, δὲν ἐγένετο δὲ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐπαλήθευσις τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, λόγῳ ἐπειγουσῶν ἄλλων ἐργασιῶν μου καὶ μάλιστα ἕνεκα τῆς ἀποτόμου ἀναχωρήσεως τοῦ προειρημένου ἀντιγραφέως.

Ἐτυπώθη τῇ 3· 8· 1927.

μέσῳ, καὶ κατερχομένη ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ προσώπου, ἀτημελήτως κεχυμένη· αἱ λεπτομέρειαι ὅμως τοῦ προσώπου δὲν διεσώθησαν, πλὴν ὀλίγου μέρους τῶν ὀφθαλμῶν. Καταβιβάζει δὲ κυκλοτερῶς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας, στηρίζουσα τὸν ἀγκῶνα τῆς ἀριστερᾶς ἐπὶ μεγάλου προσκεφαλαίου, βυθισθέντος ἐκ τοῦ βάρους, ὡς ὑποβαστάζουσα *βρέφος*, ὅπερ θηλάζει· τούτου ὅμως ὀλίγα καὶ συγκεχυμένα ἴχνη διετηρήθησαν, ἰδίως πορφυροῦν ἔνδυμα, ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας τῆς Ῥοδίου διαφαινόμενον, καὶ ἴχνος τῆς δεξιᾶς χειρός, πρὸς τὸν ὦμον αὐτῆς στοργικῶς διευθυνομένης, ἵνα συγκρατηθῇ ἐκεῖθεν.

Τὸ *δάπεδον* παρεστάθη τὰ πολλὰ διὰ τεφροῦ σκοτεινοῦ χρώματος, πρὸς δήλωσιν ἴσως ὁμοιόχρου ἐπεστρωμένου τάπητος. Τὸ δὲ *βάθος* ἀπεδόθη δίχρωμον, μετά τινος ἐν μέσῳ καθέτου διαχωρίσματος, πρὸς δήλωσιν ἀρχιτεκτονικῆς λεπτομερείας τοῦ δωματίου, ἢ ἕνεκα διαφορᾶς τῶν σκιασμῶν ἐκ τοῦ προσπίπτοντος φωτός, ἢ πρὸς ἔκφρασιν ἀνηρτημένων ἐκ τῶν παραθύρων παραπετασμάτων.

Ὑπὸ τὴν γραφήν, ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς στήλης, διετηρήθησαν ἴχνη τοῦ περιγράμματος *ἑρμοῦ* Ἑρμοῦ χθονίου, ἰθυφαλλικοῦ, ἐπὶ βάθρου ἱδρυμένου, κατενώπιον παρασταθέντος, καὶ ἴσως φοροῦντος ταινίαν, ἧς μόλις ἐλάχιστα καὶ ἀβέβαια ἴχνη διαφαίνονται.

Ἡ γραφὴ αὕτη ἀποτελεῖ δεῖγμα τοῦ τί ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ βιοτέχνης ζῳγράφος ἐν Δημητριάδι *ἀφ' ἑαυτοῦ*, ἄνευ δῆλον ὅτι τῆς βοηθείας ἀντιγράφων ἐξ εἰκόνων μεγάλων ζῳγράφων· καὶ εἶναι μὲν μικρὰ ἡ στήλη καὶ ὑπὸ πενεστέρου τινὸς παρηγγέλθη καὶ ἠγοράσθη, ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἀπετέλει λόγον νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν εἰκασίαν τῆς μιμήσεως ἢ καὶ τῆς ἀντιγραφῆς· διότι εἴδομεν ἐν μέρει, θὰ ἴδωμεν δὲ καὶ εἰς περαιτέρω τεύχη, στήλας μικρὰς καὶ εὐτελεῖς, φερούσας εἰκόνας καλλιτεχνικῆς συνθέσεως, οἵαν ἦτο ἀδύνατον νὰ διατυπώσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ βιοτέχνης ζῳγράφος· ἄλλως τε καὶ σήμερον βλέπομεν εἰς κώμας καὶ χωρία πτωχοὺς καὶ ἀμαθεῖς ἁγιογράφους, οἵτινες μιμοῦνται, ἢ ἀντιγράφουσι, παραστάσεις τοῦ Ῥαφαήλ, τοῦ Λεονάρδου Νταβίντσι, τοῦ Μουρίλλου καὶ ἄλλων, ἃς φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν εἰς μικρὰ ἢ μεγάλα ἀντίγραφα. Ἀλλ' ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος γραφεὺς τῆς στήλης ταύτης φαίνεται αὐτοτελής, ἀμέσως ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου ἀντιγράψας τὸ κοινότατον τοῦτο θέμα. Πλείονα *τεχνοκριτικὰ* παραθέτω ἐν τέλει τῆς ἐκδόσεως τῶν στηλῶν.

Εἰκὼν 193. — Ἡ στήλη τῆς *Ῥοδίου*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ληφθείσης ὀλίγον μετὰ τὴν εὕρεσιν αὐτῆς, πρὸ τῆς πλύσεως καὶ πρὸ οἱουδήποτε ψεκασμοῦ.

Εἰκὼν 194. — Ἡ στήλη τῆς *Ῥοδίου*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν πλύσιν τοῦ 1912 καὶ τὸν ἔκτοτε διὰ τοῦ τονωτικοῦ κανονικὸν ψεκασμόν.

Περὶ δὲ τῆς *τύχης* τῆς στήλης ταύτης ἐνδεικνύουσιν αἱ *εἰκόνες* 193· 194, ἡ μὲν πρώτη γενομένη ἐκ φωτογραφίας, τῷ 1912 ληφθείσης, εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς στήλης καὶ πρὸ παντὸς καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ αὐτῆς, ἡ δὲ δευτέρα ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915· ἐλήφθη δὲ αὕτη τρία καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὴν πλύσιν τῆς στήλης, ἥτις ὅλως ἐξαιρετικῶς οὐχὶ μόνον δὲν ἀπέλαυσε τοῦ κυτταροειδοῦς[1]), ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγων ἄλλων ἐψεκάζετο κατὰ τὴν τριετίαν ἐκείνην διὰ τοῦ ἐμοῦ τονωτικοῦ. Ἐκ τῆς συγκρίσεως καθίσταται προφανὲς ὅτι δὲν ἔπαθεν οὐδεμίαν βλάβην ἡ γραφή, οὔτε ἡ στήλη, ἀλλὰ διετηρήθη καθαρωτέρα καὶ μετὰ ζωηροτέρων τῶν βαφῶν ἢ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς εὕρεσιν.

---

[1]) Εὐτυχῶς τὴν στήλην ταύτην, ἔτι δὲ τὴν τοῦ Δημητρίου, πίναξ Χ, καί τινας ἄλλας μικράς, παρεκάλεσα τὸν Ὄθ. Ῥουσ. νὰ μὴ ψεκάσῃ ἰσχυρῶς διὰ κυτταροειδοῦς, εἰπὼν αὐτῷ ὅτι ταχέως ἤθελον μετακομίσει αὐτὰς εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἱδρυθῶσιν ἐν τῷ ἐκεῖ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ, ὅπου θὰ ἦτο εὐχερὲς αὐτῷ νὰ ψεκάζῃ ταῦτα, ὅπως καὶ ὁπότε ἐβούλετο· ὄντως δὲ εἶχον λάβει τοιαύτην διαταγὴν μεταφορᾶς τινῶν στηλῶν ἐκεῖσε ἀπὸ τοῦ 1912, ἀλλ' αὕτη δὲν ἐξετελέσθη ὑπ' ἐμοῦ, λόγῳ τῶν παρεμπεσόντων πολέμων καὶ τῶν μετέπειτα γεγονότων κατὰ τὰ ἔτη 1917-1921.

ιʹ.—) Ἡ στήλη τοῦ Δημητρίου.

(Πίναξ Χ καὶ εἰκὼν 195· 196).

Ἀνίδρυτος καὶ ἄνευ ἀριθμοῦ ἔν τινι, ὡς προχείρῳ θήκῃ χρησιμευούσῃ, ξυλίνῃ σκάφῃ τῆς Ζ αἰθούσης τοῦ Μουσείου Βόλου.—Ὕψος 0.595, πλάτος 0.263, πάχος 0.14, τῆς δὲ εἰκόνος μόνης ὕψος 0.26, πλάτος ἀνωτάτω 0.23, κατωτάτω 0.25. Εὑρέθη τῷ 1912 ἐν τῷ Γʹ πύργῳ. Νῦν τὸ πρῶτον περιγράφεται ἐνταῦθα.

Στήλη τοῦ *Δημητρίου*, ἐκ λευκοῦ καλοῦ μαρμάρου, ἀκέραιος, κάτω διεξεσμένη τὰ ἄκρα ἀρχῆθεν, ἵνα σχηματισθῇ γόμφος, πρὸς ἐνσφήνωσιν αὐτῆς εἰς τόρμον βάθρου. Ἄνω λήγει εἰς ἀέτωμα μετ᾽ ἀκρωτηρίων, διατηρούντων κυανῆν βαφήν· αἱ γραπταὶ γλῶσσαι τοῦ κυματίου διεσώθησαν ἄριστα, ὡς καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ τυμπάνου πορφυροῦς καρπὸς ῥοιᾶς, οὗ ἑκατέρωθεν παρίστανται, διὰ μέλανος περιγράμματος καὶ κιτρίνης βαφῆς, δύο ἕτεροι καρποί, πάντες ἐκφυόμενοι ἐκ φύλλων σχηματικῶν, γραπτῶν ἐπίσης.

Ὑπὸ τὸ γεῖσον διακρίνονται δύο χαραγαὶ ἐπιπόλαιοι, αἵτινες δεικνύουσιν ὅτι προϋπελογίσθη γραπτὴ κορωνίς, μὴ διατηρηθεῖσα· μετ᾽ αὐτὴν ἐχαράχθη βαθέως καὶ ἐπιμελῶς ἡ ἐπιγραφή· τὰ γράμματα, ὧν ὕψ. 0.017-0.023, διάστιχ. 0.006, διατηροῦσιν ἄριστα τὴν μέλαιναν αὐτῶν βαφήν:

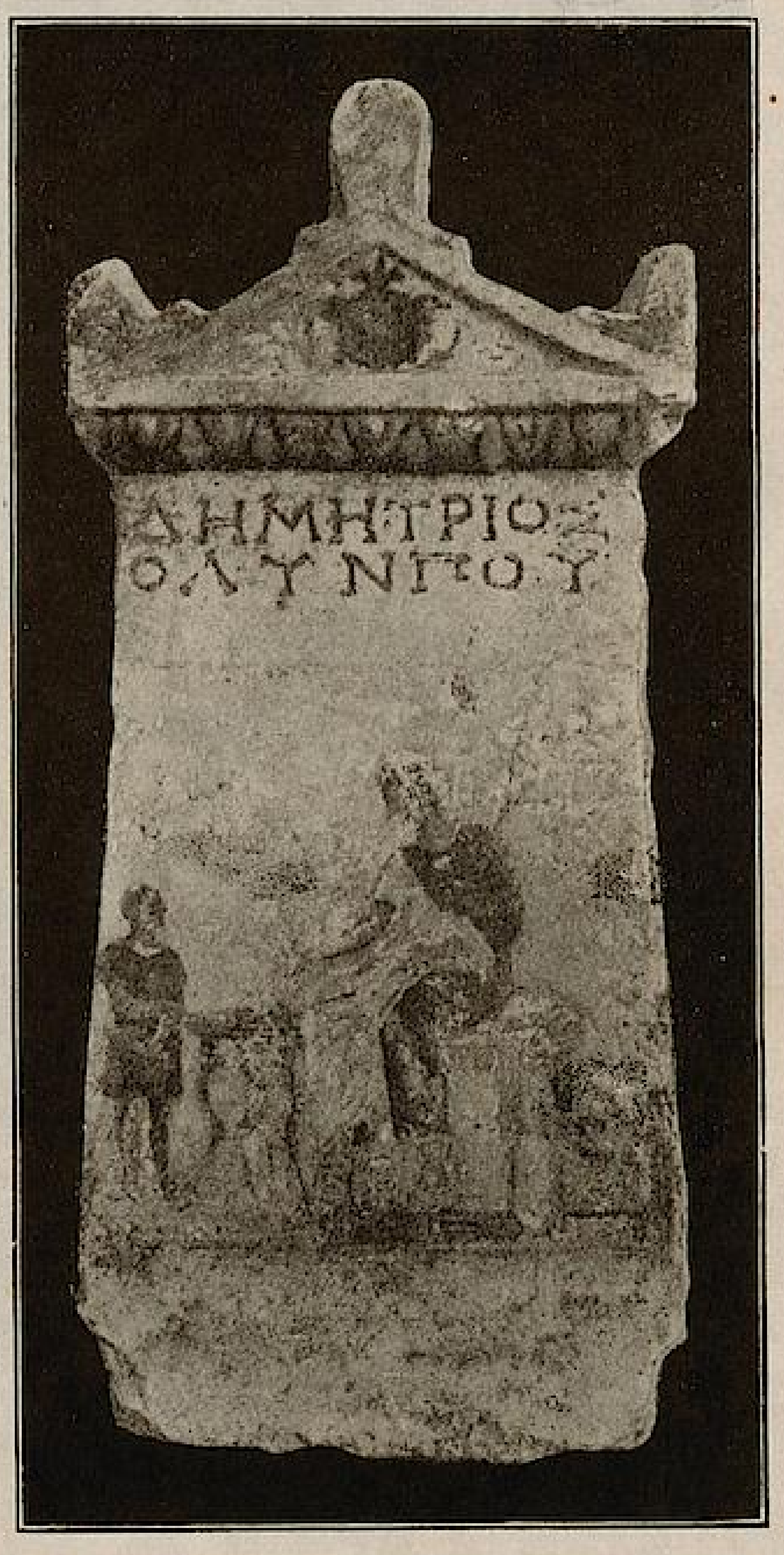
Δημήτριος
Ὀλύνπου.

Μετὰ κενὸν διάστημα ὕψους 0.033 ὑπ᾽ αὐτὴν ἄρχεται ἡ γραφή, προσδιορισθεῖσα δι᾽ ὁριζοντίου μελαίνης γραμμῆς, καὶ κατέχουσα ὁλόκληρον τὸ πλάτος τῆς στήλης. Παρίσταται δ᾽ ἐν δεξιᾷ τῷ θεατῇ ἀνὴρ νέος, ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος, ὁ ἀποθανὼν *Δημήτριος*, πλέον τι ἢ κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον, καθήμενος ἐπὶ κλισμοῦ τεσσάρων τετορνευμένων ποδῶν, ἐπεστρωμένου διὰ πολυχρώμου κεντητοῦ προσκεφαλαίου, καὶ συγκρατουμένου κάτω, κατὰ τοὺς προσθίους πόδας, διὰ συνοχέως, δηλωθέντος διὰ τριῶν ζωνῶν, ὧν αἱ δύο ἀπεδόθησαν βαθυκίτριναι, ἡ δὲ μέση ἐρυθρά, ἄριστα διατηρουμένων.

Φορεῖ δὲ ὁ Δημήτριος χιτῶνα λεπτόν, ἡμιχειρίδωτον, ποδήρη, διήκοντα μέχρι που τοῦ μέσου τῶν κνημῶν, καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἱμάτιον, βαθέος καστανοῦ χρώματος, ἄριστα διατηρουμένου, ὅπερ καλύπτει τὰ νῶτα καί, ἐκ τοῦ δεξιοῦ ὤμου λοξῶς φερόμενον, σκεπάζει τὸ στῆθος, τὸν ἀριστερὸν ὦμον καὶ τὸ λοιπὸν ἀριστερὸν ἥμισυ τοῦ σώματος μέχρι που τοῦ μέσου τῶν κνημῶν· φορεῖ δὲ καὶ ὑψηλὰ ὑποδήματα, ὧν τὰ καττύματα συγκρατοῦσιν ἱμάντες, περὶ τοὺς πόδας εἰλιγμένοι, μέχρι που τοῦ μέσου τῶν κνημῶν.

Πατεῖ δὲ διὰ τοῦ ὀπισθίου τοῦ πέλματος τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ διὰ τοῦ προσθίου τοῦ ἀριστεροῦ ἐπὶ ὑποποδίου, τὰ μὲν ἔξω βαθυκιτρίνου, τὰ δ᾽ ἔσω πορφυροῦ δηλωθέντος. Ἡ κόμη αὐτοῦ παρεστάθη καστανή, καὶ κατέρχεται μέχρι που τοῦ μέσου τοῦ τραχήλου· πιθανῶς ἐφόρει καὶ στέφανον· προσκλίνων δὲ ὀλίγον τὴν κεφαλήν, ἀτενίζει κάτω καὶ δεξιὰ αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος, ὅπου κατευθύνει τὴν δεξιὰν χεῖρα.

Τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἐκφαινομένην ἐκ τοῦ ἱματίου ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πήχεως, ἔχει καταβιβάσει ἐπὶ τοῦ κόλπου κατὰ

Εἰκὼν 195. — Ἡ στήλη τοῦ *Δημητρίου*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1912, ληφθείσης εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν πρὸ οἱουδήποτε καθαρμοῦ ἢ ψεκασμοῦ.

Εἰκὼν 196. — Ἡ στήλη τοῦ *Δημητρίου*, ἐκ φωτογραφίας τοῦ 1915, μετὰ τὴν πλύσιν καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ 1912 κανονικὸν διὰ τοῦ τονωτικοῦ ψεκασμόν.

τὸ μέσον τοῦ σώματος, κρατοῦσάν τι μικρὸν στρογγύλον ἀντικείμενον δυσδιάκριτον, ἴσως πόπανον ἢ καρπόν. Τὴν δὲ δεξιὰν προεκτείνων, καταβιβάζει, κρατῶν διὰ τῆς ἄκρας χειρὸς στρογγύλον τι δισκοειδὲς ἀντικείμενον ἐν εἴδει φιάλης σπονδικῆς. Φέρεται δὲ ἡ χεὶρ ὑπεράνω τρίποδος *τραπέζης*, στρογγύλης, ἱκανῶς ὑψηλῆς, κομψοτάτης, ἧς οἱ καμπυλωτοὶ πόδες μιμοῦνται σκέλη ζῴου μεθ' ὁπλῆς, αἰγὸς ἢ ἐλάφου· κεῖται δὲ αὕτη ὀλίγον βαθύτερον δεξιόθεν αὐτοῦ· ἐπ' αὐτῆς οὐδὲν ὑπάρχει, πλὴν εἰς τὸ ἄκρον ὑπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Δημητρίου μικρόν τι ἀβέβαιον ἀντικείμενον.

Ὄπισθεν καὶ δεξιὰ τῆς τραπέζης, εἰς βαθύτερον κατά τι ἐπίπεδον, παρίσταται *παῖς*, δοῦλος, σχεδὸν κατενώπιον, ὀρθὸς ἱστάμενος, φέρων τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν σκελῶν, τῶν ἄκρων ποδῶν πατούντων δι' ὅλου τοῦ πέλματος, φορῶν ἡμιχειρίδωτον βραχὺν χιτῶνα, μέχρι που τοῦ μέσου τῶν μηρῶν διήκοντα, χρώματος βαθέως καστανοῦ, ὡς ἦτο ὁ τοῦ κυρίου· τὴν δεξιὰν καταβιβάζει, φέρων ὁριζοντίως τὸν πῆχυν, καὶ ἁπτόμενος διά τινων τῶν δακτύλων τῆς τραπέζης, ὡς ἵνα δείξῃ τι, ἢ ἵνα συγκρατήσῃ καὶ στηρίξῃ αὐτήν· τὴν ἀριστερὰν καταβιβάζει ἐπίσης τεταμένην, κρατοῦσαν ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ σώματος ὀρθογώνιόν τι ἀντικείμενον, κύλινδρον ἢ γραμματεῖον, ὑπόλευκον δηλωθέν· τὴν κεφαλὴν στρέφει πρὸς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ, καὶ ἀτενίζει τὸν κύριον, ὡς ἀναμένων διαταγάς· διὸ ἀπεδόθη ἡ κεφαλὴ κατὰ τὸν δεξιὸν κρόταφον.

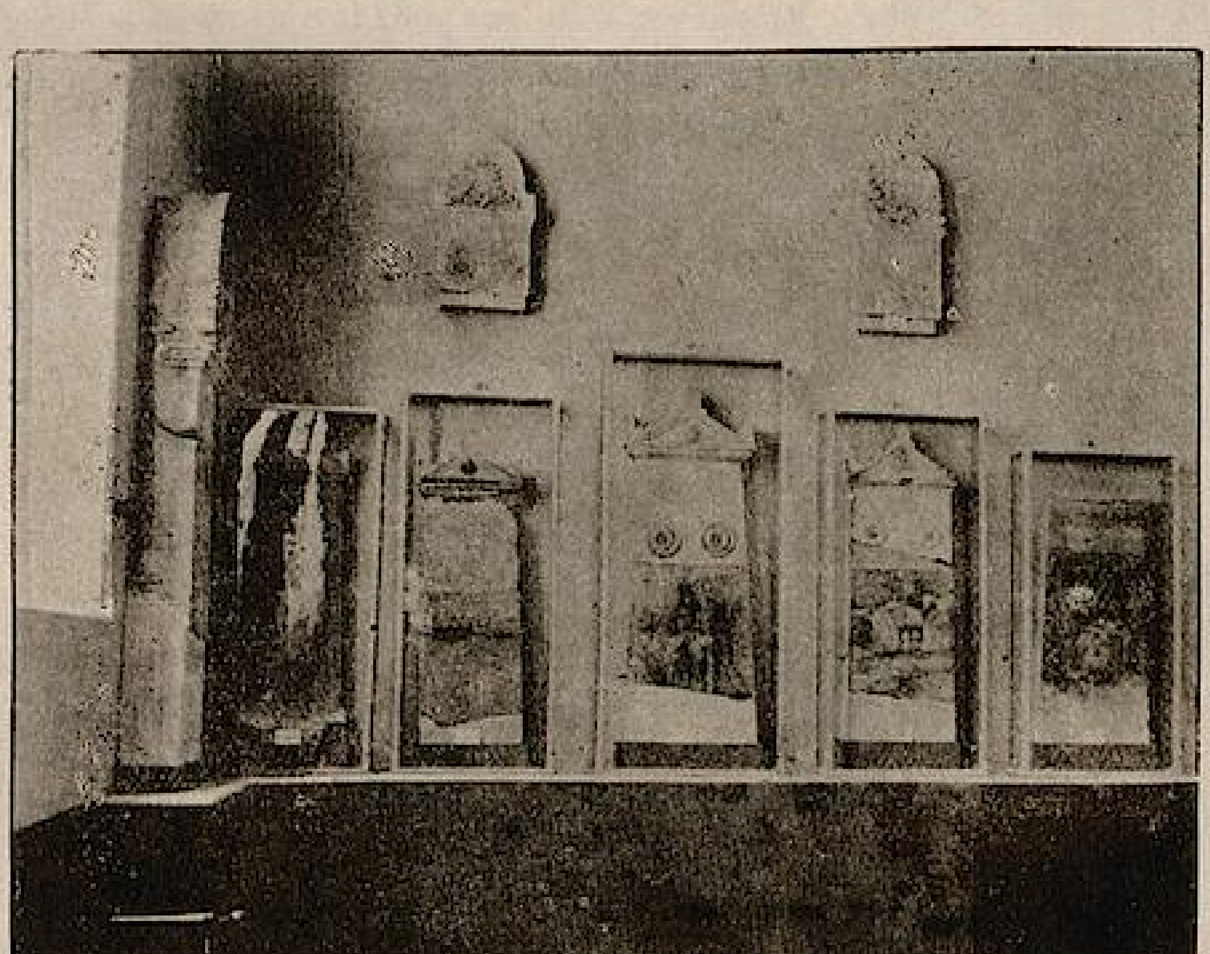
Ὄπισθεν τοῦ Δημητρίου παρεστάθη, ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἱδρυμένον, μεταξὺ τῶν δύο ἀριστερῶν ποδῶν τῆς ἕδρας, τετράγωνόν τι ἔπιπλον μετὰ πλαισίου κατὰ πάσας τὰς πλευράς, ἴσως ἀνεῳγμένον κιβώτιον, ὡς ἐμφαίνει μέλος τι αὐτοῦ, ἀποδοθὲν ὡς κλεῖθρον· ὄπισθεν δὲ αὐτοῦ, εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον, ὑπάρχει *ἑρμῆς* Ἑρμοῦ χθονίου νεανικοῦ, ἱδρυμένος ἐπὶ βάθρου, κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον παρασταθείς· ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ διατηροῦνται ἴχνη κιτρίνης βαφῆς.

Τὸ *δάπεδον* τῆς εἰκόνος ἐδηλώθη δι' ὑπομελάνων ὁριζοντίων γραμμῶν, καὶ ὑπετέθη εὐρύ, διῆκον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βάθρου τοῦ ἑρμοῦ. Τὸ δὲ *βάθος* ἀπεδόθη ῥόδινον τὰ πολλά, μετὰ μικρῶν τινων σκιασμῶν, ἄνευ ἐνδείξεως ἀρχιτεκτονικῶν λεπτομερειῶν, πιθανῶς διότι ἡ παράστασις ὑπετέθη ἐντὸς στενοῦ χώρου ἑνὸς δωματίου, μὴ παρέχοντος τὴν ἄποψιν τμημάτων καὶ λεπτομερειῶν τῶν παρακειμένων ἑτέρων.

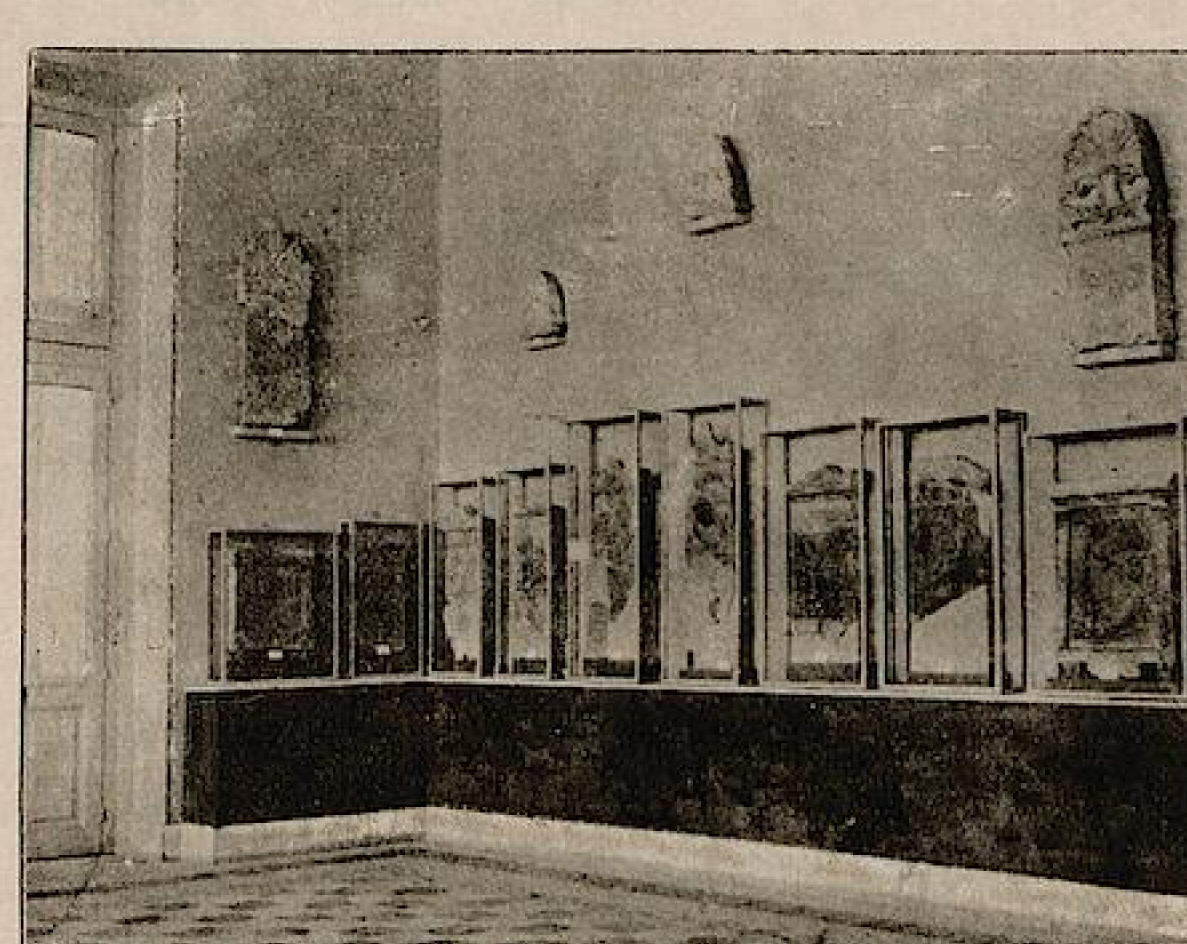
Καὶ ἡ στήλη αὕτη, παρὰ τὴν σμικρότητα καὶ εὐτέλειαν αὐτῆς, δεικνύει ὅτι οἱ ἐν Δημητριάδι βιοτέχναι ζωγράφοι εἰργάζοντο καὶ ἀφ' ἑαυτῶν, ἤτοι ἄνευ ἰσχυρᾶς ἢ οἱασδήποτε μιμήσεως ἢ ἀντιγραφῆς ἔργων μεγάλων ζωγράφων, ἀλλὰ μεθ' ἱκανῆς δεξιότητος, κομψότητος, τέχνης καὶ εὐσυνειδησίας, ἀποτυπώνοντες ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τοῦ περὶ ἑαυτοὺς κόσμου τὰ ὅσα ἔβλεπον, ὄντα χρήσιμα πρὸς τὸ ἔργον αὐτῶν. Διότι ἡ εἰκὼν αὕτη, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων, εἶναι γνήσιαι ἐκφράσεις τῆς ἐν Δημητριάδι κοινωνικῆς ζωῆς τῶν περὶ τὰ μέσα καὶ

Εἰκὼν 197. — Ἄποψις τῶν ἱδρυμένων τῷ 1917 ἐν τῇ Α' Αἰθούσῃ, δεόντως ἐπικεχρισμένῃ (πρβλ. *εἰκ.* 161), τοῦ Μουσείου Βόλου γραπτῶν στηλῶν, ἀπὸ τῆς τοῦ *Στρατονίκου* μέχρι ἐκείνης τῆς *Ἡδίστης* (Βορειοανατολικὴ πλευρά).

Εἰκὼν 198.—Ἄποψις τῶν ἱδρυμένων τῷ 1917 ἐν τῇ Α' Αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου γραπτῶν στηλῶν, ὧν ἐν μέσῳ ἡ τῆς *Ἀρχιδίκης* (Νοτιοδυτικὴ πλευρά).

Εἰκὼν 199. — Ἄποψις τῶν ἱδρυμένων τῷ 1917 ἐν τῇ Α' Αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου Βόλου γραπτῶν στηλῶν, ἀπὸ τῆς τοῦ *Στρατονίκου* ἐν δεξιᾷ (Βορειοδυτικὴ πλευρά).

κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Γ΄ πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος χρόνων.

Ἡ ἀγαθὴ *τύχη* τῆς στήλης ταύτης ὑπῆρξε κοινὴ μετ᾽ ἐκείνης τῆς προηγουμένης· διότι ἀπέφυγε τὸν διὰ κυτταροειδοῦς ψεκασμόν, ἐκτός τινος προβλεπτικοῦ δι᾽ αὐτοῦ ῥαντισμοῦ, γενομένου διὰ τὸν προεκτεθέντα λόγον τῆς εἰς Ἀθήνας μεταφορᾶς αὐτῆς, ἵνα ἔχῃ δῆθεν ἀντοχὴν κατ' αὐτήν· οὕτω λοιπὸν ἡ *εἰκ.* 195, γενομένη ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῷ 1912, πρὸ οἱουδήποτε ψεκασμοῦ ἢ καθαρμοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ στήλη ἐξήχθη σχεδὸν ἀνέπαφος, φέρουσα μόνον ὑπὲρ τὸν γόμφον κάτω μελανώματά τινα ἐξ ἀκαθαρσιῶν, ῥιζῶν ἢ ἄλλων, ἅτινα διὰ τῆς μετ᾽ ὀλίγον γενομένης πλύσεως δι᾽ ὕδατος κοινοῦ, καὶ κατόπιν δι᾽ ἀπεσταγμένου, ἀπεμακρύνθησαν. Κατόπιν ἐψέκαζον τὰς βαφὰς διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου, κατὰ τριμηνίαν περίπου, συνεχῶς μέχρι τοῦ 1915, ὁπότε ἔλαβον φωτογραφίαν, ἐξ ἧς ἐποιήθη ἡ εἰκὼν 196. Ἡ παραβολὴ αὐτῶν δεικνύει ὅτι ὠφελήθη μὲν ἡ στήλη διὰ τῆς πλύσεως, διετηρήθησαν δὲ ἄριστα καὶ ἐσώθησαν αἱ βαφαὶ διὰ τοῦ τονωτικοῦ μου. Δι᾽ ὃ πρέπει κατὰ τὰ ἐκτεθέντα νὰ ψεκασθῶσι δι᾽ αὐτοῦ καὶ ἅπασαι αἱ στῆλαι τῶν ἀπὸ τοῦ 1912 ἀνασκαφῶν, αἵτινες παραμένουσιν ἐπὶ μίαν σχεδὸν δεκαετίαν ἀψέκαστοι, ἀφ᾽ οὗ πλυθῶσι μετὰ προσοχῆς ὑπὸ ἐμπείρων καὶ φιλοτίμων ἐπιστημόνων, ὡς ὑπέδειξεν ὁ ἀοίδιμος Ὄθ. Ῥουσόπουλος, καὶ ὡς ἐξετέλεσα ἐγώ, ὅσαι δὲν ἐπλύθησαν εἰσέτι, αἵτινες εἶναι πάμπολλαι.

Εἰκὼν 200. — Τὸ ἀπὸ τῆς κορωνίδος μέχρι τῶν ῥοδάκων τμῆμα τῆς στήλης τοῦ *Διοδότου* (ἐκ φωτογραφίας ἀντιγράφου τοῦ ἀρχετύπου).

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς σελίδας. Τὸ α δηλοῖ τὴν ἀριστεράν, τὸ δ τὴν δεξιὰν στήλην, τὸ σ τὴν σημείωσιν, τὸ ε τὴν εἰκόνα καὶ τὸν μετ' αὐτὸ ἀριθμὸν αὐτῆς, τὸ κ. ἑ. καὶ ἑξῆς. Αἱ διὰ ***παχέων*** γραμμάτων λέξεις εὑρίσκονται ἐν ἐπιγραφαῖς, αἱ δὲ ἐντὸς « » φέρονται ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ).

A

B

Γ. C. G

Δ. D

᾿Ετυπώθη τῇ 19· 10· 1927.

E

F.

Z

N.

Ξ. Χ

O.

Π. Ρ

Ρ. R.

Σ. S.

Ἐτυπώθη τῇ 20· 10· 1927.

ΧΩΡΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΚΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΔΙΟΡΘΟΥΜΕΝΑ ΣΥΜΠΛΗΡΟΥΜΕΝΑ Ἢ ΕΡΜΗΝΕΥΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

1—Ἡ ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου εἰκὼν παριστᾷ τὸ πλουσίως γραπτὸν ἀέτωμα τῆς στήλης τοῦ ***Ἀργᾶ (Κρῆς Ῥαύκιος*** 92α), ἐγένετο δὲ ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης ἐξ ἀντιγράφου αὐτῆς πολυχρώμου.

2—***Ἅλος***· πρβλ. ***Ἀλέα*** —***Ἴλιον***—***Αἰόλιον*** πόλισμα τῶν Μαγνήτων παρὰ τὸν νῦν ὅρμον «Καντήραγα», περὶ οὗ βλ. 71α καὶ σ 2, 89 σ 9· σχετίζεται μετ' ἀμφιβολιῶν πρὸς τοὺς ***Ἀφέτας*** λόγῳ τοῦ Στράβ. Θ' 436,15 «***πλησίον*** δὲ (ἐνν. ***Παγασῶν)*** καὶ Ἀφέται, ὡς ἂν ἀφετήριόν τι τῶν Ἀργοναυτῶν»· ἀλλ' ἐν 98 σ 8 καθορίζεται ὅτι μᾶλλον τὸ πόλισμα Ἅλος, ἤ τι τῶν παρατεθέντων ὁμοήχων, ἔκειτο ἐκεῖ, τῶν Ἀφετῶν κειμένων ἔξω τοῦ «Τρίκερη» ἔναντι τῆς Εὐβοίας, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον δύο ὁμώνυμοι θέσεις.

3— ***Παγασαὶ*** — ***Πύρασος*** — ***Πειρασίαι*** παρὰ Θουκ. Β' 22,3 φέρεται τὸ χωρίον ὑπὸ μὲν Poppo-Stahl «Λαρισαῖοι, Φαρσάλιοι, Παγασαῖοι, Κραννώνιοι, Πυράσιοι, Γυρτώνιοι, Φεραῖοι», ὑπὸ δὲ Hude «Λ., Φ., [Παράσιοι], Κ., Πυράσιοι, Γ., Φ.»· ὀρθῶς ἐξεβλήθη τὸ «Παγασαῖοι», παρόντων τῶν Φεραίων καὶ ἐχόντων τότε τὰς Φεραϊκὰς Παγασὰς ἴδιον ἑαυτῶν ἐπίνειον· τὸ «Παράσιοι» ἐνίων κωδίκων δεῖται ἐκβολῆς, διότι ἔν τισι φέρεται ***Περάσιοι***, ἔτι δὲ κατωτέρω πάντες οἱ κώδικες φέρουσι ***Πειράσιοι*** ἀντὶ τοῦ ***Πυράσιοι***. Ἐπειδὴ «ἡ βοήθεια αὕτη τῶν ***Θεσσαλῶν*** κατὰ τὸ ***παλαιὸν ξυμμαχικὸν*** ἐγένετο τοῖς Ἀθηναίοις», οἱ δὲ ἀναφερόμενοι εἶναι πράγματι οἱ κυρίαρχοι ***πεδινοὶ*** τῶν ***τετράδων***, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναφορὰ ***Πυρασίων***, ὄντων Ἀχαιῶν Φθιωτῶν· πρέπει λοιπὸν νὰ μείνῃ τὸ ***Πειράσιοι***· διότι ἡ πόλις αὕτη ἦτο πεδινὴ καὶ σπουδαία (Πειρεσίαι-Πειρασίαι), ἐξέδιδε δέ, ὡς αἱ λοιπαὶ ἀναφερόμεναι, αὐτόνομα νομίσματα καὶ ἀργυρᾶ ἔκτοτε (πρβλ. Head [2] 303 ΠΕΙΡΑΣΙΕ)· αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Hude λόγῳ τοῦ Στράβ. Θ' 435,14 καὶ Στεφ. τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὅλως ἀστήρικτοι· τοὐναντίον ἐξ αὐτῶν προκύπτει ὅτι οἱ ***Πυράσιοι*** τότε ἦσαν μικρὰ καὶ ἀσήμαντος κώμη, τοῦτο δὲ τὸ γεγονός, ὡς καὶ τὰ ἐρείπια τῆς Πυράσου καὶ αἱ σκαφικαί μου ἐκεῖ ἔρευναι, βεβαιοῦσι. Γραπτέον ἄρα τὸ χωρίον ὧδε: «Λαρισαῖοι, Φαρσάλιοι ***[Περάσιοι]***, Κραννώνιοι, ***Πειράσιοι*** (ἢ Πειρασιῆς) Γυρτώνιοι, Φεραῖοι», τοῦ «Περάσιοι» οὔσης προσθήκης πρὸς δήλωσιν ἑτέρας γραφῆς τοῦ «Πειράσιοι - Πειρασιεῖς».

4—***Ἰωλκὸς*** 82 σ 4· ὄντως ἡ Ἰωλκὸς ***παρέμεινεν*** ἀρκούντως σημαντικὴ κώμη καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Δημητριάδος, ὡς δηλοῖ εὑρεθὲν ὑπ' ***ἐμοῦ ψήφισμα*** τῶν ***Ἰωλκίων*** σχετικὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἀντίγονον (πιθανῶς τὸν Γονατᾶν), ὅπερ σκοπῶ νὰ δημοσιεύσω μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Τὰ σφάλματα τῶν ἀθλίως καὶ ὅλως ἀκαλαισθήτως ἀντιγραφέντων καὶ λιθογραφηθέντων ὑπό τινος ζῳγράφου τῷ 1914/5 ***παρενθέτων πινάκων***, ἐκ τοῦ ἑνὸς μὲν καλλίστου διαγράμματος τοῦ Α' πύργου ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ κ. Π. Κυριακίδου, ἐκ τῶν ἓξ δὲ ὑπ' ἐμοῦ ποιηθέντων κατ' ἀνάγκην, ὡς μὴ ἐγκριθείσης τῆς ἀποστολῆς μηχανικοῦ, καλῶν μὲν ὁπωσδήποτε, ἀκριβεστάτων δέ, καίπερ προχείρων διαγραμμάτων, διώρθωσα ἐν 38 σ 2, 42 σ 1, 64 σ 9 (μετὰ τὴν σ 4)· πρβλ. 13δ.

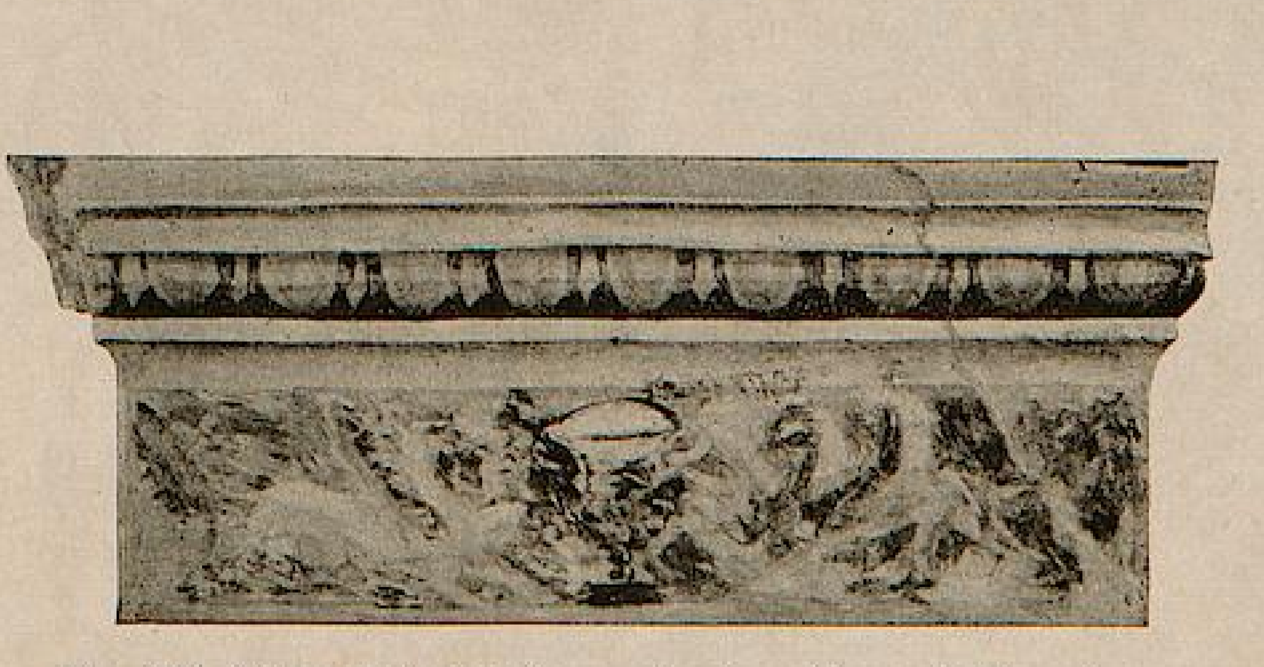
Παρόραμα τῆς ἐν 75ε 92 διώρθωσα ἐν 107 σ 12.

Ἕτερα παροράματα, καίπερ μικρᾶς ὄντα σημασίας καὶ μηδόλως, ἢ οὐχὶ σπουδαίως, παραβλάπτοντα τὴν ἔννοιαν, διορθωτέον τάδε:

13 σ 1 ἀντὶ *ἐδάφ. 3* γραπτέον: *ἐδάφ. 2.*
13 σ 2 » *ἐδάφ. 4* » *ἐδάφ. 3 καὶ 4.*
23 ε 2 μετὰ τὸ *τοίχου* προσθετέον: *τοῦ Α' πύργου.*
58 α ἀντὶ *κύππερις* γραπτέον *κάππαρις* (ὁμοίως καὶ ἐν πίνακι ὀνομάτων καὶ πραγμάτων σελ. 171δ κάτω πρὸ τοῦ τέλους).
59 α στίχ. 6 ἀντὶ Β' π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος γραπτέον: Γ'.
69 ε 89 ἀντὶ Ε=τὰ *ἔξω* γραπτέον: Ε=τὰ *ἔσω.*
» » ε=τὰ *ἔσω* » ε=τὰ *ἔξω.*
71 σ 9 ἀντὶ ὁ Θουκυδίδης γραπτέον: *ἐπίτηδες* ὁ Θ.
» » *ἀλλ'* ἐκεῖνα » *καίτοι* ἐκεῖνα.
83 δ ἀντὶ *Ἑταιρίας.* » *Ἑταιρείας.*
83 σ 6 » *ἢ* τοὺς Ἀχαιοὺς » *ἢ μᾶλλον* τοὺς Ἀ.
» » σημ. *1* » σημ. *3.*
85 α » *ἐπισκευσθεῖσι* » *ἐπισκευασθεῖσι.*
85 ε 100 στίχ. 3 ἀντὶ Ε » *ε.*
93 ε 106 » 3 » Π » Π'.
113 σ 6 » monumenta, que » monumentaque.
128 δ στίχ. 4 » ἀντὶ *πάντον* » *πάντων.*
140 κ. ἑ. » *Zilliéron* » *Gilliéron.*
144 σ 4 » *ἦ* ζῶντ' » *ἢ* ζῶντ'.
149 δ στίχ. 12 καὶ 13· τὰ ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ πιεστηρίου ἀποτριβέντα ἔν τισιν ἀντιτύποις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:
ἀντὶ δ....*αφος* γραπτέον *ὅλως ἀνέπαφος*
καὶ » *τῆ...στ....* » *τῆς στήλης.*
165 δ ἐν λ. ἀκρωτήριον: ἀντὶ ᾶ γραπτέον ā.
165 δ » ἅμμα: » ***ὄγκος*** γραπτέον ***ὄγκος.***

Ἐπερατώθη ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Νοεμβρίου 1927.

Ἀ. Σ. Ἀ.

Εἰκ. 201 Γεῖσον καὶ κορωνὶς γραπτὴ τῆς στήλης τοῦ ***Ἀντιμάχου*** (ἐκ φωτογραφίας, ληφθείσης ἐκ πολυχρώμου ἀντιγράφου τῆς στήλης).

Η ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΟΥ

Joh. Hamböck, München

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΗΔΙΣΤΗΣ

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΔΙΚΗΣ

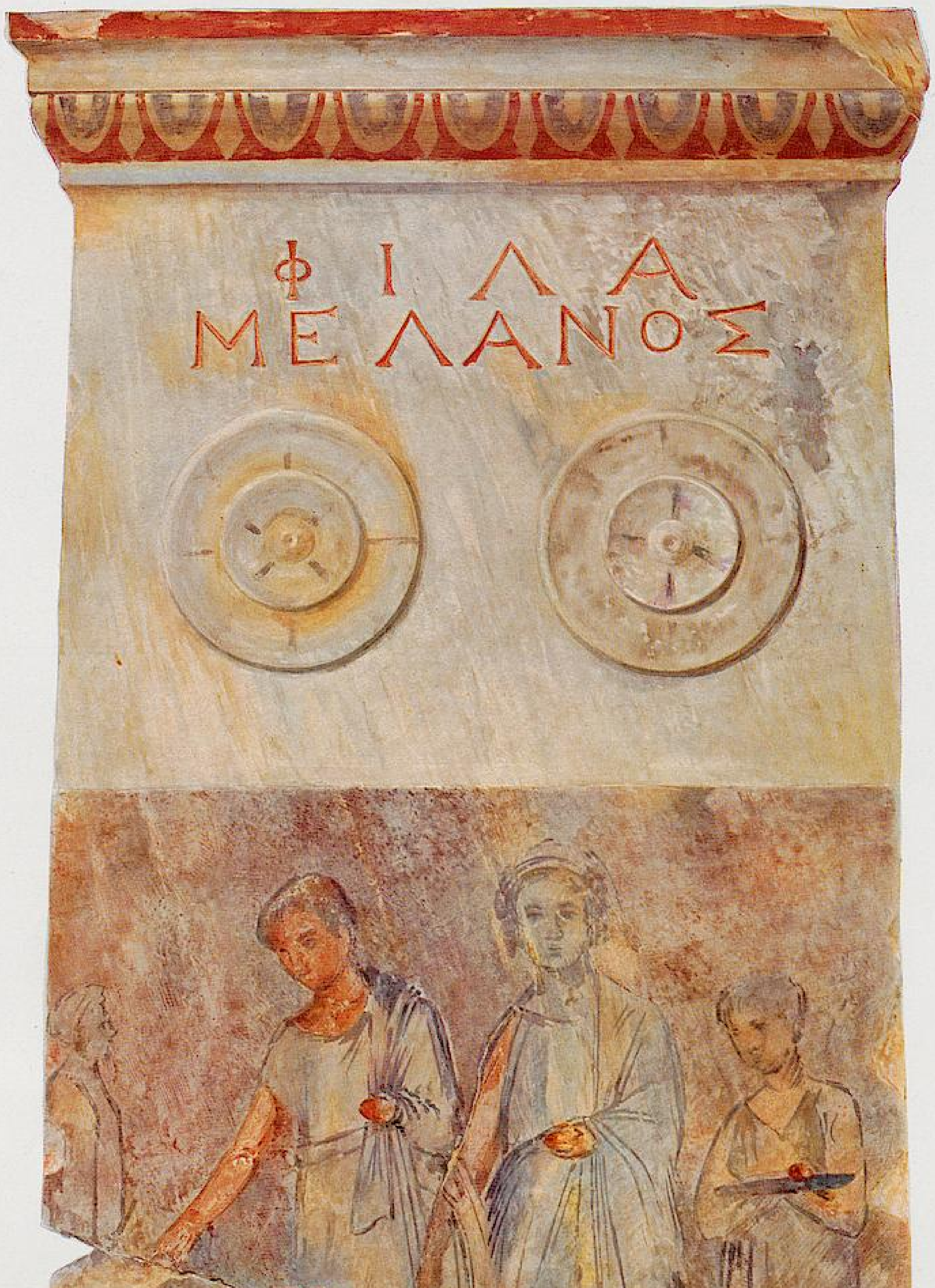
Η ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΣΤΟΚΛΕΟΥΣ

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΧΟΙΡΙΛΗΣ

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΑΣ

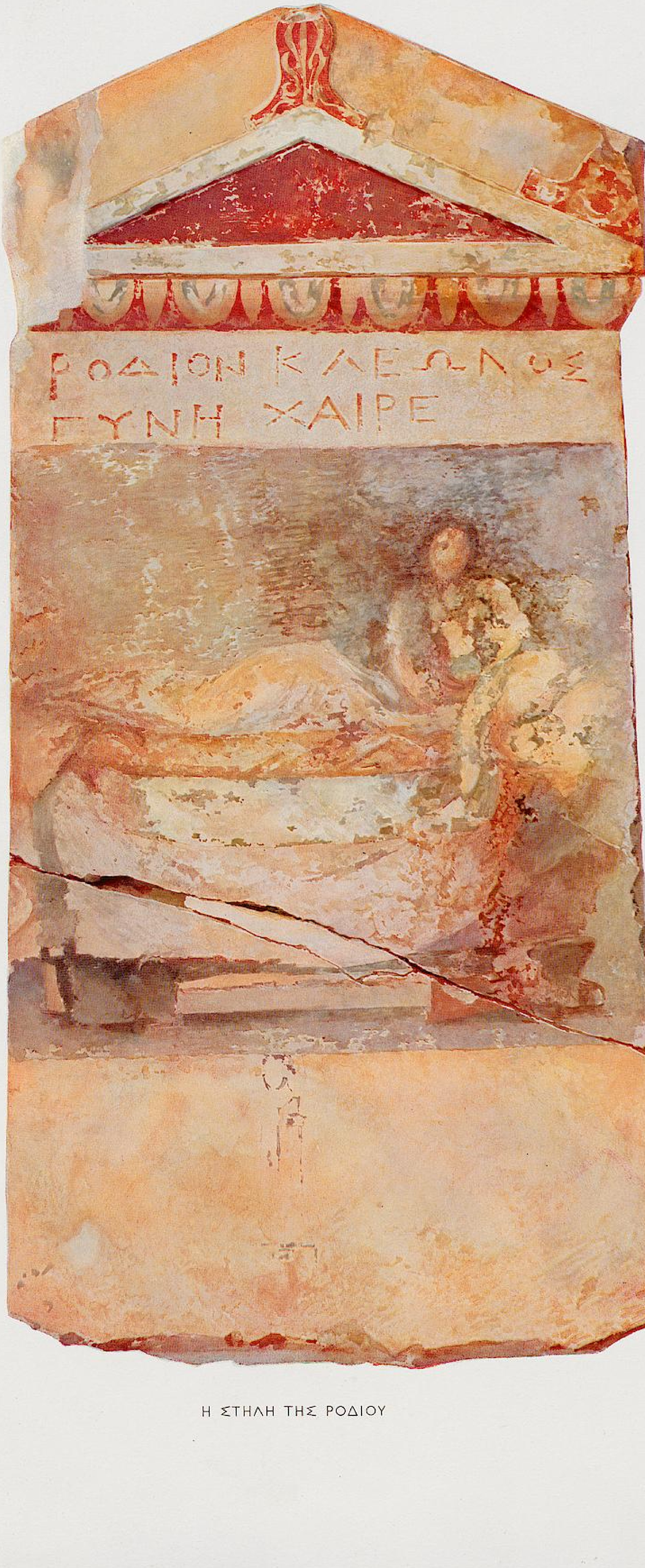

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΦΙΛΑΣ

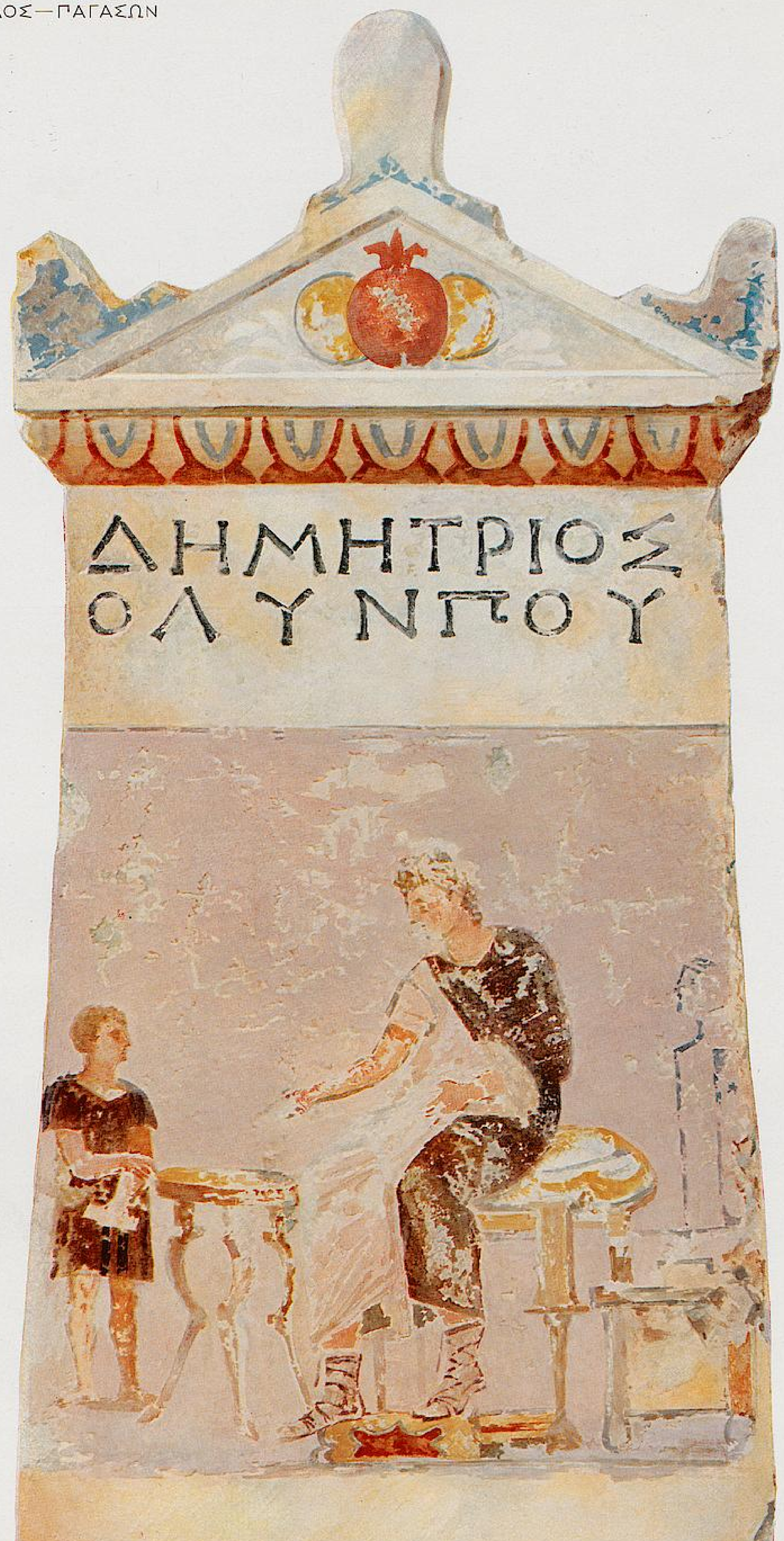
Joh. Hamböck, München

ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΘΩΠΕΥΟΥΣΗΣ ΚΟΡΑΣΙΟΝ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

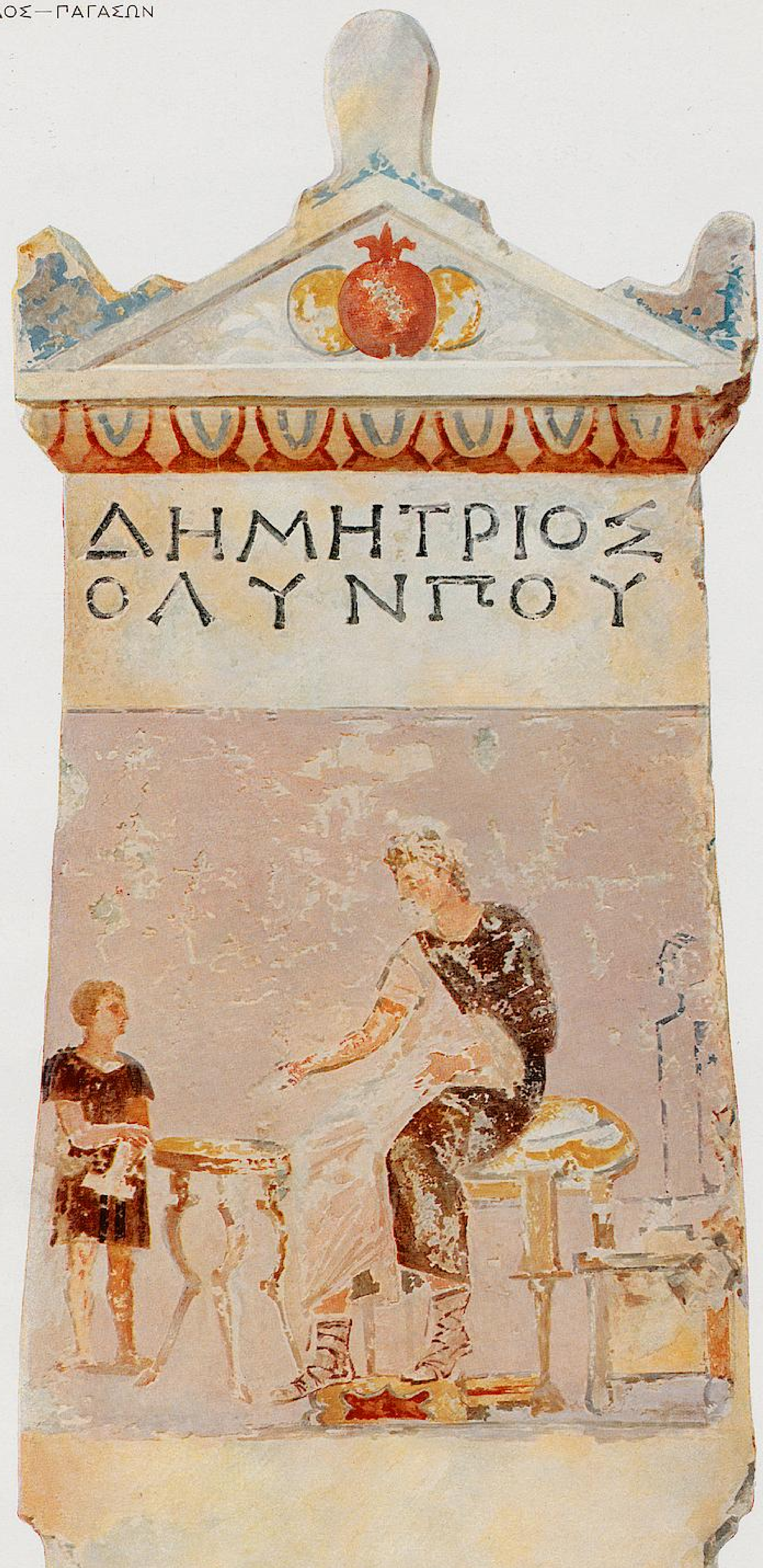

Η ΣΤΗΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΙΟΥ

Η ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Joh. Hamböck, München

Η ΣΤΗΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Joh. Hamböck, München